МУҲАҚҚИҚИ ҶАВОН
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
2021. №6

МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
2021.№6

YOUNG RESEARCHER
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
2021. No6

МАРКАЗИ ТАБЪУ НАШР, БАРГАРДОН ВА ТАРҶУМА
ДУШАНБЕ – 2021

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ «МУҲАҚҚИҚИ ҶАВОН»

Муассиси маҷалла:
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Маҷалла соли 2019 таъсис дода шудааст.

САРМУҲАРРИР:

Хушвахтзода Кобилчон Хушвахт	*Доктори илмҳои иқтисодӣ, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич	*Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Исмонов Карорматулло Бадридинович	*Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, директори Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Шерматов Нурмаҳмад	*Доктори илмҳои техникӣ, профессор*
Солиҳов Давлат Қуватович	*Доктори илмҳои физикаю математика, профессор*
Сатторов Абдуманон	*Доктори илмҳои физикаю математика, профессор*
Файзуллоев Эркин Фатхуллоевич	*Номзади илмҳои химия, дотсент декани факултети химия*
Валиев Шариф Файзуллоевич	*Доктори илмҳои геологӣ-минералогӣ, и.в. профессор, декани факултети геологии ДМТ*
Расулиён Қаҳҳор	*Доктори илмҳои таърих, профессор*
Кучаров Аламхон	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Дӯстов Ҳамрохон Ҷумаевич	*Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони адабии муосири тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Нағзибекова Меҳриниссо Бозоровна	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забоншиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Муродов Мурод	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти ДМТ*
Низомова Туҳфамо Давлатовна	*Доктори илмҳои иқтисодӣ,профессор*
Одинаев Фурқат Фарҳодович	*Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент*
Сотиволдиев Рустам Шарофович	*Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор*
Сафарализода Хучамурод Қуддус	*Номзади илмҳои сиёсатшиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатшиносӣ*
Рачабов Имомиддин Ширинович	*Номзади илмҳои сиёсатшиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатшиносӣ*
НуриддиновРаймалихон Шаҳбозович	*Доктори илмҳои сиёсӣ, профессор*
Шарипов Фаридун Файзуллоевич	*Доктори илмҳои педагогӣ, дотсент*
Устоев Мирзо Бобоҷонович	*Доктори илмҳои биологӣ, профессори кафедраи физиологияи одам ва ҳайвонҳо, факултети биологияи ДМТ*

Маҷалла дар Маркази табъу нашр, баргардон
ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад.
Нишонии Марказ:
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41
ДМТ, 2021©

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»
Учредитель журнала:
Таджикский национальный университет

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Хушвахтзода Кобилджон Хушвахт	*Доктор экономических наук, ректор Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)*

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич	*Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)*

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Исмонов Кароматулло Бадридинович	*Кандидат филологических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Шерматов Нурмахмад	*Доктор технических наук, профессор*
Солихов Давлат Кувватович	*Доктор физико-математических наук, профессор*
Сатторов Абдуманнон	*Доктор физико-математических наук, профессор*
Валиев Шариф Нарзуллоевич	*Доктор геолого-минералогических наук, и.о.профессора*
Файзуллоев Эркин Фатхуллоевич	*Кандидат химических наук, декан факультета химии ТНУ*
Расулиён Қаххор	*Доктор исторических наук, профессор*
Кучаров Аламхон	*Доктор филологических наук, профессор*
Дустов Хамрохон	*Кандидат филологических наук, доцент*
Муродов Мурод	*Доктор филологических наук, профессор*
Нагзибекова Мехриниссо Бозоровна	*Доктор филологических наук, профессор*
Абдусатторов Абдушукур	*Доктор филологических наук, профессор*
Одинаев Фуркат Фарходович	*Кандидат экономических наук, доцент*
Сотиволдиев Рустам Шарофович	*Доктор юридических наук, профессор*
Сафарзода Бахтовар Амирали	*Доктор юридических наук, профессор*
Раджабов Имомиддин Ширинович	*Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии*
Сафарализода Хучамурод Куддус	*Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии*
Нуриддинов Раймалихон Шахбозович	*Доктор политических наук, профессор*
Шарипов Фаридун Файзуллоевич	*Доктор педагогических наук, доцент*
Устоев Мирзо Бободжонович	*Доктор биологических наук, профессор*

Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

© ТНУ, 2021

TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SCIENTIFIC JOURNAL "YOUNG RESEARCHER"
Founder of journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY

CHIEF EDITOR:

Khushvakhtzoda Kobiljon Khushvakht	*Doctor of Economics, Rector of the Tajik National University (Dushanbe, Tajikistan)*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadov Safarmamad Muborakshoevich	*Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov Karomatullo Badridinovich	*Candidate of philological sciences, associate professor, director of the Publishing Center of the Tajik National University*

EDITORIAL BOARD:

Shermatov Nurmahmad	*Doctor of technical sciences,* Professor
Solihov Davlat Quvatovich	*Doctor of physical and mathematical sciences*
Sattorov Abdumannon	*Doctor of physical and mathematical sciences*
Fayzulloev Erkin Fathulloevich	*Candidate of chemical sciences, dean of the chemical faculty*
Valiev Sharif Fayzulloevich	*Doctor of geological and mineralogical sciences, Professor*
Rasuliyon Qahhor	*Doctor of historical Sciences, Professor*
Kucharov Alamkhon	*Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University*
Dustov Hamrokhon Dzhumaevich	*Candidate of philological sciences,*
Murodov Murod	*Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the Tajik National University*
Nagzibekova Mekhrinisso Bozorovna	*Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University*
Nizomova Tuhfamo Davlatovna	*Doctor of Economics, Professor*
Odinaev Furqar Farhodovich	*Candidate of Economics, assistant professor*
Safaralizoda Khudzhamurod Kuddusi	*Candidate of Politics, assistant professor of the department of the political science*
Sotivoldiev Rustam Sharofovich	*Doctor of law, Professor*
Safarzoda Bakhtovar Amirali	*Doctor of law, Professor*
Rajabov Imomiddin Shirinovich	*Candidate of Politics, assistant professor of the department of the political science*
Nuriddinov Raymalikhon Shahbozovich	*Doctor of politics, Professor*
Sharipov Faridun Fayzulloevich	*Doctor of pedagogical sciences, Professor*
Ustoev Mirzo Bobojonovich	*Doctor of Biological sciences, Professor*

Address of the Publishing center:
734025, Republic of Tajikistan,
Rudaki Avenue, 17. Dushanbe.
E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru
Phone: (+992 37) 227-74-41
© TNU, 2021

ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ - ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

САТҲИ МУОСИРИ МУНОСИБАТҲОИ ИТТИҲОДИ АВРУПО БО ҶУМҲУРИИ ЎЗБЕКИСТОН

Сайшарифова М
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз манфиатҳои асосии Ўзбекистон ҳамкорӣ бо Иттиҳоди Аврупо дар соҳаи сиёсат, иқтисод ва амният мебошад. Роҳҳои барқарор кардани муносибатҳои қавӣ бо кишварҳои Аврупо, ба андешаи Ҳукумати Ўзбекистон, "бо бисёрҷониба ва ошкорбаёнии сиёсати хориҷии Ўзбекистон муайян карда шуданд".

Ҳамзамон, Аврупо дар Тошканд ба Аврупо аз нуқтаи назари таҷдиди Ўзбекистон ва пеш аз ҳама, ҳамчун манбаи технологияҳои баланд ва сармоягузорӣ, ҳамчун рамзи демократияи муосир ва ҳуқуқи инсон менигаристанд. Ҳанӯз дар соли 1992, Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон І Каримов ба ин муносибат чунин гуфт: "Ҳамкорӣ бо ҷаҳони Ғарб ба мо дастрасӣ ба технологияҳои муосир, ҷараёни сармоягузорӣ ба муҳимтарин соҳаҳо ва истифодаи ҳамаҷонибаи ашёи хоми табииро фароҳам меорад." Ғайр аз ин, дастгирии Аврупо барои Ўзбекистон дар тайёр кардани кадрҳо, алалхусус дар соҳаи бонкӣ ва маъмурӣ, ташкили шабакаи иттилоотӣ ва барқарор намудани робитаҳо бо биржаҳои пешрафтаи ҷаҳон, инчунин омӯхтани таҷрибаи қонунгузории хориҷӣ аҳамияти калон дошт. Тақвияти робитаҳои бисёрҷониба бо Аврупо ва ИМА дар ниҳояти кор барои Ўзбекистон қадами муҳим дар самти расидан ба ҳадафҳои стратегии худ оид ба навсозӣ ва пешрафти кишвар, аниқтараш, барои ишғол намудани мавқеи сазовори худ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун давлати муосири демократӣ бо амнияти кафолатнок ва рушди устувор буд. Таваҷҷӯҳи афзояндаи Иттиҳоди Аврупо ба соҳаи сиёсати амниятӣ дар Осиёи Марказӣ, ки пеш аз ҳама ба муваффақияти маъмурияти Нерӯҳои Байналмилалии Мусоидат ба Амният дар Афғонистон, инчунин ба ҷустуҷӯи пуршиддати роҳи наҷот аз диверсификатсияи таъминоти нерӯи он нигаронида шудааст, Брюсселро маҷбур кард, ки стратегияи Иттиҳоди Аврупоро барои Осиёи Марказӣ қабул кунад.

Ҳамин тариқ, таҳти раёсати Ҷумҳурии Федеративии Германия, ин стратегияи нави минтақавӣ таҳия ва сипас дар охири моҳи июни соли 2007 аз ҷониби Шӯрои Иттиҳоди Аврупо қабул карда шуд. Бо қабули Стратегияи ИА барои Осиёи Марказӣ, кишварҳои узви Иттиҳоди Аврупо изҳор доштанд, ки мехоҳанд муносибатҳои худро бо кишварҳои Осиёи Марказӣ густариш диҳанд. Стратегияи ИА барои Осиёи Марказӣ ҳамкориҳои густарда ва пуршиддатро дар ҳафт самт пешбинӣ мекунад. Инҳо соҳаҳои амният, идоракунии давлатӣ, иқтисод, энергетика, экология, маориф ва муколамаи сиёсиро дар бар мегиранд. Стратегия бо нақшаи мушаххасе пешбинӣ шудааст, ки онро барои кишварҳои Осиёи Марказӣ махсусан ҷолиб менамояд. Ба гуфтаи Гернот Эрлер, котиби давлатии Вазорати корҳои хориҷии Олмон, "барои таъкид кардани аҳамияти ИА ба ин ташаббус, ИА маблағҳои худро барои Осиёи Марказӣ ду маротиба афзоиш дода, дар давраи солҳои 2007-2013 ба 750 миллион евро расонид". Пас аз муҳокимаи табаддулоти мусаллаҳи ғайриконституцсионӣ дар Андиҷон дар моҳи майи соли 2005 ва ҷорӣ кардани таҳримҳои ИА алайҳи Ўзбекистон, сатҳ ва ҳаҷми робитаҳои сиёсии Ўзбекистон ва Иттиҳоди Аврупо якбора коҳиш ёфт. Аммо, фаҳмо буд, ки ҳам ИА ва ҳам Ўзбекистон бояд таъсис ва дастгирӣ карда шаванд. Ҳамин тариқ, дар соли 2007 қабул шудани Стратегияи Иттиҳоди Аврупо барои Осиёи Марказӣ барои солҳои 2007-2013 қадами муҳим дар роҳи муколамаи шарикӣ байни ИА ва Ўзбекистон дар марҳилаи нав гардид. Бо боварӣ гуфтан мумкин аст, ки Стратегияи мазкур ва иштироки Ўзбекистон дар он, пеш аз ҳама, барои Ўзбекистон таъсири мусбат расонд. Дар ҳар сурат, татбиқи Стратегияи ИА дар тамоми Осиёи Марказӣ бидуни иштироки Ўзбекистон бесамар хоҳад буд. Аз ин рӯ, қабул ва татбиқи Стратегияи мазкур барои ИА ва Ўзбекистон барои ҳарду ҷониб муфид аст.

Барқарор намудани ҳамкорӣ дар соҳаи энергетика. Аз ин лиҳоз, Ӯзбекистон барои ИА чандон манфиатдор нест, зеро аз ҷиҳати захираи нафт ва иқтидори содиротии худ аз Қазоқистон ба андозаи назаррас ва аз ҷиҳати захираҳои газ ва содирот аз Туркманистон камтар аст. Бинобар ин ҳамкории Ӯзбекистон ва ИА дар ин соҳа ҳадди аққал буд ва ба назар мерасад, ки дар оянда дар сатҳи худ боқӣ хоҳад монд. Намунаи ин муносибати хунукназаронаи Ӯзбекистон ба нақшаҳои татбиқи лоиҳаи Набукко бо пайвастани иқтидори гази Ӯзбекистон дар пур кардани ин лӯла мебошад. Таъмини волоияти қонун, такмили системаи идоракунии давлатӣ, ҳимояи ҳуқуқи инсон. Ин самт аз ҳама мушкилтарин дар татбиқи Стратегияи мазкур дар Ӯзбекистон мебошад. Огоҳии асосноки Ӯзбекистон нисбати таблиғи ташаббусҳои аврупоӣ дар ин соҳа пас аз миёнаи инқилоби "рангӣ" дар Аврупои Шарқӣ ва кишварҳои ИДМ боиси он шуд, ки ин кишвар бо ИА дар татбиқи лоиҳаҳо дар ин самт ҳамкорӣ накард. Ягона лоиҳаи муваффақ дар ин самт лоиҳаи «Тақвияти минбаъдаи низоми ду палатаи парлумонӣ ва иртиботи байни парламент ва маҷлисҳои минтақавии Ӯзбекистон мебошад».

АДАБИЁТ

1.(Стратегия Европейского Союза в Центральной Азии на 2007-2013гг, Плматы 2013г.)

2.(Центральная Азия: внешний взгляд. Международная политика с центральноазиатской точики зрения стр495).

3.см: Каримов, Ислам: Собственный путь обновления и прогресса, стр. 37) .

САТҲИ МУОСИРИ МУНОСИБАТҲОИ ИТТИҲОДИ АВРУПО БО ҶУМҲУРИИ ӮЗБЕКИСТОН

Ин мақола якчанд ҳуҷҷатҳоро дар бар мегирад, ки дар он рӯйдодҳои охирини муколамаи сиёсӣ ва амниятӣ байни Иттиҳоди Аврупо (ИА) ва Узбакистон инъикос карда мешаванд. Ин нашрия солҳои 2007-2013 -ро, дар бар мегирад. Иттиҳоди Аврупо бо панҷ кишвари Осиёи Марказӣ аз замони истиқлолият дар аввали солҳои 90-ум равобити мутақобиларо нигоҳ медорад. То соли 2007 ин муносибатҳо мунтазам рушд карданд ва шабоҳати арзишҳо ва манфиатҳоро дар соҳаи иқтисод, сиёсат ва амният ошкор карданд. Рушди афзояндаи муносибатҳои дуҷонибаи Иттиҳоди Аврупо ва Осиёи Марказӣ мавҷудияти иқтидори назарраси ҳамкории стратегии ИА ва кишварҳои минтақаро тасдиқ кард.

Калидвожаҳо: сиёсат, Осиёи Марказӣ, сиёсати хориҷӣ, муносибатҳои дуҷониба, Узбакистон, Иттиҳоди Аврупо, ҳамкорӣ.

СОВРЕМЕННЫЙ УРОВЕНЬ ОТНОШЕНИЙ ЕС С РЕСПУБЛИКОЙ УЗБЕКИСТАН

Данная статья содержит ряд документов, отражающих последние события в политическом диалоге по безопасности между Европейским Союзом (ЕС) и Узбекистаном. Публикация охватывает 2007-2013 годы. С момента обретения независимости в начале 1990-х годов ЕС поддерживает отношения с пятью государствами Центральной Азии. К 2007 году эти отношения неуклонно росли, обнаруживая сходство ценностей и интересов в экономике, политике и безопасности. Растущее развитие двусторонних отношений между ЕС и Центральной Азией подтвердило значительный потенциал стратегического сотрудничества между ЕС и странами региона.

Ключевые слова: политика, центральная Азия, внешняя политика, двухсторонняя отношения, Узбекистан,Европейские союз, сотрудничество.

THE CURRENT LEVEL OF RELATIONS BETWEEN THE EU AND THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

This article contains a number of documents that reflect the latest developments in the political and security dialogue between the European Union (EU) and Uzbekistan. This publication covers the years 2007-2013. The EU has maintained relations with five Central Asian countries since independence in the early 1990s. These relations had grown steadily, revealing similarities of values and interests in economics, politics, and security by 2007. The growing development of bilateral relations between the European Union and Central Asia has confirmed the significant potential for strategic cooperation between the EU and the countries of the region.

Keywords: politics, Central Asia, foreign policy, bilateral relations, Uzbekistan, European Union, cooperation.

Сведения об авторе: ***Сайшарифова Мадинаи Джамшед*** - магистр первого курса кафедры дипломатии и внешней политики Республики Таджикистан, Таджикского национального университета. Телефон: +992-989-12-36-32.

Information about the author: ***Saisharifova Madinai Jamshed*** – first-year master`s student of Department of diplomacy and foreign policy of the Republic of Tajikistan, Tajik National University. Phone-+992-989-12-36-23

ҶОЙГОҲИ “ҚУВВАИ НАРМ” ВА ДИПЛОМАТИЯИ ФАРҲАНГӢ ДАР СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Миралиева Миҷгона
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тағйиротҳои вазъи геополитикии ҷаҳон бевосита ба фаъолияти дипломатии давлатҳо таъсир намуд. Аз як тараф, ҷомеаи ҷаҳонӣ усулҳои нави ҳамкорӣ ва ҳамгироиро ба роҳ монданд, ки дар асоси дипломатияи бисрёсамта дар чаҳорчӯбаи созмонҳои байналмилалӣ – Созмони Милали Муттаҳида, ниҳодҳои ҳамгирої – Иттиҳоди Аврупо, созмонҳои минтақавӣ – Созмони ҳамкории Шанхай ба роҳ монда мешавад. Таъсири рӯзафзуни созмонҳои байналмилалӣ дар сатҳи умумиҷаҳонӣ ва минтақавӣ ба воситаи пурзӯри татбиқи сиёсати хориҷии давлатҳо табдил ёфтааст, ки талошҳои муштараки давлатҳои аъзоро барои ба даст овардани натиҷаҳои муайян муттаҳид менамоянд. Аз тарафи дигар, давлатҳои ҷаҳон дар консепсия ва стратегияҳои сиёсати хориҷӣ ба “дипломатияи дуҷониба”[4] низ таваҷҷӯҳ менамоянд. Муносибатҳои дуҷонибаи давлатҳо дар асоси боварӣ, ҳусни ҳамҷаворӣ ва шарикии стратегӣ ба амал бароварда мешаванд, ки бо дарназардошти афзоиши хатару чолишҳои муосир, зарурати татбиқи ҳадафҳои стратегӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ метавонад муассиртар бошад. Бинобар ин барои таъмини иштироки баробари давлат дар саҳнаи байналмилалӣ ва татбиқи ҳадафҳои калидии сиёсати хориҷӣ истифода аз усул ва фишангҳои навини дипломатӣ лозим аст. Дар ин миён, дар муносибатҳои байналмилалии муосир истифодаи “қувваи нарм” – ҳамчун абзори муҳимми сиёсати хориҷӣ ба ҳукми анъана даромадааст. Истилоҳи “қувваи нарм” – ро сиёсатшиноси амрикої Ҷозеф Най дар китоби худ “Bound to Lead”[8] (Банди ҳокимият) дар соли 1990 истифода намудааст ва дар соли 2004 ба ин мазмун китоби дигар “Soft Power”[9](Қувваи нарм) – ро таълиф намудааст. Дар асарҳои худ Ҷозеф Най диққати асосиро ба масъалаҳои ҳокимият ва қудрат ҳам дар дохили давлат ва ҳам дар саҳнаи ҷаҳонӣ дар шароити рушди ҷаҳонишавӣ ва инқилобҳои иттилоотӣ равона намудааст. Аз ин рӯ, масъалаи асосии муносибатҳои байналмилалӣ атрофи истифодаи қудрат дар пешбурди сиёсати хориҷӣ давр мезанад, ки истифодаи қудратро ба хотири расонидани таъсир ба рафтори бозингарони дигар барои дастёбӣ ба натиҷаҳои дилхоҳ пешбинӣ менамояд. Дар ин раванд, қудрати давлат ба ду ҷанбаи бузург ҷудо карда мешавад:

“Қувваи дурушт” (hard power)

“Қувваи нарм” (soft power)

Зери мафҳуми “қувваи дурушт” маҷмуи имкониятҳои сиёсӣ, ҳарбӣ, иқтисодӣ ва молиявӣ фаҳмида мешаванд. “Қувваи дурушт” дар масъалаҳои таҳкими соҳибистиқлолӣ, ҳифзи тамомияти арзӣ, таъмини дахолатнопазирии сарҳади давлатӣ ва мубориза бо гурӯҳҳои ҷиноии муташаккили фаромиллӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад. “Қувваи нарм” бошад имконияти ҷалби иштирокдорони дигари муносибатҳои байналмилалӣ барои дастёбӣ ба натиҷаҳои дилхоҳи худ мебошад. Чунин шакли махсуси фаъолияти сиёсати хориҷии давлатҳо бо роҳи паҳн намудани нуфузи як давлат аз болои давлатҳои дигар тавассути васоити ахбори омма, ҷанбаҳои маъруфи фарҳанг (филму мусиқӣ), пешниҳоди хизматрасониҳои таълимӣ, фазои арзандаи рушди иқтисодӣ, паҳни намунаҳои ҷолиби башарӣ ва сиёсӣ, низоми арзишҳои дунявӣ мебошад, ки воридоти онҳоро иштирокдорони дигари муносибатҳои байналмилалӣ таманно мекунанд. Абзор ва технологияҳои гуногуни истифодашаванда зимни татбиқи “қувваи нарм” таърихи қадима дорад, ки ба қаъри асрҳо мерасад, зеро ғояи истифодаи ниҳодҳои ғайризуроварона барои дастёбӣ ба натиҷаҳои дилхоҳ дар сиёсати хориҷӣ унсури нав нест ва сарчашмаҳои ин равандро дар андешаронихои файласуфони қадим низ дучор омадан мумкин аст. Ҳарчанд истилоҳи «қувваи нарм» - ро Ҷозеф Най профессори донишгоҳи Гарварди ИМА бори нахуст дар ибтидои солҳои 90–ум асри ХХ мавриди истифода қарор додааст, вале худи консепсияи «қувваи нарм» аз рисолаҳои илмии чунин муаллифон, ба монанди Г. Моргентау, К. Кнорр,

Р. Клайн, ва А. Грамши сарчашма мегирад[1, С. 37]. Масалан, Г. Моргентау нуҳ неруи асосии миллиро муайян намудааст, ки дар байни онҳо худогоҳии миллӣ, хислати миллӣ, сифати ҳукумат ва сифати дипломатия ба ҳайси сарчашмаҳои ғайримоддии ҳукуматдорӣ эътироф гардидаанд. Ба ибораи дигар, онҳо ба «қувваи нарм» алоқаманданд[5, С. 165-179]. Дар тӯли таърихи инсоният "қувваи нарм" чандин маротиба ба ҷараёни воқеаҳои муҳимми ҷаҳонӣ таъсири бевосита расонидааст. Дар таърихи муосири муносибатҳои байналмилалӣ консепсияи "қувваи нарм" истифодаи васеъ ва мақсадноки хешро дар сиёсати хориҷии давлатҳои ҷаҳон (Амрико, Англия, Олмон, Чин, Ҷопон, Россия) пайдо намудааст ва таҳлили амсилаҳои истифодаи фишангҳои "қувваи нарм" метавонад таҷрибаи амалии давлатҳои дигар, аз ҷумла Тоҷикистонро дар ин самт ғанӣ гардонад. Бинобар ин дар замони муосир хислати "қувваи нарм" тавассути се унсури зерин муайян карда мешавад:

- «қувваи нарм» - и фарҳангӣ, (cultural soft power) эътирофи байналмилалии мероси фарҳангии давлат; тавсеаи муошират байнидавлатӣ; паҳн кардани забони миллӣ; ҷалби сайёҳон;
- - «қувваи нарм» - и арзишҳои сиёсӣ (political values soft power), як низоме мебошад, ки манфиатҳои давлатро инъикос мекунад ва ба онҳо ғамхорӣ ё тағйирот дар муносибатҳои сиёсӣ зоҳир менамояд;
- - «қувваи нарм» - и сиёсати хориҷӣ (foreign policy soft power) рушди сиёсӣ, муассисаҳои демократӣ; ҳимояи ҳуқуқи инсонро дар бар мегирад [7, С. 37-38].

Ду унсури аввал арзишҳои таърихан ташаккулёфтаи ин ё он миллат мебошанд, дар ҳоле, ки унсури сеюм хислати субъективӣ дошта, аз тарафи роҳбарияти олии сиёсии давлат муайян карда мешавад. Дар замони муосир дипломатияи шакл (дуҷониба ва бисёрҷониба), самтҳо (аврупоӣ ва осиёӣ) ва навъҳо (дипломатияи иқтисодӣ, дипломатияи иттилоотӣ, дипломатияи башардӯстона) – и мухталифро дар бар мегирад. Имрӯз дар самти татбиқи ҳадафҳои сиёсати хориҷӣ тавассути "қувваи нарм" - дипломатияи фарҳангӣ ҷойгоҳи хосса касб намудааст ва дипломатияи фарҳангӣ беш аз пеш ба майдони мубориза барои тафаккур ва қалби мардумони гӯшаву канори гуногуни дунё табдил ёфтааст. Дар шароити муноқишаҳо ва ноустувориҳо нақши фарҳангро ҳамчун абзори «қувваи нарм» набояд нодида гирифт. Ин сарчашмаи муҳимми дипломатия мебошад, ки барои пешбурди манфиатҳои давлат, беҳтар гаштани ҳусни тафоҳум миёни халқҳо истифода мешавад [3]. Бояд дар назар дошт, ки бо назардошти мушаххасоти забон, таърих, хусусиятҳои ташаккул ва татбиқи сиёсати хориҷӣ, кишварҳо истилоҳоти мухталифи "дипломатияи фарҳангӣ" -ро истифода мекунанд. Масалан, дар Фаронса, "politique culturelle exterieure" (сиёсати хориҷии фарҳангӣ), сиёсатҳои фарҳангии байналмилалӣ (ё сиёсати байналмилалии фарҳангӣ), «diplomatie culturelle» (дипломатияи фарҳангӣ) истифода мешаванд. Сиёсатмадорон ва олимони англисзабон истилоҳҳои "дипломатияи фарҳангӣ" ё "дипломатияи халқӣ"-ро истифода мебаранд. Барои Чин истилоҳи "дипломатияи мардумӣ" бештар хос аст. Дар Россия баҳс байни истифодаи мафҳумҳои "дипломатияи фарҳангӣ" ва "сиёсати фарҳангии хориҷӣ" рафта истодааст [2, С. 277—280]. Махсусияти зуҳур ва ташаккули мавқеи "қувваи нарм" ва пурзӯршавии нақши дипломатияи фарҳангӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ ба сиёсати хориҷӣ ва фаъолияти байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таъсир намуда, зимни таҳияи Консепсияи нави сиёсати хориҷӣ (аз 27 январи соли 2015) ба масъалаи мазкур диққати беандоза дода шуд. Дар асоси ин санад он дипломатияи фарҳангӣ ва башардӯстона номгузорӣ шудааст. Дар ин раванд, рушди муносибатҳои байнифарҳангии давлатҳо аҳамияти хоссаро касб намудааст. Қобили зикр аст, ки нақши фарҳанг дар муносибатҳои байналмилалӣ боз ҳам боло рафта, ба падид омадани мафҳуми "қувваи нарм" - ҳамчун сарчашмаи муҳимми дипломатия боис гардида, омили пешбурди манфиатҳои миллии давлатҳо ва тавсеаи ҳамкориҳои фарҳангӣ ва башарӣ миёни халқҳои ҷаҳон шудааст. Ҳадафҳои асосии дипломатияи фарҳангиро дар асри XXI метавон чунин баён намуд:

- ташаккули симои мусбати давлат дар хориҷа (имиҷи мусбат);
- пешбурд, оммавигардонӣ, содироти фарҳанг ва забони миллӣ;
- фароҳам овардани шароити мусоид барои татбиқи манфиатҳои миллӣ;

- боло бурдани огоҳӣ оид ба кишвар;
- ҷалби бештари сайёҳон ва толибилмон ба муассисаҳои таълимӣ;
- ҷалби сармояи мустақим ва имтиёзнок;
- дастёбӣ ба кумакҳои техникии башардӯстона.

Дар муқаррароти умумии Консепсияи сиёсати хоирҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр гардидааст, ки он "санади сиёсиест, ки принсипҳои асосӣ, ҳадафу вазифаҳо ва самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо дарназардошти манфиатҳои миллии дарозмуддати кишвар муайян ва танзим менамояд"[4]. Дар банди сеюм таҳти унвони "Авлавиятҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон" самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии кишвар муайян шудааанд ва дар ин росто зербанди 3.5. "Дипломатияи фарҳангӣ ва башардӯстона" номгузорӣ шудааст ва маҳз он ба истифодаи "қувваи нарм" заминаи қонунӣ ва консептуалӣ медиҳад. Дар банди мазкур хусусияти ҳимоявии фарҳангу арзишҳои миллӣ бо дарназардошти тамоюлҳои мусбат ва манфии раванди ҷаҳонишавӣ ба таъмини ҳастии маънавӣ ва ҳифзу ҳимояи арзишҳои асили миллии фарҳангиву ахлоқии халқи тоҷик ва густаришдиҳандаи "қувваи нарм" – и Тоҷикистон тариқи муаррифии шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ ҳамчун кишвари дорои фарҳангу тамаддуни қадима ва давлати муосири демокративу ҳуқуқбунёд, тавсеаи ҳамкориҳои самарабахши фарҳангию башардӯстона бо кишварҳои олам бо мақсади таҳкими шинохти мусбати Тоҷикистон ва мардуми он зикр гардидааст [6, С. 81]. Дар татбиқи дипломатияи фарҳангии кишвар тамоми паҳлӯҳои фарҳанги миллӣ, аз ҷумла санъату мусиқӣ, ташкили намоишгоҳҳо ва ярмаркаҳо барои намоиши дастовардҳои фарҳангӣ, барномаҳои таълимӣ, мубодилаи дастовардҳои илмӣ, таълимӣ, адабиёт (тарҷумаи асарҳои машҳур) ва ғайра истифода мешаванд. Ҳамаи ин абзорҳо барои дарки фарҳанги миллии кишвар аз ҷониби доираи васеи хориҷӣ ва ноил шудан ба ҳадафҳои сиёсати хориҷии давлат тавассути рушди ҳамкориҳои байналмилалии фарҳангӣ мусоидат мекунанд. Инчунин, онҳоро метавонанд ташкилотҳои ҷамъиятӣ, диаспораҳо ва ҳизбҳои сиёсӣ дар хориҷи кишвар истифода баранд. Ин воситаҳо, одатан, на аз ҷониби давлат, балки аз ҷониби доираҳои фарҳангӣ ба роҳ монда мешаванд. Бо вуҷуди ин, маҳз ҳукуматҳо дар паҳн кардани сарвати фарҳангӣ дар хориҷа саҳм мегузоранд [10, С. 77]. Ба ҳайси яке аз абзорҳои "қувваи нарм" Тоҷикистон метавонад Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон баромад намояд, ки ҳадафи асосии он таҳкими робитаҳои кишвар бо ҳамватанони бурунмарзӣ, ҷалби имкониятҳои онҳо барои рушди ҳамкориҳои сиёсиву иқтисодӣ ва маънавиву фарҳангӣ буда, нуктаи зерин эҷоди ҳусни таваҷҷуҳ ва муносибати хайрхоҳона ба Тоҷикистон ва мардуми кишварро аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ ва доираҳои сиёсии байналмилалӣ ба вуҷуд меорад. Ҷанбаи дигари сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро мусоидат ба фароҳам овардани шароити фарогиру муносиб барои будубош ва сафарҳои шаҳрвандони хориҷӣ ба Тоҷикистон ҷиҳати рушди туризми байналмилалӣ ва ҷалби сайёҳон ба кишвар" ташкил менамояд, ки ин омил метавонад ҳамчун яке самти муҳимми "қувваи нарм" – и Тоҷикистон гардад. Ҳоло таваҷҷуҳи асосӣ ба рушди сайёҳии байналмилалӣ ва ҷалби сайёҳон ба кишвар равона шудааст. Маҳз ба ин хотир Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 январи соли 2019 таҳти №1170 дар бораи эълон намудани солҳои 2019-2021 ҳамчун «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» баромадааст, ки мақсади он вусъат бахшидан ба рушди деҳот, соҳаи сайёҳӣ ва дастгирии ҳунарҳои мардумӣ ба ҳисоб меравад [11, С.29].

Бинобар ин, метавон хулоса намуд, ки дар Консепсияи амалкунандаи сиёсати хориҷии Тоҷикистон масъалаи ташаккули консепсияи "қуваи нарм" ва истифодаи васеи он дар татбиқи манфиатҳои миллӣ ба таври мушаххас оварда шудааст. Вазифаи мутахассисон ва пажӯҳишгарони тоҷик азон иборат аст, ки консепти мазкурро аз паҳлуҳои гуногун ва бо дарназардошти махсусиятҳои дипломатияи фарҳангии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор дода, усулу роҳҳои гуногуни таҳияи абзор ва татбиқи босамари онро дар сиёсати хориҷии давлат баҳри ҳифзи манфиатҳои миллӣ таҳия намоянд. Консепти "қувваи нарм" имкон медиҳад, ки иқдомҳои сифатан наву муосир барои татбиқи манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар дурнамои дарозмуддат коркард карда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Аҳмадов, С.А. Консепсияи «қувваи нарм» ҳамчун омили сиёсати фаромарзии муосир [Матн] / С.А. Аҳмадов // Паёми ДМТ. – 2019, Қисми 1. № 5. – С. 37-41.
2. Боголюбова, Н.М. Теоретические аспекты проблемы внешней культурной политики [Текст] / Н.М. Боголюбова, Ю.В. Николаева // Америка и мир: история и современность: сб. статей / под ред. Ю. Г. Акимова, В. Г. Буркова. - СПб.: Изд. СПбГУ, 2006. - С. 277—280.
3. Василенко, Е.В. Культурная дипломатия как инструмент «мягкой силы» государства[Текст] / Е.В. Василенко. [Манбаи электронӣ]. URL: http://www.perspektivy.info/print.php?ID=375201. (санаи мурочиат: 04.03.2021).
4. Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистоназ 27 январи соли 2015, №332 тасдиқ шудааст.
5. Матвеенко, Ю.И. «Мягкая сила» как фактор современной геополитики [Текст] / Ю. И. Матвеенко, М. Г. Галаева // Polit Book. – 2015, №1. -С. 165-179.
6. Муҳаммад, А.Н. «Неруи нарм» дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хусусиятҳои он [Матн] / А.Н. Муҳаммад, Ш.Ш. Ризоён // Ахбори институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020, №1. – С. 80-84.
7. Най, Дж. Гибкая власть: как добиться успеха в мировой политике[Текст] / Най Дж. – Новосибирск: Фонд социопрогностических исследований «Тренды», 2006. – 221с.
8. Nye, J.Bound to Lead: The Changing Nature of American Power[Text] /J. Nye.- New York: Basic Books, 1990.
9. Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics [Text] /J. Nye. - New York: Public Affairs Group, 2004.
10. Салимов, Ф.Н. Дипломатияи фарҳангӣ - воситаи рушди устувори равобити байнидавлатӣ дар Осиёи Марказӣ [Матн] / Ф.Н. Салимов // Паёми ДМТ. – 2020, №7. – С. 76-83.
11. Шарипов С.С. Дипломатияи фарҳангӣ ва башардӯстонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: вазъ ва дурнамо [Матн] / С.С. Шарипов, А.Н. Шарипов // Паёми ДМТ. – 2019, Қисми 2. №10. – С. 28-32.

ҚОЙГОҲИ “ҚУВВАИ НАРМ” ВА ДИПЛОМАТИЯИ ФАРҲАНГӢ ДАР СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Равандҳои муосири рушди муносибатҳои байналмилалӣ боиси пурзӯр гардидани нақши “қувваи нарм” дар сиёсати хориҷии давлатҳо гардидааст. Ин омил ба бар он асос меёбад, ки ҳатто давлатҳо пуриқтидор наметавонанд ҳадафҳои худро бо роҳи зурӣ ба даст оранд ва мушкилиҳои умумиҷаҳониро бо таҳдиди зурӣ танзим намоянд. Аз ин рӯ, имрӯз “қувваи нарм” дар доираи равандҳои ҷаҳонии сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ баррасӣ шуда, воқеияти нави низоми сиёсии ҷаҳон гардидааст. Дар асоси Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадаф ва вазифаҳои “қувваи нарм” – и давлат дар доираи дипломатияи фарҳангӣ ва башардӯсотна муайян гардидаанд, ки ба манфиатҳои миллии давлат ҷавобгӯ мебошанд.

МЕСТО «МЯГКОЙ СИЛЫ» И КУЛЬТУРНОЙ ДИПЛОМАТИИ ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Современные тенденции развития международных отношений стали причиной укрепления роли «мягкой силы» во внешней политике большинство государств. Данный фактор определяется тем, что даже сильные государства не могут достичь собственных целей силовыми путями и решит глобальные проблемы угрозой силы. Поэтому сегодня «мягкая сила» рассматривается в контексте глобальных, политических, экономических и культурных процессов, которая стала новой реальностью политической системы мира. На основе Концепции внешней политики Республики Таджикистана цели и задачи «мягкой силы» государства определены в контексте культурно-гуманитарной дипломатии, которая соответствует национальными интересами государства.

THE PLACE OF "SOFT POWER" AND CULTURAL DIPLOMACY IN THE FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Modern trends in the development of international relations have become the reason for the strengthening of the role of "soft power" in the foreign policy of most states. This factor is determined by the fact that even strong states cannot achieve their own goals by force and will solve the global problem with the threat of force. Therefore, today "soft power" is considered in the context of global political, economic and cultural processes, which has become a new reality of the political system of the world. On the basis of the Foreign Policy Concept of the Republic of Tajikistan, the goals and purposes of "soft power" of the state are defined in the context of cultural and humanitarian diplomacy, which corresponds to the national interests of the state.

Сведение об авторе: ***Миралиева Миджгона*** – магистрант второго курса кафедры дипломатии и внешней политики Республики Таджикистан, факультет международных отношений ТНУ. Телефон: 988050874

Information about the author: ***Miralieva Mijgona*** - second year master's student of the Department of Diplomacy and Foreign Policy of the Republic of Tajikistan, Faculty of International Relations, TNU. Phone:988050874

ТАШАККУЛЁБИИ ШОҲРОҲИ БУЗУРГИ АБРЕШИМ: САБАБҲО ВА ОМИЛҲО

Хушвахтов М.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шоҳроҳи бузурги абрешим алоқаи байни мардуми машғули касбу кори гуногун: зироаткор, чорводор ва косибону ҳунармандони натанҳо як мулки муайян, балки мулкҳо ва давлатҳои гуногунро фаро мегирифт. Шоҳроҳи бузурги абрешим ба ҳазорон километр тӯл кашида, мисли мавҷҳо корвонҳои беохирро аз биёбонҳои регзори беканори гарму тафсон ва ағбаҳои кӯҳӣ ба воситаи манзараҳои зебоманзар меовард. Дар чорроҳаи Шоҳрои бузурги абрешим шаҳру давлатҳо ва тамаддунҳо ба вуҷуд омада, тараққӣ карданд ва хароб гардиданд. Ҳамчунин бисёре аз шаҳрҳои қадимаи дар чорроҳаи Шоҳроҳи бузурги абрешим ҷойгир буда, ҷангҳои харобиовар, сӯхтор, гуруснагӣ ва дигар фоҷиаҳоро аз сар гузаронидаанд. Асрҳо боз дар бозорҳои Шарқ садои тоҷирону савдогарон шунида мешуд. Садҳо сол тоҷирон аз роҳҳои корвонгузари чанголуд гузашта абрешим, сангҳои қиматбаҳо, тилло, нукра, мис, алмос, лоҷувард, навъҳои гуногуни садафу ёқут, оҳан, матоъҳои нассоҷӣ, аспҳои даван ва ғайраро барои фурӯш ба кишварҳои Ғарб меоварданд. Шоҳроҳи бузуги абрешим – як масири тиҷоратии пайвасткунандаи Шарқ ва Ғарб гардида, сабаби пайдоиши роҳи бисёр шаҳрҳои беназир, ёдгориҳои таърихӣ, гумрук ва ҳатто давлатҳо шудааст. Шоҳрои бузурги абрешим – аз асри II п.м то асри XV мелодӣ арзи вуҷуд кардааст. Чунин ном рамзӣ аст. Вожаи «Шоҳроҳи бузурги абрешим» (Great silk road) танҳо дар охири асри XIX пас аз нашри китоби таърихшинос Фердинанд Рихтгофен таҳти унвони «Чин» ба илм ворид карда шуд. Азбаски матоъҳои абрешими чинӣ, махсусан атлас, ё худ шоҳӣ, ки яке аз молҳои асосии тоҷирон ба ҳисоб мерафт, минбаъд аз тарафи тадқиқотчиён номи «Шоҳроҳи бузурги абрешим» - ро гирифт. Воситаи асосии нақлиёт, ки ба воситаи онҳо молҳои тоҷирон ба нуқтаҳои нисбатан дур кашонида мешуд, шутурҳо ба ҳисоб мерафтанд. Дар баъзе самтҳо тоҷирон аз асп, фил, хар, қутос ва ғайра истифода мебурданд. Маълум шуд, ки уштурҳо самараноктарин воситаи интиқоли мол ва одамон мебошанд. Хусусиятҳои физиологӣ ва анатомии уштурҳо имконият медиҳанд, ки онҳо муддати тулонӣ об нушанд ва ҳатто ба хӯроки кам низ қаноат кунанд. Уштурҳои яккуҳона барои кашонидани бор дар Шарқи Наздик парварида мешуданд. Аммо сифати хуби уштурҳои дукӯҳонаи бохтарӣ нисбат ба уштурҳои яккӯҳона дар Осиёи Миёна судмантар буд. Аз як тараф он бо пашми дарозтараш ба хунукӣ тобовартар ва навъи дурагакардааш боз бештар ба хунукӣ мутобиқтар буд. Аз тарафи дигар, дар муҳити куҳистони Осиёи Миёна пойҳояш боқувваттар буданд. Ҳамин тавр уштури «маҳалии бохтарӣ», ба нақлиёти минтақавӣ ва қитъавӣ табдил ёфт. Маврид ба зикр аст, ки уштури бохтарӣ зиёда аз 227 кг бор кашонда метавонад ва корвони иборат 1000 уштур 227 ҳазор кг бор кашонда метавонист. Агар тасаввур кунем, ки контейнери стандартии муосир 2 267 кг бор барад, ин маънои онро дорад, ки ҳатто корвони миёна метавонад 10 то 12 контейнер борро кашонад. Албатта ҳаҷм ва ё шумораи аз ҳад зиёд метавонад фоидаро коҳонад. Аз ин рӯ, тоҷирон кӯшиш мекарданд, ки моли дорои арзиши баланд ва аз ҷиҳати вазн сабук ва аз ҷиҳати ҳаҷм хурдро интиқол диҳанд. Ин шоҳроҳи корвонгузари тиҷоратӣ дарозтарин роҳ (7 ҳаз. км) то давраи сармоядорӣ маҳсуб меёфт. Шоҳроҳи бузурги абрешим дар байни мамлакатҳо, ки дину мазҳаб, нажоду миллат, расму оин ва забони мухталиф доштанд нақши пайвасткунандаро бозида, минбаъд як манбаи ғании фарҳанги Ғарб ва Шарқ гардида буд. Бояд қайд кард, ки то ба вуҷуд омадани Шоҳроҳи бузурги абрешим дар ҳудуди Осиёи Миёна ва Шарқи қадим роҳҳое вуҷуд доштанд, ки ба мақсади ҷанг ва сулҳ хизмат мекарданд. Яке аз чунин роҳҳои қадима – роҳи “ лоҷувардӣ ” буд, ки ҳанӯз дар ҳазораи II – III п.м пайдо шуда буд. Вай аз кӯҳҳои Бадахшон оғоз шуда, ба воситаи Эрон то ба Шарқи Наздик ва Миср тӯл мекашид. Санги қиматбаҳои лоҷувард, ки дар ноҳияҳои болооби Амударё дар Бадахшон ба даст оварда мешуд, аз тарафи заргарони Шарқи қадим чун Шумер ва Миср баҳои баланд мегирифт. Дигар роҳи машҳури “ шоҳӣ ” – замони Ҳахоманишиҳо (асри VI – IV п.м) шоҳроҳи Осиёи Хурд, Эфес ва Сардро дар соҳилҳои баҳри Миёназамин бо яке аз пойтахтҳои Эрон ва шаҳри Суз пайваст мекард. Боз як роҳи дигар аз Эрон тавассути Бохтар, Суғд, воҳаҳои Чоч ва ҳудуди ҳозираи Қазоқистон то Олтой равон буд. Дар ҳазорсолаи II пеш аз милод (эҳтимол дар замони болоравии давлати Бобулистон) роҳҳои тиҷоратӣ аллакай аз шаҳрҳои

Байннанаҳрайн, ба воситаи мулкҳои Эрон, Туркманистони ҷанубӣ то Фарғона расида буд. Роҳи дигар аз Фарғона ба воситаи мулкҳои Қаротегину Олой ба сӯи Чин мегузашт. Қабл аз асри II то милод масири аз Аврупо ба Осиё тӯл кашида, дар сарҳади Чин ба поён мерасид, чунки қаторкӯҳҳои бузурги Осиё – Тян-шон, Кун-Лун, Қарақорум, Ҳиндукуш Ҳимолой – тамаддуни қадимаи Чинро аз ҷаҳони боқимонда пинҳон мекард. Дар қисми шимолии империя иттифоқи қабилаҳои сюнну ва юэчжиҳо сукунат меварзиданд, ки тобеи Чин набуданд. Ҳамчунин, қабилаҳои кӯчманчии сюнну барои кушодани роҳи самти ғарбии Чин монеа эҷод карда, борҳо ба Чин ҳамлаҳои ғоратгарона карда буданд. Лашкари Чин натавонист, ки қисмати мамлакатро бехатар гардонад. Аз ин хотир император У-ди (140 – 87 п.м.) мехоҳад аз қабилаҳои юэчжи, ки дар Осиёи Миёна буданд, ёрӣ пурсад. Гап дар ин буд, ки қабилаи юэчжиҳо дар ҳудуди Гансу ва навоҳии ҳамсоя (дар ҷанубу ғарбӣ нисбат ҳудуди қабилаҳои сюнну) ҳаёти кӯчманчигиро ба сар мебурданд. Вале баъди қувват гирифтани қабилаи сюнну дар охири ҳазорсолаи III – нимаи аввали ҳазорсолаи II п.м. онҳо аз воҳаҳои Туркистони Шарқӣ гузашта, ба ғарб ба сарзамини Осиёи Миёна омаданд. У-ди аз ин муносибати душманонаи онҳо хост, ки истифода кунад. Бо ин мақсад император У-ди намояндаи худ Чжан Сянро соли 138 п.м. ба Осиёи Миёна равон мекунад. Чжан Сян душвориҳои биёбони Такла – Макон, кӯҳҳои Тяншонро паси сар карда, ба Осиёи Миёна мерасад. Бояд қайд намуд, ки Чжан Сян аввалин чиниест, ки ба Осиёи Миёна – Суғд ва Бохтар омадааст. Вале юэчжиҳо, ки аллакай ба сарзамини Осиёи Миёна кӯчиш карда дар ин ҷо мутобиқ шуда ҳатто Бохтарро ишғол намуда буданд, дигар ба давом додани ҷанг майл надоштан. Аз ин рӯ, ба пешниҳоди Чжан Сян розӣ нашуданд. Ҷанговарони чинӣ дар дар байни солҳои 123-119 п.м. мустақилона қабилаҳои сюннуро мағлуб намуда, роҳи аз Чин ба ғарбро бехатар намуданд. Гарчанде Чжан Сзян барои иттифоқчии худ намудани қабилаи юэчжиҳо муваффақ нашуд, вале маълумотҳое, ки ҷамъ овардааст ниҳоят муҳим арзёбӣ гардидааст. Чжан Сян дар бораи дашту биёбонҳои Осиёи Марказӣ қаторкӯҳҳои Тяншон ва Бадахшон, дар бораи Сирдарё ва Амударё маълумот додааст. Чжан Сянро табиати биҳиштосои ин минтақа ба ҳайрат овард. Танҳо дар водии Фарғона, беш аз 70 шаҳрҳои калон ва хурдро ҳисоб кард. Мувофиқи маълумоти Чжан Сян ҳунармандӣ ва кишоварзӣ дар шаҳрҳои мазкур ривоҷ ёфта буд. Соли 126 п.м. Чжан Сян ба Чин баргашт ва оид ба ҳамаи дидаҳову шунидаҳояш ба император хабар дод. Ҳамчунин дар бораи сарватҳои кишварҳои Осиёи Миёна ёдоварӣ карда, барои муносибатҳои тиҷоратӣ намудан бо ин минтақа пешниҳод мекунад. Ӯ оид ба аспҳои зотии Даван, ки аз аспҳои хурди чинӣ афзалияти калон дошт ба император хабар медиҳад. Муаррихони чинӣ пайдоиши юнучқа, ангур, анор, бодиринг, чормағзи заминӣ ва дарахти анҷирро дар Чин ба Чжан Сян алоқаманд донистаанд. Дере нагузашта император У-ди ба Осиёи Миёна сафорат фиристод. Аввалин сафорат ба кишвари Даван (Фарғона) равон карда шуд. Сафирони чинӣ ба кишвари Даван ҳадияҳои ниҳоят арзишнокро аз қабили 1000 тангаҳои тиллоӣ оварданд. Дар байни тӯҳфаҳо абрешими чинӣ низ оварда шуд. Ҳамон вакт ба ғарб роҳ кушода шуд, ки минбаъд номи “ Шоҳроҳи бузурги абрешим” – ро гирифт. Минбаъд муносибатҳои тиҷоратӣ байни Осиёи Миёна ва Чин марҳила ба марҳила мустаҳкам мегардид. Чиниҳо ба Осиёи Миёна абрешим ва ашёҳои фулузӣ оварда онро бо асп, яшм, марҷон ва бо дигар молҳо иваз мекарданд. Молҳое, ки тоҷирон барои муомилот мекашонидаанд сангҳои қиматбаҳо (махсусан лаъли Бадахшон), устухони фил, ҷавоҳирот, асбобҳои оҳанӣ, ғалла, чорвои хурд ва ғайра буданд. Дар он вақт аз Осиёи Миёна ба Эрон, Байнаннаҳрайн ва ҳатто ба Миср ёқуту лоҷувардро дастрас мекарданд. Ҳамзамон роҳи “яшмӣ” ташкил карда шуд, ки пайвасткунандаи вилояти Хутан ва Ёрканд бо минтақаҳои шимолии Чин маҳсуб меёфт. Ҳамин тавр метавон гуфт, ки Шоҳроҳи бузурги абрешим дар асри II п.м. чун воситаи пайвасткунандаи бузургтарин тамаддунҳои ҷаҳони қадима – Чин, Осиёи Миёна, Ҳиндустон, Ховари Миёна ва Аврупо ба вуҷуд омад. Ин масири бузурги корвонӣ зиёда аз якуним ҳазор сол вуҷуд дошт. Гарчанде хатсайрҳои Шоҳрои бузурги абрешим иваз мешуд, метавон ду роҳи асосиро ном бурд:

- Роҳи ҷанубӣ – аз шимоли Чин ба воситаи Осиёи Марказӣ ба Ховари Миёна ва шимоли Ҳиндустон;

- Роҳи шимолӣ – аз шимоли Чин тавассути Бадахшон ва минтақаи баҳри Арал ба Волга ва ҳавзаи баҳри Сиёҳ .

Маҳз Фарғонаи қадим (Даван) маркази муҳими транзитӣ дар Роҳи шимолӣ буда, аксари молҳое, ки аз Империяи Хан оварда мешуд (пеш аз ҳама матоъҳои абрешимӣ, оинаҳои биринҷӣ ва ғайра) дар ин ҷо ҷамъ мешуданд. Минбаъд молҳои чинӣ аз Роҳи шимолӣ гузашта ба ноҳияи Волгаи Поён ва соҳили баҳри Сиёҳ интиқол меёфтанд. Дар асрҳои III – VI монополияи тиҷоратро дар роҳҳои байни Шарқи Наздик ва Чин Сосониён (224 – 651) бо ҷойгиршавии чуғрофӣ (аз Марв то Байнаннаҳрайн) соҳиб шуда буданд. Дар миёнаҳои асри V якчанд сафирони эронӣ ба кишвари Чин меоянд. Чин низ дар навбати худ сафирони худро дар ин давра ба Эрон фиристодааст. Дар он давра тангаҳои нуқрагии драхмаи сосонӣ ҳамчун асъори байналхалқии Осиё маҳсуб меёфт. Инкишофи Шоҳроҳи бузурги абрешим ҳам аз омилҳои иқтисодӣ ва ҳам аз омилҳои сиёсӣ вобастагӣ дошт. Дар мубодила молҳо асосан аз Шарқ ба Ғарб ворид мешуд. Дар замони авҷи шукуфоии империяи Рум талабот ба матоъҳои абрешимӣ ва дигар молҳои Шарқ ниҳоят зиёд буд. Таназзули ҷаҳони антиқа ба он овард, ки молҳо танҳо то Византия омада мерасид. Танҳо дар асри XI дар Аврупои Ғарбӣ фаъолона молҳои шарқиро харидорӣ мекарданд. Баъди футуҳоти араб талабот ба молҳои шарқӣ дар тамоми ҷануби баҳри Миёназамин то Испания зиёд шуд. Ташаккули Шоҳроҳи бузурги абрешим аз муқобилиятҳои геополитикии давлатҳои гуногун барои танзими роҳҳои корвонгузар вобастагии зиёд дошт. Барои ба зери назорат гирифтани Шоҳроҳи бузурги абрешим сиёсати устувор дар тамоми Шоҳроҳ аз шарқи баҳри Миёназамин то Чин лозим буд, ки танҳо бо ду роҳ амалӣ кардан мумкин буд, ё империяи пурқувват сохт, ки тавонад роҳҳои корвонгузари Авруосиёро танзим кунад ё ин ки «тақсимоти ҷаҳон» байни қудратҳои бузург, ки тавонад бехатарии роҳҳоро таъмин кунад. Ситонидани боҷ аз корвониён барои ҳокимони кишварҳои Осиё даромади зиёд меовард. Барои ҳамин ҳам онҳо кӯшиш менамуданд, ки аз як тараф амнияти савдогаронро таъмин намоянд, аз тарафи дигар мехостанд то ҳар қадар бештари қисмати роҳро назорат кунанд. Ҷангҳои дохилӣ дар таназзули ҳокимияти марказӣ ба вайроншавии шаҳрҳову корвонсаройҳо ва ҳамчунин ба ғоратшавии корвонҳо оварда расонид. Ин сабаби вайроншавии қисматҳои алоҳидаи роҳ ва ҳатто сабаби вайроншавии тамоми Шоҳроҳи бузурги абрешим гардид.

АДАБИЁТ

1. Бабадясанова Т.И. По древни м городам Узбекистана. — М, Профиздат, 1988.
2. Березиков Е. Легенды и тайны Узбекистана. Т .: Изд. литераты и искусства им. Г. Гуляма, 1991 .
3. На среднеазиатских трассах Великого шёлкового пути. Очерки истории и культуры. — Т.: Фан, 1990.
4. Наследники Шёлкового пути. Узбекистан — Штутгарт, Лондон: Изд. edition hansjo rg mayer», 1997.
5. Радкевич В. А. Великий шёлковый путь, — М.: Агропромиздат, 1990.

ТАШАККУЛЁБИИ ШОҲРОҲИ БУЗУРГИ АБРЕШИМ: САБАБҲО ВА ОМИЛҲО

Дар мақолаи мазкур муаллиф қайд намудааст, ки шоҳроҳи бузурги абрешим алоқаи байни мардуми машғули касбу кори гуногун: зироаткор, чорводор ва косибону ҳунармандони на танҳо як мулки муайян, балки мулкҳо ва давлатҳои гуногунро фаро мегирифт. Шоҳроҳи бузурги абрешим ба ҳазорон километр тӯл кашида, мисли мавҷҳо корвонҳои беохирро аз биёбонҳои регзори беканори гарму тафсонва ағбаҳои кӯҳӣ ба воситаи манзараҳои зебоманзар меовард. Дар чорроҳаи Шоҳрои бузурги абрешим шаҳру давлатҳо ва тамаддунҳо ба вуҷуд омада тараққӣ карданд ва хароб гардиданд. Ҳамчунин бисёре аз шаҳрҳои қадимаи дар чорроҳаи Шоҳроҳи бузурги абрешим ҷойгир буда, ҷангҳои харобиовар, сӯхтор, гуруснагӣ ва дигар фоҷиаҳоро аз сар гузаронидаанд.

Калидвожаҳо: шоҳроҳи бузурги абрешим, шаҳрҳо, давлатҳо, манзара, Хитой, тамаддун.

ВЕЛИКИЙ ШЕЛКОВЫЙ ПУТЬ: ПРИЧИНЫ И ФАКТОРЫ

В данной статье автор отмечает, что великий шелковый путь охватывал связь между трудолюбивыми людьми разных профессий и культур: ремесленниками, земледельцами, скотоводами не только определенной страны, но и разных государств. Великий шелковый путь расположен на тысячи километрах, и как волна несет большие караваны через бесконечные жаркие пустыни, горные перевалы и красивые пейзажи. На перекрестке Великого Шелкового Пути появились города, государства и цивилизации. Многие древние города на пересечении Великого шелкового пути также пережили опустошительные войны, пожары, голод и другие трагедии.

Ключевые слова: могучий шелковый путь, города, государства, пейзаж, Китай, цивилизация.

THE GREAT SILK ROAD: CAUSES AND FACTORS

In this article, the author notes that the Great Silk Road covered the connection between hardworking people of different professions and cultures: artisans, farmers, cattle breeders not only of a certain country, but also of different states. The Great Silk Road is located thousands of kilometers away, and like a wave carries large caravans

through endless hot deserts, mountain passes and beautiful landscapes. Cities, states, and civilizations appeared at the crossroads of the Great Silk Road. Many ancient cities at the crossroads of the Great Silk Road have also experienced devastating wars, fires, famines, and other tragedies.
Keywords: Great Silk Road, cities, states, landscape, China, civilization.

Сведение об авторе: ***Хушвахтов Меҳриддин Амруддинович*** -Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета международных отношений кафедры международных отношений. **Телефон:** 902923303.

Information about the author: ***Khushvakhtov Mehriddin Amruddinovich***- Tajik National University, second-year master's student of Faculty of International Relational of the Department of International Relational. **Phone** (+992)902923303.

МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО КИШВАРҲОИ ҲАМСОЯ (ДАР МИСОЛИ ҶУМҲУРИИ ЎЗБЕКИСТОН)

Шарипов Ш. Ш
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Чунонки дар Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ гардидааст, «Дар низоми муносибатҳои байнидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон кишварҳои ҳамсоя ва минтақа мақоми авлавиятнокро ишғол менамоянд. Тоҷикистон ҷонибдори минбаъд вусъат бахшидани таҷрибаи мусбат, бисёрасра ва созандаи ҳамзистии дӯстонаи мардумони Осиёи Марказӣ мебошад».

Дар равобит бо Ҷумҳурии Ўзбекистон муҳим ва зарур будани муносибатҳои баробар, мутақобилан судманд, беғараз ва устувор омилҳои муайянкунанда ба ҳисоб мераванд. Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсаташро бо ин кишвари ҳамсоя ҳамеша дар асоси эҳтироми мутақобил, ҳамкории созанда ва хайрхоҳӣ пеш хоҳад бурд. Умумияти ҳадафҳо ва вазифаҳое, ки дар назди давлатҳои минтақа қарор доранд, зарурати рушду тавсеаи муносибатҳоро бо кишварҳои Қазоқистон, Туркманистон ва Қирғизистон бар пояи эътимод, дӯстӣ ва ҳамкории судманд тақозо мекунад». Ҳамзамон, барои арзёбии таҷрибаи амалии татбиқи сиёсати хориҷии бисёрсамтӣ дар даврони Истиқлоли давлатӣ, арзёбии самтҳои мушаххаси он мувофиқи мақсад мебошад. Ин равиш моҳият, аҳамият, мушкилот ва дастовардҳои сиёсати хориҷии моро дар ин марҳала ба таври бисёр рӯшантар нишон медиҳад. Дар сиёсати хориҷии бисёрсамтаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар 30 соли Истиқлоли давлатӣ ба рушди ҳамкориҳо дар минтақа аҳамияти аввалиндараҷа дода мешавад. Дар амалияи сиёсати хориҷии мо зери мафҳуми «минтақа» ба таври анъанавӣ пеш аз ҳама, кишварҳои Осиёи Марказӣ дар назар дошта шудааст. Дар санадҳои расмии соҳа дар ин бора таъкид мегардад, ки таҳкими муносибатҳои дуҷониба бо кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Қазоқистон, Туркманистон, Ўзбекистон ва Қирғизистон бояд ҳамеша аз рӯи эътимод, дӯстӣ ва ҳамкории судманд ба роҳ монда шаванд. Ҳадафҳо ва вазифаҳои муштарак дар минтақа кишварҳоро водор месозанд, ки бо истифода аз зарфиятҳои ҳар як кишвари минтақа барномаҳо ва стратегияҳои муштаракро дар самтҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва амниятӣ коркард намуда, бо дарназардошти манфиатҳои кишварҳои ҳамсоя сиёсати созанда ва устуворро пеша намоянд. Имрӯз муносибатҳои Ўзбекистону Тоҷикистон пайваста дар ҳоли рушд аст. Минбаъд ба зинаи нав бардоштани он ба қадамҳои навбатии далерона вобаста аст. Аз ҷумла, мувофиқ ба салоҳияти дохилии ҳар ду кишвар ба як миллиард доллари ИМА расондани муомилоти савдои тарафайн пешбинӣ шудааст, ки ба манфиати ҳар ду ҷониб хоҳад буд. Дар байни сохторҳои давлатӣ ва ҳудудҳои наздисарҳадӣ тезондани лоиҳаҳои вусъати кооператсия, ҷамъоварии техникаи кишоварзӣ, истеҳсоли маводи сохтмон, хўрокворӣ, нассоҷӣ, маҳсулоти электротехникӣ ва молҳои дигар аз ҷумлаи ҳадафҳои оянда ба шумор мераванд. Бинобар ин, барои дар ҳудуди ҳар ду кишвар ташкил кардани корхонаҳои муштарак ва хонаҳои савдо, дастгирии инфрасохтори савдои хориҷӣ ва

амалиёти содиротию воридотӣ, ташкили бизнес-форумҳои дуҷониба ва намоишгоҳҳои миллии маҳсулоти саноатӣ созишномаҳо ба имзо расидаанд. Дар навбати худ, интизор меравад, ки муносибатҳо дар самти таҳкими ҳамкориҳои самарабахш дар соҳаи энергетика, интиқоли гази табиӣ ба Тоҷикистон, неруи барқ ба Ӯзбекистон, рушди нақлиёт ва долонҳои байналмилалии транзитӣ дар минтақаҳо боз ҳам мустаҳкамтар гарданд. Ғайр аз ин, минбаъд фаъол намудани робитаҳои байни академияҳои илмҳо, муассисаҳои таълимии олӣ, созмонҳои эҷодӣ ва ҷамоатӣ, ташкил намудани вохӯриҳои намояндагони доираҳои илмиву фарҳангӣ аҳамияти калон дорад. Дар даврони Истиқлол ҳамкориҳои наздик бо кишварҳое чун Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, Ҷумҳурии Ҳиндустон, Ҷумҳурии Исломии Покистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон низ асосан дар самти ҳамкориҳои минтақавӣ ёдоварӣ ва омӯхта мешаванд. Рушди робитаҳои мутақобилан судманд бо ин кишварҳо низ яке аз авлавиятҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт ба шумор меравад. Дар ин миён, хусусан, робитаҳои Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Исломии Афғонистон аҳамият дошта, тамоми самтҳои ҳамкориро дар бар мегиранд. Аҳамияти самти минтақавии сиёсати хориҷии мо пеш аз ҳама, дар он ифода мешавад, ки имрӯз манфиатҳои миллӣ, амнияти миллӣ ва рушди иқтисодии кишварҳои минтақа ба ҳам вобастагии ногусастани дошта, таъмини комили рушду амнияти ҳар давлат танҳо дар заминаи таъмини рушду амнияти минтақавӣ имконпазир мебошад. Ин аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи унсурӣ ва фаъоли минтақа ҷонибдори ҳамкориву ҳамгироии минтақавӣ буда, ба рушди робитаҳои баробарсатҳ дар ин самт аҳамияти аввалиндараҷа қоил аст. Густариш ва таҳкими шарикии стратегӣ дар тамоми соҳаҳои сиёсиву иқтисодӣ, амниятиву фарҳангӣ бо Федератсияи Россия барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун яке аз авлавиятҳои сиёсати хориҷӣ ба ҳисоб меравад. Муносибатҳои Тоҷикистон ва Россия натанҳо маҷмӯаи васеъторини ҳамкориҳоро, балки тамоми соҳаҳоро дар бар мегиранд. Аҳамияти самти Россия натанҳо муҳим аст, балки дар баъзе масъалаҳои муайян моҳияти бевосита ба фард дорад. Масалан, дар масъалаи ҳамкориҳои сиёсию амниятӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ, таъмин бо маводи сузишворӣ, омодасозии кадрҳои тахассусӣ ва илмӣ ва ғайра бо ҷойгоҳи Россия муқоиса намудани ҷойгоҳи ҳеҷ кишвари дигар имконпазир нест. Бинобар ин, муносибатҳои наздиктарин бо Россия ҳамчун самти афзалиятнок ва ҷавобгӯи манфиатҳои миллии Тоҷикистон дар оянда низ идома хоҳад ёфт. Дар даврони Истиқлоли давлатӣ ҳамкориҳо бо Ҷумҳурии Халқии Хитой низ дар таъмини манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти ҷиддӣ дошта, ҳамчун яке аз самтҳои муҳимтарини сиёсати хориҷии Тоҷикистон рӯ ба рушд будааст. Хитой аз оғози истиқлол то имрӯз бо Тоҷикистон робитаҳои ҷиддии ҳамаҷониба дошта, ҳоло ин муносибатҳо ба сатҳи шарикии стратегӣ бардошта шудаанд. Вақте сухан аз ҳамкориҳо бо Хитой меравад, бояд пеш аз ҳама, ба се нуктаи ниҳоят муҳимми ин ҳамкориҳо таваҷҷуҳ намуд:

Якум, ҳалли масъалаҳои сарҳадӣ байни Тоҷикистон ва Хитой. Имрӯз бо боварӣ метавон гуфт, ки ҳалли масъалаҳои сарҳадӣ бо Хитой яке аз муҳимтарин дастовардҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва яке аз комёбиҳои ҷиддии дипломатияи тоҷик дар ин давра ба ҳисоб меравад. Агар мо бо чунин ҳамсояи муҳимми худ то имрӯз баҳсҳои сарҳадӣ медоштем, он ба тамоми сиёсати хориҷӣ ва ҷойгоҳи байналмилалии мо таъсири манфӣ мегузошт. Аз ин рӯ, агар ба ҳалли масъалаҳои сарҳад бо Хитой маҳз аз назари манфиатҳои давлатӣ ва бо нигоҳи давлатмадорона нигарем, метавон гуфт, ки он ба беҳтарин тарз ҳалли худро ёфтааст. Дуюм, татбиқи як силсила тарҳҳои калидии зерсохторӣ бо ҳамкории Ҷумҳурии Хитой. Дар марҳалае, ки шарикони дигари байналмилалии мо амалан имкони сармоягузорҳои азим дар иҷрои лоиҳаҳои ҳаётии миллӣ надоштанд, Хитой дар ин самт мусоидати ҷиддӣ намуд, ки он барои рушди иқтисодии Тоҷикистон аҳамияти ҳалкунанда дошт. Хусусан, сохтмони роҳҳои автомобилӣ, нақбҳо, хатҳои баландшиддати барқӣ, сармоягузорӣ дар соҳаҳои истеҳсол ва коркарди маъданҳо ва ғайра боис гаштанд, ки Тоҷикистон аз бумбасти коммуникатсионӣ озод шуда, ба сӯи истиқлолияти энергетикӣ низ қадамҳои ҷиддӣ гузорад. Дар ин марҳалаи душвор ҳеҷ шарики дигари минтақавӣ ва байналмилалии мо имкони чунин сармоягузориро надошт. Сеюм, ҷойгоҳи фазояндаи

байналмилалии Хитой чун иқтисод ва сиёсати муҳимми ҷаҳони оянда. Яъне, аз назари манфиатҳои миллии Тоҷикистон доштани муносибатҳои неки ҳамсоягӣ ва шарикии стратегӣ бо кишваре, ки дар оянда дар ҷаҳон ҷойгоҳи меҳварӣ хоҳад дошт. Ин аст, ки рушди ҳамкориҳои ҳамаҷониба бо Ҷумҳурии Халқии Хитой то имрӯз натиҷаҳои ҷиддӣ доштааст ва дар оянда низ бояд чун яке аз самтҳои асосӣ ва афзалиятноки сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон боқӣ монад. Зери мафҳуми «кишварҳои ғарбӣ» пеш аз ҳама, Иёлоти Муттаҳидаи Америка, кишварҳои Иттиҳоди Аврупо ва давлатҳои дигари самти европоӣ дар назар гирифта мешаванд. Дар замони истиқлол ҳамкориҳо бо кишварҳои ғарбӣ низ чун як самти муҳимми сиёсати хориҷии Тоҷикистон барои таъмини манфиатҳои миллии давлат нақши ҷиддӣ доштааст. Дар ин самт ҳам бо кишварҳои Иттиҳоди Аврупо ва ҳам бо Иёлоти Муттаҳидаи Америка таҷриба ва анъанаҳои устувори ҳамкориҳо ҳосил шуданд, ки барои ҳалли муваффақи як силсила масъалаҳои муҳим равона шудаанд. Дар ин самт нуктаҳо ва дастовардҳои асосӣ чунинанд:

— аз назари сиёсӣ, ҳамкорӣ бо ин кишварҳо барои таҳкими ҷойгоҳи байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари тозаистиқлол бисёр муҳим аст;

— мусоидати ин кишварҳо дар татбиқи ислоҳоти сиёсӣ ва рушди ниҳодҳо ва арзишҳои демократӣ дар Тоҷикистон чашмгир будааст;

— ҳамкорӣ бо кишварҳои ғарбӣ барои имконпазир гаштани ҳамкориҳои Тоҷикистон бо ниҳодҳои молиявии байналмилалӣ, аз ҷумла Бонки умумиҷаҳонӣ, Фонди байналмилалии асъор, Бонки таҷдид ва рушди Аврупова ғайра низ аҳамияти калон доштааст;

— ҳамкорӣ дар самти мубориза бо терроризм, экстремизм ва маводи мухаддир бо ин кишварҳо бисёр судманд будааст. То имрӯз дар ин самт як силсила лоиҳаҳои муҳим татбиқ шудаанд, ки аз он ҷумла, таҚвияти имконияти Тоҷикистон дар мубориза бо маводи мухаддир, мусоидат дар таҷҳизи техникии сарҳади давлатии байни Тоҷикистон ва Афғонистон, омӯзиши мутахассисони тоҷик дар соҳаҳои марзбонӣ ва мубориза бо маводи мухаддир ва ғайра намунаи он мебошанд.

Ҳамин тавр, «самти ғарбӣ» ва ё вектори европоии сиёсати хориҷии Тоҷикистон низ як самти ҳаётӣ ва муҳим буда, рушд ва идомаи он ҷавобгӯи манфиатҳои миллӣ мебошанд. Дар даврони Истиқлоли давлатӣ ҳамкорӣ бо кишварҳои арабӣ ва исломӣ низ ҳамчун яке аз самтҳои муҳимми сиёсати хориҷии давлат ба роҳ монда шудааст. Умумияти фарҳангию тамаддунӣ, ки заминаи муҳимми ин ҳамкориҳоро ташкил медиҳанд, дар раванди эҳёи милливу маънавии ҷомеа ва таҳкими ҷойгоҳи минтақавии Тоҷикистон аҳамияти амалӣ доранд. Аммо, бинобар заруратҳои давраи гузариш, дар ин марҳала Тоҷикистон асосан ба ҷанбаҳои иқтисодӣ ва амниятии ҳамкориҳо бо ин кишварҳо аҳамияти аввалиндараҷа медиҳад. Масалан, кишварҳои арабии ҳавзаи Халиҷи Форс, ки аз имкониятҳои васеи молиявӣ бархӯрдор ҳастанд, метавонанд як манбаи иловагии ҷалби сармоя ба иқтисодиёти рушдкунандаи Тоҷикистон бошанд.

Самти дигари ҳамкориҳо бо ин кишварҳо ҳамкорӣ дар масъалаи мубориза бо терроризму экстремизм мебошад, ки то имрӯз баъзе натиҷаҳои мушаххас доштааст. Масалан, солҳои 2000-ум дар як ҳамкории наздики Тоҷикистон бо Покистон, садҳо ҷавони тоҷик, ки ҳанӯз аз давраи ҷанги шаҳрвандӣ дар мадрасаҳои нимарасмии Покистон таҳсил мекарданд, ба кишвар бозгардонида шудаанд. Агар ин иқдом дар ҳамкории роҳбарияти ду кишвар амалӣ намешуд, ҳоло мо дар Покистону Афғонистон на даҳҳо, балки садҳо ва ё ҳазорҳо «толиби тоҷик» медоштем. Яке аз ҳассостарин масъалаҳои сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар ин самт татбиқи сиёсати гуногунҷанба. Моҳияти он чунин аст, ки чи гуна дар айни рушди ҳамкориҳои иқтисодию амниятӣ, ҷомеаи мо аз таъсири сиёсию идеологию мазҳабии баъзе доираҳои бонуфузи ин кишварҳо эмин монад. Ин як масъалаи бисёр печидаест, ки бо вуҷуди баъзе рахнаҳои мушаххас, сиёсати хориҷии Тоҷикистон то имрӯз аз уҳдаи ҳалли он баромад.

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки ҳар самти мушаххаси сиёсати хориҷии бисёрсамтаи Ҷумҳурии Тоҷикистон як бахши муҳимми манфиатҳои миллии кишварро таъмин менамояд.

АДАБИЁТ

1. Бобозода Ф. Т. История становления и развития взаимоотношений Таджикистана и Узбекистана в период независимости (1991-2006 гг.). Дисс. на соис. уч. степ. кан. ист. наук. [Текст] / Ф. Т. Бобозода. – Душанбе, 2016. – С. 143.
2. Изҳороти муштараки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Ӯзбекистон Шавкат Мирзиёев [манбаи электронӣ] URL: http://www.president.tj/node/18169 (санаи муроҷиат: 10.12.2020).
3. Ифтитоҳи Боғи «Низомиддин Алишер Навоӣ» дар шаҳри Душанбе. [манбаи электронӣ] URL: http://www.president.tj/node/18508 (санаи муроҷиат: 7.10.2020).
4. Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январи соли 2015, № 332 тасдиқ шудааст [манбаи электронӣ] URL: https://www.mfa.tj/tg/main/view/4255/konsepsiyai-sijosati-khorijii-jumhurii-tojikiston (санаи муроҷиат: 18.02.2021).
5. Мулоқот бо Президенти Ҷумҳурии Ӯзбекистон Шавкат Мирзиёев [манбаи электронӣ] URL: http://www.president.tj/node/19959 (санаи муроҷиат: 12.12.2020).
6. Муносибатҳои Тоҷикистон бо Ӯзбекистон [манбаи электронӣ] URL: https://www.mfa.tj/tg/main/view/145/munosibathoi-tojikiston-bo-uzbekiston (санаи муроҷиат: 12.12.2020).
7. Набиев М. С. Сотрудничество и роль общественно-политических деятелей и интеллигенции Таджикистана в развитии науки и культуры Узбекистана в предвоенные годы (1917–1941 гг.). Дисс. на соис. уч. степ. кан. ист. наук. [Текст] / М. С. Набиев. – Ходжент, 2004. – С. 12.
8. Назриев Д., Сатторов И. Республика Таджикистан: история независимости год 1992-й. [Текст] / Д. Назриев, И. Сатторов. – Душанбе, 2005. – С. 662.
9. Нуриддинов Р.Ш. Дипломатия. Китоби дарсӣ / Р.Ш. Нуриддинов, П.Р. Нуриддинов. — Душанбе: «ЭР–граф», 2017. — 576 с.
10. Нуриддинов Р.Ш. Дипломатияи иқтисодӣ. Китоби дарсӣ / Р.Ш. Нуриддинов, П.Р. Нуриддин. — Душанбе, 2020. — 258 с.
11. Раджабов З. Ш. О дружбе таджикского и узбекского народов. – Душанбе: Ирфон, 2006. – С. 19.
12. Раҳмонов Э. Таджикистан: четыре года независимости и национального самосознания. [Текст] / Э. Рахмонов. – Душанбе,1995. – С. 147.
13. Суханронӣ дар «Шоми дӯстӣ» ба ифтихори сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ҷумҳурии Ӯзбекистон [манбаи электронӣ] URL: http://www.president.tj/node/18181 (санаи муроҷиат: 12.12.2020).
14. Эмомалӣ Раҳмон. Уфуқҳои Истиқлол. [матн] / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: «Ганҷ-нашриёт», 2018.

МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО КИШВАРҲОИ ҲАМСОЯ (ДАР МИСОЛИ ҶУМҲУРИИ ӮЗБЕКИСТОН)

Дар мақола масъалаҳои муносибатҳои байнидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои ҳамсоя дар мисоли Ҷумҳурии Ӯзбекистон мавриди пажӯҳиш қарор гиифтааст. Дар равобит бо Ҷумҳурии Ӯзбекистон муҳим ва зарур будани муносибатҳои баробар, мутақобилан судманд, беғараз ва устувор омилҳои муайянкунанда ба ҳисоб мераванд. Ба ақидаи муаллиф, имрӯз муносибатҳои Ӯзбекистону Тоҷикистон пайваста дар ҳоли рушд аст. Минбаъд ба зинаи нав бардоштани он ба қадамҳои навбатии далерона вобаста аст. Аз ҷумла, мувофиқ ба салоҳияти дохилии ҳар ду кишвар ба як миллиард доллари ИМА расондани муомилоти савдои тарафайн пешбинӣ шудааст, ки ба манфиати ҳар ду ҷониб хоҳад буд.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Ӯзбекистон, сиёсати хориҷӣ, кишварҳои ҳамсоя, равобит ва ғ.

МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С СОСЕДНИМИ СТРАНАМИ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН)

В статье рассматривается межгосударственные отношения Республики Таджикистан с соседними странами, на примере Республики Узбекистан. В отношениях с Республикой Узбекистан определяющими факторами являются важность и необходимость равных, взаимовыгодных, бескорыстных и стабильных отношений. По мнению автора, сегодня отношения Узбекистана и Таджикистана постоянно развиваются. Поднятие их на новый уровень зависит от следующих смелых шагов. В частности, в соответствии с внутренней возможностей обеих стран планируется увеличить двусторонний товарооборот до 1 миллиарда долларов США, что является в интересах обеих сторон.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Республика Узбекистан, внешняя политика, соседние страны, отношения и т.д.

INTERSTATE RELATIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH NEIGHBORING COUNTRIES (ON THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN)

The article examines the interstate relations of the Republic of Tajikistan with neighboring countries, using the example of the Republic of Uzbekistan. In relations with the Republic of Uzbekistan, the determining factors are the importance and necessity of equal, mutually beneficial, disinterested and stable relations. According to the author,

today relations between Uzbekistan and Tajikistan are constantly developing. Taking them to the next level depends on the next bold steps. In particular, in accordance with the internal capabilities of both countries, it is planned to increase bilateral trade up to 1 billion US dollars, which is in the interests of both parties.

Keywords*:* Republic of Tajikistan, Republic of Uzbekistan, foreign policy, neighboring countries, relations, etc.

Сведения об авторе: ***Шарипов Шахбоз Шодибоевич*** – Таджикский национальный университет, магистр кафедры международных отношений. **Адрес:** 734025, Таджикистан, Душанбе, пр. Рудаки 17.

Information about the author: ***Sharipov Shahboz Shodiboevich*** – Tajik National University, Master's degree of the Department of International Relations. **Address:** 734025, Tajikistan 17, Dushanbe, Rudaki Ave.

МЕЪМОРӢ ВА ЁДГОРИҲО АЗ АСРҲОИ XVII –XVIII

Э. Шамсзода
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тоҷикон миллати соҳибтамаддун буда, дар рушди тамаддуну фарҳанги ҷаҳонӣ нақши босазое гузоштаанд, ки имрӯз мо миллати тоҷикро дар арсаи ҷаҳонӣ маҳз бо ҳамин таърих ва арзишҳои миллиамон, ки қарнҳоро убур мекунад, мешиносанд. Ин таърих ва арзишҳо на танҳо баҳри миллати тоҷик ва мардуми форсзабон, балки ба аҳли башар хизмат намудааст. Яке аз чунин арзишҳо, ки соҳибтамаддунӣ ва соҳибфарҳангии миллати тоҷикро ба арсаи ҷаҳонӣ муаррифӣ месозад, ёдгориҳои меъмории он ба шумор меравад. Сохти меъмории миллати тоҷик аз ҷомеаи ғуломдорӣ шукӯҳу шаҳомат ёфта, мақоми худро касб карда, то ба имрӯз диққати олимону донишмандон ва меъморони ҷаҳонро ба худ ҷалб кардааст, ки далели ин гуфтаҳо меъмории асрҳои XVII – XVIII мебошад, ки мо дар ин маврид дар ин мақола ба таври васеъ сухан хоҳем кард. Сарфи назар аз парокандагии феодалии асримиёнагӣ дар асрҳои XVII –XVIII ёдгориҳои зиёди меъморӣ бунёд шуданд, ки бо вусъат ва ҳашамати ороишии обуранг ёфтаи худ тафовут мекарданд, вале дар муқоиса бо асри XVI шумораи онҳо нисбатан камтар буд. Он чӣ ба иҷрои техникии ин корҳо, бахусус корҳои рӯйкаш ва ороиш марбут мебошанд, бешубҳа аз ёдгориҳои дар замонҳои пешин сохта шуда пасттар буданд. Мусаллам аст, ки ёдгориҳои бо ҳашамати меъмории асри XVII на аз ҷониби ҳокимияти марказӣ, балки аз маблағҳои феодалҳои бонуфузи ҷудогона бунёд шуда буданд, ки онҳо бо ҳамин роҳ мехостанд худро шуҳратёр ва номашонро абадӣ гардонанд. Ҳамин тариқ, бо маблағи ашроф Ялангтушбий дар Регистони Самарқанд маҷмуаи бузурги меъмори бунёд гардид. Дар муқобили мадрасаи Улуғбек, аз ҷониби муқобили майдон, меъмор Абулҷаббор бо амри Ялангтушбий мадрасаи нав сохт, ки арки пеши онро тасвирҳои кошинкории шерҳои ба оҳувоно ҳамлакунанда ороиш медоданд ва аз ин рӯ, ба мадраса номи Шердор гузошта шуд. Шакли мадраси Шердор монанди мадрасаи Улуғбек аст: тақрибан ҳамон андоза, тарҳи арк бо гунбади хурди равоқи, манораҳои мавзун, байни арк ва манораҳо рахдор ба назар мерасанд, ки онҳо дар болои ду дарсхона бардошта шудааст. Тарҳи шердор танҳо дар хусусиятҳои асоси бо мадрасаи Улуғбек шабеҳ аст, аммо дар ҷузъиёти банақшагирӣ ва ороиш ин ҷо чизҳои ҳақиқии аслии ба худ хос мебошанд. Масҷиди зимистона нест ва танҳо ду дарсхонае, ки дар қисмати асосии пеш ҷойгир шудаанд ва дар ҷониби муқобил ду ҳуҷраи бароҳати барои устодон сохташуда ҷойгиранд. Зовияҳои шарқиро на манораҳои мавзун, балки бурҷҳои калонҷусса-гулдастаҳо оро медиҳанд. Баъзе усулҳои асоснок ва мотивҳоии зебу зиннати ороиш тафовут мекунанд. Ҳамин тариқ, дар пешайвонҳои паҳлӯии саҳни ҳавлӣ гунбадҳои муосира бар бодбонҳои мураккаби сипаршакл истифода шудааст, ки пӯши гачии он қисман бар хиштҳои чиндашуда андармон буда, қисман ба бандҳои ғафси канаби овезон аст. Дар ороиши меъмории шердор пушҳо аз хишти сирдоршуда ва маҷмӯъи кошинкорӣ ба таври васеъ истифода шудааст. Чанде баъдтар дар солҳои 1646-1647 Ялангтуш сохтмони сеюми биноро аз ҷониби сеюми майдони Регистон пеш гирифт, ки он мебоист дар худ вазифаҳои ҳам мадраса ва ҳам масҷидро ба ҳам якҷо созад.

Дар асри XVII дар Бухоро бо маблағи ашрофи бонуфуз Нодир Девонабеги маҷмаи меъмории олиҷанобе ба итмом расонида шуд. Бинои маҷмааи оянда ҳанӯз дар асри XVI сохта шуда буд – ин мадрасаи Кукалтош мебошад. Дар соли 1620 Нодир Девонбегӣ амр намуд, ки ҳавзи калон, мадраса ва хонаҳо бунёд намоянд. Ин маҷмаа нисбат ба маҷмааи Регистони Самарқанд на он қадар ҳамоҳанг, мувозин ва на ба он андоза яклухту комил буд. Мақбара аз таносуб ва мувозинати композитсиёнӣ маҳрум буд, меъмор дар ин ҷо на салиқа ва маҳорати худро зоҳир накардааст. Биноҳои асри XVII ба худи худ ҳеҷ гуна ҷолибиятеро нишон намедиҳанд. [1, с.272]. Ёдгории дигари муҳими асри XVII мадрасаи Абдулазизхон дар Бухоро мебошад, ки онро меъмори бухорӣ Муҳаммадсолеҳ бунёд намудааст. Он дар асри XVII дар муқобили мадрасаи Улуғбек сохта шуда, бо он маҷмаи воҳидро ташкил медод. Дар ин давра, дар Балх ва гирду атрофии он як силсила ёдгориҳои таърихӣ низ бунёд шуда буданд. Мувофиқи маълумоти Муҳаммадюсуфи Муншӣ дар қисмати қадимаи Балх (Шаҳри Дарун) қароргоҳи олиҷаноби ҳоким дар арк сохта шуда буд, ки ба он ҷо аз Шаҳри Дарун ду дарвозаи алоҳида боз мешуд ва «Дарвозаи арк» номида мешуданд. Муаллифи мазкур идома менигорад, ки Субҳонқулихон дар арки Балх биное сохт, ки бо зарру забарҷад музайян шуда, баландиаш 60 газ буд. Ин бино аз рӯи нокомилӣ ва боҳашаматӣ аҷиб ба назар меояд. Мувофиқи маълумоти муаллифи муосири дигар Муҳаммад Муъмин, ҳудуди арк аз якчанд ҳавли, хонаҳо, айвонҳо ва ғайра иборат буд. Тибқи маълумоти Маҳмуд ибни Валӣ, бинои дигар Давлатхона, дар солҳои 1610-1611 бунёд шуда буд ва майдони васеъи дарозиаш 60 ҷариб ва барии он 2 ҷариби шариатӣ, бо 12 гузаргоҳ аз ҳамаи ҷонибҳоро ишғол менамуд. Зимнан аз онҳо 8 гузаргоҳи он барои гузаштани мардуми оддӣ таъмин шуда буд. Деворҳои Давлатхона бо мармар оро ёфта, ҳуҷраҳои дарун ва долонҳо бо нақшӣ тазйин шуда буд, бинобар ин, қасрҳо ва маъбадҳои чинӣ бо дидани онҳо ангушти ҳайрат мегазиданд. [2, с.20]. Дар охири асри XVII дар Балх аз ҷониби Султонқулихон мадрасаи калон ва баланде сохта шуд, ки тавсифи муфассали он дар вақфномаи на дертар аз соли 1694 ва на пештар аз солҳои 1686-1687 таҳияшуда оварда шудааст. Дар санад хабар дода мешавад, ки ин мадраса аз хиши пухта ва санг сохта шудааст. Ҳавлии дарун ва беруни он аз хишти пухта чида шуда, аз аркаҳои баланд ва токҳои гумбазшакл иборат аст. Ин масчидро барои истифодаи умумие, ки исломро пайравӣ мекунанд, таҳвил доданд ва он ба нафъи толибилмони омӯзандаи илмҳои динӣ хизмат мекард. Инчунин онро бо тамоми ҳуқуқ ва асбобу анҷомаш ба вақф табдил доданд. Шаклҳои нави сталактитҳо бо омехтагии шаклҳое, ки қаблан васеъ истифода мешуданд, ба ҳунармандон имкон дод, ки шоҳкориҳои ҳайратангези олиҷаноберо офаранд. Дар ороиши беруна маҷмӯи кошикориҳо ва рӯйкаши аз хишти сирдор ба таври васеъ истифода мешуданд. Деворҳои дохилӣ дар рӯи андоваи гаҷии суфта нақшӣ шуда, бо нақшу нигори фаровон оро дода мешуданд. Дар муқоиса бо асрҳои XV - XVI ин даврон мавзӯъҳои рассомӣ аксаран хеле зиёд истифода мешуд: дар онҳо даррандагони палангмонанд ва оҳу, паррандагони дар парвоз, шапаракҳо, гулдонҳои гулдор ва манзараҳои комил тасвир меёфтанд. Дар асри XVII дар Бухоро мадрасаи Абдулазизхон шӯҳрат пайдо кард, ки он дар муқобили мадрасаи Улуғбек (1651-1652) сохта шуда буд. Он аз иморати пурзебу зиннати бо кошикорӣ ва нақшӣ ороиш ёфта буд, ки рӯйпӯшсозии баъзе қисматҳо нотамом монданд. Ба ҳар ҳол, соли 1688-ро метавон номбар кард, ки бо компазиятсияи марказӣ ва инчунин биноҳо маҷмааҳои зиёди дигар қобили таваҷҷуҳ мебошад. Дар Самарқанд асосан маҷмаи майдони Регистон шуҳратёр буд, ки он бо сохтмонҳои нав – мадрасаи Тиллокорӣ ва шердор навсозӣ мешавад. Мадрасаи аввал, ки дар соли 1619 оғоз шуда, дар соли 1636 ба итмом расид, аз рӯи шаклҳои худ мадрасаи Улуғбекро такрор мекунад. Композитсияи шакли он бо арки бузург ва манораҳо такрор омадааст. Дар ҳар ду ҷониби пештоқ ду гунбади рахдори фирӯзадор қомат афрохтаанд (айни ҳамоне, ки эҳтимол дар мадрасаи Улуғбек буданд). Бари ҳар ду иморат яксонанд, дар байни онҳо тақрибан як фазои мураббаъ ҷой гирифтааст. Шердор - ин мадрасаи маъмулӣ бо масҷид ва дарсхона иборат буда, кошинкориҳои он хеле хуб мебошанд, вале бо вуҷуди ҳамин ба кошинкориҳои асри XV баробар намеояд. Хусусияти хоси мадраса тасвирҳо дар пештоқи арк мебошад: шер (ё

паланг)-и ба оҳу ҳамлавар ва қурси офтоби тулӯъкунанда бо тарҳи рӯи одам. Манораҳои ҳар ду мадраса бо гулчанбари сталактикии бе фонус хотима меёбанд. Анъанаҳои гузашта дар ороиши дохилии бино (кундал дар толори масҷид) эҳсос карда мешаванд. Дар қисмати шимолии майдон, солҳои 1646-1647 сохтмони мадрасаи Тиллокори оғоз шуда буд, вале корҳои пардозкунии он то соли 1660 ҳанӯз идома дошт, баъзе қисматҳои бино бошад, ҳамон гуна нотамом боқӣ монданд. Композитсияи он ҳамоне аст, ки дар мадрасаи Бухоро буд: пештоқи хурдтар, дар ду ҷониб бо табақаи арк ба дарозо тӯл мекашад ва дар кунҷҳо бо ду манораи бузург хотима меёбад. Дар бинои мадрасаи Тиллокорӣ аз тарафи ғарбии масҷиди ҷомеъ бо долонҳо ва толори гунбаддор (гунбади берунии он гузошта нашуда буд), ҷойгир мебошад. Ороиши берунаи он бо мурури замон зарар дидааст. Нақшу нигори дохилии масҷид, ки бо зарри фаровон оро дода шудааст, ба он номи мадрасаи «Тиллокори»-ро додааст. То асри XVIII ба Самарқанд боз ду иншооти дорои ороиш мутааллиқ аст: мадрасаи на он қадар калони Нодир Девонбегӣ дар назди дарвозаҳои ҷанубӣ ва мақбараи Абди Берун хориҷ аз девор (дар муқоиса бо Абди Дарун). Дар Помир як қатор қалъаҳои на он қадар калони ҳокимони маҳаллӣ ва мансабдорони воломақом боқӣ мондаанд. Қалъаи Панҷ, Роштқалъа дар Шуғнон, Бар Панҷ дар Вахон, Қалъаи Камар дар Рушон ва ғайра. Ҳамчунин, Конибодом соли 1660 аз ҷониби ҳокими маҳал мадрасаи Миррачаб Додхо сохта шуда буд, ки аз рӯи сохтори тарраҳо ба намунаҳои классикии мадрасаҳои Осиёи Марказӣ наздикӣ дошт. Даромадгоҳи асосии иморатро, ки аз хишти пухта чида шудааст, пештоқи мӯҳташам оро медиҳад. Нисфи бинои ҳавлигиро айвони нӯҳсутунаи масҷиди тобистона ишғол менамояд, ки он дар оғози асри XX аз ҷониби ҳунарманд Муҳаммадшукур сохта шудааст. [3, с.44]

Ёдгории дигари дар Ҳисор маҳфузшуда– масҷиди Сангин мебошад, ки дар қисмати поёнӣ аз санги сурхи маҳаллӣ ва дар боло аз хишти пухта чида шудааст. Он аз толори гунбаддори салибшакл ва силсилатоқҳои гунбаддор иборат мебошад. Донишмандон (А. Мухторов, С.Г. Хмелнитский ва дигарон) таърихи масҷидро асрҳои XVII - XVIII мешуморанд. Масҷиди Олим Додхо дар Панҷакент ба ҳамин замон нисбат дорад, ки он ба масҷиди Сангин хеле ҳам монанд буда, нисбатан калонтар аст. Хусусияти дигари мадраса аз он иборат аст, ки айвони раввоқдори амиқи дар кунҷи шимолу шарқии ҳавлӣ воқеъ буда, ба масҷиди гунбаддор пайваст аст. Аз ин ҷо, метавон ба воситаи дари дутабақаи на он қадар калон ба масҷид ворид гардид. Ҳамин тариқ, аз ҷониби шарқии масҷид айвони аркдор сохта шудааст, ки он аз қисмати вурудӣ бо панҷара ҷудо шудааст. Сатҳи бинои мадраса хеле нафис коркард шудааст, ки он рӯ ба ҷониби мадраса аст. Дар болои чорчӯба сӯрохҳои равшанигузар сохта шудааст, ки он бо манзараҳои ганҷи дуҷониба пӯшонидашуда оро дода шудааст. Ба воситаи онҳо ҳаводиҳӣ ва равшании дохили бино таъмин карда мешаванд. Ҳуҷраҳо ба воситаи мӯриҳо ва инчунин сандалиҳо гарм мешуданд. Дар оташдон бошад, шогирдон метавонистанд хӯрок тайёр кунанд. Қад-қади тамоми ҳуҷраҳо аз берун аз рӯи периметри он майдончаи баландсатҳ – роҳрави аз хишт чиндашуда сохта шудааст. Қисмати марказии ҳавлӣ, ки аз сатҳи майдонча пасттар ҷой гирифтааст, инчунин бо хишти пухтаи мураббаъи сурх фарш шудааст. Иморати дигаре, ки ба маҷмаи майдони қасри Ҳисор дохил мешавад, мадрасаи Нав буд, ки тибқи пешниҳоди муҳаққиқони мамнӯъгоҳи таърихӣ - фарҳангӣ дар охири асри XVII - оғози асри XVIII сохта шуда буд. Он ҳамчун муассисаи таълимии Шарқ қисми ҷудонопазири маркази умумишаҳрии Ҳисори асримиёнагӣ буда қисмати ҳарбии Регистонро фаро мегирифт, ки дар он ҷо роҳи қадима аз дарвозаи шаҳрӣ мегузашт. Мадрасаи Нав бо ҳамроҳии мадрасаи Кӯҳна ва корвонсарои Хиштин (XVII-XVIII) маҷмаи комили меъмориро ташкил медод, ки он аз ҷониби қалъаи Ҳисор бунёд шуда буд. Ин мадраса тақрибан пас аз як садсола баъд аз сохтмони мадрасаи Кӯҳна қомат афрохта буд ва он хусусиятҳои беҳтарини бунёди мадрасаи осиёимиёнагии асри миёнаи пасинро дар худ таҷассум намудааст. Он дар заминаи маснӯъӣ ҷойгиршуда, бо порчаҳои росткунҷаи аз хишти хорсанг пардозшуда оро дода шудааст. Намоёни дуошёнаи шарқии бе нақшу нигори анъанавии аз хишт ҷудошуда доминант (ғоли асоси)-и мавзун ва мӯҳташами тамоми майдон мебошад ва он танҳо ба бошукӯҳии дарвозахонаи қалъаи Ҳисор гузашт

мекунад. [4, с.252] Мадрасаи Нав дорои композитсияи саҳни ҳавлии бо як қатор ҳуҷраҳои якошёна аз се ҷониб (ҷануб, ғарб ва шимол) ва қисмати бинои дуошёна, ки аз берун бо ду манораи кунҷӣ истеҳком шудааст ва андозаи хориҷии иморат 35,2 х 38,4 м.-ро дар бар мегирад, тарҳрезӣ шудааст. Бинои дуошёна дар ошёнаи якум аз гузаргоҳ – долони вурудии пештоқи раввоқдор, масҷид (аз ҷониби чап) ва дарсхона (аз ҷониби рост) иборат аст. Ошёнаи дуюм низ дорои ҳуҷраҳое мебошад, ки бо дол онҳои бози дарун ба дарун пайваста шуда, рӯ ба сӯи ҳавли нигаронида шудааст ва аз силсилаи равоқҳои кушод дар намоёни шарқӣ иборат аст. Тарафи шарқӣ бо силсилатоқҳои амиқшуда дар ошёнаи якум ва мусаттаҳ, барҷаста дар сатҳи якум такмил шудааст. Қаноти рост бо системаи муассири парраҳо ва кашакҳои барҷастаи нақшу нигор шудааст, ки дар он тоқчаҳои равоқи ва роғҳо ворид шудааст. Таҳдоби аз рӯи тарҳ мураббаъи ҳавлӣ бо кунҷҳои буридашуда (андозаи ҳавли 20 х 21 м) бо хишт чида шудааст. Чун мадрасаи Куҳна, мадрасаи Нав низ нақшу нигор надорад. Ба маҷмааи майдони шаҳрии Ҳисори Шодмон корвонсарои Хиштин низ дохил мешуд, ки он дар мақолаи Р. Муқимова, З. Алиева ва П. Самойлик тавсиф ёфтааст. То замони ҳозир он дар шакли харобаҳо боқӣ мондааст. Барои ҳамин, таъмиргарон ин ёдгориро муваққатан бездоштанд ва танҳо қисмати поёнии деворро бо таҳдоб барқарор намуданд. Ба шарофати тавсифҳои хаттии ҳифзшуда ва аксҳои оғози асри ХХ аз ҷониби муҳаққиқони мамнӯъгоҳи таърихӣ – фарҳангии Ҳисор барқарор намудани ҷадвали симои иншоот ва таҳияи лоиҳаи азнавсозии комили он муяссар гардид, вале ҳанӯз сохтмон амалӣ нашудааст. Аз рӯи лоиҳасозии худ корвонсаройи Хиштин аз росткунҷаи ба дароҷо кашидаи иморати як – ду ошёна дар атрофи ҳавлии дохилии сарбаста ба қади меҳвари марказии равонашуда ба шимолу ҷануб ба андозаи 37,5 х 47,5 м. иборат аст. Саҳни ҳавли, ки қисмати марказии росткунҷаро ишғол менамояд, дорои андозаи 25 х 33 м. мебошад. Дар тарафи рости росткунҷа дар меҳвари тӯлӣ бо гузаргоҳ ба даруни саҳни ҳавли пештоқ сохта шудааст. Пештоқи раввоқдори даромадгоҳи асосӣ аз берун ба ҳуҷраи аз рӯи тарҳ росткунҷаи гузаршини дорои табақаи дарвозаҳои чӯбини кандакоришуда мебарад. Бевосита дар пушти дарҳои қисмати чапи ҳуҷра зинапояи морпеч бо пӯши гунбадӣ, ки он ба тарафи манзилҳои сатҳи дуюм мебарад, сохта шудааст. Дар ин ҷо меҳмонхонаи гунбаддор қомат афрохтааст. Ин хона аз рӯи тарҳ шакли мураббаъи андозаи 3,4 х 3,4 м.-ро дорад, ки сохти салибшаклро аз ҳисоби тоқҳои равоқии чор тарафи деворҳо фаро гирифтааст. Гунбад бар се арк ва бодбонҳои сипаршакл, ки дар кунҷҳои чоргона сохта шудааст, такя мекунад. Равшанӣ ба меҳмонхона тавассути холигоҳҳои тирезаи васати чаҳор девор ворид мешавад. Дар девори шимолӣ холигоҳи (ҷои тирезаи) росткунҷаи равшанӣ ба девори тоқи равоқии пештоқ мебарояд. [3, с.9]. Дар пушти ҳуҷраи гузаргоҳ хонаи мураббаъ сохта шудааст, ки он аз ҳисоби ду тоқи раввоқдор васеъ мебошад. Дар пуши бино, ки бо равоқҳои сипаршакл пӯшида шудааст, айвони амиқи раввоқдори рӯ ба ҷониби саҳни ҳавлӣ қомат афрохтааст. Гузаргоҳи дуҷонибаи нисбатан танг (бараш 153 см) дар ҷониби муқобили даромадгоҳи пештоқи асосӣ, яъне ҷанубӣ, низ сохта шудааст. Аз ҷониби саҳни ҳавлӣ он дар шакли пештоқи на он қадар калон бо гузаргоҳи раввоқдор дар васат мукаммал гардидааст. Ин гузаргоҳ долони яклухте мебошад, ки ба берун мебарояд. Аз ҷониби шарқии долон бошад, дар дохили девор зинапояҳои раввоқдори дарунӣ мавҷуд аст. Дар намоёни шимолии бино дар ҳар ду тарафи пештоқ як қатор хоначаҳо (6 адади дар ҳар тараф) қомат афрохтаанд, ки рӯ ба ҷониби кӯчаи бозори Регистон мебошад. Масоҳати ин хоначаҳо тақрибан 6 м.кв. буда, онҳо нақши дӯкон - тоқҳои тиҷоратиро иҷро менамуданд. Умуқи ин дӯкон - тоқҳо 3,2 м –ро ташкил менамуданд. Дар пеши дӯконҳо майдончаи андаке баланд аз сатҳи кӯча – суфа дида мешаванд, ки он бо хишт фарш шуда, аз канораҳо бо хиштҳои амудии чидашуда – «дандонаҳо» оро дода шудаанд. Чунин суфа – майдончаҳо ба дохили саҳни ҳавлӣ аз ҷониби ғарбӣ ва шарқӣ низ мегузаранд ва майдончаи вурудии тӯлан беш аз 1 м-ро дар рӯ ба рӯи ҳуҷраҳо муайян мекунад. Ҳуҷраҳо – хонаҳои зист, ки ба саҳни ҳавлии дарун мебароянд, иморатҳои яксафаро ташкил медиҳанд. Шумори онҳо 34 адад буда, аз ҷумла чор хонаи кунҷӣ ҳам, ки аз рӯи масоҳат нисбатан калонтар ҳастанд (410 х 425 см), ба шумораи онҳо дохиланд. Ҳамвории берунаи ба шакли муайян даровардашуда пештоқ

шакли «П» монанди чаҳорчӯбаро дар атрофии тоқи раввоқдор ташкил медиҳад, ки ба он боз як арки дигар бо ҷои чаҳоркунҷаи дарвоза дароварда шудааст. Корвонсарои Ҳисор дар худ таҷрибаи ҳазорсолаи сохтмони чунин иншоотро дар шароити сохтмони шаҳрӣ дар бар гирифта, ба бинои маҳдудихтисос, вале тиҷоратӣ – меҳмонхонавии гуногунвазифа табдил ёфт ва дар он ҳайвонотро нигоҳ намедоштанд, зеро он ҷо масҷид, сардоба ва дигар қисматҳои ба он ҳамроҳшаванда мавҷуд набуданд. Танҳо молҳоро ба анбор мегузоштанд ва дар дӯконҳо ва растаҳои тиҷоратӣ дар майдони шаҳрӣ ба савдо оғоз мекарданд. Зарурати ҳимояи корвонҳо аз ҷониби роҳзанон низ набуд, аз ҳамин лиҳоз бино бо манораҳои кунҷӣ истеҳком нашуда буданд. Ин вазифаро худи шаҳр анҷом медод, ки он чаҳор дарвозаи мустаҳкам ва деворҳои мудофиавии берунӣ дошт. Шумораи оромгоҳҳои дар он даврон сохташуда зиёд намебошанд, зеро ба хок супоридани хонҳо ва шайхҳои бузург дар назди мадраса, дар хонақоҳ ва ё ба таври содда қабристонҳои авлодӣ (оромгоҳи Суюниҷхон, Қаффоли Шошӣ дар Тошканд, Лангарота дар Лангар ва ғайра) амалӣ мешуданд. Аз ин навъи иморатҳои таъйиноти ёдгорӣ яке аз иншоотҳои ҷолиби диққат мазори Бобои Қосим дар деҳаи Пискокади ноҳияи Ашт мебошад, ки дар асрҳои XVII – XVIII сохта шудааст.

Мазори Бобои Қосим дар болооби дарёи Аштсой, дар қитъаи болобаланде ҷой гирифтааст, ки ба зинапояи сангӣ боло мебароянд. Дар васати саҳни ҳавлӣ, ки бо иморатҳои хоҷагидорӣ ва маишӣ иҳота шудааст, иморати манормонанди оромгоҳи шахси муқаддаси маҳаллӣ қомат афрохтааст. Ин иншоот, ки баландияш каме бештар аз 8 м. аст, аз нигоҳи тарҳ доиравӣ буда, дарвозаи вурудӣ надорад. Танҳо порчаҳои на он қадар калони болорҳое, ки ба дохили сохтмон фурӯраванда ба коси мазор нишон медиҳад, ки дар он ҷо эҳтимол сағона вуҷуд дорад. Тамоми иншоот дар болои тагсинҷ баланд бардошта шудааст, сатҳи болои манора бо қуббаи болои андоваи гаҷӣ пӯшида шудааст. Дар самти болои сар мазор қубба гузошта шудааст. Чунин шакли ғайриоддии оромгоҳ ҳамгуни худро на танҳо дар меъмории Тоҷикистон, балки дар тамоми Осиёи Миёна надорад. Ҳамин тавр, зиёдан биноҳои меъморие ки бо сохт ва нақшу нигори ба худ хос дошта, имрӯз диққати ҳазорон меъморони дохилӣ ва хориҷиро ба худ ҷалб кардааст, ки ин ҳам бошад аз бузарги ва тамаддунофару тамаддуновар будани миллати тоҷик шаҳодат медиҳад.

АДАБИЁТ:

1. Абдусаттор М. Сомониён замон ва макон. – Душанбе: Нашриёт, 1999. – 300 с.
2. Абӯбакри Наршахӣ. Таърихи Бухоро. – Душанбе: 2012.
3. Неъматов Н. Давлати Сомониён. – Душанбе: 1989.
4. Ҳудуд - ул - олам мин - ал Машриқ ила - л - Мағриб.

МЕЪМОРӢ ВА ЁДГОРИҲО АЗ АСРҲОИ XVII –XVIII

Мақолаи мазкур ба меъморӣ ва ёдгориҳо аз асрҳои XVII – XVII бахшида шудааст. Дар мақолаи мазкур дар ин маврид меъмориҳои гуногуни ҳудуди Осиёи Миёна зикр шуда ба таври мухтасар тафсил дода шудаанд. Аз асри XVI дар ороиши биноҳо рӯйкашҳо камтар истифода мешаванд, балки афзалан кошикории якранга мавриди истифода карор дошт. Танҳо чунин қисмҳои бино, ба мисли пештоқ, пешайвони ҳуҷраҳо, гунбадҳо, пештоқҳо дар саҳни ҳавлӣ, ороиш дода мешуданд.

Калидвожа: Меъморӣ, ёдгорӣ, нақшу нигор, кандакорӣ, тамаддун, Осиёи Миёна, мадраса.

АРХИТЕКТУРА И ПАМЯТНИКИ XVII-XVIII ВЕКОВ

Статья посвящена архитектуре и памятникам архитектуры XVII-XVII веков. В этой статье дается краткий обзор различных архитектур Центральной Азии. Начиная с XVI века обивка меньше использовалась в отделке зданий, но в основном использовалась однотонная роспись. Украшались только такие части здания, как крыльцо, крыльцо комнат, купола, крыльцо во дворе.

Ключевые слова: архитектура, памятник, живопись, резьба, цивилизация, Средняя Азия, медресе.

Сведения об авторе: ***Шамсзода Эрадж*** – магистр второго курса факультета истории ТНУ. **E-mail**: Iraj - 5@mail.ru. Тел: 908,87,10,60.

Information about the author: ***Shamszoda Iraj*** – first year master of the Faculty of History of TNU. **E-mail**: Iraj-5@mail.ru. Tel: 908,87,10, 60.

ЗАМИНАҲОИ ТАШАККУЛИ ҲАМГИРОӢ ДАР АВРУПО БАЪДИ ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҲОН

Шаҳриёр Қурбониён
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Иттиҳоди Аврупо – иттифоқи ихтиёрии кишварҳои аврупоист, ки баҳри пойдории сулҳ ва инкишофу равнақи ҳамаи давлатҳои аъзо нигаронида шудааст. То имрӯз иттиҳодро ҳамчун намунаи муваффақи ҳамгироии минтақавӣ мешиносанд. Зеро дар доираи он натанҳо ҳамгироии иқтисодӣ, балки ҳамгироии сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ низ ба роҳ монда шудаанд. Кишварҳои аъзои иттиҳод ба мақоми ягонаи иҷроия ва қонунбарорӣ итоат менамоянд. Дар дохили иттиҳод рафтуомади бидуни раводид (виза) ба шаҳрвандон иҷозат буда, гардиши озодонаи мол ва сармоя ба роҳ монда шудааст. Аҳднома дар бораи таъсиси ИттиҳодиАврупо (ИА) 7 февралисоли 1992 дар Маастрихт (Нидерландия) ба имзо расида, аз 1 ноябри соли 1993 эътибор пайдо кард. Иттиҳод ҳадафҳои зеринро пайгирӣменамояд:

1. *– ҷорӣ намудани шаҳрвандии ягонаи аврупоӣ;*
2. *- таьмини озодӣ, амният ва қонуният;*
3. *- мусоидат намудан ба рушди иктисодӣ ва иҷтимоӣ;*
4. *–мустаҳкам намудани мавқеи Аврупо дар арсаи байналмилалӣ.*

Баъди Ҷанги дуюми ҷаҳон равандҳои ба ҳам наздикшавӣва васеъ гаштани ҳамкориҳои судманди мамлакатҳои Аврупо оғоз гардида, торафт вусъат меёфт. Дар адабиёти таърихӣ ин раванд ҳамгироии иқтисодӣ ном гирифт. Зеро ҳамгироии кишварҳои Аврупо маҳз аз ҳамкориҳои иқтисодӣ оғоз гардид. Ҳамгироии иқтисодӣ – ин раванди муттаҳҳиднамоии сиёсӣ ва хоҷагидории кишварҳо дар асоси алоқаҳои амиқу мустаҳками дуҷониба ва тақсимоти меҳнат миёни хоҷагиҳои миллӣ, ҳамкории иқтисодии онҳо дар сатҳва шакли гуногун мебошад. Дар сатҳи пасти нраванд ба воситаи ҳамкориҳои дуҷониба миёни ширкатҳои кишварҳои ба ҳам наздик дар асоси ташкил намудани муносибатҳои гуногуни иқтисодӣ ба роҳ монда мешавад, аз он ҷумла бунёди филиалҳо дар беруни кишвар. Дар сатҳи байнидавлатӣ интегратсия дар асоси ташкил намудани иттиҳодияҳои иқтисодии байнидавлатӣ ва ҳамоҳангии сиёсати миллӣ сурат мегирад.

Шакли аз ҳама оддӣ ва бештар паҳнгаштаи ҳамгироӣ–ин минтақаҳои озоди тиҷоратӣ мебошад, ки дар доираи он маҳдудиятҳои тиҷоратӣ пеш аз ҳама боҷҳои гумрукӣ миёни кишварҳо–иштирокчиён бардошта мешавад. Ташкили минтақаҳои озоди тиҷоратӣ рақобатро миёни истеҳсолкунандагони миллӣ ва хориҷӣ дар бозори дохилӣ бештар менамояд, ки ин боиси эҷоди навигариҳо дар соҳаи истеҳсолот мегардад. Аз байн бурдани боҷи гумрукӣ ва маҳдудиятҳо чун қоида ба молҳои саноатӣ рабт дорад; дар робита ба маҳсулоти хоҷагии қишлоқ озодии воридот маҳдуд карда шудааст. Ин падида махсусан дар ИА мавҷуд буд ва ҳоло дар минтақаи Амрикои Шимолӣ ва Амрикои Лотинӣ низ ба назар мерасад. Шакли дигари ҳамгироӣ – ин иттиҳоди гумрукӣ мебошад. Иттиҳоди гумрукӣ низ дар қатори фаъолияти минтақаҳои озоди тиҷоратӣ дорои аҳамияти бештар буда, ба роҳмонии тарофаи ягонаи савдои хориҷӣ ва сиёсати ягона дар ин самтро дар бар мегирад. Дар ҳарду ҳолат муносибатҳои байнидавлатӣ танҳо ба соҳаи таъмини имкониятҳои ягона ва рушди савдои дуҷониба дахл дорад. Шакли дигари мураккаби ҳамгироӣ ин бозори умумӣ ба ҳисоб меравад, ки дар баробари таъмини озодии тиҷорати дуҷониба ва ягонагии тарофаи савдои хориҷӣ, ҳамчунин ҳаракати озоди сармоя, қувваи корӣ ва ҳамоҳангии сиёсати иқтисодиро таъмин менамояд. Ҳангоми фаъолияти бозори ягона фондҳои умумии кумакҳо ба рушди иҷтимоӣ ва минтақавӣ ташкил карда мешавад, мақомотҳои миллии идоракунӣ ва танзимнамоӣ ба вуҷуд оварда мешавад, системаи ҳуқуқӣ такмил меёбад. Шакли аз ҳама олии ҳамгироии иқтисодии байнидавлатӣ–ин созмони иқтисодӣ ва асъорӣ ба ҳисоб меравад, ки ҳамаи шаклҳои дар боло нишондодашудаи ҳамгироиро бо ба роҳмонии сиёсати умумии иқтисодӣ ва асъорӣ дар бар мегирад. Ин гуна иттиҳод танҳо

дар қисмати Аврупои Ғарбӣ ҷой дорад. Танҳо дар ин ҷо раванди ҳамгироии иқтисодӣ ҳамаи зинаҳои дар боло нишон додашударо гузаштааст. Маҳз дар давраи баъдиҷангӣ ғояи муттаҳид намудани Аврупо ҳамовозони бештари худро пайдо намуд. Ин идея ҳанӯз пеш аз тарафи мутафаккирон баён гардида буд. Вале маҳз баъди Ҷанги дуюми ҷаҳон хислати амалиро ба худ касб намуд. Ин раванд дорои якчанд сабабҳо мебошад:

1) Ҷанги дуюми ҷаҳон ва оқибатҳои харобиовари он кишварҳои аврупоӣ, махсусан кишварҳои Аврупои Ғарбиро ба ҳамгироӣ водор намуд. Ин кишварҳо баҳри барқарор намудани иқтисодиёти харобгаштаи худ ба ҳамкориҳои байниҳамдигарӣ рӯ оварданд.

2) Бо оғози ҷанги сард ваҳдати кишварҳои ғарби аврупоӣ ҳамчун иқдоми муҳими пешгирии нуфузи шӯравӣ дар Аврупои Ғарбӣ ба ҳисоб мерафт. Инчунин, барои кишварҳои мағлуб, пеш аз ҳама Олмон, ки ба якчанд манотиқи ишғолӣ тақсим шуда буд, зарурати асосӣ–ин эҳёи мавқеи сиёсӣ ва нуфузи байналхалқӣ буд.

Ҳамин тавр, дар солҳои баъди ҷангӣдар ин минтақа якчанд ташкилотҳо пайдо шуданд. Қадами аввалин дар ташкили Иттиҳоди Аврупо соли 1951 гузошта шуд. Моҳи апрели ҳамон сол намояндагони, Белгия, Нидерландия, Люксембург, Фаронса, Италия ва Ҷумҳурии Федеративии Олмон дар бораи таъсиси «Иттиҳоди аврупоии ангишт ва пӯлод» созишнома ба имзо расониданд, ки аз моҳи июли соли 1952 ба ҳукми қонунӣ даромад. Мақсади ин созмон муттаҳид кардани захираҳои аврупоии ангишту пӯлод ва истеҳсоли он буд. Дар таъсиси ин иттиҳод ва ҳамчунин дар бунёд ва таҳкими ҳамкориҳои иқтисодии мамлакатҳои Аврупо нақши вазири корҳои хориҷии он вақтаи Фаронса–**Робер Шуман** хеле назаррас аст. Ӯ моҳи майи соли 1950 нақшаи оштисозии рақибони дерина–Фаронса ва Олмон ва муттаҳид намудани иқтисодиёти Аврупоро ба миён гузошт. Зеро, тавре ки Уинстон Черчил қайд карда буд, эҳёи Аврупо бидуни Фаронса ва Олмон ғайриимкон буд. Мувофиқи нақшаи Робер Шуман саноати ангишт ва оҳангудозии Фаронса ва Олмони Ғарбӣмебоист ба мақоми ягонаи идоракунӣ итоат мекарданд. Ҳамин тавр ташкили Итиҳоди аврупоии ангишт ва пулод амалан ба ҳамгирои иқтисодии Аврупо роҳи васеъ кушод. Бо мақсади баҳамоии бештари иқтисодӣ давлатҳои муассиси Иттиҳоди аврупоии ангишт ва пулод соли 1957 Созмони иқтисодии Аврупо ва Созмони аврупоӣ доир ба энергияи ҳастаиро таъсис доданд. Созмони иқтисодии Аврупо дар ибтидо ҳамчун иттиҳоди гумрукии шаш давлат дар асоси шартномаи Рим дар соли 1957 ташкил шуда буд, ки аз 1 январи соли 1958 ба ҳукмиқонун даромад. Соли 1959 аз тарафи аъзоёни Ҷомеаи иқтисодии Аврупо парлумони Аврупо-сохтори намояндагӣ, машваратӣ ва қонунгузорӣ ташкил дода шуд. Ин зинаи якуми барпошавии Иттиҳоди Аврупо буд.

Моҳи январи соли 1960 дар Стокголм намояндагони Англия, Дания, Ирландия, Шветсия, Норвегия, Лихтейнштейн, Португалия, Австрия ва Швейтсария, ки аъзои Ҷомеаи иқтисодии Аврупо набуданд, созмони алтернативӣ – Ассотсиатсияи аврупоии савдои озодро ташкил доданд. Дертар Британияи Кабир қарор дод, ки аъзои Иттиҳоди иқтисодии Аврупо гардад. Ирландия ва Дания низ чунин қарор қабул намуданд. Кӯшишҳои аввалин дар солҳои 1961-1963 бенатиҷа монданд, чунки Президенти Фаронса Шарл де Голл ба Иттиҳоди иқтисодии Аврупо қабул кардани аъзоёни навро манъ карда буд. Натиҷаи гуфтушунидҳои солҳои 1966-1967 низ чунин буданд. Соли 1967 ҳар се ташкилотҳои аврупоӣ якҷояшуда, «Ҷомеаи иқтисодии Аврупо»-ро ташкил доданд. Кӯшишҳои Британияи Кабир танҳо соли 1973 натиҷаи мусбӣ доданд. Соли 1972 барои дохил шудан ба Ҷомеаи иқтсодии Аврупо дар Ирландия, Дания ва Норвегия раъйпурсиҳо гузаронида шуданд. Аҳолии Ирландия ва Дания ин иқдомро ҷонибдорӣ карданд. Соли 1973 Англия, Ирландия ва Дания аъзои иттиҳод гардиданд. Юнон соли 1975 ариза пешниҳод карда, танҳо 1- январи соли 1981 аъзои Ҷомеаи Аврупо гардид. Соли 1979 интихобот ба парлумони Аврупо доир гардид. Соли 1985 Гренландия аз ҳайати Ҷомеаи иқтисодии Аврупо баромад. Португалия ва Испания соли 1977 ариза дода, танҳо соли 1986 ба аъзогӣ қабул шуданд. Моҳи феврали соли 1986 дар Люксембург Акти ягонаи аврупоӣ имзо гардид. 7-уми феврали соли 1992 дар Маастрихт (Нидерландия) аҳднома миёни кишварҳои аъзои Ҷомеаи иқтисодии Аврупо дар бораи таъсис додани «Иттиҳоди Аврупо» ба имзо расид, ки аз 1-уми ноябри соли 1993

эътибори қонунӣ пайдо кард. Бо имзои Созишномаи Маастрихт дар бораи таъсиси Иттиҳоди Аврупо марҳилаи сеюми муттаҳидшавии Аврупо оғоз гардид.

Дар соли 1994 дар Австрия, Финляндия, Норвегия ва Шветсия райъпурсиҳо доир гардиданд. Аҳолии Норвегия бори дигар зидди дохилшавии он ба Иттиҳоди Аврупо баромаданд. Австрия, Финляндия ва Шветсия аз 1 январи соли 1995 аъзои Иттиҳоди Аврупо гардиданд. Танҳо Норвегия, Исландия, Швейтсария ва Лихтейнштейн чун аъзои Ассотсиатсияи аврупоии тиҷорати озод боқӣ монданд. Соли 1997 аъзоёни Иттиҳоди Аврупо созишномаи Амстердамро имзо намуданд, ки мувофиқи он бояд сиёсати ягонаи дохилӣ, берунӣ ва амниятӣ, ташкили муҳити озоди савдо ва тартиботи ҳуқуқӣ, муборизаи ҳамҷоя бар муқобили терроризм ва ҷиноятқории муташаккилона амалӣ мешуданд. 9 октябри соли 2002 Комиссияи аврупоӣ барои қабули даҳдавлати нав ба ҳайати Иттиҳоди Аврупо дар соли 2004 тавсия дод: Эстония, Латвия, Литва, Полша, Чехия, Словакия, Венгрия, Словения, Кипр ва Малта. Аҳолииин мамлакатҳо қариб 75 млн нафарро ташкил медод. Ин васеъшавӣяке аз лоиҳаҳои муҳими Иттиҳоди Аврупо мебошад. Мақсад аз он ба Ғарб пайваст кардани Аврупои Шарқӣбуд, ки кишварҳоион солиёни зиёд дар зери таъсири ғояҳои коммунистӣ буданд ва бояд, ки онҳо ба усулҳои нави идоракунӣ бармегаштанд. Дар масъалаи мазкур Парлумони аврупоӣ 9 апрелисоли 2003 қарорқабул намуд. 16 апрели соли 2003 байни ҳамаи кишварҳои аъзои Иттиҳоди Аврупо дар бораи муттаҳидшавӣ созишнома имзо гардид. 1 майи соли 2004 Эстония, Латвия, Литва, Полша, Чехия, Словакия, Венгрия, Словения, Кипр ва Малта аъзои Иттиҳоди Аврупо гардиданд. 1-уми январи соли 2007 Булгория ва Руминия ба аъзогии Иттиҳоди Аврупоқабул шуданд. 17-уми декабри соли 2005 ба Мақдуния мақоми расмии номзад ба аъзогии Иттиҳоди Аврупо дода шуд. 21 феврали ҳамон сол Иттиҳоди Аврупо бо Украина лоиҳаи фаъолиятро имзо карда буд. Ин натиҷаи он буд, ки қувваҳои нави сиёсии ба сари қудратомадаи Украина майли дохилшавӣ ба ҳайати Иттиҳоди Аврупоро доштанд. Аҳолии Норвегия ду маротиба зидди дохилшавии он ба Иттиҳоди Аврупо баромаданд. Исландия аъзои Иттиҳоди Аврупо намебошад. Ҳамчунин Гренландия ва ҷазираҳои Ферер, ки дар ҳайати Дания мақоми мухторият доранд, аъзои Иттиҳоди Аврупо нестанд. Мухторияти финии ҷазираҳои Аланд, британии Гибралтар, англисии Мэн, Гериси ва Ҷерси ба ҳайати иттиҳод дохил нашуданд. Аҳолии Дания танҳо баъди ваъдаҳои ҳукумат дар бобати нагузаштан бо асъори ягона – евро дар райъпурсӣ барои аъзошавии мамлакат ба Иттиҳоди Аврупо овоз доданд. Мӯҳлати оғози гуфтушунидҳо ба Хорватия муайян шуда буд ва ҳоло ин кишвар аъзои Иттиҳоди Аврупо мебошад. Гурҷистон дар бобати дохилшавии худ ба ҳайати Иттиҳоди Аврупо якчанд маротиба изҳор карда буд. Аммо он бенатиҷа монд, чунки зиддияти ин давлат ба Осетияи Ҷанубӣ ва Абхазия бартараф нагашта буд. Чунин ҳолат дар Молдавия низ қарор дорад. Дурнамои дохилшавии мамлакатҳои нимҷазираи Балкан - Албания ва Босния бо сабаби тараққиёти сусти иқтисодӣ ва муҳити ноороми сиёсӣ номафҳуманд. Музофоти Косовои Сербия дар зери ҳимояи НАТО ва СММ қарор дошт, ҳоло кишвар аъзои иттиҳод намебошад. Черногория, ки дар натиҷаи райъпурсӣ аз иттифоқ бо Сербия озод шуд, дар бораи кӯшишҳои худ барои ҳамроҳшавӣ ба ҳайати Иттиҳоди Аврупо изҳор дошт.

Аз мамлакатҳое, ки берун аз минтақаи Аврупо қарор доранд, давлатҳои африқоии Марокаш ва Кабо-Верде дар бораи хоҳиши худ бобати воридшавӣ ба Иттиҳоди Аврупо изҳор доштанд. Туркия бошад, бо назардошти он, ки 03%-и ҳудудаш дар Аврупо ҷойгир аст, чанд дафъа барои аъзо шудан ба Иттиҳоди Аврупо изҳор намуда буд. Давлатҳои Тунис, Алҷазоир, Миср, Иордания, Ливан, Сурия, Фаластин ва Марокаш иштирокчии барномаи «шарикон-ҳамсоягон» мебошанд. Дар шароити имрӯза барои аъзошавӣ ба Иттиҳоди Аврупо якчанд зинаҳои расмиро тай намудан лозим аст. Раванди асосӣ бастани шартнома ва тасдиқ шудани он мебошад, ки онро Комиссияи Аврупо назорат мекунад. Гуфтушунидҳои муҳимро давлатҳои аъзо ва давлатҳои номзад ба аъзогӣ мебаранд. Аз рӯи назария ҳар як давлати аврупоӣ метавонад аъзои Иттиҳоди Аврупо гардад. Шӯрои Иттиҳоди Аврупо бо Комиссияи Аврупо ва Парлумони Аврупо машварат намуда, дар

бобати оғози гуфтушунидҳо қарорқабул мекунад ё онро рад менамояд. Барои қабулшавӣ ба ин ҷиҳатҳо эътибор дода мешавад:

- давлати аврупоӣ будан;

- риоя намудани принсипҳои озодӣ,

-идоракунии халқӣ - демократӣ,

-эҳтироми ҳуқуқу озодиҳои инсон,

-волоияти қонун;

Барои аъзо шудан чунин принсипҳо талаб карда мешавад:

- мутобиқ будан ба низомномаи Копенгаген, ки Шӯро соли 1993 эътироф кардааст;

- кафолати идоракунии халқӣ, волоиятиқонун, ҳуқуқҳоишинсон;

- мавҷудияти иқтисоди бозории амалкунанда, ки қудрати ба рақобат тоб оварданро дорад;

- қобилияти қабул кардани аъзогӣ бо майли сиёсӣ, иқтисодӣ ва молиявӣ бо иттиҳод;

Бо чанд нукта метавон чунин хулоса кард, ки моҳи декабри соли 1995 Шӯрои Аврупо дар шаҳри Мадрид баъзе масъалаҳои дар боло номбаршударо аз нав дида баромад. Ба онҳо шарти нав ҳамроҳ карда шуд, ки мувофиқи он бояд қонунгузориҳои Иттиҳоди Аврупо ба қонунгузориҳои милли сабт карда шаванд. Дар масъалаи пешгӯии тараққиёти сиёсии Иттиҳоди Аврупо бошад, ин ҷо масъалаи дар пеш истодаи васеъгардонии Иттиҳоди Аврупо ба Шарқ, дида баромада мешавад, зеро мувофиқи ақидаҳои якдилонаи сиёсатшиносон ва мутахассисон ин васеъкунӣ аҳамияти чуқури сиёсӣ дорад. Вобаста ба ин як қатор баҳсу муҳокимаҳо оиди як шакли том доштани ин ақида ба вуҷуд омаданд. Бешубҳа васеъгардонии ҳамгироӣ дар сохтори Иттиҳоди Аврупо тағйиротҳои куллӣ ба вуҷуд меорад. Бисёри шаккокони аврупоӣ чунин меҳисобанд, ки ин гуна «густаришёбӣ»-и васеъи Иттиҳод метавонад ба дараҷаи сифатии Иттиҳоди Аврупо таъсири манфӣ расонад.

АДАБИЁТ

1. Арах М. Европейский союз: видение политического Объединения. М., 1998
2. Баскин Ю.А. Фельдман Д.И. История международного права. М., 1990Дюпюи Р.Э., Дюпюи Т.Н. История европейской интеграции (1945-1994). М., 1995
3. Борко Ю.А, Коргалова М.А, Юмашев Ю.М. Десять уроков Европы- Москва, 1994.
4. Борко Ю.А. Что такое Европейский Союз. М., 2000
5. Борхардт К.-Д. Азбукаправа Европейского сообщества. / Серия «Европейский союз: Прошлое, настоящее будущее». Отв. ред. Борко Ю. А. -М.: Межд. изд. Группа «ПРАВО», 1994, с. 31
6. Воронов К. Европейские сообщества: право и институты.- Москва. 1992
7. Глухарев Л.И. Единый Европейский Акт -Договор о ЕС.- Москва, 1994
8. Графский В.Г. Всеобщая история права и государства. М.,2000
9. Договор о Европейском Союзе. Консолидированная версия. М., 2001
10. Европейский Союз. Путеводитель. М., 2003
11. История государства и права зарубежных стран /под ред. О.А.Жидкова. М., 1998. Т.2
12. Крылова И.С Европейский Союз: видение политического объединения».- Москва. 1998

ЗАМИНАҲОИ ТАШАККУЛИ ҲАМГИРОӢ ДАР АВРУПО БАЪДИ ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҲОН

Имрӯз Иттиҳоди Аврупоро ҳамчун намунаи муваффақи ҳамгироии минтақавӣ мешиносанд, ки ҳамкориро миёни аъзоёни худ дар ҳама самтҳои муҳим ташвиқ менамояд. Бояд қайд намуд, ки *Иттиҳоди Аврупо* – иттифоқи ихтиёрии кишварҳои аврупоист, ки баҳри пойдории сулҳ ва инкишофу равнақи ҳамаи давлатҳои аъзо нигаронида шудааст. Вақте ки ба чаҳор ҳадафи бунёдии он назар меандозем, мебинем, ки созмон тамомикишварҳои минтақаро дар як фазои иқтисодию сиёсӣ ва иҷтимоӣ муттаҳид намуда, Аврупои ягонаро ташкил намудан мехоҳад. Минтақа муҳоҷирони меҳнатӣ ва гурезаҳои сиёсиро ба худ ҷалб менамояд. Баландии сатҳи маош ва шароитҳои беҳтари зиндагӣ дар минтақа ба ин боис гардидааст.

Калидвожаҳо: Аврупои ягона, минтақаи муҳоҷирон, муттаҳид, созмон, сиёсӣ ва иҷтимоӣ, иттифоқи ихтиёрӣ, фазои иқтисодӣ, пойдории сулҳ, давлатҳои аъзо, ташвиқ, гурезаҳо.

ОСНОВАНИЯ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ ОБЩЕЕВРОПЕЙСКОГО ДВИЖЕНИЯ ПОСЛЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Сегодня Европейский Союз известен как успешный пример регионального сотрудничества, которое способствует сотрудничеству между его членами во всех важных областях. Следует отметить, что Европейский Союз - это добровольное объединение европейских стран, которое направлено на поддержание мира, развития и процветания всех государств-членов. Когда мы смотрим на ее основную цель, мы видим, что организация объединяет все страны региона в одно экономическое, политическое и социальное пространство

и объединяет их. Регион привлекает трудовых мигрантов и политической элиты. Это связано с высоким уровнем заработной платы и лучшими условиями жизни в регионе.

Ключевые слова: Единая Европа, регион мигрантов, единый, организационный, политический и социальный, добровольный союз, экономическое пространство, прочный мир, государства-члены, инициатива, беженцы.

FOUNDATIONS FOR THE FORMATION OF A PAN-EUROPEAN MOVEMENT AFTER THE SECOND WORLD WAR

Today the European Union is known as a successful example of regional cooperation that promotes cooperation between its members in all important areas. It should be noted that the European Union is a voluntary association of European countries, which is aimed at maintaining peace, development and prosperity in all member states. When we look at its main goal, we see that the organization unites all countries of the region into one economic, political and social space and unites them. The region attracts labor migrants and the political elite. This is due to the high level of wages and better living conditions in the region.

Keywords: United Europe, region of migrants, united, organizational, political and social, voluntary union, economic space, lasting peace, member states, initiative, refugees.

Сведения об авторе: ***Шахриёр Курбониён*** **–** Таджикский национальный университет, магистр второго курса специальности зарубежнего регионоведения.

Information about the author: ***Shahriyor Qurboniyon*** – Tajik Narional University – second-year master`s student of specialty of Foreign Regional Studies

ФАЛСАФА – ФИЛОСОФИЯ

НАҚШИ ТАДҚИҚОТҲОИ СОТСИОЛОГӢ ДАР ОМӮЗИШИ АФКОРИ УМУМ

Миров Ф.С., Гардоншоев А.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Афкори умум муддати тӯлонӣ дар маркази таваҷҷуҳи илмҳои гуманитарӣ боқӣ мемонад. Дар замонҳои гуногун бисёр мутафаккирон ва олимон ин падидаро омӯхта, вазифа ва аҳамияти афкори умумро барои инкишофи ҷомеа пешниҳод мекарданд. Назарияҳои гуногун оиди табиати афкори умум ва қобилияти таъсиррасонии он ба рафтори одамон вуҷуд доранд. Аммо, новобаста аз он ки афкори умум аз тарафи олимони ҳамаи давру замон омӯхта, назарияҳои бисёр пешниҳод карда шудаанд, ин падида то ҳол ба таври мукаммал омӯхта нашудааст. Агар дар замонҳои қадим ва асрҳои миёна падидаи омӯзиши афкори умум аз ҷониби олимони алоҳида омӯхта шуда бошад, пас дар замони нав (аз соли 1492 то 1914) ва замони навтарин (аз соли 1945 инҷониб) олимон барои омӯзиши ин падида илмҳои алоҳида ба мисли сотсиология, психология, сиёсатшиносӣ, ҳуқуқ ва ғайраро ба вуҷуд оварданд. Намояндагони илмҳои муосир бо пешниҳод кардани назарияҳои афкори омма қаноатманд нашуда, ин назарияҳоро барои пайдо кардани имкониятиҳои нав, махсусан инкишофи технология истифода бурданд. Бо пайдо шудани илмҳои омӯзиши афкори умум як зуҳуроти дигаре пайдо шуд, ки баъдан тамоми ҷаҳонро фаро гирифт. Ин зуҳурот бо калимаи лотинии “ignoramus” *(мо намедонем)* номгузорӣ шудааст ва бо шиори “тадқиқ ва фатҳ кардан” алоқаманд мебошад. Баъдан, ин зуҳурот дар пешрафти тамоми илмҳои ҷаҳонӣ нақши бузургро бозид. Ҳувияти “тадқиқ ва фатҳ кардан” дар мисоли сохтани харитаи ҷаҳонӣ хеле равшан инъикос гардидааст. Масалан, агар то оғозшавии Замони нав (замоне, ки Христофор Калумб қитъаи Амрикоро кашф кард) олимон аз вуҷуд доштани қитъаи Амрико хабардор набуданд ва дар харита ҳама чизро тасвир мекарданд. Дар ҷойҳои барояшон ношинос сурати ягон ҷонвари бадҳайбатро мекашиданд *(нигаред ба расми 1)* ва чунин мешумориданд, ки гӯё ҳама чизро медонанд, вале пас аз кашф шудани қитъаи Амрико (баъди соли 1492) олимон эътироф карданд, ки онҳо на ҳама чизро медонанд (“ignoramus”-“*мо намедонем*”). Дар расми 1-ум харитаи ҷаҳон аз нигоҳи аврупоиҳо (соли 1459) оварда шудааст, ки дар он фақат қитъаи Аврупо, Осиё ва Африка тасвир гардидааст. Дар ин харита қитъаи Амрико ва Амрикои Лотинӣ тасвир нагардидааст, аммо дар харита ягон ҷойи холӣ нест ва гӯё аврупоиҳо тамоми ҷаҳонро медонанд.

Расмӣ 1. Харитаи ҷаҳон (соли 1459)

Пас аз ин олимоне, ки ба кашидани харитаҳо машғул буданд, аллакай ҷойҳоеро намедонистанд, дар он ҷойҳои харита “доғи сафед”-ро тасвир мекарданд *(нигаред ба расми 2)* ва маънои онро дошт, ки онҳо дар бораи ин ҷойҳо ягон маълумот надоранд [10, с. 308]. Дар расми 2-юм харитаи ҷаҳон бо номи Салвиати (соли 1525) оварда шудааст. Дар ин ҷо мо мебинем, ки харита қариб холӣ аст. Ин харита то охири қитъаи Америкаи Лотиниро тасвир мекунад ва дигар холӣ аст, яъне дар харита “доғҳои сафед” тасвир карда шудаанд. Агар харитаи пеш ҷойи холӣ надошт, пас агар ба ин харита мо назар кунем, гӯё моро водор мекунад, ки рафта он ҷойҳои холиро “тадқиқ ва фатҳ” кунем.

Расмӣ 2. Харитаи Салвиат (соли 1525)

Аз ин таҳлилҳо ба хулосае омада метавонем, ки афкори умум падидаи доимо тағйирёбанда ва дигаргуншаванда мебошад. Масалан, олимони даврахои қадим афкори умумро намеписандиданд, барои онҳо афкори умум ин афкори ашрофон ва шоҳон буд. Дар асрҳои миёна низ аҳолии як қисмати ҷаҳон афкори умумро намепазируфтанд, вале қисми дигари аҳолӣ афкори умумро, ки асосан афкори руҳониён намояндагони дин (махсусан, дар давлатҳои мусулмонӣ – ин афкори халифаҳо ва дар давлатҳои насронӣ – ин афкори попҳо) ба ҳисоб мерафт, ба афкори умум таваҷҷуҳ пайдо намуданд. Дар Замони нав ва навтарин афкори умум фикру ақидаи тамоми одамонро ифода менамуд, ки дар натиҷа барои омӯзиши афкори умум илмҳои алоҳидаи ҷомеашиносӣ пайдо шуданд ва онро бо тарзҳои гуногун мавриди омӯзиш қарор доданд. Сотсиология низ яке аз илмҳои ҷомеашиносӣ мебошад, ки маҳз барои омӯзиши афкори умум пайдо шудааст ва намояндагони ин илм

фаъолияти худро бо калимаи лотинии “ignoramus” *(мо намедонем)* дар алоқамандӣ бо шиори “тадқиқ ва фатҳ кардан” оғоз намудааанд. Барои ба ин мақасад расидан сотсиологҳо методҳои тадқиқоти сотсиологиро кор карда баромаданд. Асосгузори илми сотсиология Огюст Конт ва дигар намояндагони он барои муайян кардани методҳои омӯзиши ҷомеа таваҷҷӯҳи махсус зоҳир кардааанд. Масалан, дар ин давра методҳои тадқиқоти сотсиологӣ, мисли методи мушоҳида, озмоиш, муқоиса, таърихӣ ва баъдтар пурсиши одамон, таҳлили ахбор ва монанди инҳо коркард гардиданд.

Тадқиқоти сотсиологӣ барои васеъ намудани дониши одамон дар бораи ҷомеа, равандҳо ва тағйироти ҳаёти иҷтимоӣ, шарҳи сабабу оқибатҳои рафтору фаъолияти субъектони муносибатҳои иҷтимоӣ ва дарёфти роҳҳои баратараф намудани мушкилоти иҷтимоӣ (камбизоатӣ, бекорӣ, муҳоҷират, худкушӣ ва ғайра) равона шудааст. “Барои он ки тадқиқотҳои сотсиологӣ ин рисолати худро ба анҷом расонанд, шароитҳои зарурӣ, озодии тадқиқот ва нашру па ҳн намудани натиҷаҳои онҳо ва фазои мусоиди иқтисодию сиёсӣ лозим аст” [7, с. 116]. Тадқиқоти сотсиологӣ ҳодисаҳои дар ҷомеа рухдиҳанда ва равандҳои ҷоришавандаро омӯхта, баҳо медиҳад, ки омилҳои мусоидаткунанда, доираи паҳншавӣ ва роҳҳои танзиму ҳалли мушкилоти дар ҷомеа пайдошударо нишон медиҳад. Дар тадқиқоти сотсиологӣ як гурӯҳи зуҳуроти иҷтимоӣ тавассути дигар зуҳуроти иҷтимоӣ шарҳ дода мешаванд ва “дар ин ҳолат аз донишҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, психологӣ, ҳуқуқӣ ва ғайра фаровон истифода мегарданд” [7, с. 8]. Аз натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ ва маълумоти пешниҳодшуда намояндагони мақомоти давлатӣ, шахсони масъул ва дигар субъектони фаъолияти иҷтимоӣ истифода бурда, мушкилоти пайдошударо назорат, танзим ва ҳал менамоянд [9, с. 367]. Барои шарҳ додани афкори омма оид ба ин ё он масъалаи иҷтимоӣ аз ҷониби муаллифони мақола тавассути пурсиши мустақим (онлайн-пурсиш) [4] тадқиқоти хурди сотсиологие гузаронида шуд, ки дар ин мақола натиҷаҳои он ба таври мухтасар пешниҳод шудааанд [2]. Дар ин тадқиқоти хурд афкори омма дар бораи илми сотсиология, зарурати гузаронидани тадқиқотҳои сотсиологӣ, соҳаҳои истифода шудани натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ, масъалаи муътамадии натиҷаҳои тадқиқот ва дигар масъалаҳои ба тадқиқоти сотсиологӣ алоқаманд мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Асоснокии масъалаи тадқиқотӣ. Рушди ояндаи ҷамъият бо инкишофи илми сотсиология ва истифода шудани тадқиқотҳои сотсиологӣ дар бартараф намудани мушкилоти иҷтимоӣ ва иштироки намояндагони ҷомеаи шаҳрвандӣ дар баровардани қарорҳои ҷамъиятӣ вобастагии калон дорад. Аз ҳамин сабаб, талабот бар омӯзиши ҷомеа ботадриҷ зиёд мегардад. Ҳар як шаҳрванди ҷомеаи муосир бояд дониши амиқи илмӣ дошта, ҳодисаҳои рухдодаистодаро дарк карда, дар ҳаёти иҷтимоӣ фаъолона иштирок намояд. Барои амалӣ кардани ин вазифаҳо бояд афкори ҷамъиятӣ омӯхта шавад. Пас аз Ҷанги дуюми ҷаҳон, махсусан, пас аз барпо гардидани СММ ҳуқуқу озодиҳо ва иштироки ҳар як шахс дар ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ ва фарҳангӣ дар давлати худ хеле зиёд гардиданд. Ҳуқуқҳое, ки дар ин муддат шахс барои худ пайдо кард, дар тӯли тамоми таърихи мавҷудияти худ чунин ҳуқуқҳоро соҳиб набуд. Махсусан, “Эъломияи ҳуқуқи инсон” (1948), “Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ” (1976) ва “Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ” (1976) татбиқ ва ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрвандро кафолат доданд. “Эъломияи ҳуқуқи инсон” аввалин санади меъёрӣ-ҳуқуқие мебошад, ки ҳуқуқҳои тамоми инсонҳоро дар ҷаҳон ҳимоя мекунад ва ҳамаи одамон аз он истифода мебаранд [4]. “Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ” дар асоси “Эъломияи ҳуқуқи инсон” қабул шудааст, ки ҳифз ва татбиқшавии ҳуқуқҳои дар эъломия овардашудаи инсон ва шаҳрвандро таъмин менамояд [6]. Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ ҷонибҳоро вазифадор мекунад, ки ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсии шахсони алоҳида, аз ҷумла ҳуқуқ ба ҳаёт, озодии эътиқод, озодии сухан, озодии ҷамъомад, ҳуқуқи интихобот, ҳуқуқи мурофиаи судӣ, мурофиаи одилона ва ғайраро риоя кунанд [1]. Имрӯз ин санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ҷамъияти муосирро ҳамчун "шабакаи коммуникатсионӣ"-и бузурги печида тасвир мекунанд. Ҳуқуқу озодиҳои умимие, ки дар ин санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ мустаҳкам шудааанд,

байни кишварҳои гуногун алоқаю робитаҳои зичро ба вуҷуд овардааст ва зарурати ҳар дақиқа ҳал кардани масъалаҳои гуногунро тақозо мекунад. Барои ҳал намудани масъалаҳои гуногуни ҷамъиятӣ ҳатто намояндагони СММ аз тадқиқотҳои сотсиологӣ васеъ истифода мебаранд. Чуноне, ки директори иҷроияи Шӯрои байналмилалии илмҳои иҷтимоӣ Матё Дёнис қайд мекунад: “Мо дар масъалаҳои нобаробариҳои иҷтимоӣ ва расидан ба дигар мақсадҳои умумиҷаҳонӣ ба тадқиқотҳои дарозмуддати сотсиологӣ ниёз дорем"[8]. Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бо чунин навиштаҷот сар мешавад: “Мо халқи Тоҷикистон, қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳон буда, худро дар назди наслҳои гузашта, ҳозира ва оянда масъул ва вазифадор дониста, таъмини соҳибихтиёрии давлати худ ва рушду камоли онро дарк намуда, озодӣ ва ҳуқуқи шахсро муқаддас шумурда, баробарҳуқуқӣ ва дӯстии тамоми миллату халқиятҳоро эътироф карда, бунёди ҷомеаи адолатпарварро вазифаи худ қарор дода, ҳамин конституцсияро қабул ва эълон менамоем” [5, с. 2]. Дар боби 1 моддаи 6-уми Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин навишта шудааст: “Дар Тоҷикистон халқ баёнгари соҳибихтиёрӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ буда, онро бевосита ва ё бавоситаи вакилони худ амалӣ мегардонад” [5, с. 4]. Моддаи мазкур зарурияти омӯзиши афкори умумро равшану возеҳ нишон медиҳад ва аз он далолат мекунад, ки омӯзиши афкори умум дар замони муосир нақши хеле бузург дорад.

Мақсад ва вазифаҳои тадқиқот. Мақсади ин тадқиқот омӯзиши афкори умум оиди муайян намудани зарурияти гузаронидани тадқиқотҳои сотсиологӣ дар Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Барои амалӣ намудани мақсади тадқиқот чунин вазифаҳо ба иҷро расонида шуданд:

1. шарҳи адабиётҳои илмӣ ва бадеӣ оид ба афкори умум;
2. шарҳи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ барои зарурати омӯзиши афкори умум;
3. омӯзиши афкори умум оид ба нақш ва ҳолати тадқиқотҳои сотсиологӣ дар ҷомеаи Тоҷикистон.

Объект ва предмети тадқиқот. Ба сифати объекти тадқиқот донишҷӯёни донишгоҳҳои шаҳри Душанбе ва шаҳрвандони шаҳри Душанбе баромад намуданд. Предмети тадқиқотро нақш ва вазъи тадқиқотҳои сотсиологӣ дар ҷомеаи Тоҷикистон ташкил дод.

Ҳаҷми интихобномаи тадқиқот. Дар тадқиқот 50 нафар мусоҳибон иштирок намуданд. Умуман, дар интихобномаи тадқиқот чунин хусусиятҳои иҷтимоӣ-демографии мусоҳибон ба назар гирифта шуд:

→ *синну сол – аз 18 сола боло;*
→ *маълумот – миёнаи нопурра, миёна, олии нопурра ва олӣ;*
→ *ҷинс – занҳо ва мардҳо;*
→ *ҳаҷми интихобнома: n = 50 нафар.*

Гурӯҳи мақсадноки тадқиқотӣ:

→ *шаҳрвандони шаҳри Душанбе;*
→ *донишҷӯёни Донишгоҳҳои олии шаҳри Душанбе.*

Методҳои ҷамъоварии ахборот. Барои гузаронидани тадқиқоти сотсиологӣ методҳои зерин истифода мегарданд:

→ таҳлили ҳуҷҷатҳо (омӯзиши маводи ВАО, шарҳи тадқиқотҳои сотсиологии ба мавзӯъ алоқаманд, таҳлили мълумоти омори расмӣ ва ғайраҳо);
→ пурсиши мустақим (онлайн-пурсиш).

Омода намудани воситаҳои тадқиқот. Барои таҳияи саволномаи пурсиши мустақим (онлайн-пурсиш) маслиҳатҳои коршиносон, маводи ВАО ва натиҷаҳои таҳқиқотҳои мушобеҳи гузаронидашуда васеъ истифода гардид. Барои самаранок гардонидани тадқиқот ва пешгирии хатогиҳо саволномаҳо мавриди санҷиш (пилотӣ) қарор гирифта, маҳдудиятҳои он бартараф карда шуд. Саволнома аз 2 қисм: қисмати демографӣ ва қисмати асосӣ иборат буд.

Коркард ва таҳлили маълумот. Коркарди компютерӣ ва таҳлили маълумотҳо аз ҷониби мутахассисони соҳавӣ бо истифодаи маҷмӯи (пакети) омории SPSS ба анҷом

расонида шуд. Пас аз гузаронидани тадқиқоти сотсиологӣ анкетаҳои пуршуда ҳамзамон тафтиш, таҳрир ва рамзгузорӣ шуда, ба махзани маълумот ворид карда шуданд. Аз тарафи мутахассисони соҳавӣ ҷадвалу графикаҳои зарурӣ таҳия гардиданд. Дар навишта шудани ҳисобот аз ахбороти аввалиндараҷа (ахбори пурсиш) ва дуввуминдараҷа (тадқиқоти сотсиологии кабинетӣ, таҳлили ҳуҷҷатҳои дастрас, ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, китобу мақолаҳои соҳавӣ, таҳлили сомонаҳои тахассусӣ, ахбори оморӣ, тадқиқотҳои қаблан дар ин мавзуъ гузаронидашуда) истифода гардиданд.

Дар тадқиқоти мазкур 50 нафар одамони касбу кори гуногун иштирок карданд. Аз ин шумора 56,1% мард ва 43,9%-и мусоҳибонро занон ташкил доданд. Инчунин дар ин тадқиқот одамони синну соли гуногун иштирок карданд, аз ҷумла 18-24 сола (53,7%), 25-34 сола (26,8%), 35-44 сола (17,1%) ва аз 45 сола боло – 2,4% *(нигаред ба диаграммаи 1 ва 2)*.

Диаграммаи 1. Ҷинси мусоҳибон (n=50, %)

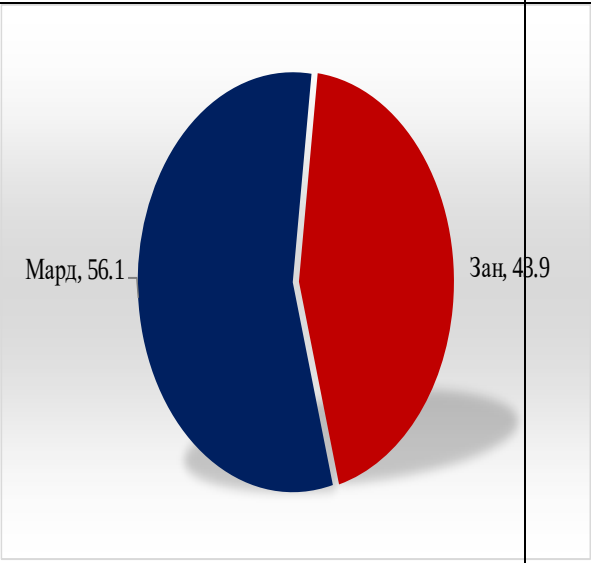

Диаграммаи 2. Синну соли мусоҳибон (n=50, %)

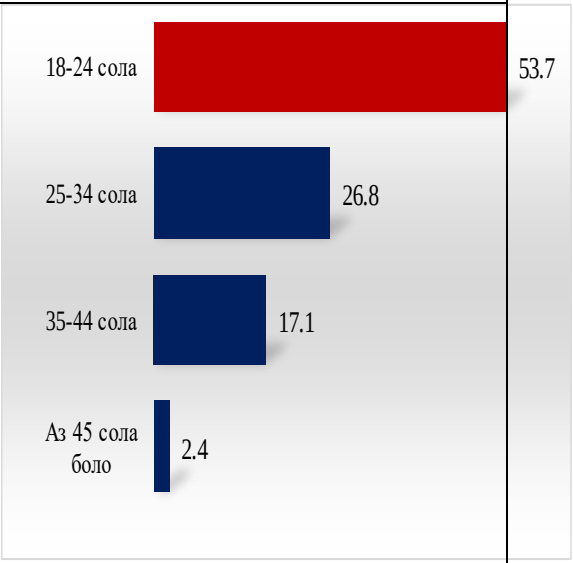

Чуноне, ки мо дар боло гуфта гузаштем, афкори умум новобаста ба сатҳи таҳсилот – ин ақидаи тамоми шаҳрвандон мебошад, аз ҳамин сабаб, дар тадқиқоти мазкур одамони дорои маълумоти гуногун иштирок намуданд. Дар маҷмӯъ 26,8%-и мусоҳибон дорои маълумоти миёнаи пурра, 26,8% дорои маълумоти бакалаврӣ, 29,3% дорои маълумоти олии 5 сола, 12,2% дорои маълумоти магистратура ва 4,9% дорои унвони илмӣ (номзади илм, доктори илм) буданд *(нигаред ба диаграммаи 3)*.

Диаграммаи 3. Маълумоти мусоҳибон (n=50, %)

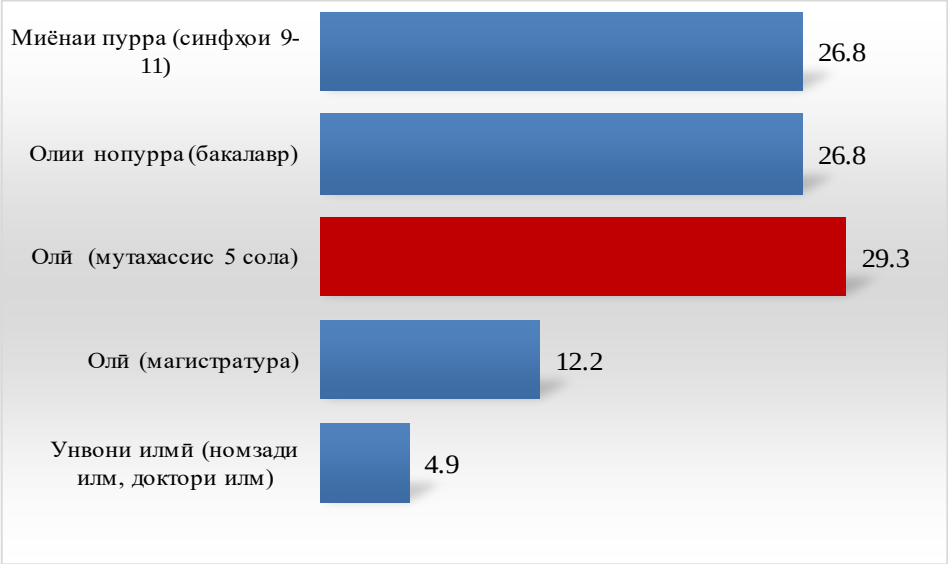

Пеш аз ҳама, дар раванди пурсиш аз мусоҳибон зарурияти гузаронидани пурсишҳои сотсиологӣ барои омӯзиши афкори умум пурсида шуд. Мувофиқи натиҷаҳои тадқиқот қисмати зиёди мусоҳибон – 80,5% омӯзиши афкори умумро зарур мешуморанд, 14,6% то дараҷае зарур мешуморанд ва танҳо 2,4% қайд кардаанд, ки омӯзиши афкори умум зарур нест *(нигаред ба диаграммаи 4)*. Мусоҳибоне, ки омӯзиши афкори умумро зарур мешуморанд, қайд кардаанд, ки Ҳукумат бояд фикри одамонро барои ҳалли масъалаҳои ҷамъиятӣ омӯзад. Ба фикри 59,0%-и мусоҳибон афкори умум бояд доимо омӯхта шавад, 43,6%-и мусоҳибон қайд карданд, ки одамон бояд дар ин ё он масъалаи иҷтимоӣ фикри худро баён кунанд. Аз чор як ҳиссаи мусоҳибон (23,1%) иброз намуданд, ки фикри одамон танҳо барои омор зарур аст *(нигаред ба диаграммаи 5)*.

Диаграммаи 4. Зарурияти омӯзиши афкори умум (n=50, %)

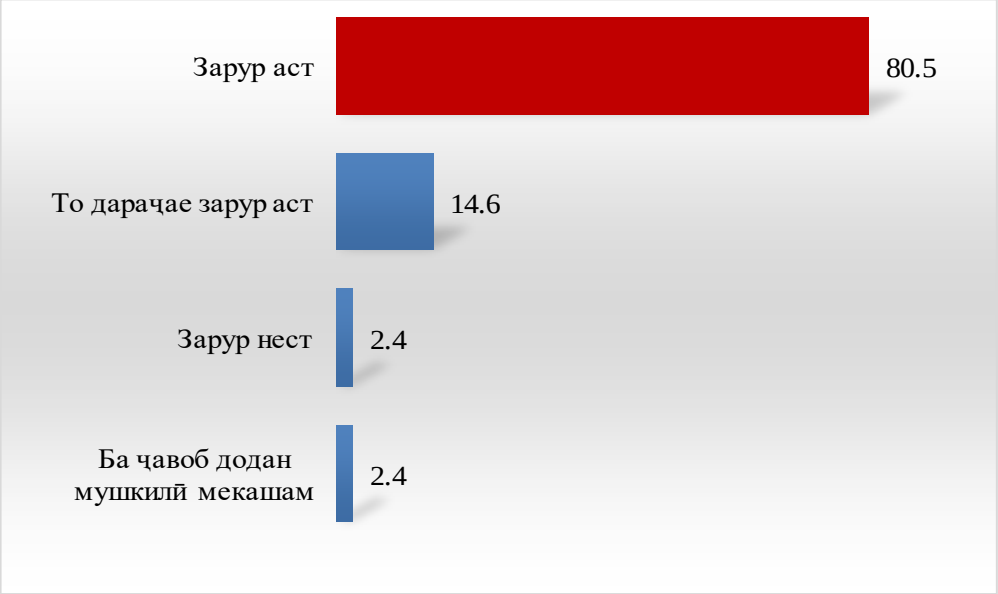

Диаграммаи 5. Агар зурур бошад, пас барои чӣ (n=50, %)

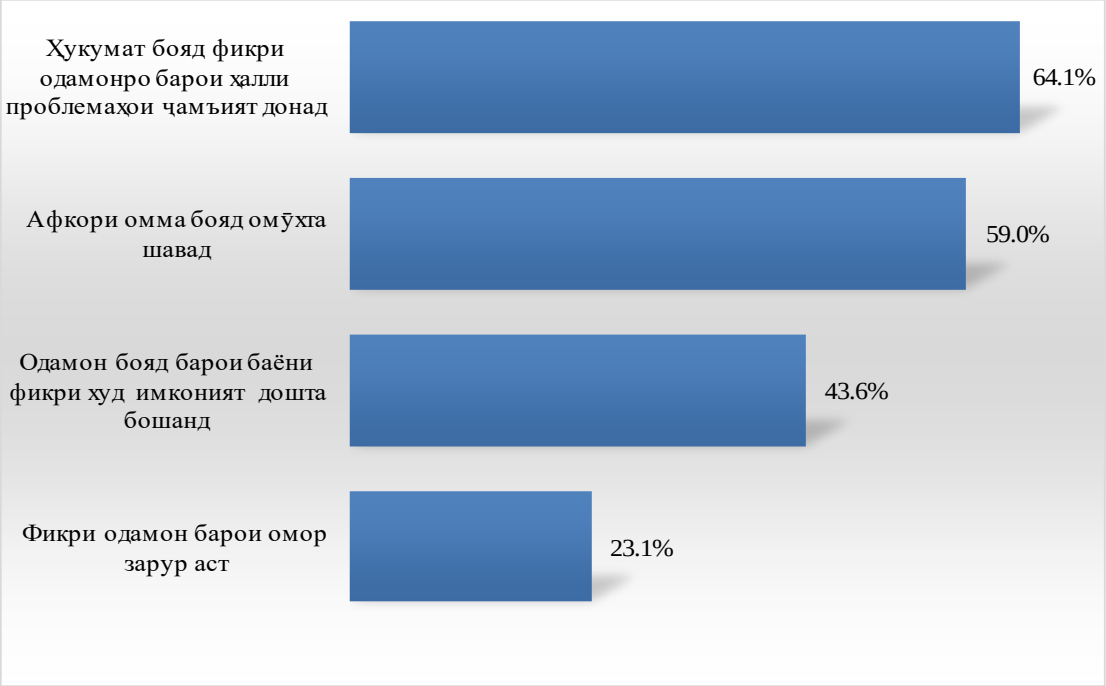

Чуноне ки аз таҳлили натиҷаҳои тадқиқот маълум мегардад, ки қисмати зиёди мусоҳибон гузаронидани тадқиқоти сотсиологиро зарур мешуморанд. Аксарияти мусоҳибон (68,3%) чунин мешуморанд, ки натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ ба худи сотсиологон лозим аст, ки бо мақсадҳои илмӣ пурсиш мегузаронанд. Ҳамзамон 58,5%-и мусоҳибон қайд карданд, ки натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ ба сиёсатмадорон ва мақомоти идоракунанда лозим аст. Ба ақидаи 48,8%-и мусоҳибон натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ барои ҳама шаҳрвандоне, ки ба фаҳмиши афкори умум таваҷҷуҳ доранд, муҳим ва лозим мебошанд. Аз се як ҳиссаи мусоҳибон (31,7%) иброз доштаанд, ки натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ ба ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ташкилотҳои хайрияви лозим аст. Инчунин, аз чор як ҳиссаи мусоҳибон (24,4%) фикр доранд, ки тадқиқотҳои сотсиологӣ барои Васоити ахбори омма гузаронида мешаванд. Аз панҷ як ҳиссаи мусоҳибон (22,0%) ба ин ақидаанд, ки тадқиқотҳои сотсиологӣ барои корхонаҳо ва ташкилотҳои тиҷоратӣ лозим мебошанд *(нигаред ба диаграммаи 6)*.

Диаграммаи 6. Натиҷаи тадқиқотҳои сотсиологӣ беш аз ҳама ба кӣ лозим аст (n=50, %)

Яке аз масъалаҳои сотсиологияи амалӣ – ин сатҳ ва ё дараҷаи муътамадии натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ мебошад, ки дар байни мутахассисон ва шаҳрвандони оддӣ баҳсҳои зиёдро ба вуҷуд овардааст. Ба ақидаи 39,0%-и мусоҳибон натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ дар маҷмӯъ фикри шаҳрвандонро инъикос менамояд. Аксарияти мусоҳибон (53,7%) боварӣ доранд, ки натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ то дараҷае фикри шаҳрвандонро инъикос менамоянд ва танҳо 7,3% мусоҳибон ба эътимоднокии натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ шубҳа доранд. Аз ин ҷо мо хулоса бароварда метавонем, ки қисмати зиёди мусоҳибон ба эътимоднокии ахбороти аз тадқиқоти сотсиологӣ ба даст овардашуда боварӣ доранд *(нигаред ба диаграммаи 7)*.

Диаграммаи 7. Натиҷаи тадқиқотҳои сотсиологӣ дар маҷмӯъ фикри шаҳрвандонро инъикос мекунанд ё не (n=50, %)

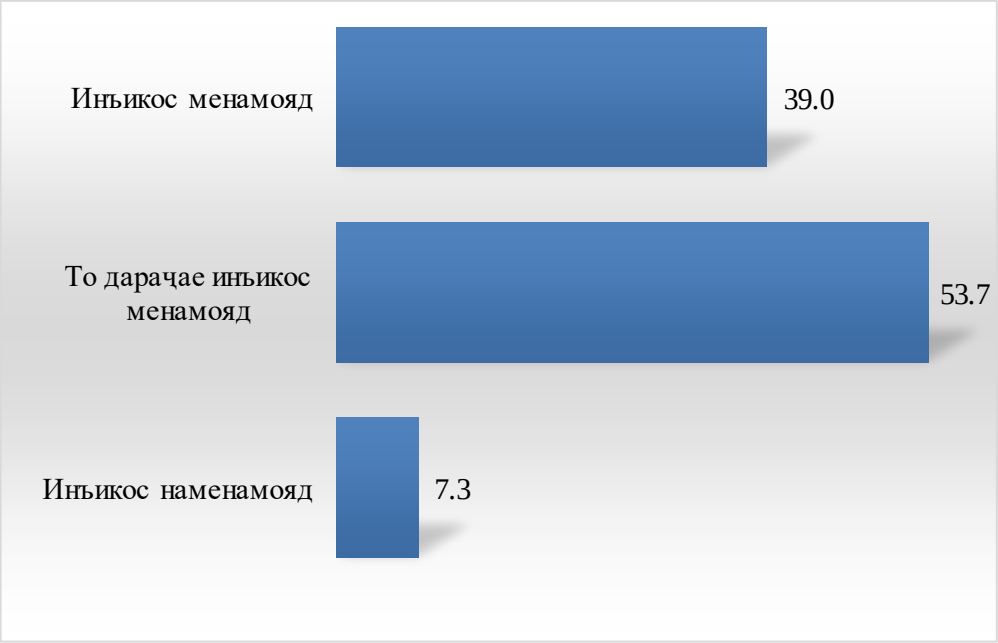

Барои боз ҳам бештар фаҳмидани эътимоднокии натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ ва зарурати гузаронидани он ба мусоҳибон якчанд гуфторҳо пешниҳод карда шуданд, ки

мусоҳибон ба ин гуфторҳо бояд розӣ будан ё розӣ набудани худро баён медоштанд. Мусоҳибон ба гуфтори “Пурсиши афкори омма барои омӯхтани фикру андешаҳои одамон кӯмак мекунад” чунин посухҳо ба даст оварданд: аксарияти кулли мусоҳибон (90,2%) ба ин гуфтор розӣ ҳастанд ва 9,8%-и мусоҳибон ин гуфторро рад мекунанд. Ба гуфтори “Натиҷаҳои пурсиш аз тарафи мақоматҳои қудратӣ ва тоҷирон барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияташон истифода бурда мешаванд” – 73,2% розӣ ҳастанд ва 26,8% розӣ нестанд. Ба гуфтори “Натиҷаҳои пурсиши афкори омма дар бисёр ҳолатҳо аз тарафи ВАО барои таъсир расонидан ба одамон ва водор намудани онҳо барои иҷрои ягон кор истифода мешаванд” – 51,2% мусоҳибон ба ин гуфтор розӣ ҳастанд ва 48,8% розӣ нестанд. Ба гуфтори “Бо омӯзиши афкори омма асосан олимон машғул мешаванд, зеро натиҷаҳои он барои дарки илмии ҷомеа зарур мебошанд” – 61,0% мусоҳибон розӣ ҳастанд ва 39,0% розӣ нестанд. Ба гуфтори “Пурсиши сотсиологӣ танҳо барои гирифтани фоида ба ширкатҳои сотсиологӣ лозим аст” – 31,7% розӣ ҳастанд ва 68,3% розӣ нестанд. Ба гуфтори “Ба натиҷаҳои пурсиши афкори омма ҳеҷ кас эътибор намедиҳад” – 41,5% розӣ ҳастанд ва 58,5% розӣ нестанд ва ба гуфтори “Пурсиши сотсиологӣ барои гирифтани маълумот аз одамон ва истифода намудани ин маълумотҳо зарур мебошад” – 92,7% розӣ ҳастанд ва 7,3% розӣ нестанд *(нигаред ба диаграммаи 8)*.

Диаграммаи 8. Розигии мусоҳибон бо гуфторҳо (n=50, %)

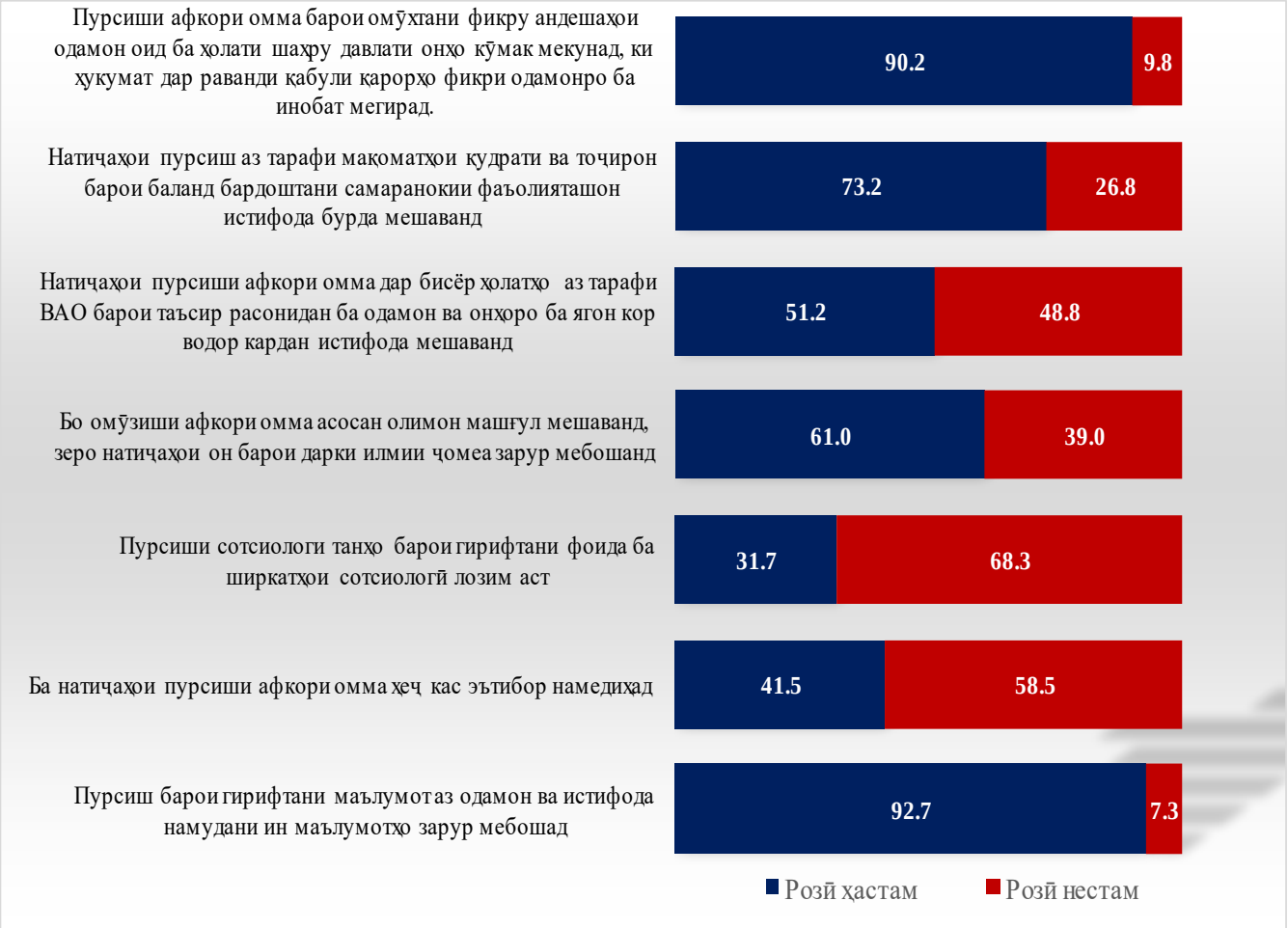

Аз таҳлили андешаҳои мусоҳибон маълум мегардад, ки тадқиқотҳои сотсиологӣ барои омӯхтани фикру андешаҳои одамон барои ҳалли масъалаҳои ҷамъиятӣ кӯмак расонида, натиҷаҳои он аз тарафи мақомотҳои қудратӣ ва тоҷирон барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияташон истифода бурда мешаванд. Дар маҷмӯъ аз натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологии гузаронидашуда ба таври мухтасар чунин хулосаҳо баровардан мумкин аст:

1. омӯзиши афкори умум барои баровардани қарорҳои муҳим ва ҳалли масъалаҳои ҳаётии одамон ниҳоят зарур мебошад, ташкилоту муассисаҳои давлатӣ ва ғайриҳукуматӣ барои ошкор намудани ҳолати фаъолияти худ, муайян намудани масъалаҳои мавҷуда ва роҳҳои ҳалли онҳо бояд пайваста тадқиқотҳои сотсиологӣ гузаронанд;
2. аксарияти мусоҳибон қайд менамоянд, ки натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ ба сотсиологҳо, рӯзноманигорҳо, сиёсатмадорон, муҳаққиқони ҷавон, соҳибкорон ва ҳамаи шахсони ба фаҳмиши афкори умум таваҷҷуҳдошта зарур ва лозим мебошанд.
3. ба ақидаи аксарияти мусоҳибон натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ фикри шаҳрвандонро инъикос менамояд ва ба дурустии ахбороти сотсиологӣ боварӣ доранд. Инчунин, аксарияти мусоҳибон муътақид ҳастанд, ки омӯзиши афкори омма барои раванди қабули қарорҳо ба инобат гирифтани фикру андеша ва пешниҳодҳои шаҳрвандон кӯмак мерасонанд.

Ҳамин тариқ, тадқиқоти сотсиологӣ барои муайян намудани масъалаҳои иҷтимоӣ, ошкор намудани омилҳои пайдоиши мушкилоти иҷтимоӣ ва дарёфти роҳҳои ҳалли онҳо мусоидат менамояд. Мутахассисони соҳаи сотсиология дар оянда барои муайян намудани сиёсати иҷтимоии давлат ва дурнамои рушди Тоҷикистон кӯмак мерасонанд. Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки дар оянда ҳар як муассисаю ташкилотҳо дар назди худ марказҳои тадқиқотӣ мекушоянд ва мутахассисони сотсиология дар пешбурди кори ин марказҳо нақши асосиро мебозанд. Ҳамасола талабот ба гузаронидани тадқиқотҳо зиёд мешаванд ва дар ин самт сотсиологҳо саҳми калон мегузоранд. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рӯйдодҳои номатлуби ҷаҳонӣ (ифротгароӣ терроризм) донишҳои сотсиологӣ ҷаҳонбинии илмӣ ва арзишҳои одамон, махсусан, сатҳи худшиносӣ, ҳуввияти миллӣ ва ҳисси ватандӯстии ҷавононро ташаккул дода метавонад.

АДАБИЁТ

1. 20-я годовщина УВКПЧ – 20 достижений в области прав человека [Электронный ресурс]. URL: https://www.ohchr.org/RU/NewsEvents/OHCHR20/Pages/Achievements.aspx (дата доступа: 17.03.2021 г.)
2. Аҳамияти тадқиқотҳои сотсиологӣ дар ҷомеаи Тоҷикистон // Ҳисоботи натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ (санаи гузаронидани тадқиқот: 10-14 ноябри соли 2020)
3. Баҳромбеков В.А. Асосҳои сотсиология. Воситаи таълимӣ. Зери таҳрири профессор Шоисматуллоев Ш. Нашри дуюм / В.А. Баҳромбеков., Ф.С. Миров. – Душанбе: ҶДДМ “Суфра”, 2016. – 336 с.
4. Всеобщая декларация прав человека [Электронный ресурс]. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (дата обращения: 17.03.2021 г.)
5. Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.
6. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах (резюме) [Электронный ресурс]. URL: https://www.coe.int/ru/web/compass/international-covenant-on-economic-social-and-cultural-rights (дата доступа: 17.03.2021 г.)
7. Миров Ф.С. Шиносоӣ бо методҳои тадқиқоти иҷтимоӣ. Воситаи таълимӣ / Ф.С. Миров, Ҳ. Шоинбеков, Ҷ. Ҷураев. – Душанбе: ҶДММ “Авалон”, 2015. – 248 с.
8. Согласно докладу по социальным наукам, нерешенная проблема неравенства может поставить под угрозу достижение Целей ООН в области устойчивого развития [Электронный ресурс]. URL: http://www.unesco.org/new/ru/media-services/single-view/news/unchecked_inequalities_could_threaten_uns_sustainable_dev/ (дата доступа: 17.03.2021 г.)
9. Шоисматуллоев Ш. Сотсиология. Китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. Зери таҳрири профессор Шоисматуллоев Ш. / Ш. Шоисматуллоев, Х. Идиев, В.А. Баҳромбеков, Ф.С. Миров. – Душанбе: Донишвар, 2019. – 520 с.
10. Ювал Н.Х. Sapiens: краткая история человечества. Научно-популярное издание. – М.: Синдбад, 2020. – 517 с.
11. Microsoft Forms [электронный ресурс]. URL: https://www.microsoft.com/en-us/microsoft-365/online-surveys-polls-quizzes (дата обращения: 10.11.2020 г.)

НАҚШИ ТАДҚИҚОТҲОИ СОТСИОЛОГӢ ДАР ОМӮЗИШИ АФКОРИ УМУМ

Дар мақолаи мазкур мақом, нақш ва аҳамияти тадқиқоти сотсиологӣ дар омӯзиши афкори умум мавриди омӯзишу таҳлил қарор гирифтааст. Муаллифон ба таърихи омӯзиши афкори умум, хусусиятҳои хоси таърихии ташаккулёбии он ва такмил ёфтани роҳҳои омӯзишу таҳлили афкори умум таваҷҷуҳи махсус зоҳир намудаанд. Аҳамияти омӯзиши афкори умум дар замони қадим, миёна, нав ва навтарин мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Дар мақола алоқамандии рушди афкори умум бо пайдоиши илмҳои муосир ва технологияи замонавии коммуникатсионӣ дида баромада шудааст. Муаллифон дар мақола бо далелҳои равшан

таҳаввулоти омӯзиши афкори умумро бо пешрафти ҷомеа ва рушди муносибатҳои иқтисодӣ нишон додаанд. Инчунин, аз ҷониби муҳаққиқон дар масъалаи зарурат ва аҳамияти омӯзиши афкори умум санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии миллӣ ва байналмилалӣриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ба андешаи муаллифони мақола рушди ояндаи ҷамъият ба пешрафти илми сотсиология ва гузаронидани тадқиқотҳои сотсиологӣ алоқамандии зич дорад.

Калидвожаҳо: сотсиология, тадқиқоти сотсиологӣ, афкори умум, методҳои тадқиқот, пурсиши сотсиологӣ, онлайн-пурсиш, мусоҳиб, ахбороти сотсиологӣ, мушкилоти иҷтимоӣ, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ.

РОЛЬ СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ИЗУЧЕНИИ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ

В данной статье анализируется значение и роль социологических исследований в изучении общественного мнения. Особое внимание авторы обращают на историю изучения общественного мнения, особенности его исторического развития и развитие путей изучения и анализа общественного мнения. Анализируется значение и изучение общественного мнения в древние, средние и настоящие времена. В статье рассматривается связь и развитие общественного мнения с технологией и коммуникацией. Авторы в статье, показывают эволюцию изучения общественного мнения с развитием общества и экономическими отношениями. В свою очередь, в рамках данного исследования было рассмотрено значение и проблема изучения общественного мнения согласно национальным и международным нормативно-правовыми актами. По мнению авторов статьи, будущее развитие общества тесно связанно с развитием социологии и проведение социологических исследований.

Ключевые слова: социология, социологическое исследование, общественное мнение, методы исследования, социологический опрос, онлайн-опрос, интервью, социологическая информация, социальные проблемы, нормативно- правовые акты.

THE ROLE OF SOCIOLOGICAL RESEARCH IN STUDYING PUBLIC OPINION

This article analyzes the importance and role of sociological research in the study of public opinion. The authors pay special attention to the history of the study of public opinion, the peculiarities of its historical development and the development of the ways of studying and analyzing public opinion. The article analyzes the importance of the study of public opinion in ancient, middle and present times. The article examines the relationship between the development of public opinion and technology and communication. The authors show the evolution of the study of public opinion with the development of society and economic relations. Also, according to the researchers, the importance and problems of studying public opinion with national and international normative legal acts are considered. According to the authors of the article, the development of society is closely connected with the development of sociology and the conduct of sociological research.

Keywords: sociology, sociological research, public opinion, research methods, sociological survey, online survey, interview, sociological information, social problems, normative legal acts.

Сведения об авторах: ***Миров Фируз Сафаралиевич*** – кандидат философских наук, доцент, заведующий кафедры социологии факультет философии Таджикского национального университета; **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе, Рудаки, 17; **E-mail:** mirov.firuz.s@gmail.com; mirov2010@mail.ru; **Тел.:** (+992) 93-733-33-11.

Гардоншоев Алишер Мехробшоевич – Таджикский национальный университет, магистр второго курса кафедры социологии факультета философии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17; **E-mail:** gmalisher@gmail.com; **Тел**.: (+992) 550-10-35-10.

Information about the authors: ***Mirov Firuz Safaralievich*** – Candidate of Philosophic Science, Associate professor, Head of sociological department of Tajik National University; **Address:** 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave 17; **E-mail:** mirov.firuz.s@gmail.com; mirov2010@mail.ru; **Phone:** (+992) 93-733-33-11.

Gardonshoev Alisher Mehrobshoevich – Tajik National University, master degree student department of sociology faculty of philosophy. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki str. 17; **E-mail:** gmalisher@gmail.com; **Phone:** (+992) 550-10-35-10.

НАҚШИ МАОРИФ ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОРИ ҶОМЕА

Давлатзода Ф.Ф.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ғояи рушди устувор аллакай бештар аз ду даҳсола мавқеи асосиро дар шуурнокии сиёсӣ ва таҷрибаи ҷаҳонӣ ишғол мекунад. Беасос нест, ки Н. С. Қосимов қайд мекунад: “Ҳеҷ ягон ғояи илмии дигар на дар фанҳои табиӣ ва на дар фанҳои иҷтимоӣ қаблан чунин таъсири ҷамъиятӣ надошт” [1]. Ба ин нигоҳ накарда, таҳлили марҳалаҳои асосии пайдоиши консепсияи рушди устувор як қатор ҳолатҳои манфии амалигардонии онро ошкор намуд. Аввалан, суръати нокофии ҳалли масъалаҳои

гузариш ба роҳи рушди устувор, ки бо фаъолнокии пасти сохторҳои ҳукуматӣ алоқаманд мебошад. Аз лаҳзаи таҳияи тавсияҳо оид ба таъмини бақои тамаддун то замони ҳозира каме бештар аз бист сол сипарӣ шуд. Аммо нишондиҳандаҳои асосии тавсифкунандаи ҳаракат ба сӯи фоҷиаи ҷаҳонӣ, мисли пештара, дар самти бадшавӣ динамика доранд. Вазъият, на танҳо ба самти дуруст тоб наовард, балки дар зери таъсири омилҳои ҷаҳонишавӣ ва буҳрони ҷаҳонии молиявӣ бадтар шуд. Албатта, вазъ дар ҳама кишварҳо чандон шадид нест ва як қатор давлатҳо барои иҷрои уҳдадориҳои худ сиёсати созанда мегузаронанд. Ҳамзамон, аксари кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва баъзе кишварҳои мутараққӣ дар ҳалли ин мушкилот бо як қатор монеаҳо дучор меоянд. Амалҳое, ки то ҳол анҷом дода мешаванд, барои тағйир додани вазъи кунунӣ хеле кам ва ночизанд. Дуввум, сатҳи пасти маълумотнокӣ дар байни ҳамаи қишрҳои аҳолӣ ҳамчун огоҳии ҳар як шахс дар бораи нақши онҳо дар ноил шудан ба устуворӣ хидмат мекунад; имкон намедиҳад, ки дониш ва нерӯи аҳолӣ барои ёфтани роҳҳои муассири рафъи бӯҳрони ҷаҳонии замони мо истифода шаванд; ба касе имкон намедиҳад, ки масъулияти қарорҳои сокинони Заминро дар ҳаёти ҳаррӯза ва ҳам дар фаъолияти касбӣ дарк кунад. Аксари олимон хоксории натиҷаҳои дар ҳаракат ба сӯи рушди устувор ба даст овардаро бо кадами таваҷҷуҳи ҷиддӣ ба яке аз механизмҳои муҳими ташаккули ояндаи устувор - маориф шарҳ медиҳанд. Аҳамияти таҳсилот ҳамчун омили муассири татбиқи консепсияи рушди устувор пас аз эътирофи расмии ин мафҳум таъкид карда шуд. Мушкилоти соҳаи маориф қариб бо тамоми соҳаҳои фаъолият дар доираи чунин нақшаи амалии барномавии байналмилалӣ, ки аз ҷониби намояндагони 179 давлат қабул шудаанд, ба мисли "Рӯзномаи асри 21" алоқаманданд ва дар шакли тавсияҳои мушаххас барои ҳар як масъалаи соҳавӣ инъикос меёбанд. Стратегияи умумии тамаддун ҳамчун воситаи татбиқи боби 36 фарогирии доираи васеи масъалаҳои марбут ба гузариши ҷомеа ба рушди устувор таъкид менамояд, ки «маориф, аз ҷумла таҳсилоти расмӣ, баланд бардоштани сатҳи маърифати мардум ва таълими касбӣ бояд ҳамчун як раванд эътироф карда шавад ки тавассути он инсон ва ҷомеаҳо метавонанд ба потенсиали пурраи худ расанд. Таҳсилот барои пешбурди рушди устувор ва тавонмандии кишварҳо дар ҳалли масъалаҳои муҳити зист ва таҳсилот муҳим аст ... Таълими муҳити зист ва рушд бояд ба динамикаи ҷисмонӣ / биологӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ ва рушд (аз ҷумла эҳтимолан маънавӣ), унсури ҷудонашавандаи ҳамаи фанҳо ва аз тамоми усулҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ ва воситаҳои муассири алоқа истифода баред »[2].

Дарвоқеъ, ягона василае, ки метавонад рафтори одамонро тавре тағйир диҳад, ки онҳо ба амалҳои худ баҳо дода, бо назардошти талаботи рушди устувор қарор қабул кунанд, тарбия ва огоҳӣ дар ҳама шаклҳо ва зуҳуроти он мебошад. Он бояд ба ташаккули малака ва тарзи рафтор, тағйир додани арзиш ва муносибати ахлоқии ҷомеа ба фаъолияти оқилона дар масъалаҳои муҳити зист, рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ равона карда шавад. Назариётчиёни клуби Рим низ роҳи раҳоӣ аз буҳрони ҷаҳонро дар тағъйир додани тафаккур ва рафтори муосири одамон тавассути таълим медиданд. Дар гузориши худ ба Клуби Рим "Ҳадафҳои башарият" Э.Ласло чунин мешуморад, ки ташаккул додани сифатҳои дахлдори психологии одамон метавонад ба азнавсозии куллии шароити моддии мавҷудияти тамаддун оварда расонад. Дар нутқи Ҷ.Боткин «Барои таълим маҳдудият нест» мебинем, ки диққати асосӣ ба таҳлили мавзӯъҳое мебошад, ки тағйирёбии системаи таълимро тавсиф мекунанд. Муаллифон чунин мешуморанд, ки системаи мавҷудаи маорифи халқ, агар дар бораи миқёси ҷаҳонӣ сухан ронем, анахронизм шудааст, ки наметавонад дар ҳалли мушкилтарин мушкилоти инсоният саҳмгузор бошад. Онҳо ислоҳоти куллии системаи маорифи халқро тавсия медиҳанд, ки онро ба мушкилоти мубрами муосири инсоният, дарки моҳияти глобалии ин мушкилот ва ҳамзамон бо роҳи ҷорӣ намудани усулҳои нави пешрафта ҷиддан такмил додани раванди таълим равона кунанд [3]. Олимони Клуби Рим чунин мешумориданд, ки таълим набояд танҳо бо ба даст овардан ва татбиқ кардани донишҳо ва малакаҳои муайяне, ки танҳо мутобиқшавии ғайрифаъоли инсонро ба тағирёбии муҳити атроф таъмин мекунанд, маҳдуд карда шавад. Системаҳои омӯзишӣ бояд мутобиқи мушкилоти рушди инсоният босуръат аз нав сохта шаванд ва бо ин имкон диҳанд, ки ба ҳалли фаъолонаи онҳо шурӯъ кунанд. Соли 1997 конфронси ЮНЕСКО «Таълимот барои ояндаи устувор» (Салоники, Юнон) баргузор гардид, ки он бори дигар мафҳум ва мундариҷаи таҳсилотро барои рушди устувор равшан кард.

Аз рӯи натиҷаҳои конфронс ҳуҷҷате таҳия карда шуд, ки маводи истинодии доираи васеи мутахассисонро муттаҳид менамояд. Сарфи назар аз фарогирии доираи васеи масъалаҳо дар доираи таҳсилоти рушди устувор, ҳуҷҷати пешниҳодшуда тавсияҳои мушаххас намедиҳад, балки ҳамчун нуқтаи ибтидоӣ барои муҳокимаи минбаъдаи ғояҳои асосӣ хизмат мекунад. Бо дарназардошти таҷрибаи таълими экологӣ ва ҳамгироии ҷузъҳои иҷтимоӣ ва экологӣ, зарур буд, ки таҳқиқоти минбаъда гузаронида шуда, консепсияи таълим барои рушди устувор такмил дода шавад. Моҳи апрели соли 2000 дар шаҳри Дакар Форуми Умумиҷаҳонии "Маориф барои ҳама" баргузор гардид.

Дар натиҷа, чорчӯбаи амалҳои Дакар таҳия карда шуд, ки таъкид дошт, ки «таҳсилот ҳамчун як ҳуқуқи асосии инсон калиди рушди устувор, сулҳ ва субот дар дохили кишварҳо ва муносибатҳои байни онҳост ва аз ин рӯ ҳамчун воситаи муҳим барои иштироки самарабахш дар ҳаёти ҷомеаҳо ва иқтисодиёти асри XXI ба ҷаҳонишавии босуръат таъсир мерасонанд »[4]. Чорабинии муҳим барои рушди таҳсилот панҷумин конфронси вазирони «Муҳити зист барои Аврупо» буд, ки соли 2003 дар Киев баргузор шуда буд. Қисми якуми ҳуҷҷати натиҷавӣ "Эъломияи вазирони муҳити зисти UNECE оид ба таҳсилот барои рушди устувор" нақши таҳсилотро дар ояндаи устувор таъкид мекунад. "Таҳсилот, омӯзиш ва тадқиқот ҳамчун василаи муҳимми уфуқӣ барои ноил шудан ба рушди устувор ва ҳамгиро кардани устуворӣ дар ҳама соҳаҳо эътироф карда мешаванд" [5]. Гарчанде ки "Рӯзномаи 21" дар якҷоягӣ бо як қатор ҳуҷҷатҳои дигари муайянкунандаи ҳифзи биосфера аз ҷониби аксар кишварҳои Замин ба имзо расидааст, тавре ки қаблан қайд карда шуд, дар даҳсолаи оянда дар татбиқи барномаи стратегияи рушди устувор ягон тағйироти ҷиддӣ ба назар нарасидааст. Сарварони ҳукуматҳо дар бораи хоксории натиҷаҳои бадастомада огоҳӣ ёфта, дар Саммити Умумиҷаҳонии Рушди Устувор дар соли 2002 дар Йоханнесбург пешниҳод карданд, ки таҳсилот барои рушди устувор ҳамчун воситаи асосии расидан ба ҳадафҳои гузошташуда баррасӣ карда шавад. "Барои гузаштан ба сӯи рушди устувор, таҳсилот комилан муҳим аст ... зарур аст, ки масъалаҳои рушди устуворро дар тамоми сатҳҳо таъмин намоем, то таҳсилотро ҳамчун омили асосии тағйирот таблиғ намоем [6]" - қайд шудааст дар гузориш.

Ифтитоҳи расмии Даҳсолаи таҳсилот барои рушди устувор моҳи марти соли 2005 дар вохӯрии вазирони муҳити зист дар Вилнюс баргузор гардид, ки дар он санади муҳим барои ташаккули маориф барои рушди устувор қабул карда шуд - «Стратегияи UNECE барои Таҳсилот барои рушди устувор ”. Ин чорабиниҳо ва ҳуҷҷатҳо рӯйхати пурраи амалиётҳое нестанд, ки ба фаъолгардонии фаъолият дар соҳаи маориф барои рушди устувор дар саросари ҷаҳон нигаронида шудаанд. Танҳо дар доираи фаъолияти ЮНЕСКО зиёда аз 100 санад таҳия ва 34 вохӯрӣ оид ба татбиқи таҳсилот барои рушди устувор дар минтақаи ЕСЕ баргузор гардид. Чунин эътирофи ҷиддии нақши таҳсилот дар ҳама шаклҳои он ҳамчун механизми муҳимтарини таъмини пешрафт барои рушди устувор дар сатҳи олии байналмилалӣ тасодуфӣ нест. Татбиқи тағйироти ҷаҳонӣ ба зиммаи институтҳои иҷтимоӣ афтодааст, ки ташкили фаъолияти онҳоро одамони дорои тафаккури антропоцентристии муқарраршуда, ки дар маркази онҳо манфиатҳои инсон ҳастанд, баррасӣ ва ҳал мекунанд. Идоракунии раванди гузариш ба рушди устувор, доштани дониш ва малакае, ки ба дами нобудии инсоният оварда расонидааст, ғайриимконаст. Пеш аз ҳама, зарур аст, ки тафаккур дар шумораи зиёди аҳолии замин ба биосфера табдил дода шавад, ки онҳо дар оянда механизмҳои таҷдиди сохтори рушди устуворро дар амал татбиқ кунанд. Таҳсилот барои рушди устувор ба ташаккули тафаккури биосферӣ нигаронида шудааст [8]. Чунин маълумот "ҳамчун механизми асосии тағйир додани дониш, арзишҳо, рафтор ва тарзи ҳаёт, ки барои таъмини устуворӣ зарур аст", дониста мешавад [9]. Тавре ки Директори генералии ЮНЕСКО Коичиро Матсуура таъкид мекунад: "Таҳсилот дар ҳама шаклҳо ва дар ҳама сатҳҳо натанҳо ҳадафи худ аст, балки инчунин яке аз воситаҳои қавитаринест, ки дар ихтиёри мо барои тағйир додани тағйироте, ки барои ноил шудан ба рушди устувор заруранд, мебошад." Таҳсилот барои рушди устувор, на танҳо як вариант, балки вазифаи афзалиятнок мебошад. [10]

Аммо, паҳн шудани таҳсилоти ибтидоӣ дар шакли ҳозирааш ба устувории ҷомеа кумак намекунад. Тазод аз он иборат аст, ки маҳз он кишварҳое ҳастанд, ки сатҳи баландтарини таҳсилот ба муҳити зист зарари бештар мерасонанд ва барои нигоҳ доштани тарзи муқаррарии зиндагӣ миқдори зиёди захираҳо ва энергияро масраф мекунанд. Ояндаи устуворро танҳо бо роҳи зиёд кардани хароҷот барои таҳсил ба вуҷуд овардан мумкин нест; балки сухан дар бораи тағйир додани мундариҷаи таълим меравад. Аз нав баҳогузорӣ кардан, бознигарӣ кардан ва аз нав муайян кардани таҳсилот - аз синни томактабӣ то донишгоҳ – барои ҷомеаҳои ҳозира ва оянда муҳим аст, то он дар ниҳоят ҳарчӣ бештар принсипҳо, донишҳо, малакаҳо, эътиқод ва арзишҳоро дар бар гирад, ки ба устуворӣ дар ҳар се самт марбутанд: экология, ҷомеа ва иқтисодиёт. Чунин раванд бояд ҷаҳонӣ, байнисоҳавӣ буда, оммаи васеъро дар бар гирад. Таҳсилот барои рушди устувор барои таълим додани одамони касбу кори мухталиф пешбинӣ шуда, мушкилотеро, ки ба рушди устувори сайёраи мо таҳдид мекунанд, бояд ҳал кунанд. Яъне, ҳадафи Маориф барои Рушди Устувор тарғиб кардан, пайваст шудан ба шабака ва кумак расонидан ба ҳамаи омӯзгорон барои ворид намудани ҳадафҳо ва вазифаҳои рушди устувор ба барномаҳои таълимии худ мебошад. Ташаккули тафаккури ояндабинӣ вазифаи асосии таълим мебошад. Ҷомеаи байналмилалӣ итминони комил дорад, ки таҳсилот имконият медиҳад рафтор, муносибат ва тарзи ҳаётро барои таъмини ояндаи устувор ташаккул диҳанд. Маориф барои рушди устувор азнавсозии системаи маориф, сиёсат ва амалияи

онро талаб мекунад, то ки ҳама имкон диҳанд, ки қарор қабул кунанд ва чораҳои мувофиқро барои ҳалли мушкилоти ояндаи мо таҳлил кунанд. Бо ин роҳ одамони тамоми синну сол метавонанд нуқтаи назари алтернативии ояндаи устуворро таҳия ва арзёбӣ кунанд ва тавассути корҳои эҷодӣ ва ҳамкорӣ амалӣ созанд.

Таҳлили дар боло овардашуда нишон дод, ки ҳадафҳои таҳсилот барои рушди устувор дар сатҳи байналмилалӣ баҳсҳои васеъро дар сатҳи олӣ ба вуҷуд овардаанд. Аҳамияти гузариш ба системаи нави таҳсилот бешубҳа ба рушди устувори ҷомеа нигаронида шудааст. Воқеан, дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ ва босуръат тағйирёбанда, барои фаъолияти самарабахш дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон бо назардошти ҷанбаҳои иқтисодӣ, экологӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ кадрҳои нав лозиманд. Инҳо мутахассисоне мебошанд, ки дорои чунин сифатҳо, ба мисли тафаккури интиқодӣ ва байнисоҳавӣ, қобилияти мустақилона қабул кардани қарорҳои бомулоҳиза ва масъулиятнок, арзишҳо ва меъёрҳои ахлоқро дар фаҳмиши ягонаи ҳамаи унсурҳое, ки рушди устувори ҷомеаро ташкил медиҳанд, бошанд. Гузашта аз ин, ин хислатҳоро, натанҳо роҳбарон ва кормандони калон бояд дошта бошанд. Танҳо вақте ки дар зеҳни ҳамаи одамони рӯи замин (ё ҳадди аққал қисми зиёди он) тасаввуроти возеҳе пайдо мешавад, ки ояндаи сайёраи мо аз фаъолияти касбӣ ва ҳамарӯзаи онҳо вобастааст, он гоҳ мо метавонем дар бораи рушди устувор сухан ронем. Маҳз ин гуна таҳсилот ба ҳама талаботҳои номбаршуда ҷавобгӯ буда, одатан таҳсилотро барои рушди устувори ҷомеа даъват мекунанд .

Маориф дар талошҳо барои таҳия ва пешбурди қарорҳои устувори ниёзҳои рушди халқҳои сайёра мавқеи марказӣ дорад. Маориф ба одамон имкон медиҳад, ки моҳият ва доираи мушкилоти рушди устуворро дарк кунанд; он имконият медиҳад, ки муносибати танқидӣ, ғайристандартӣ ва эҷодкорона, ки барои ёфтани роҳҳои нави самарабахши мушкилоти ҷаҳонӣ заруранд, ташаккул ёбад; он ба одамон имкон медиҳад, ки омилҳои пурқувватеро, ки тарзи ҳаёти ноустуворро ба бор меоранд, фаҳманд ва он метавонад ба одамон дар рушди эътимод ба худ, малакаҳои ташкилотчигӣ ва некбинӣ кумак кунад, ки онҳо барои ояндаи устувор ба таври инфиродӣ ва якҷоя амал кунанд.

АДАБИЁТ

1. КасимовН.С., ТикуноваВ.С. Образование для устойчивого развития. Смоленск.:Маджента, 2003. 160 с.
2. Повестка дня на 21 век: Конференция ООН по окружающей среде и развитию в Рио-де-Жанейро. Нью-Йорк: ООН, 1992 [официальный сайт ООН]. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/agenda21.shtml (дата обращения: 29.12.2020).
3. Бестужев-Лада И.В., Наместникова Г.А. Социальное прогнозирование. Курс лекций. М.: Педагогическое общество России, 2002. 392 с.
4. Дакарские рамки действий. Образование для всех: выполнение наших общих обязательств. Дакар, 2000. ED-2000/ conf/211/1 [официальный сайт ЮНЕСКО]. URL: http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001202/120240R.pdf (дата обращения: 29.12.2020).
5. Окружающая среда для Европы. Пятая конференция министров. Киев, 2003 [официальный сайт ООН]. URL: http:// daccess-dds-ny.un.org/doc/UND0C/GEN/G03/305/77/PDF/G0330577.pdf (дата обращения: 29.12.2020).
6. Йоханнесбургская декларация по устойчивому развитию. Йоханнесбург, 2002 [официальный сайт ООН]. URL: http:// www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_wssd.shtml (дата обращения: 29.12.2020).
7. Будущее, которого мы хотим. Проект резолюции, представленный Председателем Генеральной Ассамблеи. 2012. A/66/L.56 [официальный сайт ООН]. URL: http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UND0C/LTD/N12/436/90/PDF/N1243690.pdf (дата обращения: 29.12.2020).
8. Мельник Т. Е. Интеграция высших учебных заведений для образования в интересах устойчивого развития //Alma mater (Вестник высшей школы). 2013. № 9. С. 80-84.
9. Просвещение и информирование населения в интересах устойчивого развития. Доклад Генерального секретаря ООН.
2001. E/CN. 17/2001/PC/7 [официальный сайт ООН]. URL: http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UND0C/GEN/N01/292/60/PDF/ N0129260.pdf (дата обращения: 29.12.2020).
10. Десятилетие образования в интересах устойчивого развития Организации Объединенных Наций. ED-2007/WS/17 [официальный сайт ЮНЕСКО]. URL: http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001416/141629r.pdf (дата обращения: 29.12.2020).

НАҚШИ МАОРИФ ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОРИ ҶОМЕА

Ҷомеаи байналмилалӣ итминони комил дорад, ки таҳсилот имконият медиҳад рафтор, муносибат ва тарзи ҳаётро барои таъмини ояндаи устувор ташаккул диҳанд. Маориф барои рушди устувор азнавсозии системаи маориф, сиёсат ва амалияи онро талаб мекунад, то ки ҳама имкон диҳанд, ки қарор қабул кунанд ва чораҳои мувофиқро барои ҳалли мушкилоти ояндаи мо таҳлил кунанд. Бо ин роҳ одамони тамоми синну сол метавонанд нуқтаи назари алтернативии ояндаи устуворро таҳия ва арзёбӣ кунанд ва тавассути корҳои эҷодӣ ва ҳамкорӣ амалӣ созанд.

Калидвожаҳо: Маориф, рушд, устувор, таҳсилот, таҳсилоти ибтидои,Юнеско, таълим, чомеа, омил, консепсия.

РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ В СТАНОВЛЕНИИ КОНЦЕПЦИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Международное сообщество твердо верит, что с помощью образования есть возможность сформировать нормы поведения, образ жизни, необходимые для обеспечения устойчивого будущего. Образование для устойчивого развития требует переориентировать систему образования, его политику и практику с тем, чтобы наделить способностью каждого человека принимать решения и соответствующие меры для устранения проблем, которые представляют угрозу для нашего будущего. Таким образом, люди всех возрастов могут развивать и оценивать альтернативные взгляды об устойчивом будущем и претворять их в жизнь через созидательную работу и сотрудничество.

Ключевые слова: Образование, развития, устойчивого, образование, начальное образование, Юнеско, учебный, общества, фактор, консепсия.

THE ROLE OF EDUCATION IN THE FORMATION OF THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SOCIETY

The international community firmly believes that through education there is an opportunity to shape the norms of behavior, lifestyles necessary to ensure sustainable future. Education for sustainable development requires reorientation of the educational system, its policies and practices in order to empower everyone to make decisions and take appropriate action to address the challenge that pose a threat for our future. In this way, people of all ages can develop and appreciate alternative views about sustainable future and bring it to life through creative work and cooperation.

Keywords: Education, development, secondary education, UNESCO, educational, society, factor.

Сведения об авторе: ***Давлатзода Фарзонаи Фарход*** – магистрант второго курса факультета философии Таджикского национального университета. Телефон: **907 00 96 07**

Information about the author: ***Davlatzoda Farzonai Farhod*** – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Philosophy. Phone: **907 00 96 07**

ЗУҲУРОТИ ХУСУСИЯТҲОИ СИННУСОЛИИ НУТҚИ КӮДАКОН

Қаюмова М. Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мувофиқи дастовардҳои олимони психология асоси физиологии нутқро фаъолияти анализатории шунавоӣ ва ҳаракатӣ, дар асоси системаи сигнали дуюм, калима ташкил мекунад. Нутқ воситаи баён намудани ҳиссиёт ва андешаи кӯдакон аст.

Дар психология ду намуди нутқро ҷудо мекунанд: нутқи берунӣ ва нутқи ботинӣ. Ба нутқи берунӣ нутқҳои даҳонӣ ва хаттӣ дохил мешаванд. Нутқи даҳонӣ дар навбати худ ба нутқи диологӣ (гуфтугӯи ду ва ё зиёда одамон) ва нутқи монологӣ (як шахс фикрашро бардавом ифода мекунад) иборат аст. Нутқи ботинӣ нутқи дар зер, барои худ гуфташуда буда, беовоз (ғайри вербалӣ) аст. Нутқи ботинӣ бештар барои фикр кардан лозим мешавад. Нутқи берунӣ асосан барои ташкил кардани муошират ва ҳамкорӣ бо атрофиён зарур аст. Бинобар ин, кӯдакон дар рафти фаъолияти худ ба нутқи берунӣ ниёз доранду тавассути он талаботҳои худро қонеъ мекунонанд. Ҳамин тавр, дар айёми кӯдакӣ дар кӯдакон нутқи беруна мушоҳида мешавад. Дар ҷараёни таълиму тарбия ва ёддиҳии дониш, тачриба ва маҳорату малакаҳои кӯдак бой мегардад. Тарзи муоширатро аз ҳамсолону калонсолон меомӯзад. Калонсолон ва мураббия мунтазам миқдори супоришҳоро зиёд карда, аз вай ичрои босифати онро талаб мекунанд. Аз синни 3 - 4 солагӣ сар карда, кӯдак бо ашёҳои олами иҳотакарда ба муносибати фаъолона дохил мешавад, ки он мазмун ва ҷараёни инкишофи психикаи ӯро тағйир медиҳад. Ҳангоми якҷоя кор ва бозӣ кардани кӯдак бо калонсолон натанҳо рафтору кирдори ӯро калонсолон идора мекунанд ва тарзи бо ашёю бозичаҳо муносибат карданро ёд медиҳанд, инчунин шакли нави муоширати ичтимоӣ ба вуҷуд меояд. Ин ба ташаккули сифатҳои «ҷамъиятӣ» ва «якҷоя ширкат варзидан» - и кӯдакон таъсири мусбӣ мерасонад. Дар рафти муошират кӯдак ба дарки дурусти «Ман» сарфаҳм меравад ва минъбад кӯшиш мекунад, ки мавқеи ҷамъиятии худро дуруст дарк кунад. Ибораи «ман мехохам» ба ибораи «ман бояд ичро кунам» табдил меёбад. Мавқеи худро дар байни одамон муайян мекунанд. Бо калонсолон ва ҳамсолон муносибат карданро

ёд мегиранд. Шаклҳои нави муошираті кӯдакон дар рафти машғулиятҳои кӯдакистон шакл гирифта мустаҳкам мегардад. Дар рафти машғулиятҳо кӯдак дар бораи муҳити иҳотакарда, ҳодисаҳои табиат, ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ донишҳои нав гирифта, тасаввуроташ бой мегардад. Дар рафти машғулиятҳои таълимӣ (расмкашӣ, гулмонӣ, суробсозӣ, меҳнати дастӣ) дар кӯдакистон фаъолиятҳои маърифатии кӯдакон инкишоф ёфта, эҳсосу идрокашон равшану аниқ мегардад. Онҳо бе душворӣ хусусиятҳои ашёро номбар мекунанд, онҳоро аз рӯи шакл, ҳаҷм ва мавқеи ҷойгиршавӣ дуруст муайян карда метавонанд. Ҳар як ҳодисаҳои дидаю шунида таваҷҷуҳи онҳоро ба худ ҷалб намуда, ба калонсолон бо саволҳои зиёд: «Чаро?», «Барои чӣ?», «Аз куҷо?» муроҷиат мекунанд. Дар синни томактабӣ амалҳои ҷамъбасткунӣ инкишоф меёбад. Кӯдакон на танҳо намуди зоҳирии ашёҳоро идрок мекунанд, инчунин аз рӯи истифодабарӣ ба гурӯҳҳо ҷудо мекунанд: ашёҳои таълимӣ, сару либос, ашёҳои рӯзгор, мева, сабзавотҳо, мебел, асбобҳои мусиқӣ ва ғайраҳо. Бозӣ яке аз фаъолиятҳои асосӣ, пешбаранда ва инкишофдиҳандаи шахсияти кӯдакони синни томактабӣ ба шумор меравад. Агар дар синни 4 солагӣ бозӣ хусусияти кутоҳмуддатӣ дошта бошад, минбаъд он дурудароз давом карда, характери коллективӣ, гурӯҳӣ, бомақсадӣ ва эҷодкорӣ пайдо намуда, муносибати байниҳамии кӯдакон ташаккул меёбад. Дар рафти бозӣ фаъолияти маърифатии кӯдакон зина ба зина инкишоф меёбад, онҳоро ба фаъолияти таълимӣ ва меҳнатӣ тайёр мекунад. Нутқ ҳодисаи психикиест, ки тавассути забон ифода мегардад. Инкишофи нутқ дараҷаи инкишофи тафаккурро муайян мекунад. Вобастагии сифати тафаккур бо нутқро К.Д.Ушинский, Л.С.Виготский, С.Л.Рубинштейн, А.Р.Лурия қайд карда буданд. Амалҳои алоҳидаи фикр дар забон дар шакли яклухт ифода мешавад. Нутқ ба инкишофи тафаккур замина мегузорад. «Нутқ ин воситаи инкишофи фикр буда, ҳар қадаре, ки кӯдак забонро тезтар аз худ кунад, ҳамон қадар донишро бо осонӣ ва ба пуррагӣ аз худ мекунад» - нависта буд Н.И Жинкин /11, с.104/. Мушоҳидаҳо ва тадқиқотҳои илмии солҳои охир собит месозанд, ки дараҷаи инкишофи нутқи кӯдакон ба синнусоли онҳо мувофиқат намекунад. Дар нутқи кӯдакони ҳозира хатогиҳои зиёде мушоҳида шавад ҳам, вале онҳо хоҳиши ислоҳ кардани нутқашонро надоранд. Нутқашонро ба нақша дароварда наметавонанд. Яке аз сабабҳои ба нуқсони нутқи гирифторшавии кӯдакон мавқеи «хомушӣ» - ро ишғол кардани онҳо мебошад.

Аз рӯи далелҳои ба дастовардаи тадқиқотҳои ЮНЕСКО маълум мешавад, ки 93 % кӯдакони 3,5 сола дар як ҳафта 28 соат ва дар як шабонарӯз 4 соат дар назди экрани телевизор нишаста барномаҳои гуногунро тамошо мекунанд. Ин аз вақти бо калонсолон муносибати нутқӣ барқарор кардани кӯдак зиёдтар аст. Чунин тарзи вақтгузаронӣ на танҳо ба кӯдак (хомушона нишаста барномаҳои телевизониро тамошо мекунад, ба калонсолон халал намерасонад), инчунин ба калонсолон (кӯдак дар хона, ба ӯ ягон хатаре таҳдид намекунад) низ қуллай аст. Калонсолон ақида доранд, ки тавассути барномаҳои телевизонӣ кудак ахборотҳои нав мегирад, филмҳои тасвириро тамошо карда, мазмуни онҳоро дониста мегирад. Вале падару модарон намедонанд, ки ин машғулияти «қулай» - и кӯдакон оқибатҳои бад дошта, на танҳо ба вазъи саломатии бача (узвҳои биноии ӯро монда мекунад, ҳангоми нишаста тамошо кардани барномаҳои телевизонӣ онҳо кам ҳаракат мекунад, дурудароз нодуруст мешинанд, ки сабаби каҷшавии сутунмуҳра мегардад), инчунин ба инкишофи психикаи ӯ таъсири манфӣ мерасонад (дар нутқи кӯдак боздорӣ ба вуҷуд меояд, захираи луғавиаш васеъ намегардад, камбудиҳо дар нутқрониаш мушоҳида мешавад). Тадқиқотҳои махсуси гузаронидаи олимон нишон дод, ки дар 25 % бачаҳои 4 сола нуқсонҳои ҷиддии нутқӣ мушоҳида мешавад. Чунин нуқсонҳои нутқӣ дар солҳои 70-ум 4 % - ро ташкил мекард. Дар 30 - соли охир шумораи кӯдакони нуқсони нутқӣ дошта 6 маротиба зиёд шуд /12, с.112/.

Саволе ба миён меояд, ки ба ин телевизор чӣ алоқамандӣ дорад? Кӯдак дар назди экрани телевизор нишаста мунтазам нутқи каҳрамонони филми тасвириро мешунавад-ку? Нутке, ки кӯдак аз телевизор мешунавад ин таклиди нутқронии дигарон буда, кӯдак танҳо нутқи онҳоро ба хотир мегирад худаш ин калимаҳоро талаффуз намекунад. Нутқи кӯдак ҳамон вақт инкишоф меёбад, ки агар худаш калимаҳоро талаффуз карда, фикрашро пайдарпай ифода кунад. Кӯдак соатҳои дароз дар назди экрани телевизор нишаста, натанҳо барномахои барои ӯ тавсия шударо, инчунии ҳамаи барномаҳоро тамошо мекунад, ки ӯро ҷисману руҳан монда мекунад. Хуб мешуд, ки вай зиёдтар дар ҳавои тоза, дар иҳотаи

ҳамсолон бозӣ кунад. Ҳангоми бозӣ ӯ на танҳо мепараду медавад, инчунин ба муошираті нутқӣ дохил шуда, тарзи муносибат карданро ёд мегирад. Аз кӯдакони дигар ахборотҳои лозимиро гирифта, фикрҳои худашро оиди ин ё он масъала мегӯяд, ки ҳамаи ин амалҳо воситаи муҳими инкишофи нутқ ва васеъ гардидани доираи муошираті муносибатҳо ва аз худ намудани таҷрибаи иҷтимоии кӯдак мегардад. Бояд қайд кунем, ки дар синни томактабӣ амалҳои фикрии тафаккур аз тафаккури нутқӣ пеш меравад. Агар барои инкишофи нутқ ба кӯдак шароитҳои заруриро муҳайё насозем, на танҳо нутқи вай инкишоф намеёбад, балки ба инкишофи тафаккур таъсири манфӣ мерасонад. Мувофики назарияи кор карда баромадаи ПЛ. Галперин зина ба зина ташаккул ёфтани амалҳои фикрӣ, амалҳои зоҳирӣ оҳиста - оҳиста аз такягоҳи худ ҷудо шуда ба амалҳои ботинӣ мегузаранд. Инкишофи тафаккур ба инкишофи эҳсосу идрок вобастагии калон дорад. Чунки тафаккур аз эҳсосу идрок бо хусусияти чамъбасткуниаш фарқ мекунад. Олами ихотакардаро гарчанде, ки кӯдакон тавассути эҳсосу идрок дониста гиранд ҳам, ки онро системаи сигналии якум ташкил мекунад, вале ба воситаи нутқ, ки он системам сигналии дуюм аст, кӯдак фикрашро ба нақша дароварда бо ёрии калима ифода мекунад. (Л.С. Виготский, Н.И. Жинкина). К.Д.Ушинский қайд карда буд: «Дар ҷараёни аз худ намудани калимаҳои забони модарӣ кӯдак на танҳо калимаҳоро, инчунин мафхумҳо ва фикрҳои зиёдеро, ки ба ашё тааллуқ дорад, аз худ мекунад». Тихеева Е.И. нақши муҳим доштани узвҳои ҳискуниро дар инкишофи нутқ қайд карда, онҳоро олоти донистагирии олами иҳотакарда мешуморид. Нутқи кӯдакони синни томактабӣ дар рафти машғулиятҳои инкишофи нутқ, шиносоӣ бо адабиёти бадеӣ, тайёрӣ ба таълими савод инкишоф ёфта, дар рафти машғулияти инкишофдиҳии тасаввуротҳои оддитарини математикӣ, санъати тасвирӣ, тарбияи ҷисмонӣ, хештаншиносӣ ва халқомузӣ ташаккул ёфта, захираи луғавии онҳо бо мафҳумҳои барояшон нав бой мегардад. Онҳо фаҳмида мегиранд, ки як калима маънои дигар ҳам доштааст. Масалан, калимаи «Офтоб» -ро бо калимаи «Хуршед», калимаи «Падар» - ро бо калимаи «Дада», «Ота», калимаи «Модар» - ро бо калимаҳои «Оча» иваз кардан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Архипова И.А. Подготовка ребенка к школе. Екатеринбург, 2004.
2. Барномаи давлатии рушди соҳаи тарбияи томактабӣ дар
1. Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2010. - Душанбе,2005.
2. Бурье Р.С., Година Г.Н. Учите детей трудиться. М.: Просвещение, 1983.
3. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрас-
4. те. М.: Просвещение, 1968.
5. Возрастная и педагогическая психология /Под. ред. А.В.Петровского. - М.: Просвещение, 1979.
6. Венгер Л., Л.С. Выготский и детская психология. / Дошкольное
7. воспитание, № 9,1986. - 33-35 с.
8. Венгер Л. Мухина В.С. Психология. М.: Просвещение, 1983.
9. Выготский Л.С. Мышление и речь. М.: Просвещение, 1982.
10. Вопросы детской и педагогической психологии на ХУ111
11. международном конгрессе психологов. - М.: Просвещение, 1969.
12. 10. Гуткина А.И. Психологическая готовность к школе. Питер,
13. 2006.
12. Жинкин Н.И. Коммуникативная система человека и развитии речи в школе. - М.: - 1969. - 104 с.
13. Смирнова Е. Ребенок у экрана. // Дошкольное воспитание. - №7.-2002.- 112 с.

ЗУҲУРОТИ ХУСУСИЯТҲОИ СИННУСОЛИИ НУТҚИ КӮДАКОН

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи зуҳуроти хусусиятҳои психологии инкишофи нутқи кӯдакон ва тадқиқи онҳо меравад. Қайд карда мешавад, ки масъалаи инкишофи нутқи кӯдакон дар ҷомеа яке аз масъалаҳои муҳим ва доимии фарҳанг ва ҷамъият мебошад. Мақолаи мазкур ба тадқиқи инкишофи нутқи кӯдакон дар оила ва боғча равона шудааст, ки ба ҳаёти оилавии одамони синну соли гуногуни ҷомеа таъсирбахш мебошад. Ин масъала дар тарбияи насли доною солим нақши муҳим мебозад. Масъалаи омӯзиши инкишофи нутқи кӯдакон ҳамчун унсури пешрафти шахс ва ҷомеа дар илмҳои психология ва педагогика мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Чун дар кишварамон омӯзиш ва тадқиқи амалии инкишофи нутқи кӯдакон ба таври васеъ ба роҳ монда нашудааст, мо дар кори худ бештар аз адабиётҳо ва натиҷаи тадқиқотҳое истифода бурдем, ки дар дохил ва хориҷи кишвар гузаронида шудаанд. Мушоҳидаҳои мо ва таҳлили маводҳои бадастоварда нишон медиҳанд, ки дар давоми шаш моҳи тадқиқоти гузарондаи мо инкишофи нутқи кӯдакон дар боғча тарбиягиранда инкишоф меёбанд, яъне фарзияи тадқиқоти мо «Ҷомеа қодир аст, ки нутқи кӯдаконро инкишоф диҳад” тасдиқ гардид. Дар ҳақиқат, агар кӯдакони синну соли томактабӣ дар боғчаҳои кӯдакон дар зери тарбияи

мутахассисони соҳибкасб қарор дошта бошанд, аз нигоҳи психологӣ онҳо инкишоф меёбанду ба фаъолияти мактабӣ бештар омода мегарданд.
Калидвожаҳо: тадқиқоти психологӣ, кӯдак, нутқ, боғча, оила, ташхис, тарбия, инкишоф.

ПРОЯВЛЕНИЯ ВОЗРАСТНЫХ ОСОБЕННОСТИ РЕЧИ У ДЕТЕЙ

В данной статьи речь идёт об исследовании проявление психологических особенностей развития речи детей. Отмечается, что проблема развития речи детей является одним из постоянных и важных в культуре и обществе. Данная статье направлена на исследование развития речи детей в семье и обществе, так как данная проблема влияет на всех членов семьи и общества. Решение проблема развития речи детей способствует целенаправленному воспитанию подрастающего покаления. Проблема исследования развития речи детей, изучается как компанент успешной становления личности в психологических и педагогических науках. Так как проблема развития речи детей в нашей стране недостаточно изучена, мы в своем исследовании ориентировались на зарубежные литературы. Наши наблюдения и анализ полученных данных показывают, что в течении шесть месяцев, которое продолжалось эксперимент у детей воспитывающеся в детском саду более блогополучнее развивалась речь. Таким образом, наша гипотеза о том, что общество способна развивать речь детей потвердилась. Если дети будут воспитоваться под руководством профессиональных специалистов, тогда речь детей становиться более развитым.
Ключевые слова: психологое исследование, ребенок, речь, семья, детский сад, диагностика, воспитания, развития.

MANIFESTATIONS OF AGE FEATURES OF SPEECH IN CHILDREN

In this article, we are talking about the study of the manifestation of the psychological features of the development of speech of children. It is noted that the problem of the development of speech of children is one of the constant and important in culture and society. This article is aimed at studying the development of speech of children in the family and society, since this problem affects all members of the family and society. Solving the problem of children's speech development contributes to the purposeful upbringing of younger tingling. The problem of studying the development of speech of children is studied as a component of the successful formation of personality in the psychological and pedagogical sciences. Since the problem of children's speech development in our country is not sufficiently studied, we focused on foreign literature. Our observations and analysis of the obtained data show that during the six months that the experiment continued in children raised in kindergarten, speech developed more blogged. Thus, our hypothesis that society is able to develop the speech of children has been confirmed. If children are brought up under the guidance of professional specialists, then the speech of children becomes more developed.
Keywords: psychological research, child, speech, family, kindergarten, diagnostics, upbringing, development.

Сведения об авторе: ***Каюмова Манижа Бахтиёровна*** – магистрант второго курса факультета философии Таджикского национального университета. Телефон: **001 883 008**

Information about the author: ***Qayumova Manizha Bakhtiyorovna*** **–** second-year master`s student of Faculty of Philosophy. Phone: **001 883 008]**

ТАҲКИМИ ПОЯҲОИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА МАҚОМИ ОН ДАР ЗАМОНИ ГЛОБАЛИКУНОНӢ

Қурбонов С.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ яке аз сохторҳои асосии ҷомеа буда, манфиатҳои синфҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ, миллатҳо ва халқҳо, шароити кор ва зиндагӣ, ҳифзи саломатӣ ва истироҳатро дар бар мегирад. Маҳз дар ин сохторҳои ҷомеа натиҷаҳои фаъолияти иқтисодӣ, ки дар манфиатҳои ҳаётии одамон дарҷ мегардад, амалӣ мешавад. Марҳилаи кунунии глобаликунонии иқтисодӣ ва постиндустриализм, афзалияту вазифаҳои иқтисодии ҳар миллатро ба таври назаррас тағйир медиҳанд ва масъалаи ҳифзи истиқлолияти миллии кишварро пеш мегузоранд.

Яке аз равандҳои асосии иқтисодиёти ҳозира глобаликунонии муносибатҳои истеҳсолӣ ва хоҷагидорӣ буда, аксарияти иқтисодиёт ва бозори дохилии кишварҳоро якранг мегардонад. Дар чунин шароит озодона гузаштани сарҳадҳои давлатҳои миллӣ, захираҳои гуногуни молиявӣ, намудҳои фаромиллии идоракунии хоҷагӣ муҳим аст, ки дар натиҷа он фазои ягонаи геоиқтисодӣ барпо мешавад. Дар марҳилаи ҳозираи рушди иқтисодиёт мавҷудияти шакли хоҷагидории иқтисодиёти миллӣ – давлатӣ зери хатар аст. Он заминаи нигоҳдории истиқлолияти иқтисодӣ буда, рушди минбаъдаи давлатдории

миллиро муайян мекунад. Дар чаҳорчӯбаи назарияи иқтисодии муосир, раванди глобаликунонӣ ба ташаккули усулҳо ва равишҳои нав меорад ва фаҳмидани равандҳои савдо ва тиҷорат ба тағирёбии андешаҳо доир ба зуҳуроти иқтисодӣ вобастаанд. Ҳангоми таҳлили воқеияти иқтисоди ҷаҳонӣ, масъалаҳои асосӣ, нақш ва мақоми иқтисоди миллӣ имкониятҳои онҳо дар заминаи рушд ва идоракунии иқтисоди ҷаҳонӣ маҳсуб меёбад. Глобаликунонӣ ба таҳкими пайвастӣ ва вобастагии байни кишварҳои ҷаҳон меорад. Суръатбахшии тамоми шаклҳои муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ аз рӯи табиати худ объективӣ мебошад, чунки натиҷаи марҳалаи ҳозираи инкишофи равандҳои байналмилалии истеҳсолот, сармоя ва унсурҳои байналмилалии хоҷагидорӣ аст. Равобити мутақобилаи равандҳои геоиқтисодӣ ва геополитикӣ зиддияти асосии иқтисодии замони муосирро ҳамчун зиддияти байни густариши равандҳои фаромиллию бунёди системаи иқтисодии ҷаҳонӣ аз як тараф, аз тарафи дигар бошад, мавҷудияти шакли идоракунии иқтисодиёти миллиро такомул медиҳанд.

Иқтисодиёти миллӣ, ки мавқеи муҳимро дар ҷаҳон ишғол мекунанд, зери фишори қавии субъективӣ аз маркази умумиҷаҳонӣ ва ҳамчунин фишорҳои объективӣ аз тарафи равандҳои либералии ҷаҳонӣ ва ҳампайвандӣ қарор дорад, ки дар рушди сиёсати иқтисодии кишвар монеа мебошанд. Раванди мутобиқсозии иқтисоди миллиро дар шароити тағйирёбии ҷаҳонӣ ва ҳифзи он бо роҳи ҷудо кардан аз бозори ҷаҳонӣ ғайриимкон аст. Иқтисоди пинҳонӣ, ки ба системаи иқтисоди ҷаҳонӣ дохил нашудааст, самаранок буда наметавонад. Дар шароити тезшавии рақобати ҷаҳонӣ ва рушди мунтазами пешрафти технологӣ, тағйири субъектони асосии фазои глобалӣ, рушди истеҳсолот, мавҷудияти маҷмӯи миллии хоҷагидорӣ бе дохил шудан ба муомилоти иқтисоди ҷаҳонӣ пеш рафтан ғайриимкон аст. Ба даст овардани истиқлолияти иқтисоди миллӣ тавассути мустақилияти молиявӣ, худтаъминкунии озуқаворӣ, мустақилияти технологӣ, худкофии зеҳнӣ ва суботи графӣ имконпазир аст. Мустақилияти молиявӣ тарҳи рафтори молиявии миллиро ташаккул медиҳад, ки ба татбиқи афзалиятҳои стратегии молиявӣ ва сармоягузорӣ якҷоя бо иштироки фаъол дар амалиётҳои молиявии ҷаҳонӣ нигаронида шудааст. Худтаъминкунии озуқаворӣ маънои онро дорад, ки сохтан ва густариш додани имкониятҳои озуқавории худӣ барои таъмини устувор ва бехатарии маҳсулоти хӯрокворӣ ба аҳолии кишвар дар сатҳи стандартҳои ҷаҳонии сифати зиндагӣ мебошад. Истиқлолияти технологӣ қобилияти доимӣ ва пурраи навгонии технологии иқтисоди миллӣ бо назардошти иштироки самарабахш расидан ба тақсимоти байналмилалии меҳнати илмӣ-технологӣ мебошад. Истиқлолияти зеҳнӣ дар нигоҳдорӣ ва такмили иқтидори илмию таълимии кишвар, ки имконияти таъминоти доимии захираҳои нави илмӣ ва зеҳниро фароҳам меорад, дарҷ ёфтааст. Устувории демографӣ дар такомули оилаҳо ва афзоиши аҳолӣ ифода мегардад, инчунин дар нигоҳдории қобилиятҳои баланди кории аҳолии маҳаллӣ татбиқ карда мешавад. Афзалияти асосии давлат ин тақвияти истиқлолияти иқтисодии кишвар мебошад, ки мақсади ҳифзи он ва такмил додани низоми иқтисодии миллӣ мебошад. Маҳз давлат ба рушди иқтисодӣ манфиатдор аст. Соҳибкории хусусӣ ва дигар субъектҳои тиҷоратӣ ҳадафи рушди ояндаи тамоми иқтисодиёти миллиро надоранд, онҳо бештар ба ҳарчи зудтар ба даст овардани натиҷаҳои миқдорӣ дар фаъолияти худ таваҷҷуҳ зоҳир мекунанд. Танҳо давлат метавонад ҳамчун ниҳоди бунёдии танзимгари низоми иҷтимоию иқтисодӣ баромад кунад. Самти суръатбахшии иҷтимоию иқтисодӣ, ҳадафи барномавии он ноилшавӣ ба некӯаҳволии пурра ва озодӣ, рушди ҳамаҷонибаи ҳамаи аъзои ҷамъият мебошад, ки ба рушди минбаъдаи соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ нигоҳи навро зарур медонад. То охири солҳои 1980 -уми асри гузашта, яъне, дар даҳ соли охири фаъолияти ҷумҳуриҳои Иттифоқ дар Тоҷикистон як қатор тамоюлҳои номатлуб ба вуҷуд омаданд, ки бе рафъи онҳо инкишоф ва баромадан аз вазъияти пешазбуҳронӣ ғайриимкон ба шумор мерафт. Масъалаҳои зерин пайдо мешуданд:

- пастшавии суръати густариши иқтисодӣ (суръати миёнаи солонаи даромади миллӣ аз 65,5 фоиз дар панҷсолаи 8-ум ба 3% дар панҷсолаи ёздаҳум фаромад), афзоиши даромади воқеӣ ба ҳар сари аҳолӣ аз 5,45 фоиз то 1,4 фоиз рост меомад;

- самаранокии маҳсулнокии моддии меҳнати иҷтимоӣ аз 4.3% то 0.3% кам гардид;

- дар давоми даҳсолаи охир истеҳсоли маҳсулот қариб ба чоряк фоиз коҳиш ёфт;

- ақибмонии дарозмуддат дар пешрафти илмӣ-техникӣ ба назар мерасад. Дар бисёр вақт технология ва техникаи воридшуда ҷисмонӣ ва зеҳнӣ куҳнашуда буданд.

Бо вуҷуди ин аҳолии ҷумҳурӣ афзоиш меёфт. Таҳлили афзоиши аҳолӣ нишон дод, ки Тоҷикистон аз дигар ҷумҳуриҳои Иттифоқи Советӣ фарқ дошт. Даромади миллии сарикасӣ дар ҷумҳурӣ 46% ба ҳисоби миёнаи умумииттифоқӣ буда, ҳосилнокии меҳнати иҷтимоӣ 83% - ро ташкил медод.

Вазъият, махсусан, дар масъалаи самаранокии меҳнат дар соҳаи кишоварзӣ бадтар буд. Он нисбат ба ҳисоби миёнаи иттифоқ се маротиба камтар буд. Бинобар ин, тағйир додани услубҳои пешбинӣ ва ҳалли проблемаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, таҳкими асосҳои таҳияи ҳуҷҷатҳои пешакӣ, аз ҷумла барномаҳо, нақшаҳо, усулҳо ва самтҳои асосӣ зарур буданд.

Нишондодҳои иқтисодӣ шаҳодат медоданд, ки рушди иқтисодиёти ҷумҳурӣ дар сатҳи паст қарор дошт:

- дар байни барномаи рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва захираҳои он номуносибӣ ва номувозинии доимӣ, махсусан, дар маҷмӯи сармоягузорӣ вуҷуд дошт;

- дар натиҷаи ақибмонии муҳими маҷмӯи инфраструктураи ҷумҳурӣ, рушди илму техника ва мавҷуд набудани ҳисоботи зарурӣ, назорат ва масъулият, талафоти ашёи хом, маводҳо ва маҳсулотҳои истеҳсолшуда меафзуд;

- дар як қатор соҳаҳои иқтисоди миллӣ, бахусус, дар соҳаи кишоварзӣ, нишондиҳандаҳои муҳими сифат - ҳосилнокӣ, маҳсулнокӣ, самаранокии меҳнатӣ дар ҳолати шахшуда қарор доштанд;

- дар идоракунии иқтисодиёт усулҳои фармондиҳию маъмурӣ бо истифодаи роҳҳои пешгирии пешрафти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ бартарӣ дошт.

Сабаби пайдоиши камбудиҳо кандашавии идоракунии маъмурӣ-соҳавӣ аз сиёсати иқтисодии минтақавӣ ва вижагии ҷумҳурӣ мебошад. Иқтисодиёт аз рӯи методи фарохӣ (экстенсивӣ) инкишоф меёфт. Монеаи ҷиддии густариши босуръати иқтисодиёт методи музди кории баробар (сарфи назар аз сифат ва миқдор) ва тайёрхӯрии қисме аз аҳолӣ буд.

Механизми боздорӣ ҳанӯз идома дошт. Мафҳуми «механизми боздорӣ» дар моҳи январи соли 1987 ҳамчун категория, ки сабабҳои карахтии иқтисодиёт ва ҳаёти иҷтимоиро ошкор мекарданд, мавриди истифода қарор гирифт. Он дар солҳои 80-ум паҳн шуда, ҷомеаро ба ҳолати пешазбухронӣ мебурд.

Дар асл, тамоми системаи воситаҳои иқтисодии ҳокимият заиф гардид. Он як намуди механизми боздории рушди иҷтимоию иқтисодӣ, пешгирии тағйирёбии пешравандае буд, ки имконияти истифода бурдани афзалиятҳои ҷомеаро пешкаш мекард.

Ҳолати пешазбухронӣ дар соҳаи иҷтимоӣ низ мушоҳида мегашт. Он аз чунин нишондиҳандаҳо иборат буд:

- бартарии усулҳои технократӣ дар раванди идоракунии давлатӣ;

- принсипи тақсими боқимондаи захираҳо барои эҳтиёҷи иҷтимоӣ, фарҳанг ва дар натиҷа ғайриқаноатбахш будани иқтидори иҷтимоию гуманитарии ҷумҳурӣ.

Даромади миллӣ ба ҳар сари аҳолӣ дар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна дар солҳои 1989-1990 тақрибан 50% -и дараҷаи умумииттифоқиро ташкил менамуд. Барои рушди соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ “дотатсия” (аз тарафи давлат ба ягон идора, муассиса ё ташкилот ба таври илова пул ҷудо кардан), яъне маблағҳои иловагӣ талаб карда мешуд.

Дар соли 1989 иловапулӣ барои буҷети давлатии Тоҷикистон аз ҳисоби буҷаи иттифоқ дар ҳаҷми 321381 ҳазор сум барои маблағгузории рушди иқтисодии ҷумҳурӣ солҳои 1989-1990 ҷудо карда шуд. Дар солҳои 1980 ва 1990 вазъияти иқтисодии ҷумҳурӣ дар ҳолати душвор қарор дошт, ки он бо сиёсати якказироатӣ алоқаманд буд. Он вақт ҳама чиз барои таъминоти истеҳсоли пахта равона шуда буд. Ҳамин тариқ, иқтисодиёти кишвар дар охири солҳои 80 ва 90-ум дар ҳолати душвор қарор дошт. Ислоҳоти радикалӣ ва таҳкими робитаҳо бо кишварҳои дигар зарур буд. Вазифаи асосии кишвар, дар навбати аввал, татбиқи

барномаи ҳамаҷониба оид ба бартарафсозии бухрони иқтисодӣ, сиёсӣ ва маънавӣ, ки ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаёти одамонро фаро гирифта буд, нигаронида шуда буд. Ин бухрони давомдор, ки дар асоси он ноуҳдабароии системаи таъмини рушди босамари ҷомеа меистод, дар солҳои минбаъда хеле вусъат гирифт, ки натиҷаҳои як қатор амалҳои ғайриқонунӣ ва беасоси роҳбарияти кишвар буд. Хатари таркиши иҷтимоӣ бо оқибатҳои пешгӯинашаванда пайдо шуданд. Барои пешгирии чунин мушкилот ва душвориҳо дар ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, тағйироти дарозмуддати стратегӣ зарур буд. Ояндаи кишвар аз он вобаста буд, ки оё пастшавии сатҳи зиндагии кормандон ва афзоиши нобаробарии иҷтимоиро пешгирӣ кардан мумкин аст ё не? Баромадани кишвар аз бухрон, аз як тараф, дар заминаи ҳалли масъалаҳои фавқулода, имконияти манъ кардани пастравии сатҳи зиндагии мардум ва аз тарафи дигар, аз қабули чораҳои стратегӣ вобаста буд, ки барои ислоҳоти иқтисодӣ пойдор бошанд. Тоҷикистон чун дигар кишварҳои дигари Иттифоқи Советӣ, ки истиқлолияти худро эълон кард, дар назди интихоби тарҳи рушди иҷтимоиву иқтисодӣ барои дурнамои дарозмуддат меистод. Муайян карда шуд, ки тарҳи рушди иқтисодии кишварҳои тараққикарда, ки дар заминаи истеъмоли оммавӣ ва ифлосшавии номаҳдуди муҳити атроф асос ёфтааст, номуносиб аст.

Пас аз он ки Тоҷикистон истиқлолият ба даст овард, ба бухрони иҷтимоию иқтисодӣ кашида шуд. Ҷанги шаҳрвандӣ ба иқтисодиёти кишвар зарари калон расонид ва сохтори иҷтимоиаш тағйир ёфт. Дар натиҷаи муноқишаи дохилии солҳои 1992-1997 маблағи умумии талафоти моддӣ зиёда аз 10 миллиард доллари амрикоиро ташкил дод, ки дар натиҷа, иқтисодиёти кишвар фалаҷ ва нотавон гардид. Оқибатҳои зарари ҷанги шаҳрвандӣ бо омили дигари мавҷуда пайваст гардид, ки пас аз вайроншавии робитаҳои иқтисодӣ пайдо шуданд. Бисёре аз корхонаҳои Тоҷикистон аз алоқаҳои пештараи муносибатҳои иқтисодӣ канда шуданд, фаъолияти корхонаҳо ва фабрикаҳо бозмонда шуд, коргарон ва мутахассисон бе кор монданд. Аз ин сабаб, ҳисоби шикасти иқтисодӣ ва зарари он ғайриимкон аст. Зеро ки зарбаи вайроншавии иқтисодиёти давлати иттифоқӣ то ҳоло ҳис карда мешавад ва бартараф кардани он солҳои дарозро талаб мекунад. Ҷанги шаҳрвандӣ ба иқтисодиёти кишвар зиёни калон расонид, даҳҳо корхона, садҳо биноҳои маъмурӣ ва граждани нобуд шуданд. Барқарор намудани иқтисодиёт хароҷоти зиёди моддӣ ва молиявиро талаб мекард, ки онро ба таври дақиқ ҳисоб кардан номумкин аст. Ба Тоҷикистон ҷомеаи ҷаҳонӣ, созмонҳои байналмилалӣ, ташкилотҳои молиявии ҷаҳонӣ ва минтақавӣ, ташкилотҳои ғайридавлатии байналмилалӣ кӯмаки бебаҳо расониданд. Баъзе кишварҳо ба кӯмаки башардӯстона, техникӣ ва молиявӣ дар татбиқи барқарорсозии ҳаёти иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон саҳмгузор шуданд. Пас аз ҳалли муноқишаҳо Ҳукумати Тоҷикистон мақсадҳои стратегии худро муайян намуда, барои барқароркунии кишвар ва рушди иқтисодиёт ислоҳоти иқтисодӣ гузаронид. Соли 1997, яъне пас аз истиқрори сулҳ рушди иқтисодиёт дар кишвар оғоз ёфт. Дар марҳилаи кунунӣ Тоҷикистон дорои захираҳои фаровони табиӣ ва зеризаминӣ буда, захираҳои маъданҳои фоиданок зиёда аз 400 намуд аст, ки то имрӯз мавриди истифода қарор надоранд. Тоҷикистон ба номгӯи мамлакатҳои дорои захираҳои зиёди металлҳои қиматбаҳо, аз ҷумла тилло дохил мешавад. Захираҳои бузурги тилло дар дарёи Зарафшон бисёр вақт диққати истеҳсолкунандагони асосии ин оҳани қиматбаҳоро ҷалб намудааст. Дар айни замон дар Тоҷикистон як қатор корхонаҳои муштарак барои рушди корхонаҳои тилло ва маъданҳои фоиданок таъсис дода шудаанд.Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои зиёди об ва захираҳои гидроэнергетикӣ мебошад. Зиёда аз 60 фоизи захираҳои оби Осиёи Миёна дар Тоҷикистон ҷойгир аст. Тоҷикистон бо мақсадҳои гуногун танҳо то 7%-и обро истеъмол мекунад, қисмати боқимонда бо мақсади обёрӣ ва истеъмолӣ ба кишварҳои дигари минтақаи Осиёи Миёна мегузаранд. Оид ба маблағгузории гузаронидани ташхиси байналхалқии имконпазири сохтмон ва бехатарии истифодаи нерӯгоҳи Роғун дар дарёи Вахш, ки яке аз комплексҳои бузургтарини гидроэнергетикӣ дар ҷаҳон маҳсуб меёбад, Тоҷикистон бо Бонки Ҷаҳонӣ созишномаро ба имзо расонид. Дар давоми сол НОБи Роғун метавонад 3,600 МВт неруи энергетикии арзонтарро истеҳсол кунад. Дар татбиқи барномаи энергетикӣ якчанд

иншооти стратегӣ муҳайё сохта, мавриди истифода қарор дода шуданд, аз ҷумла хати интиқоли барқи 500 кВ. "Ҷанубу Шимол", зеристгоҳи 500 КВ «Душанбе», ТЭЦ "Душанбе" бо неруи барқи 500 МВт. Албатта, дар татбиқи лоиҳаҳои энергетикӣ дар Тоҷикистон Бонки Осиёии Рушд (БОР), Ҷумҳурии мардумии Чин, Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии исломии Эрон фаъолона иштирок доранд. Тоҷикистон дорои иқтидори бузурги стратегии рушд мебошад, ки то ҳоло ба таври дуруст арзёбӣ нашудааст. Он бояд барои ҳалли вазифаҳои стратегӣ истифода шавад. Вазифаҳои муҳимтарини онҳоро чунин муайян намудан мумкин аст:

- мавқеи ҷуғрофии Тоҷикистон ҳамчун роҳи кӯтоҳтарин байни кишварҳои Осиё (Афғонистон, Покистон, Ҳиндустон, Хитой ва ғайра) ва Евразия (Россия, кишварҳои ИДМ, Европа, кишварҳои Скандинавия). Ҳоло ки марказҳои истеҳсолоти саноатӣ ба кишварҳои Осиё рӯ овардаанд, ин омил метавонад дар шароити тағйирёбии интиқоли борҳои ҷаҳонӣ амалӣ шавад. Асосҳои инфрасохторӣ барои ин корҳо ҳастанд. Мисол, нақби “Озодӣ”, роҳи автомобилгарди “Душанбе-Чанок, Кулоб-Қалъаи Хумб – Кулма - Каракурум” сохта шуданд, роҳи автомобилгарди Дӯстӣ - Панҷи Поён (бозгашти 1 ва 2) барқарор карда шуд.

Аз рӯи захираҳои табиӣ ва иқлимӣ Тоҷикистон аз кишварҳои густурда бартарӣ дорад. Тоҷикистон яке аз кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон дар иқтидори гидроэнергетикӣ мебошад. Дар кишвар захираҳои баландсифати ангиштсанг, нуқра, уран ва дигар канданиҳои фоиданок мавҷуд мебошад. Шароитҳои иқлимӣ имкон медиҳад, ки меваҳои барвақтӣ ва сабзавотро ба қаламрави ғарбӣ ва шарқии Россия ва минтақаҳои дигари ҷаҳон содирот намояд;

- эҳёи муносибатҳои иқтисодиро бо кишварҳои ИДМ бо роҳи ҳамроҳшавӣ ба ягонаи иттиҳодияи гумрукӣ ба амал баровардан мумкин аст. Ин ба кишвар имкон медиҳад, ки дар фазои иқтисодӣ бо аҳолии қариб 200-250 миллион одам, дастрасӣ ба маҳсулоти арзони нафтӣ ва бозори бузург барои моли худ имконияти ҳамгирой ва ҳамкориро дошта бошад;

- хусусиятҳои фарҳангӣ ва динии рушди кишвар ва аҳолии он, ки дар сатҳи нисбатан баланди саводнокӣ, маориф, таҳаммулпазирӣ, фарҳанг ва мероси таърихӣ ифода ёфтааст. Дар кишвар мавҷуд будани рушди шабакаи таҳияшудаи муассисаҳои таълимӣ ва тиббӣ, ташкилотҳои тадқиқотӣ ҳамчун асос барои рушди сармояи инсонӣ хизмат мекунанд;

- таҷрибаи мавҷуда дар системаи ягонаи комплекси мудофиаи собиқ Иттифоқи Советӣ ва ҳифзи унсурҳои он то имрӯз мавриди истифода қарор доранд. Ин то андозае амниятро аз таҳдидҳои мустақим аз ҷониби кишварҳои дигар кафолат медиҳад. Имрӯз ин иқтидор ба таври лозима омӯхта нашудааст ва барои рушди кишвар истифода бурда намешавад.

Дар тӯли солҳои истиқлолият як қатор мушкилоти мавҷуда ва монеаҳои форматсияҳои нав бартараф карда шуданд. Он, махсусан, ба раванди ташаккули бозори дохилӣ, ҳамчун заминаи иқтисодии давлати мустақил тааллуқ дорад. Ҳукумат стратегияи иқтисодиро таҳия кард ва ба тағйирёбии ҷиддии иҷтимоиву иқтисодӣ оғоз намуд. Стратегияи иқтисодии кишвар дар чор самт таҳия шудааст: таъмини истиқлолияти энергетикӣ, баровардани кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ ва саноатгардонии кишвар.

Дар Паёми худ, Президент Эмомалӣ Раҳмон (соли 2020) ба парламент қайд намуданд: "Дар марҳилаҳои минбаъда ин мақсадҳо сифатҳои навро ба даст хоҳанд овард, асоси он аз таъмини истиқлолияти энергетикӣ ба истифодаи самарабахши неруи барқ, баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил додани кишвар ба кишвари транзитӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ бо дастрасии аҳолӣ ба ғизои сифатнок иборат мебошад. Дар ин раванд, афзалият ба самаранокии бахшҳои воқеии иқтисодиёт, рушди иқтидори инсонӣ, диверсификатсияи истеҳсолот, таҳкими институтсионалӣ ва рушди минтақаҳо дода мешавад. Мо минбаъд низ рушди устувори кишварро дар шаклҳои саноатӣ ва инноватсионӣ муҳокима намуда, барои баландбардории самаранокии истифодаи захираҳоро ва имкониятҳо дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ кӯшиш менамоем ва аллакай барои пешгирӣ намудани осебпазирии иқтисоди миллӣ дар давраи дарозмуддат тадбирҳои алоҳида андешида шудаанд». Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибатҳои иқтисодии

худро дар майдони ҷаҳонӣ бунёд намуда, ба шарикии баробарҳуқуқӣ ва ҳамкории мутақобилан судманд такя мекунад. Қадамҳои пайдарҳами ҳукумат дар ин самт ба густариши доимии ҳамкорӣ бо шарикони рушд ва ҷомеаи ҷаҳонӣ нигаронида шудааст, ки дар тӯли солҳои истиқлолияти давлатӣ ба афзоиши нуфузи Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ мусоидат намуд. Дар шароити муосир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар якҷоягӣ бо 191 давлати ҷаҳон Эъломияи Ҳазорсоларо имзо кард. Аз тарафи Ҳукумати Тоҷикистон барои таъмини густариши ҳамкории байналмилалӣ ва расидан ба Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола чораҳо андешида шуданд. Дар симпозиуми байналмилалии бахшида ба даҳсолагии Эъломияи Ҳазорсола, ки дар СММ баргузор гардид, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҷомеаи ҷаҳониро барои диққати махсус додан ба проблемаҳои рушди устувор, ҷустуҷӯи ҳалли мушкилоти дарозмуддат, аз ҷумла тағйирёбии иқлим, ҳифзи гуногунии биологӣ ва рушди ҳамкорӣ дар истифодаи захираҳои об даъват намуд. Ин ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби кишварҳои иштирокчӣ дастгирӣ карда шуд. Бо мақсади расидан ба Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола ва рушди устувори иқтисодии кишвар, Стратегияи миллии рушд дар давраи то соли 2015 қабул гардид. Инчунин як қатор стратегияҳо ва барномаҳои миёнамуҳлат дар Тоҷикистон қабул карда шуда, аксари онҳо ба иҷро расиданд. Ҳамин тариқ, татбиқи самарабахши ҳуҷҷатҳои стратегӣ ва барқарорсозии иқтисодиёт барои расидан ба сатҳи мутавозини макроиқтисодӣ дар Тоҷикистон ба коҳиши сатҳи камбизоатӣ аз 72,4 фоиз дар соли 2003 то 29,5 фоиз дар соли 2018 оварда расонид. Идоракунии давлатии муносибатҳои меҳнатӣ, шуғли аҳолӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, рушди касбу ҳунар ва муҳоҷирати аҳолӣ ба суботи иҷтимоӣ ва сатҳи зиндагии аҳолӣ таъсири бевосита мерасонад. Шӯрои миллии рушд таъсис дода шуд, ки ба таъмини ҳамаҷониба ва мақсадноки Стратегияи миллии рушд ва Стратегияи миёнамуҳлат барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ, ҷалби сармояи мустақим ва саҳмҳои шарикони рушд машғул аст. Равандҳои ислоҳот дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёти кишвар ва татбиқи афзалиятҳои миллӣ дар асоси кафолати ҳамкории самарабахши шарикони рушд дар нақшаҳои стратегӣ ва барномаҳои дарозмуддати ҳукумат гузошта шудаанд. Дар Стратегияи минбаъдаи рушд саноатикунонии кишвар пешниҳод карда шудааст. Ин марҳила ба болоравии коркарди ашёи хом, афзоиши истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазири дохилӣ ва таҳкими иқтидори содиротии кишвар мусоидат намуда, асоси воқеии тавозуни савдои хориҷӣ ва ҳалли мушкилоти иҷтимоиро фароҳам меорад. Иқтисоди миллӣ тағйироти назаррасро ба вуҷуд овард. Зиёда аз 80 барномаи соҳавӣ қабул гардид, ки ба афзоиши бахшҳои гуногуни иқтисодиёти миллӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ мусоидат карданд. Афзалиятҳо ва дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 муайян карда шуданд.

Дар марҳилаи кунунии рушди давлат дар барномаи ислоҳоти иқтисодӣ аҳамияти муҳим ба таъмини истиқлолияти энергетикии Тоҷикистон дода мешавад. Зеро танҳо дар ин ҳолат Тоҷикистон метавонад мушкилоти озуқавориро ҳал намояд, роҳҳои нави оҳан ва автомобилгард кушода шаванд, корхонаҳои муштарак таъсис дода шавад, ҳамкориҳои муштарак созмон дода шуда, сатҳи зиндагии аҳолӣ баланд бардошта шавад ва барои таҳкими давлат шароитҳо фароҳам оварда мешавад.

ТАҲКИМИ ПОЯҲОИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА МАҚОМИ ОН ДАР ЗАМОНИ ГЛОБАЛИКУНОНӢ

Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди ташаккул ва инкишофи истиқлолияти сиёсии хешро дар заминаи ҷустуҷӯи роҳҳои таҳким ва такмили давлатдории миллӣ оғоз намуд. Он асосан хосияти объективӣ дошта, дар заминаи ба эътибор гирифтани мақоми Тоҷикистон дар системаи муносибатҳои байналхалқӣ рушд меёбад. Инкишофи сиёсии кишварро масъалаҳои мураккаб ва мухталиф ҳамроҳӣ менамоянд, ки дарёфти роҳҳои ҳалли онҳо аҳамияти муҳим пайдо менамоянд. Ба сифати омилҳои бунёдӣ ва нерӯи мутаҳаррик доираи муайяни масъалаҳо дохиланд. Аз ҷумла, ҳимояи манфиатҳои миллии кишвар дар арсаи муносибатҳои байналхалқӣ ва масъалаи таъмини амнияти миллӣ. Муносибатҳои сиёсии байналхалқӣ дар низоми илмҳои сиёсӣ яке аз масъалаҳои меҳварӣ мансуб меёбад. Омӯзиши масъалаи муносибатҳои сиёсии байналхалқӣ ҳукми бартарӣ пайдо намудааст, бахусус барои кишвари мо, ки даврони рушди истиқлолият ва давлатдории навинро аз сар мегузаронад. Дар маҷмӯъ, мақом ва нақши «муносибатҳои сиёсии байналхалқӣ» дар ташаккул ва инкишофи ҷомеа хеле барҷаста аст, ки дар мақолаи мазкур мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: муносибатҳои байналхалкӣ, давлатҳои соҳибистиқлол, иқтидори ҳарбӣ, иқтидори иқтисодӣ, экстремизми сиёсӣ, консепсияи бузургдавлатӣ, сиёсати ҷаҳонӣ, мақоми геополитикӣ

УКРЕПЛЕНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОСНОВ НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Республика Таджикистан начал процесс своего формирование и развитие политической независимости на базе поиска пути укрепления и совершенствование национального правление. В основном, оно имея объективное свойство, развивается на базе признания статуса Таджикистана в системе международных отношений. Политическая развития страны сопровождается сложными и разнообразными задачами, которые пути их решения имеет весьма важную значимость. В качестве основательных факторов и передвигающих сил выступают сфера определенных задач. В том числе, поддержка национальных выгод страны на уровне международных отношений и проблема обеспечение национальной безопасности. Политические международные отношения в системе политических наук является одним из центральных задач. Изучение политических проблем в международные отношения присвоило себе предпочтительное решение. Особенно, для нашей страны, которое переносит период развитие независимости и новый период. В общем, роль и статус «международных политических отношений» очень заметны в формирование и развитие общество, которое было изучена в данной статье.

Ключевые слова: международные отношения, независимые страны, военная мощь, экономическая мощь, политический экстремизм, концепция великих стран, мировая политика, геополитический статус.

STRENTHENING OF SOCIAL AND ECONOMIC FOUNDATIONS OF THE INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN in the era OF GLOBALIZATION

Republic of Tajikistan had begun process its formation and development of political independence on the basis of searching the ways for consolidation perfecting of national government. Basically, having objective property, it has been developing on the basis of acknowledgement the status of Tajikistan in international relation system. State's political development accompanies by difficult and multifarious problems, which the ways of its decides have enough important means. As formatting facts and shifting power comes forward sphere of definite sums. Including, supporting of national benefits of states on international relations degree and ensuring of national security problem. Political international relations are one of the central sums in political science system. Learning political problems in international relations appropriate to it preferable decides. Especially, for our country which endures the development in the period of independence and new period. In common, the role and status "international relation system" are enough noticeable for formatting and development of society, which were learned in our article.

Keywords: international relation, independence countries, military power, economic power, political extremism, conception of great states, world policy, geopolitical status

Сведения об авторе: ***Курбанов Саид Салманович***-Таджикский национальный университет, магистр второго курса кафедры политалогии, факультета философиии**. Телефон:** 927 68 68 09

Information about the author: ***Qurbanov Said Salmanovich***-Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Philosophy. **Phone:** 927 68 68 09

ХУСУСИЯТҲОИ ПСИХОЛОГИИ ИНКИШОФИ СИСТЕМАИ ТАКЯГОҲИВУ ҲАРАКАТИИ КӮДАКОН

Мерганов С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар илми психология кӯдак гуфта, асосан нафарони синну соли томактабиро дар назар доранд. Синни томактабӣ кӯдакони аз 3 то 7 соларо дар бар мегирад. Дар ин давраи синнусолӣ узвҳои бадан бо суръати тез инкишоф меёбанд. Тағйиротҳои муҳими анатомию физиологӣ дар фаъолияти рагҳои хунгард, пайвандакҳо, бофтаҳо ба вуҷуд меоянд. Рафти ба устухон табдилёбии скелет ва зиёдшавии вазни мушакҳо давом мекунад. Узвҳои нафаскашӣ ва гардиши хун барои инкишофи муътадили узвҳои бадани бача аҳамияти калон дорад. Дар соли чоруми ҳаёт дар давоми сол вазни бадани кӯдакон ба 1,3 кг, қадашон ба 6,5-7 см зиёд шуда, дар синни чорсолагӣ ба ҳисоби миёна вазнашон ба 15,5-16 кг, дарозии қадашон ба 100 см мерасад. Дар охири давраи томактабӣ вазни бадани кӯдак ба 20-21 кг, дарозии қадаш то 110 см расида, вазни майнаи сар аз 1кг 110 грам ба 1кг 350 грам меафзояд. Сохт ва вазифаи майнаи сар мураккаб мегардад. Аҳамияти идора кардан ва батартибдарории кори нимкурраҳои калони пустлохи майнаи сар ва имконоти назоратбарии вай аз болои марказҳои зерипустлохии майнаи сар зиёд мешавад. Рефлекси

шартӣ ва махсусан системаи сигналии дуюм - нутқ, бо суръати тез инкишоф меёбад /8, с.67-68/. Дар баробари тағйиротҳои анатомию физиологӣ дар сиришту ниҳоди кӯдакони ин давраи синнусолӣ тағйиротҳои муҳими психологӣ ба вуҷуд меояд. Ин имкон медиҳад, ки кӯдак мустақилона амал карданро ёд гирад. Дар ҷараёни таълиму тарбия ва ёддиҳӣ дониш, таҷриба ва маҳорату малакаҳои кӯдак бой мегардад. Тарзи муоширатро аз ҳамсолону калонсолон меомӯзад. Калонсолон ва мураббия мунтазам миқдори супоришҳоро зиёд карда, аз вай иҷрои босифати онро талаб мекунанд. Аз синни 3 - 4 солагӣ сар карда, кӯдак бо ашёҳои олами иҳотакарда ба муносибати фаъолона дохил мешавад, ки он мазмун ва ҷараёни инкишофи психикаи ӯро тағйир медиҳад. Ҳангоми якҷоя кор ва бозӣ кардани кӯдак бо калонсолон на танҳо рафтору кирдори ӯро калонсолон идора мекунанд ва тарзи бо ашёю бозичаҳо муносибат карданро ёд медиҳанд, инчунин шакли нави муоширати иҷтимоӣ ба вуҷуд меояд. Ин ба ташаккули сифатҳои «ҷамъиятӣ» ва «якҷоя ширкат варзидан» - и кӯдакон таъсири мусбӣ мерасонад. Дар рафти муошират кӯдак ба дарки дурусти «Ман» сарфаҳм меравад ва минъбад кӯшиш мекунад, ки мавқеи ҷамъиятии худро дуруст дарк кунад. Ибораи «ман мехоҳам» ба ибораи «ман бояд иҷро кунам» табдил меёбад. Мавқеи худро дар байни одамон муайян мекунанд. Бо калонсолон ва ҳамсолон муносибат карданро ёд мегиранд. Шаклҳои нави муоширати кӯдакон дар рафти машғулиятҳои кӯдакистон шакл гирифта, мустаҳкам мегардад. Дар рафти машғулиятҳо кӯдак дар бораи муҳити иҳотакарда, ҳодисаҳои табиат, ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ донишҳои нав гирифта, тасаввуроташ бой мегардад. Дар рафти машғулиятҳои таълимӣ (расмкашӣ, гулмонӣ, суробсозӣ, меҳнати дастӣ) дар кудакистон фаъолиятҳои маърифатии кӯдакон инкишоф ёфта, эҳсосу идрокашон равшану аниқ мегардад. Онҳо бе душворӣ хусусиятҳои ашёро номбар мекунанд, онҳоро аз рӯи шакл, ҳаҷм ва мавқеи ҷойгиршавӣ дуруст муайян карда метавонанд. Ҳар як ҳодисаҳои дидаю шунида таваҷҷуҳи онҳоро ба худ ҷалб намуда, ба калонсолон бо саволҳои зиёд: «Чаро?», «Барои чӣ?», «Аз куҷо?» муроҷиат мекунанд. Дар синни томактабӣ амалҳои ҷамъбасткунӣ инкишоф меёбад. Кӯдакон натанҳо намуди зоҳирии ашёҳоро дарк мекунанд, инчунин аз рӯи истифодабарӣ ба гурӯҳҳо ҷудо мекунанд: ашёҳои таълимӣ, сару либос, ашёҳои рӯзгор, мева, сабзавотҳо, мебел, асбобҳои мусиқӣ ва ғайраҳо /5, с.33-34/.

Бозӣ яке аз фаъолиятҳои асосӣ, пешбаранда ва инкишофдиҳандаи шахсияти кӯдакони синни томактабӣ ба шумор меравад. Дар рафти бозӣ кӯдак мушоҳидаҳои ҳаёти ҳаррӯза, дониш ва таҷрибаҳои андухтаи худро ба таври васеъ истифода бурда, ба калонсолон пайравӣ мекунад, дар онҳо ҳаёту зиндагии калонсолонро инъикос карда, маҳорат ва малакаҳои меҳнатиашро ташаккул медиҳад. Агар дар синни 4 солагӣ бозӣ хусусияти кутоҳмуддатӣ дошта бошад, минбаъд он дурудароз давом карда, характери коллективӣ, гурӯҳӣ, бомақсадӣ ва эҷодкорӣ пайдо намуда, муносибати байниҳамии кӯдакон ташаккул меёбад. Дар рафти бозӣ фаъолияти маърифатии кӯдакон зина ба зина инкишоф меёбад, онҳоро ба фаъолияти таълимӣ ва меҳнатӣ тайёр мекунад. Чи тавре қайд карда будем, бозӣ яке аз фаъолиятҳои асосӣ, пешбаранда ва инкишофдиҳандаи кӯдакони синни томактабӣ ба шумор меравад, чунки қисми зиёди вақти онҳо бо бозӣ мегузарад. Дар рафти бозӣ дар инкишофи ҷисмонӣ ва психикии кӯдакон тағйиротҳои муҳим ба вуҷуд меояд. Аввалан, дар ин давраи синнусолӣ кӯдакон серҳаракат мешаванд, бо ашёҳои атроф муносибат карда, амалҳои гуногунро иҷро мекунанд (тубро мепартоянд, тела медиҳанд, меғелонанд, медоранд, бо пойҳояш мезананд, дошта мегиранд), ҳангоми бо дигар кӯдакон бозӣ кардан, тарзи муносибат ва муоширатро ёд мегиранд, ки ба ташаккули сифатҳои маънавӣ-ахлоқӣ ва нутқии онҳо мусоидат мекунад. Баъдан, тавассути бозӣ кӯдакон ба таълими мактабӣ омода шуда, маҳорат ва малакаҳои меҳнатиашон ташаккул меёбад. Психологон паҳлуҳои гуногуни фаъолияти бозиро тадқиқ карда, (А.В.Запорожес, П.Ф.Каптеров, А.Н.Леонтев, А.А.Люблинская, П.Ф.Лесгафт, А.И.Сигорский, Д.Б.Элконин) нишон доданд, ки кӯдак дар рафти бозӣ муҳити атроф, олами воқеӣ ва тарзи зиндагии калонсолонро инъикос мекунад. Ӯ ҳаёти калонсолонро мушоҳида мекунад, ба онҳо пайравӣ менамояд, дониш ва таҷрибаҳои онҳоро аз худ карда, дар бозии худ инъикос мекунад. Бо ҳамин восита ба зиндагӣ тайёрӣ мебинад. Фаҳмида мегирад, ки ҳар як фаъолият аз одам риояи қоидаи рафтор, гуфторро талаб мекунад /4, с.86-87/. Агар кӯдакони синни хурд бештар бо ашёҳо мустақилона бозӣ карданро дӯст доранд, дар 5-7 солагӣ бозиҳои онҳо характери гурӯҳӣ ва коллективӣ пайдо мекунад. Масалан, дар бозиҳои «Чашмбандакон», «Аз боло хабар омад», «Ҷигар-ҷигар»,

«Рустшавакон», «Лаклак омад» ва ғайра, натанҳо маҳорати якҷоя бозӣ кардан, балки риояи қоидаи бозӣ, шаклҳои муошират ва ба ақидаи аксарият итоат карданро ёд мегиранд. Дар бозиҳои коллективӣ ҳар як кӯдак кӯшиш мекунад, ки имконот ва лаёқати худро бештар зоҳир намуда, ба боварии калонсолон сазовор гардад. Бозӣ на танҳо имконияти инкишофёбии системаи такягоҳиву ҳаракатӣ, инчунин воситаи инкишофи фаъолияти маърифатии кӯдакон ба шумор меравад. Масалан, дар рафти бозиҳои миллии тоҷикӣ «Аз боло хабар омад», «Парид-парид», «Дум-думакон», «Рустшавакон», «Ма, гул», «Даҳмардабозӣ» ва ғайра диққати кӯдакон ба рафти бозӣ нигаронида шуда, лаҳзаҳои бозиро ба хотир мегиранд, дар хотир нигоҳ медоранд. Дар бозии «Ма, гул» ба кӯдакон лозим мешавад, ки номи гулҳое, ки дар диёрамон меруянд: бойчечак, сиёҳгуш, савсан, наргис, лола, садбарг, қашқарӣ, ҳиногул ва гайраро ба хотир гиранд, онҳоро аз руи сохт, намуд, шакл ва рангашон фарқ кунанд. Бозиҳои миллии тоҷикӣ «Сандалвор», «Боғу боғбон», «Лолачинакон» ва ғайра дар баробари афзун намудани имконияти инкишофёбии системаи такягоҳиву ҳаракатӣ инкишофи нутқи шифоҳии кӯдаконро таъмин намуда, захираи луғавиашонро бой мекунад. Дар бозиҳои нақшдору мазмуннок «Дар маҳоза», «Дар қабули духтур», «Сартарошхона», «Мактаббозӣ», «Меҳмонравӣ» ва ҳоказо кӯдакон дар баробари инкишоф додани системаи такягоҳиву ҳаракатии худ, нақшҳоро байни худ тақсим карда, дониш ва таҷрибаҳои ҳангоми мушоҳида андухтаи худро аз нав ба хотир оварда, кӯшиш мекунанд, ки нақши ба души худ гирифтаро дуруст ва эҷодкорона иҷро намоянд. Ҳамгоми иҷрои нақш ба онҳо лозим мешавад, ки фикру акидаҳои дигаронро ба назар гирифта, дар бозӣ тағйирот ва навигариҳоро дохил кунанд. Ин дар навбати худ ба кӯдакон имконият медиҳад, ки рафти бозиро фикр кунанд, чизҳои навро ворид карда хаёлашонро инкишоф диҳанд. Бозиҳои кӯдакон дар баробари инкишоф додани системаи такягоҳиву ҳаракатӣ маҳорат ва малакаҳои меҳнатии кӯдаконро инкишоф медиҳад. Дар бозии «Хоначабозӣ», «Туйбозӣ» кӯдакон нақшҳоро байни худ тақсим карда, яке нақши падару модар, дигарон нақши арусу домод, фарзандон, бобою бибӣ ва меҳмононро ба души худ гирифта, донишхои андухтаашонро истифода мебаранд, ки ин аз онҳо маҳорати аз нав ба хотир оварданро талаб мекунад. Яке аз хусусияти бозиҳои нақшдору мазмуннок аз он иборат аст, ки дар он писару духтарон иштирок мекунанд. Накшҳоро тавре тақсим мекунанд, ки корҳои ба мардҳо хос бударо аз қабили таъмини маводҳои хӯрока, корҳои нисбатан вазнин монанди шикастани ҳезум, бардоштани бор ва ғайраҳоро писарон ба души худ мегиранд. Дар ин бозиҳо вазифаи духтарон аз ороиши хона, рубучин, пухтупаз, шустушӯи сару либос, табақу коса, нигоҳубини кӯдак ва ғайра иборат мебошад. Ҳангоми иҷрои ин амалҳо дар кӯдакон маҳорат ва малакаҳои меҳнатӣ ташаккул меёбанд. Хусусияти дигари бозиҳои нақшадору мазмуннок аз он иборат аст, ки кӯдакони ҳар як ноҳия кӯшиш мекунанд, ки дар бозии худ расму оин ва анъанаҳои ба ҳамон ноҳия мансуб бударо инъикос намоянд. Амалу рафтор, гуфтор ва тарзи ташкил ва гузаронидани тую маракаҳои мушоҳида кардаашонро инъикос менамоянд. Хоначаҳои худро ба ҳамон тарзе, ки дида, мушоҳида карда, ба хотир гирифта буданд, ороиш медиҳанд. Нақши бозиҳои «Хоначабозӣ», «Туйбозӣ», «Гаҳворабандон», «Ордбезон», «Сартарошон», ташкилу гузаронидани бозиҳои «Наврӯзӣ» дар инкишофи ҳисси хештаншиносӣ ва халқомӯзӣ, давом додани расму оин ва анъанаҳои миллӣ аҳамияти калон дорад. Онҳо сурудҳои хусусияти миллӣ доштаро месароянду мерақсанд ва маросимҳои лозимиро иҷро мекунанд. Бояд қайд кард, ки бозӣ дар синни томактабӣ хусусияти рамзӣ дораду сарчашмаи инкишофёбии системаи такягоҳиву ҳаракатии кӯдакон ба ҳисоб меравад. Кӯдакон дар рафти бозӣ ба ҷои ашёҳои асосӣ маводҳои ёрирасонро истифода мебаранд, яъне онҳо як ашёро бо ашёи дигар иваз намуда, онро дар шакл, сифат ва вазифаи нав тасаввур мекунанд. Масалан, дар бозии «Маҳоза» ба ҷои яхмос, як порча хишти сафед, ба ҷои ҳасиб силиндри сурх, ба ҷои себ доирачаҳои сабзи пластмасиро интихоб мекунанд. Чубро ба асп, курсичаҳоро ба мошинҳои мусофиркаш ва қатора ташбеҳ дода, медаванд, ҳаракат мекунанд ва ба овози онҳо тақлид мекунанд. Нақши бозӣ дар инкишофи ҷисмонӣ, обутобдиҳии бадан, тарбия намудани сифатҳои чустучолокӣ, зиракӣ, мушоҳидакорӣ, идроки масофа, санҷидани қувваю бозувон ба кӯдакон кумаки калон мерасонаду сарчашмаи асосии инкишоф додани системаи такягоҳиву ҳаракатӣ аст. Масалан, бозиҳои миллии тоҷикӣ ба монанди «Туббозӣ», «Арғамчинкашӣ», «Чашмбандакон», «Аспакбозӣ», «Дордоракон» ва ғайра ба бозиҳои

серҳаракат мансуб буда, таърихи қадима доранд. Таърихи пайдоиш ва инкишофи бозиҳои серҳаракати миллии тоҷикӣ аз тарафи профессор Турсунов Н. тадқиқ шудааст. Ӯ аҳамияти давидан, ҷаҳидан, ҳаво додан, нишонзанӣ, аспдавонӣ, гуштингирӣ, камонкашӣ, чавгонбозӣ ва ғайраро дар инкишофи ҷисмонӣ ва психикӣ нишон дода, аҳамияти истифодаи онҳоро аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда буд. Агар ба таърихи инкишофи бозиҳои миллии тоҷикӣ назар афканем, мебинем, ки пешоҳанги ин кори хайр сардафтари адабиёти муосири тоҷик С.Айнӣ мебошад. Ҳамчун педагоги моҳир ва адиби забардаст хеле хуб эҳсос карда буд, ки бозӣ яке аз фаъолиятҳои асосӣ ва пешбарандаи кӯдакони синни томактабӣ ва хурди мактабӣ буда, дар инкишофи ҷисмонӣ ва психикии бачагони хурдсол аҳамияти калон дорад. С. Айнӣ як чанд бозиҳои миллии тоҷикиро дар маҷмуи «Чашмбандакон» гирд оварда буд. Ҳангоми ташкил ва гузаронидани бозиҳои миллии точикӣ ба мураббия ва калонсолон лозим аст, ки хусусиятхои синнусолӣ ва психикии кӯдаконро ба назар гиранд. Зеро ҳар як бозӣ аз кӯдак риояи қоида, ҳаракату амал, донишу таҷрибаро талаб мекунад. Фаъолияти бозии кӯдакони синни томактабиро ҳаматарафа тадқиқ намуда якчанд хусусиятҳои онҳоро ҷудо кардан мумкин аст:

1.Кӯдак дар бозӣ ҳодисаҳои дидаю шунида ва ҳаёти калонсолонро
ба таври фаъол инъикос мекунад.

2.Бозӣ ба монанди дигар фаъолиятҳои инсон характери таърихӣ-ҷамъиятӣ дошта, бо тағйир ёфтани он характери бозӣ низ тағйир меёбад.

3.Бозӣ яке аз воситаҳои инкишофи фаъолияти маърифатии кӯдакон буда, хислатҳои неки инсониро ташаккул медиҳад.

Бо мақсади нишон додани он, ки бозиҳои кӯдакона заминаи асосии инкишоф додани системаи такягоҳиву ҳаракатии онҳо мансуб меёбад, якчанд намуди онҳоро мисол меорем:

1. **«Харгушаки бехона»**. Аз шумораи умумии бозингарон шикорчӣ ва харгушаки бехонаро интихоб мекунанд. Бозингарони боқимонда дар нақши умумӣ иштирок карда барои худ доирача мекашанд ва дар дохили он меистанд. Харгушаки бехона мегурезаду шикорчӣ аз қафои ӯ медавад. Харгушак худро аз шикорчӣ мегурезонад ва ба кадом доирае, ки хоҳад медарояд. Бозингаре, ки дар дохили доирача буд, нақши харгушро ичро карда акнун ӯ бояд гурезад, то ки шикорчӣ ӯро надорад. Агар шикорчӣ харгушаки гурехта истодаро дорад, ҷойҳои худро иваз мекунанд, акнун харгушак шикорчию шикорчӣ дар нақши харгушак бозӣ мекунад. Ин бозиро бо ҳамаи кӯдакони гурӯҳ ташкил карда гузаронидан мумкин аст. Дар ин ҳолат доираҳоро аз ҳисоби 4-5 нафари кӯдаконе, ки дасти ҳамдигарро медоранд ташкил карда, дар ҳар як дойра як харгушак меистад. Бозӣ аз руи ҳамон қоида мегузарад. Баъди 2-3 дақикаи ишорати мураббия бозӣ қатъ мегардад. Яке аз кӯдаконе, ки дасти ҳамдигарро дошта доираро ташкил мекарданд, ҷои харгушакро иваз мекунад. Бозиро 4-5 маротиба такрор кардан мумкин аст, то ки ҳамаи бозингарон нақши харгушро ичро кунанд.

2. «Тортанак ва пашшаҳо». Бо ёрии шуморидан тортанак - барандаи бозиро интихоб мекунанд, бозингарони дигар дар нақши пашшаҳо ипггирок мекунанд. Тортанак дар каноре меистад, пашшаҳо ґунгоскунон дар саҳни хона ё майдонча мепарранд. Бо ишорати мураббия пашшаҳо дар ҳамон ҳолате, ки сигнал дода шуд шах шуда меистанд. Тортанак дар атрофи бозингарон мегардад ва мушоҳида мекунад, ки кадоме аз пашшаҳо ҳаракат мекунад. Бозингари ҳаракаткунандаро ҳамрохи худ мебарад. Бозӣ якчанд маротиба гузаронида мешавад, то ки нақши тортанакро кӯдакони дигар ичро кунанд. Дар ҷамъбасти бозӣ мураббия он кӯдаконе, ки пуртоқатӣ зоҳир намуда, бештар фаъол буданд, қайд мекунад.

3. «Гунгакбозӣ». Ҳамаи кӯдакони гурӯҳ дар шакли дойра мешинанд. Яке аз кӯдакон бозиро оғоз мекунад. Ӯ ба тарафи кӯдакони нишаста ҳар гуна ҳаракатхои хандаоварро ичро мекунад. Кӯшиш мекунад, ки кӯдакон аз ҳаракатҳои ӯ худдорӣ накарда, ханданд ё ґаn зананд. Бачаи худдорӣ накарда бозиро бой дода ҳисоб мешавад ва акнун ӯ ба ҷои он кӯдак нишаста ҳаракатҳои хандаоварро ичро мекунад. Бозӣ як чанд маротиба гузаронида мешавад, то ки нақши масхарабозро кӯдакони дигар ичро кунанд. Дар ҷамъбасти бозӣ мураббия он кӯдаконе, ки пуртоқатӣ зоҳир намуда, бештар хандаи худро нигоҳ доштанд, қайд мекунад.

АДАБИЁТ

1. Архипова И.А. Подготовка ребенка к школе. Екатеринбург, 2004.
2. Барномаи давлатии рушди соҳаи тарбияи томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2010. - Душанбе,2005.
3. Бурье Р.С., Година Г.Н. Учите детей трудиться. М.: Просвещение, 1983.
4. Возрастная и педагогическая психология /Под. ред. А.В.Петровского. - М.: Просвещение, 1979.
5. Венгер Л., Выготский Л.С. Детская психология. /Дошкольное воспитание, № 9,1986. - 33-35 с.
6. Венгер Л. Мухина В.С. Психология. М.: Просвещение, 1983.
7. Выготский Л.С. Мышление и речь. М.: Просвещение, 1982.
8. Вопросы детской и педагогической психологии на ХУ111 международном конгрессе психологов. - М.: Просвещение, 1969.
9. Гуткина А.И. Психологическая готовность к школе. Питер, 2006.
10. Дучина О.В., Коновалова И.О. Скоро в школу // Ребенок в детском саду № 5, 2005. - 35-70 с.
11. Новикова Г. Психолого-педагогическая подготовка к школе. // Дошкольное воспитание - № 8 – 2005. - 95-100с.

ХУСУСИЯТҲОИ ПСИХОЛОГИИ ИНКИШОФИ СИСТЕМАИ ТАКЯГОҲИВУ ҲАРАКАТИИ КӮДАКОН

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи зуҳуроти хусусиятҳои психологии инкишофи системаи такягоҳиву ҳаракатии кӯдакон ва тадқиқи онҳо меравад. Қайд карда мешавад, ки масъалаи инкишофи системаи такягоҳиву ҳаракатии кӯдакон дар ҷомеа яке аз масъалаҳои муҳим ва доимии фарҳанг ва ҷамъият мебошад. Мақолаи мазкур ба тадқиқи инкишофи системаи такягоҳиву ҳаракатии кӯдакон дар оила ва боғча равона шудааст, ки ба ҳаёти оилавии одамони синну соли гуногуни ҷомеа таъсирбахш мебошад. Мушоҳидаҳои мо ва таҳлили маводҳои бадастоварда нишон медиҳанд, ки дар давоми шаш моҳи тадқиқоти гузарондаи мо системаи такягоҳиву ҳаракатии кӯдакони дар боғча тарбиягиранда инкишоф меёбанд, яъне фарзияи тадқиқоти мо «Ҷомеа қодир аст, ки системаи такягоҳиву ҳаракатии кӯдаконро инкишоф диҳад” тасдиқ гардид. Дар ҳақиқат, агар кӯдакони синну соли томактабӣ дар боғчаҳои кӯдакон дар зери тарбияи мутахассисони соҳибкасб қарор дошта бошанд, аз нигоҳи психологӣ онҳо инкишоф меёбанду ба фаъолияти мактабӣ бештар омода мегарданд.

Калидвожаҳо: тадқиқоти психологӣ, кӯдак, системаи такягоҳиву ҳаракатӣ, боғча, ташхис, тарбия, инкишоф.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ОПОРНО ДВИГАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ У ДЕТЕЙ

В данной статье речь идёт об исследовании проявление психологических особенностей развития опорно двигательной системы детей. Отмечается, что проблема развития опорно двигательной системы детей является одним из постоянных и важных в культуре и обществе. Данная статье направлена на исследование развития опорно двигательной системы детей в семье и обществе, так как данная проблема влияет на всех членов семьи и общества. Решение проблема развития опорно двигательной системы детей способствует целенаправленному воспитанию подрастающего покаления. Наши наблюдения и анализ полученных данных показывают, что в течении шесть месяцев, которое продолжалось эксперимент у детей воспитывающеся в детском саду, более блогополучнее развивались опорно двигательной системы. Таким образом, наша гипотеза о том, что общество способна развивать опорно двигательной системы детей потвердилась. Если дети будут воспитоваться под руководством профессиональных специалистов, тогда опорно двигательной системы детей становиться более развитым.

Ключевые слова: психологое исследование, ребенок, развития опорно двигательной системы детей, садик, диагностика, воспитания, развития.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF LOCOMOTOR SYSTEM DEVELOPMENT IN CHILDREN

In this article, we are talked about the study of the manifestation of psychological features of the development of the musculoskeletal system of children. It is noted that the problem of the development of the musculoskeletal system of children is one of the constant and important in culture and society. This article is aimed at studying the development of the musculoskeletal system of children in the family and society, since this problem affects all members of the family and society. Our observations and analysis of the obtained data showed that during the six months of the experiment, the musculoskeletal system of children raised in kindergarten developed more blogged. Thus, our hypothesis that society is able to develop the musculoskeletal system of children has been confirmed. If children are brought up under the guidance of professional specialists, then the musculoskeletal system of children becomes more developed.

Keywords: psychological research, child, development of musculoskeletal system of children, kindergarten, diagnostics, upbringing, development.

Сведения об авторе: ***Мерганов С.*** – Таджикский национальный университет, магистр второго курса специальности психологии. **Телефон:** 981-08-58-33

Information about the author: ***Merganov S.*** – Tajik national University, second-year master`s student of speciality of Psychology. **Phone:** 981-08-58-33

ХУДБАҲОДИҲӢ ВА ЗУҲУРОТИ ОН ДАР НАВРАСОНИ АЪЛОХОН

Шарифова М. М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Барои инкишофи шахсияти фард синнусоли наврасӣ аз муҳимтарин давраҳои инкишоф ба ҳисоб меравад. Ин зинаи синнусолӣ дар адабиётҳои психологӣ “давраи гузариш ва давраи пойдоргардии ҳаёти инсонӣ” ба қалам дода мешавад.

Синнусоли наврасӣ, даврае ба шумор меравад, ки бо як қатор навовариҳо, тағйиротҳо ва мушкилотҳо тавсиф дода мешавад. Ба андешаи психологҳо, "давраи наврасӣ синни 11-15 –солагиро фаро гирифта, гузариши сензитивии (мусоид) айёми кӯдакиро ба синни навҷавонӣ дар бар мегирад." Дар зери мафҳуми сензитивии инкишоф чунин давраҳои ҳаёти одамро мефаҳманд, ки барои шаклгирӣ ва инкишофи зуҳуроти муайяни психикӣ шароити мусоид фароҳам меорад. Пеш аз ҳама дар он инкишофи анатомию физиологии организм, хусусан инкишофи системаи асаб, системаи такягоҳу ҳаракат, инкишофи малакаҳои ҳаракатӣ ва ғайра амалӣ мегарданд. Инкишофёбии организм, ҳам бевосита ба шаклгирии заминаҳои физиологии функсияҳои психикӣ ва ҳам ба воситаи васеъ намудани системаи муносибатҳои шахс бо одамони иҳотакарда, мусоидат мекунад. Дар инкишофи психикии шахс якчанд давраи бӯҳронӣ фарқ карда мешаванд, ки муҳимтаринашон инҳоянд: бӯҳрони навзодӣ, бӯҳрони яксолагӣ, бӯҳрони сесолагӣ, бӯҳрони шаш-ҳафтсолагӣ ва бӯҳрони синни наврасӣ. Буҳрони синни наврасӣ яке аз буҳронҳое ба шумор меравад, ки дар раванди он самтҳои гуногуни инкишофи ҳам ҷинсӣ, ҳам психикӣ ва ҳам иҷтимоӣ ба амал меояд. Дар ҳама самтҳо ташкилёбии сифатан нав ба вуҷуд меояд Дар натиҷаи афзоиши организм нишонаҳои синни калонсолӣ, худшиносӣ, шаклҳои муносибати нав бо калонсолон, рафиқон, усулҳои таъсиррасонии иҷтимоӣ ба онҳо, шавқу ҳавасҳои нав ва ғайра, зоҳир мегарданд. Олим И.С. Кон қайд менамояд, ки тағйиротҳои асосии психологии давраи наврасӣ бо ифтитоҳ ё кашфи олами ботинӣ, ҳамчунин бо мушкилотҳо ва арзишҳои он алоқаманд аст. Шаклгирии “Ман” - образ раванди марказии психологии давраи наврасӣ ба шумор рафта, дар баробари ин яке аз дастовардҳои муҳими он ба ҳисоб меравад. Аз рӯйи натиҷаҳои бадастовардаи психологон, онҳое, ки дар ибтидои давраи наврасӣ қарор доранд, дорои чунин хусусиятҳоянд: худбаҳодиҳии паст, муносибати манфӣ доштан нисбати сифатҳои худ, шармгинӣ ва ғайра. Ба ақидаи И.В. Дубровин, наврас, мустақилӣ ва баробарии худро доим талаб менамояд, ҳол он ки барои амалӣ гаштани ин талаботҳо шароитҳои ҳам физиологӣ, ҳам ақлӣ ва ҳам иҷтимоӣ мавҷуд нестанд. Танҳо дар фаъолиятҳои махсуси ҷамъиятӣ ҳолатҳоеро вохӯрдан мумкин аст, ки наврас ба муносибати ҳақиқии баробар бо калонсолон ворид мешавад. Махсусияти психологии ин воридшавӣ аз он иборат аст, ки дар он наврас ба системаи калони муносибатҳо ворид шуда, даъвои худро нисбат ба муносибат бо калонсолон, талаб мекунад. Дар синни хӯрди наврасӣ, наврасон ба хулқу атвори худ баҳо дода, рафтори худро идора карда наметавонанд, аммо дар синни калони наврасӣ амалҳои худро идора карда, кӯшиш мекунанд, ки рафтору кирдор ва муносибати худро бо одамони гирду атроф дуруст ба роҳ монанд. Дар синни наврасӣ худтаъсиррасонӣ ва ба касе пайравӣ кардан пайдо мешавад. Ба воситаи худтарбиякунӣ ва худтакмилдиҳии наврас истеъдоду қобилият ва имкониятҳои худро ҳаматарафа ташаккул дода, барои ба оянда омода шудани худро ёд мегирад. Инунин, як қатор сифатҳои мусбии иродавӣ ба монанди пуртоқатӣ, ташаббускорӣ, қавииродагӣ, далерӣ, нотарсӣ ва ғайра ташаккул меёбанд. Рағбат соҳаи эмотсионалӣ ва иродавиро бо ҳам муттаҳид менамояд. Рағбати кӯдак ба «Ман»-и худ, ба имкониятҳо, қобилиятҳо ва хусусиятҳои худ, дар ҳар як давраи синнусолӣ дар шаклҳои гуногун зоҳир мегардад. Яъне, ҳар як давраи инкишофи синнусолӣ моҳият ва арзишҳои нави худро соҳиб мегардад. Шахс тавассути дар системаи муносибатҳои ҷамъиятӣ иштирок намудан ва бо одамон муошират карданаш, худро ҳамчун субъекти ҳолат, амал ва протсессҳои психикии худ, эҳсос карда, нисбат ба худаш чун «Ман»-е муносибат мекунад, ки ба «дигарон» муқобил аст. Дар айни замон бо он алоқаи

зич дорад. Мафҳуми «Ман» онро ифода мекунад, ки инсон дар гузаштаю ҳозира ва оянда фарқияти худро дарк менамояд. «Ман», қатъи назар ба дигаргуниаш дар вазъиятҳои гуногуни ҳаётӣ, новобаста аз тағйирёбии шуур, ақидаю мақсадҳо ҳамон «Ман»-ам, ки дирӯз будам, айни замон ҳастам ва дар оянда ҳамон хел хоҳам буд. Мафҳуми «Ман худам»-ро кӯдаки сесола ба забон меорад ва ин маънои онро дорад, ки ӯ худро аз олами предметҳо ҷудо намуда, фарқияташро бо одамони дигар дарк менамояд. Барои одами калон ин фарқият оддӣ менамояд, лекин барои кӯдак ин як қадами калон дар роҳи инкишоф мебошад. Дар синни наврасӣ чунин саволҳо дар наврас ба миён меояд, ба монанди «Ман кӣ ҳастам», «Ман чӣ кор карда метавонам», «Ман чӣ гунаам» ва ғайраҳо, лекин он дар шакли нисбатан баланди инкишофи худшиносӣ, ба вуҷуд меояд.

Ба ақидаи Т.Б. Барлас худбаҳодиҳӣ – ин баҳои одам нисбат ба худаш мебошад, яъне нисбат ба хусусиятҳо, арзишҳо ва қобилиятҳои худ. Худбаҳодиҳӣ дар ягонагии ду омили дарбаргирандаи он ба шакл дароварда мешавад:

- ратсионалӣ, ки донишҳои одамро дар бораи худи ӯ инъикос менамояд;
- эмотсионалӣ бошад, онро инъикос менамояд, ки чӣ гуна ин донишҳоро одам қабул ва баҳогузорӣ менамояд;

Ҳамин тариқ, ба андешаи Т.Б. Барлас, худбаҳодиҳӣ – ин хосияти дарк намудани мақсад ва маромии рафтору амалҳои худ, инчунин маҳорати баҳогузорӣ карда тавонистани имконияту қобилиятҳои худ, аз тарафи фард мебошад.

Мувофиқи нуқтаи назари В.Н. Кунисина худбаҳодиҳӣ 3 – зинаи ченкунӣ дорад:
- мувофиқ ё номувофиқ;
- нисбатан баланд ё паст;
- устувор ё ноустувор.

Худбаҳодиҳии мувофиқ ба шахс имконият медиҳад, ки ба худ аз нуқтаи назари танқидӣ муносибат карда, қувваю имкониятҳои худро барои ҳалли масъалаҳои гуногун ва талаботҳои атрофиён мувофиқ гардонад. Ин намуди худбаҳодиҳӣ шарти зарурии ташаккули шахсият мебошад. Худбаҳодиҳии номувофиқ дар навбати худ ба ду намуд: худбаҳодиҳии дараҷааш баланд ва худбаҳодиҳии дараҷааш паст ҷудо мешавад. Худбаҳодиҳии баланд нишонаи ба имкониятҳои худ аз будаш зиёд баҳо додани шахс мебошад. Ин намуди худбаҳодиҳӣ одатан шахсро ба зиддияти атрофиён дучор гардонида, барои ӯ ташкили муносибатҳои солимонаи байнишахсиро мушкил мегардонад. Худбаҳодиҳии паст нишонаи ба қобилияту имкониятҳои худ боварӣ надоштани шахс мебошад. Вобаста ба он шахс дар иҷрои фаъолият ташаббусро аз даст дода, нисбати худ қадрношиносӣ мекунад. Худбаҳодиҳии устувор – ин ба қобилияту имкониятҳои худ боварии қатъӣ доштанро дар бар мегирад ва худбаҳодиҳии ноустувор бошад баръакс, ба қобилият ва имкониятҳои худ боварӣ надоштанро зоҳир менамояд. Худбаҳодиҳӣ бо дараҷаи иддаои шахс алоқаи зич дорад. Дараҷаи иддао гуфта, дараҷаи дилхоҳи худбаҳодиҳии шахсро мегӯянд, ки ба дараҷаи душвориҳои мақсади шахс вобаста аст. Одатан, чунин мақсадҳоест, ки мувофиқи хоҳишу имконияти ӯст ва натиҷаест, ки онро соҳиб шудан мехоҳад. Дараҷаи иддаои шахсро дар сурати ба ӯ пешниҳод кардани масъалаҳои дараҷаи ҳаллашон гуногун муайян кардан мумкин аст. Дар чунин ҳолат шахсони дараҷаи иддаояшон баланд, озмоишро аз ҳалли масъалаи дараҷааш душвор шурӯъ мекунанд ва шахсони дараҷаи иддаояшон паст бошад, баръакс корро аз ҳалли масъалаҳои ҳаллашон осон оғоз менамоянд. Баъзан чунин шакли иддао рӯй медиҳад, ки шахс кӯшиши ба даст овардани муваффақиятеро накарда, балки аз нобаробарии он ҳарф мезанад. Ӯ дар чунин ҳолат, ё масъалаи душвор, ё осонро интихоб мекунад. Шахс масъалаи осонро ҳал кардаистода, ба натиҷае муваффақ мешавад ва дар сурати ҳал карда натавонистани масъала, дараҷаи душвори ҳаллии онро сабаб мекунад ва аз ин образи «Ман»-и ӯ дигар намешавад. Хусусияти фарққунандаи худбаҳодиҳии комил ба дараҷаи тафриқашуда расидааст, яъне инсон аниқу дақиқ дарк менамояд, ки дар кадом соҳа қобилият дорад ва дар кадом намуди фаъолият натиҷаи баландро ба даст оварда метавонад. Дар зинаҳои аввали инкшоф кӯдак танҳо ба сифатҳои мавҷудбудаи ҷисмонияш

баҳогузорӣ менамояд, баъдан баҳогузорӣ ва дарки сифатҳои ахлоқӣ оғоз меёбад. Худбаҳодиҳӣ оҳиста – оҳиста ҳамчун ба сифати танзимгари муҳими рафтор, фаъолӣ дар таълим, меҳнат, муошират ва худтарбиятнамоии инсон, баромад менамояд. Худшиносӣ ва худбаҳодиҳӣ дар фаъолияте зоҳир мегардад, ки бевосита дар зери таъсири омилҳои иҷтимоӣ, қарор дорад (масалан, муоширати кӯдак бо одамони иҳотакарда). Ба андешаи А.И. Кравченко шаклгирии худбаҳодиҳӣ бо худмушоҳиданамоӣ, худидоранамоӣ ва амалҳои фаъоли наврас алоқаманд аст. Фаъолияти бозӣ, таълимӣ ва муошират доимо диққати кӯдакро ба худ ҷалб менамоянд, ӯро дар ҳолатҳое қарор медиҳанд, ки вай ба малакаҳои худ баҳо медиҳад, ин ё он хусусияти шахсиятро зоҳир менамояд ва ба талаботҳои муайян тобеъ мегардад. Дар шаклгирии худбаҳодиҳӣ асосан ду омил таъсири ҳалкунандаро мерасонад: муносибати атрофиён ва аз ҷониби наврас дарк намудани хусусиятҳои фаъолияти худ [6, С.125]. Дар ҳар як давраи синнусолӣ ҳангоми шаклгирии худбаҳодиҳӣ, таъсири бевоситаро фаъолияти пешбаранда мебозад. Дар ибтидои синни хурди мактабӣ фаъолияти пешбаранда ин фаъолияти бозӣ ба шумор меравад. Маҳз аз ҷараёни он сатҳи шаклгирии худбаҳодиҳӣ вобаста аст. Инчунин, вай бевосита ба пешравии таълим алоқамандии зич дорад.

Тадқиқотҳои психологӣ нишон медиҳанд, ки худбаҳодиҳии кӯдакони синни хӯрди мактабӣ ҳоло мустақил набуда, ба онҳо бевосита баҳогузории одамони иҳотакарда, махсусан баҳои муаллимон таъсир мерасонанд. Дар кӯдакони хубхон одатан худбаҳодиҳии бал анд баъзан аз меъёр зиёдтар дида мешавад. Дар кӯдакони сустхон бошад, худбаҳодиҳии паст вомехӯрад ва ин оҳиста – оҳиста ба он оварда мерасонад, ки дар онҳо ноустуворӣ ташвиши зиёд инкишоф ёфта, дар доираи ҳамсинфон худро бад ҳис менамоянд ва нисбати калонсолон беэҳтиромиро зоҳир менамоянд. Дар алоқамандӣ бо худбаҳодиҳии баланд дар хонандагони хубхон, комплекси сифатҳои шахсӣ ба шакл дароварда мешавад. Хусусиятҳои асосии фарқкунандаи онҳо ин устувории баланд, боваринокӣ ба худ, одати доим дар ҷои аввал будан ва ғайра мебошад. Ба имконият ва қобилиятҳои худ кам баҳо додан ё аз будаш зиёд баҳо додан барои наврас на он қадар таассуфовар аст. Вобаста ба меъёри балоғатрасӣ дар наврас характер, хусусиятҳои рафтор дар ҷамъият, дарки ҷамъият, талаботҳо ва маромҳо тағйир меёбад.

А.А. Реан қайд менамояд, ки дар зинаи аввали синни наврасӣ, яъне синни 12-13–солагӣ, наврас муносибати манфиро нисбати худ раво медонад ва ин бевосита аз баҳогузории атрофиён, махсусан ҳамсолон вобаста аст. Дар баробари ин муносибати танқидонаи наврас нисбати худ, ташвишҳои норозигӣ ба худ бо ҷуръатшавии талаботи худэҳтиромкунӣ, тавсиф меёбад. Худбаҳодиҳӣ дар синну соли наврасӣ муносибатеро зоҳир менамояд, ки дар он образи худи ман ба «Ман»-и идеалӣ таалуқ дорад. Дар зинаи дуюми ин давраи синусолӣ (14-15 солагӣ) «худбаҳодиҳии оперативӣ» ба вуҷуд меояд, ки муносибати кунунии наврасро нисбати худ, муайян менамояд. Ин худбаҳодиҳӣ дар асоси аз тарафи наврас муқоиса намудани хусусиятҳои шахсиятии худ, ба роҳ монда мешавад. Сарчашмаи дигари ҳисси калонсолӣ–ин камолоти иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин ҷо ҳисси калонсолӣ дар шароите ба вуҷуд меояд, ки наврас дар муносибат бо калонсолон воқеан мавқеи кӯдакро ишғол намекунад, дар меҳнат шарик мешавад ва ӯҳдадориҳои муҳимро бар душ мегирад. Яке аз омилҳои аввалини инкишофи шахсият–ин фаъолии иҷтимоии худи ӯ ба ҳисоб меравад, ки ба азхуднамоии арзишҳои муайян равона шудааст. Инчунин, вай барои барқарор намудани муносибатҳо миёни калонсолон ва ҳамсолон, хизмат менамояд. Ташаккули камолоти иҷтимоӣ ин худ омодагии кӯдакро ба воридшавии ҳаёти калонсолон, ҳамчун аъзои баробарҳуқуқ ва комил, таҷассум менамояд. Ин протсесс натанҳо инкишофи объективӣ, балки инкишофи субъективии омодагиро дар бар гирифта, барои аз худ кардани талаботҳои иҷтимоӣ равона шудааст. Мустақилии барвақт ва эътимоди одамони иҳотакарда, ба ҳисси калонсолии наврас натанҳо аз ҷиҳати иҷтимоӣ, инчунин аз ҷиҳати субъективӣ, мусоидат мекунад. Ҳисси калонсолии наврасон дар

натиҷаи муайян кардани як ё якчанд монандиҳо миёни худ ва калонсол (дар дониш, маҳорат, қувва ва ғ), инчунин дар ибтидои ба балоғатрасии ҷинсӣ, ба амал меояд. Пайдо шудани «ҳисси калонсолӣ» дар наврасон ҳодисаи фавқулода нест. Наврас ҳис менамояд, ки қадаш баланд ва вазнаш афзуда истодааст, қувваи ҷисмонияш зиёд шуда, сохти организмаш ба калонсолон баробар шуда истодааст. Пайдо шудани ҳисси калонсолӣ аз як тараф натиҷаи инкишофи омили биологӣ – физиологии организм буда, аз тарафи дигар дастоварди таъсири муҳити иҳотакарда низ ба шумор меравад. Агар кӯдак дар муносибат бо калонсолон мавқеи кӯдакиро ишғол накунад ва бо калонсолон дар меҳнати коллективӣ фаъолона ширкат варзида, супоришҳои муайянро бо ҳисси масъулияти баланд иҷро кунад, бе чуну чаро дар ӯ ҳисси калонсолӣ ба шакл дароварда мешавад. Ҳисси калонсолӣ ба он оварда мерасонад, ки наврас новобастагии худро ба калонсолон нишон доданӣ шуда, ба тарзи суханронӣ, имою ишораҳо, ба тарзи рафтори онҳо пайравӣ менамояд ва дар ӯ бештар хоҳиши мустақилиятро ба даст овардан пайдо мешавад. Лекин дар ҳолати аз тарафи калонсолон ба эътибор нагирифтани хусусиятҳои психологии наврасон сабабгори он мешавад, ки онҳо супоришҳои додаи калонсолонро дар вақташ иҷро намекунанд ва ё аз он саркашӣ мекунанд, обрӯ ва мавқеи калонсолонро ба назар намегиранд, ба рафтори волидайну муаллимон, инчунин шахсони калонсол ҳамеша аз нуқтаи назари танқидӣ, баҳогузорӣ мекунанд. Ҳодисаҳоеро мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар баъзеи наврасон «ҳисси калонсолӣ» хело барвақт пайдо мешавад, ки онҳо аз як тараф кӯшиши бештар ба даст овардани мустақилиятро доранд ва аз тарафи дигар бошад, боварии одамони калонсол боиси он мегардад, ки наврас на танҳо аз ҷиҳати иҷтимоӣ, инчунин аз ҷиҳати физиологӣ худро ба калонсол монанд карда, баъзан рафторҳои ношоямро содир мекунад. Дар ин самт наврас ҳуқуқҳои калонсолонро маҳдуд карда бо ҳамин ҳуқуқҳои худро васеъ мекунад ва талаб мекунад, ки калонсолон шахсияти ӯро эҳтиром кунанд. Аксар калонсолон дар муносибат бо наврас ба мисли кӯдак рафтор карда, хусусиятҳои психологӣ ва ҳисси калонсолии ӯро ба эътибор намегиранд. Агар чунин муносибат то ба итмомрасии давраи наврасӣ идома ёбад, дар он сурат наврас дар рӯҳияи саркашӣ, кибру ғурур ва тундмизоҷӣ тарбия меёбад. Калонсолон бояд фаромуш накунанд, ки пайдоиши «ҳисси калонсолӣ» ин зуҳуроти солим буда, набояд ба он фишор овард. Муносибати калонсолон бо наврас бояд дар асоси чорчӯбаи муайяни шуурона ва системанок амалӣ гардад. Калонсолон назоратро бояд дар меъёри муайян нигоҳ доранд, зеро аз ҳад зиёд назорати баланд боиси асабонишавӣ ва дилгиршавии наврас мегардад ва баръакс беназоратии доимӣ низ ба вайроншавии хислатҳои рафтори наврас оварда мерасонад. Яъне аз ин бар меояд, ки наврас ҳоло ҳам ба назорати калонсолон вобаста аст. Назорат бояд доимӣ бошаду одилона.

Барои беҳтар намудани муносибатҳо ва сатҳи таълиму тарбия волидайнро мебояд, ки бо фарзандони худ ҳамчун бо рафиқи наздик муносибат карда, дар иҷрои корҳои оилавӣ нуқтаи назари ӯро низ пурсон шаванд. Ба онҳо инчунин маҳорат ва малакаҳои фаъолияти ҷамъиятиро омузонанд. Мустақилии наврасро эътироф карда, ё онро бояд инкишоф диҳанд ва дар онҳо сифатҳои маънавӣ – ахлоқиро тарбият намоянд. Ҳамаи ин имконият медиҳад, ки миёни наврасу волидайн муносибати дӯстона, якдигарфаҳмӣ, ҳисси ҳурмату эҳтиром, дастгирии якдигар ва ғайраҳо, ба вуҷуд оянд.

АДАБИЁТ

1. Головин С.Ю. Словарь психолога-практика / С.Ю. Головин. Мн., 2001.
2. Кон И.С. Психология старшеклассника / И.С. Кон. –М.,1980.
3. Проблемы возрастной и педагогической психологии / Под ред. И.В.Дубровина¯. –М., 1995.
4. Барлас Т.В. Популярная психология. От конфликтов к обретению «Я» / Т.В. Барлас. – М., 1997.
5. Куницына В.Н. Восприятие подростками других людей и себя / В.Н. Куницына. –М., 1987.
6. Кравченко А.И. Родителям о подростках (и подросткам о родителях) / А.И. Кравченко. –М., 2002.

ХУДБАҲОДИҲӢ ВА ЗУҲУРОТИ ОН ДАР НАВРАСОНИ АЪЛОХОН

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар баъзе наврасоне, ки худбаҳодиҳии баланд доранд, «ҳисси калонсолӣ» хело барвақт пайдо мешавад, ки онҳо аз як тараф кӯшиши бештар ба даст овардани

мустақилиятро доранд ва аз тарафи дигар бошад, боварии одамони калонсол боиси он мегардад, ки наврас на танҳо аз ҷиҳати иҷтимоӣ, инчунин аз ҷиҳати физиологӣ худро ба калонсол монанд карда, баъзан рафторҳои ношоямро содир мекунад. Дар ин самт наврас ҳуқуқҳои калонсолонро маҳдуд карда бо ҳамин ҳуқуқҳои худро васеъ мекунад ва талаб мекунад, ки калонсолон шахсияти ӯро эҳтиром кунанд. Муносибати калонсолон бо наврас бояд дар асоси чорчӯбаи муайяни шуурона ва системанок амалӣ гардад. Калонсолон назоратро бояд дар меъёри муайян нигоҳ доранд, зеро аз ҳад зиёд назорати баланд боиси асабонишавӣ ва дилгиршавии наврас мегардад ва баръакс беназоратии доимӣ низ ба вайроншавии хислатҳои рафтори наврас оварда мерасонад. Яъне, аз ин бар меояд, ки наврас ҳоло ҳам ба назорати калонсолон вобаста аст.

Калидвожаҳо: наврас, калонсолон, худбаҳодиҳӣ, худбаҳодиҳии паст, худбаҳодиҳии миёна, худбаҳодиҳии баланд, дараҷаи иддао, ҳисси калонсолӣ, муносибат, назорат.

САМООЦЕНКА И ЕЁ ПРОЯВЛЕНИЯ У УСПЕВАЮЩИХ ПОДРОСТКОВ

Наблюдения показывают, что у некоторых подростков, которые имеют высокий уровень самооценки рано проявлется “чувство взрослости”, поэтому они больше чем другие стараются приобрести самостоятельности, а доверительное отношение взрослых к ним приводит к тому, что они не только со стороны социальности, но физиологически равняют себя с взрослыми и совершают необдуманные поступки. В этом направлении подросток сужая права взрослых расширяет свои права и требует, что бы взрослые уважали его личность. Взаимоотношение взрослых с подростком должно осуществлятся в рамках сознательности и систематичности. Контроль за подростком должно осуществляться на необходимом уровне. Сверх нормативное контролирование поступки подростка приводит к скучности и спыльчивости, а постоянное безпечность приводить к отрицательным свойством личности подростка. Это доказывает, что подросток все ещё должен находиться под необходимом контролем вэрослых. Котроль должен бить постоянным, но справедливым.

Ключевые слова: подросток, взрослые, самооценка, низкое самооценка, средное самооценка, высокое самооценка, уровень притязаний, чувство взрослости, отношение, контроль.

SELF-ASSESSMENT AND ITS MANIFESTATIONS IN SUCCESSFUL ADOLESCENTS

Observations show that some adolescents who have a high level of self-esteem early show a "feeling of adulthood," so they try more than others to gain independence, and adults' trust in them leads to the fact that they equate themselves with adults not only from the side of sociality, but physiologically and perform rash actions. In this direction, the teenager narrowing the rights of adults expands his rights and demands that adults respect his personality. The relationship between adults and adolescents should be carried out within the framework of consciousness and systematicity. Control of the teenage should be carried out at the required level. Beyond the normative control of the act of a teenager leads to boring and sprinkling, and constant sleeplessness leads to a negative property of the personality of the teenager.

Keywords: teenager, adults, self-esteem, low self-esteem, average self-esteem, high self-esteem, level of claims, feeling of adulthood, attitude, control.

Сведения об авторе: ***Шарипова Мино Мирзошарифовна*** – магистрант второго курса факультета философии Таджикского национального университета. Телефон: **902-62-40-04**

Information about the author: ***Sharipova Mino Mirzosharifovna*** – second-year master`s student of Faculty of Philosophy. Phone: **902-62-40-04**

АҚИДАҲОИ НАКӮКОРӢ ВА КӮМАКРАСОНӢ ДАР АФКОРИ МУТАФАККИРОНИ ШАРҚ ТО ДАВРАИ ИСЛОМ

Ошурова Фахрия
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳамасола дар ҷаҳон Рӯзи байналмилалии накӯкорӣ 13-уми ноябр ҷашн гирифта мешавад. Накӯкорӣ ва кӯмакрасонӣ ин сиёсат ва амалест, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, пайгирӣ менамоянд. Миллати мо тӯли тамоми таърихи ҳастии худ кирдори некиву накӯкориро пешаи худ намудааст ва имрӯз ҳам аз дар ин ҷодаҳо қавитару бовариноктар қадам мезанад.

Масъалаҳои ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ, бахусус кӯмаки иҷтимоии ниёзмандон, маъюбон, кӯдакони ятиму бесаробонмонда, меҳтарони ҷангу меҳнат ва оилаҳои камбизоат, инчунин,

дастрасии онҳо ба хизматрасонии тиббӣ ва иҷтимоӣ дар мадди назари Асосгузори сулҳу вахдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад. Тавре Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 26 январи соли 2021 дар Паёми навбатиашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон изҳор намуданд: “Ҳукумати кишвар ба масъалаи ҳифзи саломатӣ ва нигоҳубини ятимону маъюбон ва пиронсолону бепарасторон мунтазам ғамхорӣ зоҳир карда, барои беҳтар сохтани шароити иҷтимоии онҳо тадбирҳои саривақтиро амалӣ менамояд. Халқи шарафманди тоҷик нангу номуси ватандорӣ ва ҳисси баланди миллӣ дорад ва бо чунин хислатҳои неку созандаи худ метавонад иқдомоти аз имрӯза ҳам бештарро амалӣ карда, Ватани муқаддаси худро ба кишвари ободу пешрафта ва ҳамқадами ҷаҳони муосир табдил диҳад” [7].

Таҳлили осори мутафаккирони антиқа нишон медиҳад, ки дар Юнон ва Рими Қадим анъанаҳои накӯкорӣ, кӯмаки иҷтимоӣ ва ёрии иҷтимоӣ рушд карда буданд. Дар байни кӯмакҳои иҷтимоии анъанавии Юнони Қадим бахшидани қарзи ғуломӣ, харидани асирафтодагони фурӯхташуда, ба аҳолӣ ташкили хӯроки нисфирӯзии ройгон ва монанди инҳоро номбар намудан мумкин аст. Аз асрҳои VI-уми то милод дар Афина бахшоишҳои гуногун дар шакли пул, либос, хӯрока ва ғайра ҷамъоварӣ гардида, ба шахсони эҳтиёҷманди шаҳр тақсим карда мешуд. Маҳз дар Юнони Қадим аввалин маротиба мафҳумҳои "популизм" (ба шаҳрвандони озод аз хазинаи давлат пул тақсим кардан) ва "филантропия" пайдо шудаанд. Дар Рими Қадим низ анъанаҳои накӯкорӣ ва кӯмакрасонӣ хеле рушд карда буд, аз ҳисоби хайрияҳо ба эҳтиёҷмандон хӯроки бепул тақсим мекарданд, масҷиду ҳамомҳои ҷамъиятӣ бунёд менамуданд. Дар Рими Қадим кӯмаки иҷтимоӣ хусусиятҳои худро дошт, махсусан, ташкили ёрии иҷтимоӣ бо кӯдакон фарқ менамуд. Дар Рими Қадим ба кӯдакони ятим, бесаробонмонда ва кӯдакони оилаҳои камбизоат дар сатҳи давлатӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда мешуд. Барои кӯмак ба кӯдакони ятим муассисаҳои хайриявӣ таъсис дода шуда буданд (махсусан, дар давраи ҳукумронии император Август солҳои 30-уми то милод). Ташкилнамоии фондҳои хайриявӣ ва кӯмакрасонии хусусӣ низ хеле ривоҷ ёфта буд. Дар давраи ҳукумронии императори Рими Қадим Сезар барои паст намудани шиддати камбизоатӣ барои бекорон ҷойҳои корӣ пешниҳод менамуданд. Камбизоатон дар ҳамаи шаҳрҳои Италия аз андози манзил озод гардида буданд. Шахсоне, ки аз офатҳои табиӣ ва ё бемориҳои сироятӣ зарар медиданд, давлат ҷубронпулиҳо пардохт менамуд. Барои ҳарбиёне, ки дар амалиётҳои ҷангӣ маъюб мегардиданд, қитъаҳои замин тақсим карда дода мешуд. Заминдорони сарватманд вазифадор гардида буданд, ки ба шаҳрвандони камбизоат гандум тақсим карда диҳанд. Кӯмаки иҷтимоии мансабдорон ба шахсони эҳтиёҷманд дар шакли тақсимоти пул ва нон дар давраҳои интихоби довталабон ба мансабҳои давлатӣ авҷ мегирифт. Ахлоқ ҳамчун зербинои асосии шуури ҷамъиятӣ дар пайдоиш ва таҳкими давлат нақши бузургеро дорад. Аз ин рӯ, масъалаҳои ахлоқ дар таълимонти мутафаккирони Шарқ бо консепсияҳои динӣ-фалсафӣ омехта шуда, ҳаллу фасли худро ёфтаанд. Чунин мафҳумҳои иҷтимоӣ, ба монанди «ёрии байниҳамдигарӣ», «адолат», «накӯкорӣ», “кӯмакрасонӣ” ва ғайраҳо дар замони мо бештар мазмуни ахлоқӣ доранд. Таълимоти иҷтимоии форсу тоҷик дорои таърихи ниҳоят куҳану тӯлонӣ буда, мактабу равияҳои пурмӯҳтавои гуногун ва ҳазорон ҳакимону мутафаккирони нуктасанҷу фарзонаро фарогир мебошад. Мактабу равияҳои гуногуни он саршори андарзҳои ҳакимона ва афкори иҷтимоӣ буда, дар тӯли таърих ва гузашти айём тағйиру табдил ёфта, бою ғанӣ гардидааст. Сарчашмаи назариву маънавии афкори иҷтимоии асримиёнагии форсу тоҷик таълимотҳои иҷтимоии тоисломии мардуми ориёитабор – зардуштия, монавия ва маздакия маҳсуб мешавад. Ин таълимотҳо ба сифати сарчашмаи назарии бумии онҳо хидмат кардаанд. Дар рушду камоли афкори иҷтимоии асримиёнагии форсу тоҷик саҳм ва нақши маъруфтарин ҳакимону нобиғаҳои он – Ибни Рованди, Абӯбакри Розӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, Абӯнасри Форобӣ, Шайхурраис Абӯалӣ ибни Сино, Ҳаким Носири Хусрави Қубодиёнӣ, Хоҷа Насириддини Тусӣ, Қутбуддини Шерозӣ, Аҳмади Дониш ва дигарон бузург аст. Ақидаҳои ахлоқии халқҳои тоҷику форс ва қавмҳои ҳамасли онҳо дорои таърихи

беш аз ду ҳазорсола мебошад. Нахустин мактабҳои фалсафии он – ҳикмати хусравонӣ, фалсафаи муғон, зурвония ва машшоияи даврони сосонианд, ки дар аҳди бостон ва ибтидои асрҳои миёна роиҷ буданд. Таълимоти зардуштия, монавия ва маздакия, ки дар он даврон ривоҷи тоза доштанд, саршор аз маъниҳои накӯкорӣ ва кӯмакрасонӣ буданд. Назарияҳои зиёде, ки ин мактабҳо ва намояндагони онон дар мавриди накӯкорӣ ва кӯмакрасонӣ пешниҳод кардаанд, далели рушди ақидаҳои ахлоқии халқи тоҷик дар аҳди қадим аст.

Ақидаҳои иҷтимоии халқи тоҷик дар аҳди қадим дар дини Зардуштия ва китоби он "Авесто" инъикос гардидаанд. Зардушт кӯшидааст, ба мубрамтарин масъалаҳои ҳаёти инсонӣ равшанӣ андозад. Фалсафаи амалии вай аз ҳидоят ба ахлоқи ҳамидаву ҳасана, ки ба гуфтору пиндор ва рафтори нек асос ёфтааст, сар шуда, то масоили бунёди оилаи солеҳа, кишоварзию ободонии олам ва истиқрори ҷомеаи адолатпеша ва ғайра доман паҳн кардааст [4, с. 41]. Нуктаҳои диалектикии масоили иҷтимоии зардуштия ин фикрро таъйид менамояд. Кишоварзию чорводорӣ, ки дар таълимоти зардуштия мартабаи хеле баланд дорад, аз шарифтарин машғулиятҳо дониста шудааст. Хушбахтии одамон аз кишоварзию муқаддас доштани замин вобаста аст. Ба ақидаи Зардушт, ҳосилхез гардонидани замин ба даҳ ҳазор дуохонӣ ва сад қурбонӣ баробар аст. Парвариши чорвои нафърасонро низ аз аъмоли неки инсонӣ медонад. Зардуштия беҳдошти вазъи моддии мардумро тақозо мекард, зеро пайғамбари зардуштӣ мӯътақид буд, ки фақир ва бенаво шахси хушахлоқ ва дорои ахлоқи ҳамида буда наметавонад. Дар андешаҳои ахлоқии зардуштия, ки бар пояи гуфтори нек, пиндори нек ва рафтори нек қарор гирифтааст. «Авесто» пайваста дар бораи гуфтори нек, пиндори нек ва рафтори нек баҳс намуда, мақоми ҳар яки онҳоро таъин кардааст. Аз гуфтаҳои «Авесто» натиҷа метавон гирифт, ки асли асосӣ ва пояи умумии ахлоқи зардуштӣ маҳз гуфтори нек аст. Пиндори нек аз назари зардуштиён, аз нияти нек иборат аст, ки мутобиқ ба рӯҳи қонуни Аҳуромаздо мебошад. Зардуштия таъин мекунад, ки барои он ки инсон дар густариш додани хайр ва пирӯзии он ба Аҳуромаздо мадад расонад, ӯро зарур аст, ки рафтори нек зоҳир намояд ва садди роҳи ҳама гуна шар гардад. Маҳз ба хотири саодатмандии мардум инсонро зарур аст, ки гуфтори нек ва рафтори некро мояи ахлоқи худ қарор бидиҳад. Нақши таълимоти фалсафии зардуштия дар рушду ривоҷи таълимотҳои фалсафии минбаъдаи форсу тоҷик – монавия ва маздакия бузург аст. Ақидаҳои накӯкорӣ ва кӯмакрасонӣ дар дигар таълимотҳои иҷтимоӣ-динии мактабу равия ва ҷараёнҳои динии халқҳои ориёнажоди Шарқ, мисли монавия ва маздакия ифода ёфтаанд. Маздак ташвиқ мекард, ки ҳама одамон ҳуқуқи баробар доранд ва нобаробариро барҳам додан лозим аст ва Худо неъмати оламро барои ҳамин офарид, ки мардум онро байни худ аз рӯи инсоф тақсим кунанд, вале мардум дар ин кор ноинсофӣ карданд [5, с. 44] Талаби одилона тақсим кардани неъматҳои моддӣ ва талаби барҳам додани нобаробарӣ мусоидат намуд, ки таълимоти Маздак, пеш аз ҳама, дар байни зироаткорони ҷамоат паҳн шавад [9, с. 68].

Хулоса, таълимотҳои мутафаккирони Шарқ бо консепсияҳои динӣ-фалсафӣ омехта шуда, ҳаллу фасли худро ёфтаанд. Мафҳумҳои иҷтимоӣ, ба монанди «ёрии байниҳамдигарӣ», «адолат», «накӯкорӣ», "кӯмакрасонӣ" ва ғайраҳо дар замони мо бештар мазмуни ахлоқӣ доранд. Таълимоти иҷтимоии форсу тоҷик дорои таърихи ниҳоят куҳану тӯлонӣ буда, мактабу равияҳои пурмӯҳтавои гуногун ва ҳазорон ҳакимону мутафаккирони нуктасанҷу фарзонаро фарогир мебошад.

АДАБИЁТ

1. Аҳмади Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития / Аҳмади Дониш. – Душанбе, 1992. – 454 с.
2. Афзалов Х. Таърихи педагогикаи тоҷик. Монография / Х. Афзалов, Б. Раҳимов. – Душанбе: Маориф 1994. – 372 с.
3. Диноршоев М. Матолиби фалсафаи Ибни Сино. Монография М. Диноршоев. – Душанбе, 2011. – 320 с
4. Комилов Р.С. Фалсафаи тоҷик: аз аҳди бостон то имрӯз. Монография / Р.С. Комилов– Душанбе, 2011.
5. Кристенсен А. Маздопарастӣ дар Эрони қадим. Монография / А. Кристенсен. – Теҳрон, 1335.
6. Носири Хусрав. Куллиёт. Осори фалсафӣ / Носири Хусрав. – Душанбе, 2003.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» [Захираи электронӣ] // Сомонаи расмии

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Режими дастраснамоӣ: http://president.tj/node/25005 (Санаи мурочиат: 26.01.2021).
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати иди фитр [Захираи электронӣ] // Сомонаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Режими дастраснамоӣ: http://moh.tj/?p=7418 (Санаи мурочиат: 04.04.2021).
9. Пури Довуд. Готҳо сурудаҳои Зардушт. Монография / Пури Довуд. – Теҳрон, 1354.
10. Султонов У. Ақидаҳои фалсафӣ, иҷтимоӣ ва ахлоқии Абӯалӣ Ибни Сино. Монография / У. Султонов. – Душанбе, 1975

АҚИДАҲОИ НАКӮКОРӢ ВА КӮМАКРАСОНӢ ДАР АФКОРИ МУТАФАККИРОНИ ШАРҚ ТО ДАВРАИ ИСЛОМ

Дар мақола масъалаҳои накӯкорӣ ва кӯмакрасонӣ, ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ, кӯмаки иҷтимоии ниёзмандон, маъюбон, кӯдакони ятиму бесаробонмонда ва оилаҳои камбизоат, осори мутаффакирони Шарқи Қадим дар бораи накӯкорӣ, кӯмаки иҷтимоӣ ва ёрии иҷтимоӣ дида баромада шудааст. Ба ақидаи муаллиф ахлоқ ҳамчун зербинои асосии шуури ҷамъиятӣ дар пайдоиш ва таҳкими ҷомеа ва давлат нақши бузургеро доро мебошад. Ақидаҳои ахлоқии халқҳои тоҷику форс таърихи беш аз ду ҳазорсола дошта, нахустин мактабҳои фалсафии он – ҳикмати хусравонӣ, фалсафаи муғон, зурвония ва машшоияи даврони сосонӣ ба шумор мераванд. Таълимоти зардуштия, монавия ва маздакия, ки дар он даврон ривоҷи тоза доштанд, саршор аз маъниҳои накӯкори ва кӯмакрасонӣ буданд.

Калидвожаҳо: накӯкорӣ, кӯмакрасонӣ, ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ, ятим, маъюб, пиронсолон, бепарастор, эҳтиёҷманд, филантропия, адолат, зардуштия, монавия, маздакия, Авесто, камбизоат, худшиносӣ, худошиносӣ.

ИДЕЯ ДОБРОДЕЯТЕЛЬСТВА И ВЗАИМОПОМОЩИ В УЧЕНИЯХ МЫСЛИТЕЛЕЙ ВОСТОКА ДО ИСЛАМСКОГО ПЕРИОДА

В статье рассматриваются вопросы благотворительности и социальной помощи малообеспеченным, инвалидам, детям – сиротам и малообеспеченным семьям, наследие мыслителей Древного Востока о благотворительности и социальной помощи. По мнению автора, мораль как главная основа общественного сознания имеет большой план возникнавения и укрепления общества и государства. Таджико – персидская моральная идеология имеет более чем двухтысячелетнию историю. Ее первым философскими школами были мудрость Хусрава, философия Мугана, учение зурванизм и машшаизм периода Сасанидов. Учения зороастризма – моманизм и маздакизм, которые в то время находились на гране своего развития, содержали в себе значения доброты и помощи.

Ключевые слова: благотворительность, помощь, социального защита, сирота, инвалид, пожилой, бездомный, малообеспеченный, благотворительность, справедливость, зоростризм, монашество, маздакия, Авеста, бедные, самопазнания.

THE IDEAS OF VIRTUE AND MUTUAL ASSISTANCE IN THE PRE-ISLAMIC TEACHINGS OF EASTERN THINKERS

The article deals with the issues of charity and social protection of the population, social assistance to the needy, disabled people, orphans and low – income favilies, the heritage of the thinkers of the Ancient East about charity and social assistance. According to the author, morality as the main basis of social consciousness has a large plan for the emergence and strengthening of society and the state. Tajik – Persian moral ideology has more than two thousand years of history. Their first philosophical schools were the wisdom of Khusrav, the philosophy of Mugan, the teachings of Zurvanism and Mashaism and Mazdakism, which were on the brink of their development at the time, contained the meanings of kindness and help.

Keywords: charity, help, social protection, orphan, disabled person, elderly, homeless, needy, charity, justice, Zoroastrianism, monasticism, mazdaria, Avesta, poor, self – knowledge.

Сведение об авторе: ***Ошурова Фахрия Абдулсаторовна*** – Таджиксий Национальный Университет - магистр второго курса факултета философии. **Адресс:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудакӣ 17.**Телефон**: 992 50 106 59 95

Information about the author: ***Oshurova Fakhriya Abdulsatorovna***– Tajik National University, second year master`s student of Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, city of Dushanbe, Rudaki Avenue 17, **Phone**: 992 50 106 59 95

ФИЛОЛОГИЯ ВА ЖУРНАЛИСТИКА – ФИЛОЛОГИЯ И ЖУРНАЛИСТИКА

НАЗМИ СИЁСИИ ТОҶИК ДАР ОҒОЗИ ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ ВА МАСЪАЛАҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ

Раҳимзода Н.К.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ба вуҷуд омадани матбуот, хусусан шабакаи ҷаҳонии Интернет ва пасон ба миён омадани сомонаву шабакаҳои иҷтимоӣ қисман доираи адабиётро танг кард. Дар ин раванд, паст шудани мавқеи адабиёт нисбат ба журналистикаи иҷтимоӣ мушоҳида шуд, аммо ин ҷойгузинӣ ба публисистикаи сиёсӣ ва шеъри сиёсӣ таъсир расонида натавонист. Зеро "аз замоне ки матбуот падид омад, назми публисистӣ низ ривоҷ ёфт. То замони тавлиди матбуот низ мавҷудияти он инкор намегардад, аммо бо омадани мабуот ин навъи назм минбари худро пайдо кард, ки муҷиби доман афрохтанаш гардид" [3]. Хусусияти аслии шеъри иҷтимоӣ-сиёсӣ ин навиштану таҳлил ва инъикоси воқеоти замон аст. Назми иҷтимоӣ дар замони истиқлолият дар ифодаи фикр, инъикоси авзои иҷтимоии ҷомеа, тарғибу ташвиқи сиёсат ва ҳифзу нигаҳдории манфиатҳои ватан доманаи васеъ ва беҳудудро фаро мегирад. Дар ин радиф, инъикоси воқеаву рӯйдодҳои таърихӣ ва сиёсии хусусияти байналхалқидошта аз эътибор дур нест. Чун адибони замон, ки ҳамқадами вақт буданд, эҷодиёташон аз тасвири рӯйдодҳои сиёсӣ ва байналхалқӣ холӣ буда наметавонист. Ҳамқадамии шоирон боиси эҷоди шеърҳои иҷтимоӣ ва ривоҷи назми публисистӣ гардид. Инъикоси воқеот бо истифода аз назми публисистӣ, ки аллакай муҳаққиқони соҳа И. Усмонов, П. Гулмуродзода ва А. Саъдуллоев шеъри иҷтимоиро "шеъри публисистӣ" [7, 55] эътироф кардаанд. Зеро дар адабиёт агар шеър аз рӯйи тахайюл ва фантазияи шоир эҷод гардад, онро наметавонем шеъри иҷтимоӣ номид. Аммо агар он дар таъсири як ҳодисаи сиёсӣ ва ё авзои вақтии ҷомеа эҷод шавад, пас метавон гуфт, ки ин шеър дар назми публисистӣ навишта шудааст. Пас аз ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ, 9-уми сенятбри соли 1991, саҳифаи нави адабиёти тоҷик оғоз ёфт, ки он минбаъд пешбаранда ва ҳифзкунандаи сиёсат ва аҳдофи пешгирифтаи Ҳукумат ва давлат гардид. Бо баробари расидан ба истиқлолият дар соҳаи адабиёт бисёр дигаргуниҳои такондиҳанда ба вуҷуд омад. Адибони тоҷик дар вокуниш ба чандин воқеоти даҳшатбори дохилӣ ва хориҷӣ тавонистаанд бо шеърҳояшон бетараф набудани хешро ба зуҳуроти номатлуби замон исбот кунанд. Пас дарк кардан мумкин аст, ки шоири иҷтимоӣ ва шеъри иҷтимоӣ дар ҳар замон вобаста ба сиёсати замон ва авзои иҷтимоии мардум эҷод мешавад. Заминагузорӣ барои шеъри иҷтимоӣ аз замони бозсозии Шӯравӣ оғоз гардида буд. Зеро дар ин вақт, ки муддати чанд солро фаро гирифт, аҳли эҷод тавонистанд барои офариниши шеъри сиёсӣ ва доман афрохтани публисистикаи сиёсӣ талош кунанд. Ин раванд то ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ доман афрохт ва ба нуқтаҳои ҳадафрас расид.

"Дастоварди асосии бозсозӣ вусъату равнақ гирифтани публисистикаи сиёсӣ, бамаротиб сиёсатдон шудану ба сиёсат сахт гаравидани аҳли ҷомеа, фошофош гуфтани камбудию ҷиноятҳои солҳои қабл, иброзу зикри "дард"-у "касалӣ"-ҳои солҳо шифонаёфта ва ба ин васила, боло рафтани худшиносиву ифтихори миллӣ, дарки воқеии ҳуқуқу озодии фардии шахс, итминон ба неруи шахсии хеш, ҷасорати инсонӣ ва амсоли инҳост" [1, 172]. Яъне, метавон гуфт, ки дар замони пеш аз истиқлолият шеъри публисистӣ то андозае доман фарох карда, на фақат ба масъалаҳои дохилӣ, балки ба масоили байналхалқӣ низ ворид шуд. Ин вуруди шеъри публисистӣ ба ҳамрадифии авзои замон сабаб шуд, ки шеъри иҷтимоӣ ва сиёсии адабиёти тоҷикро тамоми форсизабонони ҷаҳон хонанд ва ибрози ақида кунанд. Яъне, "оғози шеъри сиёсӣ-иҷтимоӣ дар Тоҷикистонро метавон бо таҳаввулоти адабии давраи машрубият ва пас аз он муртабит номид" [1, 101].

Инкишоф ва рушди ин раванд низ аз адибон ва публисистони замони муосир, ки ба фазои баҳсҳои доманадори шабакаҳои иҷтимоӣ ворид шудаанд, вобастагии зиёд дорад.

“Асри бистро барои тамоми назми публисистии ҷаҳон метавон нуқтаи кулминатсионӣ номид” [3]. Чун ҳар саҳифаи адабиёти давраҳои гуногуни тоҷикро варақ мезанем, минҷумла ашъор, эҷодиёт ва куллиёти адибону шоирон моломоли шеъри иҷтимоӣ ва сиёсӣ аст. Инро низ метавон “табаддулоти шеърӣ” номид. Зеро “рушду такомули адабиёти мустанади муосир низ ба фаъолияти рӯзноманигорону публисистии адибони тоҷик иртибот дорад” [6, 95], ки идораи ин раванд низ ба эҷодиёти онон алоқамандӣ дорад. Пас аз истиқлолият оғози ҷанги шаҳрвандӣ дар кишвар боис гардид, ки шумори ашъори даъватии шоирону нависандагон барои барқарор кардани сулҳ зиёд гардад. Дар замони ҷанг шеърҳои шиорӣ ва даъват, ки сирф ба масъалаҳои байналхалқӣ ва минтақа, масоили ҳифзи ҳуқуқи инсон ва ҳимояи манфиати онҳо нигаронида шуда буданд, ба маротиб зиёд шуд. Хусусан, ин гурӯҳи даъватҳо дар замони ҷанг хеле зиёд дар саҳифаҳои адабиёт ва матбуот ба чашм мерасанд, ки боиси ба вуҷуд омадани майдони васеи баҳсҳои тӯлонӣ гардиданд. Лоиқ Шералӣ аз зумраи он шоиронест, ки назми ӯ инъикосгари таърихномаи адабиёти навини тоҷик аст. Ашъори Лоиқ моломоли дарси хештаншиносиву ватандӯстӣ ва минбари виҷдон ва ровии армони халқаш мебошад. Шоир дар масъалаҳои миллатхоҳӣ ва хештаншиносӣ шеърҳои зиёд эҷод кардааст, ки боиси баҳсҳои тӯлонӣ гардиданд. Ашъори умдатари шоир дар даврони ҷанги шаҳрвандӣ эҷод гардиданд, ки ҷумла ҳамаи онҳо инъикосгари ҷангҳои таҳмилии даврон буд.

“Фоҷиаи солҳои 90-ум дар Тоҷикистон дар осори Лоиқ - шоире, ки маҳз ба шарофати офаридаҳои ӯ дар адабиёти кунунии мо баёни тафаккури миллӣ расм гардида буд, таъсири бисёр амиқ ва муассир гузошт” [5, 118]. Ӯ ҳеҷ гоҳ хастагиро дар эҷоди шеъри миллӣ ва миллатхоҳӣ ҳис намекард ва маҳз ҳамин сабаб гардид, ки “осори индавраи шоир саросар лабрези ҳасрату дард аст аз хорию афтодагӣ, забунию бечорагии миллати тоҷик, аз хештанношиносӣ, аз пора-пора шудани он ба маҳалҳо, аз вайронию нооботии кишвар, аз он ки ин сарзамини замоне ободу ором имрӯз ба маргистон, ба кушторгоҳ, ба мурдахона, ба ошёни камону камонгарон табдил ёфтааст” [5, 118]. Шоир бо алам ҳасрати мардумеро, ки чанд сол пеш дар васфаш шеърҳои ифтихорӣ мегуфт, акнун имрӯз “марсияхонӣ” мекунад. Аммо афсӯс, ки хуни ноҳақ мерезад ва ноҳақон миллату ватанро пора карданд. Шеърҳои Лоиқ аксарияташон аз эътиқод ва интиқодҳои сахти шоир маншаъ мегиранд, ки эҷоди чунин шеър дар замони худ ба монанди ҳаракат кардан ба муқобили маҷро аст. Шеърҳои Лоиқ рӯйрост, ошкоро ва ҳадафрас буданд. Дар солҳои ҷанги шаҳрвандии хонумонсӯз миллати тоҷик чандин нобиғаҳои илм ва фарҳангро аз даст дод, ки боиси доғи ҷомеа гардид. Айнан чунин дар он солҳои ҷанги бародаркӯшӣ чандин олимону журналистони номдори кишвар хуни ноҳақашон барои гуфтани ҳақиқат рехта шуд. Вобаста ба шинохти ғосибони бедину беватан шоир дар шеъри зер, ки 28-уми августи соли 1997 таълиф шудааст, чунин меорад:

Маро, тоҷикро, тоҷикон, шукри Худо, накуштаанд ҳанӯз.
Бо тири тапончаҳо ва мусалсал ва хумпораандоз –
мисли Осимӣ, Исҳоқӣ, Ғуломӣ ва Олимпур (даст марезод)!
Ман зиндаам ҳанӯз,
Вале куштаанд ва куштатарам аз эшон,
Чи ихлоси маро,
Имони маро,
Эътиқоди маро куштаанд [8, 261].

Дар мисраъҳои шеърӣ Лоиқ сухан аз забони ғурамаргони нобиғаҳои миллати тоҷик Осимӣ, Исҳоқӣ, Ғуломӣ ва Олимпур мегӯяд, ки ҷумла ҳамаи эшон дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ аз тири ноҳақи душман кушта шуда буданд.

Муҳиддин Олимпур 13 декабри соли 1995 дар шаҳри Душанбе аз дасти наҳзатиён бераҳмона кушта шуд. Олимпур, ки он вақт ҳамчун хабарнигори бахши тоҷикии радиои BBC дар шаҳри Душанбе фаъолият мекард, аз барои ҳақиқатгӯиҳояш ба қатл расонида шуд. Баъдан “Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2003 сокинони шаҳри Ваҳдат Адҳам Тоиров ва Назрибек Давлатовро ба қатли Муҳиддин Олимпур гунаҳкор дониста, аз озодӣ маҳрум карда буд. Вобаста ба ҳамин ҷиноят соли 2007 шаҳрванди дигари Тоҷикистон Аслам Усмонов ба муҳлати 15 сол аз озодӣ маҳрум шуд. Насрулло Шарифов баъди

куштори Олимпур ба Русия фирор карда буд. Мақомоти муҳофизи қонуни Русия ӯро дар шаҳри Санкт-Петербург барои талаю тороҷ ба муҳлати 7 сол ҳабс карда буданд. Баъдан мувофиқи дархости Прокуратураи генералии Тоҷикистон Насрулло Шарифов ба мақомоти дахлдори ҷумҳурӣ супорида, равонаи зиндон шуд” [4]. Айнан ин талафот ва ин дарди миллатро Лоиқ ба ояндагон дар шеъраш хабар медиҳад:

Ва ман як мушт сутхони хушк мондаам.
Рагҳоям туҳӣ аз хуни ифтихори миллат.
Ба санги мазори эътиқоди ман
Кӣ катиба менависад?
Ва чӣ менависад? [8, 261].

Ӯ хитоб мекунад, ки “ман зиндаам ҳанӯз”, вале афсус, ки эшонро куштанд ва миллати тоҷик талафот дид. Аммо “рагҳои” эшонро ифтихор аз миллат ва давлат аст. Акнун ба сари санги қабристони мурдагон чӣ нависанд, ҳайронанд. Эҷоди худи ҳамин шеър аз ҷониби Лоиқ Шералӣ дар солҳои ҳанӯз оташи ҷанг хомӯш набуда, худ исботи нотарс ва ҳақиқатгӯ будани шоирро нишон медиҳад. Мо метавонем дар дигар шеърҳои шоир ин масъаларо рӯшантар созем.

Чун набуд дидаваре, ҳақназаре дар бари халқ,
Барфу борони бало рехт ба фарқи сари халқ.
Сангдил баски фузун дар ин сангистон,
Дили санг об шуд аз оҳи модари халқ [8, 410].

Шоир таъкид ба он мекунад, ки дар он даврони хунрезӣ “дидаваре, ҳақназаре” дар байни халқ набуд. Танҳо дар ин вақт ба сари халқи аламдидаи тоҷик “барфу борони бало мерехт”, зеро кӯрдилону хоинони миллат давлатро ба харобазор табдил доданд. Дар идома шоир аз маркази моҷароҳо ёдовар мешавад, ки:

Дар Душанбе зи шару шӯр замин меларзид,
Минбари чанд ҷигаррехта шуд минбари халқ.

Дар маркази муноқишаву тохтутозҳои солҳои ҷанг шаҳри Душанбе, ки аҳолӣ ба ду майдон “Озодӣ” ва “Шаҳидон” тақсим шуда буданд, аз “шару шӯр замин меларзид”. Дар он вақт чанд тан аз “ҷигаррехта” минбари халқро ба даст гирифта, тамаъ аз ҳукумат ва ҳокимият мекарданд. Аммо дар миён халқи бегуноҳ дар азоб ва зери зулм буданд. Ин ва дигар шеърҳои адибони даврро мисол овардан мумкин аст, ки инъикосгари дарди ҳамонвақтинаи ҷомеа буд. Ҳамзамон дар замони истиқлолият шоирони забардасти тоҷик дар вокуниш ба чандин масъалаҳои байналхалқӣ ва минтақа садо баланд карда, бетараф набудани назми тоҷикро ба ин масоил нишон додаанд. Инҳо боис гардид, ки як шеър баробари чандин хабару мақолаҳо истодагарӣ карда, мавқеи устуворро соҳиб гардад. Дар баробари ин, ба вокунишҳои сахти муқобил рӯ ба рӯ шавад. Шоир Бозор Собир дар вокуниш ба куштори афғондухтар Фархунда шеъре навишт, ки дар он замон чанд муддат ба сархати ахбори расонаҳои ҷумҳурӣ ва хориҷӣ қарор дошт. Бозор Собир дар қазия ба куштори бераҳмонаи афғондухтар шеъри "Иди Наврӯз ҷаҳонӣ шуду фархунда нашуд” нашр кард. Ӯ аз ҳодисаи нангини дар шаҳри Кобули Афғонистон ба вуқӯъпайваста ба ғазаб омада, дар дараҷаи ҳиссиёти баланд ва нафрин ба халқи афғон мегӯяд: “Агар мусалмонии Афғонистон ин бошад, ҳама он бомба, ки янки ба сараш рехт, кам аст” [9].

Агар ин аст мусалмонии Афғонистон,
Ҳама он бомба, ки янки ба сараш рехт, кам аст,
Кам аст.
Боз ҳам кам нашавад абри матираш аз тир,
Ғайри хумпора набинад гули сурх,
Ғайри норинҷаки тарканда начинад норинҷ [9].

Шоир дар мисраъҳои боло мусулмонии миллати афғонро зери тозиёнаи танқид мегирад, ки он ҳамаи тиру норинҷаку бомбаҳое, ки ба сари халқи шумо рехт, кам ҳастанд ва бигзор, то абад оташи ҷанг дар сарзаминатон хомӯш набошад. Аз ин мисраъҳои шеър маълум кардан мумкин аст, ки хусусиятҳои хоси шарҳи воқеияти рӯз ба шеър гузаштааст. Шоир ибораҳои “мусалмонии Афғонистон”, “бомба”, “абри матираш аз тир”, “хунпора”, “норинҷаки тарканда”-ро истифода бурда, ба таърих ва вазъи кунунии кишвари

Афғонистон ва эътиқоду диёнаташон рӯй оварда, ҳақиқаташро дар мавқеи шоирии худ баён мекунад, ки албатта, ин мавқеи шахсии Б.Собир низ ҳаст.

Марги Фархундаи ноком ба ман мегӯяд,
Ки ба ҳар як дару девор нависам ба зуғол:
Марг ба Афғонистон!
Сангдевори занон!!
Маҳбаси зан!!! [9]

Шоир дар мисраъҳои боло аз забони Фархурдаи ҷавонмарг ба мардуми афғон хитоб карда мегӯяд, ки марг ба ин ҷумҳурӣ, ки ба маҳбаси занон табдил ёфтааст.

Доду бедод аз ин ҷаллодӣ,
Доду бедод аз ин кафторӣ,
Лошахорони Худо дар назарам
Ҷигари духтари маъсуми маро меканданд,
Лошаи хоҳари яктои маро мехӯрданд [9].

Дар мисраъҳои мобайнии шеър Б. Собир сахт ба эҳсосот дода мешавад ва аз рӯйи он амал карда, шеърро ба итмом мерасонад, ки ин усули дар эҷодиёти Бозор Собир фарқкунанда буд. Эътирози шоир идома ёфта, ин ҳама “ҷаллодиву кафторӣ”-ро ба “лошахорони афғон” рабт дода, сахт маҳкум мекунад, ки онон ҷигари духтари бесоҳибро ваҳшиёнаву бераҳмона пора мекунанд. Пас аз нигоҳи инфиродии шоир агар Ватан ин аст ва ватандорон ҳама бангиду авбошу мурдагав ба ин Ватан беҳтар ин аст, ки на аз ин ватан ва на ватандоре нишоне боқӣ монад.

Араби хонагӣ-шайх аст ниёгони шумо,
Араби хонагӣ-охунд ниёгони шумост,
Араби хонагӣ-муллост ниёгони шумо...
Хуни занҳо ҳама дар гардани асҳоби шумост;
Ана, ин аст ҳамон асли "асиле”, ки шумо меҷӯед [9].

Дар давом шоир аз “араби хонагӣ”, “шайх”, “охунд” ва “мулло” будани ин миллат хабар дода, ҳақиқати аслии эшонро нишон медиҳад. Тасвири шоир ва истифода аз усули таъсиррасонӣ ба афкори хонанда дар мисраъҳо якранг нестанд.

Иди Наврӯз ҷаҳонӣ шуду фархунда нашуд,
Чунки Фархунда набуд.
Баъди Фархунда, бигӯед дар Афғонистон
Ҳеҷ фархунда наояд Наврӯз [9].

Хитоби охирини Б. Собир бо арабтабору арабпараст будани афғонҳо ва Наврӯзи ҷаҳонӣ ва Фархунда ба итмом мерасад. Кишвари Афғонистонро, ки таърихи зиёда аз 40-солааш ҷанг аст, шоир ба “дӯзахи занон” ташбеҳ додааст ва таъкид ба он мекунад, ки ҳеҷ гоҳ як рӯзи фархундаеро пас аз марги Фархунда нахоҳед дид. Дар миёни назм ва насри мустанад иртибот танҳо таъсирнокӣ ва шахсияти шоир ва офаранда буда метавонад. Яъне, дар таъсиррасонӣ ба афкори омма ва хонандаро ба масъалаи рӯз наздик сохтан нақши шахсияти шоир муҳим аст. Ин усули таъсиррасонӣ дар ВАО-и замони муосир хеле фаровон истифода мешавад. Шахсияти муаллиф ва ё имзои он ҳамчун василаи ҷалби аудитория ба мавзӯи асосии вақт яке аз усулҳои муҳим дар замони ҳозира ба ҳисоб меравад. Воқеияти куштори Фархунда низ ба мавзӯи асосии ҳамон вақт табдил ёфта буд. Чун вобаста ба ин ҳодисаи нанговар дар тамоми васоити ахбори оммаи ҳар ду ҷониб, ҳам Афғонистон ва ҳам Тоҷикистон мақолаҳои вокунишӣ нашр шуданд, аммо таъсирнокӣ ва нишонрас будани шеъри Бозор Собир боиси ба вучуд омадани баҳси тӯлонӣ гардид. Ҳатто то ба ин ҳад таҳқир шудани миллати афғон аз тарафи Бозор Собир сабаби ба амал омадани вокунишҳои зиёди мардуми афғон шуд. Дар натиҷа сафири вақтии Ҷумҳурии Исломии Афғонистон дар Тоҷикистон Абдуғафури Орзу маҷбур шуд, ки дар ҷавоб ба шеъри Б. Собир аз Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон дархост карда буд, ки чаро ба таҳқири мардуми афғон аз ҷониби Бозор Собир роҳ медиҳанд. Сафир дар баробари эътироз ба шеър таъкид карда буд, ки “агар касе мехоҳад дар робита ба Фархундаи ҷавонмарг ва дигар ҳаводиси ҷомеа чизе нависад, бояд на аз рӯи эҳсосот, балки моҳирона ва ҳирфаӣ онро ба қалам диҳад ва мо низ дар марги Фархунда бетараф нестем”. Сафир Абдуғафури Орзу дар қазияи куштори Фархунда, қабл аз Бозор Собир, шеър навишта буд

ва таърихи онро 20-уми ҳамали 1394, яъне 9-уми апрели соли 2015 баён карда буд, ки он шеър инҷост:

Баланди сабзи бедорӣ,
Хоб дидам, ки ҳазрати Ҳавво.
Бар сари сахрае сабур шудаст,
Чашми бинои ҳазрати
Одам тираву тор ҳамчу гӯр шудаст.

Дар он вақт интиқоди сафир аз шеъри Бозор Собир ва талаби бахшиши ӯ аз миллати афғон ва якравии Бозор Собир муддати тӯлонӣ дар сархати расонаҳои ҳар ду ҷониб қарор дошт. Чун Бозор Собир дар байни шоирон ягона шахсе буд, ки на ба вазъи сиёсӣ нигоҳ кард ва на ба муносибатҳои тарафайни кишварҳо, ӯ танҳо ба ҳақиқат ва ваҳшонияти куштор вокуниши сахт нишон дод. Аммо ин вокуниш боиси норизории халқи афғон гашт, ки чаро як шоири тоҷик то ба ин ҳад ҷуръат пайдо кардааст, ки ба ҷойи чор-панҷ нафар як миллатро таҳқир ва паст занад. Аз як тараф, интиқоди мардуми афғон ва сафир Абдуғафури Орзу дуруст аст, чун шоир ҳуқуқ надорад, ки ба ҷойи чор-панҷ нафар як миллат ва як давлатро таҳқир кунад. Аммо инро Бозор Собир кард ва аз кардааш заррае ҳам пушаймон нашуд, ҳатто интиқоди шадид ва гуфтаҳояшро дар ҳаққи ин миллат кам донист. Ин ва чандин шеърҳоеро дар адабиёт, матбуот ва шабакаҳои иҷтимоӣ метавон дарёфт, ки пайгири сиёсат, интиқод аз он ва ташвиқи он бошад. Шеъри сиёсӣ дар ҳар давру замон ва вобаста ба мавқеъ ва нигоҳи шоир ба тарзҳои гунонгун садо медиҳад. Шарти асосӣ он аст, ки шоир ҳамқадами замона бошад. Самти таъсир ба шуур ва дарки шеъри сиёсӣ ва иҷтимоӣ аз ҷониби хонанда гуногун аст. Шеъри сиёсӣ-иҷтимоӣ таъсирнокиаш нисбат ба наср зиёдтар мебошад, аммо на ҳар хонанда ба мазмуни аслии он сарфаҳм меравад. Самти таъсирнокӣ ба шуури хонанда низ нисбат ба наср гуногун буда, аз хонанда донишҳои сиёсӣ ва зирак буданро талаб мекунад. Публисистика ҳам ба ин ҷиҳат таъсирнокиаш аз адабиёт фарқ мекунад. Вобаста ба ин масъала, профессор Асадулло Саъдуллоев мегӯяд: “Дар публисистика образ ва мафҳум, образнокӣ ва мантиқи баён, бадеият ва илмият, ҷиҳатҳои эҳсосӣ ва ақлӣ ба ҳам пайванди азалӣ доранд ва ин ҳақиқати бебаҳс аст” [6, 46]. Аммо ҷанбаи духӯрагии шеър дар бисёр ҳолат хонандаро аз дарки маънии аслии мавзӯъ раҳгум мезанад ва ин сабаби дар ҷомеа ба вокунишҳои сахт рӯ ба рӯшавии шеър мегардад. Ин раванд низ яке аз хусусиятҳои аслии баҳси публисистӣ аст. Яъне, метавон гуфт, ки адабиёт, хусусан публисистикаи сиёсӣ ва шеъри иҷтимоии тоҷик дар ҳар замон вобаста ба даврабандӣ якрангу якмаънӣ набуд. Дар ҳар давру замон вобаста ба вазъ ва ҳодисоди бавуҷудомада самт ва таъсирнокии он дигар мегардад. Худи шеър, яъне “шеъри сиёсӣ-иҷтимоӣ ба марҳилаи тозае ворид мешавад” [1, 106] ва дар раванди инкишоф зинаҳои гуногуни таърихиро аз сар гузаронида, ташаккул меёбад.

АДАБИЁТ

1. Акбарзода Ю. Таҳқиқи шеър аз дидгоҳи нав / Ю.Акбарзода – Душанбе: Адиб, 2004. – 198 с.
2. Алиасғари Ш. Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик / Ш.Алиасғар. – Душанбе: Адиб, 1997. – 272 с.
3. Қутбиддин Б. Назаре ба оҳанги публисистии осори Абулқосим Лоҳутӣ [манбаи электронӣ]. URL: http://journalism.tnu.tj/index.php/2016-10-08-17-45-44/ma-ola-oi-ilm/538-nazare-ba-o-angi-publitsistii-osori-abdul-osim-lo-ut (санаи истифодабарӣ: 03.04.2020)
4. Олимпур Муҳиддин [манбаи электронӣ]. URL: https://tg.wikipedia.org/wiki/Муҳиддин_Олимпур#cite_note-3 (санаи истифодабарӣ: 03.04.2020)
5. Сатторзода А. Аз Рӯдакӣ то Лоиқ / А.Сатторзода. – Душанбе: Адиб, 2013. – 176 с.
6. Саъдуллоев А. Хосияти адабиёт / А.Саъдуллоев. – Душанбе: Адиб, 2000. – 256 с.
7. Усмонов И.К. Назарияи публисистика / И.К.Усмонов. – Душанбе, 1999. – 139 с.
8. Шералӣ Л. Куллиёт / Л.Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – 560 с.
9. Шоиронро нагузоред набӯсида ба хок… [манбаи электронӣ]. URL: http://cccp.tj/tj/siyosat/item/4736-shoironro-naguzored-nabusida-ba-hok.html (санаи истифодабарӣ: 03.04.2020)

НАЗМИ ИҶТИМОИИ ТОҶИК ДАР ОҒОЗИ ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Дар мақолаи мазкур мавқеи шеъри иҷтимоӣ ва сиёсӣ, ки пас аз ба вуҷуд омадани матбуот, шабакаи ҷаҳонии Интернет ва пас аз он ба миён омадани сомонаҳову шабакаҳои иҷтимоӣ, ки дар натиҷа қисман доираи адабиётро танг кард, баррасӣ гардидааст. Як муддат паст шудани мавқеи адабиёт нисбат ба журналистикаи иҷтимоӣ мушоҳида шуд, вале ин ҷойгузинӣ ба публисистикаи сиёсӣ ва шеъри сиёсӣ таъсир расонида натавонист. Пас аз тавлиди матбуот назми иҷтимоӣ минбари худро пайдо кард, ки хусусияти аслии

шеъри иҷтимоӣ-сиёсӣ ин навиштану таҳлил ва инъикоси воқеоти замон аст. Назми публисистӣ пеш аз истиқлолият низ дар адабиёт вуҷуд дошт, аммо фарқияти назми иҷтимоии замони истиқлолият дар ифодаи фикр, инъикоси авзои иҷтимоии ҷомеа, тарғибу ташвиқи сиёсат ва ҳифзу нигаҳдории манфиатҳои ватан доманаи васеъ ва беҳудудро фаро мегирад. Дар ин давра инъикоси воқеаву рӯйдодҳои таърихӣ ва сиёсии хусусияти байналхалқидошта дар мавзӯъҳои баррасидашаванда ҷой дода шуданд.

Калидвожаҳо: матбуот, интернет, шабакаи иҷтимоӣ, адабиёт, публисистикаи сиёсӣ, шеъри сиёсӣ, шеъри иҷтимоӣ, журналистикаи иҷтимоӣ, назми публисистӣ.

ТАДЖИКСКАЯ ПОЛИТИЧЕСКАЯ ПОЭЗИЯ В НАЧАЛЕ НЕЗАВИСИМОСТИ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ВОПРОСЫ

В этой статье рассматривается позиция социальной и политической поэзии, которая последовала за появлением прессы, всемирной паутины и последующим появлением веб-сайтов и социальных сетей, что отчасти сузило круг литературы. Какое-то время произошло ухудшение положения литературы по отношению к социальной журналистике, но эта замена не повлияла на политическую журналистику и политическую поэзию. После рождения прессы социальная поэзия нашла свою платформу, главной чертой общественно-политической поэзии является написание, анализ и отражение реалий того времени. Публицистическая поэзия также существовала в литературе до обретения независимости, но различия в социальном порядке периода после независимости в выражении идей, освещении социальной ситуации в обществе, продвижении политики и защите национальных интересов охватывают широкий спектр. В течение этого периода освещение исторических и политических событий международного характера было включено в рассматриваемые темы.

Ключевые слова: пресса, интернет, социальные сети, литература, политическая журналистика, политическая поэзия, социальная поэзия, социальная журналистика, публицистическая поэзия.

TAJIK POLITICAL POETRY AT THE BEGINNING OF INDEPENDENCE AND INTERNATIONAL ISSUES

This article analysis the position of social and political poetry, which followed the emergence of the press, the internet, and the subsequent emergence of websites and social networks, which in part narrowed the scope of literature. For a time, there was a decline in the position of literature in relation to social journalism, but this replacement did not affect political journalism and political poetry. After the birth of the press, social poetry found its platform, the main feature of socio-political poetry is the writing, analysis and reflection of the realities of the time. Publicist poetry also existed in the literature before independence, but the differences in the social order of the independence period in the expression of thought, the reflection of the social situation in society, the promotion of politics and the protection of national interests cover a wide range. During this period, the coverage of historical and political events of an international nature was included in the topics under consideration.

Keywords: press, internet, social network, literature, political journalism, political poetry, social poetry, social journalism, publicist poetry.

Сведения об авторе: ***Рахимзода Нурали Карим*** **-** магистр 2-го курса факультета журналистики Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, р-н Сино, ул. Гипрозем, 30/2, комната 85. **E-mail:** nurali.karim@mail.ru. **Телефон:** +992 931 09 02 06.

Information about the author: ***Rahimzoda Nurali Karim*** - 2nd year master`s student of faculty of journalism, Tajik National University. **Address:** 734025, Tajikistan, Dushanbe city, Sino district, Giprozem street 30/2 room 85. **E-mail**: nurali.karim@mail.ru. **Phone**: +992 931 09 02 06

ВИЖАГИҲОИ ЛУҒАВИИ МИКРОТОПОНИМҲОИ МАВЗЕИ ЗИДЕҲ

Раҳматов Қамариддин
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷамоати деҳоти Зидеҳ яке аз мавзеҳои хушбоду ҳавои ноҳияи зебоманзари Варзоб мебошад. Ҳадафи асосии мо аз ин мавзӯъ, таҳқиқ ва маълумот пайдо намудан оид ба маъно, сохт ва баромади топонимҳои асри ХХ мебошад. Барои омӯхтан ва ҳаллу фасл намудани масъалаҳои муҳимтарини топонимҳо, мо дар мавзеи Зидеҳ мавриди баррасӣ қорор хоҳем дод.

Агар аз роҳи Душанбе ағбаи Анзобро гузашта бошед, аз тарафи чап деҳаи Майхура ва аз тарафи рост Зидехро бо шавқ тамошо хоҳед кард. Махсус Зидеҳ, ки аз ҳад зиёд обшор аст. Обҳо ҳамеша аз гирду атрофаш бархеста, ба тарафи ноҳияи Варзоб ҷорӣ мешаванд. Дар ин мавзеъ ҳашт деҳот бо номҳои: Калон, Камодун, Намозгоҳ, Насруд, Панҷхок, Обихирф, Ҳазора, Кӯктеппа машҳур мебошанд. Мо тасмим гирифтем, ки дар бораи микротопонимияи ҳамин мавзеъ, фикри худро баён намоем. Дар илми забоншиносии тоҷик дар солҳои охир оид ба ин бахш аз тарафи забоншиносон, олимону муҳаққиқони нуктасанҷу дақиққор оид ба ин ё он

минтақаи Тоҷикистон тадқиқотҳои гуногун ба анҷом расонидаанд, ки ҳар яки ин асару рисола дорои мазмуну мундариҷаи ҷолибу рангин ва диққатҷалбкунанда мебошад. Аз ҷумла, дар ин соҳа асару рисолаҳои Розенфелд А.З., Хромов А.Л., Пхалина Т.Н., Додихудоев Р.Х., Карамшоев Д., Н. Офаридаев, А. Девонақулов, Алимӣ Ҷумъахон, Ғафуров О., Эшниёзов М., Абдунабиев А., Исмоилов Ш., Шодиев М., Ҳомидов Д. ва чанде дигаронро номбар намуд, ки ҳар яки ин асарҳои муаллифон бо тартиб сохтаву навишта, дорои мазмуну мундариҷаи махсус буда, ба ин ё он маҳал маълумоти шавҷангезе медиҳанд. Вале бояд қайд намуд, ки мушкилоте дар тартибномаи истилоҳоти ономастика (номшиносӣ) ва қисми таркибии он топонимика талаби ҳастӣ доранд. Дар истилоҳоти топонимӣ ҳоло як тартибу таркиби аниқе, ба чашм намерасад. Бисёри истилоҳҳо шарҳу эзоҳ ва иваз карданро талаб мекунанд. Аз ҳамин ҷиҳат мо тасмим гирифтем, ки назаре ба истилоҳоти ономастикӣ ва топонимӣ рӯ биёрем. Пештар ва ҳоло низ ономастика гуфта, номҳои одамонро дар назар доранд ва барои ифодаи антропонимика ва топонимика аз калимаҳои мушкили “ топоономастика” ва “ономастика” истифода мебурданд. Топонимика низ калимаи юнонӣ буда, аз “ topos ”-ҷой маҳал ва “ onuma ” ном иборат буда, илм дар бораи омӯзиши номҳои ҷуғрофӣ (шаҳр, кӯҳ, дарё, чашма ва ғ.) мебошад. Вале бояд қайд намуд, ки муҳимтаринашон аз инҳо бахши топонимика ба ҳисоб меравад. Яке аз хусусиятҳои муҳимтарини забоншиносӣ аз ҳал намудани номҳои ҷуғрофӣ ё маҳаллӣ аст. Зеро номҳои маҳал ба чандин воқеаву ҳодисаи таърихӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ алоқаи наздик дошта, ин гурӯҳҳо ба хотири инкишофу паҳн шудани хазинаи забони модариамон гардидааст. Маҷмӯи номҳои мавзеъҳои ҷуғрофиро аз рӯйи навъҳои мавзеъҳо ба чунин қисматҳо ҷудо намудаанд.

а) Ойконимҳо

б) Гидронимҳо

в) Оронимҳо

Ойконим калимаи юнонӣ буда, маънии хона, хоҷагии хонавода, иншооти биноро дорад ва дар илми топонимика чун истилоҳ маҷмӯи номи нуқтаҳои аҳолинишин (шаҳр, шаҳрак, деҳа, гузар, маҳалла)-ро ифода менамояд. Ойконимияро низ таҳқиқгарон вобаста ба нуқтаҳои маскунӣ аз нигоҳи меъёр ва гурӯҳҳои полионимия (маҷмӯи номҳои шаҳр), комонимия (маҷмӯи номҳои деҳот), урбононимия (маҷмӯи хиёбону кӯча, паскӯчаву гузаргоҳ), агронимия (маҷмӯи номҳои майдон ва бозорҳои шаҳр), эрготопонимия (маҷмӯи номҳои муассисаву корхонаҳо, заводу фабрика), хрематопонимия (маҷмӯи номҳои марбут ба ҳаёти маданиву равшаннамоӣ) тақсим менамоянд. Дар мавзеи “ Зидеҳ ” зиёда аз 33 номгӯи ойконимҳо вуҷуд доранд: Нови Пиёзо, Кабудӣ, Сангғалт, Сафедоро, Оламҷон, Дашти Заҳеро, Дараи Шӯр, Дараи Ғоиб, Кӯлдара, Ҳавзҳо, Санги Сафед, Зардӣ, Камчвара, Сағручо (Сағурӯча), Сияҳкӯҳ, Кунгуртеппа, Лолақул, Хуҷасангхок, Шӯрак ва ғайра.Чуноне ки дар боло ҷайд намудем, номҳои ҷуғрофиро дар забоншиносӣ илми топонимика меомӯзад. Дар ҳақиқат, номҳои ҳар як маҳал сирри ба худ махсус доранд, ки дар ошкор намудани он ба чандин паҳлуҳои норавшани халқ ва забони модариамон маводи фоидаоваре хоҳад буд. Вале бояд қайд намуд, ки ойконимҳо боз дар навбати худ ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд,

1.Полионимия

2.Комонимия

Комоним – номи деҳа ва комонимия маҷмӯи номҳои деҳот аст. Дар “ Мавзеи Зидеҳ” ҳашт комоним ба қайд гирифта шуд, аз ҷумла Панҷхок, Калон, Камодун, Намозгоҳ, Насруд, Обихирф, Ҳазора ва Кӯктеппа мебошанд. Вожаи **“ Зидеҳ ”** аз ҷузъҳои зи –назди ва деҳ- деҳи поён иборат буда, ба маънои деҳаҳое, ки дар зери кӯҳҳо ҷой гирифтаанд, аз ҳамин хотир вожаи “Зидеҳ” – ро ба худ касб намудааст. Вожаи “ Зидеҳ” аслан тоҷикӣ аст. Дар ин бора ривоятҳову сарчашмаҳои гуногун ва аз нақлу қиссаҳои пирони ин ҷамоат, гӯё дар замонҳои пеш ин мавзеъ, аз си деҳа иборат буда, то солҳои 60-ум ва 70-уми асри гузашта, умр ба сар мебурданд ва аз сабаби ҷанги шаҳрвандӣ ин деҳаҳо ба ҳар тараф муҳоҷир шуда, ватани худро тарк намудаанд.

Насруд “ Намнаруд”, номи деҳа, аз ҷузъҳои **наср**- ба маънии сухани бевазну қофия, сухани ғайри назм; насри бадеӣ ва ҷузъи **уд**- навъи асбоби мусиқии торӣ, ки косахонаи мурудшакли калон ва дастаи начандон дароз дорад. Бо ҳамин гуна ном дар ноҳияи Рашт дар дараи Камароб, Намнаруд, Ҳазора вуҷуд доранд. Ба қавли нақлу ривоятҳои калонсолони ин деҳаи мазкур, ин

қавм аз дараи Камароби ноҳияи Тоҷикободи ҳозира муҳоҷират кардаанд ва дигар андешаҳои гуногун вуҷуд дорад.

Обихирф –(харф-хриф)- аз ҷузъҳои Об – моеи шаффофи беранг; оби маъдан обе, ки дар таркиби худ маъдан; ҷузъи дуюм **Хирф – Харф, харв, ғарв, ғарф, арф – (** водӣ, дашт ва ё дарёчаи кӯҳие, ки аз миёнаи водӣ мегузарад). Топоними мазкур бо гунаҳои гуфтории он дар тартиби топонимии маҳалҳои гуногуни Осиёи Миёна ва аз ҷумла Тоҷикистон васеъ истифода мешавад ва бисёри муҳаққиқгарони таърихи забони тоҷикӣ ба он фикранд, ки ин нишонаи гӯишӣ мансуби як вожаи умумиэронӣ мебошанд, ки дар мавзеъҳои гуногуни нашршудаи забонҳои эронӣ гунаҳои зиёдеро вобаста ба хусусияти фонетикии гӯишҳои маҳал пайдо намудаанд. Аз ҷумла, яке аз таҳқиқгарони варзидаи шевашиноси тоҷик А.З.Розенфелд анҷомаи номвожасози мазкурро дар доираи топонимияи минтақаҳои Ванҷ ва Дарвози ВМКБ дар шакли –харф, харв, дар ҳудуди ноҳияҳои водии Рашт дар шакли – харф – қарф (Муҷахарф, Ҳалқарф). Чи хеле ки аз тарзи ташкили ин анҷома бармеояд, ин форманти номвожасоз дар тартиби топонимии маҳалҳои гуногун ҳам гидроним ва ҳам ойкониму ороним сохтааст. Топонимияи мазкур дар шакли харв\\ харф дар як қатор забонҳои дар истеъмоли помирӣ бо гунаҳои **sarv // sorv // surv** ҳоло ҳамчун калимаи мустақил ба маънои “ теппа, баландӣ, об – дарёчаи кӯҳӣ” истифода мешавад. Донишманди номшинос Р.Х. Додихудоев форманти мазкурро ба қатори ба анҷомҳое дохил менамояд, ки маънои луғавии онҳоро танҳо дар заминаи омӯзиш ва пажӯҳиши хусусиятҳои семантикии номвожаҳои ҷуғрофии маҳалҳо барқарор кардан мумкин аст [Додихудоев, 1975, с. 73 -74]. Агар ба муҳити ҷуғрофии ин навъи топонимҳо ва мавқеи ҷойгиршавии онҳо чашм андозем, ба хубӣ фаҳмидан мумкин аст, ки номвожаҳои ҷуғрофии бо анҷомаи харв\\ харф ба вуҷуд омада, дар ҳақиқат дар маҳалҳое ҷойгир аст, ки аз ду тараф бо водиҳо пӯшида шудаанд ва ё наҳре ё дарёчае аз байни онҳо мегузарад. Бисёри пажӯҳишгарони номшинос анҷомаи мазкурро дар ин ё он маҳалли густариши забонҳои эронӣ ба риштаи таҳқиқ кашида, аз он натиҷагирӣ намудаанд, ки вожаҳои харвдег-и забони язғуломӣ, харев\\ харавек –и забони ишкошимӣ, шарведоҷ –и забони шуғнонӣ ва чирав- и забони вахонӣ ба як маънӣ “ водӣ, дарае, ки аз байни он дарёчаи кӯҳӣ ҷорӣ мешавад” фаҳмида мешавад [Розенфелд. 1964, 163].

Калон – ин деҳа маркази асосии ҷамоат ба ҳисоб рафта, аз маркази ноҳия 40 км дур мебошад. Ин вожа, аслан, калимаи тоҷикӣ буда, маънии ҳаҷман ва миқдоран бузург, азим, кабир, калони калон...; аз замони гузашта сабаби чунин ном гирифтани деҳа он будааст, ки нисбат ба дигар деҳаҳо бузург буда, ҳам аз ҷиҳати аҳолӣ ва ҳам аз ҷиҳати хоҷагӣ, аз дигар деҳаҳо фарқ дорад ва то имрӯз ба ҳамин ном машҳур аст. Деҳаи дигаре, ки дар “ Мавзеи Зидеҳ” аст, ин Кӯктеппа мебошад, аслан дар ин деҳа Яғнобиҳо (суғдзабонон) умр ба сар мебаранд. **Кӯктеппа-** аз ҷузъҳои **кӯк –** ба маънои гиёҳест хобовар, коҳу як навъ растании хурданбоб ва **теппа-** баландӣ, пуштаи баланд баромада аз замин, талу теппаҳои ба таври паиҳам омада. Сабаби чунин ном гирифтани ин деҳа дар он аст, ки чуноне, ки дар боло гуфтем, гиёҳи коҳу дар ин деҳа, бисёр меруяд ва ба бисёри беморихо фоиданок буда, аз дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ омада харидорӣ мекунанд ва доруҳои манфиатноке барои солимии ҷомеа истеҳсол менамоянд. . Аз ҳамин хотир ин деҳаро Кӯктеппа ном мебаранд.

Бояд қайд намуд, ки комонимҳои дараи мазкур ба миқдори кам аз номи мавзеъҳои дигари ҷуғрофӣ гирифта шудаанд, ки онҳо дар наздикии деҳаҳо қарор доранд. Масалан, Дараи Ғоиб, Дараи Шӯр, Дараи Кӯл...

Ҳамин гуна истилоҳоти бисёри ифодакунандаи дигар мавзеъҳои ҷуғрофӣ дар дохили комонимҳо иштирок карда метавонанд.

Оронимия

Яке аз қабатҳои маънои маводи топонимии мавзеи Зидеҳро оронимҳо ташкил медиҳанд. Ороним аз ҷузъҳои **орос** – кӯҳ, **onom** - ном гирифта шуда, номи мавзеъҳои сатҳизаминии ба шаклҳои релеф, яъне кӯҳ, талу теппа робита доштаро меомӯзад ва оронимия – маҷмӯи чунин номҳо мебошад. Бояд қайд намуд, ки аввал зери мафҳуми “ ороним” номи кӯҳ ва теппаҳо фаҳмида мешуд, вале баъдан маънии он тағйир ёфт ва мо низ онро ҳамин тавр барои ифодаи номи кӯҳҳо, теппаҳо, кӯталҳо ва ағбаҳо истифода кардем. Пештар ёдовар шуданием, ки номи дараҳо, ҷариҳо, ғорҳо, сойҳо ва нишебиҳоро, дар бахши “ Спелеонимия ва номи дигар

мавзеъҳои ҷуғрофӣ” баррасӣ хоҳем намуд. Дар мавзеи Зидеҳ, ба мисли минтақаҳои дигари ҷумҳурӣ, кӯҳҳо хеле зиёданд ва яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи табиати минтақа ва умуман ҷумҳурӣ мебошад. Барои ифодаи ин мавзеъҳо асосан истилоҳи тоҷикии “ кӯҳ”, субстрати “ ғар” (ғар) ва туркӣ “тоғ” (toy , tow, toy) истифода шудааст. Истеъмолтарин истилоҳ дар ҳудуди минтақа ва маводи топонимии он унсури тоҷикии “ кӯҳ” аст, ки дар забони тоҷикӣ ба маъниҳои “ баромадагии калону баланд дар сатҳи замин”, “ ҷабал” (маънии кӯҳи устувор, кӯҳи побарҷо) ифода шудааст. Унсури аз ҳама бисёр паҳншудаи оронимияи мавзеъ “ кӯҳ” калимаи хеле қадимаи тоҷикӣ буда, чунин таърихи инкишофи маъноиро аз сар гузаронидааст:

Унсури “эронӣ” kaufa, форсии қадим **- kaufa ,** авесто- **kaofa, форсии миёна-kof, форсии классикӣ-koh, тоҷикӣ-кӯҳ** мебошад. Дар мавзеи Зидеҳ оронимҳо зиёд ба чашм мерасанд. Аз ҷумла, Кӯҳи Занталоқ, Кӯҳи Бушолак, Сағручо, Сагпартов, Каҳкашак, Ҷобир, Ҳиҷраҳак, Чилдухтарон, Гулгун, Бой, Офтобнишин, Сурхӣ, Шикоф, Пешин, Кампирак, Кулдара, Сангғалт, Бибширин, Соярӯ ва ғайра. Кӯҳи “ **Бушолак”** дар қисмати шимолии минтақаи дараи ағбаи Анзоб ҷойгир буда, аз ҷузъҳои **Бушол** - исм ва пасванди **ак –** ҷамъбандӣ ифода ёфтааст. Сабаби “Бушолак ” ном гирифтани кӯҳ дар он аст, ки дар ин кӯҳ дарахти **Бушол** аз ҳад зиёд сабзиш ёфтааст. **Бушол –** ин растании буттагӣ ё печон, ки гулчаҳои хушбӯй дорад. Аз ҳамин ҷиҳат номи ин кӯҳро, аз замонҳои қадим ном мебаранд. Дар мавзеи мазкур бисёре аз кӯҳҳо бо номҳои гуногун вуҷуд доранд, дигаре аз ин кӯҳҳо кӯҳи Сағручо (Сағуруча) мебошад. **Сағручо (Сағуруча)-** дар мавзеи шимолу шарқии минтақа ҷойгир буда, чунин ном гирифтани ин кӯҳ дар он аст, ки дар поёнаш барои худ хонаҳои зиёде кандаанд, яъне аз замони қадим то ҳол вуҷуд доранд, аз ҳамин сабаб чунин номгузорӣ шудааст. Суғур-ҷонвари гурбамонанди сурхчамӯй мебошад, ки аз он либосҳои пӯстин медӯзанд. Ҷузъи **уча –** бошад, аслан аз калимаи тоҷикии “ лона ” (ҳеча, хона ва ғ.), учаро дар лаҳҷавӣ истифода мебаранд. **Кӯҳи Сагпартов** – ин кӯҳ дар қисмати ҷанубу шарқии мавзеъ ҷойгир буда, аз тарафи чапи деҳаи Такоб ҷойгир буда, аз ҷузъҳои **саг –** исм ва аз шакли феъли **партов –** феъли партофтан таркиб ёфтааст. Сабаби чунин ном гирифтани кӯҳ дар он аст, ки як саге аз худ бегона шуда, ба хӯрдани гӯсфандон сар кардааст ва илоҷашро наёфта, бо як азобу машаққатҳо, дасту пояшро баста, аз ҳамин кӯҳи боазаммат, ба поён мепартоянд ва аз он ҳеҷ асаре боқӣ намемонад, аз ҳамин хотир ин кӯҳ номи Сагпартовро ба худ гирифтааст. **Боркӯҳ –** ин кӯҳ аз тарафи рости деҳаи Фалғар ҷойгир буда, рӯ ба рӯйи кӯҳи Сагпартов қарор дорад. Аз ҷузъҳои **бор ё бар- пешванд - кӯҳ – исм** таркиб ёфтааст. Пешванди **бор ё бар** дар забоншиносӣ, бар яъне, **дар бари ... назди... пеши... аз паҳлӯи...** ва ғайра. Асоси тоҷикии **“ кӯҳ”** дар забони тоҷикӣ ба маъниҳои “ баромадагии калону баланд дар сатҳи замин” баён шудааст. **Кӯҳи Чилдухтарон-** дар қисмати шимолии минтақаи Фалғар (Яғноби ҳозира) ҷойгир буда, аз ҷузъҳои **Чил-шумора, духтар–исм** ва пасванди ҷамъбандии **он** таркиб ёфтааст. Бо ҳамин ном чандин номи кӯҳҳо ва дараҳо дар сарзамини Осиёи Миёна ёд мешаванд. Сабаби чунин ном гузоштани кӯҳ (Чилдухтарон), дар он аст, ки дар замони қадим чил нафар духтар, барои ҳимояи номуси худ аз дасти душман ва бехавф мондан, аз Худои таъоло ёрӣ металабанд ва бо қудрати Аллоҳ онҳо ба санг табдил меёбанд, аз ҳамон замон то имрӯз бо номи Чилдухтарон машҳур мебошанд. **Кӯҳи Гулгун** – ин кӯҳ дар қисмати шимолии дараи Анзоб воқеъ буда, аз ҷузъҳои **гул** –исм ва пасванди **гун** ҷамъбандӣ шудааст. Таърихи номи ин кӯҳ қадима буда, аз сабаби рангоранг, сурх, сурхранг будани он ном гирифтааст ва ҳоло ҳам бо ҳамин ном машҳур мебошад.

АДАБИЁТ

1. Алимӣ Ҷумъахон. Ташаккул ва таҳаввули топонимияи минтақаи Кӯлоб. Ҷумъахон А. - Душанбе :ДДМТ, 1995. – 190 с.
2. Алимӣ Ҷумъахон. Топонимика. Ҷумъахон А.– Душанбе, 1995.- 70 с.
3. Азизӣ М. Таърихи мухтасари Хатлон. М. Азизӣ.-Кӯлоб, 1992.-60 с.
4. Айнӣ С. Куллиёт. Ҷ. 12. – Душанбе: Ирфон, 1976. -770 с.
5. А. Девонақулов . Асрори номҳои кишвар. Девонақулов А. – Душанбе: Ирфон,1989. -220 с.
6. Абдулло Фотеҳ. Номнома. Фотеҳ Абдулло. -Душанбе: Ирфон, 1972.-71 с.
7. Ғиёс- ул- луғот. Ҷ. 1.(таҳияи А. Нуров)- Душанбе: Адиб, 1987.- 480 с.
8. Ғиёс- ул- луғот. Ҷ. 2.(таҳияи А.Нуров)-Душанбе: Адиб, 1988.- 415 с.
9. Д. Ҳомидов. Топонимияи водии Кешрӯд. Ҳомидов Д.-Душанбе: Маориф, 2014.- 168 с.

10. Д. Ҳомидов. Сарнавишти вожаҳо. Ҳомидов Д. – Душанбе, 2008.- 140 с.
11. Исмоилов Ш. Топонимияи водии Қаротегин. Ш. Исмоилов.- Рисолаи докторӣ.-Душанбе, 1999.396 с.
12. М. Шодиев. Номҳои ҷуғрофӣ манбаи таърихианд. Шодиев М. – Машъал, 1989, №7, с.2
13. Муҳаммадҳусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Ҷ. 2.-Душанбе: Адиб, 1987.- 420 с.
14. М. Эшниёзов. Шеваи ҳардурӣ. Эшниёзов М. - Душанбе: Ирфон, 1967.-210 с.
15. Н. Офаридаев. Асрори олами номҳо. Офаридаев Н.- Садои Шарқ, 1985.-№1, 131- 133 с.
16. Н. Офаридаев. Ойконимҳои вилояти мухтори кӯҳистони Бадахшон. Офаридаев Н.- Душанбе, 2001.- 163 с.
17. О. Маҳмадҷонов. Этнотопонимияи қисмати шимоли водии Ҳисор. Маҳмадҷонов О. Паёми ДМТ.- Душанбе, 2009.- №3.- 11-13 с.
18. О. Ғафуров. Тафсири мухтасари номҳои ҷуғрофӣ. Ғафуров О.- Душанбе: Маориф, 1983.- 144 с.
19. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ.- Иборат аз ду ҷилд.- Душанбе, 2008.-Ҷ. 1, 950 с. Ҷ. 2, 945 с.
20. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. Москва, СЭ. 1969.- 804 с.
21. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. Москва, СЭ. 1969.- 801 с.
22. Ҷ. Алимӣ. Таҳлили лингвистии микротопонимияи ҳавзаи Сурхоб (ноҳияи Ховалинг ва Совети виляти Хатлон). Алимӣ Ҷ. Дисе... ном... илм... филол... – Душанбе, 1993.- 145 с.
23. Ҳ. Ҳусейнов, Шукурова К. Луғати терминҳои забоншиносӣ. Ҳусейнов Ҳ. Шукурова К.-Душанбе: Маориф, 1985.-255 с.
24. Ш. Исмоилов. Назаре ба вожаҳои ҷуғрофӣ. Исмоилов Ш.-Душанбе, 1963.- 63 с.
25. Ш. Исмоилов. Таҳлили лингвистии топонимҳо. Исмоилов Ш.-Душанбе, 1994.- 42 с.
26. Шеваи ҷанубии зобони тоҷикӣ. Ҷ. 1-4.-Душанбе, 1979-1984.

ВИЖАГИҲОИ ЛУҒАВИИ МИКРОТОПОНИМҲОИ МАВЗЕИ ЗИДЕҲ

Ойконим калимаи юнонӣ буда, маънии хона, хоҷагии хонавода, иншооти биноро дорад ва дар илми топонимика чун истилоҳ маҷмӯи номи нуқтаҳои аҳолинишин (шаҳр, шаҳрак, деҳа, гузар, маҳалла)-ро ифода менамояд. Ойконимияро низ таҳқиқгарон вобаста ба нуқтаҳои маскунӣ аз нигоҳи меъёр ва гурӯҳҳои полионимия (маҷмӯи номҳои шаҳр), комонимия (маҷмӯи номҳои деҳот), урбононимия (маҷмӯи хиёбону кӯча, паскӯчаву гузаргоҳ), агронимия (маҷмӯи номҳои майдон ва бозорҳои шаҳр), эрготопонимия (маҷмӯи номҳои муассисаву корхонаҳо, заводу фабрика), хрематопонимия (маҷмӯи номҳои марбут ба ҳаёти маданиву равшаннамоӣ) тақсим менамоянд.

ОСОБЕННОСТИ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА МИКРОТОПОНИМОВ ЖИТЕЛИ ЗИДЕХА

Ойконим – это греческое слово, означающее дом, домашнее хозяство, задание, а в топонимии как термин сборник названий последнии, городов, посёлков, деревень и кварталов. Ойномия изучается также в терминах поселений с точки зрения норм и групп делятся на полионимии (сборник название городов), комонимия (сборник названия деревень), урбонимия (сборник названия проспектов, улиц, переулок и переходов), аграномия (сборник названий площадей гордских базаров), эрготопонимия (сборник названий учреждений, предприятий, заводов и фабрик), хремотопонимия (сборник названий связанных с культурой и просвещением).

PECULIARITIES OF THE VOCABULARY OF MICRO LOPONYMS INHOBITANTS OF ZIDEH

Oikonym is a Greek word means house, housekeeping, lock, and in toponymy as a term, a collection of settlements, villages and quarters. Oinomy is also studied in term of settlements in terms of norms and groups are divided into polyonymy (collection of names of cities), comomy, urbenonymy, agronymy, agrotoponymy, remotmnymy.

Сведения об авторе: ***Рахматов Камариддин*** – Таджикский национальный университет, магистр второго курса кафедры истории языка и типологии Телефон: 985-86-61-02

Information about the author: ***Rahmatov Qamariddin*** **–** Tajik National University second-year master`s student of department of history of language and typology. Phone: 985-86-61-02

ИБОРАҲОИ ФЕЪЛӢ ВА КОРБУРДИ ОНҲО ДАР ДОСТОНИ «ГАҲВОРАИ СИНО»-И МУЪМИН ҚАНОАТ

Раджабзода Ҳабибулло
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Солҳои охир доир ба масоили гуногуни осори адибони муосири тоҷик асару мақолаҳои зиёде таълиф шуда истодааст. Яке аз вазифаҳои таҳқиқи осори адибони муосири тоҷик аз он иборат аст, ки навъ ва гурӯҳҳои мухталифи ибораҳои забони тоҷикӣ ба таври амиқ ва ҳаматарафа омӯхта шаванд. Ибораҳои феълӣ, ки дар забони тоҷикӣ ҳам аз рӯйи

сохт ва ҳам аз рӯйи маъно навъи мураккабу гуногунранг ва муҳими наҳви забони тоҷикӣ мебошанд, ҳанӯз ба қадри зарурӣ таҳқиқ нашудаанд. Дар мақолаи худ мо ба корбурди ибораҳои феълӣ таваҷҷуҳ намуда, қолабҳои мустаъмали ибораҳои феълӣ, муносибатҳои наҳвӣ, воситаҳои гуногуни алоқаи наҳвӣ ва тобишҳои маънои ин гуна ибораҳоро таҳлилу баррасӣ намудем. Дар забоншиносии тоҷик, асосан, аз солҳои 60-уми асри ХХ омӯзиши ибораҳо оғоз мегардад. Дар пажӯҳишҳои Н. Ниёзмуҳаммадов [33], Н. Маъсумӣ [25,26], Р. Ғаффоров [9,10], Ш. Рустамов [39,40], С. Хушенова С. [49], Б. Камолиддинов [16,17,18] масъалаҳои назариявии ибора, бахусус қонуниятҳои ташкил ва хели ибораҳо, алоқаи ибора бо дигар воҳидҳои наҳвӣ, воситаҳои алоқаи грамматикӣ ва амсоли инҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Оид ба ин масъалаи ибора маълумоти наву фикрҳои ҷолиб дар асару мақолаҳои Д. Тоҷиев [219], М. Н. Қосимова [20,21,22,23], А. Халилов [48], А. Мирзоев [27, 28, 29,30], ба назар мерасад. Махсусан, асари А. Мирзоев «Ибораҳои феълии замонӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик» [29] дар илми иборашиносии тоҷик марҳилаи навро оғоз намуд. Асари мазкур аз аввалин таҳқиқотест, ки дар он ибораҳои феълӣ аз рӯйи сохт, маъно ва баъзе масъалаҳои назарияи ибора баён карда шудаанд. Қисми асосии пажӯҳиши мазкур ҳамаҷониба омӯхтани хелҳои ибораҳои феълиро, ки муносибати замонӣ доранд, дар бар мегирад. Таҳқиқоти мо дар заминаи таҳлили достонҳои Муъмин Қаноат анҷом ёфтааст. Соли 1986 ҷилди дуюми «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» [7] ба табъ расид, ки дар он ибораҳои феълӣ бори нахуст чӣ аз ҷиҳати сохтор ва чӣ аз ҷиҳати маъно нисбатан пурратар таҳқиқ шудааст: «Ибораҳои феълӣ аз ҷиҳати сохт ва ифодаи муносибати синтаксисӣ мураккабтарин, сернавътарин ва серистеъмолтарин гурӯҳи ибораҳои синтаксисии забони адабии ҳозираи тоҷик мебошанд» [7, 77]. Пасоянди «-ро» дар забони адабии пешинаи тоҷик яке аз воситаҳои сервазифаю сермаъно маҳсуб меёфт. Чунон ки Р. Ғаффоров таъкид кардааст, пасоянди «-ро» «дар назму насри классикӣ дар қатори иҷрои вазифаҳои зиёде барои ифодаи мубтадо (субъект) низ хизмат кардааст» [9, 30].

Калима ва ибораҳое, ки бе нишондиҳандаи шакли грамматикӣ ба феъл тобеъ мешаванд, хеле зиёданд.

Феъли «намудан» дар таркиби ибораҳои феълии алоқаи ҳамроҳӣ муносибати объекти бевоситаро ба таври умумӣ нишон медиҳад:

Ҷавони навхати болобаланде бо маром омад,
Ба сар имои таъзиме намуда дар мақом омад.
Ба курсии худаш биншасту аз қайди худӣ вораст,
Замину сақфи ин даргоҳро санҷид бо як даст…
****
Ва Маҳмуду Ҳусайн ин ду бародар
Намуда саҷдаҳо бар хоки модар,
Намуда бӯсаҳо хоки ватанро,
Ба қадди хокдон дида кафанро,
Ба хорӣ мурдани дунёи фанро,
Дилогоҳони ҳоли мулки Доро
Видоъ гуфтанд бо шаҳри Бухоро.
****
Зи пӯлоди Димишқу шоли Кашмир
Намудам пардаю шамшеру занҷир,
Пас аз соле расидам то Бухоро,
Надидам олами ҷуду сахоро,
Ҳама моли маро бурданд бебоҷ
Гурӯҳи раҳзане рӯзе ба тороҷ.
****
Абурайҳони Берунӣ ба фарҳанг
Намуда мулкро хушбӯю хушранг,
Сари донишварони ин замин буд

Барои ҳалқаи шоҳӣ нигин буд.

Дар достони мазкур ба сифати ҷузъи тобеи ибораҳо ҷонишинҳои ишоратии навъи чунин, ончунон ва чун ҷузъи тобеъ феълҳои гуногун омада, муносибати тарзи воқеъ шудани амалро ишора кардаанд:

Бо чунин аҳвол чун ёбам камол,
Давлати модар куҷо ёбад завол?!
Решаи дардаш бурун аз хок буд,
Сустии тан, сустии идрок буд.

Пешояндҳои аслӣ дар ташаккул додани ибораҳои феълӣ нақши бузург доранд, зеро ки аксарияти ибораҳои феълӣ ҳам дар насри давраи мавриди назар ва ҳам дар забони адабии ҳозираи тоҷик тавассути пешояндҳо сохта мешаванд: «Пешояндҳо, ҳамчун калимаҳои ёридиҳанда, маънои мустақили луғавӣ надоранд”.Пешояндҳо ҳамеша бо исмҳо, ҷонишинҳо, шумораҳо робита пайдо карда, муносибати синтаксисии онҳоро нисбат ба дигар калимаҳо (феълҳо, исмҳо, сифатҳо, ҷонишинҳо ва зарфҳо нишон медиҳанд» [9,37].

Умуман, дар ибораҳои феълӣ маънои пешоянд ҳам вобаста ба маънои ҷузъи тобеъ, ки бо он пайваст шудааст ва ҳам вобаста ба маънои ҷузъи асосие, ки ба тавассути пешоянд калимаи тафсилдиҳандаро ба худ тобеъ намудааст, равшан мегардад. Ҳамин тариқ, доираи истеъмоли пешояндҳои аслӣ дар таркиби ибора ва ҷумла хеле фарох аст, чунки онҳо умумимаъно ва абстракт мебошанд. Азбаски пешояндҳои аслӣ дар ташаккули ибораҳои феълӣ хусусияти махсус зоҳир менамоянд, таҳлилу тасвири онҳоро ба таври алоҳидагӣ зарур шуморидем. Иборасозӣ дар забони тоҷикӣ бо феълҳо зиёд мебошад, ки мисолҳои зерини дар достони Муъмин Қаноат истифодашуда гувоҳи он мебошанд:

бо феъли бардоштан:
Чу девон биҷангад ба нури саҳар,
Ба нури саҳар нест дасти зафар.
Бузургон чу тухми сухан коштанд,
Халоиқ аз он баҳра *бардоштанд*.
****
Ба болои мизаш чун бигзоштанд,
Ҳама роз аз хона *бардоштанд.*
Ду тан аз балохона боло шуданд,
Калиди дари роз ҷӯё шуданд.

бо феъли гирифта:
Қарақчиҳо зи дуздони китобӣ
Рабуда хонумони корвонро,
Гирифта рӯҳу ҷони сорбонро,
Риқобӣ гаштаю дартоз рафтанд.
****
Гирифта гунбази сабзе чу ақли одамӣ маъман:
Ишорат бар сарони сабзи Инсон асту ирфон аст,
Чу рамзи сарбаландиҳою азми сарбадорон аст;
Ки зери бору зери дор,
Зери ханҷари хунбор,
Ҳама фарзонаю мардона бигзаштанд аз пайкор…
****

Ифодаи муносибати пуркунандагии (объектии) таъйинот. Дар ин вазифа ҳам пешоянди «ба» дар насри давраи таҳқиқшаванда серистеъмол аст. Ҳамчун ҷузъи асосӣ феълҳои навъи доштан, таъйин намудан, додан, инъом кардан, гуфтан, навиштан, шунидан ва амсоли инҳо ва ба сифати ҷузъи тобеъ исмҳо ва ҷонишинҳои шахсӣ омадаанд. Ибораҳои мазкур аз ҷиҳати сохт аз ду ё се калима таркиб ёфтаанд: Бояд гуфт, ки ифодаи муносибати пуркунандагӣ бо тобиши таъинот тавассути пешоянди «ба» дар таркиби ибораҳои феълӣ ба таври фаровон дучор омад. Феъли фиристодан ба сифати ҷузъи асосӣ дар таркиби ин гуна ибораҳо серистеъмол аст:

- Ба ҳар навъе, иваз созем ҷою ҷомаро охир,
Ба номи худ *фиристонем* охирномаро охир…
Хабар н-омад ба шайх аз манзиле дигар,
На аз қаъри гиле, не аз диле дигар…
бо феъли навиштан:
Сафар кард Рустам аз ин достон –
Навишта бад-ин хок аз бостон
Фиребо шуд овозаи Вушмгир,
Надорам ба Гургон дигар чашмгир,
Чу умре сипардам ба оворагӣ.
бо феъли фармудан:
Бигуфто: «Эй надим, сӯи ҳакими хосаи дарбор,
Ҷаҳонро нек пиндору варо некӯ бигӯ ахбор».
Ба шаҳ гуфто: «Чу амри ман раво бошад, даво бошад,
Ва ҳар *фармудаам* дар ҳукми фармони шумо бошад»,

Ифодаи муносибати пуркунандагӣ (объектии) машғулият. Ба сифати ҷузъи асосӣ бештар феълҳои ифодакунандаи амалу ҳаракати навъи машгул шудан, машгул будан, машгул кардан, машгул сохтан, машгулӣ доштан, шуруъ кардан ва монанди инҳо сурат гирифта, исмҳои маънӣ ва масдар чун ҷузъи тобеъ воқеъ мегарданд:

бо феъли бикшудан:
Дар ин дунёи бесомон, дар ин саҳрои бедомон
Ба ин тобу тариқат менагардад мушкиле осон,
Чи ранҷу дардҳоро дидаам дар умри кӯтоҳам,
Чӣ банди нокушо *бикшудаам* дар нимаи роҳам.

Ифодаи муносибати пуркунандагии (объектии) ивази предмет.

Тобеъкунанда бо феълҳои хели мубаддал гаштан, табдил ёфтан ва ҷузъи тобеъ бо исмҳои ҳолат ифода шудааст. Ин қабил ибораҳо бештар секалимагӣ ва зиёда аз он мебошанд:

бо феъли будан:
Шамъу Сино ба роҳи матлабҳо
Ёр буданд шаб ҳама шабҳо.
Сӯхт аз васли шамъ парвона,
Сӯхт ӯ дар висоли кавкабҳо.
****
Табибон интизори ҳукми шоҳи *бистарӣ буданд,*
Барои ин «Ҳусайни Карбало» чун муштарӣ буданд.
Амир аз ноилоҷӣ мефаромад аз сари кинаш,
Барои ҷони ширинаш
Гузашт аз тоҷи зарринаш.
****
Басе донишварон аз Ҳинду Эрону Араб *буданд,*
Чу дониш нисбате дорад, ҳама доноталаб *буданд*…
Ҷамоат ҷамъу хомӯш аст,
Ҳама чашму ҳама гӯш аст.
****
Гурӯҳе хайма зад бар шабнишинӣ,
Аҷоиб шаб, ки дар хобат набинӣ,
Ҳама хиргоҳиён *бедор буданд,*
Мусаллаҳ *бо сару афзор буданд*.
****
Ҳама дар худ *фурӯ буданд,*
Шароби дар *сабӯ буданд.*
Худоро дар худӣ *дар ҷустуҷӯ буданд.*

Шудам ворид,
Наҷунбид.
****
- Ба ҳикмат бар худоҷӯ як худо кофист,
Чу аз баҳри замине як само кофист.
Ба одам *одамӣ будан* муроди ӯст,
Ки як ҷавҳар маводи ӯ, ниҳоди ӯст.

Ифодаи муносибати пуркунандагӣ (объект) бо тобиши макон. Пешоянди «ба» дар ифодаи чунин маъно дар насри ин давра хеле фаъол аст ва он объекти амалу ҳолатеро алоқаманд мекунад, ки майлу хоҳиш ва орзуи субъект мебошад. Ба сифати ҷузъи асосӣ, асосан, феълҳои навъи майл доштан, розӣ кардан, шавқ доштан, қарор додан ва ё исмҳои амал, чун ҷузъи тобеъ исмҳои конкрет, макон, ҷонишинҳои исмӣ ва масдар истифода шудаанд:

бо феъли омадан:
Рабуда хонумони корвонро,
Гирифта рӯҳу ҷони сорбонро,
Риқобӣ гаштаю дартоз рафтанд.
Чу розе омаданду боз рафтанд.
****
Дар дами Рай *пешвозам омаданд,*
Чорагарҳо *чорасозам омаданд.*
Хоса манзил буд, он ҷое шудам,
Баъди ранҷе дар дилосоӣ шудам.

бо феъли ишорат кардан:
Ба рамзи як *ишорат кард* хилватхонаро холӣ,
Намуд аз бодаи кибри шаҳӣ паймонаро холӣ.
Ва худро ёфт беморе,
Ва худро ёфт ночоре,
Ва худро ёфт озод аз шару шӯри ҷаҳондорӣ.

бо феъли рафтан:
Вале аз рӯи ҳикмат ин ҷаҳон танҳо ду дар дорад:
Раҳи *бозомаду рафтан,*
Раҳи бедорию хуфтан,
Раҳи вайронӣ, ободӣ,
Раҳи инсофу бедодӣ.
****
Ба Хоразм *азми рафтан* кард ночор,
Ки ёбад бар матои худ харидор.
Раҳи дури биёбон чун сароб аст,
Чу нақши бебақо болои об аст.

Ифодаи муносибати пуркунандагии (объектии) восита. Дар як қисмати ибораҳои феълӣ, ки бо пешоянди «ба» сурат гирифтаанд, ифодаи муносибати объекти воситаи иҷрои амал мушоҳида мегардад. Дар забони адабии муосири тоҷикӣ чунин муносибати наҳвӣ бештар тавассути пешоянди «бо» сурат мегирад [65; 104]. Мисолҳои гирдовардаи мо нишон медиҳанд, ки дар достони мазкур муносибати наҳвии воситаи иҷрои амал зиёдтар бо пешоянди «ба» сурат мегирифтааст.

бо феъли буридан:

Накарда танашро касе дар канор
Ба ҷуз хокдону ба ҷуз модараш,
Бигашт *аз буридан* дами наштараш,

Наомад баробар ба ӯ ҷавҳараш.

бо феъли задан:
Ба ҳар ҷумъа мешуд бапо анҷуман,
Зи назми навину зи расми куҳан.
Басе кӯҳнадӯзон сало мезаданд,
Хирадро *ба боди фано мезаданд.*
бо феъли шикастан:
Абӯ Райҳон намуда эътирозаш:
«Агар рафъи халоъ бошад ниёзаш,
Бубояд бишканад шиша дарунсӯй.
Шикастан лек меояд бурунсӯй.
бо феъли кашидан:
Кашидам чу ин ҷамъро аз гиле,
Аз ин мазраи хушку беҳосиле.
Зи илму ҳунар баста зарринкамар,
Кашиданд теғе зи пушти сипар.

Ифодаи пуркунандагии (объектии) муносибат. Ибораҳои феълие, ки бо пешоянди «ба» дар ифодаи маънои грамматикии мазкур ташаккул ёфтаанд, дар ин достон ба назар расиданд. Ин гуна ибораҳо объекти амалу ҳолатро ифода мекунанд, ки майлу хоҳиш ва орзуи фоил мебошад. Ба сифати ҷузъи асосӣ феълҳои навъи майл доштан, розӣ шудан, шак доштан, қарор додан ва чун ҷузъи тобеъ исму ҷонишинҳои предмета ва масдар истифода шудаанд:

бо феъли бархостан:
Ҳеҷ кас ҳамчун пари коҳе,
Чӣ дастури назарбинӣ, аҷаб роҳи дилогоҳӣ!
Нишастам гӯшае, сарпӯшае бардоштам аз дил,
Дигар *сарпӯшае бархост* аз худҷӯшии маҳфил.
****
Чун ба ҳаждаҳ шуд баробар соли ӯ,
Тундие бархост аз омоли ӯ.
Шуд талабгор аз малика тахтро,
Бурд аз даргоҳи модар бахтро.
****
Миёни асри мою асри пуршӯри шумо, устод,
Ҳазорон *қабрҳо бархост,*
Ҳазорон қасрҳо афтод.
Ҳазорон шаҳрҳо ҳамчун Бухоро шуд мазори мо,
Ҳазорон шаҳрҳо рӯид аз меҳри канори мо.

Аз таҳлил ва баррасии хусусиятҳои маънои ибораҳои феълӣ дар достони «Гаҳвораи Сино»-и Муъмин Қаноат метавон ба чунин натиҷа расид:

1.Маълум аст, ки ҷузъҳои ибора байни якдигар ҳамеша дар муносибати муайяни маъноӣ қарор доранд ва маънои ибора аз маънои ҷузъҳои он ба вуҷуд меояд. Хусусияти тобишҳои маъноии ибора бештар бо маънои луғавии ҷузъҳои он муайян мегардад.

2.Дар феълҳои таркибии номӣ, ки дар системаи феъл мақоми хосаро ҷойгузин аст, тавассути ҷузъҳои аввал маънои дилхоҳи феълҳо ба даст меояд. Ҳангоми таҳлили маъноии феъл ба мушоҳида расид, ки ҷузъи асосӣ (феъл) барои ифодаи ин ё он амал хизмат мекунад. Ҷузъи тобеъ бошад, дар якҷоягӣ бо ҷузъҳои асосӣ ҳамеша дар муносибати маъноӣ қарор доранд. Аз ин бармеояд, ки ҷузъи тобеи ибораи феълӣ баробари ҷузъи асосӣ барои ифодаи ин ё он амал мавқеи муайянро дорост.

3.Ибораҳои феълӣ ба воситаи ҳамнишинии ҷузъҳо (ҷузъи асосӣ ва тобеъ) дар муҳити маъноӣ мақом ва мавриди корбурдро доро мебошанд, ки ин хосият бидуни ёрии таносуби

маъноии ибораҳои фразеологӣ низ дар мадди назар қарор доштааст, чунки тавассути онҳо гурӯҳҳои маъноии феълҳо ҳаматарафа мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст.

4.Таҳлили маводи бадастомада нишон дод, ки дар таркиби ибораҳои феълӣ ба таври фаровон корбурд шудани феълҳои ҳаракат характернок аст. Ин гурӯҳи феълҳо вобаста ба имконоти услубӣ хусусиятҳои мухталифи маъно зоҳир мекунанд.

5.Як гурӯҳи феълҳо дар таркиби ибораҳои феълии сарчашмаҳои мавриди назар сермаъно мешаванд. Сермаъноӣ дар байни феълҳои расидан, «рехтан, бурдан, омадан, кашидан, рафтан, гаштан ва ғайра ба мушоҳида мерасад. Чунончи, феъли «омадан» дар таркиби ибораҳои феълӣ маъноҳои гуногунро ифода кардааст:

Сӯи Рай рафтем аз роҳи Ҷибол,
Аз дами сайёд монанди ғизол.
Дар дами Рай пешвозам *омаданд,*
Чорагарҳо чорасозам *омаданд*.

АДАБИЁТ

1. Алиев, А. Алоқаи калима бо пешоянди «бо» дар осори хаттии асри XVI // Масъалаҳои филологияи тоҷик. - Кӯлоб: Сада, 1995. - С. 24-28.
2. Бозидов, Н. Ҷумлаҳои мураккаби феълиҳолӣ // Мактаби Советӣ / Н. Бозидов. - Душанбе. -1973, №11. -С.13-19.
3. Гафаров, Р. Синтаксис таджикских говоров в сравнительном освещении. АДД. -Душанбе, 1980. - 43 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. Ҷ. II. - Душанбе: Дониш, 1986. - 372с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷумлаҳои мураккаб. Ҷилди III.- Душанбе: Дониш, 1989. - 220 с.
6. Ғаффоров, А. О. Ибора ва мавқеи он дар низоми синтаксис // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ.-№4 (47). - Душанбе, 2012.-С.265-267.
7. Ғаффоров, А. О. Мавқеи пешоянди «ба» дар ташаккули ибораҳои феълӣ (дар асоси маводи Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ) // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. -№5 (48).-Душанбе, 2012. -С. 242-246.
8. Ғаффоров, А. О. Таҳқиқи масъалаҳои назарияи ибора дар забоншиносии тоҷик.// Маводи конференсияи илмии олимони ҷавони Тоҷикистон. «Ҷавонон ва ҷаҳони дониш». (Маҷмӯаи илмӣ). -Душанбе: Ҳумо», 2004. -С. 288-294.
9. Ғаффоров, Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил. - Душанбе: Дониш,1966. -226 с.
10. Джураев, Р. Очерки по истории грамматики таджикского и персидского языков - Душанбе: Ирфон, 1972. - 172 с.
11. Зикриёев, Ф. Ҷумлаҳои тарзи амал ва монандӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Ирфон, 1976. -122 с.
12. Искандарова, Д. М. Некоторые значения глаголов «гуфтан» и «шудан» в таджикском языке // Вопросы лингвистики. - Душанбе: РТСУ, 2004. -С. 39-42.
13. Камолиддинов, Б. Доир ба меъёри муайян намудани воҳидҳои синтаксисии ҳаммаъно // Ахбороти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон: Шуъбаи фанҳои ҷамъиятӣ. - Душанбе, 1983, №1. -С.70.
14. Камолиддинов Б. Муродифоти синтаксисӣ ва ҳусни баён. - Душанбе: Маориф, 1986. -135 с.
15. Камолов, Х. Ибораҳои изофӣ дар асоси маводи «Таърихи Табарӣ»-и Балъамӣ. - Душанбе: Баҳманрӯд, 2011. -155с.
16. Касымова, М. Н. Синтаксис простого предложения таджикской прозы XI в: АДД. - Душанбе, 1979. -41с.
17. Қосимова, М. Н. «Ибораҳои изофии масдарӣ / Мактаби советӣ. - Душанбе, 1965. -№ 10. -С. 27- 31.
18. Қосимова, М. Н. Доир ба ибора дар забони тоҷикӣ // Маҷмӯаи мақолаҳои илмию методӣ оид ба таълими забон ва адабиёти тоҷик. ИДПД ба номи Т. Г. Шевченко. - Душанбе, 1973. -С. 17-33.
19. Қосимова, М. Н. Мухтасар оид ба ибораҳои изофии номӣ // Ганҷи сухан. - Душанбе, 2013. -С.46-82.
20. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Ирфон, 2013. -370 с.
21. Маъсумӣ, Н. Асарҳои мунтахаб. Ҷ. 2. Забоншиносӣ. - Душанбе: Ирфон, 1980. -352 с.
22. Мирзоев, А. Ибораҳои феъли замонӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик .- Душанбе: Дониш, 1972. -252 с.
23. Мирзоев, А. Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ. - Душанбе: Деваштич, 2002. -308 с.
24. .Норматов, М. Ибораҳои масдарӣ ва сохти онҳо //Масъалаҳои филологияи тоҷик. (маҷмӯи мақолаҳо). - Душанбе, 2003. -С. 15-28.
25. Расторгуева, В. С. Каримова А. А. Система таджикского глагола /В. С. Расторгуева, А. А. Каримова. -М.: Наука, 1964. -С.20-26.
26. Рустамов, Ш. Мушкилоти синтаксис. -Душанбе: Маориф, 1988. -340 с.
27. Саидов, Р. Таснифоти ибораҳои фразеологии феълӣ дар назми халқӣ // Мактаби советӣ, - 1985, №9. -С. 12-15.

28. Сиёев, Б. Очеркҳо оид ба феъли забони адабии тоҷик. -Душанбе: Дониш, 1968. -С. 80-110.
29. Тоҷиев, Д. Т. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик. -Душанбе: Дониш, 1981.-220 с.
30. Халилов, А. Ибораҳои изофӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: ИЗА ба номи Рӯдакӣ, 1964.- 191 с.
31. Ҳалимов, С. Феъл (куниш). -Душанбе: ДМТ, 2013. -126 с..
32. Шарифова, Ф. Х. Таҳаввули ҷумлаҳои содаи забони тоҷикӣ. Қисми 1 . - Душанбе, 2012.- 224 с.

ИБОРАҲОИ ФЕЪЛӢ ВА КОРБУРДИ ОНҲО ДАР ДОСТОНИ «ГАҲВОРАИ СИНО»-И МУЪМИН ҚАНОАТ

Дар мақолаи мазкур масъалаи ибораҳои феълӣ ва корбурди онҳо дар достони “Гаҳвораи Сино” – и Муъмин Қаноат баррасӣ шудааст. Солҳои охир доир ба масоили гуногуни осори адибони муосири тоҷик асару мақолаҳои зиёде таълиф шуда истодааст. Яке аз вазифаҳои таҳқиқи осори адибони муосири тоҷик аз он иборат аст, ки ин навъ ва гуруҳҳои мухталифи ибораҳои забони тоҷикӣ ба таври амиқ ва ҳаматарафа омӯхта шавад.

Сведения об авторе*: Раджабзода Хабибулло* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса филологического факультета. Телефон: 901-71-35-00

Information about the author: *Rajabzoda Habibullo* – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Philology. Phone: 901-71-35-00

ИМИҶМЕЙКИНГ ДАР БАРНОМАҲОИ ТЕЛЕВИЗИОНИ “СИНАМО”

Солехова Н.К.
Донишгоҳи миллии тоҷикистон

Калимаи имиҷмейкинг аз тарҷумаи ду калимаи забони англисӣ **"image"**- симо ва **"make"**- сохтан гирифта шудаст, ки маънои имоҷсозӣ ё ин ки симосозиро ташкил медиҳад. Аҳамият ва омӯзиши имиҷмейкинг натанҳо дар мафҳуми ҳамин ду калима ҷой мегирад, балки як сохтори шакл ва ботинии шахсро ифода карда метавонад. Истифодаи имиҷмейкинг бештар дар соҳаи реклама, махсусан, телевизион ба чашм мерасад. Имиҷмейкинг дар сохтани симои шахс ва муаррифӣ кардани он нақши муҳимро иҷро мекунад. Он хислату рафтори фардро ба омма нек ё бад нишон дода метавонад. Инро дар мисоли интихоботи вакилон, аъзоёни парлумон ва номзадҳои президентӣ дида метавонем, ки онҳо қабл аз интихобот тавассути васоити ахбори омма худро таблиғ карда, ба мардум нишон медиҳанд. Ё ин ки ҳар як ширкат барои таблиғи маҳсулоти худ аз ин восита истифода мебарад. Яъне, онҳо метавонанд ин амалҳоро сунъӣ ё тавассути технология ба сомон расонанд. Яке аз роҳои маъмули симосозӣ дар замони муосир ин ба воситаи кино таблиғ-пиар кардан аст. Синамо метавонад муаррифгари симои шахс, ширкат, ҷомеа ва як миллати муайян бошад. Масалан вақте мо филмро тамошо мекунем тарзи рафтор, гуфтор, тарзи либоспӯшӣ, ороиши мӯйи сар, роҳгардӣ ва ҳатто тарзи хӯрокхурӣ ё ин ки кадом маҳсулотро истифода кардани ҳунарманди ба диламон наздикро мебинем ва ӯро барои худ идеал интихоб мекунем. “Ҷараёни симосозӣ ва шаклгирии он ҷараёни азнавсозии одатҳои инсонист. Симо, образ, имидж – мухобироти одии иҷтимоӣ нест. Он ҳатман ё мусбат аст ё манфӣ, ки аз тарафи касе (гурӯҳе) бо кадом мақсаде, барои идораи чизе, ба хотири асаргузорӣ ба зершуури бинанда ва идораи ӯ бунёд мешавад, ки беҳтарин васила дар ин самт телевизион аст”.

Муассисаи давлатии телевизиони “Синамо” 28- уми ноябри соли 2015 таъсис ёфтааст. Телевизиони “Синамо” метавонад, ки дар таъмини аҳолӣ бо филмҳои гуногунжанри ватанию хориҷӣ, таҳияи барномаҳои доир ба соҳаи синамо ва тайёр намудани мутахассисони соҳибтаҷриба дар соҳаи кинои тоҷик, инчунин, муаррификунандаи синамои тоҷик ва ба ин восита дар баланд бардоштани имиҷи тоҷик ё Тоҷикистон нақши арзанда гузорад. Барномаҳои ин телевизион дар мисоли “Дурахши ҳунар”, “Ахтарони ҳунар”, “Ҷавҳар”, “Асрори филмофарӣ”, ”Донистан хуб аст”, “Нурафкан”, “Ганҷи тасвир”, “Нобиғаҳо”, “Сазовор”, “Рӯинтан”, “Равзанаи ошноӣ” ва ғайра дар шакли муосир бо

идеяҳои нав пешкаши аудитория гардида, таблиғкунандаи фарҳанг (имиҷ)-и тоҷик шуда метавонанд. Бо ин мақсад, мо низ якчанд барномаи онро вобаста ба риояи имиҷ мавриди таҳл қарор медиҳем.

Барномаи **“Асрори филмофарӣ”** яке аз барномаҳое мебошад, ки дар бораи филмҳои машҳури ватаниву хориҷӣ аз лаҳзаи ба навор гирифтан то соҳиби кадом ҷоиза шудани кино маълумот медиҳад ва барандаи ин барнома Акбари Ёр аст. Дар яке аз ин барнома дар бораи филми “Офтоби тафсони биёбон” маълумот медиҳад, ки нодиртарин фактҳову ҷолибтарин наворҳоро дар бораи ин филм баранда аз сайтҳои иҷтимоӣ ҷамоварӣ ва таҳлил карда, пешкаши бинандагон гардонидаст. Сенарияи филм дар асоси мораҷарои аскари Сурх Фёдр Иванович Сухов, ки 9 занро аз таҳдиди роҳзане бо номи Абдуло дар соҳлҳои ҷанги шаҳвандӣ дар Русия наҷот додааст, навишта шудааст. Ин филм аз тарафи кинонависони машҳури Шӯравӣ Валентина Жов, Рустам Иброҳимбеков ва Марк Захаров навишта шуда, коргардониашро Владимир Матил ба уҳда гирифтааст. Дар ҳар як барнома баранда дар бораи ҳаёту фаъолияти қаҳрамонҳо, порчаҳо аз рӯзгори имрӯзаи қаҳрамонҳо, саҳнаҳои ҷолиб аз ҳар як филм, аз рафти банаворгирӣ то ба соҳиби кадом ҷоизаҳо гаштанашон, инчунин дар бораи технологияҳои муосири филмсозӣ маълумот медиҳад. Мақсади асосии барнома низ ошно намудани бинанда бо филмҳо ва аз ҳаёти қаҳрамонҳои онҳо аст. “Шахсе, ки дорои истеъдоди табиӣ аст, қобилияти зуд ҷобаҷогузории маълумотҳои берунаро дорад ва бе шубҳа шахсони зебо чи дар ҳаёти шахсӣ ва чи дар фаолияти касбӣ ба воситаи маҳорат ва дилрабоии шахсияшон бештар натиҷа медиҳанд”. Дар ин барнома низ баранда тавонистааст аз унсурҳои ҷолибсозии барнома, яъне риояи дурусти мувофиқати ороиши саҳна ба мавзуъ, тарзи суханронӣ, тарзи либоспӯшӣ ва тарзи имову ишора истифода намуда, диққати бинандаро ба худ ҷалб кунад. Ҳар як образе, ки тавассути телевизион намоиш дода мешавад, беихтиёр ба афкори бинанда таъсири худро мегузрад. Онҳо афкори бинандаро идора карда нигоҳашонро доир ба ин ё он мавзӯъ ва ё шахсиятҳои алоҳида тағйир медиҳанд. “Потенсиали идоракунандагии телевизион дар он асос таҳвият меёбад, ки вай ба таври сунъӣ фарқ миёни вазифа ва воқеиятро пинҳон мекунад. Аз ин хотир, хабаре, ки аз экрани тлевизион ба аудитория расонида мешавад, нисбат ба маводи чопӣ афзалият дорад.”

“Ҷавҳар” – барномаи таҳлилӣ тарбиявӣ буда, дар бораи филмҳои кутоҳ маълумот медиҳад. Барандааш Ҷумъа Рустамӣ аст. Дар барнома ҳунармандони шинохтаи тоҷик, киношиносон, танзимгарон умуман шахсоне, ки ба соҳаи кино алоқаманд ҳастанд, даъват шуда, атрофи филме, ки мавриди баррасӣ қарор додаанд, сӯҳбат мекунанд ва мақсади онро бо вазъи зиндагии имрӯзаи мардум ташбеҳ дода таҳлил мекунанд. Барои мисол: дар яке аз барномаҳо ки мавзӯи баррасишавандааш “баҳсҳои оилавӣ” аст ҳунарманди шинохтаи тоҷик Давлат Убайдуллоев даъват шуда, атрофи филми кутоҳи русӣ бо номи “Орзу” сӯҳбат мекунанд. Пеш аз оне, ки филмро тамошо кунанд, баранда аз меҳмон якчанд суол дар доираи мавзӯъ, яъне сабабҳои асосии сар задани баҳсҳои оилавӣ мепурсаду баъдан филмро якҷоя тамошо карда, мақсад ва то кадом андоза таъсир расонидан ба мафкураи бинандаро таҳлил мекунанд. Филм 4 дақиқаро дар бар мегирад. Коргардонаш Олга Парижёр буда, дар бораи як оилае, ки марди хона доимо маст ба хона меояд ва ин боиси ҷанг дар оила мешавад, нақл мекунд. Вақте ки кӯдакашон расми худашу падару модарашро тасвир карда онро ба волидонаш нишон доданӣ мешавад мебинад, ки онҳо то ҳол муноқиша доранд ва расмро бо дастонаш ғиҷим мекунад. Ин саҳнаи филм ба он ишора мекунад, ки чизеро, ки кӯдакон дар бораи оилаашон орзӯ мекунанд, ҷангу ҷидолҳо боиси барбод рафтани орзӯҳои онҳо мегардад. Меҳмони барнома филмро ҳам аз нигоҳи касбият ва ҳам аз нигоҳи марде, ки соҳиби оилаи хушбахт аст таҳлил карданд. Дар ин барнома журналист он чизеро, ки бинанда аз ӯ интизор аст дода наметавонад, зеро мавзуи интихобкардааш мавзуи доғи рӯз аст ва аз ӯ каме чеҳраи кушода ва ҷиддиро талаб мекунад. Аммо баранда ин ҷиҳатҳоро ба назар нагирифтааст, аммо меҳмони барнома лаҷоми барномаро дар дасти худ гирифта, мавзуъро бо мисолҳо аз ҳаёти оилавӣ таҳлил мекунад. Аз инҷо хулоса кардан мумкин аст, ки агар дар барнома қоидаҳо ё талаботҳои асосие, ки аз баранда талаб карда мешаванд, қисман риоя нашаванд ҳам ҳамсӯҳбати ӯ метавонад диққати бинандаро бо суханҳояш ҷалб

намояд. Яъне, дуруст интихоб ва даъват кардани меҳмон ба барнома низ ба ҷолиб гардидани барнома сабаб шуда метавонад. “Телевизиони “Синамо” дар тарғиби кинои тоҷик нақши босозо дорад ва мақсади асосияш ҳам ҷалби аудиторияи васеъ аз табақаҳои гуногуни иҷтимоии аҳолӣ дар тамошои филмҳо тариқи телевизион ва кинотеатрҳои шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ, пахши филмҳои миллӣ бо мақсади баланд бардоштани сатҳи фарҳангӣ, сиёсӣ, иҷтимоиву иқтисодӣ ва ҳуқуқии аҳолии мамлакат мебошад. Фарҳанги тамошои филму театр ҳам, яке аз ҷузъҳои муҳими пешбарандаи ҷомеа ба шумор меравад”.

Журналистоне, ки дар шабакаҳои телевизионӣ кору фаъолият мебаранд, бояд аз дигар журналистон фарқ дошта бошанд. Чунки онҳо иттилоотро натанҳо ба садо ва симо, балки бо ботини худ бояд дарк намуда, ба аудитория расонад. Дар чунин ҳолат вай метавонад ба тафаккури бинанда ва шунаванда таъсир расонад.

АДАБИЁТ

1. Гуревич П.С. Создание имиджа: Типология телевизионного образа и парадоксы его восприятия / П.С.Гуревич - М., 1991. – 221с.

2. Давронов Д., Раҳмонова Ҷ. Ҷаҳони муосир: мавқеи симо ва садо / Д. Давронов, Ҷ. Раҳмонова – Душанбе, 2012. – 150 с.

3. Зверинцев А.Б. Формирование имиджа. Коммуникационный менеджмент / А.Б. Зверинцев - СПБ., 1997. – 370 с.

4. Саъдуллоев А. Асосҳои журналистикаи телевизион / А. Саъдуллоев – Душанбе, 2005. – 105 с.

5. Спиллейн. М. Создайте свой имидж / **.** М. Спиллейн - М., 1996. - 152 с.

6. Ҷумъа Қ. Асосҳои журналистикаи телевизион / Қ. Ҷумъа – Душанбе, 2008. – 82 с.

7. Шепель В. М. Имиджелогия. Как нравиться людям / В. М. Шепель - М., 2002. 341 с.

8. Телевизиони “Синамо” - 2020

ИМИҶМЕЙКИНГ ДАР БАРНОМАҲОИ ТЕЛЕВИЗИОНИ “СИНАМО”

Дар ин мақола доир ба мафҳум ва моҳияти имиҷу таъсири он ба ҷомеа маълумот дода шуда, мавқеъи он дар барномаҳои телевизиони “Синамо” мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Дар барномаҳои телевизиони мазкур тамоми хусусиятҳои имиҷмейкинг ва усулҳои таъсири он ба аудитория ба риштаи таҳқиқ кашида шуда, оид ба тарзи истифодаи он дар шабакаҳои хориҷи кишвар маълумоти мушаххас дода шудааст. Объекти мақолаи мазкурро тамоми ҷузъиётҳои имиҷмейкинг дар телевизион ва кинои тоҷик ташкил медиҳад. Махсусият ва моҳияти мақола дар он мушоҳида мегардад, ки имиҷмейкинг ва имиҷ дар замони имрӯза таблиғгари масоили сиёсиву иҷтимоӣ ва муаррифгари фарҳанги ҳар як давлат ҳисобида шуда, сарчашмаи асосии он телевизион ба шумор меравад. Дар журналистикаи тоҷик то ҳол ягон телевизион аз ҷиҳати имиҷмейкинг ва чӣ гуна истифода бурдани он ба пуррагӣ мавриди пажӯҳиши ҳеҷ муҳаққиқе қарор нагирифтааст ва ин мақола аз ҷиҳати муҳтавою мавзӯъ барои соҳаи журналистика муҳим ва падидаи нав ба ҳисоб мешавад.

Калидвожа: имиҷмейкинг, телевизиони “Синамо”, журналистикаи телевизион, симо, кино.

ИМИДЖМЕЙКИНГ В ПРОГРАММАХ ТЕЛЕВИДЕНИЯ "СИНАМО"

В статье представлена информация о понятии и сущности его имиджа и воздействия на общество, а также обсуждается его место в программах телеканала "Синамо". В программах этого телеканала изучаются все особенности имиджмейкинга и способы его воздействия на аудиторию, а также предоставляется подробная информация о том, как его использовать на зарубежных каналах. Объектом данной статьи являются все тонкости имиджмейкинга на таджикском телевидении и кино. Уникальность и суть статьи можно увидеть в том, что имиджмейкинг и имидж сегодня являются пропагандистом политических и социальных проблем и представителем культуры каждой страны, а его основным источником является телевидение. В таджикской журналистике ни одно телевидение еще не было полностью исследовано ни одним исследователем с точки зрения создания имиджа и того, как его использовать, и эта статья является важным и новым явлением для журналистской журналистики с точки зрения содержания и тематики.

Ключевые слова: имиджмейкинг, телевидения "Синамо", тележурналистика, имидж, кино.

IMAGE - MAKING IN THE "CINAMO" TELEVISION PROGRAMS

The article provides information on the concept and essence of his image and impact on society, as well as discusses his place in the programs of the "Sinamo" television. The programs of this television "Sinamo" study all the features of image-making and the ways of its impact on the audience, as well as provide detailed information on how to use it on foreign channels. The objects of this article are all the subtleties of image making on Tajik television and cinema. The uniqueness and essence of the article can be seen in the fact that image-making and image today is a propagandist of political and social problems and a representative of the culture of each country, and its main source is television. In Tajik journalism, no television has yet been fully researched by any researcher in terms of image creation and its using, and this article is an important and new phenomenon for journalism in terms of content and subject matter.

Keywords: image-making, television "Sinamo", television journalism, image, cinema.

Сведения об авторе: ***Солехова Назокат Каримхоновна*** -Таджиский национальный университет, магистр второго курса факультета журналистики. **Email:** nastyasalikhovna@gmail.com. **Телефон:** +992 985 76 56 39

Information about the author: Solekhova Nazokat Karimkhonovna – Tajik National University second-year master's student of Faculty of Journalism **Email**: nastyasalikhovna@gmail.com**. Phone**: +992 985 76 56 39

PR ДАР РАДИОИ "ТОҶИКИСТОН"

Толибов С.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар ҷомеаи иттилоотӣ, ки Тоҷикистони соҳибистиқлол низ дар ин самт қадамҳои боэътимод мегузорад, воситаҳои ахбори омма аҳамияти бештарро касб карда, маводи расонаҳои хабарӣ ба раванди тасмимгирӣ ва татбиқи қарорҳои қабулшуда таъсири амиқ мерасонанд. Қайд кардан ба маврид аст,ки имрӯз дар Тоҷикистон ҳама намуди ВАО хусусияти таблиғоти дорад. Реклама ва PR бошад,барои таблиғ ё маводи таблиғоти дар воситаҳои ахбори омма, ҳамчун як дастёр кумак мекунад. Имрӯзҳо вақте мо ба матолиби ВАО назар мекунем мебинем, ки дар барномаҳои радиоиву телевизиони PR истифода мешавад. Пас, ба хулосае меоем, ки Тоҷикистон ҳам дар қатори дигар давлатҳои абарқудрат, аз қабили Амрико дар барномаҳои радиоиву телевизионӣ аз PR истифода мебарад.

PR чист? PR худ як намуди таблиғот аст ва мақсади асоси PR баланд бардоштани обуруйи одам, ширкат ва маҳсулот мебошад. Ёров М. Каримов М. Дар китоби худ “Асосҳои реклама” PR-ро чунин шаҳр додааст: “ PR ҳамчун фаолияти мақсадноки тиҷорати мавқеи бозории ширкатро бо истифода аз қуваҳои фаъоли ҷамъият таъмин менамояд. Ширкат ё ширкатҳои дар шароити кунунӣ ва дар оянда фаолияткунанда, бе дарназардошти ташкил ва татбиқи чорабини Паблик рилейшнз шӯҳратмандии худро таъмин карда наметавонад”. Дигар муҳақиқони соҳаи PR муҳимияти чорабини робита бо ҷомеаро ба этибор гирифта, Василев Г.А.чунин таъриф додани онро муфид шуморидааст. “PR ин чорабинии махсус ва фаолияти мақсадноки ташкилот, ки самти асосии фаолияташ бо таъмин намудани муносибати манфиатноки дутарафаи ташкилот бо ҷамъият, дар асоси истифодаи ВАУ ва дигар имкониятҳо сурат мегирад, фаҳмида мешавад”. Таърифи Сэм Блэк мефармояд: ки «Public Relationas» ин санъат, илми ноил гардидан ва гармония тавассути якдигарфаҳмие, ки дар заминаи ҳақиқату иттилооти комил асос ёфтааст мебошад. Таърифи маъмули дигар ҳам вуҷуд дорад, ки чунин аст: «Паблик рилейшенз (PR)-ин саноъат ва илми ҷамъиятиест, ки тамоилоти инкишофро таҳлил намуда, натиҷаи онҳоро пешбинӣ мекунад ва ба роҳбарони ташкилотҳо тавсияҳо оид ба татбиқи онҳо перомуни барномаҳои тарроҳишавандае, ки ҷавобгӯи хоҳишҳои ҳам ташкилот ва ҳам ҷамъиятанд, маслиҳатҳо медиҳад».

Ҳадафи PR – нишон додани ҳайати ходимони баландихтисоси фирма, аз ҷиҳати обрӯву эътибори меҳнати худ, намоиши сифатнокии маҳсулоти истеҳсолкунанда ва ғамхорӣ нисбат ба мизоҷон аст. Зимни он фарохии муассиса, меҳрубоний, нигаронийт ба оянда, истифодаи технологияҳои навтарин намоиш дода мешавад, ки имиҷи мусбатро нисбат ба ширкат, маҳсулоти истеҳсолкунандаи вай, хадамот ташаккул медиҳад. Ҳамчунин, ба ин васила номи нек бароварда, онро пойдорӣ мебахшад. Мавзӯи дигаре, ки аз тарафи PR кор карда баромада мешавад ин фаъолияти баланди ҷамъиятии ширкат (фирма), ғамхорӣ нисбат ба шаҳр, ҳифзи табиати атроф ва иштирок дар чорабиниҳои хайриявӣ мебошад. Пайдоиши PR чун фаҳмиши “Робита бо ҷомеа” бори аввал дар суханронии президенти ИМА Томас Ҷеферсон соли 1807 зимни ироаи паём ба конгреси кишвар баён гардида буд. Аммо журналисте, ки ин ибораро дар фаъолияти касбиаш бевосита истифода бурдааст, Айви Ли буда онро соли 1919 корбаст кардааст. Дар баробари ин, дар бисёр

сарчашмаҳо пайдоши PR-ро ба Д.Итон мансуб медонанд. Мавсуф PR-ро дар лексияҳои худ дар донишгоҳи Йелск бо номи “PR ва масъулияти касби ҳуқуқшиносӣ” истифода бурдааст. Д. Итон дар дарсҳояш ба донишҷӯён мефаҳмонд, ки “адвокатҳо новобаста ба хоҳиши муштариашон бояд манфиатҳои ҷамъиятро фаромӯш накунанд. Нагузоранд, ки барои манфиати як нафар манфиати ҷамъият поймол шавад, яъне вай дар назди ҷамъият бемасъулият набошад”.

PR дар Тоҷикистон нисбати дигар давлатҳои абарқудрат дертар дар васоити ахбори омма ворид шудааст. Пайдоиши онро дар Тоҷикистон тақрибан ба солҳои 90-уми асри XX шабеҳ медиҳанд. Чаро тақрибан? Зеро то ҳол ин падида дар кишвар мустаҳқам нашудааст. Аз ин сабаб солҳои пайдоиши онро бо як чӣ пайваст карда, ҳамон солро соли пайдоиши PR ҳисобидан ғайриимкон аст. Касб ва ба илм мубаддал шудани PR ба давраи асри XIX рост меояд. Чи тавре, ки дар боло қайд кардем, PR худ як намуди таблиғот аст ва ҳама намуди ВАО аз он истифода мебаранд. Ҳоло мо мавқеъ нақш ва истифодаи PR ро дар радиои “Тоҷикистон” мавриди таҳлилу бараси қарор хоҳем дод.

Нақш мавқеъ ва истифодаи PR дар барномаҳои радиои “Тоҷикистон”. Дар радиои “Тоҷикистон” махсус барномаҳое, ки хусусияти PR дошта бошанду доимо эфир раванд, ба назар намерасанд. Барномаҳое ҳастанд, ки махсус фармуда шудаанд ва барои шахсони мансабдор ва ё таҳшкилоту идораҳои давлати омода карда мешаванд. Пеш аз он ки барномаҳои хусусияти PR-доштаи радиои Тоҷикистонро таҳлил кунем, дар бораи таърихи радиои Тоҷикистон ва барномаҳои он каме маълумот медиҳем. Радиои Тоҷикистон марҳала ва замонҳои мухталифро ҳамроҳи мардуми ҷумҳурӣ аз сар гузаронида, бо мурури вақт тариқи гуфтораш борҳо тағйир хӯрдааст. Ҳамроҳи ҷомеа баъзан тундгӯй, гоҳе зургуӯй, бештар нармгӯй намуда, рисолати худро дар таърихи тамаддуни миллат ба иҷро расонидааст. Радио худ калимаи лотинӣ буда, маъноаш «нур меафканам» аст. Олими рус Александр Попов усули бе сим, бо ёрии мавҷҳо аз як ҷо ба ҷойи дигар фиристодани ахборро кашф кард ва он радио ном гирифт. Тадриҷан радиошунавонӣ ба маънои маҳдуд чун як василаи оммавии интишори ахбори гуногун: сиёси, иктисодию иҷтимоӣ, фарҳангӣ, маърифати маъмул гардид. Аввалин радиостансияҳои ирсол ва қабул, ки замони оғози инкишофи радио бунёд гардиданд, бо мавҷҳои кӯтоҳ кор мекарданд. Оҳиста оҳиста иқтидори фиристандаҳо афзуда, масофаи радиоалоқа зиёд мегардид. Ибтидои солҳои бистуми асри бист баробари алоқаи радиотелеграфи радиошунавонӣ низ арзи вуҷуд намуд. Нахустин стансияи радиошунавонии мунтазам моҳи ноябри соли 1920 дар Питербурги Иёлоти Муттаҳидаи Амрико пайдо шуда, соли 1922 дар Лондон, соли 1923 дар Париж арзи вуҷуд кард ва то соли 1926 чордаҳ мамлакати Аврупо соҳиби чунин стансияҳо гардиданд. Дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ радиошунавонии мунтазам моҳи ноябри соли 1924 шурӯъ шуд, радиогазетаҳо ба мавҷ мебаромаданд, нахустин радиорепортаж 7 - уми ноябри соли 1925 аз Майдони Сурхи Маскав, аз тантанаҳои чашни Октябр садо дод. Соли 1927 Совети Комиссарони Халқи СССР оид ба беҳтар гардидани барномаҳои бадеӣ дар радио қарор кабул кард. Нахустин нашри радиогазета («Правда Востока») моҳи январи соли 1927 дар Тошканд рӯи мавҷ баромад. Аз моҳи марти соли 1927 радиои Ӯзбекистон пахши барномаҳои мунтазами худро бо забонхои узбеки, туркмани, қазокӣ ва тоҷикӣ шурӯъ кард. Аз оғози солҳои сиюми асри гузашта дар собиқ Иттиҳоди Шӯравии радиошунавонӣ ниҳоят ривоҷ ёфт. Соли 1931 дар назди Комиссариати почтаю телеграфи СССР Кумитаи умумииттифоқии радио ташкил шуд. Дар Тоҷикистон низ чун як ҷузъи ИҶШС ҳануз стансияи алоқаи радио соли 1924 бунёд шуда буд. Бинобар сарчашмаҳои бойгонӣ ин радиостансия асосан ба мақсадҳои низомӣ истифода мегардид. 10-уми апрели соли 1930 дар таърихи радиошунавонии Тоҷикистон бо ҳарфҳои заррин сабт гардидааст. Зеро нахустин маротиба дар ҳамин рӯз садои радио бо ибораи «Диккат, диккат, диккат, ин ҷо Сталинобод» аз собик Хонаи деҳқон-макони имрӯзаи театри ба номи Маяковский дар фазои пойтахти Точикистони ҷавон танин андохт. Ин падидаи нав маънои оғози «ҷаҳиши бузург» дар тамоми соҳаҳоро дошт. Тавре аз санадҳои бойгони бармеояд, рӯзҳои 10 11-уми апрел гуфторҳо бо пахши радиогазета ва нашри ахбор (то панҷ дакика) анҷом меёфтанд.

«Аз 12-уми апрели соли 1930 шурӯъ карда, гуфторҳои радиолексия, машқи тарбияи бадан ва барномаҳои мусикӣ муҳтавои ҷадвали пахшро ғанитар сохтанд. Барномаҳо аз 12 уми апрел аз соати 7:00 то 19:00 пахш мешуданд. Барномаи «дарси забони точикӣ» аз 15-уми апрел шурӯъ гардид. Ҳамчунин аз ҳамин рӯз силсилаи сӯҳбатҳо дар мавзӯи муҳими рӯз ва суханрониҳои кормандони идораҳои давлатию ҳизбӣ сурат гирифт. Ҳаҷми пахши барномаҳо 3 соат (то соати 22:00) афзуд. Барномаҳо ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ садо медоданд». Аз 11 уми апрели соли 1930 Тадриҷан радио дастёри беминнат» - и сохторҳои ҳизбиву давлатӣ гардид. Радиогазета ва радиожурнал асосан аз ду жанри радиои шарҳи воқеот иборат буданд. Вале ташкили Кумитаи радиои умумииттифоқ дар соли 1931 зарурати ташкили шуъбаҳои онро дар ҷамоҳири дигари шӯравӣ ба миён овард ва ба ифодаи устод Абулқосим Лоҳутӣ «писари ҳафтумини сотсиализм» - Тоҷикистон ҳам дар канор намонд. 13-уми январи соли 1932 Кумитаи иҷроияи Марказӣ ва Совети Комиссарони Халқи РСС Тоҷикистон дар ҳайати 13 нафар кормандони ҳизбию журналистон Кумитаи радиои Тоҷикистонро таъсис доданд. Дар бораи таъсиси кумитаи радио фикру андешаҳои гуногун вуҷуд дорад. Дар баъзе сарчашмаҳо таъсиси Кумитаи радио 29-уми январ нишон дода шудааст. Аммо ҳуҷҷатҳои бойгони собит менамоянд, ки Кумитаи радиошунавонии РСС Тоҷикистон 13-уми январи соли 1932 таъсис дода шудааст. Барои исботи гуфтаҳо ҳоло матни қарори мазкурро мисол меорем:

Совети Комиссарони халки РСС Тоҷикистон қарор мекунад:

Кумитаи радиошунавонии РСС Тоҷикистон ташкил карда шавад. Раиси Совети Комиссарони халки РСС Тоҷикистон

А. Ҳоҷибоев.

Котиби Совети Комиссарони халқи РСС Тоҷикистон ш. Сталинобод 13-уми январи соли 1932, № 29

А. Нарзуллоев.

Ҳарчанд Кумитаи радиошунавони 13-уми январ таъсис дода шуда бошад ҳам, вале он расман аз 1-уми Феврали соли 1932 ба фаъолият пардохт ва радиошунавони ба низоми муайян даромад.

Мавриди зикр аст, ки се соли аввал Кумитаи радиои Точикистон амалан ба Кумитаи умумииттифоқии радиошунавонӣ итоат мекард, роҳбарияти онро мақомоти Тоҷикистон пешбарӣ ва Маскав тасдик менамуд. Кумита факат ба таҳия ва пахши барномаҳо машғул мегардид, дигар масъалаҳо, аз ҷумла расондани гуфторҳо ба шунавандагон дар салоҳияти идораҳои алоқа буд. Радиои Тоҷикистон дар муддати кӯтоҳ ба хаёти мардум ворид шуд. Дар шаҳру деҳот нуктаҳои радио рӯз ба рӯз афзуда, шаҳрвандон аз тариқи онҳо бо хаёти сиёсӣ, иқтисодию иҷтимоӣ, илмию фарҳанги, адабии ҷумҳурӣ ошно мешуданд, аз навигариҳои ҷаҳон огоҳӣ пайдо мекарданд. Ҳукумати Тоҷикистон ҷиҳати ташаккули кори радио ба самти мусбат пайваста тағйир додани фаъолияти он, васеъ намудани доираи фарогирии шунавандагон, тайёр намудани мутахассисони эҷодию техники тадбирҳои зарурӣ меандешид. Ҳоло радиои Тоҷикистон дар даврони соҳибистиқлоли,яке аз радиоҳои бо нуфуз ба шумор рафта, бо пахши хабару гузориш, ва барномаҳои ҷолиб дар дили мухлисони худ ҷойи намоён дорад. Айни ҳол радиои Тоҷикистон аз 5 идора, 3 шабакаи мустақими радиои иборат мебошад, ки ҳоло дар бораи онҳо ба таври мухтасар маълумот хоҳем дод.

“Идораи барномаҳои итиллоти”. Тавасути ин идора хабару гузориш дар қолаби жанрҳои итилоотии журналистика аз соати 8:00 и субҳ то соати 20:00 шом пахш мешавад. Мақсади асосии ин идора расонидани навигариҳо ва хабарҳои хусусияти ҷамияти доштаи Тоҷикистону ҷаҳон ба таври фаврӣ ба аудитория расонидан аст.

“Идораи барномаҳои таҳлилӣ”,ки тавасути ин идора,масалаҳои сиёси,иқтисоди, иштимои дар шакли таҳлил бараси шуда,пешкаши мухлисон ва шунавандагон мегардад.

“Идораи барномаҳои субҳ”. Барномаҳои ба ин идора таалуқдошта субҳгоҳон ба эфир меравад ва то дараҷаи дар дили мухлисони худ ҷойи намоён дорад.

“Идораи барномаҳои ҷавони варзиш ва саёҳӣ” дар дохили ин идора барномаҳои фарҳангию фароғатиҳам садо медиҳад. Масъулони барномаҳои ба ин идора таалуқ дошта,дар мавзуҳои ҷавонон, варзиш, сайёҳӣ, ҳамчунин барномаҳои фарҳангиву фароғатӣ барои мухлисон омода карда, пешкаши шунавандагон мегардад.

“Идораи барномаҳои мусиқӣ”. Барномаҳои идораи мазкур, бештар хусусияти фарҳангӣ дошта, сурудҳои дар васфи ватан, сулҳ, озодӣ, истиқлолият ва ғ. аз ҷониби ҳунармандон пахш мегардад. Ҳамчунин, радиои Тоҷикистон боз аз 3 шабакаи радиои мустақими “Овози тоҷик”, “Садои душанбе”, “Фарҳанг”, иборат мебошад. Бояд гуфт, ки ҳар се ин шабакаҳо зертобеи радиои Тоҷикистон буда, аз як марказ идора мешавад.

Истифода мавқеъ ва нақши PR дар барномаи “Саёраи сабз” – и радиои “Тоҷикистон”

Барномаи **“Саёраи сабзи”** радиои Тоҷикмстон дар ҳамкори бо Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди ҲҶТ ва агенти байналмилали Олмон оид ба ҳамкори таҳия ва пахш мешавад. Ҳаҷми барнома 15 дақиқа буда, мақсадаш ошно намудани мардум ба масъалаҳои муҳими экологӣ мебошад. Гарчанде ин барнома фармуда шуда бошад, вале хусусияти PR надорад.Ҳоло мо барои исботи гуфтаҳо яке аз ин барномаро ҳамчун намуна мисол меорем. Масалан: барномаи “Саёраи сабз”, ки рузи 10.11.2021 тариқи радиои Тоҷикистон садо дод, 15 дақиқа давом кард. Меҳмони барнома Турақул Муродов роҳбари гуруҳи татбиқи лоиҳаҳои Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати ҶТ буда, мавзуи барнома “Раванди иҷроиши уҳдадориҳои Тоҷикистон дар амалишавии Конвенсияи қолаби СММ оид ба тағйирёби иқлим буда, журналист барномаро чунин оғоз кард: “Салом шунавандагони азиз, инак барномаи таҳлилӣ ва маърифатии экологӣ “Саёраи сабз”, ки дар доираи як моҳи иқлимҳо доир ба рушди иқлими сабз, ки дар ҳамкори бо КҲМЗ назди ҳукумати ҶТ ва агенти байналмилали Олмон оид ба ҳамкорӣ таҳия ва пахш мешавад тақдими шумо мегардад. Ҳамин тариқ барнома 15 дақиқаву 15 сония давом кард ва журналист ду маротиба якум дар оғози барнома ва дуюм дар анҷоми барнома номи Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Агенти байналмилалии Олмонро гирифт. Дар ин барнома хусусияти PR и дида намешавад, зеро бо гирифтани номи кумита ва Агентии байналмилали Олмон PR ҳосил намешавад. Аз таҳлили кардаи мо ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар барномаи “Саёраи сабз”-и радиои Тоҷикистон PR истифода намешавад.

АДАБИЁТ

1). О. Н. Русскоязычные СМИ Республики Таджикистан в контексте связей с общественностью полиграфии, 2006. –120 с
2). Зардова в условиях государственной независимости: автореферат дис. кандидата филолог. наук О.Н. Зардова. – Душанбе, 2013.
3). Засурский, Я.Н. Профессия–журналист: вызовы XXI века / Я.Н. Засурский. – М., 2007;
4). Иванова, К. А. Бесценные советы для настоящего PR– Менеджера / К.А. Иванова. –СПб.: Питер, 2006. – 144 с.
5). Манойло, А.В. Государственная информационная политика в особых условиях: монография / А.В. Манойло.– М.: МИФИ, 2003. – 388 с
6). Маркелов, К.В. Информационно–аналитическая деятельность на государственной службе: гуманитарные аспекты / К. В. Маркелов. – М.: Изд–во РАГС., 2004. – 187 с.
7). Муким, Ч. Сиёсат ва чанги иттилооти / Ч.Муким.– Душанбе: Деваштич, 2006. – 71 с.
8). Муродов, М. Аз замон то замон / М. Муродов.– Душанбе: Шучоиён, 2010.– 248с.
9). Мухторӣ Қ. Хадамоти матбуотӣ / Қ. Мухторӣ. – Душанбе: Пойтахт, 2015. – 126 с.
10). Новопашин, А.П. Коммуникация и власть / А.П. Новопашин. – Тюмень: Мандр и Ка, 2004.– 136 с.
11). Нуралиев, А.Н. Информационные жанры печати: Учебное посо-бие/ А.Н. Нуралиев, Н.И. Брукер, А.А. Афсахзод. - Душанбе: Де-ваштич, 2005. -131 с..
12). Почепцов, Г.Г. Паблик рилейшнз для профессионалов / Г.Г. Почепцов. – М.: Рефл–Бук / Ваклер, 2005. – 640с.
13). Салихов, Н.Н. Политическое противостояние в зеркале таджикской публицистики / Н.Н. Салихов.– Душанбе: РТСУ, 2010. –165 с.,
14). Сайидзода, З.Ш. Таджикистан: информационный ресурс, внешняя политика, имидж государства / З.Ш. Сайидзода, Ф.З. Саидов. – Душанбе: ОО«Иттилоотвамуошират», 2008.–37с.
15). Усмонов, И. Журналистика. Ч.1 / И. Усмонов.– Душанбе, 2005.– 480 с.
16). Хамидов, И. И. Формирование связей с общественностью в современном мире / И.И. Хамидов / / Ученые записки Худжандского государственного университета им. Б.Гафурова. Серия гуманитарно-

общественных наук: История. Филология. Педагогика. – Худжанд: Нури маърифат, 2015. №3 (44). – С.135-140. (на тадж.яз.)
17). Чумиков, А.Н. Связи с общественностью. Теория и практика: учеб. пособие / А.Н. Чумиков, М.П. Бочаров. – М.: Дело, 2006. – 552с.
18). Шишкина, М.А. Паблик рилейшнз в системе социального управления / М.А. Шишкина. – СПб.: Паллада–Медиа / СЗРЦ Русич, 2002. – 444с.

PR ДАР РАДИОИ “ТОҶИКИСТОН”

Мақолаи мазкур бештар хусусияти назариявӣ дошта, мавеъ, нақш ва истифодаи PR ро дар барномаҳои радиои “Тоҷикистон” мавриди таҳқиқу баррасии ҳамаҷонибаи илмӣ қарор мегирад. Дар Тоҷикистон аслан PR - ро дар доираи жанри очерк мушоҳида кардан мумкин аст.

Калидвожа: идора, ВАО, радио, барнома, мустақим, шабака, телевизион, PR, радиои Тоҷикистон, сайёҳӣ, ҷавонон, иқтисодӣ.

PR НА РАДИО "ТАДЖИКИСТАН"

Эта статья носит более теоретический характер и представляет собой всестороннее научное исследование положения, роли и использования PR в таджикских радиопрограммах. В Таджикистане, PR можно увидеть в основном в жанре эссе.

Ключевые слова: Офис, СМИ, радио, программа, прямой эфир, сеть, телевидение, PR, радио Таджикистана, туризм, молодежь, экономика.

PR ON THE RADIO "TAJIKISTAN"

This article is more theoretical in nature and provides a comprehensive scientific study of the position, role and use of PR in Tajik radio programs. In Tajikistan, PR can be seen mainly in the genre of essays.

Keywords: Office, media, radio, program, live, network, television, PR, radio Tajikistan, tourism, youth, economy.

Сведения об авторе*: Толибов Садриддин Мавжудович* - магистрант второго курса факультета журналистики Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025 Республика Таджикистан. Душанбе, проспект Рудаки 17. **Телефон:** +992903105959.

Information about the author: ***Tolibov Sadriddin Mavjudovich*** – second-year master's student at the Faculty of Journalism, Tajik National University. **Address:** 734025 Republic of Tajikistan. Dushanbe city, Rudaki avenue 17. **Phone:** +992903105959.

ИСТИЛОҲОТИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА ВИЖАГИҲОИ ОН

Садбарг Холиқзода
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мусаллам аст, ки забони тоҷикӣ ҳамчун яке аз забонҳои бостонӣ тавонистааст, ки дар тӯли ташаккул ва инкишофи худ бо забон ва тамаддунҳои мухталиф рӯ ба рӯ шавад ва дар муборизаҳои шадиди таърихӣ бо забонҳои гуногуне бархӯрд намуда, аз онҳо баҳравар шавад ва ҳамзамон ба онҳо таъсири муайяне расонад, хосатан, дар бахши истилоҳот. «Истилоҳ (термин) ин вожагоне мебошанд махсус ва назар ба вазоифи хоси худ маҳдуд; вожагоне, ки кӯшиш доранд ҳамчун ифодаи дақиқи мафҳумҳо ва номи ашьё якмаъно бошанд. Инҳо дар илм, техника ва дипломатия зарур мебошанд» [7,21]. Дар фаъолияти одамон дар самти муносибатҳои байналмилалӣ низ калимаю таркиб ва ифодаҳои хосе дида мешавад. Ин истилоҳот дар муносибатҳои байналмилалии тоҷикон истифода шуда, ба ин васила ба захираи луғавии забони адабии тоҷик ворид гардиданд. Баъзе вожаҳои қадима дар ин бахш эҳё гардиданд ё бо маъноҳои нав мавриди корбарӣ қарор гирифтанд. Масалан, калимаи **сафир** дар асри X ба маънои фиристода истифода шудааст, дар асрҳои миёна ба ин маъно калимаи **расул** истифода мегардид. Дар асри XIX ва аввали асри XX бошад ба ҷои калимаҳои фиристода, расул, сафир вожаи туркии **элчӣ** (Чунончи дар «Наводир -ул -вақоеъ» - и Аҳмади Дониш) мавриди корбаст қарор мегирад. Баъдтар боз калимаи **сафир** серистеъмол мешавад. Дар давоми қариб 30 соли охир ба шарофати Истиқлолияти давлатӣ ҳанӯз аз гомҳои аввалини давлати соҳибистиқлоламон дар арсаи байналмилалӣ ва густариши ҳамкориҳо дар сатҳи минтақавию ҷаҳонӣ истилоҳоти зиёди марбути муносибатҳои байналмилалӣ ба забони адабии тоҷик ворид шуданд. Чунончи, калима – истилоҳҳои зерини солҳои 90-уми садаи гузашта ба таркиби луғавии забони мо

дохил шудаанд: **атташе, агенти дипломатӣ, глобализатсия (ҷаҳонишавӣ), дипломат, дипломатия, инвеститсия (сармоягузорӣ), конвенсия, консорсиум, консул, консулӣ, меморандум, муносибати дипломатӣ, нота, персон грат, персон нон грат, саммит, форум** ва амсоли инҳо, ки ҳар яке маънои хосу мушаххас ва мавқеи муайяни корбасти худро доранд. Масалан, истилоҳи дипломат.

Дипломат – аслан калимаи юнонӣ буда, маънояш «ҳуҷҷати хаттии дуқаткардашуда» мебошад. Дар ҳуқуқи байналмилалӣ шахси расмии мақомоти давлатии муносибатҳои беруна мебошад, ки аз тарафи ҳукумат барои анҷом додани муносибатҳои дипломатӣ бо давлатҳои хориҷӣ, созмонҳои байналмилалӣ ва намояндаҳои онҳо ваколатдор шудааст. Кормандони намояндагиҳои дипломатии давлатҳо дар хорича ва ҳамчунин баъзе кормандони дастгоҳи марказии идораҳои сиёсати беруна дипломат буда метавонанд. Функсияҳои асосии дипломат иборат аст аз намояндагӣ ва ҳимояи манфиатҳо ва шаҳрвандони давлати худ, ҷамъоварии иттилоот дар бораи давлати хориҷие, ки дар он ҷо кор мекунад ва ҳамчунин мусоидат ба ташкили робитаҳои дӯстонаи фарҳангӣ, тиҷоратӣ, иқтисодӣ ва ғайра байни давлатҳо. Дипломат мутобиқи шартномаҳои байналмилалӣ аз дараҷаи дипломатӣ, дахлнопазирии дипломатӣ ва имтиёзҳои муайян бархурдор аст. (6,58). Дипломатия – василаи таҳаққуқи сиёсати берунаи давлат аст, ки аз тариқи чорабиниҳои амалӣ, равишҳо ва методҳо бо дар назардошти шароии мушаххас ва хусусияти масъалаи вазифаҳои мавриди ҳаллу фасл ба амал бароварда мешавад. Дипломатия фаъолияти расмии сарони давлатҳо ва ҳукуматҳо, мақомоти махсуси муносибатҳои беруна барои расидан ба ҳадафҳо ва анҷом додани вазифаҳои сиёсати хориҷии кишварҳо, ҳамчунин барои ҳимояи манфиатҳои ин давлатҳо мебошад. Ин мафҳум ҳамчунин бо санъат ва маҳорати бурдани музокирот ба хотири ҷилавгирӣ аз низоъҳо ва ё ҳалли онҳо, ҷустуҷӯи гузаштҳо ва ҳамдигарфаҳмӣ, густариш ва тавсиаи ҳамкориҳои байналмилалӣ низ робита дорад. (6,58-59). Калимаи дипломатия ба маъноҳои гуногун ва хеле зиёд истифода мешавад, (ки баъзеи онҳо аз маънои аслии ин калима дур аст). Дипломати машҳури англис Николсон Г. ишора мекунад, ки дар нутқи гуфтугӯӣ калимаи **дипломатия** барои ифодаи маъноҳои гуногун истифода мешавад. Баъзан ҳамчун синонимии *сиёсати хориҷӣ* истифода мешавад. Дар дигар мавридҳо *гуфтушунид*ро мефаҳмонад. Ин вожа, инчунин ба маънои *усулу воситаҳ*о истифода бурда мешавад, ки тавассути онҳо гуфтушунидҳо доир мегарданд. Инчунин, он барои ифодаи *қисмати хориҷии ниҳоди корҳои хориҷӣ* истифода мешавад. Ниҳоят ин калима қобилияти махсуси инсонро ифода мекунад, яъне ба маънои ҳушёрӣ зоҳир кардан, ба маънои хуб ҳангоми баргузории гуфтушунидҳои байналмилалӣ [3,3]. Гарчанде ки истилоҳи **дипломатия** бори аввал соли 1645 дар Британияи Кабир истифода шуда буд, дипломатияи тоҷик таърихи хеле қадимтар аз онро дорад. Бо назардошти он ки пайдоиши дипломатия ба сифати илм дар бораи муносибатҳои мутақобилаи давлатмандон ва давлатҳо ба пайдоиши давлату давлатдорӣ вобастагӣ дорад ва таърихшиносон пайдоиши нахустин давлатҳоро дар сарзамини мо ба асрҳои IX –VII пеш аз мелод нисбат медиҳанд. Метавон гуфт, ки дипломатияи тоҷик таърихи беш аз 3000 сола дорад [5,4]. Донишмандоне, ки таърихи пайдоиши муносибатҳои дипломатиро ба давраи пайдоиши қабилаҳои одамӣ, ба асри сангин (неолит) нисбат медиҳанд, таърихи дипломатияи тоҷикро на кам аз 6000 сол донистаанд. Академик Н. Неъматов муаллифи рисолаи «Консепсияи таърихи дипломатияи тоҷик» (2004) бар чунин ақида аст. Ӯ ба хулосае омадааст, ки аз қарни VI пеш аз мелод то садаи VI пас аз мелод дар замони мавҷудияти давлатҳои Ҳахоманишиҳову Аршакидиён, Кушиниёну

Сомониён, Суғдиёну Тахористиён дипломатияи форсии тоҷикӣ ба пуррагӣ ташаккул ёфта буд. Дар хусуси он ки дипломатияи тоҷик, дар воқеъ, таърихи қадим дошта, дар гузашта хеле инкишоф ёфта буд, санади муҳтабари дигар он аст, ки дар байни девонҳо (**вазоратхонаҳо) -** и маъмулии давлати Сомониён девони махсусе бо номи **«Девони амидулмулк ё расоӣ ва иншо»** буд, ки ба муносибатҳои дипломатӣ ва мукотиботи муҳимми давлатӣ машғул буд. Низомулмулк дар «Сиёсатнома» (асри XI) фасли ҷудогонаеро бо номи «Андар маънии аҳволи расулон ва тартиби кори эшон» ба баёни масъалаҳои назарияи дипломатия бахшидааст. Мулоҳизаҳои ӯ дар бораи расулон дар сарчашмаҳои асримиёнагӣ, аз ҷумла, дар «Шоҳнома» - А. Фирдавсӣ бо номҳои **«фиристода» ё «фиристодагон»** ёд карда мешавад. Шахсият ва тартиби кори онҳо шаҳодат аз он медиҳанд, ки институти **расулон** (фиристодагон) дар дипломатияи тоҷик дар замонҳои гузашта хеле маъмул буда, ҷанбаҳои назарӣ ва амалии он ба таври мушаххас танзим гардида буданд. Тасввуроти маъмул дар бораи расулон ё фиристодагон он аст, ки онҳо номае, хабареро аз як подшоҳ ба подшоҳи дигаре, аз як кишвар ба кишвари дигар мерасонданд. Аммо дар амал, чӣ тавре ки аз «Сиёсатнома» ба таври возеҳ бармеояд, расулон агар ба таъбири Низомулмулк бигӯем, «сад мақсуду сир» доштанд [5,80]. Онҳоро барои таҳқиқ, омӯзиши вазъи кишварҳо, барои гузориш додан, ҷосусӣ кардан низ мефиристоданд, то дар ақти зарурат подшоҳи кишварашон тадбири муносиб ҷӯяд, ҷавоби муносиб гардонад, рафтори муносиб намояд. Чуноне ки аз мӯҳтавои китоби «Сиёсатнома» бармеояд, подшоҳони аҳди қадим ва асрҳои миёна ба расулон (фиристодагон) барои он диққати махсус медоданд, ки онҳо намоянда ва чеҳраи беназири давлату миллат дар кишвари дигар маҳсуб меёбанд. Аз ишораҳои муаллифи «Сиёсатнома» бармеояд, ки дипломатияи тоҷик дар аҳди қадим ва асрҳои миёна як низоми муайяну мушаххаси ташрифот (протокол) доштааст. Дипломат шахси кордон, зирак ва хирадманд мебошад. Муҳимтарин унсури созмондиҳандаи санъати дипломатӣ ин мантиқ сухан мебошад, ки сарфи назар кардани он ифодаҳои дипломатиро бе маънӣ мегардонад. Яке аз ҷанбаҳои асосии фаъолияти дипломатӣ, ки нақши хеле муҳим мебозад, ин тартиб додани ҳуҷҷатҳои дипломатӣ мебошад. Ҳуҷҷатҳои бахши дипломатӣ гуногунанд. Қисмати зиёди ҳуҷҷатҳои дипломатиро ҳуҷҷатҳое ташкил медиҳанд, ки хусусияти (корбасти) дохилӣ доранд. Гурӯҳи дигари ҳуҷҷатҳои дипломатӣ он ҳуҷҷатҳое мебошанд, ки муносибати расмии хаттии байни давлатҳост, ки мавқеи давлатро дар ин ё он масоили байналмилалӣ ифода мекунад. Мукотибаи дипломатӣ (бо нома, нота, меморандум, изҳорот ва ғ.) яке аз шаклҳои асосии фаъолияти дипломатӣ маҳсуб меёбад [5,24].

АДАБИЁТ

1. Абдулфайзов С. Истилоҳоти дипломатӣ дар осори классикони форсу тоҷик//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе,-2011, №6. С.113-117.
2. Абдулфайзов С. Дипломатические термины таджикского языка. **Автореф. дисс.канд. филол.наук.** – Душанбе,-2013, -24с.
3. Зорин В. Основы дипломатической службы. – М.: еждународные отношения,-1977. -370с.
4. Назаров Т., Сатторзода А. Дипломатияи муосири тоҷик. –Душанбе,-2006, - 224с.
5. Неъматов Н. Консепсияи таърихи дипломатияи тоҷик. –Душанбе, 2004. -280с.
6. Раҷабов С.А. Фарҳанги ҳуқуқи байналмилалӣ. –Душанбе, 2012. -357с.
7. Реформатский Что такое термин и терминология. –М., Издателство АН СССР. 1961. - С. 46-54.

ИСТИЛОҲОТИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА ВИЖАГИҲОИ ОН

Дар мақолаи мазкур яке аз масъалаҳои муҳимми истилоҳшиносӣ – истилоҳоти байналмилалӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Таъкид мегардад, ки дар муносибатҳои байналмилалӣ низ калимаю таркиб ва ифодаҳои хосе истифода мешавад. Баъзе вожаҳои қадима дар ин бахш эҳё гардиданд ё бо маъноҳои нав

мавриди корбарӣ қарор гирифтанд. Дар давоми қариб 30 соли бошад, ба шарофати Истиқлолияти давлатӣ истилоҳоти зиёди марбути муносибатҳои байналмилалӣ ба забони адабии тоҷик ворид шудаанд. Чунончи: **атташе, агенти дипломатӣ, геополитика, глобализатсия (ҷаҳонишавӣ), дипломат, дипломатия, вето, инвеститсия (сармоягузорӣ), конвенсия, консорсиум, консул, консулӣ, меморандум, муносибати дипломатӣ, нота, персон грат, персон нон грат, саммит, форум** ва амсоли инҳо, ки мавриди истифода қарор гирифта, ҳар яке маънои хосу мушаххас ва мавқеи муайяни корбаст доранд. Дар мақола оид ба маъно ва мавқеи корбасти баъзеи ин истилоҳот маълумоти мухтасар пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: атташе, глобализатсия (ҷаҳонишавӣ),байналмилалӣ, дипломат, дипломатия, истилоҳ, конвенсия, консорсиум, консул, консулӣ, меморандум, муносибати дипломатӣ, нота, персон грат, персон нон грат, саммит,сафир,сафорат, форум.

ТЕРМИНЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ОТНОШЕНИЯ И ИХ ОСОБЕННОСТИ

В данном статьи рассмотрен один из важных вопросов терминологии –термины международного отношения. Подчёркивается, что в сфере международного отношения также употребляются специальные слова и сочетания. Возрождались некоторые древные слова в этой сфере, или начали пользоватся новыми значениями. А на протяжении последних почти 30 лет благодаря государственной независимости очень многие термины международного отношения, входя в словарный состав таджикского литературного языка стали многоупотребительными. Например, термины **атташе, дипломатический агент, глобализация, дипломат, дипломатия, инвестиция, конвенция, консорсиум, консул, консульство, меморандум, дипломатическое отношение, нота, персон грат, персон нон грат, саммит, форум** и т.д. и каждое из которых имеет определенное, специальное значение и определенное место использования. В статье представлен краткое сведение о значение и место употреблания некоторых выщеуказанных терминов.

Ключевые слова: атташе, глобализация, международный, дипломат, дипломатия, термин, конвенсия, консорсиум, консул, консульство, меморандум, дипломатическое отношение, нота, персон грат, персон нон грат, саммит, посоль, посольство, форум.

TERMS OF INTERNATIONAL RELATIONS AND THEIR PECULIARITIES

This article is devoted to one of the topical problems of terminology - the emergence and formation of terms of international relations in Tajik language. It is emphasized that one of the important sources for study of terms of international relations of Tajik language and the history of Tajik diplomacy is the works of the classics of Tajik-Persian literature, including: “Shahname” - A. Firdousi, “Siyosatname” by Kavamudiin Abuali Hasan, (known under the pseudonym Nizomulmulk) and “Taa’rikhi Tabari” by Abufazl ibn Husayn Bayhaqi. This article provides a summary and clarification of some of the terms of international relations.

Keywords: agreement, term, international, joint statement, hostage, refugee, official letter, diplomatic channels, international analyst, diplomatic solution, signing of an agreement, mutual understanding, envoy, ambassador.

Сведения об авторе: ***Садбарг Холиқзода*** **–** Таджикский национальный университет, магистрант факультета таджикской литературы. **Телефон:**(+992) 908-08-61-16.

Information about the author: ***Sadbarg Kholiqzoda*** – Tajik National University, master`s student of Faculty of Tajik Philology**. Phone:** (+992) 908-08-61-16.

МАХСУСИЯТҲОИ ЗАБОНИ ЧИНӢ ҲАМЧУН НАМУДИ ИЗОЛЯТОРӢ (ҶУДОГОНА, РЕШАГӢ)

Ҷонмардова Ф.Ҷ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар айни замон, таваҷҷӯҳ ба омӯзиши забон ҳамчун воситаи муошират меафзояд. Ин вазъият дар назди забоншиносӣ ва лингводидактика як қатор вазифаҳо мегузорад, ки яке аз онҳо ба низом даровардани хусусиятҳои забонӣ мебошад. Ин саволҳо диққати асосии олимиони риштаи типологиро ба худ ҷалб кардааст. Типология яке аз фанҳои лингвистие мебошад, ки вазифаи он омӯзиши қонунҳои умумии забонҳои гуногунсохт мебошад. Мафҳуми типологияро забоншиносон ба тарзи гуногун баён мекунанд. Дар робита ба ин академик Серебреников Б. А. гуфтааст: “мафҳуми типология ба шарҳу эзоҳи возеҳ ниёз дорад”. Истилоҳи “типология” аз забони юнонӣ- typos (хел, намуд) ва logos (илм, таълимот)

гирифта шуда, дар забоншиносӣ ба маънои “ илм дар бораи намудҳои сохтории забонҳо” кор фармуда мешавад. Типология кӯшиш мекунад, ки падидаҳои эҳтимолияти забонҳои гуногунро муайян кунад, яъне ин илм бо омӯзиши муқоисавии хосиятҳои сохторӣ ва функсионалии забонҳо сарукор дорад. Барои равшанӣ андохтан ба мафҳуми “намуди забон” (типи забон) баъзе хусусиятҳоеро, ки дар забонҳо мавҷуданд, баррасӣ менамоем. Дар забоншиносии муосир типологияи грамматикии забонҳо бештар рушд кардааст. Забоншиносони асри XIX забонҳоро ба чор навъ (тип) ҷудо карданд:

1. Забонҳои **флективӣ**, ки ба ин гурӯҳ забонҳои ҳиндуаврупоӣ дохил гардидаанд;
2. Забонҳои **агглютинативӣ**: забонҳои туркӣ, муғулӣ, забонҳои тунгусию манҷурӣ, финию угорӣ, ҷопонӣ
3. Забонҳои **изоляторӣ** (ҷудокунанда, решагӣ): забонҳои чинӣ, ветнамӣ, тибетӣ ва ғайра;
4. Забонҳои **инкорпоративӣ ё полисинтетикӣ** (ҳамроҳшавӣ): забонҳои чукотию камчатӣ, забонҳои ҳиндувони америкоӣ, ба ғайр аз забонҳои кечуа ва аймара дар Перу ва Боливия, ки ба забонҳои агглютинативӣ дохил мешаванд.

Ин таснифоти типологии забонҳо дар асоси аломатҳо ва хусусиятҳои шакли калима, имконияти қабули морфемаҳои калимасозу шаклсоз сурат гирифтааст. Дар забоншиносии муосир хусусияти типологии забон на фақат дар асоси навъи шакли калима, балки дар асоси навъи муносибатҳои калимаҳо дар ҷумла ҳам муайян карда мешавад. Ба ғайр аз ин, муайян намудани аломатҳои типологӣ дар ҳамаи қабатҳои забон сурат мегирад. Ҳар як забон хусусиятҳои ба худ хос дорад, ки дар забонҳои дигар мушоҳида намешаванд. Ин хусусиятҳо системаи муайяни устувори забонро ташкил медиҳанд. Забони чинӣ ба таври анъанавӣ ба гурӯҳи забонҳои изоляторӣ (ҷудогона, решагӣ) дохил мешавад, ки ба ин забонҳо мавҷуд набудани флексия, аҳамияти грамматикии тартиби калимаҳо ва мухолифати сусти калимаҳои муҳим ва расмӣ хос аст. Биёед хусусиятҳои хоси забони чиниро дида бароем. Аввалан, бояд қайд кард, ки мутахассисон забони чиниро маъмултарин забон дар ҷаҳон меноманд. Аммо, забони чинӣ аз ҷиҳати сохт яксон нест: масалан, 7 гурӯҳи лаҳҷа фарқ карда мешаванд, ки дар навбати худ, ба субдиалектҳо ва лаҳҷаҳо тақсим карда мешаванд. Дуввум, забони чинӣ яке аз қадимтарин забонҳои мавҷуда ба ҳисоб меравад, зеро забони чинӣ таърихи се ҳазорсоларо дарбар мегирад. Саввум, бояд чунин як хусусияти ин забонро, ба мисли ҷудоии (изоляторӣ) рушди онро қайд кард, зеро забони чинӣ дар тӯли муддати тӯлонӣ аз таъсири забонҳои хориҷӣ озод буд.

Маҳз ин сабабҳо забони чиниро барои бисёре аз олимони назариявӣ ва забоншиносон-амалкунандагон мавриди таваҷҷӯҳи махсуси таҳқиқотӣ қарор медиҳанд. Дар байни муҳаққиқони маъруф, олимони барҷастаи зеринро бояд қайд кард: В. М. Солнцев, Н. В. Солнцева, А. А. Хаматова, А. А. Скоробогатых, Дж. Гринберг, В. А. Курдюмов, В. И. Горелов, С. Е. Яхонтов ва ғайраҳо. А. Шлейхер, ки таснифи забонҳоро офаридааст, забонҳои изолятори (ҷудогона)-ро ба забонҳои решагӣ мансуб донистааст, дар ин ҳолат мо забонҳоеро дар назар дорем, ки ташаккули шаклҳои грамматикӣ надоранд. Аз ин рӯ, муносибатҳои грамматикиро танҳо бо ёрии семантика, тартиби решаҳо ва ғайра ифода кардан мумкин аст. Аммо, дар забони чинӣ, ба ҷуз калимаҳои мураккаб, калимаҳое низ мавҷуданд, ки аффиксҳоро дар бар мегиранд. Аффиксро ҳамчун воҳиди муқоисашавандаи реша ва як калима шуморидан мумкин нест, аз ин рӯ, он воҳид (ё порча) камтар аз як калима аст. П. С. Кузнецов хусусиятҳои забонҳои изоляторӣ (ҷудокунанда)-ро васеъ менамояд. [1]. Олим исбот мекунад, ки ба забонҳои ин синф хосиятҳои зерин хосанд: 1) пурра ё тақрибан пурра набудани флексия, 2) аҳамияти грамматикии тартиби калимаҳо ва калимаҳои хидматӣ, 3) дар баъзе ҳолатҳо, мухолифати сусти маъноҳои муҳим ва калимаҳои хидматӣ. Агар мо ин хусусиятҳоро хусусиятҳои асосии забони изоляторӣ (ҷудошуда) ҳисоб кунем, пас бешубҳа забони чинӣ ба ин гурӯҳи забонҳо тааллуқ дорад. Аммо, масъалаи мақоми аффиксҳо ҳамчун унсурҳои сохтории забон боз боқӣ мемонад. А. Курдюмов [2], падидаи агглютинативиро дар забони чинӣ таҳлил намуда, намунаҳои аглютинативии на шакл, балки калимасозиро бо истифодаи аффиксҳои часпида қайд мекунад: инҳо маҷмӯаҳои навъи 浪漫主义者们lanman zhuyi zhe men "романтикҳо", 共产主义者们gongchan zhuyi zhe

men "коммунистҳо" (реша + суффикси 主义zhuyi + суффикси 者 zhe + суффикси формативӣ 们men). Боз як мисоли дигарро барои тасаввур кардани тахмин дар бораи воҳиди камтар аз як калима дида мебароем, Масалан, 火车 huoche "поезд". Агар муҳаққиқ ин воҳидро ҳамчун калимаи мураккаб эътироф кунад, пас ҷузъҳои ин сохтори таркибиро баррасӣ кардан лозим аст: 火 huo ва 车 che. Аз ин рӯ, барои эътирофи ин унсурҳо ҳамчун воҳид камтар аз вожа, морфема асос дорад. Ғайр аз ин, азбаски дар калимаҳои 车子 chezi "ҳамлу нақл" ҷузъи 子 zi аффикс аст, ҷузъи пайвастшудаи он бояд ногузир ҳамчун реша ба маънои маъмулии истилоҳ муайян карда шавад. Ин назарияро таҳқиқоти В. М. Солнцев таҳия кардааст, [3], ки дар ин робита инҳоро қайд мекунад: агар эътироф кунем, ки феъли забони чинӣ суффиксҳои мушаххас дорад ва масалан, форматсияҳои 看kan, 看着kanzhe, 看了kanle, 看过kanguo шаклҳои гуногуни як калимаро бо маънои «нигоҳ кардан» ифода мекунанд, инчунин бояд тахмин кард, ки қисми ин калима, ки дар тағйир додани калима нақш бозидааст, асосӣ мебошад. Аммо, дар муқоиса бо забонҳои флектикӣ, дар забонҳои изоляторӣ (ҷудогона) арзишҳои хурдтар аз як калима (ба истиснои аффиксҳо) амалан аз таркиби калимаҳо бароварда намешавад, масалан, дар забони русӣ, қисматҳои онҳо метавонанд аз калимаҳо истихроҷ шаванд: уч- (аз учить), красн - (аз красный) ва ғайра. Дар ин забонҳо, пас аз истихроҷи морфема (реша ё поя) аз калимаи полиморфӣ, он фавран аз калима фарқе надорад ва барои истифодаи мустақил мувофиқ аст. Бори аввал Н. В. Солнцева дар бораи вайрон кардани қонуни аҳамияти морфологии шиорсозӣ дар мақолаи худ "Забони чинӣ ба куҷо меравад?" ёдовар шуд. Вай мегӯяд, ки забони чинӣ, ба мисли ҳамаи забонҳои дигари ҷаҳон, доимо рушд мекунад, ба он омилҳои гуногун таъсир мерасонанд, забон бо забонҳои дигар ҳамкорӣ мекунад, омехтаҳои гуногун ба амал меоянд, ки дар натиҷаи онҳо натанҳо калимаҳои иқтибосӣ пайдо мешаванд, балки пурра ё қисман гум шудани морфологияи забон вуҷуд дорад.

Ҳамин тариқ, ин далелҳо тасдиқ мекунанд, ки забони чинӣ ба забонҳои сирф изоляторӣ (ҷудошаванда) мансуб нест, балки аломатҳои аглютинатсия дорад. Забони чинӣ, ба мисли ҳама забонҳои дигар, як системаи динамикӣ буда, доимо такмил меёбад ва ин далел дар типологияи забони муосири чинӣ инъикос ёфтааст.

АДАБИЁТ

1. Кузнецов, П. С. Морфологическая классификация языков / П. С. Кузнецов. — М., 1954. — 356 с.
2. Курдюмов, В. А. Курс китайского языка. Теоретическая грамматика / В. А. Курдюмов. — М. : Цитадель-трейд : Лада, 2005. — 462 с.
3. Солнцев, В. М. Введение в теорию изолирующих языков / В. М. Солнцев. — М. : Восточная литература РАН, 1995. — 359 с.
4. Солнцева, Н. В. Куда идет китайский язык? / Н. В. Солнцева // Китайское языкознание: Изолирующие языки: материалы IX Международной конференции. — М., 1998. — С. 15–22.

МАХСУСИЯТҲОИ ЗАБОНИ ЧИНӢ ҲАМЧУН НАМУДИ ИЗОЛЯТОРӢ (ҶУДОГОНА, РЕШАГӢ)

Дар мақолаи мазкур муаллиф махсусиятҳои забони чиниро ҳамчун як забони мансуб ба типи забонҳои изоляторӣ (ҷудогона, решагӣ) тавсиф мекунад ва инчунин хусусиятҳои агглютинативиро дар сохтори грамматикии он муайян мекунад. Дар мақола муаллиф қайд мекунад, ки дар забоншиносии муосир типологияи грамматикии забонҳо бештар рушд кардааст. А. Шлейхер, ки таснифи забонҳоро офаридааст, забонҳои изолятори (ҷудогона)-ро ба забонҳои решагӣ мансуб донистааст, дар ин ҳолат мо забонҳоеро дар назар дорем, ки ташаккули шакл, шаклҳои грамматикӣ надоранд. Аз ин рӯ, муносибатҳои грамматикиро танҳо бо ёрии семантика, тартиби решаҳо ва ғайра ифода кардан мумкин аст. Аммо, дар забони чинӣ, ба ҷуз калимаҳои мураккаб, калимаҳое низ мавҷуданд, ки аффиксҳоро дар бар мегиранд. Аффиксро ҳамчун воҳиди муқоисашавандаи реша ва як калима шуморидан мумкин нест, аз ин рӯ, он воҳид (ё порча) камтар аз як калима аст. Забони чинӣ ба таври анъанавӣ ба гурӯҳи забонҳои изоляторӣ (ҷудогона, решагӣ) дохил мешавад, ки ба ин забонҳо мавҷуд набудани флексия, аҳамияти грамматикии тартиби калимаҳо ва мухолифати сусти калимаҳои муҳим ва расмӣ хос аст.

Калидвожаҳо:типология, забони чинӣ, грамматика, реша, калима, аффикс.

ОСОБЕННОСТИ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА КАК ЯЗЫКА ИЗОЛИРУЮЩЕГО ТИПА

В данной статье рассматривается специфика китайского языка как языка, относящегося к классу изолирующих языков, а также выявляются черты агглютинации в его грамматическом строе. В статье автор отмечает, что в современной лингвистике более развита грамматическая типология языков. А. Шлейхер,

создавший классификацию языков, к изолирующим языкам относил т. н. корневые, в данном случае имеются в виду языки, в которых отсутствует формообразование, грамматические формы. Следовательно, грамматические отношения могут выражаться только с помощью семантики, порядка расположения корней и т. п. Однако в китайском языке, помимо сложных слов, существуют слова, включающие в свой состав аффиксы. Аффикс не может рассматриваться как единица, сопоставимая с корнем и отдельным словом, следовательно, это единица (или фрагмент) меньшая, чем слово. Китайский язык традиционно относят к группе изолирующих языков, эти языки характеризуются отсутствием словоизменения, грамматической значимостью порядка слов, слабым противопоставлением знаменательных и служебных слов.
Ключевые слова: типология, китайский язык, грамматика, корень, слово, аффикс.

FEATURES OF THE CHINESE LANGUAGE AS THE LANGUAGE OF INSULATING TYPE

This article describes the differences between the characteristics of the Chinese language, and change the language. In the article the author notes that the grammatical typology of languages is more developed in modern linguistics. A. Schleicher, who created the classification of language, attributed the so-called root, in this case we mean languages in which there is no form formation, grammatical form. Consequently, grammatical relations can be expressed only with the help of semantics, the order of the roots, etc. However, in the Chinese language, in addition to complex words, there are words that include affixes in their composition. An affix cannot be considered as a unit comparable to a root and individual words, therefore it is a unit (or fragment) less than words. Chinese language traditionally belongs to the group of isolating languages, these languages are characterized by the absence of inflection, the grammatical significance of the word order, and a weak opposition of significant and official words.
Keywords: typology, Chinese language, grammatical, root, word, affix.

Сведения об авторе: ***Джонмардова Фарзина Джонмардовна*** — Таджикский Национальный Университет, магистр второго курса кафедры иностранных языков, специальность китайского языка. **Адрес**: Республика Таджикистан, г. Душанбе, Проспект Рудаки 17. **Телефон**: (+992) 931035550.

Information about the author: ***Jonmardova Farzina Jonmardovna*** — Tajik National University, second-year master`s student of the Department of Foreign Language, majoring in Chinese language. **Address**: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. **Phone**; (+992) 931035550.

НАҚШ ВА ҶОЙГОҲИ ОЧЕРКҲОИ ПОРТРЕТӢ ДАР ТЕЛЕВИЗИОН (ДАР МИСОЛИ БАРНОМАИ «ПАЙРОҲАИ САБЗ» - ТВ «ТОҶИКИСТОН»)

Шарипов Ш. Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

“Очерки телевизионӣ намоиши мустақилест, ки дорои сюжети хосса ва доираи мавзӯъҳои муайян мебошад. Сюжетсозии вай ба мисли осори драмавӣ бояд тезу тунд, суръатнок, дорои муқаддима, гиреҳбандӣ, авҷи амалиёт ва хулоса бошад” - гуфтааст муҳаққиқи рус Князев А. дар китоби худ «Основы тележурналистики и телерепортажа» [1. с. 7 - 8]. Очерки портретӣ яке аз жанрҳои серистеъмол ва рӯзмарра дар ВАО – и имрӯз ба шумор меравад. Очерк жанри мустанад аст, ба қисса, ҳикоя монандӣ дорад. Очерк таърихи ташаккули як фардро ифода мекунад, лаҳзаҳои ҳаёт, фаъолияти қаҳрамон, хислатҳои ӯ бо тамоми нозукиҳояш тасвир меёбад. Очерк аз жанрҳои маъмул, серистифода ва нисбатан паҳншудаи публисистика ва адабиёти бадеӣ ба ҳисоб меравад. Очерк жанрест, ки корнамоиҳои шахсони воқеии дар корзорҳои меҳнатӣ, истеҳсолот, илму фарҳанг ва мактабу маориф содир намударо фаро мегирад. Дар луғатномаҳо очеркро ҳамчун тарҳ, суроб, намуд, ҳикоят, ёддошт сабт намудаанд. Аслан, очерк калимаи русӣ буда, маънои тасвир ва тавсифи таблиғиро дорад. Дар Аврупо очеркро баъзан скетче, эссе ва репортажи бузург низ ном мебаранд. Пайдоиши очеркро муҳаққиқон ба асри 18 мансуб донистаанд. Таҳиягарони рисолаи «Ҳамосаи инсони кор» Саъдуллоев А. ва Гулмуродзода П. дар китоби худ таъкид намудаанд, ки «нахустин бор маҷаллаҳои «Болтун» (1707-1711) ва «Зрител» (1711-1714) маводеро нашр намуданд, ки аз лиҳози шеваи баён ба очерк монанди дошт». [2. с. 30 - 32]. Дар даҳсолаҳои 1970-1980 дар матбуот ва публисистикаи тоҷик жанри очерк мавқеи бештар пайдо кард. Қувваҳои зиёди эҷодӣ ба майдони публисистика ворид шуданд. Қариб дар аксари нашрияҳои даврӣ шуъбаи «Очерк ва публисистика» ташкил карда шуд. Аммо, муҳаққиқ А. Саъдуллоев аз ин вазъияти мавҷуда, бо таассуф андешаашро чунин иброз

медорад: «Мутаассифона, миқдор ба сифат табдил наёфт. Ҷилд - ҷилд китоби очеркҳо ба иллати заифии маҳорати нигорандагон баъди нашр аз забонҳо монданд». [3. с. 55 - 57].

Аз андешаҳои дар боло зикр гардида, ба хулосае омадан мумкин аст, ки очеркҳо бояд хусусияти публитсистиро доро бошанд ва ҳамзамон хусусияти бадеиро. Ба муаллифони очерк лозим меояд, ки дар баробари баёни воқеият, ҳаёту фаъолият ва хислату характери қаҳрамон, бо истифода аз тасвирҳои зебо, калимаву ибораҳои образнок ва имконоти бадеӣ, лаҳзаҳо ва сюжетҳоро обу ранги бадеӣ бахшанд. Танҳо дар ин сурат мо метавонем, очеркҳои ҷаззобу рангин ва хонданбобро иншо намуда, пешниҳоди хонанда созем. Дар «Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик» моҳияти очеркро чунин шарҳ додаанд: «яке аз намудҳои ҷинси эпикии адабиёти бадеист, ки дар асоси нақлу баёни тасвири шахсони реалӣ ва ҳодисаҳои воқеӣ шакл гирифта, хусусияти адабӣ, публитсистӣ ва илмиро дорост. Асоси мундариҷаи ғояи онро кашфиёти иҷтимоӣ, воқеаҳои муҳими зиндагӣ муайян мекунад».

Дар адабиётшиносӣ ва публисистика ду шакли оерк: публитсистӣ ва бадеӣ муайян шудааст. Ҳарчанд онҳо ба ҳам монанданд, вале дар миёнашон аломатҳои фарққунанда низ ҷой дорад. Хусусияти асосии очерки публитсистиро ҳуҷҷатнокӣ, аниқият, тарзи баён, доманаи тасвир, зиддиятҳои иҷтимоӣ ва ғайра ташкил медиҳад. Вобаста ба хусусияти бадеӣ очерк олимони зиёди хориҷӣ ба мисли: Князев А., М. Черепахов, М. Горкий ва ғайра назария баён кардаанд. Мунаққид Т. Абдуҷабборов дар боби жанри очерк чунин андеша дорад. «Очерк ҳамеша асари бадеӣ ҳисоб меёбад». Ӯ боз қайд мекунад, ки очерк яке аз жанрҳои ҷанговар ва оммавии насли бадеӣ ҳисоб меёбад ва дар адабиёти муосири тоҷик ҷойи намоёнро ишғол мекунад. Аз ин рӯ, Максим Горкий ду хусусияти очеркро таъкид карда, гуфта буд: «Очерк асари бадеӣ ва дар айни замон публитсистӣ аст».[4. с. 88 - 89] Муҳаққиқи дигари рус М. Черепахов дар асари худ «Кор аз болои очерк» (Работа над очерком), менависад, ки «Азбаски дар мадди очерк маҷмӯаи хусусиятҳои шахс меистад, бояд қаҳрамонро ба воситаи тасвири бадеӣ, офаридани образ нишон дод. Ба очеркнавис муҳим аст, ки қаҳрамон, рафтору кирдори ӯ, ҷои амалиёти одамонро тавре тасвир кунад, ки хонанда зуд пеши назар оварда тавонад».[5 с. 78 - 80]. Аз муҳаққиқони тоҷик доир ба хусусияти публитсистии очерк ба монандӣ: А. Саъдуллоев, П. Гулмуродзода, С. Табаров, И. Усмонов, Муродов М., С. Гулов, Ҷумъа Қуддус ва дигарон таҳқиқоти алоҳида анҷом дода, дар асоси осори адибону публитсистон хусусият, ҳолат ва таъсири онро дар тарбияи ахлоқии ҷомеа муайян намудааанд. Муҳаққиқон А. Саъдуллоев ва П. Гулмуродзода дар китоби «Ҳамосаи инсони кор» (1995) доир ба маънои очерк, пайдоиши он, ҳақиқат ва таҳлил, қаҳрамон, анво ва лабораторияи очеркнависӣ маълумоти муфассал додаанд. Дар рисолаи илмии «Хосияти адабиёт» (2000) очерк ба сифати насри ҳуҷҷатӣ таҳқиқ гардида, дар он вуҷуд доштани образи публитсистӣ ва фаъолияти иҷтимоӣ зикр мегардад. Мунақид С. Табаров дар асари худ «Асосҳои назарии танқиди адабӣ» (1999) очеркро ба сифати жанри танқиди адабӣ арзёби намуда, ҳамзамон ҷанбаи публитсистӣ ва оҳанги иҷтимоӣ доштани онро таъкид менамояд. Муҳаққиқи шинохтаи тоҷик И. Усмонов дар шинохти очерк иброзе назар карда, очеркро жанри одамшиносӣ ва ҷанговар номида, «вазифаҳои асосии онро дар бораи корнамоиҳои меҳнатӣ сухан рондан ва онро бо обу ранги бадеӣ тасвир кардан медонад».[6 с. 33 - 35]. Муродов М. муҳаққиқи соҳа дар бобати кушодани симои қаҳрамон чунин андеша дорад: «Очерки портретӣ натанҳо ифодакунандаи симои зоҳирии қаҳрамон, балки ифшогари олами ботинии он низ аст. Олами ботинии қаҳрамон бо роҳи тасвири ҷузъиёти мушаххас, тарзи амал, тафаккур, андеша, нутқ, муносибат ва амсоли ин намудор мегардад».[7 с. 188 - 193]. С. Гулов муҳаққиқи жанри мазкур дар китоби худ «Амвоҷи сухан» вазифаи очеркро таҳқиқи характери инсони воқеӣ медонад. Ба назари ӯ «таҳқиқи чунин инсон бо урёнбаёнӣ, забони хушку камтаъсир муяссар намешавад. Истифодаи калимаву ибораҳои образнок дар мавзунсозии матн ва барҷастасозии чеҳраи қаҳрамон нақши муҳим дорад»[8 с. 30 - 35]. Ҷумъа Қуддус доир ба шинохти очерки телевизионӣ дар китоби «Жанрҳои журналистикаи телевизион» чунин таъкид мекунад «Очерки телевизионӣ намоиши мустақилест, ки дорои сужети хоса ва доираи мавзуҳои муайян мебошад».[9 с. 18 - 22]. Мутаассифона, дар боби очерки портретии телевизионӣ муҳаққиқон камтар навиштаанд ва осори таҳлилии бештари онҳо ба очеркҳои матбуоти даврӣ бахшида шудааст. Ин муҳаққиқон дар такя ба андешаҳои ҳамдигар назари хоси худро вобаста ба ду

ҷиҳат хусусияти публитсистӣ ва бадеӣ доштани очерк баён намудаанд. То ба ҳол миёни муҳаққиқони ду соҳа адабиёт ва публисистика андешаҳо доир ба моли ки будани очерк мухталифанд. Дар қисмати амалии кор дар такя ба назари муҳаққиқон доир ба хусусияту талаботи очерк барномаеро аз телевизиони «Тоҷикистон» мавриди таҳлил қарор додем. Хостем бубинем ки то кадом андоза барномаҳое, ки дар жанри мазкур таҳия мегарданд, ба талаботи жанри очерк ҷавобгу ҳастанд. Барномае, ки мехоҳем дар мавридаш ҳарф занем, барномаи «Пайроҳаи сабз» унвон дошта, муаллифаш Кӯҳзоди Фатҳулло аст. Барнома ҳафтае як маротиба дар ҳаҷмҳои аз 30д то 40-45д ба эфир меравад. «Пайроҳаи сабз» яке аз барномаҳои маъмул ва сербинандаи телевизиони «Тоҷикистон» баъд аз барномаи «Парвози шоҳин» ба шумор рафта, дувумин барномае буда, ки дар жанри очерк таҳия мегардад. Муаллиф дар ҳар шумораи навбатии барнома чеҳраҳои шинохтаву пешқадами ҷамъиятӣ, хусусан ҷавонони талошгару муваффақро, ба бинанда ошно месозад. Барномаи «Пайроҳаи сабз» бо ҳунарманди ҷавон Фараҳманд Каримов дар арафаи эълон гардидани соли 2017 ҳамчун «Соли ҷавонон» рӯйи кор омадааст. Муаллифи барнома Кӯҳзоди Фатҳулло, ровӣ баранда Шабнами Саттор. Барнома тариқи эфири телевизиони «Тоҷикистон» соли 2017 дар ҳаҷми 40д 41с омода ва пахш гардидааст. Муаллифи барнома бо як диди тоза дар баробари эълон гардидани соли 2017 ҳамчун «Соли ҷавонон» барномаро доир ба кору фаъолияти як тан ҷавони муваффақи ҷомеа Фараҳманд Каримов омода созад. Ӯ дар баробари таҳсил дар Донишгоҳи политехникии шаҳри Хуҷанд, ҳанӯз дар синфи 6-ум хонданаш фаъолиятро ҳамчун ҳунарманди ҷавон дар Теари давлатии мусиқии тамошобини наврас ба номи Одилҷон Назаров дар шаҳри Хуҷанд шуруъ намудааст. Ҳамзамон ба сарояндаги низ машғул мебошад, ки бо иштирок дар озмунҳои дохил ва хориҷ аз кишвар ҷоизаву дипломҳо ба даст овардааст. Барнома хеле хуб оғоз мегардад, бо тасвирҳои зебои шаҳр, муҷассамаҳои таърихӣ, боғу гулгаштҳо ва ин ҳамаро шеърхонии худи қаҳрамон аз пушти навор дар васфи Ватан таҳвият мебахшад. Сипас, навор иваз гардида, ровӣ бо қаҳрамон дар ҷое нишастаанд ва ба суҳбат шурӯъ мекунанд. Ровӣ ба қаҳрамон чунин суолҳоро пешниҳод менамояд:

Саволҳо:

1. Чӣ мешавад, ки аз қадамҳои нахустини худ ба Театри мусиқии тамошобини наврас қисса мекардед?

2. Ба андешаи шумо чаро имрӯз то як андоза театр дар ҷомеаи кунунии мо рисолати худро аз даст додааст ва чигуна метавонем решаи ин ҷараёнро мустаҳкам намоем?

3. Аввалин нақше ки ба шумо доданд, кадом нақш буд?

4. Ба андешаи шумо дар муддати 6-соли фаъолиятатон аз уҳдаи кадом нақшатон аз ҳама беҳтар баромадаед?

5. Қадамҳои нахустини шуморо дар ҷодаи ҳунармандӣ, ки рост кард, ки устувор намуд?

6. Шумо бештар дар доираи кадом жанр нақш офариданро меписандед?

7. Чӣ таассуроте аз ширкат дар чорабинии мазкур бардоштед?

8. Ба андешаи шумо баргузории чунин озмунҳо барои маҳорати эҷодии эҷодкорони ҷавон чигуна таъсир мерасонад?

9. Аз иштирок дар озмуни шаҳри Истанбул каме қисса мекардед?

Чи гуна роҳ ёфтед?

10. Шумо ояндаи худро чи гуна мебинед? Ҳунарманд, сароянда ва ё иқтисодчӣ?

11. Ҷавони муосир, ки муваффақ аст, бояд чигуна бошад?

Чунинанд суолҳое, ки дар барнома баранда ба қаҳрамон пешниҳод месозад. Албатта, чунин суолҳо хеле зиёданд, вале мо имкони ба пуррагӣ овардани онҳоро надорем ва чанде аз онҳоро мисол овардем. Ҳамзамон дар рафти суҳбат тариқи наворҳо баъзе лаҳзаҳои кору фаъолият, андешаҳои шоирону устодон, лаҳзае аз муҳити оила, суханронии падар ва ҳунарнамоӣ дар озмунҳои дохилу хориҷ аз ҷониби баранда муаррифӣ карда мешаванд. «Очерк дар хусуси одамони пешқадам, шахсоне, ки ҳаёташон барои дигарон намунаи ибрат аст, ба таври бадеи нақл мекунад. Аслан услуби очерк накл не, балки тасвир аст. И. Усмонов дар китоби «Жанрҳои публитсистӣ» овардааст «Дар бораи корнамоии меҳнати сухан рондан ва онро бо обуранги бадеию публисистӣ тасвир кардан аз муҳимтарин вазифаҳои жанри очерк мебошад» [10. с.40 - 45]. Муаллиф, барнома жанри очерк аст мегӯяд, аммо чун

аз хусусиятҳои он дидан намудем, он ба жанри очерк ва мусоҳиба монандӣ дорад. Шояд муаллиф жанри наве ба миён овардан мехоҳад, жанри Мусоҳибаи – портретӣ. Чуноне аз ақидаи муҳаққиқ И. Усмонов бармеояд, очерк дар хусуси одамони пешқадам ва муваффақ бо тариқи бадеӣ ва рангоранг нақл мекунад. Хислату характер, муносибати намунавӣ, симои ботинӣ, муҳити оилавӣ, дастовардҳо ва умуман намуна будани қаҳрамонро муаллиф набояд нақл кунад ё бо ҷавобҳои хушку холии қаҳрамон собит созад, балки шахсияти муваффақ будани қаҳрамонро бо тасвирҳои зебо, бо обу ранги бадеӣ тасвир сохта, ба тамошобин нишон дод. Зеро очерк нақл не балки тасвир мебошад. Шумораи навбатии барномаи «Пайроҳаи сабз» дар бораи ҳаёт ва фаъолияти эҷодкори ҷавон Ҷумъагули Қарахон аз шаҳри Ваҳдат қисса мекунад. Ҷумъагул маҳрум аз пойи равон аст, дар баробари имконияти маҳдуд доштан, ба шеъру шоири машғул мебошад. Ҷумъагул ҳамеша дар ҳамкори бо Иттифоқи нависандагон, шуъбаи нависандагони шаҳри Ваҳдат буда, ҳамзамон дар дигар маҳфилҳои эҷодӣ иштироки фаъол дошта, дастовези шеъру таронаҳои тозаэҷодашро пешниҳоди аҳли шеър мегардонад. Барномаи навбатии «Пайроҳаи сабз» 3 ноябри соли 2020 дар ҳаҷми 40д 38с тавассути эфири телевизиони «Тоҷикистон» зери муаллифии Кӯҳзоди Фатҳулло пахш гардидааст. Агар вобаста ба қисмати интихоби қаҳрамон дар барнома ҳарф занем, муаллиф дар интихоби қаҳрамон ба саросемагӣ роҳ надода, қаҳрамонеро интихоб кардааст, ки дар ҳақиқат намунавӣ аст. Зеро бо ин ки ӯ маъюби гурӯҳи дуюм ба шумор меравад, имконияти маҳдуд доштан садди роҳи ӯ шуда наметавонад. Чуноне ки худи ӯ мегӯяд, ҳануз аз синни 5 солагӣ шурӯъ ба шеъргӯйи кардааст. Ҷумъагул то хатми мактаби миёна худ мустақилона роҳ мегашт ва баъдан бо хуруҷи беморӣ аз пойи равон маҳрум шуда, имрӯз ба кумаки дигарон ва ё такягоҳе эҳтиёҷманд аст. Қаҳрамони барнома дар муқобили имконияти маҳдуд, доду нододҳои рӯзгор ва пастиву баландиҳо худро маглуб накарда, бо азму иродаи қавӣ ба сӯйи муваффақиятҳо гоми устувор мезанад. Ӯ пайваста эҷод мекунад, ва кӯшиш мекунад, то чизи нав, сухани наве гуфта бошад. Чуноне ки худи қаҳрамон мегӯяд, гармиву сардии ҳаёт, нокомиҳо, афтидану хестанҳо ба ӯ нерӯйи нав ва устуворӣ бахшида, ин ҳама ӯро ба он водор мекунанд, ки чизе гӯяд ва дарду аламашро тавассути шеър баён созад. Шеърҳои ӯ ҳамагӣ бозгӯйи ҳайёти воқеӣ ва дили пур аз аламу тани дардманди ӯ мебошанд. Очерк аз ҷумлаи жанрҳое маҳсуб мешавад, ки дар он доир ба ҳайёти шахсони муваффақи ҷомеа гуфта мешавад. Жанри очерки портретӣ аз фаъолияту корнамоӣ ва дастовардҳои нафарони комёби ҷомеа ба аудитория бозгу менамояд. Дар ин замина барои ба майдон овардани садҳо ҷавонони нав ба майдони меҳнатӣ саҳм мегузорад.

Ин барномаро метавон мусоҳибаи портретӣ номгузори кард. Дар очер шахсияти қаҳрамонро тавассути нақл не балки бо тасвирҳо симои қаҳрамонро ба дигарон нишон дод, то бинанда худ шахсияти ӯро баҳогузорӣ намояд. Дар охир ҳаминро бояд гуфт, ки телевизиони муосири тоҷик шакл ва намуди нави эҷоди очерки портретиро тақозо дорад ва ба андешаи мо барои ин дид ва нигоҳи замонавӣ, дониши мукаммалӣ назариявӣ, эҷодиву техникӣ, барои ВАО – и имрӯза зарур аст.

АДАБИЁТ

1. Князев А. Основий тележурналистики и телерепортажа. Бишкек - 2003 - 250с.
2. Саъдуллоев А. Гулмуродзода П. Ҳамосаи инсони кор Душанбе – 1995 - 150с.
3. Муродов М. Асосҳои эҷоди журналистӣ. Душанбе «Ирфон» - 2014 - 256с.
4. Гулов С. Амвоҷи сухан. Душанбе «Эҷод» - 2005 - 96с.
5. И. Усмонов Жанрҳои публисистика. Душанбе - 2009 - 90с.
6. Ҷумъа Қудус Жанрҳои журналистикаи телевизион. Душанбе - 2003 - 40с.
7. Рафоати Абдусалом Телевизион ойинаи зиндагист. Душанбе - 2009 - 190с.
8. Умарова Гавҳар Телевизион ва воқеияти Тоҷикистон. Душанбе - 2011 - 220с.
9. З. Муъминҷонов Жанрҳои публитсисти бадеӣ. Душанбе - 2012 - 45с.
10. Саъдуллоев А. Шоев М. Асосҳои журналистикаи телевизион. Душанбе – 2010 – 110с.
11. Барномаи «Пайроҳаи сабз» ТВ «Тоҷикистон» 2 - шумора солҳои 2017 – 2020.

НАҚШ ВА ҶОЙГОҲИ ОЧЕРКҲОИ ПОРТРЕТӢ ДАР ТЕЛЕВИЗИОН
(ДАР МИСОЛИ БАРНОМАИ «ПАЙРОҲАИ САБЗ» - ТВ «ТОҶИКИСТОН»)

Мақолаи мазкур, аслан ба омӯзиши қисматҳои назариву амалии жанри очерки портретӣ бахшида шудааст. Дар қисмати аввали мақола ба назарияи муҳаққиқони дохилу хориҷи кишвар, ки доир ба жанри очерк овардаь шудааст.

Калидвожаҳо: ВАО, телевизион, радио, матбуот, ТВ «Тоҷикистон», очерки портретӣ, мусоҳиба, публитсистӣ, журналист.

РОЛЬ И МЕСТО ПОРТРЕТНЫХ ПЕРСОНАЖЕЙ НА ТЕЛЕВИДЕНИИ (НА ПРИМЕРЕ ПРОГРАММЫ «ЗЕЛЕНЫЙ ПУТЬ» - ТЕЛЕКАНАЛ «ТАДЖИКИСТАН»)

Данная статья в основном посвящена изучению теоретической и практической частей жанра портретного эссе, первая часть статьи посвящена теории отечественных и зарубежных исследователей, высказавших свои взгляды на жанр эссе.

Ключевые слова: СМИ, телевидение, радио, пресса, ТВ «Таджикистан», портретные очерки, интервью, публицист, журналист.

THE ROLE AND PLACE OF PORTRAIT CHARACTERS ON TELEVISION (FOR EXAMPLE, THE PROGRAM "GREEN WAY" - TV CHANNEL "TAJIKISTAN")

This article is mainly devoted to the study of theoretical and practical parts of the genre of portrait essays, the first part of the article is devoted to the theory of domestic and foreign researchers who have expressed their views on the genre of essays.

Keywords: mass media, television, radio, press, TV “Tajikistan”, portrait essays, interview, publicist, journalist.

Сведения об авторе: ***Шарипов Шарафиддин Рустамович*** – магистр второго курса факультета журналистики Таджикского национального университета. **Адресс:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17; **Телефон**: (992) 909-29-16-19.

Information about the author: ***Sharipov Sharafiddin Rustamovich*** - 2nd year master's student of Faculty of Journalism, Tajik National University: **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Avenue; **Phone:** (992) 909-29-16-19

ХУСУСИЯТҲОИ САРЛАВҲА БО ИФОДАҲОИ МАҶОЗӢ

Шофиева З.И.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар рӯзномаю ҳафтаномаҳо аз воситаҳои муассир ва имконоти услубии забон ба таври васеъ истифода менамоянд. Муассиру ҷаззоб баён намудани фикр ба мазмуни ахбори пешниҳодшаванда ва эҳсосоти гӯянда вобаста аст. Эҷодкор барои муассирии суханаш бояд калимаю ибораҳои заруриро ёфта, онҳоро дурусту бамавқеъ истифода кунад, то суханаш ба хонанда таъсир расонида, ба андеша кардан водор созад. Ифодаҳои маҷозӣ яке аз воситаҳои муассире мебошанд, ки бо истифода аз онҳо журналистону эҷодкорон матлабашонро дақиқу саҳеҳ, дилчаспу ҷолиб ва таъсирбахш ифода карда метавонанд. Ҳолату вазъият, ҳиссиёту ҳаяҷон ва лаҳзаҳои ҳассосе ҳастанд, ки инъикоси онҳо маҳз ба воситаи ифодаҳои маҷозӣ ҳадафрас мегарданд. Маҷоз яке аз воситаҳои муассири баёни фикр аст. Бо истифода аз ифодаҳои маҷозӣ фикр ҷаззобу таъсирбахш ва равшану возеҳ ифода мегардад. Он ҳолату воқеаҳо ва ҳиссиётро, ки мо ба воҳидҳои маъмулии луғавӣ баён карда наметавонем, (агар тавонем ҳам, чандон таъсирбахш нест) бо ёрии ифодаҳои маҷозӣ метавонем, онро хуб ва муассир баён намоем.

Устод Садриддин Айнӣ як вазифаи бисёр муҳим ва душвори нависандаро дар омӯзиш ва донистани забони ширину бойи халқ, дурусту бамавқеъ ва эҷодкорона истифода бурдани он медонанд ва таъкид менамояд: “Бояд нависанда аз ҷиҳати забон дар ҷое истад, ки дасти халқ ба вай расад ва бо як ишорат ва ҳимояти ӯ халқ ба паҳлуи ӯ баромада тавонад. Нависанда аз забони халқ чӣ гуна бояд истифода кунад? Ба фикри ман ва таҷрибаи ман, забони халқ анбори холинашавандаи моли хом аст. Вазифаи нависанда ин молҳои хомро ғундошта, дар майнаи худ кор карда, боб ва дилкаш намуда, ба халқ додан аст”. Ин гуфтаҳои устод Айнӣ на танҳо ба нависандагон балки ба журналистон низ тааллуқ дорад. Дар баробари нависанда журналист низ бояд тавре сухан гӯяд, ки таъсирбахш бошад, зеро сухани журналист ҳам ба омма равона гардидааст. Бинобар ин, рӯзноманигорро зарур аст, аз нозукиҳои забон хуб огоҳ бошаду зимни муошират ва эҷод меъёрҳои онро дуруст риоя намояд, ҳамчунин ҳар як калимаро дар мавқеи худ кор фармуда тавонад. Маҷоз барои ифода кардани ҳолати ҳассоси инсон нақши муҳимро иҷро мекунад, ки ин ҳолатро танҳо бо

ифодаи мантиқии калимаҳо баён карда намешавад. Дар ин маврид гӯянда дар баробари ба сохтор ва мантиқи фикраш эътибор додан, бештар ба он таваҷҷуҳ мекунад, ки фикраш муассир бошад ва ба шунаванда зуд расад. Ҳамин тариқ, маҷоз дар нутқи шифоҳӣ дараҷаи васеи истеъмол дошта, ба гӯянда имконият медиҳад, ки фикрашро образноку муассир, нишонрас ва ахбори дар назар доштаашро дар қолаби кӯтоҳ ба шунаванда расонад. Дар ин маврид гӯянда ғайриихтиёр меъёрҳои луғавию грамматикиро вайрон мекунад. Дар чунин вазъият риояи меъёрҳои мавҷуда ба гӯянда муҳим набуда, балки таъсири таҳлилии ахбор муҳимтар аст. Ситсерон дар хусуси маҷоз чунин гуфтааст: “Мисли он ки либос дар аввал барои муҳофизат аз сардӣ ихтироъ гардид ва минбаъд воситаи ороиши бадан ва фарқият гардид, ҳамон тавр ифодаҳои маҷозӣ аз норасоӣ (маҳдудият)-и калимаҳо ба вуҷуд омадаанд ва минбаъд барои лаззатбахшӣ хизмат намудаанд” [5, 16]. Дар ҳақиқат ҳам ифодаҳои маҷозӣ аз норасоии калимаҳо, яъне барои баён намудани ин ё он фикр, ки бо калима онро баён карда намешавад ё калимае нест, ки матлаби заруриро ифода карда тавонад, ба вуҷуд омадаанд ва бо мурури замон онҳо чун василаи зебою ҷолиб ва таъсирбахш ифода кардани фикр гардидаанд ва имрӯз ҳамчун яке аз воситаҳои муассир дар илмҳои забоншиносию адабиётшиносӣ хизмат мекунанд. Албатта ифодаҳои маҷозӣ яке аз роҳҳои ба вуҷуд омадани маънoҳои нави калима мебошанд, як калима дар баробари як маънои луғавиро ифода кардан дорои чанд маънои маҷозӣ мебошад. “Маҷоз калимаеро мегӯянд, ки дар ӯ ғайри маънии ҳақиқии худ истифода шавад ва он аз ягон ҷиҳат ба маънии аслӣ шабоҳат дошта бошад. Маҷозро зидди ҳақиқат ва ғайри ҳақиқатро маҷозӣ мехонанд” [8, 87]. Тавре ки маълум аст, як ҷузъи ифодаҳои маҷозӣ ба маънои аслӣ ва ҷузъи дигараш ба маънои ғайриаслӣ меояд, сарфи назар аз ин дар байни онҳо таносуби маъноие вуҷуд дорад, ки онҳоро ба ҳам наздик месозад. Дар ҳақиқат, баъзе образҳо, лаҳзаҳо, ҳодисаю воқеаҳо ва ҳиссиётҳое ҳастанд, ки онҳоро танҳо бо истифода аз ифодаҳои маҷозӣ баён кардан мумкин аст. Ифодаҳои маҷозӣ танҳо дар он сурат хусусияти экспрессивӣ (муассирӣ)-ашонро нигоҳ медоранд, ки дар байни маъноҳои маҷозию аслии калима алоқамандӣ бошад, яъне маънои маҷозӣ, ки дар заминаи маънои аслӣ ба вуҷуд меояд, бояд ба он аз ягон ҷиҳат таносуби маъноӣ дошта бошад. Истилоҳи маҷоз ба маънои васеаш истифодаи калимаҳо дар маънои ғайриаслиашон мебошад. Маҷоз дар лексикология ҳамчун сарчашмаи маъноҳои нави калимаҳо омӯхта мешавад. Яке аз роҳҳои асосӣ дар бунёди маҷоз сермаъноии калимаҳост. Вақте ки калима аз доираи маънои аслии худ берун меравад ва мафҳуми дигарро ба вуҷуд меорад, аллакай ин мафҳуми бавуҷудомада ифодаи маҷозӣ мешавад, лекин, бо вуҷуди ин ба ҳамон маъноии аслиаш алоқамандие дорад. “Ифодаҳои маҷозӣ яке аз роҳҳои инкишофи маъноии калимаҳо ва ба вуҷуд омадани ибораҳои таркибан устувор ва рехта буда, протсесси зиндаи тараққиёти забонро инъикос мекунанд. Ин протсессро дар забони асарҳои бадеӣ, дар лабораторияи эҷодии нависанда равшан мушоҳида кардан мумкин аст. Ба кор бурдани типҳои гуногуни ифодаҳои маҷозӣ ба услуби эҷодии ҳар нависанда вобаста аст” [4, 68-69]. Ҳар як нависанда метавонад, ки худ ифодаҳои маҷозӣ созад ва тавассути он матлабашро муассир ифода карда, ба дили хонанда роҳ ёбад. Ин бошад ба ҳунару истеъдод ва қобилияти эҷодию фардии ҳар эҷодкор вобаста аст. Ин услуби фардии эҷодкор аст ва ҷанбаи маҷозӣ низ дорад, ки онро ҷанбаи фардии маҷоз номидан мумкин аст. Дар ин ҷода то кадом андоза муваффақ шудан ба дониш, забондонӣ ва ҷаҳонбинии фардии худи эҷодкор бастагӣ дорад. Мутафаккири бузурги Юнони Қадим Арасту таъкид кардааст, ки мушкилии аз маънои аслӣ канда шудани маънои калима ҳанӯз аз давраҳои қадим ба вуҷуд омадааст. Ӯ сабаби дур шудани маънои калимаро аз маънои аслӣ дақиқ омӯхта чунин гуфтааст: “Азбаски миқдори калимаҳо маҳдуданду миқдори чизҳо бешумор, ин ё он калима ба таври ҳатмӣ (ногузир) барои ифодаи маъноҳои гуногун хизмат мекунад” [5, 14]. Муҳаққиқ Б. Камолиддинов қайд мекунад: *«Ифодаҳои маҷозӣ аз ҷиҳати пайдоиши худ ба воситаҳои тасвир, санъатҳои сухан алоқаи мустаҳкам доранд. Аксарияти ифодаҳои маҷозӣ дар асоси монандии амалу ҳолат ва аломатҳои як предмет бо ашёҳои дигар ба воситаи санъатҳои ташбеҳ, истиора ва ташхис ба вуҷуд меоянд»* [2, 105]. Ба сифати сарлавҳа кор фармудани ифодаҳои маҷозӣ низ маҳз ба хотири ҷалби аудитория ва дақиқу мушаххас

ифода кардани матлаб мебошад. Ба ин хотир журналистону эҷодкорон дар сарлавҳагузорӣ ба таври васеъ аз ин воситаҳо истифода мебаранд, зеро бо истифода аз ин воситаҳо сарлавҳа рангин ва ҷолибу таъсирбахш мегардад ва таваҷҷуҳи хонандаро ба мавод ҷалб мегардонад. Муваффақияти ҳар як эҷодкор ба чӣ гуфтану чӣ тавр гуфтани ӯ вобаста аст. Эҷодкори асил на танҳо дар матн, балки дар сарлавҳагузорӣ низ метавонад аз имконоти муассири забони тоҷикӣ истифода барад, аз истифодаи калимаву ибораҳои душворфаҳму душворталаффуз худдорӣ кунад ва унсурҳоеро кор фармояд, ки ба дили хонанда (аудитория) зудтар роҳ ёбаду ӯро барои мутолиа намудани матни мавод водор кунад. Ин ҳама ба донишу маърифат ва нозукбинию нозукадоии эҷодкор вобаста аст, яъне ӯ то кадом андоза метавонад, калимаҳоро дурусту интихоб намояду бамавқеъ истифода барад.

Дар саҳифаҳои рӯзномаю маҷаллаҳои мо чунин сарлавҳаҳо, яъне сарлавҳаҳои бо ифодаҳои маҷозӣ сохташуда зиёд ба чашм мерасанд. ***Мактаб боғу хонанда гулест пуртароват*** *("Омӯзгор", 28.01.2021)***.** Дар ин сарлавҳа рӯзноманигор аз санъати ташбеҳ истифода бурда, матлабашро барҷаста тасвир намудааст. Мактабро ба боғу хонандаро ба гул монанд кардааст, ки бисёр хуб баромадааст. ***Кӯдак зар аст, муаллим – заргар,*** *("Омӯзгор", 07.01.2021),* ин сарлавҳа низ дар радифи сарлавҳаи аввал бо истифода аз нозукуҳои санъати ташбеҳ сохта шудааст. Аз зар чӣ гуна молу маҳсулот омода намудан, маҳз ба ҳунару истеъдод ва завқу шавқи заргар вобаста аст. Ана ҳамин нуктаро ба назар гирифта, муаллиф барои матлаби худ ин сарлавҳаро интихоб намудааст, ки дар баробари ҷолибу таъсирбахш будан, мақсад ва муҳтавои мақоларо пурра дар худ инъикос намудааст. *Дар сарлавҳаи дигар* ***Ақли солим дар тани солим*** *("Омӯзгор", 21.01.2021) м*уаллиф ду ибораро пайи ҳам кор фармудааст, ки яке "ақли солим" ифодаи маҷозӣ ва дигаре "тани солим" ибораи изофист. Бо тавъам намудани ин ду ибора эҷодкор ҳам сарлавҳаи зебо офаридааст ва ҳам муҳтавои асосии маводашро дар он ҷо намудааст. Мисолҳои ба ин монанд, дар сарлавҳаҳои рӯзномаю маҷаллаҳои мо зиёд ба чашм мерасанд : ***Сарчашмаи хушбахтӣ*** *(**"**Омӯзгор", 14.01.2021),* ***Сарчашмаи саодатмандӣ*** *("Омӯзгор", 07.01.2021)**, Қиммати боварӣ (**"Адабиёт ва санъат", 21.05.2020),* ***Сабақи талхи зиндагӣ*** *("Чархи гардун", 03.07.2019),* ***Савори аспи мансаб*** *("Самак", 15.01.2020),* ***Самари шаҳдрези дарахти дӯстӣ*** *("Адабиёт ва санъат", 16.05.2019),* ***Чӯши чашмаи меҳр*** *("Адабиёт ва санъат", 13.06.2019),* ***Авроқи дурахшони шуҷоату диловарӣ*** *("Адабиёт ва санъат", 09.05.2019)* ***Файзи баҳори дӯст (****"Адабиёт ва санъат", 18.04.2019),* ***Турнаи сафеди бахт (****"Адабиёт ва санъат", 14.03.2019),* ***Боли пари орзу*** *("Адабиёт ва санъат", 14.03.2019),* ***Ахтари тобони ҳунар*** *("Адабиёт ва санъат", 17.01.2019)* ***Гавҳари дурахшони меҳр*** *("Адабиёт ва санъат", 24.01.2019)* ***Туғёни ишқ ва нанг*** *("Адабиёт ва санъат", 09.07.2020),* ***Ёди рӯзгори ширин (****"Адабиёт ва санъат", 12.03.2020)* ***Калиди хушбахтӣ чист?*** *("Чархи гардун", 18.03.2020),* ***Гавҳари рӯзгору сутуни зиндагӣ,*** *("Ҷавонони Тоҷикистон", 23.04.2020),* ***Марги ширин ё талхиҳои зиндагии Олим Бобоев*** *("Самак", 15.07.2020)* дар ҳамаи ин сарлавҳаҳо ифодаҳои маҷозӣ дурусту бамавқеъ кор фармуда шудаанд ва ҷолибу муассиранд.

Агар фикр танҳо бо воҳидҳои луғавӣ баён шавад, онро фаҳмидан мумкин, вале хушку холӣ мебарояду чандон таъсирбахш намешавад ва таваҷҷуҳи хонандаро ба худ ҷалб карда наметавонад, маҳз бо истифода аз воситаҳои муассир фикр аз ҷиҳати услубӣ, муассирӣ ва лаззатбахшӣ ҷолиб баён мегардад. Аз ин рӯ, ҳар як фарди эҷодкор кӯшиш мекунад, ки барои муассир баён кардани суханаш аз унсурҳое истифода барад, ки матлабашро таъсирбахш намояд. Хусусан, дар замони имрӯза, ки воситаҳои иттилоърасон зиёд гаштанду ҷойи рӯзномаҳо то андозае танг гардидааст, журналистон ва эҷодкоронро зарур аст, тавре эҷод кунанд, ки аудиторияи худро аз даст надиҳанд. "Рӯзнома, аслан, умри якрӯза дорад ва онро бафурҷа нишаста хондан на ҳамеша ба кас муяссар мегардад. Масалан, шаҳриён рӯзномаро ҳар пагоҳӣ, ҳангоми ба кор рафтан раҳи равон мехонанд, бинобар ин сухани рӯзноманигор бояд мӯҷаз, пурмаъно ва осонфаҳм бошад, то хонанда бо як назар афкандан ё чашм давондан аз асли мақсад огоҳ гардад" [3, 4].

Хонандаи имрӯза бо хондани сарлавҳаҳо аллакай муайян мекунад, ки аз маводҳои дар рӯзнома буда, кадомашро хонад. Яъне, маҳз сарлавҳаи сода ва муҷҷазу дақиқ метавонад,

таваҷҷуҳи хонандаро ҷалб намоянд ва бо як чашм давондан ӯро ба хондани матн водор созад.

АДАБИЁТ

1. Зеҳнӣ Т. Н. Санъати сухан. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 328с
2. Камолиддинов Б. Хусни баён. – Душанбе: Маориф, 1989. – 120 с.
3. Камолиддинов Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд. – Душанбе: Интернюс, 2001. – 171 с.
4. Камолиддинов Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 185с.
5. Саломов М. Қ. Ифодаи маҷоз дар ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ. Душанбе: 2001. – 138с.
6. Сафаров Ҳ. О. Доир ба баъзе воситаҳои муассири луғавӣ дар сарлавҳаи рӯзнома / Ҳ. О. Сафаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2011, №9(73). – 330-332с.
7. Сафаров Ҳ. О. Хусусиятҳои луғавию грамматикии сарлавҳа дар рӯзнома. – Душанбе: Пойтахт, 2017. – 178с.
8. Шарипов Х. Балоғат ва суханварӣ. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 256с.

ХУСУСИЯТҲОИ САРЛАВҲА БО ИФОДАҲОИ МАҶОЗӢ

Дар мақолаи мазкур сарлавҳаҳое, ки бо ёрии ифодаҳои маҷозӣ сохта шудаанд, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд. Ифодаҳои маҷозӣ воситаҳои муассире мебошанд, ки бо истифода аз онҳо фикр дақиқу саҳеҳ, дилчаспу ҷолиб ва таъсирбахш ифода мегардад. Дар офаридани матни муосири журналистӣ сарлавҳа мақоми асосиро соҳиб буда, барои ҷалби хонанда нақши муҳим дорад. Мубраммияти мавзӯи мазкур низ дар ҳамин аст. Ба сифати сарлавҳа кор фармудани ифодаҳои маҷозӣ низ маҳз ба хотири ҷалби аудитория ва дақиқу мушаххас ифода кардани матлаб мебошад. Ба ин хотир дар сарлавҳагузорӣ журналистону эҷодкорон ба таври васеъ аз ифодаҳои маҷозӣ истифода мебаранд, зеро бо истифода аз ин воситаҳо сарлавҳа рангин ва ҷолибу таъсирбахш мегардад ва таваҷҷуҳи хонандаро ба мутолиаи мавод равона месозад.

Калидвожаҳо: ифодаҳои маҷозӣ, сарлавҳа, воситаҳои муассир, сарлавҳагузорӣ, журналист, аудитория, таъсирбахш.

ОСОБЕННОСТИ ЗАГОЛОВКА С МЕТАФОРИЧЕСКИМИ ВЫРАЖЕНИЯМИ

В данной статье рассматриваются заголовки, выраженные с помощью метафорических выражений. Метафорические выражения – это эффективные средства наиболее точного, красочного и действенного выражения мысли. Заголовок играет ключевую роль в создании современного публицистического текста, а так же в привлечении внимания читателей. Актуальность этой темы заключается именно в этом. Использование метафорических выражений в качестве заголовков также направлено на привлечение аудитории и точного и образного отражение предмета. По этой причине журналисты и авторы широко используют эти инструменты в заголовках, потому что с их помощью заголовок становится красочным, интересным и эффектным, привлекает внимание читателя к материалу.

Ключевые слова: метафорические выражения, эффективные инструменты, заголовок, журналист, аудитория, воздействие.

FEATURES OF THE TITLE WITH METAPHORICAL EXPRESSIONS

In this article discusses headlines expressed in metaphorical terms. Metaphorical expressions are effective means of the most accurate, colorful and effective expression of thought. The heading plays a key role in creating a modern journalistic text, as well as in attracting the attention of readers. The relevance of this topic lies precisely in this. The use of metaphorical expressions as headings also aims to engage the audience and reflect the subject matter accurately and figuratively. For this reason, journalists and authors widely use these tools in headlines, because they make the heading colorful, interesting and effective and draws the reader's attention to the material.

Keywords: metaphorical expressions, effective tools, heading, journalist, audience, impact.

Сведения об авторе: ***Шофиева Зарина Искандаршоева*** – магистр второго курса факультета журналистики Таджикского национального университета. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, **Email:** zarina.shafieva.1997@mail.ru, тел: +992 988 20 40 97.

Information about the author: ***Shofieva Zarina Iskandarshoevna***- second-year master`s student of Faculty of journalism, Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, avenue Rudaki. **Email:** zarina.shafieva.1997@mail.ru, Phone: +992 988 20 40 97.

ИҚТИСОД – ЭКОНОМИКА

СТРАТЕГИЯИ РУШДИ ШИРКАТҲОИ ВАТАНӢ ДАР АСОСИ ВОРИДШАВИИ ОНҲО БА БОЗОРҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Наджиб Наджибулло, Бегзод С. Шарипова Х. Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар бораи ворид шудан ба бозорҳои байналмилалӣ агар баҳс карда шавад, номумкин нест дар сатҳи ҷаҳонишавӣ ёдоварӣ накунем. Озодсозии оммавии савдо ва ҳамгироии молиявӣ, инчунин пешрафти технологӣ истилоҳи "ҷаҳонишавӣ" -ро яке аз калимаҳои маъмули асри XXI гардонд. Тибқи ин мафҳум, чун қоида, раванде дарк карда мешавад, ки дар он дарки воқеияти иҷтимоӣ дар маҷмӯъ тафсир карда мешавад [5, Робертсон Р, 1992]. Ҳадафи асосии ширкат, мувофиқи назарияи микроэкономикӣ, баланд бардоштани сатҳи фоидаи корхона буда, ки бо афзоиш ва рушди он ба даст оварда мешавад. Ин ҳадаф метавонад, бо роҳҳои гуногун ба даст оварда шавад. Яке аз имконоти мавҷудбуда ва санҷидашуда, ин ба сатҳи байналмилалӣ ворид шудани ширкат мебошад. Ба ин қарор ду гуруҳи омилҳо таъсир мерасонанд. Якум, инҳо омилҳои такондиҳанда мебошанд, ки аз сабаби камбудиҳо ба вуҷуд меоянд. Дуввум, инҳо омилҳои ҷаззобанд, зеро шароити беҳтар барои рушди тиҷорат дар хориҷаро фароҳам меоранд. Ширкатҳое, ки дорои салоҳиятҳои хоси фарққунанда дар бозори дохилии худ рушдёфта мебошанд, мекӯшанд, ки фурӯши маҳсулот ва хидматҳои худро ба бозорҳои хориҷӣ густариш диҳанд ва дар натиҷа фоидаи иловагӣ ба даст оранд. Имкониятҳои асосии алтернативӣ ё моделҳои вуруди ширкат ба бозорҳои байналмилалӣ инҳоянд: содироти маҳсулот, фурӯши литсензияҳо, франчайзинг, шартномаҳои калидӣ ва сармоягузории мустақими хориҷӣ [3, С. 426-229].

1. *Содирот.* Ба ин мақсад, ширкат истеҳсолоти ватаниро тақвият бахшида, маҳсулоти худро ба бозорҳои хориҷӣ бо истифода аз роҳҳои тақсимоти худ ва дигар роҳҳо содир мекунад. Бо риояи стратегияи содирот, истеҳсолкунанда метавонад иштироки худро дар фаъолиятҳои бозори хориҷӣ тавассути шартномаҳо бо ширкатҳои яклухтфурӯшии хориҷӣ, ки ба воридот ва ба онҳо додани вазифаҳои фурӯш ва маркетинг дар кишварҳо ва минтақаҳои онҳо тахассус доранд, маҳдуд созад. Агар ташкили назорат аз болои ин амалиётҳо даромаднок шавад, ширкат метавонад шабакаҳои дистрибутсияро дар баъзе, ё ҳама бозорҳои мақсадноки хориҷӣ ташкил кунад.

2. *Иҷозатномадиҳӣ.* Ҳангоми фурӯши литсензияҳо ширкат ҳуқуқи истифодаи технологияҳои истеҳсолии худ ё маркетинги маҳсулоти худро ба ширкатҳои хориҷӣ медиҳад. Ҳангоми супоридани патентҳо ва ҳуқуқҳои истифодаи технология ширкатҳо имкони гирифтани даромад тавассути роялти (пардохтҳои даврӣ барои ҳуқуқи истифодаи литсензия) доранд.

3. *Франчайзинг*. Ин шакл ба литсензия хеле наздик аст, аммо алоқаи наздиктари фурӯшандаи технология ва муштариёни онро дар бар мегирад. Моҳияти франчайзинг интиқол додани ҳуқуқи истифодаи тамғаи молӣ, обрӯ, технологияи ташкилӣ ва маркетингӣ ба шарики хориҷӣ мебошад ва одатан бо воридшавии муттасили дороиҳои зарурӣ ба корхонаҳои франчайзинг ҳамроҳӣ мекунад. Дорандаи салоҳияти фарққунанда дар бозорҳои гуногуни миллӣ ҳузур дорад ва дар шакли роялти ва даромади дигар, даромад ба даст меорад.

4. *Шартномаҳои калидӣ* аз бастани шартнома барои сохтмони корхонаҳо, ки бо пардохти муайян ба молик пас аз расидани омодагии пурраи онҳо ба истифода дода мешаванд, дохил мешаванд. Ширкате, ки лоиҳаи калиди тайёрро сохтааст, метавонад рақиби ояндаро бо дасти худ эҷод кунад.

5. *Сармоягузории мустақими хориҷӣ* ҳузури дарозмуддати ширкатро дар хориҷи кишвар, ки дорои моликияти истеҳсолӣ мебошад, дар бар мегирад. Сармоягузории

мустақими хориҷӣ метавонад тавассути таъсис додани корхонаҳои муштарак ва корхонаҳои дорои инвеститсияҳои хориҷӣ амалӣ карда шавад.

Корхонаи муштарак (КМ) ин корхона, корпоратсия ё ассотсиатсияи дигаре мебошад, ки аз ҷониби ду шахси ҳуқуқӣ ё шахсони воқеӣ ё бештар аз он ташкил ёфтааст ва барои ташкили тиҷорати дарозмуддат муттаҳид шудаанд. Корхонаи муштарак инъикоси моҳияти амалиёти байналмилалии тиҷорат мебошад, дар ҳоле ки шакли ҳуқуқӣ метавонад ҳар гуна бошад (ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд, ҷамъияти саҳҳомӣ ва ғайра).

Корхонаи дорои сармоягузории хориҷӣ пурра ба сармоягузорони хориҷӣ тааллуқ дорад, ки дар қаламрави фаъолияташ ба қайд гирифта шудааст ва мувофиқи қонунгузории он кишвар амал мекунад, ки тартиби бақайдгирӣ, вазъи ҳуқуқӣ, сатҳи андоз, маҳдудиятҳо барои ба даст овардани саҳмияҳо дар баъзе соҳаҳо, тартиби интиқоли фоида ва тобеъ шудан ба қонунҳои меҳнатиро муқаррар менамояд.

Шуъбаҳои хориҷӣ, филиал, ширкати духтархонд, корхонаи муштарак метавонанд аз нав таъсис ё ба даст оварда шаванд. Тибқи навъи стратегияи асосии маркетинг, шаклҳои зерини рафтори ширкатҳоро дар татбиқи сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ҷудо кардан мумкин аст, аз он ҷумла:

1) рафторе, ки дар доираи он барои ҳар як кишвар стратегияи алоҳида таҳия шудааст, ки ба хоҳиши истеъмолкунандагон ва шароити рақобатии кишварҳо мувофиқат мекунад;

2) стратегияи хароҷоти арзон;

3) стратегияи (дифференсиатсионӣ) тафриқавӣ;

4) стратегияи мутамаркази глобалӣ, ки дар он ширкат дар ҳар як бозори муҳимми стратегии миллӣ ҷойҳои якхела дорад; амалҳо бар асоси хароҷоти кам ва тафовут ҳамоҳанг карда мешаванд.

Минбаъд мо тавсифи муқоисавии ҳамаи моделҳои баррасишавандаи вуруд ба бозорҳои хориҷиро пешниҳод менамоем *(Ҷадвали 1). [1, с. 65-68].*

Ҷадвали 1. Бартарӣ ва норасоиҳои моделҳои гуногуни воридшавӣ ба бозорҳои хориҷӣ

Моделҳ ои воридшавӣ	***Бартарӣ***	***Норасоӣ***
Содирот	Имконияти истифодабарии сарфакорӣ аз доираи кор, ҷойгиронӣ ва омӯзиш	Хароҷоти калони нақлиёт. Саддҳои тиҷоратӣ. Мушкилот бо агентҳои фурӯши маҳаллӣ
Иҷозатн омадиҳӣ (литсензияку нонӣ)	Хароҷоти пасти рушд ва хатарҳо	Набудани назорат аз болои технологияҳо. Мавҷуд набудани истифодабарии сарфакорӣ аз доираи кор, ҷойгиронӣ ва омӯзиш. Истифодабарии мутобиқаткунонии ҷаҳонии стратегӣ ғайриимкон аст
Франча йзинг	Хароҷоти пасти рушд ва хатарҳо	Мушкилот дар мавриди назорат аз болои сифат ва амалисозии мутобиқаткунонии ҷаҳонии стратегӣ
Шартно маҳои калидӣ	Имконияти гирифтани даромад аз малакаи технологӣ	Ба вуҷуд овардани рақибон Ширкати кам дар бозор
Корхон аи муштарак	Дастрасӣ ба донишҳо ва малакаи бозории шарики маҳаллӣ. Тақсимкунии арзишҳо ва хатарҳои сармоягузорӣ.	Набудани назорат аз болои технология. Ғайримкон будани амалисозии мутобиқаткунонии ҷаҳонии стратегӣ. Ғайриимкон

		будани истифодабарии сарфакорӣ аз доираи кор, ҷойгиронӣ ва омӯзиш
Филиал и дорои 100 фоиза	Ҳифзи технология. Имконияти таъмини мутобиқаткунонии ҷаҳонии стратегӣ. Имкони амалисозии мутобиқаткунонии ҷаҳонии стратегӣ	Баландии арзиш ва хатарҳо.

Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои адабиётҳои зерин аз ҷониби муаллифон сохта шудааст [2,3,5].

Бо вуҷуди ин, натиҷаҳои муҳими ин тадқиқот аз рӯи меъёрҳои интихобӣ стратегия барои бозори хориҷӣ, инҳоянд:

1) Таъсири ҷаҳонишавӣ. Ҷаҳонишавӣ мусбат аст бо афзоиши бозор ба ширкатҳо таъсир мерасонад. Аммо, ширкатҳо ва ширкатҳои хурд дар бозорҳои рӯ ба тараққӣ аз рақобат мағлуб мешаванд.

2) Таҷриба дар самти фаъолияти иқтисодии хориҷӣ. Ширкатҳое, ки таҷрибаи назаррас доранд, майл доранд стратегияи таъсиси корхонаи худро интихоб кунанд.

3) Доштани бартарии рақобат. Дар ин ҷанба барои иҷрои фаъолияти даромаднок дар доираи рақобати озод асосӣ мебошад. Барои ширкат муҳим аст, ки натанҳо дорои салоҳият бошад, балки, инчунин онҳоро ҳифз карда тавонад ва дар вақташ нигоҳ дорад.

4) Нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ. Ба бозоре, ки хавфҳои баланди сиёсӣ ва сармоягузорӣ, инчунин шароити номусоиди иқтисодӣ дорад, ширкатҳо одатан стратегияҳоро бо сармояи ҳадди ақали сармоягузорӣ интихоб мекунанд (франчайзингҳо, иҷозатнома).

Дар асоси таҳлили назариявии бартарӣ ва норасоиҳои моделҳои гуногуни воридшавӣ ба бозорҳои ҷаҳонӣ муайян гардид, ки дар ҳама моделҳо овардашуда норасоиҳо мавҷуданд. Аз ин рӯ, барои паст намудани таваккал ва хавфҳои мавҷудбуда барои ворид шудан ба бозори ҷаҳонӣ бояд аз тарафи соҳибкорон, вазъи бозори ҷаҳониро пурра таҳлил намуда, тамоми муносибатҳои берунаи иқтисодиро дар асоси омузиш ба роҳ монанд.

АДАБИЁТ

1. Белорусов, А. С. Международный менеджмент : учебник / А. С. Бе лоусов. – М.: Юристъ, 2000. – 224 с. – ISBN 978-5-98118-193-1.
2. Бартлетт, Кристофер А. и Сумантра Гошал. Трансграничное управление: транснациональное решение. Vol. 2. Издательство Гарвардской школы бизнеса, 1999. Сумантра Гошал - https://ru.qaz.wiki/wiki/Sumantra_Ghoshal
3. Гошал, Сумантра. «Глобальная стратегия: организационная структура». Журнал стратегического управления 8.5 (1987): 425-440. Сумантра Гошал - https://ru.qaz.wiki/wiki/Sumantra_Ghoshal
4. Дэниеле, Д. Международный бизнес: Внешняя среда и деловые операции / Д. Дэниеле, Ли Х. Рабеда ; пер. с англ. – М. : Дело, 1998. – 784 с. – ISBN 5-98888-002-9.
5. Робертсон Р. Глобализация: Социальная теория и глобальная культура. Sage, 1992. Vol. 16

СТРАТЕГИЯИ РУШДИ ШИРКАТҲОИ ВАТАНӢ ДАР АСОСИ ВОРИДШАВИИ ОНҲО БА БОЗОРҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Дар мақолаи мазкур стратегия ва моделҳои асосии дохил шудани ширкатҳо ба бозори байналхалқӣ баён шудааст. Инчунин, аз ҷониби муаллифон ҷадвали Бартарӣ ва норасоиҳои моделҳои гуногуни воридшавӣ ба бозорҳои хориҷӣ оварда шудааст, ки ба таҳлили назариявии ақидахои олимони соҳа моделҳо, кушода маънидод шуда, бартарӣ ва норасоиҳои моделҳои номбаршуда маънидод шудааст.

Калидвожаҳо: моделҳо, стратегия, бозори байналхалқӣ, ширкатҳои байналмилалӣ, рақобатпазирӣ.

СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ОСНОВЕ ВЫХОДА НА МЕЖДУНАРОДНЫЕ РЫНКИ

В статье описаны стратегии и основные модели выхода компаний на международный рынок. Авторы также обсуждают преимущества и недостатки различных начальных моделей к зарубежным рынкам, к теоретическому анализу взглядов ученых в области моделей, открытому толкованию, объяснению достоинств и недостатков этих моделей.

Ключевые слова: модели, стратегия, международный рынок, международные компании, конкурентоспособность.

DEVELOPMENT STRATEGY OF NATIONAL ENTERPRISES ON THE BASIS OF ENTERING INTERNATIONAL MARKETS

The article describes the main models of companies entering the international market. The authors also discuss the advantages and disadvantages of various initial models. to foreign markets, to a theoretical analysis of the views of scientists in the field of models, to interpret openly, to explain the advantages and disadvantages of these models.

Keywords: models, strategy, international market, international companies, competitiveness.

Сведения об авторе: ***Шарипова Х.Р.*** – научный руководитель, старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского национального университета
Наджибулло Наджиб – магистр второго курса специальности международного менеджмента, таджикский национальный университет
Бегзод С. - магистр второго курса специальности международного менеджмента, таджикский национальный университет. Email: samibigzad7@gmail.com;

Information about the author: ***Sharipova Kh.R***. – academic adviser, senior lecturer of Department of Management and Marketing, Tajik National University
Najibullo Najib – second-year master`s student, specialty International Management, Tajik National University
Begzsod S. - second-year master`s student, specialty International Management, Tajik National University, Email: samibigzad7@gmail.com;

РОҲҲОИ МУКАММАЛГАРДОНИИ БОЗОРИ СУҒУРТА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Бобоев Ҳ.К.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз чунин масъалаҳо натиҷаҳои таҳлил оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ дар бахши суғурта мебошад. Суғурта яке аз унсурҳои муҳими таркибии бахши молиявии иқтисодиёти мамлакатҳо ба ҳисоб рафта, метавонад дар шароити муносибатҳои бозорӣ ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ мусоидат намояд. Инчунин, бахши суғурта дар ташаккул ва рушди бозориҳои сармоя нақши ҷиддӣ дорад, зеро он яке аз харидорони асосии қоғазҳои қиматноки давлатию корпоративӣ буда, барои муҳайё намудани маблағҳои озод ва соҳаҳои дигари иқтисодиёт сармоягузорӣ намудани онҳо кӯмак менамояд. Яке аз сабабҳои асосии рушди нокифояи бахши суғурта дар мамлакат набудани рақобат дар бозори суғурта мебошад, ки имконияти ширкатҳои давлатӣ барои расонидани хизматрасониҳои суғуртавӣ, аз ҷумла хизматрасонии суғуртаи ҳатмӣ маҳдуд менамояд. Дар баробари ин, ба ду ширкати давлатии суғуртавии КВД «Тоҷиксуғурта» ва КВД «Тоҷиксармоягузор» қариб 97 фоизи шартномаҳои суғуртаи басташуда, ки аз он 51 фоизаш маблағҳои ҷалбшудаи ҳаққи суғуртавӣ мебошад, ки ин нишондиҳанда барои баланд бардоштани бозори суғурта ва ривоҷ додани хизматрасониҳои суғуртавӣ нокифоя аст. Таҷрибаи пешқадами давлатҳои дунё дар ин самт нишон медиҳад, ки амалӣ намудани хизматрасониҳои суғуртавӣ аз ҷониби ширкатҳои суғуртавии давлатию ғайридавлатӣ барои рушди рақобат дар бозори суғурта, пайдо шудани хизматрасониҳои нави суғуртавӣ баланд гардидани сифати хизматрасонии онҳо ва самаранокии фаъолияти ширкатҳои суғуртавӣ мусоидат менамояд. Дар баробари ин, ширкатҳои суғуртавии давлатию ғайридавлатӣ барои амалӣ намудани хизматрасониҳои суғуртавӣ ба талаботи меъёрҳои муосири фаъолияти суғуртавӣ бояд ҷавобгӯ бошанд. Аз ин рӯ, ба Ҳукумати ҶТ зарур аст, ки дастур оид ба фаъолияти суғуртавӣ ба вазоратҳои рушди иқтисод ва савдо, вазорати молия ва дигар мақомоти марбута пешниҳод кунад, ки масъалаи амалӣ намудани хизматрасониҳои суғуртавиро аз ҷониби ширкатҳои суғуртавии давлатию ғайридавлатӣ ба роҳ монда, ҷиҳати васеъ намудани доираҳои ширкатҳое, ки ба хизматрасонии суғуртавӣ машғуланд, чораҳои зарурӣ андешанд. Вазорати маориф ва илмро зарур аст, ки мутахассисони дохилӣ даъват намуда, чораҳои заруриро татбиқ намоянд. Инчунин, аз шарикони рушд хоҳиш карда мешавад, ки ҷиҳати ташкили курсҳои бозомӯзӣ барои тайёр намудани мутахассисони ихтисосманди соҳаи суғурта бо ҷалби коршиносони байналмилалиро ба роҳ монанд. Суғурта ҳамчун ҷанбаи стратегии рушди иқтисодиёти миллӣ шинохта мешавад. Мушкилоти бозори суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон,

ин нобаробарии минтақавӣ ва рушди инфраструктура дар рушди бозори суғурта мебошад. Мушкилии воқеии инкишофи бозори суғурта, дар назари манн, маҳдудияти маҳсулотҳотҳои суғурта аст. Дар айни замон, ширкатҳои суғуртаи кишвар барои таъмин намудани мизоҷон на бештар аз 30-40 намуди маҳсулоти суғуртавӣ доранд. Ҳоло дар кишварҳои пешрафта, зиёда аз 300 намуди маҳсулоти суғурта барои мизоҷон пешниҳод намудаанд.

Омилҳои асосии рушд накардани бозори суғурта ин;

- Бӯҳрони иқтисодӣ;
- Коҳиши қурби сомонӣ ва паст шудани талабот оид ба хизматрасонии суғурта;
- Ночиз будани даромади иқтисодии кормандон.

Ҳамаи ин омилҳо боиси коҳишнаёбии қобилияти ширкатҳои суғурта мешаванд.

Баландшавии нархи маҳсулоти асосӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба воридот ва беқурбшавии асъор боиси кам ва пастшавии даромади воқеии аҳолӣ ва дороиҳои корхонаҳои мавҷуда. Ҳамаи ин таъсири манфӣ расонда, ба пастшавии хизматрасонии ширкатҳои суғурта оварда мерасонад.

Бозомӯзии мутахассисони дорои таҳсилоти олии суғуртавӣ аз таҷрибаомӯзии бозори байналмилалии суғуртавӣ вобастагии калон дорад, ки ин боиси рушд намудани фазои иқтисодии ҳар як давлат мегардад. Баро беҳ шудани бозори суғурта дар ҶТ мутахассисони дохилиро зарур аст, ки бозомӯзии худро дар соҳаи суғурта дар давлатҳои тараққикардаи иқтисодӣ ба роҳ монанд. Дар кишварҳои тараққикардаи дорои иқтисоджиёти бозорӣ, ин намуди бозомӯзӣ хеле паҳн шудааст ва як қатор муассисаи таълимии маъруф вуҷуд доранд. Масалан, дар ИМА Донишгоҳи Ню-Йорк оид ба суғурта вуҷуд дорад, ки дар пешбурди соҳаи суғурта фаъолият дошта, оиди системаи тасилоти олии суғурта дар Англия-Институти суғуртаи Charl (Лондон), Фаронса-таъмини Ecjle de (Париж).

Барои рушднамоии бозори суғурта дар ҶТ бояд чунин талаботҳо андешида шаванд:

1. Баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ ва кам кардани сатҳи камбизоатӣ;
2. Ташкил амудани фондҳои суғуртавӣ дар ҳар як ташкилотҳои суғуртавии амалкунанда дар ҶТ;
3. Баланд бардоштани музди меҳнати аҳолӣ;
4. Ҳавасмандгардонии аҳолӣ нисбати хизматрасониҳои суғуртавӣ;
5. Пурзӯр намудани хизматрасониҳои суғуртавӣ аз қабили пардохти саривақтии талофии зарар ба аҳолӣ;
6. Таъмин намудани аҳолӣ бо ҷойҳои нави корӣ;
7. Алоқаи зич намудан бо ташкилотҳои суғуртавии мамлакатҳои инкишофёфта.

АДАБИЁТ

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2004.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои солҳои 2004-2007.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон». Душанбе 2002.
4. Барномаи рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-марти соли 2004 №86 тасдиқ шудааст- Душанбе 2004.
5. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 апрели соли 2006, №1735 «Дар бораи чораҳои иловагии беҳтар намудани вазъи моддии иштирокчиёну маъюбони Ҷанги Бузурги Ватании солҳои 1941-1945 ва ҳамсарони бесаробонмондаи ҷанговарони дар ҷанг ҳалокгардида» - «Ҷумҳурият» 27 апрели соли 2006.

РОҲҲОИ МУКАММАЛГАРДОНИИ БОЗОРИ СУҒУРТА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф роҳҳои мукаммалгардонии бозори суғуртаро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ намудааст. Муаллиф қайд намудааст, ки яке аз чунин масъалаҳо натиҷаҳои таҳлил оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ дар бахши суғурта мебошад. Суғурта яке аз унсурҳои муҳими

таркибии бахши молиявии иқтисодиёти мамлакатҳо ба ҳисоб рафта, метавонад дар шароити муносибатҳои бозорӣ ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ мусоидат намояд. Инчунин бахши суғурта дар ташаккул ва рушди бозорҳои сармоя нақши ҷиддӣ дорад, зеро он яке аз харидорони асосиии қоғазҳои қимматноки давлатию корпоративӣ буда, барои муҳайё намудани маблағҳои озод ва соҳаҳои дигари иқтисодиёт сармоягузорӣ намудани онҳо кӯмак менамояд. Яке аз сабабҳои асосии рушди нокифояи бахши суғурта дар мамлакат набудани рақобат дар бозори суғурта мебошад, ки имконияти ширкатҳои давлатӣ барои расонидани хизматрасониҳои суғуртавӣ, аз ҷумла хизматрасонии суғуртаи ҳатмӣ маҳдуд менамояд.

Калидвожаҳо: бозори суғурта, бахши молиявӣ, маблағҳои озод, хизматрасонӣ, бозори сармоя.

СПОСОБЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье автор рассматривает пути совершенствования страхового рынка в Республике Таджикистан. Автор отметил, что одним из таких вопросов являются результаты анализа по улучшению инвестиционного климата и бизнеса в страховом секторе. Страхование является одним из важных составляющих финансового сектора экономики страны, и в условиях рыночных отношений может способствовать решению социально-экономических вопросов. Страховой сектор также играет серьезную роль в формировании и развитии рынков капитала, поскольку он является одним из основных покупателей государственных и корпоративных ценных бумаг, и помогает в создании свободных средств и других отраслей экономики. Одной из основных причин недостаточного развития страхового сектора в стране является отсутствие конкуренции на страховом рынке, что ограничивает возможности государственных компаний по оказанию страховых услуг, в том числе услуг обязательного страхования.

Ключевые слова: рынок страхования, финансовый сектор, свободные средства, услуги, рынок капитала.

WAYS TO IMPROVE THE INSURANCE MARKET IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the author considers ways to improve the insurance market in the Republic of Tajikistan. The author noted that one of these issues is the results of the analysis on improving the investment climate and business in the insurance sector. Insurance is one of the important components of the financial sector of the country's economy, and in the conditions of market relations can contribute to the solution of socio-economic issues. The insurance sector also plays a major role in the formation and development of capital markets, as it is one of the main buyers of government and corporate securities, and helps to create free funds and other sectors of the economy. One of the main reasons for the lack of development of the insurance sector in the country is the lack of competition in the insurance market, which limits the ability of state-owned companies to provide insurance services, including compulsory insurance services.

Keywords: insurance market, financial sector, free funds, services, capital market.

Сведения об авторе: ***Бобоев Ҳ.К.*** – магистрант кафедры финансов и страхования Таджикского национального университета

Information about the author: ***Boboev Kh. K.*** - Master's student of the Department of Finance and Insurance of the Tajik National University

САМТҲОИ АСОСИИ РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ғаюров Ғ.Ҳ., Бодуров И.Д.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ, доираи анъанавии фаъолияти соҳибкорӣ буда, сарчашмаи муҳимтарини ҷалби даромади бонкӣ ва қонеъгардонии талаботҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба шумор мераванд. Дар иқтисодиёти ҳар як кишвар низоми бонкӣ мақоми муайян ва махсусро ишғол менамояд. Бонкҳо дар ҷараёни фаъолияти худ имконияти самаранокии кори иқтисодиётро таъмин менамоянд. Имрӯз нақши бонкҳо дар ҳар як давлат боз ҳам рушд ёфта истодааст ва вобаста ба он муҳимияти хизматрасониҳои бонкӣ низ афзуда истодааст. Дар баробари ин, хизматрасониҳои кӯҳна

такмил дода шуда, дар асоси онҳо хизматрасониҳои нав ба миён омада истодаанд. Шароити муосир аз муштариён талаб менамояд, ки бештар ба бонкҳо муроҷиат намоянд ва талаботи худро қонеъ гардонанд. Ҳаёти имрӯзаро бе хизматрасониҳои бонкӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Ғайр аз ин, бисёре аз хизматрасониҳои бонкӣ имконият медиҳанд, ки шахс вақт ва маблағи худро сарфа намояд.

Дар умум, бонкҳо метавонанд ба мизоҷони худ маҷмӯи хизматрасониҳои стандартии бонкиро пешниҳод намоянд. Аммо, барои инкишоф ёфтан ва васеънамудани фаъолият, инчунин рушди низоми бонкӣ, ташаккули кофӣ, эътимоднокӣ, бояд аз хизматрасониҳои навини бонкӣ пурра истифода намоянд. Зеро имрӯз ҳамон бонке устуворӣ ва пардохтпазирии худро таъмин намуда метавонад, ки аз доираи васеи хизматрасониҳо истифода намояд. Дар адабиётҳои иқтисодӣ вобаста ба моҳияти хизматрасониҳои бонкӣ ақидаҳо мухталифанд. Аксари олимони соҳа хизматрасониҳои бонкиро ҳамчун амалиётҳои бонкӣ таҳқиқ намудаанд. Вобаста ба ин, бояд қайд намуд, ки Лаврушин О. И. хизматрасониҳои бонкиро чунин шарҳ медиҳад; «амалиётҳои бонкӣ ҳамчун зоҳиршавии вазифаҳои бонкӣ дар таҷриба буда, хизматрасониҳои бонкӣ бошад як ё якчанд амалиётҳои бонкие, ки қонеъкунандаи эҳтиёҷоти муайяни мизоҷ буда, бо супориши мизоҷ ба фоидаи охирин ва пардохтҳои муайян амали гардонида мешавад»[1,115с]. Дар луғати калони иқтисодӣ оварда шудааст, ки «хизматрасонӣ – на дар шакли мол, балки дар шакли фаъолият хуб пешниҳод мешавад. Пешниҳоди хизматҳо натиҷаи дилхоҳро ба бор меорад».

Бо ақидаи Р. Кох, «хизматрасонӣ – ин тиҷорате, ки на истеҳсоли молҳои моддӣ, балки чизҳои ғайримоддие, ки арзиши маҳсулотҳои тайёри бонкро меафзояд, ба шумор меравад. Хизматрасонӣ – ин ғамхорӣ нисбат ба мизоҷон ва тайёрӣ бо мақсади қонеъгардонии талаботҳои онҳо дониста мешавад»[3,241с]. Мувофиқи ақидаи Е. С. Стоянова, «хизматрасонии бонкӣ – ин шакли қонеъгардонии талаботҳои мизоҷ ва маҳсулоти бонкӣ – ин роҳҳои расонидани хизматрасониҳо ба мизоҷ, ба шумор мераванд»[2, 527с].

Ҳамин тариқ, метавонем зикр намуд, ки хизматрасонии бонкӣ – натиҷаи амалиёти бонкӣ ва ё таъсири муфиди амалиёти бонкӣ (фаъолияти мақсадноки меҳнатии ҳайати кормандони бонк), ки аз қонеъгардонии талаботҳои дархостшудаи мизоҷон иборат мебошад, ба шумор меравад [7]. Дар баробари ин, хизматрасониҳои бонкӣ – ин амали ташкилотҳои қарзӣ бо талаби мизоҷоне, ки ба ҷалби захираҳои иловагӣ алоқаманд нестанд, ба шумор меравад. Шакли асосии пардохти хизматрасонии бонкӣ, ин ҳаққи хизматрасонӣ (комиссионӣ) мебошад. Бонкҳо ба мизоҷони худ намудҳои гуногуни хизматрасониҳоро пешниҳод намуда, онҳоро ба гуруҳҳои муайян вобаста ба нишондиҳандаҳо ва критерияҳои дахлдор гурӯҳбандӣ намудан мумкин аст. Хизматрасониҳои бонкиро ба таври зерин гурӯҳбандӣ намудан мумкин аст;

- Иҷозатдодашуда;
- Тоза;
- Фаръӣ (суррогатный);
- Комиссионӣ;
- Тавозунӣ;
- Ғайритавозунӣ ва ба монанди инҳо.

Ба хизматрасониҳои иҷозатдодашудаи бонкӣ ҳамаи он хизматрасониҳои бонкие, ки пешниҳоди онҳо тавассути иҷозатномаи бонкӣ амалӣ гардонида мешавад. Ба онҳо шомил мешаванд;

- хизматҳои хазинавии мизоҷон;
- инкасатсия ва кашонидани арзишҳои пулӣ;
- бурдани ҳисобҳои мизоҷон бо асъори миллӣ ва хориҷӣ;
- ҷалби пасандозҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ;
- додани кафолат ва замонат;
- идораи воситаҳои пулӣ ва қоғазҳои қиматнок бо супориши мизоҷон.

Хизматрасониҳои тозаи бонкӣ – ин хизматрасониҳое, ки ба дороиҳои бонк ягон навъи хавфҳо ва хатогиҳои амалиётиро намеоранд. Мисол, амалинамоии ҳисоббаробаркуниҳо аз ҳисоби воситаҳои худии мизоҷон хизматрасониҳо бо инкассо, инкасатсияи нақдӣ, хизматҳои

хазинавӣ ва ғайраҳо. Хизматрасониҳои фаръии бонкӣ – и хизматрасониҳое мебошад, ки натиҷаи ниҳоии он метавонад ба дороиҳои бонк таъсир расонад, аммодар ҳолат ичроиши ин хизматрасониҳо ин гуна таъсир дида намешавад. Мисол, кафолатҳо, тасдиқи аккредитивҳо,чекҳои руйпӯшнашуда, аксепти векселҳо ва ғайраҳо.

Хизматрасониҳои комиссионии бонкӣ – ин хизматрасониҳое, ки барои пешниҳоди он бонк аз мизоҷ пардохтро дар шакли комиссия мегирад ва худ дар ҷараёни пешниҳод, ягон навъи комиссия пардохт наменамояд. Мисол, нигоҳдории арзишҳо дар депазитарияҳоихудӣ, бурдани реестри дорандагони қоғазҳои қиматнок, ҷойгиркунии қоғазҳои қиматноки аз ҷониби мизоҷон эмисияшуда дар асоси супориши онҳо ва ғайраҳо.

Хизматрасониҳои бонкии тавозунӣ – ин хизматрасониҳоеро дар бар мегирад, ки ҳисоби онҳо дар ҳисобҳои тавозунии бонк бурда мешавад (амалиётҳои қарзӣ, инвеститсионӣ ва асъорӣ). Ин хизматрасониҳо дар навбати худ метавонанд фаъол ва ғайрифаъол бошанд.

Хизматрасониҳои бонкии ғайритавозунӣ – ин хизматрасониҳое, ки дар ҳисобҳои тавозунии бонк ба инобат гирифта намешаванд (кафолат, замонат ва машваратҳо). Пешниҳоди онҳо ба гузориш ва ҷалби васитаҳо роҳандози карда намешавад.

Дар шароити имрӯза яке аз хизматрасониҳои муҳими электронии бонкӣ, ин истифодаи кортҳои ташкилотҳои қарзӣ аз ҷониби муштариён ба шумор меравад. Имрӯзҳо ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо низомҳои гуногуни кортӣ шартнома баста, тавассути он кортҳои гуногунро вобаста ба дархости муштариён тайёр карда, барои истфода ба муштариён пешниҳод намуда истодаанд. Айни ҳол ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҷалби зиёди муштариён ба кортҳои худ ҳавасмандгардониҳои зиёдро (масалан, баъзе ташкилотҳои қарзӣ бо шумораи зиёди ташкилотҳои қарзии давлатҳои ҷаҳон оиди истифодаи кортҳои ташкилотҳои қарзӣ бо ҳаққи камтарини хизматрасонӣ тавассути банкоматҳо ва пос - терминалҳои онҳо шартнома доранд, баъзе ташкилотҳои қарзӣ бо мақсади ҷалби зиёди мизоҷон арзиши кортҳо инчунин ҳаққи хизматрасониҳоро бо ин корт паст менамоянд, баъзе ташкилотҳои қарзӣ барои истифодаи кортҳояшон аз ҷониби муштарӣ ҳангоми пардохти арзиши молу хизматҳо тӯҳфаҳои гуногун муайян менамоянд ва ба мизоҷони фаъол пешниҳод менамоянд ва ғайраҳо) истифода бурдаистодаанд, ки ин низ шумораи талабгоронро ба кортҳои ташкилотҳои мазкур боз ҳам зиёд намуда истодааст. Ташкилотҳои қарзӣ барои он ки талаботи муштариёнро ба кортҳояшон зиёд намоянд, бояд, ки тамоми бозорҳо, мағозаҳо, марказҳои савдо ва инчунин тамоми ширкатҳои хизматрасонӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунандаро бо пос – терминалҳо пурра таъмин намоянд. Вақте, ки ташкилотҳои қарзӣ ҳамаи ин нуқтаҳои номбаршударо бо пос – терминалҳо пурра таъмин менамоянд, сипас талаботи мардум ба кортҳои онҳо зиёд мешаванд ва инчунин дар давлат ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ низ хеле рушд меёбад, ки ин ба пешравии иқтисодиёт ва низоми бонкии давлат метавонад заминаи мустаҳкам гузорад. Аммо, дар шароити имрӯза боз технологияҳои навине ба вуҷуд омадаанд, ки онҳо кортҳои пластикиро иваз менамоянд. Яке аз ин техналогияҳо ин пардохтҳои бесим ба шумор меравад. Бо истифода аз технологияҳои NFC (Near Field Communication) мо метавонем пардохтҳоро дар мағозаҳо ба воситаи терминалҳои телефонӣ амалӣ намоем. Ин техналогияҳои бесимро мо тавассути басомадҳои радиоии RFID (Radio Frequency Identification) истифода мебарем ки ин ҳамавақт мубодилаи маълумотҳоро байни телефон ва ҳисобкунакҳои техникӣ таъмин мекунад. Акнун муштариёни бонк метавонанд пардохтҳои ғайринақдиро барои молҳо ва хизматрасониҳо тавассути сегментҳои дастнорас барои кортҳо (харидани чипта барои нақлиёт, ба кино, театр, пардохти хизматрасониҳои тарабхонаҳо, ғизо, хӯрокаҳои рӯзмарра ва ғайраҳо), истифодабарии барномаҳои бонусиии маҷмааҳои тиҷоратӣ сарф кунанд.

Интернет – банкинг - ин низоми пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ на дар шӯъбаи (офиси) бонкӣ, балки дар хона, дар ҷои кор, дар китобхона ва умуман дар ҳар ҷое, ки ба мизоҷ мувофиқ аст, ба шумор меравад. Оддӣ карда гӯем, ин як роҳи дастрасӣ ба амалиётҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ тавассути шабакаи интернетӣ ба шумор меравад. Аммо, дар мувофиқа бо роҳҳои анъанавӣ дар ин ҷо навбатгирӣ барои пардохт ва ҳамавақт серкорӣ дар хазиначиён дида намешавад ва ин навъи низомҳо бе истироҳат 24 соат дар 1 рӯз кор

мекунанд ва вобаста ба ин ҳар як шахс метавонад ҳатто пардохти хизматрасониҳои коммуналиро ҳангоми истироҳат аз давлатҳои хорича пардохт намояд. Дар шароити имрӯза дар Ҷумҳурии Тоҷикистон идоранамоии амалиётҳои бонкӣ тавассути шабакаи интернетӣ боз ҳам машҳур шуда истодааст. Дар ин ҳолат ташкилоти қарзӣ метавонад аз ҳисоби кам кушодан ва нигоҳдории филиалҳо фоидаи муайянро соҳиб шавад, зеро ки ба мизоҷони бонк идора намудани ҳисобҳои худ дар ҷойҳои мувофиқ ба онҳо хеле қулай мебошад.

Низоми мобилии бонкӣ – яке аз низомҳое ба шумор меравад, ки тавассути он ҳисобҳои кортҳо бо истифода аз телефони мобилӣ идора карда мешавад. Бонкинги мобилӣ рӯз то рӯз дарқаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон шуҳратманд шуда истодааст. Дар айни ҳол қариб ҳамаи ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон бонкинги мобилиро ба муштариёнашон пешниҳод менамоянд. Тавассути хизматрасонии мазкур ҳамавақт бехатарии воситаҳои муштариён таъмин карда мешавад. Вобаста ба ин, ҳар вақте, ки ҳаракати воситаҳои муштариён тавассути ҳисоби кортии онҳо сурат мегирад, ҳатман маълумот ба муштарӣ расонида мешавад. Барои истифодаи бонкинги мобилӣ сараввал муштарӣ ба телефони мобилии худ барномаи махсусро сабт мекунад.

Дар шароити имрӯза намудҳои нави хизматрасониҳои электронии бонкие мавҷуд ҳастанд, ки тавассути созишҳо ба воситаи шабакаи интернетӣ амали гардонида мешаванд, ба монанди; пешниҳод ва пардохти ҳисобҳо (e-billing) ва хизматрасониҳо бо асбобҳои электронии пардохтӣ – «пулҳои электронӣ» (e-money), ки онҳоро дар ҳолати бастани аҳдҳо тавассути тиҷорати интернетӣ иҷро кардан мумкин аст ва ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд онҳоро дар шароити имрӯза мавриди истифодаи мизоҷонашон қарор диҳанд. Пешниҳоди ҳисобҳо **(**electronic bill presentment) ва пардохти ҳисобҳо (electronic bill payment) – мутаносибан хизматрасонии нави бонкӣ мебошад (онро мо метавонем ҳамчун амалиёт гуруҳбандӣ намоем, аммо он бо назардошти бақайдгирии аҳдҳо алоқаманд мебошад, аз ин рӯ мо онҳоро ба категорияи транзаксиониҳо шомил менамоем). Дар шароити имрӯза, мо метавонем ҳисобҳои бонкиро бо якчанд роҳҳо идора намоем. Ба таври мисол:

- Тавассути телефон – (telebanking);
- Тавассути компютерҳо – (e – banking);
- Тавассути интернет – (Internet banking);
- Тавассути дастгоҳҳои портативӣ – (mobile banking, m – banking).

Самаранокии фаъолият бонк ва рақобатнокии он дар бозор дар бисёр маврид аз вориднамоии маҳсулотҳо ва технологияҳои нави бонкӣ вобастагӣ дорад. Маҳсулотҳо ва технологияҳои нави дар бозор амалишаванда дар худ навовариро инъикос менамоянд, ки айнан ифодакунандаи маънои «сармоягузорӣ дар навоварӣ» мебошад. Навоварии бонкӣ – ин ифодакунандаи шакли нави маҳсулоти бонкӣ ё ин ки амалиёте, ки натиҷаи ниҳоии он фаъолияти навоваронаи бонкиро таъмин менамояд, ба шумор меравад. Навоварии бонкӣ дар ҷараёни амалишавии он дар бозори молиявӣ ё ин ки дар дохили бонк, худро ба сифати маҳсулоти нави бонкӣ нишон медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Гаюров Г.Х. К вопросу о повышения качества банковского обслуживания в условиях рыночной экономики / Г.Х. Гаюров // Вестник ТНУ. – 2015. № 2/5 (172). – С. 63-67.
2. Друкер П. Бизнес и инновации / П. Друкер // - М.: «Вильямс», 2009. – 255с.
3. Кох Л.В. Инновации в банковском бизнесе. / Л.В. Кох // - СПб.: Финансы, 2008. – 525 с.
4. Муравьева А.В. Банковские инновации / А.В. Муравьева // дис… к.э.н. – Москва, 2011. – С 19.
5. Санто Б. Инновация как средство экономического развития/ Б. Санто // – М.: Прогресс. 2010. – 295с.
6. Ушакова Д.Н. Толковый словарь русского языка: в 4 т. / под ред. // Д.Н. Ушакова. М:., 2000, - 856 с.

САМТҲОИ АСОСИИ РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола паҳлуҳои мубрами хизматрасониҳои бонкӣ ва роҳҳои баландбардории сифати онҳо дар шароити муосири иқтисодӣ мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор дода шудааст. Масоили назариявӣ ва амалии баландбардории сифати хизматрасониҳои бонкӣ ва такмили механизмҳои он таҳқиқ шуда, роҳҳои дурусти пешниҳоди маҳсулотҳои бонкӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд. Муаллиф ба ҷанбаҳои бисёрсамтаи хизмарасониҳои бонкӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, мушкилиҳои ҷойдошта ҳангоми пешниҳоди маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкиро мавриди пажӯҳиш қарор додааст. Асоснок гардидааст, ки дар шароити муосири иқтисодӣ сифати пешниҳоди хизматрасониҳо

яке аз нишондиҳандаҳои калидӣ дар фаъолияти бонкҳо буда, дараҷаи самаранокии фаъолияти онҳо аз ин сахт вобаста мебошад. Ҳамчунин, муаллиф ба омилҳои таъсиррасон ва боздорандаи рушду такмили хизматрасониҳои бонкӣ диққати махсус дода, ин омилҳоро гуруҳбандӣ ва таҳлил намудааст. Қайд гардидааст, ки дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон омилҳои зиёде мавҷуданд, ки метавонанд ба суръати хизматрасониҳои бонкӣ ва сифати онҳо таъсири амиқ дошта бошанд.

Калидвожаҳо: бонкҳо, низоми бонкӣ, хазматрасониҳои бонкӣ, маҳсулотҳои бонкӣ, ташкилотҳои қарзӣ, менеҷменти бонкӣ, сифати хизматрасониҳо, сармояи бонкӣ.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКИХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье обсуждаются и анализируются ключевые аспекты банковских услуг и способы повышения их качеств в современных экономических условиях. Исследованы теоретические и практические аспекты повышения качества банковских услуг и совершенствования его механизмов, а также анализированы основные способы предоставления банковских продуктов в современных условиях. Автор направляет основное внимание на многогранных аспектах банковских услуг, и исследуют проблемы предоставления банковских продуктов и услуг в Республике Таджикистан. Обосновано, что в современных экономических условиях качество оказания услуг является одним из ключевых показателей деятельности банков, и от этого зависит уровень их эффективности. Автор, также уделяет особое внимание факторам, влияющим и препятствующим развитию и совершенствованию банковских услуг, классифицируя и анализируя этих факторов. Было отмечено, что в банковской системе Республики Таджикистан существует множество факторов, которые могут оказать сильное влияние на скорость и качество предоставления банковских услуг.

Ключевые слова: банки, банковская система, банковские продукты, кредитные организации, банковский менеджмент, качество банковских услуг, банковский капитал.

MAIN AREAS OF BANKING SERVICES IN REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses and analyzes the key aspects of banking services and ways to improve their quality in today's economic environment. The theoretical and practical aspects of improving the quality of banking services and improving its mechanisms are investigated, and the main ways of providing banking products in modern conditions are analyzed. The author focuses on the multifaceted aspects of banking services and explores the problems of providing banking products and services in the Republic of Tajikistan. It has been substantiated that in modern economic conditions the quality of services is one of the key indicators of banks' activities, and the level of their efficiency depends on this. The author also pays special attention to the factors affecting and hindering the development and improvement of banking services, classifying and analyzing these factors. It was noted that there are many factors in the banking system of the Republic of Tajikistan that can have a strong impact on the speed and quality of banking services.

Keywords: banks, banking system, banking products, credit institutions, banking management, quality of banking services.

Сведение об авторе: ***Гаюров Гайрат Хакимович*,** к.э.н., старший преподаватель кафедры банковской деятельности Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Айни 35, E-mail: gayrat-gayurov@mail.ru Тел: (+992) 904-46-68-68;
Бодуров И.Д.– магистрант 2-го курса кафедры банковское дело ТНУ. Телефон: +(992)908777579.

Information about the author: ***Gayurov Gayrat Khakimovich***, Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Department of Banking, Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Aini Avenue 35, E-mail: gayrat-gayurov@mail.ru Tel: (+992) 904-46-68-68;
Bodurov I.D. – master student of the 1st course of the Department of Banking of the Tajik National University. Telephone: +(992)908777579.

ТАВСИФИ АНДОЗҲОИ ҒАЙРИМУСТАҚИМ ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР НИЗОМИ БУҶЕТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Валиев Ҳ.Х. Шукуров Н.Ш
Донишгоҳи миллии Тоҷикиситон

Системаи андози ҳар як кишвар яке аз системаи муҳими иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Он заминаи молиявии давлатро таъмин мекунад ва ҳамчун воситаи асосии татбиқи доктринаи иқтисодии он амал мекунад. Андозҳо падидаи объективии иҷтимоӣ мебошанд, аз ин рӯ, ҳангоми сохтани системаи андоз бояд аз воқеияти ҳолати иҷтимоию иқтисодии кишвар берун омад. Андоз - ин пардохте мебошад, ки шахсони ҳатмӣ ва ҳуқуқӣ - корхонаҳо, ташкилотҳо ва шаҳрвандон ба давлат ҳатмӣ месупоранд.

Андозҳо яке аз категорияҳои муҳимтарини молиявӣ мебошанд. Таърихан, андоз қадимтарин шакли муносибатҳои молиявии байни давлат ва аъзои ҷомеа мебошад. Маҳз пайдоиши давлат ба пайдоиши пардохтҳо ва саҳмҳо ба хазинаи давлат барои дастгирии молиявии иҷрои вазифаҳои давлатӣ саҳм гузоштааст. Дар аввал ин саҳмҳо дар шакли натуралӣ дода мешуданд, пас бо рушди муносибатҳои молӣ-пулӣ ба шакли пулии саҳмгузорӣ гузариш ба амал омад. Андозбандӣ дар Тоҷикистон дар асоси меъёр ва мавқеъи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон [4], ки аз 1 январи соли 2007 қабул шудааст, асос ёфтааст. Ҳуҷҷати мазкур ягона санади меъёрию ҳуқуқие мебошад, ки масъалаҳои андозбандиро ба танзим медарорад. Дар айни замон, системаи андози ҷумҳурӣ дар ду самт сохта шудааст: аз рӯи табиати андозбандӣ - аз рӯи андозҳои мустақим ва ғайримустақим, мувофиқи тақсимоти даромади андоз байни буҷетҳо - аз рӯи андозҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ.Ҷойи асосиро дар низоми андози Тоҷикистон андозҳои ғайримустақим ишғол мекунанд, ки инҳоянд: андоз аз арзиши иловашуда, аксизҳо, боҷҳои гумрукӣ. Онҳо дар таркиби даромади буҷа ҷойгоҳи ҳалкунанда доранд. Андозҳои ғайримустақим - андозҳое, ки ба истифодаи фоидаи (даромади) андозсупорандагон алоқаманданд. онҳо бо потенсиали иқтисодии (қобилияти ба даст овардани даромад) андозсупоранда, ки танҳо бевосита тавассути хароҷоти ӯст, алоқа доранд.

Аз нуқтаи назари идоракунӣ, се намуди андозҳои ғайримустақим мавҷуданд: андозҳое, ки аз амвол ва муносибатҳои молӣ-пулӣ, андозҳои истеъмол ва боҷи гумрукӣ бармеоянд. Ба навъи якум, андоз аз арзиши иловашуда дохил мешавад. Дуюм - андози аксизӣ, андоз аз фурӯши сӯзишворӣ ва равғанҳои молиданӣ ва ғайра. Андозҳои амвол ва истеъмолкунандагон, инчунин андозҳое, ки аз амвол ва муносибатҳои молӣ-пулӣ бармеоянд, аз ҷониби мақомоти андоз идора карда мешаванд. Ҷамъоварии боҷҳои гумрукиро мақомоти гумрук танзим мекунад. Баръакси андозҳои мустақим, андозҳои ғайримустақим бештар ба молҳои истеъмолӣ меафтанд, ки истифодаи онҳо мустақиман ба мустақилияти амволи истеъмолкунандагон мувофиқат намекунад, хусусан ба табақаҳои камбизоати аҳолӣ меафтанд ва аксар вақт ҳаҷми онҳо ба андозаи маблағҳои пардохткунандагон мутаносиби баръакс мешавад. Яке аз бартариҳои муҳими андозҳои ғайримустақим ҳосилнокии молиявии онҳо мебошад, ки асосан бо афзоиши босуръати истеъмол шарҳ дода мешаванд: бо афзоиши некӯаҳволӣ, афзоиши аҳолӣ, бе тағйир додани меъёрҳои андоз афзоиши доимии даромадро таъмин кардан мумкин аст. Андозҳои ғайримустақим инчунин истеъмолро ба танзим медароранд: бо тағйир додани ҳаҷми андоз аз маҳсулоти муайян ва бо ин тағйир додани нархи он, мақомот метавонанд ба тағирёбии ҳаҷми истеъмоли он (масалан, нисбат ба нӯшокиҳои спиртӣ) таъсир расонанд. Андозҳои ғайримустақим бо соддагии ҷамъоварӣ ва пардохт ба буҷа тавсиф мешаванд. Азбаски андозҳои ғайримустақим ба нархи молҳо ва хидматҳо дохил карда шудаанд, барои онҳо пардохтанашаванда ноаён ва аз ҷиҳати равонӣ осонтар аст. Дар иқтисоди ноустувор баланд шудани нархҳо, таваррум, андозҳои ғайримустақим таваҷҷӯҳи хоса доранд. Дар замони мо доираи фаъолияти андозҳои ғайримустақим васеъ шуда, аҳамияти онҳо дар тақсимоти даромади миллӣ афзуда, онҳо роҳи муҳими таъсир расонидан ба раванди истеъмол ва аз ин рӯ ба раванди истеҳсолот табдил ёфтанд. Мувофиқи Моддаҳои 6 ва 7, “Андозҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва “Андоз” «... андоз пардохти ҳатмии муқаррарнамудаи Кодекси мазкур ба буҷет ба ҳисоб рафта, ба андозаи муайян амалӣ гардида, хусусияти ҳатмии бебозгашт ва беподош дорад.» [4].

Вазифаҳои асосии зерини андозҳо фарқ карда мешаванд: фискалӣ, танзимӣ, иҷтимоӣ. Функсияи молиявӣ барои ҳама давлатҳо дар тамоми давраҳои мавҷудият ва рушди худ хос аст. Бо ёрии татбиқи он дар амал, захираҳои молиявии давлатӣ ташаккул меёбанд ва барои фаъолияти давлат шароити моддӣ фароҳам оварда мешавад. Вазифаи асосии татбиқи функсияи фискалӣ таъмини пойгоҳи даромади буҷетҳои тамоми сатҳҳо мебошад. Аҳамияти функсияи фискалии андозҳо ҳангоми таназзули фаъолияти соҳибкорӣ коҳиш меёбад, зеро ҳаҷми воридоти андоз ба буҷа бевосита ба андозаи

даромади пардохткунандагон вобаста аст. Функсияи танзим имкон медиҳад, ки даромади гурӯҳҳои гуногуни аҳолӣ ба танзим дароварда шавад. Он ба танзими фаъолияти молиявию хоҷагии истеҳсолкунандагони маҳсулот ва хидматҳо ва тавассути пардохтпазирии шахсони алоҳида - дар бозори талабот ва пешниҳод равона шудааст. Ҳамин тариқ, таъсири танзими андозҳо натанҳо дар соҳаи истеҳсолот, балки дар соҳаи мубодила ва истеъмол низ зоҳир мешавад. Дар ин вазифа тамоми механизми идораи иқтисод аз ҷониби давлат зоҳир мешавад: банақшагирӣ, ҳамоҳангсозӣ, ташкил, ҳавасмандгардонӣ ва назорат. Функсияи иҷтимоии андозҳо бо функсияҳои фискалӣ ва танзимӣ тавассути шароити ҷамъоварии андоз аз даромад ва амвол зич алоқаманд аст. Андозҳо аз миқдори зиёдтар аз қишри некӯаҳволии аҳолӣ ситонида мешаванд, дар ҳоле ки қисми зиёди он бояд дар шакли кӯмаки иҷтимоӣ ба камбизоатон бошад. Аҳамияти функсияи иҷтимоии андозҳо ҳангоми бӯҳронҳои иқтисодӣ, вақте ки аксарияти аҳолӣ ба ҳимояи иҷтимоӣ ниёз доранд, якбора меафзояд. Дар амал, дар низоми андози Русия андозҳо вазифаи иҷтимоии худро ба қадри кофӣ иҷро намекунанд. Ин пеш аз ҳама аз номукаммалии қонунгузории андоз вобаста аст [11].

Камбудии андозҳои ғайримустақим афзоиши сармояи гардиш аз ҳисоби болоравии нархҳо дар зери таъсири онҳо ва аз ин рӯ, дур кардани сармоя аз дигар соҳаҳо ва ниёзҳо мебошад. Камбудии асосии андозҳои ғайримустақим дар он аст, ки онҳо барои табақаҳои камбизоат нобаробар ва вазнин мебошанд. Ҷиддияти андозҳои ғайримустақим ба андозаи даромад мутаносиби баръакс аст: даромад хурдтар бошад, ҳамон қадар бештар онро бигиранд. Он бо зиёд шудани шумораи аъзои оила, ки корманд пардохткунандаи таъминоти онҳо мебошад, меафзояд. Дар сохтори андозҳо дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдкардашуда тамоюли афзоиши ҳиссаи андозҳои ғайримустақим, пеш аз ҳама аз ҳисоби ҷорӣ намудани ААИ ва баланд бардоштани сатҳи он ба назар мерасад.

Андозҳои мустақим – андозҳое мебошанд, ки давлат бевосита аз даромад ё худ амволи андозсупоранда меситонад. Андозҳои ғайримустақим дар шакли иловапулии нархи фурӯши мол, кору хизматрасонӣ ситонида мешаванд. Андозҳои даромади пулию амволӣ (мустақим) дар навбати худ ба андозҳои нақдӣ ва воқеӣ тақсим мешаванд.

Манбаи андози аз объекти андозбандӣ бароянда бо роҳи ҷамъ намудани ҳамаи маблағҳое, ки андозсупоранда дар давраи ҳисоботӣ дар ҳаҷми пурра харҷ кардааст (бояд харҷ кунад), ҳисоб карда мешавад.

Меъёри андоз ба андозае, ки дар ҷадвали 1. нишон дода шудааст, муқаррар карда мешавад.

Ҷадвали 1.

Меъёрҳои андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард /1/

Барои фаъолияти савдо, маҳсулоттайёркунӣ, таъминоту фурӯш	Барои дигар намудҳои фаъолият
Аз 01.01.2013 - 0,5%	Аз 01.01.2013 - 2%
Аз 01.01.2015 - 025%	Аз 01.01.2015 - 1%

Аз 1-уми январи соли 2018 андоз бекор карда мешавад. Давраи андоз моҳи таҳвимӣ мебошад.

Мутобиқи Қонун дар бораи буҷети давлатӣ [2]30 андози фурӯши алюминии аввалия, андози фаъолияти иқтисодии хориҷӣ (боҷҳои гумрук, андози арзиши иловашуда, аксизҳо ва андози истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард, ки мақомоти гумрукӣ меситонад) ба буҷети ҷумҳурӣ гузаронида мешаванд.

Ҷадвали 2.

Ҳиссаи андозҳои ғайримустақим дар ташкили қисми даромади буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо %) /2/

Нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020
Даромадҳои буҷети давлатӣ	100	100	100
Даромадҳои андозӣ	68,6	71,8	66,3

аз он ҷумла			
Ҳиссаи андозҳои ғайримустақим аз даромадҳои андозӣ	49,3	54,2	53,6

Аз маълумоти ҷадвали 2. бармеояд, ки ҳиссаи андозҳои мустақим аз ҳаҷми умумии даромадҳои андозии буҷети давалтии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 - 49,3%, соли 2014 - 54,2% ва соли 2020 - 53,6%-ро ташкил намудааст [11].

Ҳамин тариқ, таҳлили маълумоти оморӣ шаҳодат медиҳад, ки ҳиссаи андозҳои ғайримустақим аз ҳаҷми умумии воридоти андозӣ тамоюли афзоянда дорад. Андозҳои танзимкунанда ҳар сол бо мақсади талофии каср (дефисит) байни буҷетҳои ҳархела тақсим карда мешаванд. Мутобиқи Кодекси андоз ҳамаи андозҳои умумидавлатӣ андозҳои танзимкунандаанд. Маблағи ин андозҳо байни буҷетҳои ҷумҳурӣ ва маҳаллӣ тавассути қонунгузории буҷет тақсим карда мешавад. Лекин дар воқеъ аксари андозҳои умумидавлатӣ ҳар сол ба як буҷети муайян вобаста карда мешаванд. Масалан, одатан 85 фоизи маблағи хироҷи замин, 100 фоизи андозпулии соҳибкорони хурд, 100 фоизи андози истифодабарандагони сарвати зеризаминӣ, 100 фоизи боҷи давлатӣ, 100 фоизи андози соҳибони воситаҳои нақлиёт ҳар сол пурра ба буҷетҳои маҳаллӣ гузаронида мешавад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон - Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (majmilli.tj)
2. **Налоговый кодекс Республики Таджикистан. -Душанбе: «Ирфон», 2001. – 292с.**
3. **Налоговый кодекс Республики Таджикистан. -Душанбе: «Ирфон», 2011.- 496с.**
4. **Налоговый кодекс Республики Таджикистан. -Душанбе:«Шарки озод»,2012-640 с.**
5. **Налоговый кодекс Республики Таджикистан. - Душанбе: ИПП ООО «Вергуль», 2005. -296с.**
6. Налоговый кодекс Российской Федерации (НК РФ) / Консультант Плюс (consultant.ru).
7. Налоговый кодекс Российской Федерации: по состоянию на 20 февр. 2006. Ч. 1- 2: официальное издание. - М.: Проспект, 2006. - 684 с
8. Александров И.М. Налоги и налогообложение: учеб. для студентов, обучающихся по направлению 521600 - Экономика и эконом. спец. / И. М. Александров; гл. ред. А. Е. Илларионова. - М.: Дашков и Ко., 2013. - 318 с.
9. Апресова Н.Г. Правовые основы налогообложения и налогового планирования хозяйствующих субъектов: учеб. пособие/Н.Г. Апресова. - М.: Проспект, 2014.-144 с.
10. Качур О.В. Налоги и налогообложение (для бакалавров): учеб. пособие. КноРус, 2014. – 432 с.
11. Косолапов А.И. Налоги и налогообложение: учеб. пособие / А. И. Косолапов. - М.: Дашков и К, 2012. - 869 с.
12. **Налоги и налогообложение/ Под ред. Г.Б.Поляка, А.Н.Романова. – М.: Юнити, 2003.-400 с.**

ТАВСИФИ АНДОЗҲОИ ҒАЙРИМУСТАҚИМ ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР НИЗОМИ БУҶЕТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба масъалаҳои омода намудани андозҳо, ки аз пайдоиши давлат пайванди зарурии муносибатҳои иқтисодии ҷомеа буданд, бахшида шудааст. Дар ҷомеаи мутамаддини муосир андозҳо манбаи асосии даромади давлат мебошанд. Илова бар ин, функсияи сирф молиявӣ, механизми андоз барои таъсири иқтисодии давлат ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ, динамика ва сохтори он, ба вазъи пешрафти илмӣ-техникӣ истифода мешавад. Муаллиф қайд кардааст, ки яке аз бартариҳои муҳими андозҳои ғайримустақим ҳосилнокии молиявии онҳо мебошад, ки асосан бо афзоиши босуръати истеъмол шарҳ дода мешаванд ва инчунин андозҳои ғайримустақим истеъмолро ба танзим медароранд.

Калидвожаҳо: андоз, андози ғайри мустақим, молиявӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, боҷҳои гумрукӣ, андозсупоранда.

ОПИСАНИЕ КОСВЕННЫХ НАЛОГОВ И ИХ РОЛЬ В БЮДЖЕТНОЙ СИСТЕМЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Статья посвящена составлению налогов, которые с момента возникновения государства были необходимым звеном экономических отношений общества. В современном цивилизованном обществе налоги являются основным источником государственных доходов. Помимо чисто финансовой функции, налоговый механизм используется для определения экономического воздействия государства на общественное производство, его динамику и структуру, состояние научно-технического прогресса. Автор также указывает, что одним из важных преимуществ косвенных налогов является их финансовая производительность, что в основном объясняется быстрым ростом потребления, а также тем фактом, что косвенные налоги регулируют потребление.

Ключевые слова: налог, косвенный налог, финансовый, социальный, экономический, таможенные пошлины, налогоплательщик.

DESCRIPTION OF INDIRECT TAXES AND THEIR ROLE IN THE BUDGETARY SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article is devoted to the preparation of taxes, which since the emergence of the state have been a necessary link in the economic relations of society. In modern civilized society, taxes are the main source of government revenue. In addition to a purely financial function, the tax mechanism is used to determine the economic impact of the state on social production, its dynamics and structure, the state of scientific and technological progress. The author also points out that one of the important advantages of indirect taxes is their financial productivity, which is mainly due to the rapid growth of consumption, as well as the fact that indirect taxes regulate consumption.

Keywords: tax, indirect tax, financial, social, economic, taxes, customs duties, taxpayer.

Сведения об авторах: ***Валиев Хусейн Хуршедович*** – Таджикский национальный университет, магистр первого курса финансо-экономического факультета
Шукуров Некбахт Шоимкулович – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры финансов и кредита

Information about the author: ***Valiev Husain Khurshedovich*** – Tajik National University, 1st year master`s student of Faculty of Finance and Economic
Shukurov Nekbakht Shoimqulovich – Tajik National University, Assistant professor of Finance and Credit

НАҚШИ ПАРДОХТҲОИ ГУМРУКӢ ДАР ДАРОМАДИ БУҶАИ ДАВЛАТӢ

Гулов Ф.Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Давлат дар ҳама давру замон оид ба боигарии миллӣ ва аҳолии дар он сарзамин умр ба сар баранда вазифаҳои мушаххаси иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсӣ (истифода ва ғанигардонии боигарии миллӣ ва аҳоли фаъолияти мақомоти иҷроия ва қонунгузорӣ, сиёсати моливӣ ва андозу буҷетӣ, фаъолияти сиёсати берунӣ, тадқиқотҳои асосии илмию техникӣ, мудофиаю ҳифзи ҳуқуқ ва хароҷоти иҷтимоию маданӣ) – ро ба ӯҳда дорад. Дар шароити бозор вазифа, масъулият ва ҷавобгарии давлат боз ҳам васеътару зиёдтар мегардад. Давлат вазифадор аст, ки таносуби мувофиқи шаклҳои гуногуни моликият ва қоидаву қонунҳои рафтори субъектҳои моликиятро дар бозор муйаян намуда, танзими иқтисодиётро вобаста ба давраҳои силсилаи иқтисодӣ ва кафолати ҳифзи иҷтимоии шаҳрвандон, новобаста аз доираи шуғл таъмин намояд. Инчунин, вобаста ба масъулияти идора ва ҳиссаи моликият давлат ҳамчун соҳибкор рафтор менамояд. Ин амалиёт водор менамояд, ки давлат ба сифати субъекти иқтисод баромад кунад ва барои амалӣ кардани масрафоти мазкур манбаҳои муайяни молиявӣ дар ихтиёр дошта бошад. Муносибатҳои молиявие, ки дар байни давлат корхонаҳо, ташкилотҳо, муассисаҳо ва аҳолӣ ба вуҷуд меоянд, муносибатҳои буҷетро ташкил медиҳанд. Муносибатҳои буҷетӣ истифодакунандаи хусусиятҳои гуногун буда, ҳамчун натиҷаи муносибатҳои тақсимотии байни соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, ҳавзаҳои фаъолияти ҷамъиятӣ, байни ноҳияҳо ва сатҳҳои гуногуни идора ташкил меёбанд. Буҷети давлатиро дар шакли Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оиди буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои ҳар соли оянда, танҳо Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ мекунад. Буҷети давлатӣ маҷмӯи муносибатҳои иқтисодӣ буда, аз рӯи он хазинаи умумидавлатӣ ташкил карда мешавад, ки барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, қонеъгардонии талаботи аҳолӣ, барои устуворгардонии мудофиаи ватан ва такмил додани мақомоти ҳокимият ва идораи давлатӣ истифода бурда мешавад.

Дар соли 2020 нақшаи қисми даромади буҷети давлатӣ аз рӯи контингенти умумӣ (бе дарназардошти андози иҷтимоии ғайрибуҷетӣ) ба андозаи 107,5 фоиз таъмин гардида, ба ҷойи 2900,2 млн сомонӣ ба буҷет 3117,4 млн сомонӣ ворид карда шуд, ки нисбат ба нақшаи пешбинишуда 217,2 млн сомонӣ ва нисбат ба маблағҳои дар соли 2019 ҷамъоваригардида

73,2 млн сомонӣ зиёд мебошад. Нақшаи қисми даромади буҷет бо дарназардошти андози иҷтимоии ғайрибуҷетӣ ба андозаи 105,8 фоиз таъмин гардид, ки нисбат ба соли 2019 –ум 27,8 млн сомонӣ кам мебошад. Нақшаи андозҳо ва пардохтҳо бо дарназардошти андози иҷтимоии ғайрибуҷетӣ дар ноҳияҳои Шоҳмансур 100,1 фоиз, Исмоили Сомонӣ 100,5 фоиз, Фирдавсӣ 100,6 фоиз ва Сино 102,7 фоиз таъмин шудааст. Дар давоми соли 2020 нақшаи андози иҷтимоии ғайрибуҷетӣ ба андозаи 98,6 фоиз таъмин гардид. Ба ҷойи 664,3 млн сомонии пешбинишуда, ба суратҳисоби Агентии суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа 655,3 млн сомонӣ ворид шудааст, ки нисбат ба нишондиҳанда 9,0 млн сомонӣ кам мебошад.

Дар давоми соли 2020 дар Шуъбаи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ дар шаҳри Душанбе 4563 андозсупоранда, аз ҷумла 426 адад шахси ҳуқуқӣ, 1215 нафар соҳибкори инфиродии тибқи шаҳодатнома фаъолияткунанда, 2908 соҳибкори инфиродии тибқи патент амалкунанда ва 14 адад филиал ва намояндагиҳои шахсони ҳуқуқии хориҷӣ ба қайд гирифта шудаанд. Қобили қайд аст, ки аз шахсони ҳуқуқии таъсисдодашуда 47 андозсупоранда бо сармояи оинномавии аз 100 ҳазор сомонӣ то 250,0 млн сомонӣ ба қайд гирифта шудаанд, ки аз онҳо 15 ададаш корхонаҳои истеҳсолӣ мебошанд.

Дар асоси омӯхтани таҷрибаи ҷаҳонӣ ва асосҳои қонунгузории гумрукӣ дар Тоҷикистон муайян намудем, ки ба пардохтҳои гумрукӣ:

1) боҷи гумрукӣ;

2) андоз аз арзиши иловашуда, ки ҳангоми воридоти мол ба қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ситонида мешавад;

3) аксиз, ки ҳангоми воридоти мол ба қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ситонида мешавад, дохил мешаванд.

Мувофиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон пардохтҳои гумрукӣ ситонида мешаванд. Инчунин, боҷҳои махсус, зиддидемпингӣ ва ҷуброни низ мувофиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда шуда, тибқи қоидаҳои пешбининамудаи КГҶТ нисбати ситонидани боҷҳои гумрукии воридотӣ пардохт карда мешаванд. Бояд қайд намоем, ки пардохткунанда, тартиби ҳисоб ва пардохти андозро қонунгузории андози Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд. Акнун ба дида баромадани қисмҳои ҷудогонаи онҳо мегузарем:

Боҷҳои гумрукӣ. Боҷҳои гумрукӣ ҳангоми декларатсия кардани мол дар низомҳои гумрукие, ки шартҳои таҳти ин низом ҷойгиркунонӣ супурдани боҷҳои гумрукиро таъмин мекунанд, мувофиқи КГҶТ пардохта мешаванд. Ставкаҳои боҷҳои гумрукиро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд ва мувофиқи моддаи 4 КГҶТ эътибор пайдо мекунад. Ставкаҳои боҷҳои гумрукӣ ба чунин гурӯҳҳо тақсим мешаванд:

1) адвалорӣ – ба арзиши гумрукии моли мавриди андозбандӣ қароргирифта бо фоиз ҳисоб карда мешаванд;

2) махсус – тибқи ҳаҷми муқарраршудаи воҳиди моли мавриди андозбандӣ қароргирифта ҳисоб карда мешаванд;

3) омехта – ҳар ду навъи зикршудаи ставкаҳои пардохти гумрукиро дар бар мегиранд.

Боҷҳои гумрукии мавсимӣ. Дар ин раванд Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ дорад боҷҳои гумрукии мавсимиро барои танзими фаъолияти тиҷорати хориҷӣ муқаррар намояд. Дар ин ҳолат ставкаҳои боҷҳои гумрукии муқаррарнамудаи тарифи гумрукӣ истифода карда намешаванд. Мӯҳлати амали боҷҳои гумрукии мавсимӣ дар як сол набояд аз шаш моҳ зиёд бошад.

Намудҳои хоси боҷҳо. Бо мақсади ҳимояи манфиатҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати моли воридотӣ боҷҳои хоси гумрукӣ метавонанд муваққатан истифода карда шаванд (махсус, зиддидемпингӣ ва ҷуброни):
1) боҷҳои махсус ин тариқ истифода мегарданд:

— ба сифати тадбири муҳофизатӣ, агар мол ба қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чунин миқдор ё шартҳое ворид шавад, ки он тавонад ба

истеҳсолкунандагони ватании моли шабеҳ ва ё моли бевосита рақобаткунанда зарар расонад ё таҳдиди зарар расонидан намояд;
— ҳамчун тадбири ҷавобӣ ба амалҳои табъизӣ (дискриминатсионӣ) ва амалҳои дигари баъзе кишварҳо ё иттиҳодияҳои онҳо, ки манфиати Ҷумҳурии Тоҷикистонро халалдор менамоянд.

2) боҷҳои зиддидемпингӣ дар сурати ворид намудани мол ба қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо нархи нисбат ба нархи гумрукии миёнаи омории дар кишвари содиркунанда дар лаҳзаи воридот ниҳоят пасттар, агар чунин воридот ба истеҳсолкунандагони дохилии моли шабеҳ зарари моддӣ расонад ё таҳдиди зарар расонидан намояд ё ба ташкил ва ё ба бештар истеҳсол намудани чунин мол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мамониат кунад, истифода мегарданд.

3) боҷҳои ҷубронӣ, ҳангоми ба қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид намудани моле, ки ҳангоми истеҳсол ё содир кардани он бевосита ё бавосита аз субсидия истифода шудааст ва агар чунин воридот ба истеҳсолкунандагони ватании моли шабеҳ зарари моддӣ расонад ё таҳдиди зарар расонидан намояд ё ба ташкил ва ё ба истеҳсоли бештари моли шабеҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мамониат кунад, истифода бурда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Комилов А.Қ., Гулов Ш.М., Назарияи иқтисодӣ. Душанбе 2016 с.
2. Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бо назардошти тағйиру иловаҳо. 01.01.2017., Душанбе «Шарқи озод». 2017 с.
3. Ф. Шомуродов. Асосҳои системаи миллии андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Душанбе «ЭР-граф» 2009 с.
4. Х.Р. Улуғхоҷаева. Андоз ва андозбандӣ. Душанбе, Ирфон.2004 с.
5. Налоги и налогообложение: Учебное пособие для вузов / И Г. Русакова, В.А. Кашин и др.: Под ред. И.Г. Русаковой, В.А. Кошина. -М.: Финансы, ЮИИТН, 1998 г.
6. Налоги. Учебное пособие // под Редакции Д. Г. Черников, - 4-е издательство, перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика. 2000 г.
7. www.andoz.tj.
8. www.stat.tj.

НАҚШИ ПАРДОХТҲОИ ГУМРУКӢ ДАР ДАРОМАДИ БУҶАИ ДАВЛАТӢ

Дар мақолаи мазкӯр аҳамияти буҷаи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шуда, хусусиятҳои бавуҷудоии воридоти андозҳо ба он шарҳ дода шудааст. Дар ташкили фаъолияти электронӣ ва рушди хизматрасонии электронӣ нақши ташкилотҳои қарзӣ хеле зиёд буда, аҳамияти онҳо мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Бо мақсади рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва афзоиши сармоягузорӣ дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон тули солҳои зиёд камбудӣ ва муаммоҳои ҷойдошта бартараф гардида, бартарии ислоҳоти лоиҳаи нави Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳо оварда шудааст. Инчунин, дар мақола пардохтҳои гумрукӣ ва аҳамияти онҳо дар даромадҳои буҷаи давлатӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: андоз, сиёсати андоз, андозситонӣ, пардохтҳои гумрукӣ, боҷи давлатӣ, имтиёзҳои андоз, буҷаи давлатӣ.

РОЛЬ ТАМОЖЕННЫХ ПЛАТЕЖ В ДОХОДАХ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА

В этой статье подчеркивается важность государственного бюджета в Республике Таджикистан и разъясняются особенности налоговых поступлений. Роль кредитных организаций в организации электронной деятельности и развитии электронных услуг значительна, и их значение анализируется. В целях развития предпринимательства и увеличения инвестиций в Налоговый кодекс Республики Таджикистан на протяжении многих лет были устранены существующие недостатки и проблемы, а также подчеркнуты преимущества реформы нового проекта Налогового кодекса. В статье также анализируются таможенные пошлины и их значение для доходов государственного бюджета.

Ключевые слова: налог, налоговая политика, налогообложение, таможенные платежи, госпошлина, налоговые льготы, госбюджет.

THE ROLE OF CUSTOMS PAYMENTS IN STATE BUDGET REVENUE

This article highlights the importance of the state budget in the Republic of Tajikistan and explains the specifics of tax revenues. The role of credit institutions in the organization of electronic activities and the development of electronic services is significant and their importance is analyzed. In order to develop entrepreneurship and increase investment in the Tax Code of the Republic of Tajikistan for many years, the existing shortcomings and problems have been eliminated, and

the benefits of the new draft Tax Code reform have been highlighted. The article also analyzes customs duties and their importance in state budget revenues.
Keywords: tax, tax policy, taxation, customs payments, state duty, tax privileges, state budget

Сведения об автора: ***Гулов Ф.Н***. – магистр кафедры налоги и налогообложение Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025 Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. **Телефон**: 501298888.

Information about the autho: ***Gulov F.N*** - Master of the Department of Taxes and Taxation of the Tajik National University. Address: 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17. Telephone: 501298888.

ЗАМИНАҲОИ АМАЛИШАВИИ СИЁСАТИ МУСОИДАТ БА СОДИРОТ ВА ВОРИДОТИВАЗКУНӢ

Ҷалолов М.Ш.
Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон

Дар доираи дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон вобаста ба таҳкими истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда, фароҳам овардани шароити мусоид барои татбиқи сиёсати давлатӣ дар самти фаъолияти иқтисоди хориҷӣ, таъмини рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ, афзун намудани ҳаҷми истеҳсоли молу маҳсулоти содиротӣ ва коҳиш додани ҳиссаи молҳои истеъмолӣ дар ҳаҷми умумии воридот «Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» (минбаъд Барнома) мавриди татбиқ қарор дорад.

Ҳадафи асосии Барнома зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда, кам кардани вобастагии бозори истеъмолӣ аз воридоти маҳсулоти асосии ниёзи мардум, баланд бардоштани қобилияти рақобатнокии маҳсулот, беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ, инчунин бунёди фазои шарикӣ ва ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ, таъсиси марказҳои муосири логистикӣ, рушди долонҳои байналмилалии коммуникатсионӣ, нақлиётӣ ва иқтисодӣ мебошад.

Чорабиниҳои асосии Барнома ба се самти афзалиятнок равона шудаанд: 1) такмили асосҳои институтсионалии рушди содирот, воридотивазкунӣ ва ҳавасмандгардонии содирот; 2) диверсификатсияи истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда; 3) кам кардани монеаҳо ва соддагардонии расмиёти савдо.

Барои расидан ба ҳадафу афзалиятҳои Барнома Нақша-чорабиниҳо иборат аз 101 банд ба тавсиб расидааст, ки аз он дар солҳои 2016-2020 иҷрои 80 банд (79,2 фоиз) таъмин гардида, иҷрои бандҳои боқимонда идома доранд.

Бо мақсади таъмини амнияти озуқавории кишвар дар заминаи ташкили истеҳсолоти ватанӣ аз тарафи Гурӯҳи доимоамалкунандаи коршиносон, таҳлили ҳаматарафаи сохтори молии гардиши савдои хориҷӣ бо фарогирии 58 мавқеи молӣ (тахминан 2085 намуди мол) гузаронида шуда, 145 таклифу тавсия пешниҳод гардида, ҷиҳати иҷрои онҳо Ҳукумати ҷумҳурӣ ба вазорату идораҳо дастур додааст. Ҷиҳати мутобиқ намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқии кишвар ба талаботи байналмилалӣ, Номгӯи молии фаъолияти иқтисоди хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон (НМ ФИХ ҶТ) қабул гардида, мавриди амал қарор дорад.

Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи меъёрҳои боҷҳои гумрукии воридотӣ» қабул гардида, сатҳи миёнаи меъёри боҷҳои гумрукӣ барои воридоти номгӯи молу маҳсулот аз 7,6 фоизи пештара то 8,1 фоиз, барои баъзе молҳои алоҳида то 30 фоиз баланд бардошта шуд, ки дастгириву рақобатпазирии истеҳсолкунандагони молҳои ватаниро беҳтар гардонид.

Инчунин, барои таъмини истеҳсолот бо ашёи хом ва рақобатпазирии истеҳсолоти ватанӣ меъёри боҷҳои воридотию содиротии як қатор молу маҳсулот, аз қабили нахи пахта, пӯст, пилла, абрешими хом ва ғайраҳо бо назардошти манфиатҳои иқтисодии кишвар ва риояи ҳуҳдадориҳои байналмилалӣ муқаррар ё баланд карда шуданд. Таҳлилҳои анҷомдода нишон медиҳад, ки хароҷоти ҳамлу нақл, транзит ва барасмиятдарорӣ дар ҷумҳурӣ нисбат ба давлатҳои ҳамсоя зиёд мебошад. Масалан, хизматрасонии терминалҳо агар дар давлати

ҳамсоя ҳамагӣ 4 доллари ИМА-ро ташкил диҳад, дар дохили ҷумҳурӣ то 100 доллар зиёдтар аст. Ҳамин гуна тарифҳои нисбатан баланд дар мавриди пардохти истифодаи роҳ, вазнбаркашӣ ва дигар хизматрасониҳо вуҷуд дорад.

Бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирии молҳои ватанӣ ва баромадан ба бозорҳои ҷаҳонӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон 27 Конвенсия ва Протоколҳое, ки дар регламенти Шӯро ва Парлумони Иттиҳоди Аврупо замима гардидаанд, ҷиҳати шомилшавӣ ба Низоми умумии бархурдории тиҷорати GSP+ ба тасвиб расонида, дар марҳилаи ниҳоии истифодабарии ин низом қарор дорад. Низоми мазкур имкон медиҳад, ки беш аз 6000 намуди молҳои истеҳсоли ватанӣ бо истифода аз ҳуқуқи шароити беҳтари низоми тиҷоратӣ бо мизони сифрии меъёри боҷҳои гумрукӣ ба бозори кишварҳои Иттиҳоди Аврупо содирот карда шаванд.

Барои ҳимояи бозори дохилӣ аз воридоти маҳсулоти пастсифату зарарнок, ҳифзи манфиатҳои истеҳсолкунандагони ватанӣ ва танзими воридоти молҳо истифодаи фишангҳои ғайритарифӣ пурзур карда шуданд. Дар ин давра 15 регламенти техникӣ дар бораи бехатарии маҳсулоти хӯрокворӣ, бозичаҳо ва дигар молҳо, инчунин чораҳои фитосанитарӣ, карантинӣ, бойторӣ ва санитарию эпидемиологӣ таҳия ва мавриди амал қарор гирифтанд.

Аввалин маротиба дар таърихи соҳибистиқлолӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди гузаронидани ислоҳоти дахлдор рейтинги соҳибихтиёрии кишварро аз ҷониби агентиҳои байналмилалии рейтингӣ, бахусус Standard & Poors ва Moody’s соҳиб гардид. Шумораи иҷозатҳо аз 605 то 75 ва иҷозатнома аз 100 то 73 адад коҳиш дода шуд. Шумораи сохторҳои санҷишӣ аз 23 то 19 кам гардид. Ба ҳама намуди санҷишҳои субъектҳои истеҳсолӣ 2 маротиба моратория эълон шуда, шумораи санҷишҳо дар се соли охир 6 маротиба коҳиш ёфт. Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи ҳисоботи «Пешбурди соҳибкорӣ»-и Бонки Ҷаҳонӣ 4 маротиба, солҳои 2010, 2011, 2015 ва 2020 ба рӯйхати «Топ-10» кишвари ислоҳотгари беҳтарин шомил карда шуд. Бахусус дар соли 2020 тибқи арзёбии ҳисоботи «Пешбурди соҳибкорӣ»-и Бонки Ҷаҳонӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи худро ба 20 зина беҳтар намуд. Дар давраи солҳои 2016-2019 содироти молу маҳсулот аз 890,6 млн. доллари соли 2015 ба 1174,4 млн. доллар дар соли 2019 ё 1,3 маротиба зиёд карда шуд.

Ҳиссаи содирот дар ҳаҷми гардиши савдои хориҷӣ аз 20 фоизи соли 2015 то 26 фоиз дар соли 2019 афзоиш ва ҳиссаи воридот аз 80 фоизи соли 2015 то 74 фоиз дар соли 2019 коҳиш ёфт.

Сохтори содирот аз 342 то 450 номгӯи молу маҳсулот зиёд гардид. Бахусус дар баробари алюминий, нахи пахта, сабзавоту мева, ҳиссаи содироти маъданҳо, семент, қувваи барқ, маҳсулоти тайёр аз пахта, шоҳӣ, пустҳои коркардшуда, металлҳои сиёҳ ва дигар маҳсулоти ватанӣ зам гардид.

Тадбирҳои ҳавасмандгардонӣ дар самти таҳвияти истеҳсоли маҳсулоти содиротӣ имкон дод, ки нишондиҳандаҳои нави маҳсулоти содиротӣ, аз ҷумла филизот ва маснуот аз онҳо 23,0 млн. доллар, ашёҳои либосворӣ ва лавозимот барои либоса 15,8 млн. доллар, ҷавҳарҳо ва афшураи растанӣ 7,2 млн. доллар, тамоку ва маҳсулоти ивазкунандаҳои саноатии он 2,5 млн. доллар, сурб ва маснуот аз он 2,3 млн. доллар, маводи тарканда 1,6 млн. доллар, нӯшокиҳои спиртӣ ва ғайриспиртӣ 1,4 млн. доллар, орд 0,8 млн. доллар, халтаҳо 0,1 млн. доллар, лулаҳои пластмассӣ 0,07 млн. доллар ва ғайра афзоиш ёбанд. ***(диаграммаи №7)***.

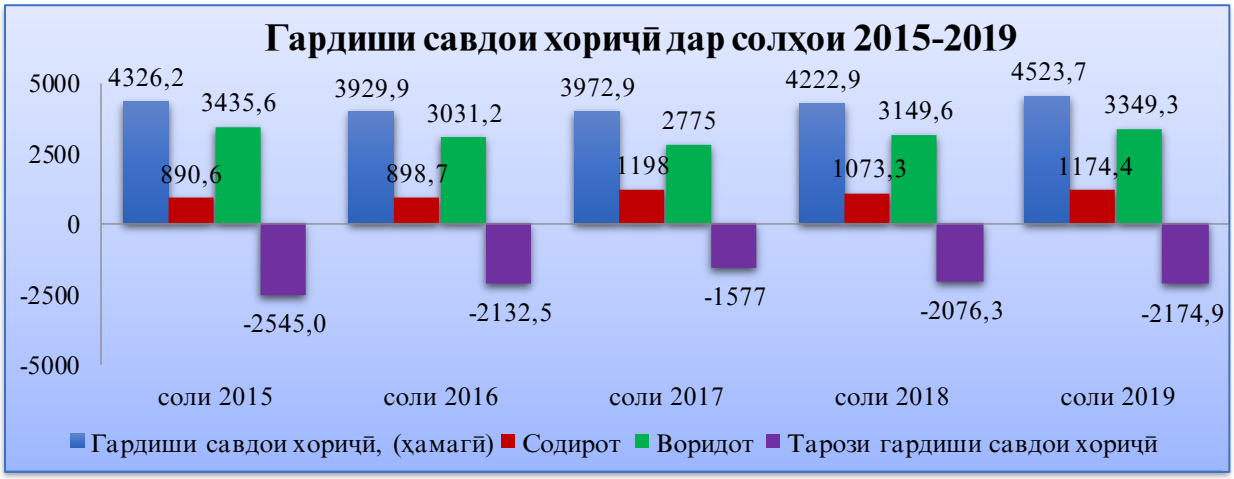

Яке аз таҷрибаҳои муваффақи кишвар дар ин самт аз он иборат аст, ки ҷумҳур̄ дар як муддати кӯтоҳ аз кишвари воридоткунанда ба кишвари содироткунандаи семент табдил ёфта, дар соли 2019 истеҳсоли он ба 4202,2 ҳазор тонна расонида шуд. Зеро Ҷумҳурии Тоҷикистон эҳтиёҷоти дохилии худро то солҳои 2013 асосан аз ҳисоби сементи воридот̄ таъмин менамуд. Ҳаҷми воридоти семент дар соли 2013 ба 1080,7 ҳазор тонна баробар буд. Дар соли 2019 содироти 1537,3 ҳазор тонна семент бо арзиши умумии 68,1 млн. доллар ба қайд гирифта шудааст, ки дар қиёс ба соли 2016 1247,6 ҳазор тонна ё 5,3 маротиба зиёд мебошад.

Бо мақсади таҳвияти содироти семент аз ҷониби корхонаҳои ватан̄ хонаҳои савдои семент дар ҷумҳуриҳои Ӯзбекистон, Қирғизистон ва Афғонистон таъсис дода шудаанд. ***(диаграммаи №8)***.

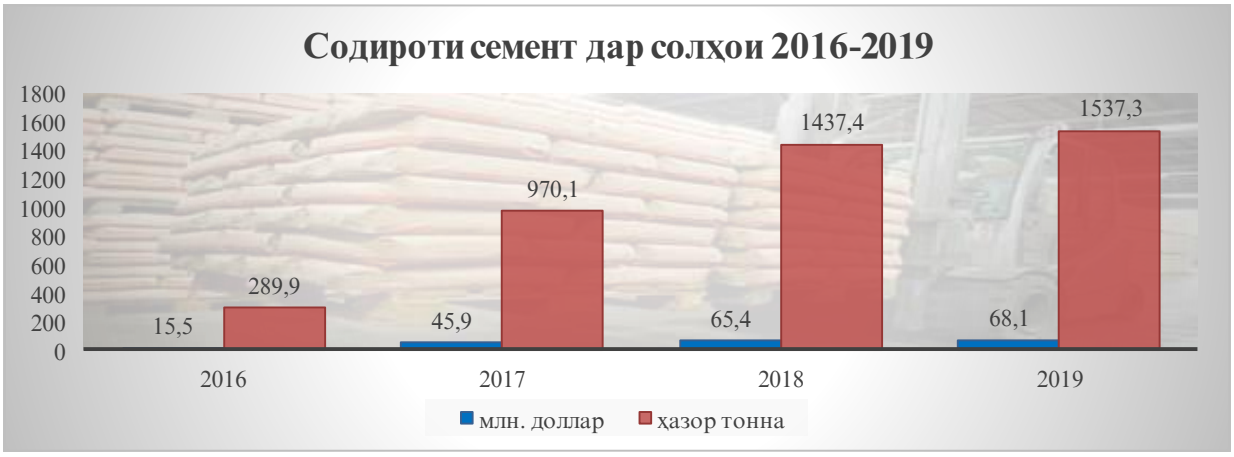

Содироти нахи пахта дар ташаккули иқтидори содиротии кишвар характери мавсим̄ дошта, асосан дар моҳҳои октябр-декабри соли ҳисобот̄ ва январ-марти соли оянда сурат мегирад.

Дар соли 2019 ҳаҷми содироти нахи пахта 94,1 ҳазор тоннаро ташкил дод, ки назар ба соли 2016 5,6 ҳазор тонна ё 17,0 млн. доллар зиёд мебошад.

Дар самти коркарди маҳсулоти пахтагин дар ҷумҳур̄ имкониятҳо зиёданд, ки ҷиҳати истифодаи пурраи онҳо тадбирҳо андешида мешаванд. ***(диаграммаи №9)***.

Бинобар маълумоти Вазорати саноат ва технологияҳои нав барои коркарди нахи пахтаи истеҳсолшуда дар кишвар 18 корхонаи ресандагӣ бо иқтидори лоиҳавии коркарди зиёда аз 80 ҳазор тонна мавҷуд мебошанд. То соли 2022 иловатан барои коркарди 15 ҳазор тонна иқтидорҳои иловагӣ сохта ба истифода дода мешаванд. ***(диаграммаи №10)***.

Дар соли 2019 ба хориҷи кишвар 18,5 ҳазор тонна ресмони пахтагӣ бо арзиши 40,6 млн. доллар содирот гардида, ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2016 13,8 ҳазор тонна ва 29,7 млн. доллар ё 3,7 маротиба зиёд мебошад. Ҳамзамон, содироти либос ва қисмҳои он 15,9 млн. доллярро ташкил намуда, нисбат ба соли 2016 1,3 млн. доллар афзоиш ёфтааст. Бояд дар назар дошт, ки аз ҳаҷми умумии нахи пахта, ки қаблан 100 фоиз ба содирот равона мегардид, дар соли 2019 8,3 фоизи он дар дохили кишвар барои силсилаҳои минбаъдаи истеҳсоли маҳсулоти ниҳоӣ истифода мешавад, ки он тамоюли афзоишро дорад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки корҳои анҷомдодаи Ҳукумати кишвар дар самти ҷалби сармоя ба бахши саноати кӯҳӣ имкон дод, ки ҳиссаи содироти маъдану консентратҳо ба тадриҷ афзоиш ёбад. Тибқи маълумоти оморӣ дар соли 2019 аз ҷониби ширкатҳои саноати кӯҳӣ 316,5 ҳазор тонна бо маблағи 296,9 млн. доллар маъдану консентратҳо содирот шудааст, ки дар муқоиса ба соли 2016 19,2 ҳазор тонна ё 57,8 млн. доллар афзоиш ёфтааст. ***(диаграммаи №11)***.

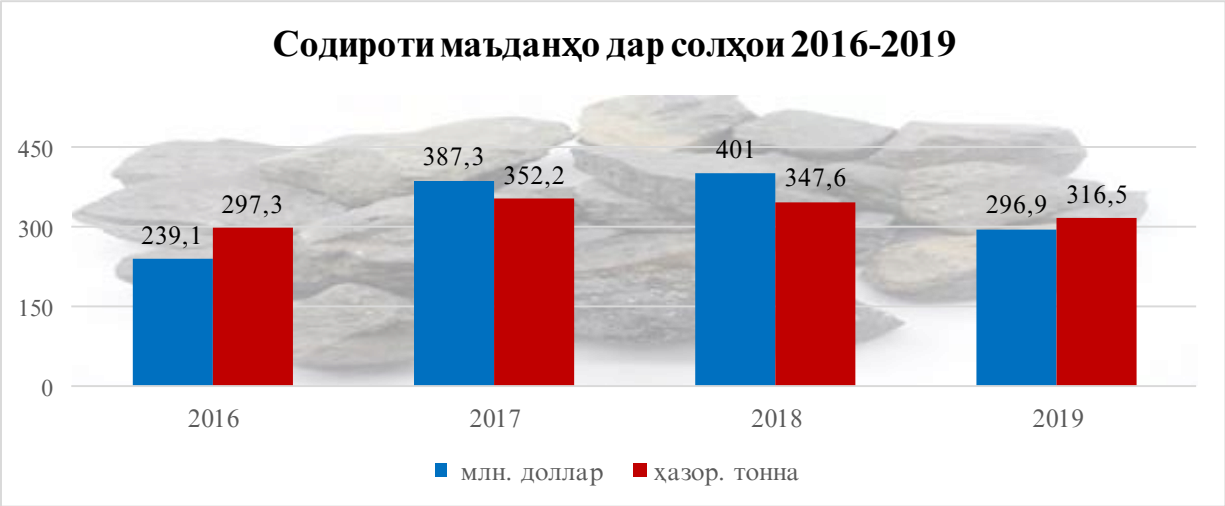

Дар доираи ҳадафу афзалиятҳои Ҳукумати ҷумҳурӣ вобаста ба таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва сарфаҷӯии энергия нишондиҳандаҳои истеҳсол ва содироти нерӯи барқ пайваста тамоюли афзоишро касб намуда истодаанд. Дар соли 2019 истеҳсоли нерӯи барқ дар ҷумҳурӣ 20676,2 млн. кВт. соатро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2016 3479,2 млн. кВт. соат ё 20,2 фоиз зиёд истеҳсол гардидааст.

Содироти қувваи барқ дар соли 2019 3175,0 млн. кВт. соат бо арзиши 93,1 млн. долларро ташкил намуда, нисбат ба соли 2016 мутаносибан 1747,7 млн. кВт. соат ва 41,4 млн. доллар ё 2,2 ва 1,8 маротиба афзоиш ёфтааст. ***(диаграммаи №12)***.

Дар соли 2019 аз ҷумҳурӣ 3,9 ҳазор тонна пӯсту чарм ва ашёи хоми он бо арзиши 2,6 млн. доллар содирот гардидааст, ки нисбат ба соли 2016 1,3 ҳазор тонна ё 1,5 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар доираи ҳадафҳои муайяннамудаи Барнома таваҷҷӯҳи бештар ба коркарди ниҳоӣ ва истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда дода шудааст, зеро зиёда аз 90 фоизи талаботи аҳолӣ бо пойафзол аз ҳисоби воридот таъмин карда мешавад. ***(диаграммаи №13)***.

Тибқи маълумоти оморӣ дар ҷумҳурӣ 7 адад корхонаҳои истеҳсоли қолин ва маснуоти қолинӣ ба қайд гирифта шуда, соли 2019 6 адади онҳо дар ҳаҷми 4,4 млн. метри мураббаъ қолин ва маҳсулоти қолинӣ истеҳсол намудаанд, ки нисбат ба соли 2016 2,6 маротиба ё 2,7 млн. метри мураббаъ зиёд аст. Татбиқи имтиёзҳои андозӣ вобаста ба воридоти технологияи муосири истеҳсолӣ, татбиқи чораҳои муҳофизатӣ тавассути фишангҳои тарифию ғайритарифӣ имкон дод, ки содироти маҳсулоти қолинӣ ба роҳ монда шавад. ***(диаграммаи №14)*.**

Дар натиҷаи диверсификатсияи содирот ва дарёфти бозорҳои нав солҳои охир содироти маҳсулоти коркарди меваю сабзавот, сару либос, маҳсулоти кимиёвии органикӣ, пластмасса ва маҳсулот аз он, металлҳои сиёҳ ва маҳсулот аз он, маҳсулот аз алюминий ва дигар молу маҳсулот тамоюли афзоиш доранд. Чунин тамоюл аз рақобатпазирии маҳсулоти содиротии кишвар гувоҳӣ медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Внешнеэкономическая деятельность. Общ.ред. Кумок С.И., АОЗТ "ВЕЧЕ", М.: 1994 -336 С.
2.Герчикова И.Н. Международные экономические организации. М. 2001.
3. Киреев А. П. Международная экономика. В 2-х ч.- Ч.2.. Учебное пособие. - Москва.: «Международные отношения», ЮРАЙТ-Издат, 2006.- 416 с.
4. Ломакин В. К. Мировая экономика. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003 - с.80-86, 399-404, 595-602, 715-722.
5. Международная торговля: финансовые операции, страхование и другие услуги. Перевод/ под ред. Гольберца М.А., Вороновой А.В., Торгово-издательское бюро BHV, Киев: 1994 - 480 С.
6. Международные экономические отношения. Учебное пособие. Под ред. Супруновича Б.П., М.: 1995 - 216 С.
7. Международные экономические отношения (Под ред. В.Е.Рыбалкина).- М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004.- с.163-167,175-195,284-300.
8. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон
9. Барномаи инкишофи иқтисодиёти Тоҷикистон то соли 2015
10. Оймахмадов М., Муртазоев М., «Иктисодиёти чахон» Техрон.:с.2001.802 с.
11. Саидмуродов Л.Х. «Иктисодиёти байналхалки: назария, таърих ва сиёсат» Душанбе.: 2004 г.
12. Мирбобоев Р.М., Саидмуродов Л.Х., Солиев А.А. «Иктисодиёти байналхалки» Душанбе. : 2001
13. Иктисодиёти Точикистон: стратегияи тараккиёт. Мачалаи илми-иктисоди. Душанбе: 2000.
14. Барномаи давлатии рушди содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025.
15. Ҳисоботи якумин тафсири сиёсати савдои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Созмони Умумиҷаҳонии Савдо.
17. Маҷмӯаи «Дастовардҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар 25 соли Истиқлолияти давлатӣ», Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

ЗАМИНАҲОИ АМАЛИШАВИИ СИЁСАТИ МУСОИДАТ БА СОДИРОТ ВА ВОРИДОТИВАЗКУНӢ

Дар мақолаи мазкур заминаҳои амалишавии сиёсати мусоидат ба содирот ва воридотивазкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷкистон матраҳ мегарданд. Дар таҳлилҳо таваҷҷӯҳи асосӣ ба масъалаҳои рушди иқтидорҳои истеҳсолӣ, ҳимояи манфиатҳои молистеҳсолкунандагони ватанӣ, ташкили истеҳсоли маҳсулоти дорои арзиши

баланди изофашудаи рақобатпазир, тақвияти иқтидори содиротӣ ва дар ин замина беҳтар намудани фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, инчунин пайдо намудани сарчашмаҳои иловагии даромади буҷети давлатӣ равона шудааст. Ҳадафи асосӣ аз навиштани ин мақола пешниҳод намудани маълумоти мухтасар оиди заминаҳои амалишавии сиёсати мусоидат ба содирот ва воридотивазкунӣ ва таҳлил намудани барномаҳои давлатӣ дар соҳаи савдои хориҷӣ мебошад. Аз ин рӯ, дар мақолаи мазкур оиди барномаҳое, ки дар соҳаҳои саноат ва савдои хориҷӣ амалӣ гардидаанд, маълумот дода шудааст. Инчунин, дар мақола рақамҳои омории вазорату идораҳои дахлдор оварда шудаанд.

Калидвожаҳо. Ҷумҳурии Тоҷикистон, боҷҳои воридотию содиротӣ, содирот, воридотивазкунӣ, буҷети давлатӣ, иқтисодӣ хориҷӣ, истеҳсолоти ватанӣ, рақобатнокӣ, саноатикунонӣ, барномаҳои давлатӣ.

ОСНОВЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПОЛИТИКИ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ ЭКСПОРТА И ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЯ

В данной статье рассматриваются основы реализации политики по обеспечению экспорта и импортозамещения в Республике Таджикистан. В анализах основное внимание уделяется вопросам развития производственных мощностей, защиты интересов отечественных производителей, организации производства конкурентоспособной продукции с высокой добавленной стоимостью, усиления экспортного потенциала и, на этой основе, улучшение внешнеэкономической деятельности, а также привлечение новых источников дохода государственного бюджета. Основная цель статьи - дать краткую информацию о реализации политики по обеспечению экспорта и импортозамещения в Республике Таджикистан, а также анализ государственных программ в сфере внешней торговли. Кроме того, приведены статистические данные соответствующих министерств и ведомств.

Ключевые слова. Республика Таджикистан, импортные и экспортные пошлины, экспорт, импортозамещение, государственный бюджет, внешнеэкономическая деятельность, отечественное производство, конкуренентоспособность, индустриализация, государственные программы.

FUNDAMENTALS FOR IMPLEMENTING EXPORT AND IMPORT SUBSTITUTION POLICIES

This article discusses the fundamentals of implementing a policy to ensure export and import substitution in the Republic of Tajikistan. The analyzes focus on the development of production capacities, protecting the interests of domestic producers, organizing the production of competitive products with high added value, enhancing export potential and, on this basis, improving foreign economic activity, as well as attracting new sources of income for the state budget. The main purpose of the article is to provide brief information on the implementation of the export and import substitution policy in the Republic of Tajikistan, as well as an analysis of state programs in the field of foreign trade. In addition, statistics are provided from the relevant ministries and departments.

Keywords. Republic of Tajikistan, import and export duties, export, import substitution, state budget, foreign economic activity, domestic production, competitiveness, industrialization, state programs.

Сведения об авторе: ***Джалолов Мухаммадджон Шарафджонович*** – магистрант 2-го курса финансово-экономического факультета Таджикского национального университета, тел.: +992900107070, E-mail: muhammadjon.jalolov@mail.ru

Information about the author: ***Jalolov Muhammadjon Sharafjonovich*** – second-year master`s student of Faculty of Finance and Economics

УСУЛҲОИ ҲИСОБ НАМУДАНИ ТАВАРРУМ

Зикиров Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таваррум – ин на танҳо вайроншавии муомилоти пулӣ, балки бемории тамоми механизми такрористеҳсол, натиҷаи вайроншавиҳои макроиқтисодӣ мебошад. Бо вуҷуди ин афзоиши нархҳо ҳамчун натиҷаи нишонаҳои берунаи таваррум баромад мекунанд, ки бо онҳо таваррумро муайян менамоянд. Ба мушкилиҳои таваррум ҳамчун ҳодисаи иқтисодӣ нигоҳ накарда, он ба муайянкунии миқдорӣ мувофиқ аст.

Таваррум бо роҳи муқоиса намудани нархи намудҳои аз ҷониби ҳукумат интихобшудаи молҳою хизматрасониҳо дар даврaҳои гуногун муайян карда мешавад. Ба таври дигар, нархҳои имрӯзаи молҳою хизматрасониҳоро ба нархҳои онҳо дар даврaи гузашта нисбат дода, сатҳи миёнаи болоравии онҳоро муайян менамояд. Ҳангоми муайян намудани таваррум намояи нархҳои истеъмолӣ истифода мешаванд. Нархҳои истеъмолӣ гуфта нархҳои молҳою хизматрасониҳои дар сабади истеъмолкунанда ҷойдошта дар назар дошта шудааст. Ба сабади истеъмолкунанда гурӯҳи молҳою хизматрасониҳое ворид карда

мешавад, ки барои зиндагии шахси алоҳида аз рӯи стандарти минимали зарур мебошад. Муқоисаи нархи сабади истеъмолкунанда нисбати он дар давраи гузашта сатҳи болоравии нархҳоро нишон медиҳад.

$$\text{Индекси нархҳои истеъмолӣ} = \frac{\text{Нархи сабади истеъмолкунанда дар охири соли ҷорӣ}}{\text{Нархи сабади истеъмолкунанда дар охири соли гузашта}} \mathbf{x\ 100}\ \%$$

Намояи нархҳои истеъмолиро натанҳо барои як сол, балки барои як моҳ, семоҳа, нимсола ва мӯҳлатҳои дигар бо роҳи муқоиса намудани нархи сабади истеъмолкунанда нисбати он дар давраи гузашта муайян намудан мумкин аст. Асосан, ҳукумат намояи нархҳои истеъмолиро охири ҳар моҳ нисбати моҳи гузашта ва аввали сол муайян менамояд. Ба сабади истеъмолкунанда ҳарчи зиёдтар ворид кардани намудҳои гуногуни молҳою хизматрасониҳо имкон медиҳад, ки таваррум дақиқтар муайян карда шавад. Масалан, дар ИМА сабади истеъмолкунанда аз садҳо намуди молҳою хизматрасониҳо иборат аст. Дар Руссия мувофиқи низомномаи ҳукумат ба сабади истеъмолкунанда 58 намуди молҳою хизмарасониҳо ворид шудааст, аз он ҷумла 31 номгӯи маҳсулоти хӯрокворӣ:

- орд, биринҷ, гӯшти гов, моҳӣ, мурғ, меваи тоза в.ғ;
- 6 намуди молҳои истифодаи шахсии ғайриистеъмолӣ: либосҳои таг, курта, кастюм, палто;
- 14 намуди молҳои истифодаи умумиоилавӣ, ба монанди хокаи дандоншӯӣ, хокаҳои либосшӯию хонатозакунӣ, доруҳо, косаю табақ;
- 7 намуди хизматрасониҳои комуналӣ, нақлиёт ва ғ.

Дар Тоҷикистон муайян намудани намояи нархҳои истеъмолӣ вазифаи Кумитаи давлатии омор мебошад. Охири ҳар моҳ идораю шӯъбаҳои он дар шаҳру ноҳияҳо маълумоти заруриро оид ба нархҳои молу хизматрасониҳо ҷамъ намуда, ба кумита мефиристанд. Дар асоси ин маълумотҳо кормандони кумита нархи сабади истеъмолкунанда, намояи нархҳои истеъмолӣ ва сатҳи таваррумро муайян менамоянд. Аввали ҳар моҳ Кумитаи давлатии омор оид ба сатҳи таваррум ба ҳукумат ҳисобот медиҳад. Ҳукумат дар навбати худ ба воситаи Бонки миллии Тоҷикистон ва истифодаи фишангҳои дигари иқтисодӣ барои нигоҳ доштани таваррум дар чорчӯбаи барояш зарурӣ чораҳо меандешад.

манбаъ: Агентиии омор, ҳисобҳои БМТ

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи ба муомилот баровардани пули миллӣ сатҳи таваррум ҳисоб карда намешуд. Бинобар ин, мо хусусияти таваррумро дар кишварамон баъд аз ба муомилот баровардани пули миллӣ дида мебароем, зеро ба мо муяссар гардид, ки баъд аз ба муомилот баровардани пули миллӣ мустақилона сатҳи таваррумро ҳисоб намоем.

Нишондиҳандаи паҳнгашта ва расмии таваррум, суръати таваррум мебошад ва он бо истифодабарии индекси нархҳои истеъмолӣ ва дигар индексҳои имконпазир чунин ҳисоб карда мешавад: аз индекси нархҳои истеъмолии соли ҷорӣ индекси нархҳои истеъмолии соли гузаштаро тарҳ мекунем, баъд ба индекси нархҳои истеъмолии соли гузашта тақсим намуда, натиҷаро ба 100 % зарб мекунем, яъне бо формулаи зерин:

$$\boldsymbol{\pi = \frac{P_t - P_{t-1}}{P_{t-1}} \times 100\%}$$

ки дар ин ҷо:

π – суръати таваррум;

P_t – индекси нархҳои истеъмолии соли ҷорӣ;

P_{t-1} – индекси нархҳои истеъмолии соли гузашта.

Масъалаи 1.

Индекси нархҳо дар соли ҷорӣ ба 198 баробар буда, нишондиҳандаи мазкур дар соли гузашта ба 185 баробар буд. Дар асоси ин маълумотҳо суръати таваррумро ҳисоб намоед.

Ҳал:

$$\boldsymbol{\pi = \frac{198 - 185}{185} \times 100 = 7\%}$$

Аз индексҳои дар формула истифодашуда маълум мегардад, ки суръати таваррум дар давраи таҳлилшаванда ба 7% баробар шудааст.

Барои муайян намудани сатҳи таваррум одатан нишондиҳандаи индекси нархҳои истеъмолӣ истифода мешавад. Ин индекс арзиши сабади молҳои истеъмолиро чен мекунад, ки дар мамлакатҳои гуногун аз рӯи миқдори молҳо фарқ карданаш мумкин аст. Ин индекси арзиши ҳаёт буда, динамикаи арзиши маҷмӯи мол ва хизматҳои истеъмолиро мувофиқи сохтори хароҷотҳои истеъмолии аҳолӣ тавсиф мекунад. Индекси нархҳои истеъмолӣ бо чунин роҳҳо ҳисоб намуда мешаванд:

1. Индекси Ласпейрес.
2. Индекси Пааше.
3. Индекси Фишер.

Оморшинос Э. Ласпейрес дар асри XIX тарзи ҳисоб кардани индекси нархҳои истеъмолиро коркарда баромад. Формулаи пешниҳод намудаи ӯ тарзи ҳисоб намудани индекси нархҳои истеъмолиро бо истифодаи сабади истеъмолии ҳозира ва соли базавиро дар бар мегирад. Индекси Ласпейрес ҳангоми болоравии нархҳо сатҳи таваррумро баланд нишон медиҳад ва ҳангоми паст рафтани нархҳо ҳолати баръакс, яъне сатҳи пасти таваррум дида мешавад. Индекси Ласпейрес бо чунин формула ифода меёбад:

$$\mathbf{I_L} = \frac{\sum \boldsymbol{P_1 Q_0}}{\sum \boldsymbol{P_0 Q_0}}$$

ки дар ин ҷо:

Q_0 – шумораи молҳо ва хизматҳо, ки дар давраи базавӣ истеҳсол карда шуда буданд;

P_0 - нархи молҳо ва хизматҳо дар соли базавӣ;

P_1 - нархи молҳо ва хизматҳо дар соли ҷорӣ.

Иқтисодчии олмонӣ Герман Пааше соли 1874 тарзи нави ҳисоб намудани индекси нархҳои истеъмолиро пешниҳод намуд. Формулаи пешниҳод намудаи ӯ тарзи ҳисоб намудани индекси нархҳои истеъмолиро бо истифодаи шумораи молҳо ва хизматҳо, ки дар соли ҷорӣ истеҳсол карда шудаанд ва нархи молҳо ва хизматҳо дар соли ҷорӣ ва базавӣ ҳисоб карда мешавад. Ҳангоми болоравии нархҳо сатҳи таваррумро паст нишон медиҳад ва ҳангоми паст рафтани нархҳо ҳолати баръакс, яъне сатҳи болоравии таваррум ба назар мерасад. Индекси Пааше бо чунин формула ҳисоб карда мешавад:

$$\mathbf{I_P} = \frac{\sum \boldsymbol{P_1 Q_1}}{\sum \boldsymbol{P_0 Q_1}}$$

ки дар ин ҷо:

Q_1 – шумораи молҳо ва хизматҳо, ки дар соли ҷорӣ истеҳсол карда шудаанд;

P_0 - нархи молҳо ва хизматҳо дар соли базавӣ;

P_1 - нархи молҳо ва хизматҳо дар соли ҷорӣ.

Ба гумони иқтисодчиён индекси Ласпейрес афзоиши нархҳоро баландтар нишон медиҳад ва индекси Пааше бошад баръакс афзоиши нархҳоро пасттар нишон медиҳад. Фарқият байни индекси Ласпейрес ва индекси Пааше дар он аст, ки дар формулаи Ласпейрес шумораи молҳо ва хизматҳо, ки дар давраи базавӣ истеҳсол карда шуда буданд, барои ёфтани индекси нархҳои истеъмолӣ истифода мешаванд ва шумораи молҳо ва хизматҳо, ки дар соли ҷорӣ истеҳсол карда шудаанд истифода намешаванд, аммо дар индекси Пааше бошад баръакси ин ҳолат танҳо шумораи молҳо ва хизматҳо, ки дар соли ҷорӣ истеҳсол карда шудаанд, истифода мешавад.

Иқтисодчии Амрикои Фишер формулаи Ласпейрес ва Паашеро якҷоя намуд ва бо ин роҳ мехост сатҳи миёнаи таваррумро ҳисоб намояд. Индекси Фишер бо чунин формула ҳисоб карда мешавад:

$$\mathbf{I_F} = \sqrt{\mathbf{I_L} \text{ x } \mathbf{I_P}}$$

$$\mathbf{I_F} = \sqrt{\frac{\sum \mathbf{P_1 Q_0}}{\sum \mathbf{P_0 Q_0}} \text{ x } \frac{\sum \mathbf{P_1 Q_1}}{\sum \mathbf{P_0 Q_1}}}$$

Масъалаи 2**.**

Фарз мекунем, ки дар иқтисодиёт чор номгӯи молҳои истеъмолӣ истеҳсол карда мешаванд. Дар ҷадвали 1 шумора ва нархи ин молҳо (барои ҳар як воҳид) дар ду давра инъикос ёфтааст. Индекси нархҳоро бо воситаи формулаи индекси Ласпейрес, Пааше ва Фишер ҳисоб намоед.

Чадвали 1.

Маълумотҳои оиди тамоюли тағйирёбии нархҳои молҳои истеъмолӣ

Солҳо	**2016**		**2017**	
Номгӯи молҳо	**Намояи нархҳои истеъмолӣ (бо фоиз)**	**Шумора**	**Намояи нархҳои истеъмолӣ (бо фоиз)**	**Шумора**
Гӯшт	6	15000 (кг)	7,5	18000 (кг)
Нон	0,3	500000 (дона)	0,5	560000 (дона)
Биринҷ	1,5	6000 (кг)	2,5	7000 (кг)
Равған	2,8	10000 (литр)	3,2	12000 (литр)

Ҳал:

Индекси Ласпейрес бо чунин формула ҳисоб карда мешавад:

$$\boldsymbol{I_L} = \frac{\sum \boldsymbol{P_1 Q_0}}{\sum \boldsymbol{P_0 Q_0}}$$

$$\mathbf{I_L} = \frac{\mathbf{7,5 \text{ x } 15000 + 0,5 \text{ x } 500000 + 2,5 \text{ x } 6000 + 3,2 \text{ x } 10000}}{\mathbf{6 \text{ x } 15000 + 0,3 \text{ x } 500000 + 1,5 \text{ x } 6000 + 2,8 \text{ x } 10000}} = \mathbf{1,48} \text{ \%}$$

Индекси Пааше бо чунин формула ҳисоб карда мешавад:

$$\boldsymbol{I_P} = \frac{\sum \boldsymbol{P_1 Q_1}}{\sum \boldsymbol{P_0 Q_1}}$$

$$\mathbf{I_P} = \frac{\mathbf{7,5 \text{ x } 18000 + 0,5 \text{ x } 560000 + 2,5 \text{ x } 7000 + 3,2 \text{ x } 12000}}{\mathbf{6 \text{ x } 18000 + 0,3 \text{ x } 560000 + 1,5 \text{ x } 7000 + 2,8 \text{ x } 12000}} = \mathbf{1,47}\ \%$$

Индекси Фишер бо чунин формула ҳисоб карда мешавад:

$$\mathbf{I_F} = \sqrt{\mathbf{I_L \text{ x } I_P}}$$

$$\mathbf{I_F} = \sqrt{\mathbf{1,47 \text{ x } 1,48}} = \mathbf{1,475\%}$$

Аз индексҳои ҳисоб шуда маълум мегардад, ки сатҳи нархҳо дар давраи таҳлилшаванда баланд шудаанд: мувофиқи индекси Ласпейрес 1,48 маротиба, мувофиқи индекси Пааше 1,47 маротиба ва мувофиқи индекси Фишер 1,475 маротиба. Ба ҳисоби фоиз баландшавии нархҳо дар давраи таҳлилшаванда мувофиқи индексҳои Ласпейрес 48%, Пааше 47% ва Фишер 47,5% - ро ташкил намуд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон», 28 июни соли 2011, №722.
2.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор», 13 июни соли 2013, № 964.
3.Шарҳи таваррум (солҳои 2016-2019, нимсолаи аввали 2017)., Бонки миллии Тоҷикистон., ш.Душанбе.
4.Маҷаллаи “Молия ва ҳисобдорӣ”-и Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2014-2017;
5. Муомилоти пули ва қарз. Шариф Раҳимзода**.** Душанбе: «ЭР-граф», 2008., с. 172- 210.
6.Молия ва қарз (китоби дарсӣ)., Ҳасанов А. Р., Миразизов А. Ҳ., Содиков Р. Ҳ., Душанбе: «Ирфон», 2010., с. 78-98.
7.Молия (воситаи таълимӣ)., Алимардонов У. А., Душанбе. 2015.
8.Муомилоти пули қарз ва бонк., Ашуров Н., И. Лалбеков, ҶСШК «Матбуот» -и Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 5.07.2002. с. 41- 48.
9. Фаъолияти бонкӣ. Бердиев Р. Б., Қаюмов С. Ш., Мирзоев С. С., Душанбе: «ЭР-граф», 2016.
10.Финансы., Улугходжаева Х.Р., Рахимов З.А., Обидов Ф.С. –Душанбе, 2009 г.

УСУЛҲОИ ҲИСОБ НАМУДАНИ ТАВАРРУМ

Дар мақолаи мазкур муаллиф дар бораи ҳисоб намудани таваррум сухан рондааст. Муаллиф қайд намудааст, ки таваррум – ин натанҳо вайроншавии муомилоти пулӣ, балки бемории тамоми механизми такрористеҳсол, натиҷаи вайроншавиҳои макроиқтисодӣ мебошад. Бо вуҷуди ин афзоиши нархҳо ҳамчун натиҷаи нишонаҳои берунаи таваррум баромад мекунанд, ки бо онҳо таваррумро муайян менамоянд. Ба мушкилиҳои таваррум ҳамчун ҳодисаи иқтисодӣ нигоҳ накарда, он ба муайянкунии миқдорӣ мувофиқ аст. Таваррум бо роҳи муқоиса намудани нархи намудҳои аз ҷониби ҳукумат интихобшудаи молҳою хизматрасониҳо дар давраҳои гуногун муайян карда мешавад. Ба таври дигар, нархҳои имрӯзаи молҳою хизматрасониҳоро ба нархҳои онҳо дар давраи гузашта нисбат дода, сатҳи миёнаи болоравии онҳоро муайян менамояд.

Калидвожаҳо: таваррум, иқтисодиёт, нарх, мол ва хизматрасонӣ.

МЕТОДЫ РАСЧЕТА ИНФЛЯЦИИ

В данной статье автор рассказывает о расчете инфляции. Автор отмечает, что инфляция — это не только нарушение денежного обращения, но и болезнь всего механизма воспроизводства, результат макроэкономических сбоев. Однако рост цен является результатом внешних признаков инфляции, которые определяют инфляцию. Несмотря на трудности инфляции как экономического явления, она согласуется с количественным определением. Инфляция определяется путем сравнения цен на выбранные государством товары и услуги за разные периоды. Другими словами, текущие цены на товары и услуги сравниваются с их ценами за предыдущий период, что определяет средние темпы их роста.

Ключевые слова: инфляция, экономика, цены, товары и услуги.

METHODS FOR CALCULATING INFLATION

In this article, the author talks about the calculation of inflation. The author notes that inflation is not only a violation of monetary circulation, but also a disease of the entire mechanism of reproduction, the result of macroeconomic failures. However, price increases are the result of external signs of inflation that determine inflation. Despite the difficulties of inflation as an economic phenomenon, it is consistent with a quantitative definition. Inflation is determined by comparing the prices of goods and services selected by the state for different periods. In other words, the current prices of goods and services are compared with their prices for the previous period, which determines the average rate of their growth.

Keywords: inflation, economy, prices, goods and services.

Сведения об авторе: ***Зикиров Бахтиёр Махмадшарифович*** – магистрант второго курса финансово-экономического факультета Таджикского национального университета. Телефон: **911 14 18 18**

Information about the author: ***Zikirov Bakhtiyor Mahmadsharifovich*** – second-year master's student of the Financial and Economic faculty of the Tajik National University. Phone: **911 14 18 18**

СТРАТЕГИЯИ АСОСИИ САРМОЯГУЗОРИИ МУСТАҚИМИ ХОРИҶӢ

Искандари Т., Шарипова Х.Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Нисбатан қобили қабули дар адабиёти илмӣ оид ба бизнеси байналхалқӣ ва менеҷменти рақобати байналхалқӣ, ин ягонакунии стратегияҳои ширкат мебошад, ки аз тарафи К. Бартлетт ва С. Гошал дар асари онҳо бо номи «Идоракунӣ аз он сӯйи сарҳад» кор карда шудааст.

Дар ин асар 4 намуди стратегияи асосии байналхалқии ширкатҳои фаромиллӣ ҷудо карда шудаанд:

- стратегияи интернатсионалӣ (international strategy);
- стратегияи зиёдкишвара (multidomestic strategy);
- стратегияи ҷаҳонӣ (глобалӣ) (global strategy);
- стратегияи трансмиллӣ (transnational strategy).

Ҳар як намуди стратегия вобаста ба ду параметри қувваҳои рақобатнокӣ муайян карда мешавад: рақобати нарх ва рақобати мутобиқшавии миллӣ (яъне, мутобиқ кардани маҳсулот ва усулҳои маркетинг ба шароити миллӣ). Пайравӣ кардани ин ё он стратегия омил дар соҳа ва навъи рақобате мебошад, ки ба соҳа хос аст. Ҷойгиркунии намудҳои стратегия дар системаи мувофиқи координатсия дар расми 6 нишон дода шудааст.

Фишори локалии мутобиқат (мутобиқшавии миллӣ)

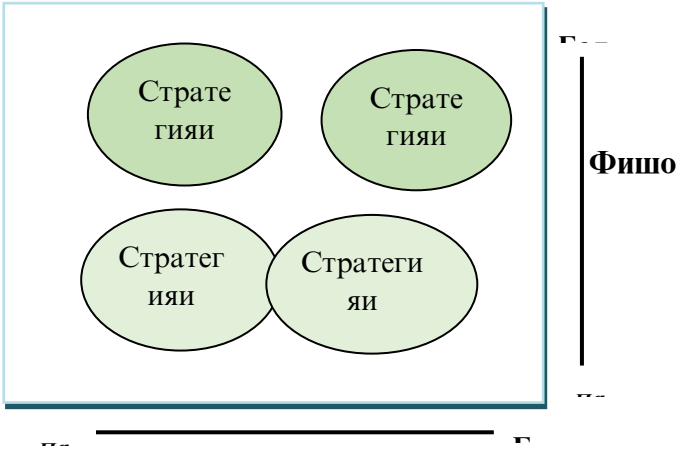

Расми 6. Стратегияҳои асосии ширкатҳои байналмилалӣ (ШБМ)

Стратегияи байналмилалии ШБМ- ин стратегияи марҳилаи аввали сармоягузории хориҷӣ - ҷойгиркунии системаҳои маркетингӣ ва пешбурди маҳсулот дар бозорҳои хориҷӣ ва / ё истеҳсоли он мебошад. Дар ин маврид ширкат салоҳиятҳои фарқкунандаи худро ба хориҷа мебарорад, ки ба ширкат барои гирифтани мукофоти нарх имконият медиҳад. Ширкат мекӯшад шабакаҳои истеҳсолӣ ва дистрибюториро дар ҳама бозорҳои муҳим бо истифодаи ҳамон усулҳо дар бозори дохилии худ инкишоф диҳад. Ҳамин тариқ, ширкат аз фарқияти худ даромади бештар ба даст меорад. Одатан, бартариҳои ин стратегия дер давом намекунанд, зеро ширкатҳои дигар ба инноватсия пайравӣ мекунанд ва рақобат барои ин маҳсулот меафзояд ва ин ширкатро маҷбур месозад, ки ба стратегияҳои дигар вобаста ба саноат ва маҳсулот гузарад. Аксари ширкатҳои амрикоӣ дар солҳои 1950-1960, ки дар хориҷа паҳн мегардиданд, маҳз стратегияи байналмилалӣ доштанд.

Стратегияи бисёркишвара мутобиқ кардани равиши стратегӣ ба шароити кишваре мебошад, ки дар он ширкат фаъолият мекунад. Стратегияи мазкур бо фарқиятҳои назарраси миллӣ дар муҳити фарҳангӣ, иқтисодӣ ва сиёсии кишварҳои мухталиф ва ниёзҳои муштариён ва одатҳои онҳо, вақте ки муштариён дар ин кишвар ба маҳсулоти мушаххас ниёз доранд, вақте талабот ба маҳсулот дар шумораи нисбатан ками бозорҳои миллӣ вуҷуд

дорад, ҳангоме ки ҳукуматҳои миллӣ оид ба зарурати мувофиқати молҳои дар бозори маҳаллӣ фурӯхташуда ва ғайра талабот пешниҳод мекунанд, муайян карда мешавад. Ин маънои таъсиси ширкатҳои ҳуқуқии мустақилро дар кишварҳои мавриди ҳадаф, таҳияи стратегияҳои хусусиро, ки ба шароити ин кишвар мувофиқанд, бо ҳамоҳангсозии ҳадди ақал ё ҳатто набудани он дар корпоратсияи бисёрмиллӣ дар маҷмӯъ, дар назар дорад. Стратегияи мазкур, инчунин бо таваҷҷуҳ ба таъминкунандагони маҳаллӣ ва пурра мутобиқ шудан ба хусусиятҳои талабот, фарҳанг ва урфу одатҳои кишвар тавсиф карда мешавад. Он аз ҷониби ширкатҳо дар соҳаҳое амалӣ карда мешавад, ки рақобат дар бозори миллӣ маҳдуд аст ва аз ҳодисоти берун аз он вобастагӣ надорад. Дар чунин соҳаҳо рақобати нисбатан заиф ва рақобати қавӣ барои мутобиқсозии миллӣ мавҷуд аст. Дар чунин ҳолат бозори ҷаҳонӣ ҷой надорад, балки *маҷмӯи бозорҳои мустақили миллӣ* вуҷуд доранд. Афзалиятҳои рақобатии дар як бозори миллӣ ба даст омада маҳдудиятҳои худро доранд ва ба дигар кишварҳое, ки ин ширкат фаъолият дорад, дода намешавад. Ҳар як кишвар бояд стратегияи худро таҳия кунад. Рақобати бисёр кишварҳо, масалан, дар соҳаҳо, ба монанди пиво, тиҷорати хӯрокворӣ ва суғуртаи ҳаёт хос аст. Қувваи стратегияи бисёрмиллата дар он аст, ки он ба шароити маҳаллии кишвар мутобиқ аст. Бо вуҷуди ин, стратегияи бисёрмиллӣ нуқсонҳои худро дорад: он ҳамоҳангсозии наздики стратегиро дар кишварҳо дар назар надорад ва ба афзалиятҳои рақобатӣ ба қадри кофӣ алоқаманд нест. Ҳадафи асосии ин стратегия риояи шароити маҳаллии кишвар аст ва на ба ширкат додани бартарияти рақобат нисбат ба ширкатҳои дигар дар миқёси ҷаҳонӣ ва ё аз ширкатҳои миллӣ дар ин ё он кишвар.

Стратегияи ҷаҳонии (глобалӣ) ширкатҳо вақте рух медиҳад, ки нархҳо ва шароити рақобатии бозорҳои миллӣ ба ҳам алоқаманд мебошанд. Дар ин ҳолат, сухан дар бораи *бозори ҷаҳонӣ ё глобалӣ* меравад: мавқеи рақобатии ширкат дар як бозори миллӣ ба мавқеи он дар бозори дигар ба таври назаррас таъсир мерасонад. Дар соҳаҳое, ки рақобати ҷаҳонӣ доранд, маҳсулот одатан стандартизатсия ва якхела мешаванд ва муборизаи асосӣ барои баланд бардоштани самаранокии нарх (ва аз ин рӯ арзиши он) идома дорад. Ширкат бояд саъй кунад, ки хароҷотро аз ҳисоби сарфаи миқёс, таҷрибаи ҷамъшуда ва макони беҳтари корхонаҳо ба харҷ диҳад. Дар шароити рақобати ҷаҳонӣ роҳбарияти ширкат фаъолияти онро дар тамоми бозорҳо таъмин мекунад, аммо барои ба даст овардани бартарӣ дар кишварҳои аз ҷиҳати стратегӣ муҳим, ки дар он ҷо бозор калон аст ва инфрасохтори рушдёфта зарур аст. Рақобат дар бозорҳои стратегӣ шадид аст. Стратегияи глобалӣ, ки аксар вақт дар кишварҳои гуногун якхела аст, ба ширкат имкон медиҳад, ки диққати худро ба таъмини афзалияти рақобатӣ ҳам аз рақибони байналмилалӣ ва ҳам дохилӣ ҷалб кунад. Агар фарқиятҳо байни кишварҳо хурд бошад ва ҳангоми таҳияи стратегияи глобалӣ ба инобат гирифта шавад, пас афзалиятнок аст, зеро ин имкон медиҳад, ки кӯшиши ширкат дар самти таъмин намудани бартарияти рақобатӣ дар бозори ҷаҳонӣ бо хароҷоти кам таъмин гардад. Рақобати ҷаҳонӣ дар соҳаҳои ҳавопаймоҳои шаҳрвандӣ, мошинсозӣ, соат, шина, телекоммуникатсия ва баъзе соҳаҳои дигар тавсиф карда мешавад.

Стратегияи трансмиллӣ. Дар даҳсолаи охир, бисёр соҳаҳо ба шакли душвортарини рақобат барои ширкатҳо бо хусусиятҳои рақобати глобалӣ ва бисёркишвара - стратегияи фаромиллӣ гузаштанд, ки талаботи мухолифро барои ширкатҳо муқаррар мекунад: онҳо бояд аз як тараф, аз рӯйи хароҷот ва арзиш бояд самараовар, аз тарафи дигар, мутобиқати маҳсулот ва системаҳои маркетингро ба шароити миллӣ таъмин намоянд. Стратегияи ширкатҳо дар чунин соҳаҳо фаромиллӣ номида мешавад. Гузариш ба ин стратегия ва рақобат бо ду роҳ сурат мегирад:

1. Тағйир додани афзалиятҳои истеъмолкунандагон дар соҳаҳои ҷаҳонӣ (дорои фишори баланди нархгузорӣ) аз истеҳсоли оммавии стандартикунонидашуда ба дифференсикунонда.

2. Тақвияти рақобати нархҳо дар соҳаҳои бисёркишвара. Такмили сохтори ташкилӣ, шаклҳои назорат (дар ин маврид ба фарҳанги корпоративӣ нақши махсус дода мешавад) ва нақши афзояндаи навоварӣ ва таъсири ширкатҳои глобалии омӯзишӣ барои амалӣ кардани ин стратегия дар ширкатҳо кӯмак мекунанд. Ниҳоят, фаъолияти ширкат тавре роҳандозӣ

шудааст, ки ҳама гуна маълумоти нав дар бораи беҳбудӣ (маҳсулот, системаи функционалӣ, роҳҳои хидматрасонии бозорҳо ва ғайра) ба тамоми шуъбаҳои ширкат, новобаста аз он ки дар куҷо ҷойгиранд, ба таври озод қабул ва амалӣ кунонда мешаванд.

Ҳеҷ яке аз стратегияҳо якбора ва барои тамоми мушаххасоти ШБМ хос нест. Ширкатҳо стратегияҳои худро аз сабаби тағйирёбии ҷуғрофӣ ва соҳавӣ дар шароити тағйирёбандаи шароити рақобат дар соҳаҳое, ки онҳо фаъолият мекунанд, баррасӣ ва тағйир медиҳанд. Бояд қайд кард, ки айни замон тағйироти рақобатӣ нисбат ба пештара босуръатанд, аз ин рӯ, роҳбарияти ШБМ бояд ба баррасии стратегияҳои мавҷуда ва сохторҳои ташкилӣ, системаҳои ҳамоҳангсозӣ ва назорат, ки ба онҳо вобастагӣ доранд, ҳамеша омода бошад.

АДАБИЁТ

1. Белорусов, А. С. Международный менеджмент: учебник / А. С. Бе лоусов. – М.: Юристъ, 2000. – 224 с. – ISBN 978-5-98118-193-1.
2. Бартлетт, Кристофер А. и Сумантра Гошал. Трансграничное управление: транснациональное решение. Vol. 2. Издательство Гарвардской школы бизнеса, 1999. Сумантра Гошал - https://ru.qaz.wiki/wiki/Sumantra_Ghoshal
3. Гошал, Сумантра. «Глобальная стратегия: организационная структура». Журнал стратегического управления 8.5 (1987): 425-440. Сумантра Гошал - https://ru.qaz.wiki/wiki/Sumantra_Ghoshal
4. Дэниеле, Д. Международный бизнес: Внешняя среда и деловые операции / Д. Дэниеле, Ли Х. Рабеда ; пер. с англ. – М. : Дело, 1998. – 784 с. – ISBN 5-98888-002-9.
5. Bartlett Ch., Ghoshal S. Managing Across Borders: The Transnational Solution / DO - 10.1007/978-1-137-28787-8_25/ - 2009. – с. 83.

СТРАТЕГИЯИ АСОСИИ САРМОЯГУЗОРИИ МУСТАҚИМИ ХОРИҶӢ

Дар мақолаи мазкур намудҳои стратегияи асосии дохил шудани ширкатҳо ба бозори байналхалқӣ баён шудааст. Инчунин аз ҷониби муаллифон стратегияҳо бо ду параметри қувваҳои рақобатнокӣ муайян карда шуда ва такя ба таҳлили назариявии ақидахои олимони соҳа стратегияҳо, кушода маънидод шуда, дар системаи координат нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: стратегия, бозори байналхалқӣ, ширкатҳои байналмилалӣ, рақобатпазирӣ.

ОСНОВНАЯ СТРАТЕГИЯ ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ

В статье описаны основные типы стратегий выхода компаний на международный рынок. Авторы также определили стратегии с двумя параметрами конкурентных сил, и на основе теоретического анализа взглядов ученых в этой области стратегии были открыто интерпретированы и показаны в системе координат.

Ключевые слова: стратегия, международный рынок, международные компании, конкуренция.

BASIC STRATEGY OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT

The article describes the main types of strategies for companies to enter the international market. The authors also identified strategies with two parameters of competitive forces, and based on a theoretical analysis of the views of scientists in this area, the strategies were openly interpreted and shown in a coordinate system.

Keywords: strategy, international market, international companies, competitiveness.

Сведения об авторах: ***Искандари Темуршох*** – Таджикский национальный университет, магистр второго курса специальности международного менеджмента. **E-mail:** temorshah.sekandary@akdn.org;
Шарипова Хадича Рустамовна – научный руководитель, старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга. **Телефон:** (+992)937919333, **E-mail**: khadicha.rustamzoda2020@mail.ru.

Information about the author: ***Iskandari Temurshoh*** – Tajik National University, second-year master`s student, specialty international management. **E-mail:** temorshah.sekandary@akdn.org;
Sharipova Khadicha Rustamovna – Tajik National University, Academic adviser, Senior lecturer of department of Management and Marketing. Phone: (+992)937919333, **E-mail**: khadicha.rustamzoda2020@mail.ru.

ОМИЛҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛЁБИИ ИНФРАСОХТОРИ МЕҲМОНХОНАВӢ

Куканшоев С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Новобаста ба ҳолатҳои иқтисодӣ соҳаи сайёҳӣ дар бозори ҷаҳонӣ боло рафтааст. Чунончӣ: мувофиқи маълумотҳои СУС СММ (Созмони умумиҷаҳонии сайёҳии назди

Созмони миллали Муттаҳид) шумораи сафарҳои сайёҳӣ нимаи дуюми асри XX ва аввали асри xxI тамоюл ба афзоиш дорад, ки ҷадвали зер исботи он аст .

Ҷадвали 1.Ҷадвали сафарҳои сайёҳии байналмиллалӣ ва даромад аз он дар давоми солҳо

Нишон диҳанда	Нишондиҳандаи афзоиши сафарҳои сайёҳии байналхалқӣ ва даромад аз он дар соҳои гуногун					
	Соли 1950	Соли 1980	Соли 1995	Соли 2016	Соли 2019	Суръати афзоиш соли 2019 нисбати соли 2016 (%)
Шумораи сафарҳои сайёҳӣ	2,5	278	527	1133	1261	11,1%
Даромад аз сайёҳӣ (млрд. доллари амрикоӣ)	2	104	415	1254	1478	17,6%

Чӣ тавре, ки аз ҷадвал бармеояд, ҷараёни сафарҳои сайёҳӣ босуръат буда, он боиси воридшавии сармоя ба иқтисодиёти давлатҳои аз лиҳози сайёҳӣ пешрафта гардидааст. Мувофиқи дурнамои СУС СММ дар давраи то соли 2030 теъдоди сафарҳои сайёҳӣ ба 1,8 млрд. нафар хоҳад расид ва суръати афзоиши солона 3,3%-ро ташкил хоҳад дод (бе назардошти омилҳои беруна ва фавқулодаи табиӣ).

Дар бозори муосири тиҷорати меҳмонхонавӣ воситаҳои ҷойгирнамоӣ ба сифати субъектони асосии хизматрасон баромад намуда, вобаста ба шакли моликият, самти хизматрасонӣ, ғунҷоиш, мавқеи географии ҷойгиршавӣ, мақсади ташрифоварандагон тасниф карда мешаванд.

Дар таркиби инфрасохтори ҷойгирнамоӣ мақоми меҳмонхонаҳо хеле баланд буда, беш аз 70%-и сайёҳон чунин шакли ҷойгирнамоиро интихоб менамоянд, ки ин аз таъмини дараҷаи баланди хизматрасонӣ далолат медиҳад. Бо мақсади забти бозори хизматрасонӣ занҷираҳои меҳмонхонавӣ географияи худро васеъ намуда, давлатҳо ва ҳудудҳои навро фаро гирифта, ҳаҷми сармоягузориро дар ташкилу бунёди меҳмонхонаҳо зери бренди худ афзун намуда истодаанд. Зикр намудан ҷоиз аст, ки айни замон 10 шабакаҳо ё занҷираҳои байналхалқии бузургтарин вуҷуд дорад, ки намояндагиҳояшон дар бисёр кишварҳои олам фаъолият менамоянд ва ҳаҷми сармояашон ба даҳҳо миллиард доллари амрикоӣ баробар аст. Онҳоро мушаххасан таҳлил менамоем.

1. Intercontinental Hotel Group (MKG Hospitality). Аз соли 2004 бузургтарин занҷираи меҳмонхонавӣ маҳсуб ёфта, дорои зиёда аз 600 ҳазор уток дар меҳмонхона буда, дар тамоми сайёра паҳн шудааст. Хамасола шумораи меҳмонхонаҳои онҳо 5,9%-афзоиш меёбад.

2. Wyndham Hold Group. Аслан ин занҷираи меҳмонхонавӣ дар қитъаи Амрико маъмул аст, вале солҳои охир бо сармоягузории 2,7 млрд. доллари амрикоӣ дар Португалия, Венгрия, Чехия ва Россия зери бренди Ramada ва Super ҳашт меҳмонхонаҳои дараҷаи байналмиллалӣ бунёд намуданд.

3. Mariott International. Ширкат баён менамояд, ки ҳамасола занҷираи меҳмонхонавии он 4,7% афзоиш меёбад ва оянда бунёди 800 меҳмонхона бо 125 ҳазор уток ба нақша гирифта шудааст, ки дар маҷмуъ шумораи утоқҳои рақамии он ба 625 ҳазор адад баробар мешавад. Ширкат дар нақша дорад то на танҳо меҳмонхонаҳои дараҷаи «VIP», балки меҳмонхонаҳои дараҷаи буҷетӣ низ бунёд намояд.

4. Hilton Hotels. Яке аз занҷираҳои бузурги меҳмонхонавист, ки аввалин маротиба низоми ситоравиро ҷорӣ намудааст ва дар меҳмонхона шабакаи интернетиро тавассути «Wi-Fi» пайваст намудааст. Сиёсати занҷира ба забти бозори ҷаҳонии хадамоти меҳмонхонавӣ равона гардидааст.

5. Accor Group. Занҷираи мазкур зиёда аз 500 ҳазор утоқҳои рақамиро дар бар мегирад ва ҳамасола 3,7% афзоиш меёбад. 800-умин меҳмонхонаи ҷашнӣ зери бренди Ibis дар шаҳри Шанхай кушода гардид. Инчунин занҷира тасмим гирифтааст, ки шумораи меҳмонхонаҳои худро зери брендҳои Sofiter, Novoter, Pullman, Mercure, Suite, Hotel, All Seasons, Etap, Motel 6, Formula 1 шумораи утоқҳои рақамиашро 106 ҳазори дигар афзун намояд.

6. Choice Hotels. Ин франҷайзери амрикоӣ 4000 меҳмонхонаҳоро зери брендҳои Quality Inn, Choice Hotels, Comfort inn, Sleep Inn, Clarion, Suburban ва ғайраро муттаҳид менамояд. Активҳои он ҳамасола 4,5% афзоиш меёбад. Ширкат навгониҳоро дар хизматрасонӣ ба мисли «Субҳонаи экологӣ» ворид намудааст.

7. Best Western. Занҷираи машҳур дар Аврупо, алалхусус дар Фаронса буда, афзоиши активҳояш 1%-ро ташкил медиҳад. Экспансияи бозори хадамоти меҳмонхонавиро ба Шарқ ва Чин шуруъ намудааст.

8. Starwood Hotels and Resorts. Занҷираи мазкур зери брендҳои Sheraton Hotels (дар шаҳри Душанбе низ бунёд гардидааст, ки ҳоло зери бренди Hilton фаъолият менамояд), Westin Hotels and Hostels The Luxury Collection ва ғайра машҳур аст. Ин брендҳо дар тамоми сайёра ба чашм мерасанд.

9. Carlson. Занҷираи меҳмонхонавӣ 150 ҳазор рақамро дар бар гирифта, активҳояш ҳар сол 2% афзоиш меёбад.

10. Global Hyatt дорои 150 ҳазор рақам буда, суръати афзоиши активҳояш 2% -ро ташкил менамояд. Аз ҷумла дар шаҳри Душанбе зери бренди Dushanbe-Hayatt меҳмонхона фаъолият менамояд.

Солҳои охир миёни занҷираҳои меҳмонхонавии ҷаҳон рақобати мукаммал бо мақсади экспансияи бозори хадамоти меҳмонхонавӣ, яъне васеънамоии географияи фаъолияти онҳо ба чашм мерасад. Ҳар як занҷира стратегияи худро дорад.

Расми 2.

Расми стратегияи экспансияҳои занҷираҳои меҳмонхонавӣ

Экспансияи глобалӣ	Экспансияи даврави	Самти берунӣ	География	Ҷузъбандӣ
-экспансияи фуруш, -бренди шабакавии глобалӣ, -ҳамгироии уфуқӣ ва амудии глобалӣ, -паҳнша-вии глобалии географӣ, -шабакаи глобалии банднамоӣ ва дистрибю-терӣ.	-фокус-экспансияи фурӯш, -ширкатҳои маҳаллии идоракунӣ - коллек-сияи брендҳо, -коллексия ғайриман-қул -харидорӣ ва бозтаҷдид.	-шабакаи соҳаҳои ҳамрадиф, -мониторинги макроҳудуд, -пайдо намудани сарчашмаҳои берунаи молиякунонӣ, -рушди бозори дохилии ҷойҳои тамошобоб, -омезиши стратегӣ ба-рои мутобиқшавии маҳаллӣ.	-васеъгардӣ, -экспансияи давра ба давра, -алоқаман-дии минтақаҳо, -география ҳамчун компетенсияи географӣ -фокусиро-нии географӣ, -бренди пойтахтӣ (ҷамъи брендҳои пойтахтӣ).	-сегмент ҳои интихобӣ, -фокус «нарх-сифат», -паҳншавӣ «нарх-сифат» -сегменти маҳдуд, -пешвоӣ дар сегмент, -мутобиқ шавӣ.

Дар солҳои охир вобаста ба таъмини пешрафти иқтисодӣ, ки ҳамчун фишанги асосии таъсиррасон ба рушди сайёҳӣ маҳсуб меёбад, самти сафарҳои сайёҳии байналхалқӣ тағйир ёфта истода, бозори сайёҳии ин давлатҳо вобаста ба ташкили инфрасохтори мукаммали сай`ҳӣ рушд намудааст. Дар заминаи рушди бозори сайёҳӣ конъюктураи он тағйир ёфта,

арза ва такозо сифати ҷадидро касб намудааст. Бинобар ин, самтҳои сайёҳӣ аз Фаронса ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ба дигар кишварҳо, яъне Чин, Испания, Юнон ва Кипр тағйир ёфт. Раванди тағйирёбии сайёҳӣ боис гардидааст, ки ширкатҳои фаромилалии сайёҳӣ ва занҷираҳои меҳмонхонавӣ сол аз сол шумораи меҳмонхонаҳо ва утоқҳои рақамии хешро афзун намуда истодаанд, ки ҷадвали зер исботи он аст.

Ҷадвали 2. **Шумораи меҳмонхонаҳо ва дигар воситаҳои ҷойгирнамоӣ дар давраи то соли 2021 (дурнамо) (ҳазор адад)**

№	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Шумораи меҳмонхонаҳо ва дигар воситаҳои ҷойгирнамоӣ	525	571	622	680	744	819	917	1036

Сарчашма: сомонаи интернетии knoema.ru.

Қобили қайд аст, ки дар давраи соли 2019 дар миқёси сайёра 386 ҳазору 156 меҳмонхона вуҷуд дорад, ки аксари онҳо дар Аврупо, Амрико ва Осиёи Шарқӣ воқеъ гардидаанд. Таҳлилҳои оморӣ нишон медиҳанд, ки дар давоми як соли таҚвимӣ 3,5 миллиард сафарҳои сайёҳӣ (дохилӣ ва байналхалқӣ) анҷом дода мешаванд ва ба ҳисоби миёна ба ҳар як меҳмонхона ва дигар иншоотҳои ҷойгирнамоӣ 3378, 3 нафар сайёҳ-меҳмон рост меояд. Ба ақидаи мо, ҷиҳати рушди бозори инфрасохтори хизматрасонии сайёҳӣ, амалинамоии чораҳои зерин аз манфиат холӣ нест. Чунончӣ:

- бунёди иншоотҳои ҷойгирнамоӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ;
- дар баробари ташкили воситаҳои ҷойгирнамоӣ дар ҳудудҳои кӯҳӣ диққати ҷиддӣ равона намудан ба нигоҳдошти ҳолати экологии ҳудуд;
- ба роҳ мондани ҳамкории мутақобилаи муассисаҳои таҳсилотӣ, ки мутахассисони соҳаи сайёҳиро омода менамоянд, бо меҳмонхонаҳо;
- хуб мешуд, агар дар давраи солҳои наздик сайёҳӣ ҳамчун яке аз ҳадафҳои стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шавад.
- диққати ҷиддӣ равона намудан ба ташкили Guest house ва homestay дар минтақаҳои сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра.

АДАБИЁТ

1. Байлик С.И. Гостиничное хозяйство. Организация, управление, обслуживание [Текст]: Учеб. пособие / С.И. Байлик. - Второй изд., Перераб. и доп. - М .: Дакор, 2016. - 288с. - ISBN 966-8379-09-8.
2. Бойцова М. Все об учете и организации гостиничного бизнеса [Текст] / М. Бойцова, А. Пироженко. - М .: Фактор, 2015. - 232с. - ISBN 966-312-307-9.
3. Браймер Роберт А. Основы управления в индустрии гостеприимства [Текст]: Перевод с англ. Е.Б.Цыганов. / А. Роберт Браймер. - М .: Аспект-пресс, 2015. - 382 с.
4. Бунтова Н.В. Развитие системы кадрового обеспечения гостиничного хозяйства России: методолого-методические аспекты [Текст] / Н.В. Бунтова // Демография и социальная экономика. - 2017. - №1. - С.125-131.
5. Выступление Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона на встрече с предпринимателями страны 15 января 2018 г. Текст. URL: www.president. tj/baromad/150110
6. Владимир Золотовский, Наталья Золотовская. Правовое регулирование в сфере туризма 2017- 179с. ISBN 978-5-534-02425-8
7. Ганиев Т.Б. Менеджмент. - Душанбе: Ирфон, 2014. - Т.8. - 496 с.
8. Ёров Ҷ.Н., Сайфуллоев Н.Н. Асосҳои туризм. Китоби дарсӣ. Душанбе 2014. 196 саҳ.
9. Ёров Ҷ., Сайфуллоев Н., Гулмирзоев Р., Сангинов Д. Иқтисоди бозори сайёҳӣ. Воситаи таълимӣ. Душанбе 2017. 245 саҳ.

ОМИЛҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛЁБИИ ИНФРАСОХТОРИ МЕҲМОНХОНАВӢ

Дар бозори муосири тиҷорати меҳмонхонавӣ воситаҳои ҷойгирнамоӣ ба сифати субъектони асосии хизматрасон баромад намуда, вобаста ба шакли моликият, самти хизматрасонӣ, ғунҷоиш, мавқеи географии ҷойгиршавӣ, мақсади ташрифоварандагон тасниф карда мешаванд. Дар таркиби инфрасохтори ҷойгирнамоӣ

мақоми меҳмонхонаҳо хеле баланд буда, беш аз 70%-и сайёҳон чунин шакли ҷойгирнамоиро интихоб менамоянд, ки ин аз таъмини дараҷаи баланди хизматрасонӣ далолат медиҳад. Бо мақсади забти бозори хизматрасонӣ занҷираҳои меҳмонхонавӣ географияи худро васеъ намуда, давлатҳо ва ҳудудҳои навро фаро гирифта, ҳаҷми сармоягузориро дар ташкилу бунёди меҳмонхонаҳо зери бренди худ афзун намуда истодаанд. Ба ақидаи мо, ҷиҳати рушди бозори инфрасохтори хизматрасонии сайёҳӣ, амалинамоии чораҳои зерин аз манфиат холӣ нест.

Калидвожаҳо: тиҷорати меҳмонхонавӣ, воситаҳои ҷойгирнамоӣ, инфрасохтори ҷойгирнамоӣ, сайёҳӣ, инфрасохтори сайёҳӣ, минтақаҳои сайёҳӣ.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГОСТИНИЧНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ

В современном рынке гостиничного бизнеса средства размещения выступают в качестве основных субъектов хозяйствования, в зависимости от формы собственности, направление услуг, занятости, географического расположения и целью туристов, предоставляюших услуг и т.д. В составе инфраструктуры размещения место гостиниц очень высок, потому что более 70% путешественников выбирают именно гостиницы, которая определяет высоко-качественные услуги этих средств размещения. С целью освоения рынка услуг гостиничные цепы все больше расширяют свои географические диапазоны, а также повышают инвестирования на представление своего бренда.

Ключевые слова: гостиничный бизнес, средства размещения, инфраструктура размещения, туризм, инфраструктура туризма, туристские территории.

BASIC FACTORS FOR THE FORMATION OF HOTEL INFRASTRUCTURE

In the modern market of hotel business, the accommodation means act as the main business entities, depending on the form of ownership, the direction of services, employment, geographical location and the purpose of tourists providing services, etc. As part of the placement infrastructure, the hotel's place is very high, because more than 70% of travelers choose exactly hotels, which determines the high-quality services of these accommodation. In order to master the services market, the hotel chains are increasingly expanding their geographic ranges, and also increase investment to the presentation of their brand.

Keywords: hotel business, accommodation facilities, placement infrastructure, tourism, tourism infrastructure, tourist territories.

Сведения об авторе: ***Куканшоев С.*** магистр кафедры «Экономическая география и туризм»-а финансово-экономического факультета ТНУ. Тел. +992 907 35 40 42. **Email:** somon_wars@mail.ru
Information about the author: ***Kukanshoev S.*** - master of Department "Economic Geography and Tourism" financial and economic faculty of TNU. Phone: +992 907 35 40 42. **Email:** somon_wars@mail.ru/

БАҲИСОБГИРИИ ДОРОИҲОИ ҒАЙРИМОДДӢ ДАР БАРНОМАИ 1С: МУҲОСИБОТ

Қурбоналиев С.Э.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити муосир идоракунии корхона бе компютер, барномаҳои компютерии муҳосибӣ, ки барои тартиб додани ҳуҷҷатҳои пардохтӣ, ордерҳои даромад ва хароҷоти хазинавӣ, бурдани баҳисобгирии дохилшавӣ ва ҳаракати молҳо, пешниҳоди ҳисоб-фактураҳо, ба ҳисоб гирифтани ҳаракати воситаҳои асосӣ, дороиҳои ғайримоддӣ, уҳдадориҳо, сармояи худӣ ва дигар корҳо ғайриимкон мебошад. Аз як тараф системаи 1С: Корхона – ин олоти мустаҳками автоматикунонӣ ва таҳлили фаъолияти молиявӣ – иқтисодии корхона мебошад. Аз тарафи дигар, ин маҳсулоти мураккаби барномавӣ мебошад, ки барои истифодаи самараноки он доштани дониши кофӣ натанҳо дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ, балки дар соҳаи барномасозӣ зарур мебошад. Дар иқтисоди бозорӣ бо ташаккули шакли иттиҳодиявии моликият барои гирифтани ҳисоботи аниқ ва дуруст оиди вазъи молиявӣ ва натиҷаи фаолияти субъекти хоҷагидорӣ дар давраи муайян натанҳо органҳои давлатӣ ҳавасманд мебошад. Ба қатори чунин истифодабарандагони ҳавасманди ҳисобот пеш аз ҳама ҷамъиятҳои саҳомӣ, корхонахо, иттиходияҳо, бонкҳо ва фондҳои сармоягузорӣ, таъминкунандагони ашёи хом ва масолеҳ харидорони маҳсулоти тайёр, ташкилотҳои суғуртавӣ ва ғайраҳо ҳамроҳ мебошанд.

Тағйироти муносибатҳои иқтисодӣ дар Тоҷикистон, инчунин муҳити хуқуқи шаҳрвандӣ зарурияти табдилдиҳии якхелаи низоми баҳисобгирии муҳосибиро ба стандартҳои байналмиллалӣ муайян намуд. Низоми нави баҳисобгирии муҳосибии дорои коркарди шартҳои нав, меъёрҳои гузошташуда ва ба роҳ мондани онҳо бояд комплекси

ҷузъиёти инфрасохтори бозориро ташкил намоянд, ки иқлими мусоидро барои шиносо кардани субъектони хоҷагидорӣ бо бозори байналхалқии сармоя, сармоягузорони хусусӣ, аз он ҷумла бо сармоягузорони хориҷро таъмин менамояд. Дар як замон ин низом барои ҷорӣ намудани муносибатҳои озоди иқтисодӣ ва афзудани ҳамкориҳо байни Тоҷикистон ва дигар давлатҳои дунё кумак мерасонад. Имрӯзҳо ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқии зиёд оид ба масъалаҳои тартиб ва шартҳои дуруст пеш бурдани баҳисобгирии муҳосибӣ мувофиқи стандартҳои байналмилалӣ нашр шудаанд. Ба ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқие, ки пештар нашр шуда буданд ва то ҳол амал мекунанд, тағйироту иловаҳои зиёд ворид карда шудаанд.

Дар шароити имрӯза яке аз роҳҳои асосии рушди ҳисобдорӣ ва самаранок ба анҷом расонидани фаъолияти шӯъбаи муҳосибот-ин бо барномаҳои компютерӣ, аз ҷумла бо барномаҳои махсусгардонидашудаи ҳисобдорӣ таъмин намудани шӯъбаи муҳосибот мебошад. Дар шароити имрӯза яке аз роҳҳои асосии рушди ҳисобдорӣ ва самаранок ба анҷом расонидани фаъолияти шӯъбаи муҳосибот-ин бо барномаҳои компютерӣ, аз ҷумла бо барномаҳои махсусгардонидашудаи ҳисобдорӣ таъмин намудани шӯъбаи муҳосибот мебошад. Дар шароити имрӯза дар шӯъбаҳои ҳисобдории давлатҳои гуногун зиёда аз 35 намуди барномаҳои махсусгардонидашудаи ҳисобдорӣ истифода мешавад, ки яке аз онҳо барномаи «1С:Муҳосиб» мебошад. Ин барнома дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи хоса дорад ва яке аз серхаридортарин барнома ба ҳисоб меравад.

Барномаи «1С:Муҳосиб» дар солҳои 80-уми асри XX аз тарафи олимони рус дар заминаи барномаи Microsoft Excel сохта шудааст, ки дар аввал танҳо ҳуҷҷатҳои ибтидоии ҳисобдорӣ ба воситаи ин барнома омода карда мешуд. Бо мурури замон доираи фарогирии ин барнома ривоҷу равнақ ёфт ва дар солҳои 90-уми асри XX аллакай ҳамаи амалиётҳои ҳисобдорӣ ба воситаи ин барнома анҷом дода мешуд. Айни замон ин барнома аз тарафи ҶДММ «1С»-и ш. Москваи Федератсияи Россия омода карда мешавад. Бо талаботи замон ин ширкат тавонист, ки шаклҳои гуногуни барномаи «1С»-ро вобаста ба талаботи истифодабарандагон омода намояд. Бояд қайд намуд, ки ҳоло ширкат чунин намудҳои барномаи «1С»-ро омода ва ба мизоҷон пешниҳод менамояд:

1. «1С: Муҳосиб»
2. «1С: Истеҳсолот»
3. «1С: Идоракунӣ»
4. «1С: Анбор»
5. «1С: Савдо»
6. «1С: Буҷа»
7. «1С: Кадр» ва ғайра.

Қайд кардан ба маврид аст, ки маънои асосии «1С» як сония мебошад, яъне ба воситаи ин барнома як амалиёти муҳосибиро дар як сония ба ҳамаи ҳуҷҷатҳои лозимии муҳосибӣ ба қайд гирифта мешавад. Дар шӯъбаи муҳосибот бештар барномаи «1С: Муҳосиб» истифода бурда мешавад, зеро маҳз ин барнома метавонад тамоми фаъолияти шӯъбаи муҳосиботро дар бар гирад. Истифодаи ин барномаи дар шӯъбаи муҳосибот аз бисёр ҷиҳатҳо манфиатовар мебошад, ки муҳимтаринаш инҳоянд:

1. Саривақт ва хушсифат анҷом додани корҳо
2. Кам кардани хароҷоти молҳои конселярӣ ва дигар хароҷотҳои ташкилӣ
3. Ихтисори кормандон дар шӯъбаи муҳосибот ва ғайра.

Истифодаи барнома аз муҳосиб зиракӣ ва эҳтиёткориро талаб менамояд. Зеро ҳангоми истифодаи компютер корношоямии техникӣ ва ё аз офатҳои табиӣ зарар дидани компютерро ба назар гирифтан зарур аст. Агар ногоҳ компютер корношоям гардад ва ё аз офати табиӣ зарар бинад, нобуд гардидани маълумотҳои барнома аз эҳтимол дур нест. Аз ин рӯ дар давоми ҳафтаи корӣ ва ё ҳадди ақал дар 15-20 рӯз як маротиба истифодабаранда маълумотҳои дохили барномаро бо роҳи муҳофизат кардан (сохранить) ба диск ё филешкорт гирифта, ҳамаи ҳуҷҷатҳои аз тарафи барнома тартибдодашударо чоп карданаш зарур аст.

Дар ин ҷо танҳо дар бораи баҳисобгирии дороиҳои ғайримоддӣ дар барномаи 1С: Муҳосибот менависему халос.

Барои ба ҳисоб гирифтани дороиҳои ғайримоддӣ дар барномаи 1С: Муҳосибот аз менюи асоси гуруҳи “Справочники” (маълумотҳо) – ро истифода мебарем.

Справочники (маълумотҳо) – дар ин гуруҳ тамоми ахбороти ҳатмие, ки ба ин ё он шахс, корхона, молҳо, дороиҳои гайригардон, асъор ва ғайра, ки бо корхонаи ҳисоббаранда алоқаманд аст нигоҳ дошта мешавад.

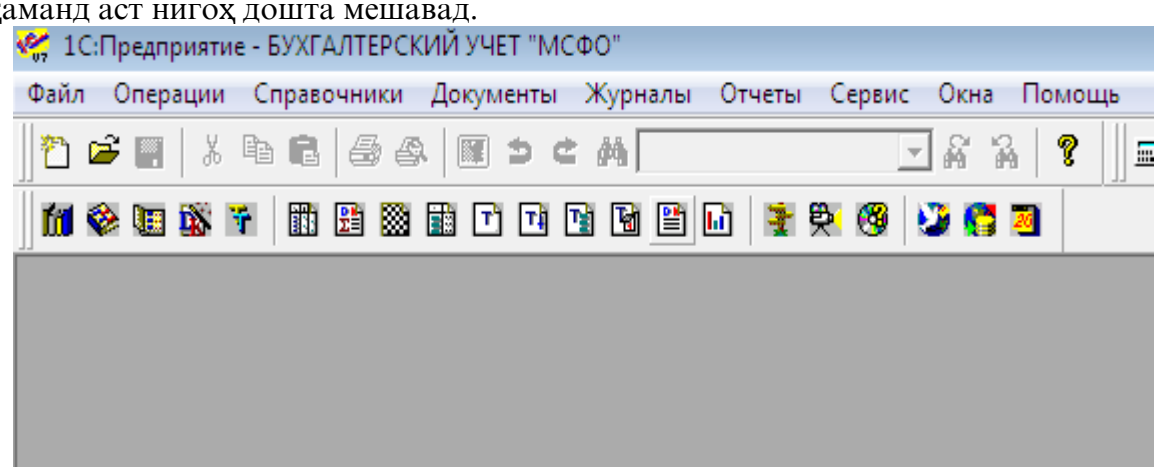

Расми 2.

Дар натиҷа чунин гуруҳ кушода мешавад, ки мо аз ин гуруҳи пайдогардида сатри “Дороиҳои ғайригардон” (Внеоборотные активы) – ро интихоб менамоем:

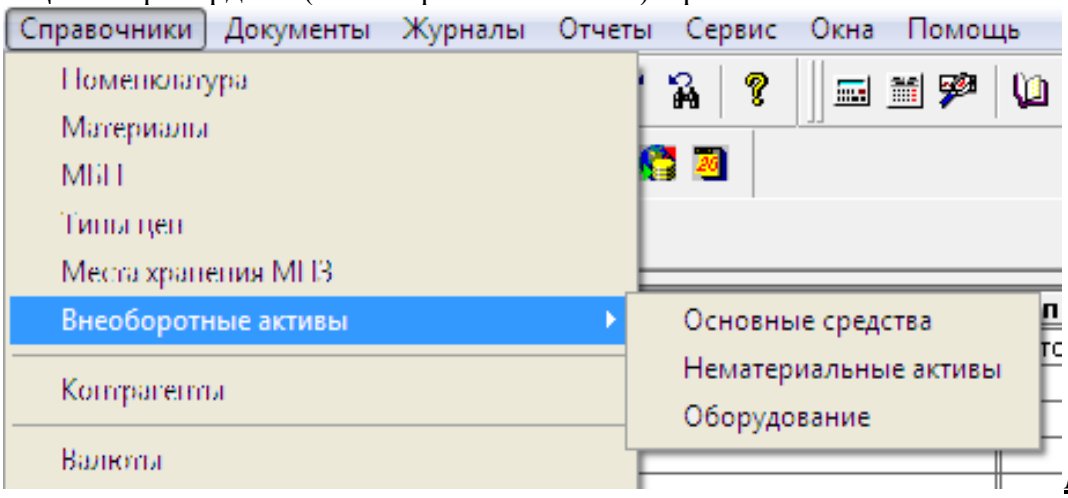

Расми 3.

Дороиҳои ғайригардон (Внеоборотные активы). Ин қисми маълумотнома яке аз қисмҳои калони маълумотнома буда, барои ворид намудани номи воситаҳои асосӣ, дороиҳои ғайримоддӣ ва таҷҳизот, инчунин маълумотҳои зарурие, ки ҳангоми баҳисобгирии дороиҳои ғайригардон лозим аст, пешбинӣ гардидааст. Сатри «Дороиҳои ғайригардон» – и маълумотнома аз се қисм иборат аст, ки инро ҳангоми интихоби сатри «Дороиҳои ғайригардон» – и «Маълумотнома» – и барнома мушоҳида намудан мумкин аст. Ин се қисм барои ворид намудани се намуди дороиҳои ғайригардон пешбинӣ гардидааст:

Қисми якум “Воситаҳои асосӣ”

Қисми дуюм “Дороиҳо ғайримоддӣ”

Қисми сеюм “Таҷҳизот”

Қисми дуюми сатри «Дороиҳои ғайригардон» «Дороиҳои ғайримоддӣ» (Нематериальные активы) ном дошта, барои вориднамоии дороиҳои ғайримоддӣ пешбинӣ гардидааст.

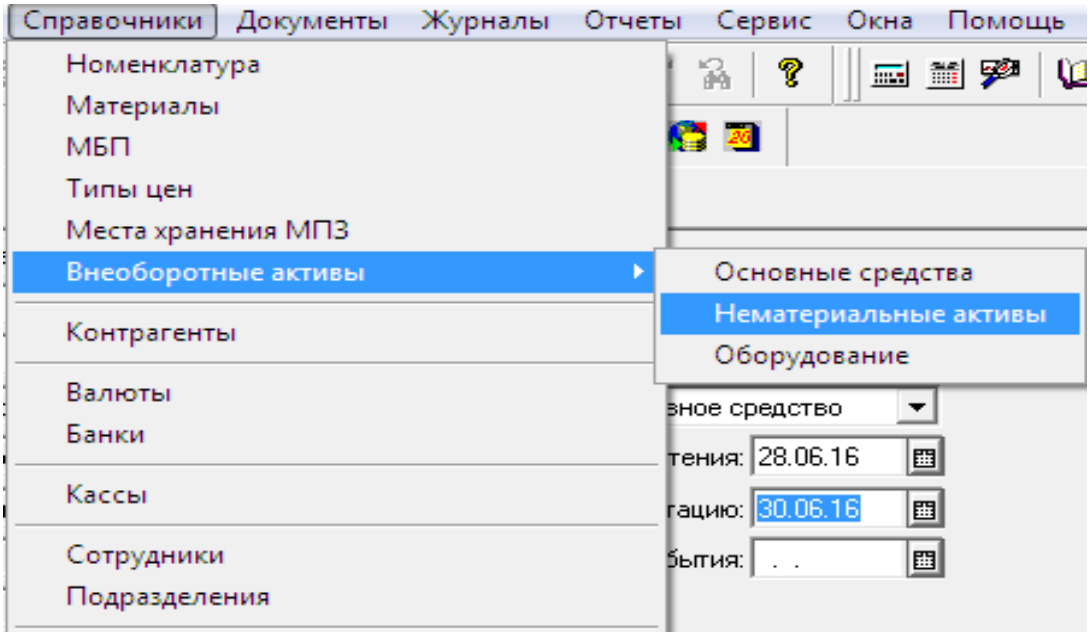

Расми 4.

Барои вориднамоии дороии ғайримоддӣ мо бояд ин сатри қисми «Дороиҳои ғайригардон» – ро интихоб намоем. Интихоби ин сатр як равзанаро боз менамояд, ки барои ҷойгирнамоии дороии ғайримоддӣ пешбинӣ гардидааст. Барои ба ин равзана ворид намудани дороии ғайримоддӣ аз қисми болоии равзана нишонаи «Элементи нав» – ро пахш менамоем. Дар натиҷа боз як равзанаи дигар боз мегардад:

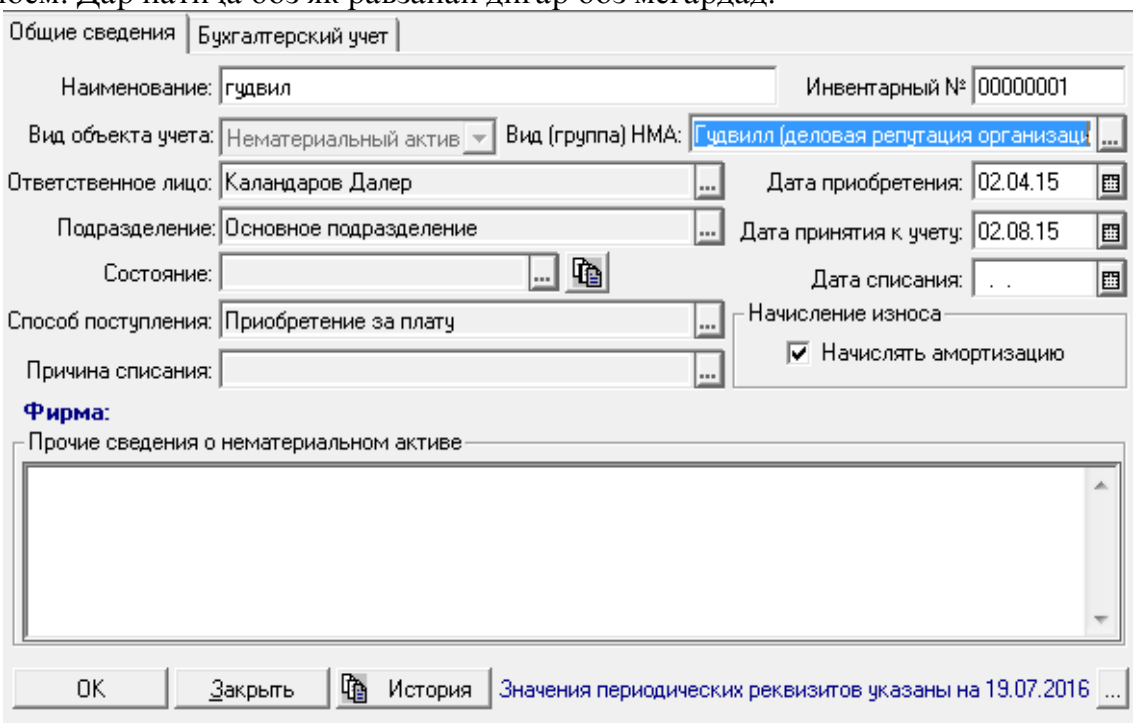

Расми 5.

- Дар сатри «Ном» (Наименование) – и ин равзана номи дороии ғайримоддиро ворид менамоем.
- Дар сатри «Гурӯҳи дороии ғайримоддӣ» (Вид (группа) НМА) ба кадом гурӯҳи дороии ғайримоддӣ шомил шудани дороии ғайримоддии воридшаванда нишон дода мешавад.
- Дар сатри «Шахси масъул» (Ответственное лицо) номи шахси барои дороии ғайримоддии мазкур масъулгардидаро интихоб менамоем.
- Дар сатри «Тақсим кардан» (Подразделение) бошад, ба кадом гурӯҳи кормандони корхона вобаста будани дороии ғайримоддиро нишон медиҳем.

- Дар сатри «Ҳолат» (Состояние) қисми «Ба ҳисоб қабул намудан» (Принят к учету) – ро интихоб намудан лозим аст. Зеро ин ҳуҷҷат ҳангоми ба ҳисоб гирифтнаи дороии ғайримоддӣ тартиб дода мешавад.
- Дар сатри «Роҳи бадасторӣ» (Способ поступление) бо кадом роҳ ба даст овардани дороии ғайримоддиро нишон медиҳем.
- Дар сатри «Рӯзи бадасторӣ» таърихи рӯзи бадастории дороии ғайримоддӣ ва дар сатри «Рӯзи ба ҳисоб гирифтан» (Дата приём к учёту) таърихи рӯзи дар ҳисобҳо нишон додани дороии ғайримоддиро нишон медиҳем. Барои ба таври автоматӣ ҳисоб гардидани таҷдиди дороии ғайримоддӣ ба болои навиштаҷоти «Ҳисоб кардани истеҳлок» (Начислять амортизацию) ишораи «Аломати қайд» – ро мегузорем.

Пас аз ин ба қисми дуюми равзана мегузарем. Барои гузаштан ба ин қисм аз қисмати болоии равзана «Баҳисобгирии муҳосибӣ» (Бухгалтерский учет) – ро як маротиба пахш менамоем. Дар натиҷа қисми дуюми равзана фаъол мегардад.

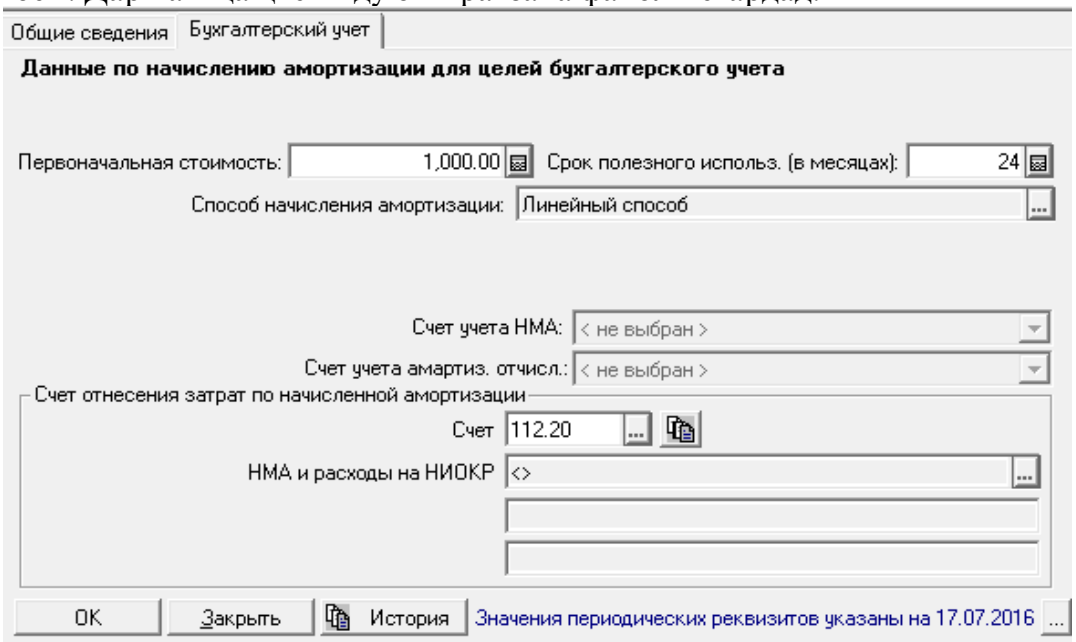

Расми 6.

- Дар ин қисм арзиши ибтидоии дороии ғайримоддӣ ва мӯҳлати истифодаи дороии ғайримоддиро дар сатрҳои «Арзиши ибтидоӣ» (Первоначальная стоимость) ва «Мӯҳлати муфиди истифодабарӣ» (Срок полезного использования) ворид менамоем.
- Дар сатри «Усули ҳисоби таҷдиди дороии ғайримоддӣ» (Способ поступление амортизации) усули ростхаттаро интихоб менамоем. Зеро таҷдиди дороии ғайримоддӣ маҳз бо ҳамин усул ҳисоб карда мешавад. Дар сатри «Ҳисоб» (Счет) рамзи ҳисоби «Хароҷоти таҷдиди дороии ғайримоддӣ» – ро дохил менамоем (11390, 55270, 55322). Пас аз ин бо пахши тугмачаи ОК ин равзанаро маҳкам менамоем.

БАҲИСОБГИРИИ ДОРОИҲОИ ҒАЙРИМОДДӢ ДАР БАРНОМАИ 1С: МУҲОСИБОТ

Дар мақолаи мазкур муаллиф оид ба барномаи 1С: муҳосибот дар баҳисобгирии дороиҳои ғайримоддӣ сухан рондааст. Дар шароити муосир идоракунии корхона бе компютер, барномаҳои компютерии муҳосибӣ, ки барои тартиб додани ҳуҷҷатҳои пардохтӣ, ордерҳои даромад ва хароҷоти хазинавӣ, бурдани баҳисобгирии дохилшавӣ ва харакати молҳо, пешниҳоди ҳисоб-фактураҳо, ба ҳисоб гирифтани ҳаракати воситаҳои асосӣ, дороиҳои ғайримоддӣ, уҳдадориҳо, сармояи худӣ ва дигар корҳо ғайри имкон мебошад.

Калидвожаҳо: баҳисобгирии дороиҳои ғайримоддӣ, муҳосибот, ҳисоб-факутура, корхона.

УЧЕТ НЕМАТЕРИАЛЬНЫХ АКТИВОВ ПО ПРОГРАММЕ 1С: БУХГАЛТЕРИЯ

В данной статье автор пишет о программе 1С: бухгалтерия в учете нематериальных активов. В современных условиях управление предприятием невозможно без компьютера, компьютеризированных бухгалтерских программ, не позволяющие создавать платежные документы, приходные ордеры и кассовые расходы, ведение учета дохода и расхода товаров, представление счетов-фактур, учет движения основных средств, нематериальных активов, обязательств, собственного капитала и других нефинансовых работ

Ключевые слова: учет нематериальных активов, учет, отчетность-фактура, предприятие.

ACCOUNTING FOR INTANGIBLE ASSETS UNDER THE 1C: ACCOUNTING PROGRAM

In this article, the author writes about the 1C program: accounting for intangible assets. In modern conditions, enterprise management is impossible without a computer, computerized accounting programs that do not allow you to create payment documents, receipt orders and cash expenses, keeping records of income and expenditure of goods, submitting invoices, accounting for the movement of fixed assets, intangible assets, liabilities, equity and other non-financial work.

Keywords: accounting for intangible assets, accounting, reporting-invoice, enterprise.

Сведения об авторе: ***Курбоналиев Сулаймон Эмомович*** – магистрант второго курса факультета бухгалтерского учета и цифровой экономики Таджикского национального университета.

Information about the author: ***Kurbonaliev Sulaimon Emomovich*** – second-year Master's student of the Faculty of Accounting and Digital Economy of the Tajik National University.

ҲОЛАТИ ИҚТИСОДИИ ФАЪОЛИЯТИ КОРХОНАИ ВОҲИДИ ДАВЛАТИИ «КОРГОҲИ МАШИНАСОЗӢ»

Мирзоева М.Х.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Корхонаи воҳиди давлатии «Коргоҳи машинасозӣ» дар заминаи дигар корхонаҳо таъсис ёфтааст. Дар он ҷое ки як корхонаи бузурги мошинсозӣ бофандагӣ сохта шуда истодааст, дар солҳои Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ дар он ҷо корхонахои мустақил буданд. Дар заминаи сехҳои таъмир як корхонаи хурди таъмири мошинҳо таъсис дода шуд.

Соли 1944 дар Донишкадаи автомобилии Вазорати кишоварзӣ профили нави ширкат таъсис дода шуд. Дар давраи ҷанг ва солҳои аввали пас аз он, онҳо дар донишкадаҳо техникҳои саҳроиро қаноатманд карданд. Заводи таъмири мошинҳо то соли 1949 вуҷуд дошт, ки дар он 150-160 нафар кор мекарданд. Дар аввали солҳои 1950 дар назди корхонаҳои механикӣ як корхонаи коркард таъсис дода шуд, ки дар онҳо болҳои сабук ва пневматикӣ, инчунин конвейерҳо ва хушккунакҳои пахта барои пахтатозакунӣ ва пахтатозакунӣ истеҳсол карда мешуданд. Дар натиҷаи азнавсозии Корхонаи механикии Душанбе Иттиҳоди Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон, ронандагон дар асоси устоҳои ибтидоӣ аллакай дар соли 1958 як корхонаи азими коркарди металл буданд, ки ба истеҳсоли ин кубурҳо - чаҳор плитаи гармоник ва баллонҳо машғул буданд. Бо қарори КМ КПСС ва Шӯрои Вазирони ИҶШС №1313 аз 09/28/1959 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифа гузошта шуд, ки ба ташкили техникаи нассоҷӣ машғул шавад. Ин кори шарафнок ва масъулиятнок ба зиммаи Заводи механикии Душанбе гузошта шуд, ки он фабрикаи Текстилмаш номида шуда буд ва ба истеҳсоли шонаҳои автоматии АТ - 175–5 барои матоъ, АТ - 175 - L5 барои катон, АТ - 175–11 матоъҳои пашмӣ, АТ - 225–5, Т - 225 ва Т - 250 шасси механикӣ барои матоъҳои соат, ки ба бозори дохилӣ таъмин карда мешаванд - Киев, Боку, Фрунзе, Тбилиси, Донецк, Харков, Талин, Ленинград, Иркутск, Ивановодруг ва ғайра. инчунин барои содирот ба Полша, Чехословакия, Булғористон, Маҷористон, Куба, Юнон, Лубнон, Ирок, Покистон, Ҳиндустон, Корея ва ғайра. Шумораи кормандон дар он вақт 1500 нафарро ташкил медод. Дар соли 1968 ба корхонаи Текстилмаш супориш дода шуд, ки ба истеҳсоли маҳсулоти нав - дастгоҳҳои печи тамғаи М -

150, ки барои коркарди калобаҳои пахтагӣ аз гӯшҳои ресандагӣ ба каторҳои конусӣ оғоз карда мешаванд. Мошин дутарафа аст, шумораи аз ҳама зиёди барабанҳо 120 аст, мувофиқи шартҳои фармоиш барои он 20, 40, 60, 80 ва 120 барабан сохта мешавад. о истеҳсоли мошинҳои печонии М - 150–2, тамоми оилаи мошинҳои печонидашуда азхуд карда мешаванд ва дар корхона истеҳсол карда мешаванд - ин чунин мошинҳо ба монанди МТ - 150–2 барои печҳои сахт, ММ - 15-20 барои печидани риштаҳои кафан ва МТМ - 150–2 барои корхонаҳои хидматрасонии маишӣ, М - 150-2L барои аз нав ба хатти заҒир расонидан, RVK - 150 - L2 барои аз нав ба рӯйпӯш кашидан, МК - 150–2 барои ройзании пашм ва пашмҳои нимқасмӣ ва ғилдиракчаҳо ва бобинаҳои силиндрӣ дар картридж. Соли 1970, корхона ба таҳияи маҳсулоти нав - дастгоҳои АМК - 150, ки бори аввал дар СССР истеҳсол карда шуда буд, гузашт. Ин дастгоҳҳо барои автоматикунонии раванди азнавбарқарор кардани ришта пешбинӣ шудаанд ва метавонанд ҳосилнокии меҳнатро дар соҳаи бофандагӣ 1,2 - 2 маротиба зиёд кунанд. Шумораи кормандон дар корхона то 1.01.1980 2000 нафарро ташкил медиҳад. Дар корхона тақрибан 33 миллат кор ва фаъолият мекунад. Масоҳати умумии завод 14 га. Завод 17 цех ва секция дорад. Асосан онҳо сехи харид, КРС, рехтагарӣ, сехи механикӣ, сехи пластикӣ, сехи муҳофизатӣ ва сехи васлкунӣ мебошанд. Соли 1974, сехи нав, устохонаи СПАМПЕРАТИВИ, С сехи 3-юми соли 1976 ба кор дароварда шуд; дар соли 1977 сехи нави рангубор ба кор дароварда шуд.

КПЦ – сехи оҳангарӣ. Аз кафолат, минтақаи гармидиҳӣ ва косибӣ иборат аст. Истеҳсоли қисмҳои зери фишор (чопи хунук ва гарм). Сатҳи технология асосан ба таЯкҷоя бо РКТІМАSH як қатор равандҳои прогрессивии технологӣ таҳия карда мешаванд, ки онҳо дар лоиҳаҳои чопӣ комилан нав мебошанд, ва ба талаботи истеҳсолот ҷавобгӯ мебошанд.

Истифодаи васеъ - шаклҳои чопии универсалӣ - барои коркарди радиаи кунҷӣ, барои коркарди варақаҳои металлӣ, коркарди ноҳамворҳо то 20 мм, 100 мм, сӯрохиҳои санҷишӣ то 9 мм, қисмҳои фасеҳи кунҷӣ ва ғайра. Ворид намудани мошинҳои чопии бисёрҷониба барои қисмҳои оммавӣ, ВАО-и ҳарорати паст, прессҳои насбкардашудаи РКR-1, тормоздиҳии І-1330, ки ба шумо имкон медиҳад як қатор кӯшишҳои махсуси чопкуниро фароҳам оваред.

Сехи сварка. Ҷои кафшеркунӣ барои маҳсулоти асосӣ дар ҷуғрофӣ дар сехи оҳангарӣ ҷойгир аст. Дар завод инҳо истифода мешаванд:

• дастӣ - кафшер кардани арк - бо электродҳо дар трансформатори кафшергардидаи TS - 34

• кафшеркунии нимавтоматӣ дар муҳити муҳофизати СО2 - А547U

• дар муҳити аргон дар режими дастӣ - насби КПК - 350-1-1 (1954);

2. Бахши гармидиҳӣ.

Сехи ранга–(лак ва краска). Шӯъбаи рангубори. Локо аз ду қисм иборат аст - барои ранг кардан ва хушк кардани қисмҳои калон дар камераҳои мурда ва барои ранг кардани қисмҳои хурду миёна дар конвейер. Қитъа барои ранг кардани 600 мошин ва 150 мошин фаро гирифта шудааст. Дар минтақаҳо дар баробари сехҳои ПКТИМАШ 2 ва хариду фурӯши "Рангинкамон 0.63Р". Барои тайёр кардани тахта як воҳиди тайёркунии қуттӣ мавҷуд аст, ки иборат аз омехтакунандаи 4 соат бо иқтидори 25 л мебошад. ҳар як, як қисм барои пардохтпазирӣ ва як қисм барои шустани зарфҳо. Барои ба даст овардани холераи ягонаи истеҳсолӣ, институт як агрегатро барои якбора гирифтани 200 литр лӯлаҳо насб кард. ***Сехи ранга.*** Барномаи умумии солонаи сатҳи рӯйпӯшшуда 24 ҳазор м2 -ро ташкил медиҳад. Бахши сайқалдиҳии дастӣ аз 5 мошини гулкардашуда иборат аст. Ҳаммом барои пластикаи кимиёвии никел ва ванна барои асбобҳо ва лавозимоти хромӣ насб карда шудааст. Корҳо дар хатҳо тибқи сиклограммаҳои таҳияшуда тибқи реҷаи худкори ва нимавтоматӣ иҷро карда мешаванд. ***Сехи пластмас.*** Дар сех пластмассаҳо, қисмҳои истеҳсоли асосӣ ва маҳсулоти TPN ва ҷузъҳои барои онҳо истеҳсол карда мешаванд. Ҳаҷми коркарди пластмасса аз 8-10 тонна дар соли 1970 то 309 тонна дар соли 1979 афзоиш ёфтааст. Афзоиши истеҳсолот ва воридсозии таҷҳизоти баландсифат вобаста аст. Дар айни замон, дар сайт мошинҳои термопласт бо рехтагарӣ аз 63 см то 200 см истеҳсолоти ватанӣ ва хориҷӣ насб карда шудаанд. Барои коркарди термосетҳо ва маҳсулоти резинӣ прессҳои гидравликӣ бо қувваи аз 63 т то 400 тонна насб карда шуданд, МТ-3а аз таҷҳизоти ёрирасон дар қисмати пластикӣ насб карда шуд, партовҳои IPR-150 партофта шуданд, агрегатҳои баландсифат барои лавҳаҳои гармидиҳӣ VUD-1, 6/40, танӯрҳои хушккардашудаи худ истехсолот.

Якҷоя бо ПКТИМАШ, дар Маскав як қатор равандҳои нави технологӣ ҷорӣ карда шуданд - рехтани спотситҳо бо ҷудокунии автоматии дарвоза, штампҳои кассетии бисёркарата. ***Чуян – литейний сех.*** Дар сех чуяни хокистарии дараҷаи С418–36 истеҳсол мешаванд. 25-28% маҳсулот ба эҳтиёҷоти худи корхона рост меояд ва боқимонда аз ҳисоби таъминоти кооперативӣ дода мешавад.

Реҷаи кории сех 2-смена, мувозӣ мебошад. Рестинг дар шакли хом ва инчунин дар қолаби хунук сурат мегирад.

• Бахши созкунӣ - ду шӯъбаи расмӣ дар мақомоти рехтагарӣ ҷойгиранд - корхонаҳои хурду миёна - панҷ шӯъбаи ҳамвор бо иқтидори истеҳсолии 5 т / соат ва 8 т / соат.

• Бахши рехтагарии миёна - бо конвейери уфуқии пӯшида ва ба ҷояш гузошташуда ва 5 ҷуфт мошинҳои шаклдиҳии 235М ва 234М.

• Қисмати дуруст - дар қисмати шиноварӣ 2 блок аз вагонҳои истеҳсоли 5 т / соат ва 8 т / соат мавҷуд аст. Дар ин сех роҳи оҳан мавҷуд аст.

• Сех дар ошёнаи дуюм ҷойгир аст ва барои ҳар ду шӯъбаҳои шаклӣ маъмул аст. Ҳама корҳо оид ба истеҳсоли маҳсулоти стерлингӣ дар мизи кории 4-ошёна гузаронида мешаванд. Канори хушк дар оташдонҳои амудии СКВН-3 ва як модели СКВМ-1 сохта шудааст. Омехтаи хушкида дар 112 модели аввалия омода карда шудааст. Мошинҳои навъи экран 2В83, мошини нимтайёркунандаи регҳои 4554В2 ва 2 мошини пухтупази гарм дар ҷои алоҳида ҷойгир карда шудаанд.

• Майдони истеҳсоли мошинҳои чубҳо дар марҳилаи мавриди истифода қарор дорад.

• Замини ҷудошуда - бо навъи 4-мегаватт 116М муҷаҳҳаз шудааст ва дар ҳарду шакл кор мекунад. Ҳамаи равандҳои тайёр кардани омехтаи формулаи ягона, интиқол ба қитъаҳои қолаб ва паҳн кардани он ба бункер механиконида шудаанд.

•Шӯъбаи тозакунӣ - интихоби қолабҳо барои интихоби нимто автоматӣ ва дастгоҳҳои автоматӣ Қудрати миёна ва баланд дар решаи барандаи гардишкардаи IR-120 истеҳсол карда мешавад, дар камераи ҷудошуда ДК-10М тоза карда мешавад ва ба таври автоматӣ ба пои пойафзол интиқол дода мешавад.

• Қисми ҷудокунандаи литий - Қисми зиёдатӣ 12М - 3М636 барабанҳои тозакунанда, 3М634 катони двигатели, ду камераи дугонаи камера 42223 ва як модели яктарафаи 323М. Ин сех инчунин дорои кӯраи сунъии сунъӣ бо прицепи 2.5 * 5 бо иқтидори истеҳсолии 10 тонна / давра мебошад.

• Ҷудошавии равшани миёна - пас аз тозакунӣ дар камераи DM-10M, кунҷҳо ба тарошидани резинии пневматикӣ ва тоза карда мешаванд - тавассути ноҳиявҳои кӯтоҳ ва чоҳи пневматикӣ дар мошинҳо.

• Ҷудокунии қатраҳои ранга - қитъаи қад-қади сарҳад. Он барои истеҳсоли алюминийи фишурдашуда ва паллета турборӣ дар соли 1972 мавриди баҳрабардорӣ қарор дода шуд. Дар доираи ҳуқуқии Марокаш, 9 мошини 71108.71109, 516М2, 516 ва ғайра мавҷуд буданд ва ба онҳо печкаҳо тақсим карданд. Алюминийи кабуд дар ду кӯраи оташгирифтаи типи Метимпром, ваттҳои сиёҳ дар кӯраи индуксияи IST-0.06 истеҳсол карда мешавад. Сех инчунин чойи хунуккунӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. Ойев Н. Шоймардонов С, К, Каримов Б.Х. Бухориев С. Бахисобгирии андозхо Душанбн. Ирфон. 2016 324сахифа.
2. Каримов Б.Ҳ., Бобиев И.А., Қаюмова Ф.А., Набиев Б.А. Стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ. Дастури таълимӣ. – Душанбе, Ирфон, 2014. – 440 с.
3. Кондраков Н.П. Бухгалтерский учет: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 592 с.
4. Қодирова Г.Т., Акрамова Ҳ.А., Қаюмова Ф.А. Баҳисобгирии молиявӣ. Дастури таълимӣ. –Душанбе: Ирфон, 2014. – 412 с.
5. Нидлз Б., Андерсон Х., Колдуэлл Д. Принципы бухгалтерского учета. Пер. с англ. / Под ред. Я.В Соколова. – 2-е изд. стереотип. – М.: Финансы и статистика, 2004.- 496 с.

ҲОЛАТИ ИҚТИСОДИИ ФАЪОЛИЯТИ КОРХОНАИ ВОҲИДИ ДАВЛАТИИ «КОРГОҲИ МАШИНАСОЗӢ»

Дар мақолаи мазкур муаллиф оиди Корхонаи вохиди давлатии «Коргохи машинасозӣ» сухан рондааст. Корхонаи вохиди давлатии «Коргохи машинасози» дар заминаи дигар корхонаҳо таъсис ёфтааст. Дар он ҷое ки як

корхонаи бузурги мошинсозӣ бофандагӣ сохта шуда истодааст, дар солҳои Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ дар он ҷо корхонахои мустақил буданд. Дар заминаи сехҳои таъмир як корхонаи хурди таъмири мошинҳо таъсис дода шуд. Соли 1944 дар Донишкадаи автомобилии Вазорати кишоварзӣ профили нави ширкат таъсис дода шуд. Дар давраи ҷанг ва солҳои аввали пас аз он, онҳо дар донишкадаҳо техникҳои саҳроиро қаноатманд карданд. Заводи таъмири мошинҳо то соли 1949 вуҷуд дорад, ки дар он 150-160 нафар кор мекарданд. Дар аввали солҳои 1950 дар назди корхонаҳои механикӣ як корхонаи коркард таъсис дода шуд, ки дар онҳо болҳои сабук ва пневматикӣ, инчунин конвейерҳо ва хушккунакҳои пахта барои пахтатозакунӣ ва пахтатозакунӣ истеҳсол карда мешуданд.

Калидвожаҳо: Корхонаи вохиди давлатии «Коргохи машинасозӣ», сех, автомобил, таъмир, механика, коркард.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИТАРНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ «МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОЕ ПРЕДПРИЯТИЕ»

В данной статье автор рассказывает о государственном унитарном предприятии «машиностроительное предприятие». Государственное унитарное предприятие «машиностроительное предприятие» создано на базе других предприятий. Там, где строится большое текстильное машиностроение, в годы Второй мировой войны были и независимые предприятия. На базе ремонтных цехов был создан небольшой ремонтный завод. В 1944 году был создан новый профиль компании в автомобильном институте Министерства сельского хозяйства. В период войны и первые годы после нее они устраивали в институтах полевых техник. На заводе по ремонту машин существует до 1949 года, где работало 150-160 человек. В начале 1950-х годов при машиностроительных заводах была создана перерабатывающая фабрика, на которой были изготовлены легкие и пневматические крылья, а также конвейеры и сушилки для хлопкоочистителя.

Ключевые слова: государственное предприятие «машиностроение», цех, автомобиль, ремонт, механика, обработка.

ECONOMIC STATUS OF THE STATE UNITARY ENTERPRISE " MACHINE-BUILDING ENTERPRISE»

In this article, the author talks about the state unitary enterprise "machine-building enterprise". The State unitary Enterprise "Machine-building enterprise" was created on the basis of other enterprises. Where a large textile machinery industry is being built, there were also independent enterprises during the Second World War. A small repair plant was established on the basis of the repair shops. In 1944, a new company profile was created at the Automotive Institute of the Ministry of Agriculture. During the war and the first years after it, they organized field technicians in the institutes. The factory for the repair of cars exists until 1949, where 150-160 people worked. In the early 1950s, a processing plant was established at the machine-building plants, which produced light and pneumatic wings, as well as conveyors and dryers for the cotton gin.

Keywords: state enterprise "mechanical engineering", workshop, automobile, repair, mechanics, processing.

Сведения об авторе: ***Мирзоева М.Х***. – магистрант второго курса факультета бухгалтерского учета и цифровой экономики Таджикского национального университета.

Information about the author: ***Mirzoeva M. Kh.*** – second-year master's student of the Faculty of Accounting and Digital Economy of the Tajik National University.

КЛАССИФИКАЦИЯ И ВИДЫ ЦЕННЫХ БУМАГ

Мухиддинов С.С.
Таджикский национальный университет

В общем виде рынок ценных бумаг можно определить как систему экономических отношений по поводу выпуска и обращения ценных бумаг. Ценные бумаги – товар особого рода, который, не имея собственной стоимости (стоимость ценной бумаги как таковой незначительна), может продаваться по высокой рыночной цене. Ценная бумага представляет собою фиктивный капитал – бумажный двойник реального. Его цена определяется двумя обстоятельствами:

1) соотношением спроса и предложения на капитал;

2) величиной капитализированного дохода по ценным бумагам.

Ценная бумага – это свидетельство (доказательство), удостоверяющее право ее владельца требовать выполнения определенных обязательств со стороны экономического субъекта (юридического лица), ее выпустившего. Ценной бумагой является документ, удостоверяющий с соблюдением установленной формы и обязательных реквизитов имущественные права, осуществление и передача которых возможны только при его

предъявлении», что позволяет выделить несколько основных признаков ценных бумаг. Ценными бумагами признаются документы в бумажной или электронной форме, удостоверяющие обязательственные и иные права. В.А. Беловым выявлены недостатки легального определения понятия ценных бумаг, выраженные в следующем «Если закон, сказал, что, к примеру, акция или инвестиционный пай - это ценные бумаги, то, значит, так оно и есть, даже если по своим имманентным свойствам они и не отвечали бы ни одному из положительных признаков юридического понятия ценной бумаги. К признакам ценных бумаг относят определённый перечень характеристик этих объектов гражданских прав, посредством которых выявляются дополнительные элементы их правовой природы. Обычно к признакам ценных бумаг относят:

- документированная форма существования (ценная бумага – это документ);
- соблюдение установленной формы и обязательных реквизитов при составление (оформлении) ценной бумаги;
- удостоверение конкретных имущественных прав владельца ценной бумаги;
- обязательность предъявления ценной бумаги как документа при осуществление или передаче имущественных прав.
- безусловное свидетельство о праве;
- законодательную определённость;
- оборотоспособность;
- продаваемость;

Ценная бумага – это форма фиксации рыночных отношений между

участниками рынка, но при этом она сама является объектом данных отношений, т. е. заключение сделки или какого-либо соглашения между его участниками состоит в передаче или купле-продаже ценной бумаги в обмен на деньги или на товар.

Ценная бумага имеет следующие характеристики:

1)**временные:**

- срок существования ценной бумаги (дата выпуска в обращение, период обращения, бессрочная;
- происхождение (ведет ли начало ценной бумаги от своей первичной основы (товар, деньги) либо от других ценных бумаг;

2) **пространственные**:

- форма владения (на предъявителя или на конкретное лицо (юридическое, физическое);
- форма выпуска (эмиссионная, выпускаемая отдельными сериями, внутри, которых, все ценные бумаги одинаковы по своим характеристикам, или неэмиссионная, индивидуальная);
- характер обращаемости (свободное обращение на рынке или наличие ограничений);
- степень риска вложения в данную ценную бумагу (высокая, низкая);
- форма выплаты дохода (тип актива, лежащего в основе ценной бумаги, или ее исходную основу – товары, деньги, совокупные активы фирмы);
- форма собственности и вид эмитента, выпустившего ценную бумагу (государство, корпорации, частные лица);
- экономическая сущность с точки зрения вида прав, которые предоставляет ценная бумага;
- наличие дохода (выплачивается по ценной бумаге какой-то доход либо нет);
- форма вложения средств (в долг или для приобретения прав собственности).
- Ценная бумага обладает рядом следующих свойств:

возможность обмена на деньги в разных формах (путем погашения, купли-продажи, возврата эмитенту, переуступки);

- возможность использования в расчетах;
- возможность использования как предмета залога;

• возможность хранения в течение ряда лет или бессрочно;

• возможность передаваться по наследству и в результате дарения.

Существует несколько возможных классификаций видов ценных бумаг.

Эмиссионная ценная бумага – ценная бумага, в том числе бездокументарная, которая характеризуется одновременно следующими признаками:

1) закрепляет совокупность имущественных и неимущественных прав, подлежащих удостоверению, уступке и безусловному осуществлению с соблюдением установленных законом формы и порядка;

2) размещается выпусками;

3) имеет равные объемы и сроки осуществления прав внутри одного выпуска вне зависимости от времени приобретения ценной бумаги.

Неэмиссионные ценные бумаги не обладают совокупностью указанных признаков. Эмиссионные ценные бумаги могут быть именными или на предъявителя. Именные эмиссионные ценные бумаги могут выпускаться только в бездокументарной форме, за исключением случаев, предусмотренных федеральными законами. Эмиссионные ценные бумаги на предъявителя могут выпускаться только в документарной форме. В Республике Таджикистан акционерные общество выпускают акции и облигации. Минимальная номинальная стоимость акций составляет 1 сомони. Номинальная стоимость акций более 1 сомони должна быть кратна минимальной стоимости акции. Акции выпускаются в документарных и бездокументарных формах. В случае выпуска документарной формы, акция должна содержать следующие реквизиты:

- фирменное наименование эмитента и его местонахождение;

- наименование ценной бумаги - акция, ее серию и порядковый номер, дату выпуска и номер государственной регистрации, вид акции (обыкновенная или привилегированная) и ее номинальную стоимость, имя или наименование владельца акции (для именной акции) либо указание, что акция выписана на предъявителя;

- срок выплаты дивидендов;

- подписи (факсимиле) двух ответственных лиц эмитента, условия обращения, название и адрес профессионального участника рынка ценных бумаг, осуществляющего ведение и хранение реестра держателей ценных бумаг (на обороте).

Сертификат акции должен содержать следующую информацию:

- наименование ценной бумаги - Сертификата акций, количество удостоверяемых им акций, категорию акций;

- фирменное наименование и местонахождение эмитента;

- фирменное наименование (для юридических лиц) или имя (для физических лиц) владельца акций (для именных сертификатов акций) либо указание, что акция выписана на предъявителя;

- номинальную стоимость одной акции, срок выплаты дивидендов;

- место, дату выпуска, номер государственной регистрации, серию и порядковый номер акции;

- подпись (факсимиле) двух уполномоченных лиц эмитента и перечень прав по акциям, а также название и адрес профессионального участника рынка ценных бумаг, осуществляющего ведение и хранение реестра держателей ценных бумаг эмитента (на обороте).

ЛИТЕРАТУРА

1. Айзетуллова Д.И., Бабкина Е.В. Современное развитие рынка ценных бумаг как рынка услуг // Вестник науки. - 2018. - Т. 3, № 9 (9). - С. 95-96
2. Алексеев, М. Ю. Рынок ценных бумаг / М.Ю. Алексеев. - М.: Финансы и статистика, **2014**. - 352 с.
3. Боровкова, В. А. Рынок ценных бумаг / В.А. Боровкова, В.А. Боровкова. - М.: Питер, **2017**. - 352 с.
4. Белов, В.А. Ценные бумаги в коммерческом обороте: курс лекций: учеб. Пособие для бакалавриата и магистратуры / В. А. Белов. - М.: Издательство Юрайт, 2018.
5. Гонов, А. А. Инструменты рынка ценных бумаг: учебное пособие /А. А. Гонов, А. В. Луценко, М. А. Медведева. — Екатеринбург: Издательство Урал. ун-та, 2015. — 156 с.
6. Горловская И. Г. Профессиональная деятельность на рынке ценных бумаг: учеб. пособие / И. Г. Горловская. – Омск: Изд-во Ом. гос. ун-

та им. Ф. М. Достоевского, 2012. – 148 с.
7. Финансы и кредит: учебник / под ред. О. В. Соколовой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Магистр Инфра-М, 2015. – 912 с.
8. Чалдаева, Л. А. Рынок ценных бумаг: учебник для академического бакалавриата / Л. А. Чалдаева, А. А. Килячков. — 5-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательство Юрайт, 2015. — 341 с.

ГУРӮҲБАНДӢ ВА НАМУДҲОИ ҚОҒАЗҲОИ ҚИМАТНОК

Коғази қиматбаҳо мӯъҷизаи бозори муосир аст, ки онро ақли инсон ва замон офаридааст. Агар бозори муосир, сарфи назар аз ҳама мушкилоти иҷтимоии рушд идома ёбад, пас ин бештар ба рушди бозори муосири коғазҳои қиматнок вобаста аст. Шакли коғазҳои қиматнок дорои як қатор тафсилот ё хусусиятҳои мухталиф мебошад, ки аксарияти онҳо барои намуди дахлдори коғазҳои қиматнок ҳатмӣ мебошанд ва тибқи қонун муқаррар карда шудаанд. Ин хусусиятҳо одатан хусусияти муқобили ҷуфт доранд (масалан, шакли ҳуҷҷатӣ ё ғайриҳуҷҷати мавҷудияти коғазҳои қиматнок) ва аз ин рӯ коғазҳои қиматнокро вобаста ба кадоме аз ҷуфти мувофиқ мувофиқат карданашон тасниф кардан мумкин аст. Ҷамъияти ҳамаи ин хусусиятҳо дар асл он аст, ки як намуди амниятро аз намудҳои дигари он фарқ мекунад.

Калидвожаҳо: коғазҳои қиматнок, қоғазҳои қиматноки саҳмӣ, коғазҳои қиматноки тасдиқшуда, коғазҳои қиматноки тасдиқнашуда, коғазҳои қиматноки фармоишӣ.

КЛАССИФИКАЦИЯ И ВИДЫ ЦЕННЫХ БУМАГ

Ценная бумага — это чудо современного рынка, которое создано человеческим умом и временем. Если современный рынок и продолжает развиваться, несмотря на все сопутствующие ему социальные проблемы, то этим он во многом обязан именно развитию современного рынка ценных бумаг. Форма ценной бумаги имеет целый ряд реквизитов, или разнообразных характеристик, многие из которых обязательны для соответствующего вида ценных бумаг и задаются законом. Эти характеристики обычно имеют попарно-противоположный характер (например, документарная или бездокументарная формы существования ценной бумаги), а потому ценные бумаги могут классифицироваться в зависимости оттого, какому признаку из соответствующей их пары они отвечают. Совокупность всех этих признаков, собственно, и есть то, что отличает один вид ценной бумаги от других ее видов.

Ключевые слова: ценные бумаги, эмиссионные ценные бумаги, неэмиссионные ценные бумаги, документарные ценные бумаги, бездокументарные ценные бумаги, ордерные ценные бумаги.

CLASSIFICATION AND TYPES OF SECURITIES

Valuable paper is a miracle of the modern market, that is created by the human mind and time. If the modern market continues to develop, despite all the accompanying social problems, then it is largely due to the development of the modern securities market. The form of a security has a number of details, or various characteristics, many of which are mandatory for the corresponding type of securities and are set by law. These characteristics usually have a pairwise opposite character (for example, a documentary or non-documentary form of existence of a security), and therefore securities can be classified depending on which of the corresponding pair they correspond to. The totality of all these features, in fact, is what distinguishes one type of security from its other types.

Keywords: securities, equity securities, non-equity securities, certified securities, uncertified securities, order securities.

Сведения об авторе: ***Мухиддинов Сорбон Саидмахмадович*** **-** Таджикский национальный университет, магистр финансово-экономического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **93-790-63-58**

Information about the author*: Mukhiddinov Sorbon Saidmakhmadovich* **-** Tajik National University, Master of Finance and Economics. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **93-790-63-58**

НАҚШИ ТАШКИЛОТҲОИ ҚАРЗИИ МОЛИЯВӢ ДАР АНДОЗБАНДИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ЭЛЕКТРОНӢ

Гулов Ш.М. Нарзуллоев Х.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити муосир, ки иқтисодиёт дар марҳилаи гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ қарор дорад, нақш ва аҳамияти хизматрасонии электронӣ зиёд гардидааст. Яке аз роҳҳои мувофиқат ба ин низоми бавуҷудомада, андозбандии хизматрасониҳои электронӣ ва мувофиқати хизматрасониҳои электронӣ ба ин низом мебошад.Тибқи муқаррароти Кодекси андоз хизматрасониҳои электронӣ аз ҷониби шахсони хориҷӣ - миёнаравҳое, ки фаъолияти соҳибкориро ҷиҳати ташкили ҳисоббаробаркунӣ бо иштироки шахсони воқеӣ

дар асоси шартномаҳои супориш, комиссия, агентӣ ва шартномаҳои дигари ба он алоқаманд бо шахсони хориҷии анҷомдиҳандаи чунин хизматрасониҳо амалӣ менамоянд, ҳамчун агенти андоз эътироф карда мешаванд. Мисол, шахси хориҷӣ-ширкати “Яндекс” (миёнарав) тавассути ҳамёни электронӣ ба шахси воқеии Ҷумҳурии Тоҷикистон хизматрасониҳои электронии шахсони хориҷӣ -“Google”, “Apple”, “Facebook” ва дигар ширкатҳоро пешниҳод менамояд. Шахси воқеӣ тавассути ҳамёни электронии шахси хориҷӣ -“Яндекс” бозии пулакии электронии “Google”-ро бо нархи 1180 сомонӣ харидорӣ менамояд. Дар чунин сурат, шахси хориҷӣ - “Яндекс” ҳамчун миёнарав агенти андоз ба ҳисоб рафта, уҳдадор аст, ки андоз аз арзиши иловашударо ба маблағи 180 сомонӣ ба буҷети давлатии Тоҷикистон пардохт карда, ҳисоботи онро ба мақомоти андози Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намояд. Мутобиқ ба муқаррароти қисми 4 моддаи 193[1] Кодекси андоз агар хизматрасониҳои электронӣ бо иштирок дар ҳисоббаробаркуниҳои силсилаи пайдарҳамии якчанд шахси ҳуқуқӣ - миёнаравҳо анҷом дода шаванд, дар ин ҳолат агенти андоз шахси хориҷӣ – миёнараве дониста мешавад, ки новобаста аз мавҷудияти шартнома бо шахсони хориҷии анҷомдиҳандаи чунин хизматрасониҳо дар ҳисоббаробаркуниҳо бо шахсони воқеӣ бевосита иштирок менамояд. Ташкилотҳои қарзӣ - молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар ҳисоббаробаркуниҳои силсилаи пайдарҳамӣ барои чунин хизматрасониҳои электронӣ иштирок намудаанд, барои анҷоми чунин амалиёт ҳамчун агенти андоз ба ҳисоб намераванд. Мувофиқи талаботи қисми 1 моддаи 166 Кодекси андоз арзиши амалиёти андозбандишаванда дар асоси маблаге, ки андозсупоранда аз мизоҷ ё аз ҳар шахси дигар мегирад ё ҳуқуқи гирифтанро дорад, муайян мегардад. Умуман, ҷараёнҳои ҷаҳонии табодули рақамӣ босуръат гардида, соҳаҳои нав ба нави фаъолияти инсониро фаро мегиранд. Инчунин, рушди технологияҳои нави пешрафта бо суръати баланд амалӣ шуда истодааст, ки истифодаи дурусти онҳо рақобатнокии миллиро дар асри XXI муайян менамояд. Ин тамоюли нав асоси ҷараёни рақамикунонии Ҷумҳурии Тоҷикистон мегардад. Аз ин лиҳоз, ба Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки барои ҳифзи иқтисодиёт ва иҷтимоиёти давлат ва таъмини рушди инсонӣ дар асоси таҷрибаи кишварҳои гуногуни дунё тартиб ва усулҳои нави андозбандӣ дар иқтисоди рақамиро ҷорӣ намояд. Ҷорӣ намудани технологияҳои ҳозиразамони иттилоотӣ яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти мақомоти андоз ба ҳисоб меравад. Бо мақсади сарфаи вақти андозсупорандагон мақомоти андоз бештар аз технологияҳои иттилоотӣ ва барномаҳои компютерӣ истифода карда, барои дар шакли электронӣ бе ҳозир шудани андозсупоранда ба мақомоти андоз ба роҳ мондани хизматрасониҳо чораҳо андешида истодаанд. Вобаста ба ин, дар Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Раёсати таҳлил ва коркарди маълумоти Сарраёсати баҳисобгирӣ ва таҳлили даромадҳои Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад, ки он маълумот ва ҷадвалҳои таҳлилиро таҳия менамояд. Ба хотири беҳтар намудани идоракунӣ ва бо маълумоти зарурӣ ва таҳлилӣ таъмин сохтани мақомоти ҳудудии андоз, инчунин, назорати риояи қонунгузории ҷорӣ, раёсат фаъолияти корхонаҳои соҳаҳои гуногунро мавриди таҳлил қарор дода, барои қабули хулосаҳои зарурӣ ба роҳбарияти Кумитаи андоз ва мақомоти ҳудудии андоз пешниҳод менамояд. Яке аз самтҳои афзалиятноки ислоҳоти иқтисодӣ доир ба беҳтар намудани фазои сармоягзорӣ ва соҳибкорӣ, содагардонии расмиёти бақайдигии соҳибкорӣ мебошад. Бо дарназардошти ин низом «Равзанаи ягона» барои бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ ҷорӣ шудааст, ки он ба содагардонии расмиёти бақайдгирии субъектҳои соҳибкорӣ, таъмини шаффофият, бартарафсозии монеаҳои гуногун дар самти ташкили шароити мусоид барои фаъолияти соҳибкорӣ равона шудааст. Хулоса, тамоми амлиётҳое, ки ба фаъолияти электронӣ ва андозбандии электронӣ сурат мегирад, бо воситаи бонкҳо ташкилотҳои молиявӣ ба амал меояд, нақши ин ташкилотҳо барои заминаҳои мусоид фароҳам овардан хеле калон мебошад. Имрӯзҳо аз ҷониби тамоми ташкилотҳои қарзӣ заминаҳои мусоид барои амалиётҳои ғайринақдӣ фароҳам оварда шудааст, ки ин барои боз ҳам равнақ ёфтани фаъолияти электронии субъектҳои иқтисодӣ мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. www.andoz.tj.
2. www.stat.tj.
3. Комилов А.Қ., Гулов Ш.М., Назарияи иқтисодӣ. Душанбе 2016 с.
4. Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бо назардошти тағйиру иловаҳо. 01.01.2017., Душанбе «Шарқи озод». 2017 с.
5. Ф. Шомуродов. Асосҳои системаи миллии андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Душанбе «ЭР-граф» 2009 с.
6. Х.Р. Улуғхоҷаева. Андоз ва андозбандӣ. Душанбе, Ирфон.2004 с.
7. Налоги и налогообложение: Учебное пособие для вузов / И Г. Русакова, В.А. Кашин и др.: под ред. И.Г. Русаковой, В.А. Кошина. -М.: Финансы, ЮИИТН, 1998 г.
8. Налоги. Учебное пособие // под Редакции Д. Г. Черников, - 4-е издательство, перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика. 2000 г.

НАҚШИ ТАШКИЛОТҲОИ ҚАРЗИИ МОЛИЯВӢ ДАР АНДОЗБАНДИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ЭЛЕКТРОНӢ

Дар мақолаи мазкур зарурати гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисодиёти рақамӣ оварда шуда, хусусиятҳои бавуҷудоии андозбандии фаъолияти электронӣ шарҳ дода шудааст. Дар ташкили фаъолияти электронӣ ва рушди хизматрасонии электронӣ нақши ташкилотҳои қарзӣ хеле зиёд буда, аҳамияти онҳо мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Бо мақсади рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва афзоиши сармоягузорӣ дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон тули солҳои зиёд камбудӣ ва муаммоҳои ҷойдошта бартараф гардида, бартарии ислоҳоти лоиҳаи нави Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст. Инчунин, дар мақола хусусиятҳои таъмини рушди инсонӣ дар асоси таҷрибаи кишварҳои гуногуни дунё, тартиб ва усулҳои нави андозбандӣ дар иқтисоди рақамӣ оварда шудааст.

Калидвожаҳо: андоз, сиёсати андоз, андозситонӣ, ташкилотҳои қарзӣ, сиёсати фискалӣ, имтиёзҳои андоз, буҷаи давлатӣ.

РОЛЬ ФИНАНСОВО-КРЕДИТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В НАЛОГООБЛОЖЕНИИ ЭЛЕКТРОННЫХ УСЛУГ

В данной статье подчеркивается необходимость перехода Республики Таджикистан к цифровой экономике и разъясняются особенности налогообложения электронной деятельности. Роль кредитных организаций в организации электронной деятельности и развитии электронных услуг значительна, и их значение анализируется. В целях развития предпринимательства и увеличения инвестиций в Налоговый кодекс Республики Таджикистан на протяжении многих лет были устранены существующие недостатки и проблемы, а также подчеркнуты преимущества реформы нового проекта Налогового кодекса. В статье также представлены особенности человеческого развития на основе опыта разных стран мира, новых процедур и методов налогообложения в цифровой экономике.

Ключевые слова: налог, налоговая политика, налогообложение, кредитные организации, фискальная политика, налоговые льготы, государственный бюджет.

THE ROLE OF FINANCIAL CREDIT ORGANIZATIONS IN THE TAXATION OF ELECTRONIC SERVICES

In this article highlights the need for the transition of the Republic of Tajikistan to a digital economy and explains the specifics of the taxation of electronic activities. The role of credit institutions in the organization of electronic activities and the development of electronic services is significant and their importance is analyzed. In order to develop entrepreneurship and increase investment in the Tax Code of the Republic of Tajikistan for many years, the existing shortcomings and problems have been eliminated, and the benefits of the new draft Tax Code reform have been highlighted. The article also features the features of human development based on the experience of different countries around the world, new procedures and methods of taxation in the digital economy.

Keywords: tax, tax policy, taxation, credit institutions, fiscal policy, tax benefits, state budget.

Сведения об авторах: ***Гулов Шерали Махмадсаидович*** **-** к.э.н. доцент кафедры налог и налогообложение Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025 Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. **Телефон**: 902426655.

Нарзуллоев Хусрав Музафарович – магистр кафедры налоги и налогообложение Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025 Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. **Телефон**: 918968080.

Information about the authors: ***Gulov Sherali Makhmadsaidovich*** - Ph.D. Associate Professor of the Department of Tax and Taxation of the Tajik National University. Address: 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17. Telephone: 902426655.

Narzulloev Khusrav Muzafarovich - Master of the Department of Taxes and Taxation of the Tajik National University. Address: 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17. Telephone: 918968080.

ҲУҚУҚ ВА СИЁСАТ - ПРАВО И ПОЛИТИКА

МАЗМУНИ МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ

Расулзода Ҷаҳонгир
Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон

Мазмуни муносибатҳои ҳуқуқи граждани аз ҳуқуқу уҳдадории субъективии иштирокчиёни ин муносибатҳо иборат мебошад.Мазмуни муносибати ҳуқуқи субъективӣ хеле гуногун бошад ҳам, аммо онҳо натиҷаи хос омадани се гуруҳ салоҳияти ҳуқуқии зерин мебошанд: а) салоҳияти талаб кардан, яъне имконияти аз субъекти уҳдадор талаб кардани иҷрои уҳдадории ба зиммаи ӯ гузошташуда: б) салоҳият нисбати амалиёти худ, яъне содир кардани рафтори воқеъӣ ва юридикӣ; в) салоҳият ба ҳифз, яъне барои ҳифзи ҳуқуқ ва манфиати қонунӣ ба қувваи зуроварии давлатӣ такия намуда, аз имконияти маҷбуркунии давлатӣ истифода бурдан. Ҳуқуқи субъективии соҳибмулк ба ин мисол шуда метавонад. Соҳибмулк барои аз дигарон талаб кардани эҳтироми ҳуқуқи моликияташ имконияти юридикӣ дорад. У инчунин ҳуқуқ дорад талаб намояд, ки нисбати вайронкунандагони ҳуқуқи моликияташ чораи маҷбурии давлатӣ дида шавад. Молик ҳуқуқ дорад мувофиқи хоҳишаш молу мулк дошта бошад, аз вай истифода барад, ва ихтиёрдорӣ намояд. Уҳдадории субъективӣ – меъёри рафтори ҳатмии иштирокчии муносибати ҳуқуқи граждани мебошад. Моҳиятаиш дар он аст, ки субъекти муносибати ҳуқуқӣ бояд амалётеро иҷро намояд, ё баръакс, яъне аз содир кардани амалиёти иҷтимоии зараровар худдорӣ намояд. Таркиби (сохти) муносибати ҳуқуқи граждани оддӣ ва муракаб мешавад. Дар муносибати ҳуқуқии содда як тараф танҳо ҳуқуқ ва тарафи дигар танҳо уҳдадорӣ дорад. Масалан, мувофиқи шартномаи қарз қарздиҳанда танҳо ҳуқуқи пас гардонидани қарзро талаб қардан дорад. Қарздор бошад, уҳдадор аст, ки қарзашро адо кунад (қ.1 м. 827 КГҶТ).

Байни субъектони муносибати мураккабӣ ҳуқуқи аз як факти юридикӣ якчанд ҳуқуқу уҳдадорӣ ба миён меоянд. Масалан, дар натиҷаи бастани шартномаи иҷораи манзилии давлатӣ байни иҷорагиру иҷорадеҳ якчанд ҳуқуқу уҳдадории субъективӣ пайдо мешаванд. Кироядиҳанда уҳдадор мешавад, ки ба иҷорагиранда натанҳо манзилро диҳад, балки таъмири асосии ин объектро ҳам аз ҳисоби худ гузаронад. Иҷорагиранда бошад, уҳдадор мешавад, ки манзилро мувофиқи шартнома ва таъиноташ истифода барад, онро дар ҳолати дуруст нигоҳ дорад, аз ҳисоби худ таъмири ҷорӣ гузаронад, иҷорапулиро дар вақташ супорад ва ғайра. Уҳдадории субъективии иҷорадиҳанда ҳуқуқи субъективии иҷорагиранда ва уҳдадории субъективии иҷорагиранда ҳуқуқи субъективии иҷорадиҳандаро ташкил медиҳад. Дар илми ҳуқуқи граждани муносибатҳоро тасниф мекунанд, ки ин натанҳо аҳамияти назариявӣ, балки аҳамияти амалӣ низ дорад. Ба воситаи тасниф доираи ҳуқуқу уҳдадориҳои тарафҳо, санадҳои меъёрӣ ҳуқуқие, ки ба ин ё он муносибатҳои ҳуқуқи граждани муайян карда мешавад. Вобаста аз хусусияти мазмунашон муносибатҳои ҳуқуқи граждани ба молумулкӣ ва ғайри молумулкӣ ҷудо мешаванд. Муносибатҳои молумулки ҳамеша бо масъалаи дар тасарруфи касе будани молумулк (барои мисол ба таври оперативӣ идора шудани хоҷагӣ), ё аз ҷониби касе ба каси дигар додани молу мулк (масалан, тибқи шартномаи хариду фуруш, бо роҳи меросдиҳи ва амсоли инҳо) вобаста мебошад. Муносибатҳои ҳуқуқии ғайри молумулкӣ аз истифодабарии неъматҳои ғайри моддӣ бар меояд. Масалан, муносибатҳое, ки вобаста ба ҳуқуқи муалиф нисбати асарҳои илмӣ, адабиёт, санъат ё ихтироот ба миён меоянд. Аҳамияти амалии ин таснифот дар он дида мешавад, ки агар ҳуқуқу уҳдадории молумулкӣ вайрон шуда бошад, нисбати он нафаре, ки ба қонун итоат накардааст чорачуии хислати моддидошта амалӣ карда мешавад. Масалан, шаҳраванд ё шахси юридикӣ ҳақ дорад ба воситаи суд талаб намояд, ки маълумотҳои шаъну шарафи онро бадном кунанда рад карда шавад (агар паҳнкунандаи чунин маълумотҳо ба ҳақиқат мувофиқ будани онро исбот накунанд). Агар чунин маълумотҳо дар матбуот паҳн карда шуда бошанд, ба воситаи матбуот низ рад карда шавад. Дар мавридҳои вайрон кардани дахолатнопазирии ҳуқуқҳои шахсии ғайри молу мулкии муаллиф, дар сурати вафот кардани вай бошад, ворисон ва шахсони дигари салоҳиятдор ҳақ доранд барқарор намудани ҳуқуқи вайроншударо (дохил намудани ислоҳоти дахлдор, дар матбуот ё бо усули

дигар дар бораи вайрон кардани ҳуқуқ эълон карданро) ё маън кардани нашри асар ё қатъ намудани паҳнкунии онро талаб кунанд. Вобаста аз алоқаи байни субъектон, муносибати ҳуқуқи граждан̄ ба мутлақ ва нисб̄ ҷудо мешавад. Агар муқобили тарафи ҳуқуқи субъектив̄ дошта доираи номуайяни шахсони уҳдадор истода бошад, муносибати ҳуқуқи характери мутлақ мегирад. Масалан, аз вайрон кардани ҳуқуқи тасарруфи, истифодабар̄ ва ихтиёрдории соҳибмулк бояд дигарон худдор̄ кунад.

Агар дар муносибати ҳуқуқ̄ муқобили тарафи ҳуқуқи субъектив̄ дошта доираи шахсони муайяни уҳдадор аниқ истода бошанд, ин намуди муносибати ҳуқуқиро нисб̄ меноманд. Масалан, муносибатҳои ҳуқуқие, ки аз шартномаи байни шаҳрвандон ё шахсони юридик̄ ё шаҳрвнадону шахсони юридик̄ пайдо мешаванд. Дар ҳамаи шартнома тарфҳо доимо маълуманд. Таснифи дигари муносибати ҳуқуқи граждан̄ молу мулк̄ ва уҳдадор̄ мебошад. Он муносибатҳои ҳуқуқие ки аз ҳуқуқи моликият, тасарруфи ва истифодабарии амвол пайдо мешаванд, ба гуруҳи муносибати ҳуқуқи молу мулк̄ дохил мегарданд. Бисёр муносибатҳои ҳуқуқие ҳастанд, ки мазмунашон аз ҳуқуқи аз тарафи уҳдадор талаб кардани иҷрои ягон амалиёт (Масалан, аз қарздор талаб кардани пардохти қарз, аз зараррасон талаб кардани тавони зарар ва ғайра.) мебошад. Муносибатҳои ҳуқуқи уҳдадор̄ шартномав̄ ва ғайришартномав̄ мешавад. Масалан, муносибатҳои уҳдадорие, ки аз бастани ҳаргуна шартномаҳо ҳуқуқи граждан̄ (хариду фуруш, маҳсулот супор̄, контрактатсия, иҷора, бор ё мусофиркашон̄ ва ғайра.) ба вуҷуд меоянд, уҳдадории шартномав̄ мебошанд. Муносибатҳои уҳдадорие, ки дар натиҷаи ба ҳаёт ё саломат̄ ё амволи шаҳрванд ё ба молу мулки давлат̄ ё хусус̄ расонидани зарар ё дар натиҷаи наҷот додани молу мулки онҳо пайдо мешаванд, уҳдадории ғайришартномав̄ мебошанд. Материализми диалектик̄ ҳар як зуҳуротро натанҳо аз назари робитаи мутақобили ва сабибият, балки аз назари ҳаракат, тағйирот ва тараққиёт, аз назари пайдоиш ва барҳам хурдан ҳам баҳо медиҳад. Ин қоида ба муносибати ҳуқуқ̄ ҳам дахл дорад. Бинобар ин муносибатҳои ҳуқуқиро дар ҳаракат баҳо дода, дида баромадан зарур аст. Муносибатҳои ҳуқуқ̄ дар ҳолати бетағйир намеистанд. Баробари пайдо шудани факти юридик̄ онҳо пайдо мешаванд, тағйир меёбанд ё қатъ мегарданд. Асос ё сабаби пайдо шудан, тағйир ёфтан ё қатъ гаштани муносибати ҳуқуқ̄ гражданиро дар илми ҳуқуқи граждани факти юридик̄ меноманд.

Вобаста аз таркибаш факти юридик̄ содда ва муракаб мешавад. Агар барои пайдо шудан ё тағйир ёфтан ё қатъ гаштани муносибати ҳуқуқ̄ танҳо як амалиёти юридик̄ кифоя бошад, инро факти юридикии содда мешуморанд. Масалан, барои бо пули нақд бастани шартномаи хариду фуруш розигии тарафҳо нисбати шартҳои шартнома бас аст. Баъзан барои пайдо шудани муносибати ҳуқуқ̄ паси ҳам якчанд амалиётро иҷро кардан лозим меояд, яъне дар чунин мавридҳо факти юридик̄ характери муракабро мегирад. Масалан, шартномаи хариду фуруши амволи ғайриманқул бояд дар шакли хатт̄ баста шуда, ба қайди давлат̄ гирифта шавад (м. 581-582 КГҶТ). Вобаста аз он ки факти юридик̄ аз иродаи субъектонаш вобаста аст ё не, факти юридик̄ ба ҳаракат (амалиёт) ва ҳодиса ҷудо мешавад. Пайдо шудани ҳодисаи юридик̄ аз иродаи иштирокчиёни муносибати ҳуқуқ̄ вобастаг̄ надорад. Ҳодиса танҳо дар ҳамон маврид сабаби пайдо шудан, тағйир ёфтан ё қатъ гаштани муносибати ҳуқуқи граждан̄ мегардад, ки агар дар меъёри ҳуқуқ̄ пешбин̄ шуда бошад. Масалан, агар ҳавлии истиқомат̄ дар натиҷаи ҳодисаи табии нобуд шавад, соҳибмулк аз мақомоти суғуртав̄ товони зарарро ба шарте гирифт наметавонад, ки объекти нобудшуда суғурта бошад. Ба ҳодисаи юридик̄ натанҳо он фактҳое дохил мешаванд, ки дар як вақти муайян пайдо шудаанд (таваллуд, марг, заминҷунб̄ ва ғайра), балки ҳолатҳое низ ҳастанд, ки бе танаффус вуҷуд доранд. Масалан, ҳолати хешигарии барои вориси асос мешаванд. Дар ҳолатҳои бо қонун пешбинишуда фарзандон вориси падару модар, падару модар-вориси фарзандон шуда метавонанд. Дар навбати худ ин ҳаракат ба амалиётҳои (ҳаракатҳои) қонун̄ ва ғайриқонун̄ ҷудо мешавад. Ҳаракатҳои (амалётҳои) ғайриқонун̄ ба талаботи қонун ё дигар санадҳои меъёр̄ зид мебошанд. Бо ҳамин сабаб нисбати шахсоне ки амалётҳои ғайриқонун̄ содир кардаанд, чораҳои маҷбурии ҳуқуқии граждан̄ дида мешаванд. Масалан, агар шахси паҳнкунандаи маълумоте, ки шаъну шараф ё эътибори кории шаҳрвандонро паст мекунад, агар дурустии чунин маълумот исбтот карда натавонад, шаҳрванди зарардида ҳақ дорад аз тарафи суд радияи чунин маълумот ва руёнида гирифтани товони зиёнро талаб кунад (м. 174 КГҶТ).

Амалиётҳои қонунӣ ба талаботи қонунгузории граждани мувофиқ мебошад. Аммо моҳияти юридикии онҳо якхела нестанд. Бо ҳамин сабаб чунин ҳаракатҳо вобаста аз аҳамияташон ба рафтори юридикӣ ва акти юридикӣ тақсим карда мешаванд. Рафтори (амалиёти) юридикӣ чунин амалёте мебошад, ки новобоста, баъзан ҳатто баръакси мақсади шахрванди рафтори юридикӣ содиркарда, оқибати ҳуқуқи граждани пайдо мекунанд. Масалан, эҷоди, асар, кашфиёт ва ихтироот баъзан новобаста аз мақсади муаллиф сабаби пайдо шудани муносибатҳои ҳуқуқӣ муалифӣ мегардад. Шахсе, ки ашёи гумшударо ёфтааст, қатъи назар аз мақсадаш, вазифадор аст соҳиби ашё ё дигар шахси ба у шиносро ки ҳуқуқи гирифтани молро дорад, огоҳ созад ва ба ин шахс ашёро баргардонад. Агар ашё дар бино ё нақлиёт ёфт шуда бошад, он бояд ба намояндаи соҳиби ин бино ё воситаи нақлиёт супорида шавад. Аҳди юридикӣ чунин амалиёти қонуние мебошад, ки бо нияти пайдо кардан, тағйир додан ё қатъ гардонидани оқибати юридикии муайян содир карда шудааст. Санадҳои маъмурӣ ва аҳдҳо ба ин гуруҳи муносибатҳои ҳуқуқи граждани дохил мешаванд. Санадҳои маъмурӣ доимо бо мақсади пайдо кардани оқибати ҳуқуқӣ маъмурӣ қабул карда мешаванд. Бо ҳамин сабаб аксарияти санадҳои маъмурӣ сабаби пайдо гаштани муносибатҳои ҳуқуқи маъмурӣ меграданд, аммо баъзе ҳолатҳое мешаванд, ки чунин санадҳо сабаби пайдо шудани оқибати ҳуқуқи граждани ҳам мегардад. Масалан, ордери хона натанҳо сабаби байни ордер диҳандаю гиранда пайдо шудани муносибати ҳуқуқӣ маъмурӣ мегардад, балки барои бастани шартномаи иҷораи манзил низ асос мегардад.Фарқияти аҳд аз факти юридикӣ пеш аз ҳама дар он аст, ки аҳд доимо бо нияти пайдо шудани оқибати ҳуқуқии граждани баста мешавад. Дар м. 178 КГҶТ зикр шудааст, ки “амалӣ” шахрвандон ва шахсони юридикӣ, ки ба муқаррар намудан тағйир додан ё қатъ намудани ҳуқуқу уҳдадориҳои граждани равона гардида аст, аҳд дониста мешавад. Тамоми шартномаҳо (масалан, маҳсулотсупорӣ, тухфа, пудрат ва ғайра), эълон кардани озмун, васият ва дигар амалиёти қонунӣ, ки субъектони ҳуқуқи граждани бо мақсади пайдо шудани оқибати муайяни ҳуқуқи граждани содир мекунанд, ба аҳд дохил мешаванд. Умумияти байни аҳд ва актҳои маъмур ҳамчун факти юридикии ҳуқуқи граждани дар он аст, ки онҳо амалиёти қонунӣ буда, бо мақсади ба вуҷуд овардани ягон оқибати муайяни ҳуқуқи граждани содир карда мешаванд. Ин ҳолатро қайд намуда, набояд аз хотир баровард, ки байни онҳо фарқиятҳои зерин вуҷуд дорад.

а) актҳои маъмурирро танҳо мақомоти ҳокимият ё воҳидҳои марзӣ – маъмурӣ мебароранд. Аҳдҳо бошанд, субъектони ҳуқуқи граждани мебошад;

б) актҳои маъмурие, ки барои ба вуҷуд овардани муносибати ҳуқуқи граждани равона карда шудаанд, доимо оқибатҳои ҳуқуқи маъмурӣ ҳам пайдо мекунанд. Аҳдҳо бошанд, сабаби пайдо шудани танҳо оқибатҳои ҳуқуқи граждани мешаванд;

в) мақомоте, ки барои ба вуҷуд овардани муносибатҳои ҳуқуқи граждани амалиётеро ба вуҷуд меоварад, худашон ҳеҷгоҳ иштирокчии муносибати ҳуқуқи граждани намешаванд. Субъекте, ки бо мақсади муқарар кардани муносибатҳои ҳуқуқи граждани аҳд мебандад, ҳатман иштирокчии ҳамин муносибат мегардад.

Ҳамин тавр, фактҳои юридикӣ дар ҳуқуқи граждани ба чунин гуруҳҳо тақсим мешаванд:

а) воқеъа ва ҳаракат (амалиёт);

б) ҳаракатҳои (амалиётҳои) қонунӣ ва ғайри қонунӣ;

в) рафторҳои юридикӣ ва актҳои юридикӣ

г) актҳои маъмурӣва аҳд

АДАБИЁТ

Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ :

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2003
2. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми 1) // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. №356, соли 2010
3. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми 2) // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. №12, соли 1999
4. Маҳмудов М.А., Тағойназаров Ш.Т., Бобоҷонов И.Х., Бадалов Ш.К. Тафсири Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум) Эр- граф, 2010.

1. Ҳуқуқи гражданӣ . Қисми 1 //Дар зери таҳрири узви вобастаи АУ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми ҳуқуқ, профессор О.У.Усмонов. 2001.
2. Ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарси. Қисми якум / Муҳарирони масъул: доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи граждании факултаи ҳуқуқшиносии ДМТ Ғаюров Ш.К. ва номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сулаймонов Ф.С. Душанбе, «Эр –граф», 2013. 320 саҳ.
3. Гаюров Ш.К. Личное информационное право граждан: проблемы гражданско-правового регулирования в Республике Таджикистан. М., Спутник 2010.
4. Маҳмудов М.А., Менглиев Ш.М. Ҳуқуқи хусусии римӣ. - Душанбе-2000.
5. А.А. Абдулоев, М.Т. Рауфова. Ҳуқуқи гражданӣ қисми 1. Хуҷанд-2009 с 29

МАЗМУНИ МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ

Мазмуни муносибатҳои ҳуқуқи гражданӣ аз ҳуқуқу уҳдадории субъективии иштирокчиёни ин муносибатҳо иборат мебошад. Вобаста аз хусусияти мазмунашон муносибатҳои ҳуқуқи гражданӣ ба молумулкӣ ва ғайримолумулкӣ ҷудо мешаванд. Муносибатҳои молумулкӣ ҳамеша бо масъалаи дар тасарруфи касе будани молумулк (барои мисол ба таври оперативӣ идора шудани хоҷагӣ), ё аз ҷониби касе ба каси дигар додани молу мулк (масалан, тибқи шартномаи хариду фуруш, бо роҳи меросдиҳи ва амсоли инҳо) вобаста мебошад.

Калидвожаҳо: Кодекси гражданӣ, муносибатҳои ҳуқуқи гражданӣ шаҳрвандони Ҷумуҳурии Тоҷикистон, мазмун, мафҳум, моҳият, уҳдадорӣ.

СОДЕРЖАНИЕ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ

Содержание гражданско-правовых отношений состоит из прав и субъективных обязанностей участников этих отношений. В зависимости от характера содержания гражданско-правовые отношения подразделяются на имущественные и неимущественные. Отношения собственности всегда связаны с владением имуществом (например, оперативное управление домашним хозяйством) или передачей собственности кем-либо другим (например, по договору купли-продажи, наследования и т. д.).

Ключевые слова: Гражданский кодекс, гражданско-правовые отношения граждан Республики Таджикистан, содержание , понятие, сущность, обязанности.

CONTENT OF CIVIL LAW RELATIONS

The content of civil law relations consists of the rights and subjective obligations of the participants in these relations. Depending on the nature of the content, civil law relations are divided into property and non-property. Ownership relations are always associated with the ownership of property (for example, the operational management of the household) or the transfer of property by someone else (for example, under a contract of sale, inheritance, and then.).

Keywords: Civil code, civil relations of citizens of the Republic of Tajikistan, concept, content, essence, duties.

Сведения об авторе: ***Расулзода Джахонгир*** - магистрант 2-го курса юридического факультета Таджикского национального университета, Республики Таджикистан, г.Душанбе, ул. Айни 44, **Телефон:** 992 900041520. **E-mail:** rasulzodajahongir@gmail.com
Information about the author: Rasulzoda Jahongir 2-nd year master`s student of Faculty of Law of the Tajik National University, Dushanbe c., Ayni 44 st. **Phone:** 992 900041520 **E-mail:** rasulzodajahongir@gmail.com

ВАЗЪИ ҲУҚУҚИИ МАҲКУМШУДАГОН БАР АСОСИ ҚАВОНИНИ АФҒОНИСТОН ВА ДИГАР ЭЪЛОМИЯҲОИ ҶАҲОНӢ

Расулуглу Ҳидоятуллоҳ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Риояи ҳуқуқи башар. Асли инсоният ва каромати инсонӣ асоси шаръӣ дорад, ки ин асл ба илҳом аз шариат ва дигари эъломияҳои ҷаҳонӣ, монанди Эъломияи ҷаҳонии ҳуқуқи башар ва эъломияҳои ҷаҳонии исломии ҳуқуқи башар дар тамоми қавонини мавҷуда дар ҷаҳон ба хотири ҳифзи ҳуқуқи башар дарҷ гардидааст ва аз ҷумлаи ҳуқуқи маҳкумшудагон мебошад, ҳеч касе набояд ин ҳақро аз маҳкумшуда нисбати ин ки салби озодӣ шудааст, бигирад. Ин ҳақ дар мавриди маҳкумшуда дар қонуни Ҷумҳурии Исломии Афғонистон як моддаи мустақил буда, чунин муқаррар шудааст: «Коркунони маҳобис, додгоҳҳо, қузот ва соир ашхосе, ки ба навҳе аз онҳо бо маҳбусин ва ашхоси таҳти тавқиф, дастёри ислом ва ҳуқуқи башарро риоя намуда, бо онҳо бидуни дарназардошти қавм, тобеият, мазҳаб, дин, нажод, ранг, ҷинсият, забон, мавқеияти иҷтимоӣ ё сиёсӣ ва соир мулоҳизоти табъизӣ, таври бетарафона бархӯрд намоянд» [2]. Шароити маишии маҳбусин аз тарафи идороти маҳобис

ва таҷифхонаҳо тавре фароҳам мешавад, ки таъсироти ҷонибдорона надошта бошад ва зоеи ҳуқуқ ва ҷилавгирӣ аз адои онҳо дар маҳбас нагардад [2].

Адами маҳдудият. Ҳуқуқи маҳкумшудагон он чунон ки дар қонун пешбинӣ гардидааст, кам намегардад, бояд аз тарафи иҷрокунандагони қонун барояшон дода шавад ва маҳдуд нагардад, магар қонунгузор барои тадобири эҳтиётӣ баъзе маҳдудиятҳоро дар ҳуқуқи маҳкумшудагон қайд кардааст, ки дар сурате истисноӣ мешавад, ки ин ҳуқуқ коҳиш пайдо кунад, албатта, барои муддати маҳдуд ва начандон зиёд, баъд аз рафъи мушкилӣ ҳуқуқиашон дубора иода карда мешавад. Адами маҳдудияти вазъи ҳуқуқии маҳкумшудагон дар қонуни Ҷумҳурии Исломии Афғонистон чунин баён гардидааст: «Ҳуқуке, ки мутобиқи аҳкоми ин қонун барои маҳбусин пешбинӣ гардидааст, аз тарафи омирони маҳбас маҳдуд ё салб шуда наметавонад, магар ин ки назм, тартибот ва амнияти маҳбус ё тавқифхона дар хатар бошад. Дар ин сурат вазири адлия метавонад ин ҳуқуқро қисман барои муддати муваққат маҳдуд намояд. Далоили маҳдудияти ҳуқуқ дар парвандаҳои марбут дарҷ мегарданд [2]. Коркунони маҳобис метавонанд дар ҳолати истисноӣ, ба манзури ҷилавгирӣ аз хатароти эҳтимолӣ тадобири эҳтиётии мундариҷи банди 1 моддаи 4 иттихоз ва дар муддати 24 соат тайиди раиси умумии маҳобис ва вазири адлияро дар ин замина ахз намоянд ва ба волӣ гузориш диҳанд [2].

Бархӯрди муносиб бо маҳкумшудагон. Ҳар касе, ки ба ном инсон бошад, чи дар ҳолати озодӣ ва ё ҳам салби озодӣ ва маҳдуд шудани иродаи худ, таҳозои бархӯрди муносибро нисбат ба худаш аз дигар инсонҳои озод дорад, ки бояд ба вай мисли як инсон, ки хаторо муртакиб шудааст ва муҷозот ҳам гардидааст ва дар ҳоли гузаронидани замони маҳкумияти худ аст бархӯрд сурат нагирад, балки ба ҳайси як инсон бо дарназардошти вазъи ҳуқуқиаш бархӯрди муносиб сурат бигирад, то ки рафтори инсонҳои озод боиси тағйир дар ақида ва рафтори фикрии маҳкум эҷод карда ва баъд аз озодӣ як шаҳрванди хуб дар ҷомеа баргардад, на ин ки нисбати бадрафтории ҷазодиҳандагон ақидаҳои бештар гирифта, баъд аз озодӣ дубора даст ба ҷиноят зада, хавнок гардад, дар заминаи қонуни Ҷумҳурии Исломии Афғонистон чунин сароҳат дорад. Коркунони маҳобис мукаллафанд бо маҳбусин тавре бархӯрд намоянд, ки баъд аз раҳоӣ, эшон ба ҳайси шаҳрвандони тобеи қонун вориди ҷомеа гарданд [2].

Тамрин ва варзиш барои нигаҳдории саломатӣ. Инсон барои саломатии худ ниёз ба як силсила корҳои лозим дорад, ки аз ҷумла тамрин кардан ва варзиш намудан ҷузъи ҳамин барномаҳои зиндагӣ мебошанд, ки барои ҳар инсони озод ва ғайри озод, хурду калон, маҳкумшуда ва ғайримаҳкумшуда лозимӣ мебошад, ки битавонад сиҳатии худро аз осеб дидан ва ё ҳам мубтало шудан ба амрозҳои дарунӣ ва берунӣ дар амон нигаҳ дорад. Маҳкумшудагон, ки дар қайд ба сар мебаранд, низ тибқи қонуни Ҷумҳурии Исломии Афғонистон аз ин ҳаҚ бархӯрдор ҳастанд ва кадом маҳдудияте барои маҳкумшудагон дар қонун вуҷуд надорад ва дар қонун чунин сароҳат дорад: «Маҳбусин ҳаҚ доранд рӯзона барои муддате, ки ҳадди ақал ду соат дар фазои озод гаштугузор намоянд ё тамриноти варзиширо иҷро намояд, омири маҳбус метавонад ин муддатро дар ҳолати хос ва истисноӣ муддате, ки камтар аз як соат набошад, коҳиш диҳад. Дар ин сурат омири маҳбас мукаллаф аст аз иҷрооти хеш додситони марбутро огоҳ созад» [2].

Дастрасӣ ба хизматрасонии сиҳӣ. Идороти маҳбас бояд хадамоти сиҳии ройгонро ба маҳбусон дар ҳамкорӣ бо Вазорати сиҳатии омма фароҳам намоянд [2]. Дар сурате ки муолиҷаи маризи маҳбус дар маркази сиҳатии дохили маҳбас номумкин бошад, кормандони маҳбас метавонанд ба асоси пешниҳоди духтури муваззаф маризро ба шифохонаи муносиби берун аз маҳбас интиқол ва додситони марбутро бо мақсади таъмини амнияти вай фароҳам намоянд [2]. Духтур мукаллаф аст ҷиҳати риояи қавоиди умумӣ ва ҳифзи саломатӣ ғизои рӯзмарраро назорат ва ҳадди ақал ду бор дар ҳафта утоқҳои будубош ва хадамоти маҳбусинро муоина намояд [2]. ***Таълим ва тарбия***. Омӯхтан, аз ҷумлаи ҳуқуқи шаръӣ ва қонунии ҳар инсон аст. Ҳеҷ фарде наметавонад ин ҳуқуқи додашударо аз инсонҳо салб кунад ва ё ҳам монеи фарогирии ин ҳаҚ гардад, магар ин ки худ шахси ҳозир ба истифода кардани ин ҳаққи хеш намебошад. Ин ҳуқуқ барои ҳар шахси озод ва ғайри маҳкум ва барои шахси маҳкумшуда низ мебошад. Албатта, чигунагии иҷрои ин ҳуқуқ барои маҳкумшудагон мумкин дар кишварҳои ҷаҳон мухталиф бошад, аммо дар Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ин ҳаҚ барои маҳкумшуда дар назар гирифта шудааст ва бидуни

дарназардошти кадом маҳдудияте, ҳар маҳкумшуда метавонад баъд аз фароҳам шудани шароити лозими таълимӣ аз ҳама имконот истифода барад [2]. ***Иртибот бо оила ва хешовандон***. Маҳбусин дар маҳалоти хос таҳти назорати муваззифин аз тариқи мулоқотҳо, почта ва соир васоиле, ки назмро бар ҳам назананд, метавонанд бо оила ва хешовандони хеш дар тамос бошанд. Омирини маҳбас метавонанд ба асоси иҷозаи хаттии додситон ё маҳкамаи марбут, муросилот ва мукотиботи маҳбусинро назорат намуда, мавриди бозрасӣ қарор диҳанд [2]. ***Таълим ва омӯзиши касбӣ***. Зиндагиии иҷтимоӣ доштани касбу корро таҷозо менамояд. Инсонҳои озод ба хотири ҳамин касбу кор чи буҳронҳоеро ба башар халқ кардаанд, ки ҳама шоҳид ҳастем. Барои инсонҳои маҳкумшуда низ ин ғариза вуҷуд дорад. Бояд касб ва шуғл ёд бигирад ва ба хотири зиндагии вопасини баъд аз озодии худ ва таъмини маишати худ ва хонаводаи худ касбе дошта бошад, ки битавонад аз он тариқ умре маишат кунад, замоне ин амр муҳол аст, ки заминаи фарогириро давлат ва иҷрокунандагони қонун барои шахси маҳкумшуда муҳайё созанд ва василаҳои мавриди заруратро барояш фароҳам кунанд, ки дар ин замина қонунгузори Ҷумҳурии Исломии Афғонистон бетаввақуҳ набудааст [2]. ***Кор ва гирифтани дастмузд.*** Идороти маҳобис метавонанд фаъолиятҳои саноатӣ ва зироатии маҳобис марбутро ба тариқи тасаддиҳо давлатӣ ва ширкатҳои хусусӣ танзим намоянд. Соати кор ва рухсатиҳо мутобиқи аҳкоми Қонуни кор муқаррар мегарданд. Маҳбусини зироатпеша, ҳунарпеша ва саноаткор аз соир корҳои маъмулӣ озод буда, метавонанд мутобиқи касб ва пешаи худ корҳои марбутаро анҷом диҳанд [2]. ***Адои маносики динӣ ва мазҳабӣ***. Маҳбусин ва ашхоси таҳти таҳқиф ҳақ доранд ибодат ва маносики динӣ ва мазҳабиро бо риояи ҳуқуқи дигарон озодона адо ва таълимоти динии хешро касб намоянд [2].

Муфоҳимаи зарурӣ дар ҳолатҳои хос. Маҳбусин ҳақ доранд аз духул ё интиқолашон ба маҳобис ба наздикони марбут иттилоъ диҳанд [2]. Масъулини маҳобис мукаллафанд дар сурати дарёфти иттилоъ, ба маҳбусин аз вафот ва ё маризии хатарноки наздиконашон бетаъхир иттилоъ диҳанд. Наздикон ба ин тариқ муайян шудаанд: завҷа, шавҳар, падар, модар, фарзанд, бародар, хоҳар, падаркалон, модаркалон, набера, хусур ва хушдоман [2]. Масъулини маҳоким вазифадоранд аз вафот ё маризии хатарноки маҳбусин ба наздикони онҳо иттилоъ диҳанд [2].

Тадфини маҳкумшуда. Ҳар гоҳ маҳбус вафот кард, ҷасади вай ба наздиконаш дода мешавад, дар сурати набудани наздикон ё имтинои онҳо аз таслими баъд аз муоинаи тиббии адлӣ, майит тавассути идораи маҳбас дафн мегардад ва хароҷоташ аз ҷониби идороти маҳобис пардохта мешавад [2].

Рухсатӣ. Дурӣ аз иҷтимоъ сабаби фаромӯшӣ мешавад, бояд барои ин ки битавонем худро дубора дар зеҳнияти мардум ва иҷтимоъ ҳак намоем, лозим аст, ки баъзан ба дидани наздикони хеш равем. Аммо ин амр барои маҳкумшудагон корест душвор, чунки дар қайди қонун ҳастанд ва бидуни иҷозаи қонун наметавонанд коре бикунанд. Қонунгузор барои ин ки инсон аст ва ниёзи муошират дорад, маҳкумшудагонро аз ин ҳуқуқ маҳрум накардааст ва барои маҳкумшудагон низ ҳаққи рафтан ба иҷтимоъро дарҷи қонун намудааст.

Шикоёт. Маҳбусин ҳақ доранд ба омирони маҳобис, раиси умумии маҳбас, додситон ва вазири адлия, Комиссияи мустақили ҳуқуқи башари Афғонистон ва Шӯрои миллӣ шикояти шифоҳӣ ва хаттии хешро таҳдим намоянд. Шикояти хаттӣ қабл аз расидагӣ дар дафтари марбут сабт мегардад [2]. Шикоят ва аризае, ки додситон маҳоким ва соир идороти давлатӣ дахл дорад, тавассути идораи маҳбаси марбут дар муддати 24 соат таври маҳрамона ба идораи марбут ирсол мегардад [2]. Мароҷеи мундариҷи бандҳои 1, 2 ин модда мукаллафанд дар мавриди рафъи шикоёт дар ҳудуди аҳкоми қонун чораҳои зарурӣ андешанд.

Таҳияи репортаж ва иҷозати гирифтани акс ва филм аз маҳкумшудагон. Таҳияи репортажи пурсарусадо, гирифтани акс ва филм аз маҳбас таҳқифхонаҳо ва ашхоси мазнун, муттаҳам, маҳкум ва тавассути хабарнигорон ва расонаҳо ба иҷозаи ашхоси мазнун, муттаҳам ва маҳкум иҷозат дода мешавад.

Мулоқоти маҳкумшудагон бо атфолашон. Давлат мукаллаф аст заминаи ҳузури атфолро, ки ба ҳамроҳи модарон ва падаронашон дар дохили маҳбас ба сар мебаранд, то синни ҳафтсолагӣ дар маҳалли махсус ба гунае фароҳам намояд, ки волидайн битавонанд дар тӯли шабонарӯз кӯдаки худро мулоқот намоянд.

Иттилоъ ба наздикони маҳкумшуда ба эъдом. Идораи маҳбас мукаллаф аст таърихи иҷрои ҳукми эъдомро ба иттилои наздикони маҳкумшуда ва вакили вай бирасонад.

Мулоқоти наздикони шахси маҳкумшуда ба эъдом. Наздикони шахси маҳкумшуда метавонанд як рӯз қабл аз иҷрои ҳукми эъдом бо ӯ мулоқот намоянд.

Фароҳамоварии тасҳилоти маросими динӣ барои шахси маҳкумшуда ба эъдом. Ҳар гоҳ дин ё мазоҳиби шахси маҳкумшуда анҷоми маросими хосро талаб намояд, муваззафини идораи маҳбас мукаллафанд тасҳилоти лозимро барои ӯ фароҳам намоянд.

Таъхири иҷрои эъдом то ду сол баъд аз таърихи вазъи ҳамл. Ҳар гоҳ шахси маҳкум ба эъдом зани ҳомила бошад, иҷрои ҳукм то ду сол баъд аз таърихи вазъи он ба таъхир андохта мешавад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни асосии Ҷумҳурии Исломии Афғонистон. – 1382. - № 818.
2. Қонуни маҳобис ва тавқифхонаҳои Ҷумҳурии Исломии Афғонистон. Вазорати адлия. Ҷаридаи расмӣ. – 1386. -№ 923.
3. Қонуни иҷрооти ҷазоии Ҷумҳурии Исломии Афғонистон. Вазорати адлия. Ҷаридаи расмӣ. – 1393. -№ 1132.
4. Муқаррараи танзими умури маҳобис ва тавқифхонаҳо. Ҷумҳурии Исломии Афғонистон. Вазорати адлия. Ҷаридаи расмӣ. – 1386. -№ 935.
5. Усули асосии рафтор бо зиндониён. – 1990.
6. Эъломияи ҷаҳонии ҳуқуқи башар. 10 декабри соли 1948.
7. Мисоқи байналмилалии ҳуқуқи маданӣ ва сиёсӣ. – 1966.

ВАЗЪИ ҲУҚУҚИИ МАҲКУМШУДАГОН БАР АСОСИ ҚАВОНИНИ АФҒОНИСТОН ВА ДИГАР ЭЪЛОМИЯҲОИ ҶАҲОНӢ

Дар мақолаи мазкур аз вазъи ҳуқуқии маҳкумшудагон ба зиндон дар қонунгузории Ҷумҳурии Исломии Афғонистон сухан меравад. Масъалаи мазкур риояи ҳуқуқи башар, адами маҳдудияти ҳуқуқи маҳкумшуда, бархӯрди муносиб бо маҳкумшудагон, тамрину варзиш барои саломатӣ, дастрасӣ ба хадамоти сиҳӣ, омӯзишу парвариш, иртибот бо оила ва хешовандон, таълим ва ҳолоти хос, тадфини маҳкумшуда, рухсатӣ, шикоёт, таҳияи гузориш ва иҷозати гирифтани аксу филм аз маҳкумшудагон, мулоқоти маҳкумшудагон бо кӯдаконашон, иттилоъ ба наздикони маҳкумшуда ба эъдом, мулоқоти наздикони шахси маҳкумшуда ба эъдом, фароҳамоварии тасҳилоти маросими динӣ барои шахси маҳкумшуда ва таъхири иҷрои эъдоми зан то ду сол баъд аз таваллуди кӯдакро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: маҳкумшудагон, ҳуқуқи башар, таълим ва тарбия, адами маҳдудияти ҳуқуқи таъйиншудаи қонунӣ.

ПРАВОВОЙ СТАТУС ОСУЖДЕННЫХ НА ОСНОВЕ АФГАНСКИХ И ДРУГИХ МИРОВЫХ ДЕКЛАРАЦИЙ

В данной статье рассматривается правовой статус лиц, приговоренных к тюремному заключению в законодательстве Исламской Республики Афганистан. В статье речь идет о соблюдении прав человека, ограничении прав осужденных, об адекватном подходе к заключенным, о контактах и занятиях спортом заключенных, доступе к услугам помощи, образовании и воспитании, общении с семьей и родственниками, образовании и случаях лишения свободы, разрешении пыток, получить интервью и разрешение на снимки фото из мест лишения свободы, свидание осужденных с детьми, информировании родственников заключенных об их правах, разрешение о проведении религиозного обряда для заключенных и обязанности женщин-осужденных, живущих до двух лет после рождения ребенка в местах лишения свободы.

Ключевые слова: заключенные, права человека, образование и воспитание, Закон, правовой статус.

LEGAL STATUS OF CONVICTS BASED ON AFGHAN AND OTHER WORLD DECLARATIONS

This article examines the legal status of people sentenced to prison in the legislation of the Islamic Republic of Afghanistan. The article deals with the observance of human rights, restrictions on the rights of convicts, an adequate approach to prisoners, contacts and sports activities of prisoners, access to assistance services, education and upbringing, communication with family and relatives, education and cases of deprivation of liberty, permission to torture, getting interviews and permission to take photos from places of detention, meeting convicts with children, informing relatives of prisoners about their rights, permission to conduct religious rites for prisoners and the duties of female convicts, living up to two years after the birth of a child in places of deprivation of liberty.

Keywords: prisoners, human rights, education and upbringing, Law, legal status.

Сведения об авторе: ***Расулуглу Хидоятуллох*** – магистрант второго курса юридического факультета Таджикского национального университета. Тел: **00929 17 81 26 81**. Email: **Hedayatullah656@gmail.com**

Information about the author: ***Rasuluglu Hidoyatulloh*** – second-year master's student at the Faculty of Law of the Tajik National University. Tel: **00929 17 81 26 81**. Email: **Hedayatullah656@gmail.com**

МАФҲУМ ВА НАМУДҲОИ ШАХСОНИ СЕЮМ ДАР МУРОФИАИ ГРАЖДАНӢ

Раҳмонов Б.Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ба ғайр аз субъектоне, ки дар мурофиаи граждани ба сифати даъвогарон ва ҷавобгарон иштирок мекунанд, дар ҳал намудани баҳси байни онҳо мумкин аст, ки дигар шахсон низ манфиатдор бошанд, ки метавонад дар мурофиа ба сифати шахсони сеюм баромад намоянд.Шахсони сеюм дар мурофиаи граждани – ин чунин шахсони дар парванда иштироккунандае мебошанд, ки ба парвандаи аллакай дар суд оғоз кардашуда барои ҳимояи ҳуқуқҳо ё манфиатҳои қонунии худ, ки бо манфиатҳои тарафҳои аввалӣ мувофиқ намеоянд, дохил мешаванд ва ё ҷалб карда мешаванд, чунки ҳалномаи суд аз рӯи парванда метавонад ба ҳуқуқу манфиатҳои онҳо низ таъсир намояд. Истеҳсолоти даъвогӣ бидуни даъвогар ва ҷавобгар маъное надорад: баҳси ҳуқуқии пайдошудаи байни онҳо предмет ва мушаххасоти мурофиаро муайян менамояд. Инчунин ҳолатҳое вуҷуд дорад, ки ҳалли баҳси моддӣ – ҳуқуқӣ байни даъвогар ва ҷавобгар дар ҳоли ҳозир ё ин ки дар оянда ба ҳуқуқҳои моддии барҳе аз шахсон дар шакли муайян, мустақим ва ё бавосита, ки бо муносибатҳои ҳуқуқӣ алоқаманд буда, предмети мурофиа мебошад, таъсири худро мерасонад. Махсусан дар чунин ҳолат дар парванда иштироки шахсони сеюм мумкин мегардад. Умуман, номгузории “шахсони сеюм” маънои онро дорад, ки онҳо дар муносибат бо баҳси судӣ ба сифати шахсони сеюм баромад мекунанд (даъвогар – шахси якум, ҷавобгар – шахси дуюм), яъне онҳо наметавонанд дар амал ташаббускори мурофиаи граждани бошанд: онҳо ҳамеша бо ташаббуси даъвогар дар мурофиаи оғозгардида пайдо мешаванд. Чунончи шахсони сеюм ба таври юридикӣ бо предмети мурофиа алоқаманд мебошанд, барои онҳо дар парванда манфиат доштан хос мебошад. Вобаста ба қонунгузории Федератсияи Россия ду намуди шахсони сеюм вуҷуд дорад: а) шахсоне, ки ба предмети баҳс талаботи мустақилона пешниҳод мекунанд (моддаи 42 КМГ); б) шахсоне, ки ба предмети баҳс талаботи мустақилона пешниҳод намекунанд (моддаи 43 КМГ). Дар воқеъ ин институтҳои мурофиавӣ, танзимкунандаи мақоми ду субъекти мустақилона, ки дар парвандаи мурофиаи граждани иштирок мекунанд, ба ҳисоб меравад. Шахсони сеюме, ки ба предмети баҳс талаботи мустақилона пешниҳод мекунанд, метавонанд ба парванда пеш аз қабули қарори суди зинаи якум ворид шаванд. Онҳо аз тамоми ҳуқуқҳо истифода мебаранд ва дорои тамоми ӯҳдадориҳои даъвогар мебошанд (қисми 1 моддаи 42 КМГ). Шахсони сеюме, ки талаботи мустақилона пешниҳод мекунанд, бо предмети мурофиа имконияти пайдо шудани асосҳои гуногуни ҳуқуқҳои моддии табииро доранд. Ҳамчунин манфиатҳои молӣ ва ғайримолӣ метавонад объекти гуногуни муносибатҳои моддӣ - ҳуқуқӣ бошад. Ин боиси он мегардад, ки қисми даъво ва имконияти баррасии даъвои даъвогар ва даъвои шахсони сеюм дар як парванда имкон дошта бошад. Мустақилияти талабот нисбати предмети баҳс аз робитаҳои моддӣ – ҳуқуқие, ки дар он шахсони сеюм иштирок мекунанд, вобастагӣ дорад. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар зери истилоҳи предмети баҳс чӣ фаҳмидан мумкин аст. Барои аниқ муайян кардан маълум менамоем, ки сухан дар бораи робитаи шахси сеюм оид ба баҳси ҳуқуқӣ меравад, ки иштирокчиёни асосии он даъвогар ва ҷавобгар мебошанд. Баҳс дар бораи ҳуқуқ – ин ҳаммаънои дараҷаи “муносибатҳои моддӣ – ҳуқуқии баҳснок” мебошад. Предмети чунин муносибати моддӣ – ҳуқуқӣ манфиати аниқи молӣ ва ё ғайримолӣ ба шумор меравад, ки дар ин замина ба вуҷуд омадани ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои моддӣ ба миён меояд.

Шахсони сеюме, ки ба предмети баҳс талаботи мустақилона пешниҳод намекунанд, метавонанд то қабули қарори суди марҳилаи якум аз тарафи даъвогар ё ҷавобгар вориди парванда шаванд, агар ин ба ҳуқуқ ва ё ӯҳдадориҳои яке аз тарафҳо таъсири худро расонад. Имконияти иштироки шахсони сеюм дар мурофиа, ки талаботи мустақилона пешниҳод намекунанд, чунин шартгузорӣ карда шудааст:

- онҳо субъекти муносибатҳои баҳсноки моддӣ – ҳуқуқӣ ба ҳисоб намераванд;

-- онҳо субъекти дуюминдараҷаи яке аз тарафи баромадкунанда оид ба муносибатҳои моддӣ – ҳуқуқӣ мебошанд;

-- муносибатҳои моддӣ – ҳуқуқие, ки шахсони сеюмро бо яке аз тарафҳо ҳамоҳанг месозад, предмети мурофиа ба шумор намеравад; - - инчунин муносибатҳои моддӣ – ҳуқуқие вуҷуд дорад, ки шахсони сеюм бо муносибатҳои моддӣ – ҳуқуқие, ки дар он иштирок карда, предмети мурофиаро ташкил медиҳанд.

Вобаста аз он, ки хусусияти манфиатдорӣ ба натиҷаи баҳси байни тарафҳои аввалӣ гуногун буда, метавонад, қонунгузории мурофиавии амалкунанда ду намуди шахсони сеюмро фарқ мекунад: шахсони сеюме, ки нисбат ба предмети баҳс талаботи мустақилона пешниҳод мекунанд; шахсони сеюме, ки ба предмети баҳс талаботи мустақилона пешниҳод накардаанд. Шахсони сеюме, ки ба мавзӯи баҳс талаботи мустақил пешниҳод мекунанд. Шахсони сеюме, ки нисбат ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод намудаанд, метавонанд ба мурофиа то қабул намудани санади судӣ аз рӯйи парванда аз ҷониби суди марҳилаи якум ҳамроҳ карда шаванд. Судя ҷиҳати эътироф ё рад намудан ба сифати шахсони сеюме, ки нисбат ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод менамоянд, таъинот қабул мекунад. Нисбат ба ин таъиноти суд шахсони иштирокчии парванда метавонанд шикояти хусусӣ пешниҳод намоянд. Шахсони сеюме, ки нисбат ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод намудаанд, аз тамоми ҳуқуқи даъвогар истифода мебаранд ва ӯҳдадориҳои даъвогарро ба зимма доранд. Моддаи тафсиршаванда ба шахсони сеюме, ки ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод намудаанд ва тартиби ба мурофиа ворид гардидани онҳо бахшида шудааст. Шахсони сеюм дар мурофиаи граждани ба ҳайати шахсони иштирокчии парвандаи граждани дохил мешаванд ва бинобар ин, тамоми нишонаҳои ин субъектҳоро доранд. Дар зери мафҳуми шахсони сеюм дар мурофиаи граждани шахсоне дар назар дошта мешаванд, ки ба мурофиаи граждании бо ибтикори шахсони дигар оғозгардида бо мақсади ҳимояи ҳуқуқҳои субъективӣ ва манфиатҳои қонунии худ ворид мегарданд. Тибқи қонуни мурофиаи граждани шахсони сеюм ба ду намуд тақсим мешаванд: а) шахсони сеюм, ки ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод менамоянд(моддаи 44 КМГ ҶТ); б) шахсони сеюм, ки ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод намекунанд (моддаи 45 КМГ ҶТ). Ҳар ду намуди шахсони сеюм нишонаҳои умумии зеринро доранд: 1) онҳо ба мурофиаи граждании оғозгардида то қабули ҳалномаи судӣ метавонанд ё бояд ворид шаванд; 2) онҳо ба оқибати кор манфиати ҳуқуқии моддӣ доранд. Моҳияти иштироки шахсони сеюмро дар мурофиаи граждани дар адабиёти ҳуқуқӣ чунин арзёбӣ мекунанд: иштироки шахсони сеюм дар мурофиаи граждани ба ҳалли саривақт ва дурусти парванда шароити мусоид фароҳам меоварад. Чунки ҳамаи ҳолатҳои кор муқаррар гардида, далелҳои ҷамъшуда дар якҷоягӣ таҳқиқ карда шаванд. Ҳамзамон иштироки шахсони сеюм дар мурофиаи граждани амали принсипи сарфакории мурофиавиро таъмин менамояд.

Шахсони сеюм, ки ба мавзӯи баҳс талаботи мустақил пешниҳод мекунанд, шахсоне мебошанд, ки ба мурофиаи граждании оғозгардида бо мақсади ҳимояи ҳуқуқҳои субъективии худ бо роҳи пешниҳоди талабот, ки талаботро оид ба даъвои аввала пурра ё қисман истисно мекунад, ворид мешавад. Шахсони сеюм, ки ба мавзӯи баҳс талаботи мустақил пешниҳод мекунад, дорои нишонаҳои зерин мебошад: а) онҳо ба мурофиаи граждании бо ташаббуси шахсони дигар оғозгардида ворид мешаванд; б) баъди қабули ҳалномаи судӣ ҳуқуқи ба мурофиаи “бегона” ворид шуданро гум мекунанд; в) онҳо дар мурофиаи граждани ҳуқуқи субъективии худро ҳимоя мекунанд; г) талаботи шахсони сеюм, ки ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод мекунанд талаботро оид ба даъвои аввала пурра ё қисман истисно мекунад. Мутобиқи қисми 1 моддаи тафсиршаванда шахсони сеюм, ки ба мавзӯи баҳс талаботи мустақил пешниҳод мекунанд, то қабули санади судӣ оид ба парванда аз ҷониби суди марҳилаи якум метавонанд ба мурофиа ҳамроҳ шаванд. Дар асоси қисми 2 моддаи тафсиршаванда ба сифати шахсони сеюме, ки нисбат ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод мекунанд, эътироф кардан ё рад намудани эътироф кардан бо таъиноти судӣ аз ҷониби суд расмӣ карда мешавад. Суд аризаи даъвогии шахси сеюмро ба шарте қабул мекунад, ки агар вай бо мавзӯи баҳси аввала алоқаманд бошад. Дар натиҷаи қабули ин аризаи даъвогӣ даъвогар ва ҷавобгари аввала ба сифати ҷавобагрон оид ба даъвои шахси сеюм баромад мекунанд. Намуди мазкури шахсони сеюм аз ҳамдаъвогарон фарқ мекунанд. Чунки талаботи даъвоии шахси сеюм ба талаботи даъвоии даъвогари аввала муқобил аст.

Онҳо ҳамдигарро пурра ё қисман истисно мекунанд. Нисбат ба ин таъиноти судӣ оид ба эътироф намудан ё рад намудани эътироф намудан ба сифати шахсони сеюм, ки ба мавзӯи баҳс талаботи мустақил пешниҳод мекунанд, тарафҳо ва дигар шахсони иштирокчии парванда метавонанд шикояти хусусӣ пешниҳод намоянд. Тибқи қисми 3 моддаи тафсиршаванда шахсони сеюме, ки нисбат ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод намудаанд, аз тамоми ҳуқуҳои субъективии мурофиавии граждании даъвогар истифода мебаранд ва ӯҳдадориҳои субъективии мурофиавии граждании даъвогарро ба зимма доранд. Шахсони сеюме, ки ба мавзӯи баҳс талаботи мустақил пешниҳод намекунанд.

Шахсони сеюме, ки нисбат ба предмети баҳс талаботи мустақилона пешниҳод накардаанд – ин шахсоне мебошанд, ки дар мурофиа дар тарафи даъвогар ё ҷавобгар бо мақсади ҳимояи манфиатҳои худ вобаста ба имконияти нисбати вай дар оянда пешниҳод намудани даъвои регресӣ ё бо дигар сабаби манфиатдорӣ ба натиҷаи парванда иштирок мекунанд. Аломати чунин шахсони сеюм инҳоянд:

-мавҷуд набудани талаботи мустақилона ба предмети баҳс; -дохил шудан ба парвандаи аллакай бо ташаббуси даъвогар оғозкардашуда ва дар он дар тарафи даъвогар ё ҷавобгар иштирок кардан;

-мавҷуд будани алоқаи моддӣ – ҳуқуқӣ танҳо ба шахсе, ки дар тарафи он шахси сеюм баромад мекунад;

-манфиатҳои худро ҳимоя кардани шахси сеюм, чунки ҳалнома аз рӯи парванда метавонад ба ҳуқуқу ӯҳдадориҳои вай таъсир расонад.

Бо фарқият аз шахсони сеюме, ки нисбат ба предмети баҳс талаботи мустақилона пешниҳод мекунанд, шахсони сеюме, ки чунин талабот пешниҳод накардаанд, амалҳоеро, ки барои ихтиёрдорӣ намудани предмети баҳс равона карда шудаанд, иҷро карда наметавонанд. Мувофиқи моддаи 45 Кодекси мурофиавии граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон шахсони сеюме, ки нисбат ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод накардаанд.

1) Шахсони сеюме, ки ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод накардаанд, метавонанд дар мурофиа ба ҷонибдории даъвогар ё ҷавобгар то қабул намудани санади судӣ аз рӯйи парванда аз ҷониби суди марҳилаи якум ҳамроҳ шаванд, агар ҳалнома ба ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои онҳо ё яке аз тарафҳо таъсир расонад.

2) Шахсони сеюме, ки нисбат ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод накардаанд, мутобиқи моддаи 134 ҳамин Кодекс ба суд аризаи хаттӣ пешниҳод мекунанд. Ба аризаи шахсони сеюме, ки нисбат ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод накардаанд, мутаносибан ба теъдоди шахсони иштирокчии парванда нусхаи онҳо замима мегардад.

3) Шахсони сеюме, ки ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод накардаанд, метавонанд ҷиҳати иштирок дар мурофиа, инчунин тибқи аризаи хаттии шахсони иштирокчии парванда ҷалб карда шаванд, ки дар он бояд асосҳои ҷалби шахси сеюм зикр гарданд. Нусхаи ариза ба шахси сеюм, инчунин ба дигар шахсони иштирокчии парванда супорида мешавад.

4) Шахсони сеюме, ки ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод накардаанд, аз ҳуқуқҳои мурофиавӣ истифода мебаранд ва дорои ӯҳдадориҳои мурофиавии тарафҳо мебошанд, ба истиснои ҳуқуқ барои тағйир додани асос ва мавзӯи даъво, зиёд ё кам кардани андозаи талаботи даъво, даст кашидан аз даъво, эътирофи даъво, бастани созиши оштӣ, инчунин пешниҳоди даъвои муқобили даъво ва талаботи иҷрои маҷбурии санади судӣ.

Моддаи тафсиршаванда ба шахсони сеюме, ки нисбат ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод накардаанд ва тартиби ворид шудани онҳо ба мурофиа бахшида шудааст. Шахсони сеюме, ки нисбат ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод накардаанд, дар мурофиаи граждани ба ҳайати шахсони иштирокчии парвандаи граждани дохил мешаванд ва бинобар ин, тамоми нишонаҳои ин намуди субъектҳои мурофиаи гражданиро доранд. Шахсони сеюме, ки нисбат ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод намекунанд, ин шахсоне мебошанд, ки ба мурофиаи граждании оғозгардида бо мақсади ҳимояи манфиатҳои қонунии худ бо роҳи баратараф намудани оқибатҳои манфии ҳалномаи судӣ оид ба даъвои аввала нисбат ба ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳояшон дар иртибот бо

яке аз тарафҳо ворид мешавад. Шахсони сеюме, ки ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод намекунанд, дорои нишонаҳои зерин мебошанд; а) онҳо ба мурофиаи граждании бо ташаббуси шахсони дигар оғозгардида ворид мешаванд; б) баъди қабули ҳалномаи судӣ ҳуқуқи ба мурофиаи "бегона" ворид шуданро гум мекунанд; в) онҳо дар мурофиаи граждани манфиатҳои қонунии худро ҳимоя мекунанд.

Дар зери мафҳуми манфиатҳои қонунии шахсони сеюм, ки ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод намекунанд, баратараф намудани оқибатҳои манфии ҳалномаи судӣ аз рӯйи даъвои аввала нисбат ба ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои онҳо дар иртибот бо яке аз тарафҳои даъвои аввала фаҳмида мешавад. Бо дарназардошти нишонаҳои зикршудаи шахсони сеюм, ки ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод намекунанд, ба хулоса омадан мумкин аст, ки дар қисми 1 моддаи тафсиршаванда ба иштибоҳи техникӣ роҳ дода шудааст, ки мазмуни онро ҷиддан тағйир медиҳад. Аз ин рӯ, ба мақсади бартараф намудани ин иштибоҳи техникӣ таклиф менамоем, ки дар қисми 1 моддаи тафсиршаванда сеюмин калимаи "ё" ба калимаҳои "нисбат ба" иваз карда шавад. Мутобиқи қисми 1 моддаи тафсиршаванда шахсони сеюме, ки ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод намекунанд, то қабули санади судӣ оид ба парванда аз ҷониби суди марҳилаи якум метавонанд ба мурофиа ҳамроҳ карда шаванд. Мувофиқи қисми 2 моддаи тафсиршаванда бо тафовут аз моддаи 105 Кодекси мурофиавии граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1963 шахсони сеюме, ки нисбат ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод намекунанд, ба мурофиаи граждани бо роҳи пешниҳоди ариза ворид мешаванд. Аризаи мазкур дар асоси моддаи 134 КМГ ҶТ бо дарназардошти махсусияти вазъи ҳуқуқии шахсони сеюме, ки нисбат ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод накардаанд, таҳия карда мешавад ва ба он нусхаҳо мутаносибан ба теъдоди шахсони иштирокчии парванда замима карда мешавад. Қисми 3 моддаи тафсиршаванда муайян менамояд, ки шахсони сеюме, ки ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод накардаанд, мумкин аст бо ибтикори дигар шахсони иштирокчии парвандаи граждани ба мурофиаи граждани ҷалб карда шаванд. Ба ин мақсад шахси иштирокчии парвандаи граждани ба суд аризаи хаттӣ бояд пешниҳод кунад. Дар аризаи мазкур асосҳои ҷалби шахси сеюм зикр карда шуда, нусхаи он ба шахси сеюм ва дигар шахсони иштирокчии парванда супорида мешавад. Тибқи қисми 4 моддаи тафсиршаванда шахсони сеюме, ки нисбат ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод накардаанд, аз ҳуқуқҳои субъективии мурофиавии граждании даъвогар истифода мебаранд ва ӯҳдадориҳои субъективии мурофиавии граждании даъвогарро ба зимма доранд. Аммо чи тавре, ки қаблан зикр кардем, ин намуди шахсони сеюм дар мурофиаи граждании бо ибтикори дигар шахсон оғозшуда, манфиатҳои қонунии худро ҳимоя мекунанд. Аз ин рӯ, ин шахсон даъвои мустақилона пешниҳод намекунанд. Мувофиқан, ҳуқуқҳои мурофиавиеро, ки бо ихиёрдорӣ намудани даъво алоқаманд мебошанд, надоранд, яъне шахсони сеюме, ки нисбат ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод намекунанд, ҳуқуқ барои тағйир додани асос ва мавзӯи даъво, зиёд ё кам кардани андозаи талаботи даъво, даст кашидан аз даъво, эътирофи даъво, бастани созиши оштӣ, инчунин пешниҳоди даъвои муқобили даъво аз талаботи ичрои маҷбурии санади судӣ надоранд.

АДАБИЁТ

1) Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994. Бо тағйироту иловаҳо аз 26.09.1999, 22.06.2003 ва 22.05.2016 сол. Душанбе: "Матн" 2016.
2) Курс гражданского процесса / Т.В. Сахнова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Статут, 2014. – 784 с.
3) Маҷмӯи мавзӯҳо аз фанни таълимии "Ҳуқуқи мурофиавии граждани".
4) Тафсири Кодекси мурофиавии граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон-Душанбе: "ЭР-граф", 2013-с.73.
5) Тафсири Кодекси мурофиавии граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон-Душанбе: Шакли электронӣ.

МАФҲУМ ВА НАМУДҲОИ ШАХСОНИ СЕЮМ ДАР МУРОФИАИ ГРАЖДАНӢ

Шахсони сеюм дар мурофиаи граждани ба гӯруҳи тарафҳо, яъне даъвогар ва ҷавобгар ки дар парванда иштирок мекунанд, дохил мешаванд. Ҳолати ҳуқуқии онҳо ба мисли тарафҳо дар рафти парванда аз манфиатҳои моддӣ – ҳуқуқӣ ва мурофиавӣ – ҳуқуқӣ иборат мебошад. Дар мурофиа аз номи худ ва барои ҳимояи манфиатҳои худ баромад мекунанд. Бори аввал проблемаи иштироки шахсони сеюм дар мурофиаи граждани аз тарафи олими рус А.Ф. Клейнман коркард карда шудааст. Бо фарқият аз тарафҳо, шахсони сеюм

ташаббускори ба вуҷудорандаи парвандаи граждани ба ҳисоб намераванд, аз ин лиҳоз онҳо дар таъсисдиҳии аввалиндараҷаи муносибатҳои баҳсноки моддӣ иштирок намекунанд.

Калидвожаҳо: Ҳукуқи мурофиавии граждани, мафҳуми шахсони сеюм, намудҳои шахсони сеюм, мавзӯи баҳс, талаботи шахсони сеюм.

ПОНЯТИЕ И ВИДЫ ТРЕТЬИХ ЛИЦ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

Третьи лица в гражданском процессе относятся к той же группе лиц, участвующих в деле, что и стороны (истец и ответчик). Их правовое положение характеризуется тем, что они, как и стороны, имеют и материально – правовую, и процессуально – правовую заинтересованность в исходе дел. Выступают в процессе от своего имени и в защиту своих интересов. Впервые проблема участия третьих лиц в гражданском процессе была разработана А.Ф. Клейнманом. В отличие от сторон третьи лица не являются инициаторами возбуждения гражданского дела, поэтому они и не участвуют в формировании первоначального материального спорного правоотношения.

Ключевые слова: Гражданское процессуальное право, понятие третьих лиц, виды третьих лиц, тема спора, интересы третьих лиц.

THE CONCEPT AND TYPES OF THIRD PARTIES IN CIVIL PROCEEDINGS.

Third parties in civil proceedings belong to the same group of persons involved in the case as parties (plaintiff and defendant). Their legal status is characterized by the fact that they like the parties, have and substantive, and procedural and legal interest in the outcome of the case. Perform in process on their own behalf and in defense of their interests. For the first time, the problem of the participation of third parties in civil proceedings was developed by A.F. Kleinman. Unlike the parties, third parties are not initiators of civil proceeding, therefore, they do not participate in the formation of the initial material controversial legal relationship.

Keywords: Civil procedural law, third party concept, types of third parties, topic of controversy, interests of third parties.

Сведения об авторе: ***Рахмонов Бахром Боронович*** – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** Республика Таджикистан, г.Душанбе. Телефон: 501999968.

Information about the author: ***Rahmonov Bahrom Boronovich*** – Tajik national University, graduate student of Faculty of Law. **Adress:** Republic of Tajikistan, Dushanbe city. **Phone:** 501999968.

ҲУКУМАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН МАҚОМОТИ МАРКАЗИ ҲОКИМИЯТИ ИҶРОИЯ

Раҷабализода Ёқуб

Дар асоси қонунгузорӣ зери мафҳуми низоми мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ - маҷмӯи мақомоте, ки таҳти тобеияти якдигар (муносибатҳои иерархӣ) қарор дошта, функсияҳои идоракунии давлатиро мустақилона ва дар ҳамкории мутақобила татбиқ менамоянд ва ба мақомоти иҷроияи марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ тақсим мешаванд фаҳмида мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми ҳокимияти иҷроия гуногун буда, ин гуногунрангӣ ба омилҳои ҷуғрофӣ, иқтисодию иҷтимоӣ, фарҳангӣ, сиёсию маъмурӣ ва ғайра вобаста мебошад, то ки ягон соҳаи ҳаёти ҷамъият аз идоракунии давлатӣ берун намонад. Яъне, низоми мақомоти ҳокимияти иҷроия ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятиро бо роҳбарии давлатӣ таъмин месозад. Ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон боби 5- уми Конституцсия бахшида шудааст. Ҳарчанд дар меъёрҳои конституцсионӣ тавсифи мавқеи ин мақом ҷой надошта бошад ҳам, он мақоми конституцсионӣ буда, ба низоми мақоми ҳокимияти давлатӣ шомил аст. Таҳлили меъёрҳои конституцсионӣ нишон медиҳад, ки Ҳукумати ҷумҳурӣ дорои ваколатҳои давлатӣ- ҳокимиятӣ мебошад, ки ба тамоми қаламрави Тоҷикистон паҳн шуда, зинаи масъулияти ин мақомро барои ҳолат ва фаъолияти ҳокимияти иҷроия ошкор менамояд. Масоили марбут ба ташкил, фаъолият ва салоҳияти Ҳукумат бо Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 12 май 2001 муайян мегардад. Дар моддаи якуми ин Қонуни конституцсионӣ омадааст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми ҳокимияти иҷроия мебошад. Вобаста ба ҳамин меъёри қонунгузорӣ бояд зикр намуд, ки дар адабиёти ҳуқуқии ватанӣ баъзан Ҳукумати ҷумҳурӣ чун мақоми олии ҳокимияти иҷроия ёдрас мешавад ё худ таклиф мегардад, ки ба ин маънӣ меъёр ба қонунгузории ҷорӣ илова гардад.

Гуруҳи дигари олимон бошанд бар он ақидаанд, ки чунин тасдиқ мавриди сарвари ҳокимияти иҷроия будани Президент иштибоҳ аст, зеро танҳо Президент зинаи олии ҳокимияти иҷроияро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷассум менамояд. Фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҷараёнҳое, ки дар ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодӣ- иҷтимоии ҷомеа сурат доранд, зич алоқаманд аст. Амалияи ҳаёти давлатии ҳама мамолик, новобаста аз сохти иҷтимоӣ ва иқтисодии онҳо, аз он шаҳодат медиҳад, ки вазифаи амалисози сиёсати давлатӣ дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ба ӯҳдаи ҳокимияти иҷроия аст. Идоракунии давлатӣ чун ҷараёни ҳамарӯзаи тамоси давлат бо равандҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки аз ҷумла ҳифзи бехатарии миллӣ, мубориза бо ҷиноятқорӣ, ҳифзи иҷтимоии аҳолиро дар бар мегирад, пеш аз ҳама, ба зиммаи низоми ҳокимияти иҷроия вогузор гардидааст.

Қонунгузорӣ мавқеи Ҳукумати ҷумҳуриро чун мақоми коллегиалӣ мустаҳкам менамояд. Дар моддаи 73- и Конституцсия ҳайати Ҳукумати Тоҷикистон чунин муайян шудааст: Сарвазир, муовини якум ва муовинони ӯ, вазирон, раисони кумитаҳои давлатӣ. Меъёри конституцсионӣ тавре мебинем, номгӯи пӯшидаи шахсонеро, ки ба ҳайати Ҳукумат шомиланд дар бар мегирад. Дар таҷрибаи давлатдории хориҷӣ ҳолатҳои муқарар намудани «вазири бе ҷомадон» ҷой дорад, ки мувофиқи он шахси мансабдори давлатӣ барои иҷрои супориши муайян, самти муайян масъул гашта, ба ягон мақоми алоҳидаи ҳокимияти иҷроия роҳбарӣ намекунад. Дар Федератсияи Россия бошад, мувофиқи қонунгузории он, роҳбарони дигар сифат мақомоти ҳокимияти иҷроия, ба ғайр аз вазорат, танҳо мавриде аъзои Ҳукумат шуда метавонанд, ки агар нисбати онҳо мавқеи (статуси) вазирӣ муқаррар гардад. Вобаста ба зикри ҳайати Ҳукумат ба як масъалаи дигар низ мебояд равшанӣ андохт. Баъзан, дар адабиёти ҳуқуқии ватанӣ ҳангоми таҳлили ҳайати Ҳукумати ҷумҳурӣ Президент, ки раиси Ҳукумат аст, ёдрас намегардад. Барои таҳвияти мавқеъ иловатан бояд таъкид намуд, ки чунин тасвиб хилофи Конституцсия ва қонунгузории ҷорӣ мебошад. Банди 1- и моддаи 73- уми Конституцсия на дар алоҳидагӣ, балки пайваста бо талаботи банди 1- уми моддаи 74, ки дар он Президент чун сарвари ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) тавсиф ёфтааст, хулосабандӣ мегардад. Пас, ҳайати Ҳукумати Тоҷикистон аз Президент, Сарвазир, муовинони ӯ, вазирон ва раисони кумитаҳои давлатӣ иборат аст. Дар меъёри дахлдори конституцсионӣ дар ҳайати Ҳукумат ёдрас нагаштани Президентро ба ақидаи мо, мебояд танҳо чун омили иловаи масъулияти ин мақоми иҷроия назди сардори давлат баҳогузорӣ намуд. Ҳарчанд дар матни Конституцсия мавқеи Ҳукумат бевосита тавсиф наёфта бошад, ҳам ба ин кор меъёри банди дуюми моддаи 73- и Конституцсия мусоидат менамояд. Дар он омадааст, ки Ҳукумат роҳбарии самараноки соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иҷрои қонунҳо, қарорҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, фармону амрҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикстонро таъмин мекунад. Аз мазмуни ин меъёри конституцсионӣ ду хулосаи муҳим бармеояд. Якум, Ҳукумат чун мақоми ваколати умум зуҳур меёбад, зеро роҳбарии соҳаҳои ҳаёти ҷомеаро таъмин месозад. Дуюм, Ҳукумат бевосита чун мақоми иҷроия тавсиф меёбад, зеро иҷрои ҳама асноди қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба ӯҳда дорад.

Банди 1- и моддаи 74- уми Конституцсия ҳатмӣ будани иҷрои асноди Ҳукуматро дар қаламрави Тоҷикистон муқаррар менамояд, ки далолати ваколатҳои давлатӣ- ҳокимияти ин мақом мебошад. Дар ҳамбастагӣ ин меъёрҳои конституцсионӣ ба хулоса меоранд, ки Ҳукумати Тоҷикистон мақоми ҳокимияти давлатӣ буда, шомили шохаи мустақили ҳокимияти давлатӣ- ҳокимияти иҷроия мебошад. Мавқеи махсуси Ҳукумати ҷумҳурӣ инчунин дар масъулияти сиёсии он назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос меёбад. Мувофиқи банди 3 - и моддаи 74- уми Конституцсия Ҳукумат дар мавриди ғайриимкон донистани иҷрои фаъолияти мӯътадили худ метавонад ба Президент аз хусуси истеъфо арз намояд. Ҳар як аъзои Ҳукумат низ ҳуқуқи истеъфо дорад. Аз ин рӯ, Ҳукумати ҷумҳурӣ (аъзоёни он дар олоҳидагӣ) танҳо назди Президент метавонанд аз хусуси истеъфо арз намоянд, зеро ин мақом танҳо дар назди Президент ҳисоботдиҳанда ва масъул аст. Президент дар навбати худ ҳуқуқ дорад, ки истеъфои Ҳукумат ва аъзои онро қабул ва ё рад намояд.

АДАБИЁТ

1. Констиутусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба тариқи райпурсӣ 6.11.1994.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон». АМОҶТ с. 2012, №4, мод. 278
3. Қонуни Конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 12.05.2001//Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-2001.-№4.-М.215
4. Ойев Х. Ҳокимияти иҷроия: тамоили инкишоф ва вазифаҳо// Давлат ва Ҳуқуқ.2003.№3.С.12;
5. Государственное управление и государственная служба за рубежом. Спб. 1998. С.56
6. Имомов А. И. Ҳуқуқи констиутусиноии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2017.
7. Қодиров Ҷ. Ш. Сохтор ва салоҳияти мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ. //Давлат ва ҳуқуқ. №3. 2009.
8. Диноршоев А.М. Марифхонов Р.Н. Кодиров Дж.Ш. Административное право Республики Таджикистан. Учебное пособие. Душанбе. 2016.

ҲУКУМАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН МАҚОМОТИ МАРКАЗИ ҲОКИМИЯТИ ИҶРОИЯ

Дар мақолаи мазкур муаллиф ба яке аз падидаҳои муҳуми ҳуқуқи конституцсионӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия тадқиқот бурда, доир ба масалаҳои табиати ҳуқуқии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, асосҳои ҳуқуқии ташкил ва фаъолияти Ҳукумати Ҷуҳурии Тоҷикистон ва мавқеи ин мақомот дар низоми ҳокимияти иҷроия фикру андешаҳои худро баён намудааст.

Калидвожаҳо: ҳукумат,президент, мақомоти ҳокимияти иҷроия, идоракунии давлатӣ, конституцсия.

ПРАВИТЕЛЬСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН КАК ЦЕНТРАЛЬНОГО ОРГАНА ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ

В данной статье автор исследует одно из важнейших явлений конституционного права- Правительство Республики Таджикистан как центрального органа исполнительной власти и отметить правовую природу Правительство Республики Таджикистана, а также предлагает свои взгляды о правовых основах организации и деятельности Правительство Республики Таджикистан и роли этого органа в системе исполнительной власти.

Ключевые слова: правительство, президент, орган исполнительной власти, государственной правления, конституция.

GOVERNMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AS A CENTRAL EXECUTIVE BODY

In this article, the author examines one of the most important phenomena of constitutional law - the Government of the Republic of Tajikistan as a central executive body and notes the legal nature of the Government of the Republic of Tajikistan, and also offers his views on the legal basis for the organization and activities of the Government of the Republic of Tajikistan and the role of this body in the executive power system.

Keywords: government, president, executive body, government, constitution.

Сведения об авторе: ***Раджабализода Ёкуб*** – магистр второго курса.

Information about the author: ***Rajabalizoda Yoqub*** – second-year master`s student.

МАФҲУМ, ПРЕДМЕТ, ОБЪЕКТ ВА ВАЗИФАҲОИ ТАДҚИҚОТИ ТЕХНИКӢ-КРИМИНАЛИСТИИ ҲУҶҶАТҲО

Раҷабзода Х.Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Доираи масъалаҳое, ки вобаста ба ҳуҷҷатҳо-далелҳои шайъӣ бояд ҳал карда шаванд, бениҳоят зиёд ва гуногуншакл мебошанд. Қисмати асосии ин масъалаҳо метавонанд тавассути усулҳои тадқиқоти криминалистӣ, ки дар доираи тафтиши пешакӣ ё экспертизаи судӣ гузаронида мешавад, ҳал карда шаванд. Ин ҳаракатҳо мурофиавӣ мебошанд ва аз ҷониби мақомоти тафтиши пешакӣ ва суд, ё ин ки бо супориши онҳо аз ҷониби шахси дорои салоҳият ва дониши махсус гузаронида мешаванд. Мақсад аз гузаронидани ин ҳаракатҳо ҳал намудани масъалаҳои барои парванда аҳамиятнок тавассути истифодаи дониш ва воситаҳои махсуси тадқиқот мебошад. Инчунин ҳангоми амалӣ намудани ин ҳаракатҳо ҷараён, шароит, восита, усул, методика ва натиҷаҳои ба дастовардашуда ба таври дахлдор қайд карда мешаванд. Предмети асосии ин тадқиқот ҳолатҳое мебошад, ки барои ҳалли дурусти парванда муайян намудани онҳо зарур аст. Хусусият ва ҳудуди чунин ҳолатҳо аз саволҳое муайян карда мешавад, ки барои ҳал намудан пешниҳод карда шудаанд. Ҳал намудани ҳамаи саволҳои ба тадқиқи ҳаматарафаи ҳуҷҷат алоқаманд буда, аз

ҷониби қисмати техникаи криминалистӣ анҷом дода мешавад, ки аксари муаллифон онро ҳуҷҷатшиносии криминалистӣ меноманд.[1. С. 235] Вобаста аз он ки кадом ҷиҳатҳои ҳуҷҷат ба сифати предмети тадқиқот баромад менамояд ҳуҷҷатшиносии криминалистӣ ба қисматҳои алоҳида аз ҷумла хатшиносии криминалистӣ, муаллифшиносии криминалистӣ ва тадқиқоти техникӣ-криминалистии ҳуҷҷатҳо ҷудо мешавад.

Тадқиқоти техникӣ-криминалистии ҳуҷҷатҳо яке аз намудҳои мураккаби экспертиза мебошад. Ин аз доираи васеи вазифаҳои дар ҷараёни ин тадқиқот бавуҷудоянда, намудҳои гуногуни объектҳои барои экспертиза пешниҳодшаванда ва мураккабии худи тадқиқот вобаста аст. Бо дарназардошти мафҳуми умумии объекти тадқиқот ва вазифаҳо, таърифи тадқиқоти техникӣ-криминалистии ҳуҷҷатҳо дода мешавад. Тадқиқоти техникӣ-криминалистии ҳуҷҷатҳо ин соҳаи ҳуҷҷатшиносии криминалистӣ буда технологияи тайёрнамоии ҳуҷҷат ва мавод, восита ва ашёи дар рафти он истифодашаванда; аломатҳои хоси тайёрнамоӣ ва сохтакорӣ; методикаи тадқиқоти онҳоро бо мақсади истифодабарии маълумотҳои гирифташуда дар рафти ошкор намудан ва кушодани ҷиноят меомӯзад. Масъалаи аз ҳама муҳим ҳангоми таъин намудани экспертиза ин донистани предмети экспертизаи таъиншаванда мебошад. Мафҳуми предмети экспертиза барои тамоми намудҳои экспертиза консепсияи умумӣ мебошад. Дар адабиётҳои махсус ба мафҳуми предмети экспертизаи судӣ таваҷҷуҳи махсус равона карда шудааст. Бо вуҷуди ин муаллифони гуногун оид ба он ақидаҳои худро ба таври гуногун пешниҳод намудаанд. Аксари муаллифон чунин меҳисобанд, ки предмети экспертиза фактҳо, ҳолатҳое мебошанд, ки бо роҳи гузаронидани экспертиза дар асоси донишҳои махсус дар соҳаи илм, техника, санъат ё ҳунар ва тадқиқоти маводҳои парвандаҳои ҷиноятӣ ё граждани бояд муайян карда шаванд. [2. С. 73] Н. Егоров қайд менамояд, ки предмети экспертиза ин маҳакаи асосии фарқ намудани як намуди экспертиза аз намуди дигараш мебошад, вале он ягона асос нест. Асосан предмети экспертизаи судӣ муайянкунандаи мақсади экспертизаи судӣ мебошад. [3. С. 36] Т. Аверянова пешниҳод менамояд, ки предмети экспертизаи судӣ ҳолатҳои муқарраркардашуда (маълумотҳои воқеӣ), воқеияти барои парвандаҳои ҷиноятӣ, граждани, арбитражӣ ва ё парвандаҳо оид ба ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ аҳамиятдошта бо роҳи тадқиқ намудани объектҳои экспертиза, ки барандагони моддии иттилоот оид ба ҳодиса мебошанд, ҳисобида шавад. [4. С. 132]

Ҳамин тариқ предмети экспертизаи судӣ-техникии ҳуҷҷатҳоро ҳолатҳое ташкил медиҳанд, ки барои парвандаи ҷиноятӣ ё граждани аҳамиятноканд, бо тайёрнамоии ҳуҷҷатҳо алоқаманданд, муайяннамоии айнияти маводи ҳуҷҷатҳо ва воситаҳои омоданамоии онҳоро дар асоси донишҳои махсус дар соҳаи тадқиқоти техникӣ-криминалистии ҳуҷҷатҳо ва бо тартиби пешбининамудаи қонун дар бар мегиранд. Донишҳои махсуси дар чунин мавридҳо истифодашаванда бевосита ба донишҳои техникаи криминалистӣ, физикӣ-техникӣ, химиявӣ ва илмҳои технологӣ асос меёбанд. Ҳамин тариқ метавон тамоми тадқиқоти техникӣ-криминалистии ҳуҷҷатҳоро ба ду гуруҳ ҷудо намуд: тадқиқ маводи ҳуҷҷат ва тадқиқи реквизитҳои ҳуҷҷат. Бешубҳа дар чунин маврид сухан оид ба ду қисмати баҳамалоқаманди ҳуҷҷат меравад. Ба ҷуз ин бояд қайд намуд, ки дилхоҳ реквизити ҳуҷҷат чи аслӣ бошад ва чӣ сохта барандаи маълумот оид ба восита ва рангҳое мебошад, ки барои анҷом додани он истифода шудаанд. Он метавонад барои ҳал намудани як қатор вазифаҳои чи аҳамияти ташхисӣ ва чи аҳамияти айниятидошта истифода бурда шавад. Н. Соклаков ва В. Хрусталев қайд менамоянд, ки саволҳои дар амалияи судӣ ба вуҷудоянда гузаронидани се намуди экспертизаи техникӣ-криминалистии ҳуҷҷатҳоро муайян менамояд, ки инҳо: реквизитҳои ҳуҷҷатҳо (аксҳо, навиштаҷот, имзоҳо); тасвири муҳр (тасвири муҳр, матнҳое, ки тавассути дастгоҳҳои чопӣ иҷро карда мешаванд); маводи ҳуҷҷат; [5. С. 7] Тадқиқи маводи ҳуҷҷатҳо дар доираи тадқиқоти техникӣ-криминалистии ҳуҷҷатҳо вазифаи махсус ба ҳисоб меравад, ки одатан бо роҳи истифодабарии якҷояи дастовардҳои илмҳои табиӣ, техникӣ ва соҳаҳои гуногуни экспертизаҳои криминалистии намудҳои дигар (пайшиносӣ, экспертизаи ашё, маводҳо ва маснуот) ҳал карда мешавад. Дар як вақт экспертизаи техникӣ-криминалистии ҳуҷҷатҳо экспертизаи комплексӣ ба ҳисоб

меравад, чунки ҳал намудани як қатор вазифаҳо танҳо бо тадқиқ намудани ҳам реквизитҳо ва ҳам маводи ҳуҷҷат имконпазир мегардад. [6. С. 8]

Чуноне ки дар боло қайд карда шуд, ба сифати объекти бештар паҳнгаштаи тадқиқоти техникӣ-криминалистии ҳуҷҷатҳо реквизити ҳуҷҷат, маводи ҳуҷҷат ва воситаҳои барои тайёр намудани ҳуҷҷат истифодашаванда (дастгоҳҳо, маводҳо, воситаҳои ҳангоми тайёрнамоии ҳуҷҷат истифодашуда) баромад менамоянд. Тадқиқоти пурраи криминалистии маводи ҳуҷҷатҳо ин салоҳияти экспертони маводшинос мебошад, аммо экспертоне, ки тадқиқоти реквизитҳои ҳуҷҷатҳоро анҷом медиҳанд, бояд дорои донишҳои муайян ва маҳорати тадқиқи маводи ҳуҷҷатҳо бошанд. Чунин ҳолатҳо табиӣ ба ҳисоб мераванд, чунки аксаран зарурияти гузаронидани тадқиқоти маҷмӯи бо иштироки мутахассисони соҳаи маҳдуд ба вуҷуд меояд, ки дар чунин ҳолатҳо ҳар як эксперт вобаста ба объекти тадқиқнамудаи худ хулоса медиҳад. Барои додани хулосаи умумӣ бошад зарур аст, ки ҳар як эксперти иштироккунанда ақалан дорои донишҳои умумӣ дар соҳаи ҳамҷавор бошад. Ин ҳолат ифодакунандаи он нест, ки эксперт бояд дорои донишҳои пурра оид ба соҳаи дигари экспертизаи дар экспертизаи комплексӣ истифодашаванда бошад. Масалан, экспертони амаликунандаи тадқиқоти реквизитҳои ҳуҷҷат бояд аз уҳдаи гузаронидани тадқиқоти ибтидоии маводи ҳуҷҷатҳо, ки донишҳои илмӣ - табиии мураккабро талаб намекунад ва бидуни истифодабарии дастгоҳҳои мураккаби таҳлилӣ анҷом доданаш мумкин аст, бароянд.

Ҳамин тариқ, тадқиқоти техникӣ-криминалистии ҳуҷҷатҳо, ин серсоҳаи экспертизаи судӣ ва техникаи криминалистӣ мебошад, ки қонуниятҳои бавуҷудоии маълумотҳоро вобаста ба тайёр намудан, ворид намудани тағйирот, нобудшавии сабтҳо, истифодабарии предмет ва маводҳои муайян барои тайёрнамоии ҳуҷҷатро меомӯзад ва дар асоси ин қонуниятҳо восита, тарз ва усули криминалистии кор бо ҳуҷҷатҳоро барои муайян намудани ҳолатҳои зикршуда бо мақсади ошкор намудан, тафтиш ва пешгирии ҷиноятқорӣ ва муайян намудани ҳақиқат оид ба парвандаи ҷиноятӣ коркард менамояд. Дар зери мафҳуми экспертизаи техникӣ-криминалистии ҳуҷҷатҳо тамоми намуди экспертизаҳое, ки мақсадашон муайян намудани тарзи тайёр намудани ҳуҷҷат ё ворид намудани матн ва аломатҳои шиносоӣ, ошкорнамоии сохтакорӣ, ҳал намудани масъалаҳо таркиби мавод ва воситаҳои барои хатнависӣ истифодашуда, муайян намудани тааллуқияти гуруҳӣ, умумияти сарчашмаи пайдоиш ва айниятнамоӣ аст, фаҳмида мешаванд. Ба сифати предмети намуди мазкури экспертиза ҳолатҳои зерин баромад менамоянд:

-тарзи тайёрнамоӣ, нигоҳдорӣ ва истифодабарии ҳуҷҷатҳои гуногун;

-тарзи тағйирдиҳии таркиби ҳуҷҷат;

-тарзи барқарор намудани таркиби аввалини ҳуҷҷат, ҳамчунин принсипҳои ба омӯзиши ин қонуниятҳо асосёфтаи экспертизаи техникии ҳуҷҷатҳо, ки дар рафти фаъолияти амалии экспертӣ бо мақсади ҳалли вазифаҳои дар назди эксперт вобаста ба парвандаҳои ҷиноятӣ, граждани, арбитражӣ ва ё ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ гузошта мешаванд;

Омӯзиши қонуниятҳои зикргардида дар заминаи донишҳои илмҳои табиӣ (физика, химия) ва техникӣ, ки имлҳои заминавӣ барои ин соҳаи экспертизаи судӣ ҳисоб мешаванд, ба роҳ монда мешавад. Маводҳое, ки аз онҳо ҳуҷҷатҳо тайёр карда мешаванд асосан ба ду гуруҳ ҷудо карда мешаванд: асосӣ ва ёридиҳанда. Ба сифати маводҳои асосӣ он маводҳое эътироф мегарданд, ки бидуни онҳо тайёр намудани ҳуҷҷат ғайриимкон аст ва маҳз барандаи тасвир ва маводи рангкунанда ба ҷумлаи онҳо дохиланд. Ба сифати барандаи тасвир бошад, чун қоида қоғаз, баъзан картон, маводҳои полимерӣ, матоъ, метал, чуб ва ғайра эътироф карда мешаванд. Дар замони ҳозира дар амалия истифодагардии маводҳои полимерӣ, аксаран барои ҳуҷҷатҳои дорои нишонаҳои махсуси ҳимоявӣ аз сохтакорӣ, ҳамчунин ҳангоми тайёрнамоии кортҳои бонкӣ ба таври васеъ мавриди истифода қарор мегиранд. Маводҳои рангкунанда чун қоида аз ду ҷузъи таркибӣ иборат мебошанд, ки инҳо: рангҳо ва пайвандкунандаҳо. Маводҳои рангкунанда, ки пигмент номида мешавад, барандаи ранг мебошад. Он метавонад сарчашмаҳои гуногуни пайдоиш дошта бошад (ҳам минералӣ ва ҳам сарчашмаи пайдоиши органикӣ). Ба сифати маводҳои пайвасткунанда

бошад чунин намудҳои гуногуни омехтакунандаҳо ба мисли об, спирт, олиф ва ғайра баромад мекунанд. Онҳо барои таъмини эътимоднокии гузаронидани маводи рангкунанда ба воситаи ин ё он дастгоҳ, восита, механизм ба барандаи тасвир ва минбаъд нигоҳ доштани онҳо таъин гардидаанд. Дар замони муосир асосан маводҳои рангкунандаи таркибҳои бисёрҷузъа истифода мешаванд, ки таркиби онҳо бештар аз намудҳои гуногуни иловаҳои муайянкунандаи хусусиятҳои чопӣ-технологӣ ва эксплуататсионии рангҳо иборат аст. Бештар ҳангоми омоданамоии ҳуҷҷатҳо маводҳои рангкунандаи моеъ ва хока мавриди истифода қарор доранд. Ба сифати маводҳои чопӣ матоъҳои гуногун ва ивазкунандаҳои онҳо, грунтовкаҳои полиграфӣ, рӯйпушҳо, сурғуч ва ғайраҳо баромад менамоянд. Доираи объектҳои тадқиқоти техникӣ криминалистии ҳуҷҷатҳо гуногун буда, намудҳои зерини тадқиқоти экспертиро дарбар мегирад:

- экспертизаи ҳуҷҷатҳои таркибашон тағйирдодашуда;
- ошкор намудани матнҳои диданашаванда ё сустдидашаванда;
- экспертизаи ҳуҷҷатҳои даронидашуда;
- муқаррар намудани тарзҳои техникии иҷрои имзо;
- экспертизаи бланкаҳои ҳуҷҷатҳо;
- муқаррар намудани пайдарҳамии иҷрои реквизитҳо;
- экспертизаи қоғазҳои қиматнок ва билетҳои пулӣ;
- экспертизаи пайи муҳр ва штампҳо;
- экспертизаи матнҳои тавассути мошинаҳо чопкардашуда;
- экспертизаи матнҳои дар дастгоҳҳои телетайпӣ иҷрокардашуда;
- экспертизаи матнҳои дар дастгоҳҳои чопкунӣ барои МЭҲ чопкардашуда;

АДАБИЁТ

1. Курс криминалистики. Общая часть Под. ред. В.Е. Корноухова. М. 2000 г.
2. Аверянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории Аверянова Т.В. М.2007-С.73-78.
3. Егорв Н. Вещественные доказательства: уголовно-процесуальный и криминалистической аспекты. Н.Н. Егоров –М. 2007. –С.36.
4. Аверянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории Аверянова Т.В. М.2007 - С. 132
5. Соклакова Н. А. Криминалистическое исследование материалов документов Н.А Соклаков, В.Н. Хрусталев -2-е изд.СПб, 2005. С-7.
6. Оклакова Н. А. Криминалистическое исследование материалов документов Н.А Соклаков, В.Н. Хрусталев -2-е изд.СПб, 2005. С-8.

МАФҲУМ, ПРЕДМЕТ, ОБЪЕКТ ВА ВАЗИФАҲОИ ТАДҚИҚОТИ ТЕХНИКӢ-КРИМИНАЛИСТИИ ҲУҶҶАТҲО

Ба сифати объекти тадқиқот мафҳум, предмет, объект ва вазифаҳои тадқиқоти техникӣ – криминалистии ҳуҷҷатҳо ҳамчун қисмати мустақили техникаи криминалистӣ баромад менамояд. Предмети тадқиқотро бошад масоили гуногуни дарбаргирандаи ҷиҳатҳои амалиявӣ ва назариявӣ, мафҳум ва предмети тадқиқоти техникӣ – криминалистии ҳуҷҷатҳо, мафҳуми объекти тадқиқот, таснифи объектҳои тадқиқот дар ин соҳаи техникаи криминалистикӣ ва ҳамчунин вазифаҳое, ки дар назди он гузошта мешаванд, ташкил медиҳанд. Дар мақолаи мазкур ҷиҳатҳои гуногуни тадқиқоти ҳуҷҷатҳо аз қабили маводи ҳуҷҷатҳо, шакли ҳуҷҷатҳо, тарзҳои тадқиқот ва ғ. мавриди баррасӣ қарор дода шуда, нуқтаҳои назари мухталифи олимони соҳа таҳлил карда мешаванд.

Калидвожаҳо: ҳуҷҷат, тадқиқоти ҳуҷҷатҳо, тадқиқоти техникӣ – криминалистӣ, объекти тадқиқот, маводи ҳуҷҷат.

ПОНЯТИЕ, ПРЕДМЕТ, ОБЪЕКТ И ЗАДАЧИ СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ДОКУМЕНТОВ

В качестве объекта исследования выступает понятие, предмет, объект и задачи технико криминалистическая исследования документов как самостоятельной частью криминалистической техники. Предмет исследования включает в себя множество вопросов, в том числе практические и теоретические аспекты, понятие и предмет технико криминалистических исследований документов, понятие объекта исследования, классификацию объектов исследования в этой области криминалистической техники, а также поставленные перед ним задачи.В этой статье обсуждаются различные аспекты исследования документов, такие как содержание документа, форматы документов, методы исследования и многое другое. Будут проанализированы взгляды различных ученых в этой области.

Ключевые слова: документ, исследование документов, технико- криминалистическое исследование, объект исследования, материал документа.

CONCEPT, SUBJECTS, OBJECTS AND TASKS OF FORENSIC EXAMINATION OF THE DOCUMENTS

The object of research is the concept, subject, object and tasks of technical forensic research of documents as an independent part of forensic techniques. The subject of the research includes many questions, including practical and theoretical aspects, the concept and subject of technical forensic research of documents, the concept of the object of research, the classification of research objects in this area of forensic technology, as well as the tasks assigned to it. This article discusses various aspects of document research such as document content, document formats, research methods, and more. The views of various scholars in this field will be analyzed.

Keywords: document, document research, technical forensic research, research object, document material.

Сведения об авторе: ***Раджабзода Хисрав Наджмиддин*** – магистр второго курса юридического факультета. **Телефон**: 985010381

Information about the author: ***Rajabzoda Khisrav Najmiddin*** – second-year master`s student of Faculty of Law. **Phone:** 985010381

ВАЗИФА ВА ВАКОЛАТҲОИ ПРОКУРОР ДАР МУРОФИАИ ҶИНОЯТӢ ҲАНГОМИ ПЕШБУРДИ ТОСУДИИ ПАРВАНДАҲО

Рустамов А.Х.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мақомоти прокуратура ҷиҳати таъмини волоияти қонун, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, инчунин манфиатҳои бо қонун ҳифзшавандаи ҷомеа ва давлат назорати риояи дақиқ ва иҷрои якхелаи қонунҳоро, дар рафти таҳқиқ ва тафтиши пешакии парвандаҳои ҷиноятӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз принсипҳои фаъолияти мақомоти прокуратура амалӣ менамояд.

Фасли 7 Кодкси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таҳқиқ ва тафтиши пешакии парвандаи ҷиноятӣ бахшида шуда, он сабабу асосҳои оғози парвандаи ҷиноятӣ, тартиби ба амал баровардани тафтишот ва ба суд ирсол кардани парвандаи ҷиноятиро муқаррар намудааст. Прокурор шахси мансабдори давлатӣ буда, дар доираи салоҳияти худ ҳангоми баррасӣ намудани парвандаҳои ҷиноятӣ дар суд айбдоркуниро аз номи давлат ба амал мебарорад, фаъолияти мурофиавии мақомоти таҳқиқ ва тафтишотро назорат мекунад, ҳамзамон тавассути дастгоҳи худ дар ҳама давраҳои пешбурди мурофиавӣ таъқиби ҷиноятиро таъмин менамояд. Тибқи муқаррароти меъёрии моддаи 36 – и қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ, ки аз Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат мебошад: **Прокурор** – шахси мансабдори давлатӣ буда, дар доираи салоҳияти худ айбдоркуниро аз номи давлат ба амал бароварда, дар ҳамаи давраҳои мурофиаи ҷиноятӣ таъқиби онро таъмин менамояд. Ҳамзамон дар моддаи 279 – и Кодекси мурофиавии ҷиноятии Тоҷикистон дарҷ гардидааст, ки дар мурофиаи судӣ иштироки айбдоркунандаи давлатӣ ҳатмӣ мебошад, ба истиснои парвандаҳои ҷиноятии айбдоркунии хусусӣ, ки дар онҳо айбдоркуниро ҷабрдида дастгирӣ мекунад [1]. Ҳолати ҳуқуқӣ ва салоҳиятҳои прокурорро Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар боари мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» танзим намуда, муқаррар менамояд, ки прокурор шахси мансабдори давлатӣ буда, дар доираи салоҳияти худ назорати риояи дақиқ ва иҷрои якхелаи қонунҳоро аз ҷониби мақомоти таҳқиқ ва тафтиш амалӣ менамояд [2].

Зикр намудан ба маврид аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақомоти таҳқиқ воҳидҳои мақомоти Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати мудофиаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи ҳолатҳои фавқулода ва мудофиаи граждании назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия, мақомоти назорати давлатии зидди сухтор, инчунин сардорони муассисаҳои ислоҳӣ дохил мешаванд. Таҳлили қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ нишон медиҳад, ки пешбурди тафтиши

пешакиро муфаттишони мақомоти прокуратура, аз ҷумла прокуратураҳои махсусгардонидашуда, ки ба онҳо прокуратураи ҳарбӣ ва нақлиёт дохил мешаванд, корҳои дохилӣ, амнияти миллӣ, мақомоти махсусгардонидашудаи муборизa бо коррупсия ва назорати маводи нашъаовар анҷом медиҳанд. Мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ вазифадоранд, ки ҳангоми ба амал баровардани пешбурди тосудии парвандаи ҷиноятӣ ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро ҳифз намоянд, дар ҳолати ошкор намудани ҳодисаи ҷиноят парвандаи ҷиноятӣ оғоз намуда, барои муқаррар намудани ҳодисаи ҷиноят ва шахси онро содирнамуда чораҳои бо қонун пешбинишударо андешанд, дар сурати мавҷуд будани далелҳои кофӣ ва муайян намудани ҳолатҳое, ки оид ба парвандаи ҷиноятӣ бояд исбот карда шаванд, бо анҷоми пешбурди тафтишоти пешакӣ парвандаи ҷиноятиро ба суд пешниҳод намоянд. Ногуфта намонад, ки пешбурди тафтишот пешакӣ бевосита ба ҳуқуқ ва манфиатҳои иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ дахолат менамояд. Зеро ҳангоми амали намудани ҷараёни таҳқиқу тафтиши пешакӣ ва муҳокимаи судии парвандаи ҷиноятӣ имконияти васеи маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои конституцсионии инсон ва шаҳрвандон бо татбиқ намудани чораҳои маҷбуркунии мурофиавӣ, аз ҷумла дастгир намудани гумонбаршаванда ва айбдоршаванда, ба ҳабс ва ҳабси хонагӣ гирифтан, маҷбуран овардан, ҳабси молу мулк ва дар баъзе ҳолатҳо дар мавриди гузаронидани амалҳои алоҳидаи тафтишотӣ, аз қабили таъйин ва гузаронидани экспертизаи равонпизишкӣ бо хобонидани муоинашаванда дар беморхонаи равонпизишкӣ, гузаронидани кофтуков, ёфта гирифтан ва монанди инҳо ҷой дорад. Гузашта аз ин дар ҷараёни гузаронидани амалҳои алоҳидаи тафтишӣ боз ҳам эҳтимолияти дахолат кардан ба чунин ҳуқуқҳои конституцсионии инсон ва шаҳрвандро ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ, шаъну шараф, сирри шахсӣ ва оилавӣ, дахлнопазирии манзил ва озодии мусофират, маҳрамияти мукотиба, суҳбатҳои телефонӣ, муросилот ва мухобироти шахсӣ ҷой доранд. Чунин маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳо танҳо дар асос ва бо риояи тартиби пешбинӣ намудаи Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки мустақиман амал мекунад ва қонуни мурофиавии ҷиноятии кишвар, танҳо бо мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи асосҳои сохтори конституцсионӣ, амнияти давлат, мудофиаи мамлакат, ахлоқи ҷомеа, сиҳатии аҳолӣ ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ аз ҷониби субъектони ваколатдор раво дониста мешавад. Бинобар ҳамин дар мурофиаи судии ҷиноятӣ низоми кафолатҳое ҷой доштанашон зарур ва муҳим аст, ки барои таъмини воқеии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, қонунӣ гузаронидани амалҳои тафтишӣ ва мурофиавӣ, баррасии холисона ва одилонаи парвандаи ҷиноятӣ дар суд мусоидат намоянд.

Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ ба субъектони дахлдори пешбурди мурофиаи ҷиноятӣ ваколат додааст, ки дар ҳолатҳои бо кодекси мазкур пешбинишуда нисбати доираи муайяни иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ чораҳои маҷбуркунии мурофиавии ҷиноятиро татбиқ намоянд [3]. Гарчанде қонунгузории мурофиаи ҷиноятӣ тартиби пешбурди тафтиши пешакиро муфассал ба танзим дароварда бошад ҳам, дар рафти амалӣ намудани он на ҳама вақт талаботи он риоя карда мешавад. Маҳз барои таъмини иҷрои риояи қонун дар рафти тафтиши пешакии парвандаи ҷиноятӣ, ба сифати чунин кафолатҳои муҳим, ки таъйиноти иҷтимоии онҳо ба ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ҳимояи манфиатҳои ҷомеа ва давлат назорати прокурорӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, прокурор вазифадор аст, ки дар рафти амалӣ намудани меъёрҳои қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ барои вайрон накардани талаботи қонун фаъолияти мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакиро назорат карда, дар сурати ошкор намудани қонунвайронкуниро бартараф намуда, барои барқарор намудани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои ҷомеа ва давлат, таъмини волоияти қонун, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, ки пешравӣ ва суботу оромии ҷомеа аз он вобаста мебошад, чораандешӣ намояд. Ҳангоми амалӣ намудани функсияҳои назоратӣ оид ба иҷрои қонунҳо аз тарафи мақомоте, ки таҳқиқу тафтиши пешакии парвандаи ҷиноятиро ба амал мебароранд, мустақилияти мурофиавии таҳқиқбаранда ва муфаттиш бояд ба инобат гирифта шавад. Зеро таҳқиқбаранда ва муфаттиш тибқи қонуни мурофиавӣ амалҳои тафтишотӣ ва дигар амалҳои мурофиавии бо қонун муайяншударо, ба

истиснои ҳолатҳое, ки бо иҷозати прокурор, суд ва сардори воҳиди таҳқиқ тасдиқ гаштаанд, мустақилона анҷом медиҳад. Предмети ва ҳудуди назорати прокурорӣ оид ба назорати иҷрои қонунҳо аз тарафи мақомоте, ки фаъоияти оперативӣ – ҷустуҷуй, таҳқиқу тафтиши пешакиро ба амал мебароранд бо моддаи 30 Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар боари мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррар гашта, он аз риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, бо тартиби муқаррарнамудаи қонун ҳалу фасл намудани аризаҳо ва хабарҳо дар бораи ҷиноятҳои тайёршаванда, содиршаванда ва содиршуда, гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ – ҷустуҷӯй бо мақсади ошкор намудани ҷиноятҳо ва ҷустуҷуи ҷиноятҳкорон, кофтукови далелҳо оид ба парвандаи ҷиноятӣ, гузаронидани таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ ва қабули қарорҳои қонунӣ ва асоснок аз ҷониби субъектони ваколатдор иборат мебошад. Дар Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистони мутобиқ ба талаботи Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрҳои байналмилалӣ ба инобат гирифта шудаанд, ки мутобиқи меъёрҳои мазкур дар рафти анҷом додани амали тафтишотӣ ва ё қабул намудани қарор чораҳои ғайриқонунӣ аз қабили татбиқи зуроварӣ ва таҳдид, инчунин ба вуҷуд овардани хавфу хатар барои ҳаёт ва саломатии шахсони ширкаткунанда манъ мебошад. Бо мақсади таъмини волоияти қонун ва таҳкими қонуният муфаттиш ва таҳқиқбаранда вазифадоранд, ки ба гумонбаршаванда, айбдоршаванда, ҳамчунин ҷабрдида, даъвогари граждани, ҷавобгари граждани ва намояндагони қонунии онҳо, инчунин дигар иштирокчиёни пешбурди амалӣ тафтишӣ ҳуқуқҳояшонро фаҳмонида, ҳамзамон имконият фароҳам оваранд, ки онҳо дар ҷараёни пешбурди таҳқиқ ва тафтиши пешакии парванда бемамониат ин ҳуқуқҳояшонро истифода баранд. Ҳангоми амалӣ намудани таҳқиқ ва тафтиши пешакии парвандаи ҷиноятӣ бояд асосҳо ва тартиби риояи маҳдуд намудани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки дар Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд КМҶ) муқаррар шудаанд, риоя карда шаванд. Масалан, маҳудуд намудани ҳуқуқи шаҳрванд ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ, шаъну шараф, сирри шахсӣ ва оилавӣ, дахлнопазирии манзил ва озодии мусофират, маҳрамияти мукотиба, суҳбатҳои телефонӣ, муросилот ва мухобироти шахсӣ танҳо бо розигии прокурор ва иҷозати суд мумкин мебошад. Дар доираи тартиби муқаррарнамудаи қонун ҳаллу фасл ва баррасӣ намудани аризаҳо ва хабарҳо дар хусуси ҷиноятҳои тайёршаванда, содиршаванда ва содиршуда низ ба сифати яке аз унсурҳои предмети назорати прокурорӣ дар ин самт мебошад. Мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ муваззафанд, ки дар бораи ҳама навъи ҷиноятҳои тайёршаванда, содиршаванда ва содиршуда аризаю иттилоотро қабул ва баррасӣ намоянд.

Проркурор муваззаф аст, ки ба хотири таъмини волоияти қонун, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ ҳолатҳои беасос даст кашидан аз қабули ариза ё иттилоот дар бораи ҷиноятро муайян намуда, баҳри пешгирии ҷиноятҳкорӣ ва сабабу шароитҳои ба он мусоидаткунанда назоратро дар ин самт пурзур намояд. Ҳамзамон, ҳангоми гузаронидани санҷишҳои прокурорӣ бояд ба риояи қонуни мурофиавӣ ва тартиби қабули ариза ва иттилоот, аз ҷумла дар хусуси ба аризадиҳанда пешниҳод намудани ҳуҷҷат дар бораи ба қайд гирифтани ариза ё иттилоот дар бораи ҷиноят бо сабти номи шахсе, ки онро қабул кардааст ва ҳамчунин вақти ба қайд гирифтани он аҳамияти ҷиддӣ диҳад. Бояд хотирнишон сохт, ки баррасии ариза ва иттилоот дар бораи ҷиноят самти асосии назорати прокурорӣ ба шумор рафта, он мунтазам мавриди санҷиш қарор дода мешавад. Ҳамзамон таҳили қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки анҷом додани ҳама гуна амалҳои тафтишӣ то оғози парвандаи ҷиноятӣ манъ буда, дар ҳолатҳои истисноӣ гузаронидани баъзеи онҳо аз ҷумла азназаргузаронии ҷойи ҳодиса ва ҷасад, ҳамчунин анҷом додани экспертиза барои сабаби муқарррар кардани марг мумкин мебошад. Тибқи муқаррароти меъёрии қисми 2 – юми моддаи 92 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгир кардани шахсро дар асоси гумони бевосита дар содир намудани ҷиноят то оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ анҷом дода шавад. Дар ҳолати мазкур масъалаи оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ аз ҷониби мақомоти таъқиби ҷиноятӣ бояд дар давоми 12 соат аз лаҳзаи воқеан дастгир кардан ҳал карда шавад. Дар сурати рад кардан аз оғоҳзи парвандаи

ҷиноятӣ ё дар муҳлати муқарраршуда қабул накардани қарор дар бораи оғози парвандаи ҷиноятӣ дастгиршуда бояд фавран озод карда шавад [4].

Ҳамзамон, прокурор муваззаф аст, ки аз лаҳзаи гирифтани ариза ва иттилоот дар муҳлати на дертар аз 3 шабонаруз назорати қабул кардани қарори асоснокро баъди қабули он анҷом диҳад. Дар ҳолати зарурӣ бошад, муҳлати баррасии ариза ва иттилоот метавонад аз тарафи прокурор то 10 шабонаруз дароз карда мешавад. Функсияҳои назоратӣ зимни пешбурди тосудии парвандаи ҷиноятӣ, ки дар 2 шакл (таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ) анҷом дода мешавад, ба сифати кафолатҳои таъмин гаштани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии иштирокчиёни мурофиаи ҷтноятӣ ба ҳисоб рафта, риояи тартиби бо қонун муқарраршудаи тартиби тафтишот барои ошкор кардани ҳақиқат, аз руи эътимоди ботинӣ додани баҳои объективӣ ба далелҳои ҷамъовардашуда ва риояи принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ, ки яке аз принсипҳои конституцсионии мурофиаи ҷиноятӣ ба шумор меравад, мусоидат менамояд. Прокурор муваззаф аст, ки дар ҷарарёни пешбурди тосудии парвандаи ҷиноятӣ ҳолатҳои қабул, бақайдгирӣ ва ҳаллу фасли ариза дар бораи ҷиноят, риоя намудани меъёрҳои мурофиавиро ҳангоми оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ, дар ҳолатҳои ошкор намудани ҳодисаи ҷиноят аз тарафи мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ андешидани чораҳо барои муқаррар намудани ҳодисаи ҷиноят ва ошкор намудани шахси онро содирнамуда, ба меъёрҳои қонун мутобиқат кардани қарорҳои дар ҷараёни пешбурди тосудии парвандаи ҷиноятӣ қабулшуда, риоя кардани тартиб ва шартҳои анҷоми амалҳои мурофиавӣ ва тафтишӣ, риоя намудани ҳуқуқи ҷабрдида, гумонбаршуда, айбдоршаванда ва иштирокчиёни дигари мурофиаи судии ҷиноятиро назорат намояд. Қайд кардан ба маврид аст, ки вазифаҳои назорати прокурорӣ дар самти иҷрои қонунҳо аз тарафи мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ аз мақсадҳои мақомоти прокуратура ва вазифаҳои қонуни мурофиавии ҷиноятӣ бармеояд. Ваколатҳои назоратии прокурор дар ҷараёни пешбурди то судии парвандаи ҷиноятӣ, ки таъйиноти иҷтимоии онҳо ба риояи қонунҳо аз ҷониби мақомоти пешбарандаи таҳқиқ ва тафиши пешакӣ равона гаштааст, дар моддаи 31 – и Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» дарҷ гардидаанд.

Лозим ба ёдоварист, ки ҳамзамон ин ваколатҳо бо қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ, ки аз КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи милитсия», «Дар бораи мацомоти амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи Агентии назорати давлатии молиявӣ ва муборизa бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи тартиб ва шароити дар ҳабс нигоҳ доштани гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда», «Дар бораи ҳимояи давлатии иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятӣ» ва монанди инҳо муайян карда шудаанд. Бояд хотирнишон сохт, ки қонуни аз ҳама фарогирандаи ваколатҳои назоратии прокурор дар ҷараёни пешбурди тосудии парвандаи ҷиноятӣ оид ба риояи қонунҳо аз ҷониби мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ қонунгузории мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст, маҳсуб меёбад. Аз ҷумла ваколатҳои прокурор дар давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ дар моддаи 150, ҳамчунин ҳангоми амалӣ намудани таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ дар моддаҳои 158 ва 168 қонунгузории мазкур дарҷ гардидаанд. Таҳлили қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки прокурор ваколатҳои худро бо ирсоли пешниҳод, додани дастуру супоришҳои алоҳида, талаби хаттӣ, додани розигӣ ба ин ё он амал ва баровардани қарор оид ба ошкор, пешгирӣ ва бартараф намудани қонунвайронкунӣ баҳри таъмини волоияти қонун, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, ки барои пешравӣ ва суботу оромии ҷомеа нигаронида шудааст, амалӣ менамояд.

Мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ваколатҳои барояш вогузоргашта, дар ҷараёни зери санҷишҳои прокурорӣ қарор додани фаъолияти объектҳо ва субъектони дар зери назорараш қарор дошта, дар сурати муайян намудани номутобиқатии онҳо ба Конституцсия ва қонунҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла қонунгузории мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз КМҶ ҶТ иборат мебошад, ҷиҳати пешгирӣ, ошкор ва бартараф намудани қонуншиканиҳо, барқарор ва

таъмин намудани ҳуқуқҳои шаҳрвандон, инчунин вобаста ба қарорҳое, ки дар ҷараёни пешбурди тосудии парвандаи ҷиноятӣ қабулгашта, ки аз амалу беамалии мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ бармеояд ва минбаъд мутобиқ гардонидани онҳо ба қонунҳои дар боло зикргардида, ҳамасола даҳҳоҳазор санадҳои эътиноии прокурорӣ татбиқ менамояд. Санадҳои эътиноӣ ё худ таъсиррасонии прокурорӣ – аз маҷмуи ҳуҷҷатҳои расмие иборат мебошад, ки дар доираи ваколатҳои худ аз ҷониби шахси мансабдори мақомоти прокуратура ҷиҳати пешгирӣ ва бартараф намудани қонунвайронкуниҳои дар рафти санҷишҳои прокурорӣ ошкор ва муайянгардида ва ё аз ҷониби дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва мақомоти соҳаваии назоратӣ тартиб додани маводи санҷишие, ки сабабу шароитҳои ба содиршавии онҳо мусоидаткунандаро муайян мекунад, бароварда мешавад. Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар боари мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» чунин номгуи санадҳои таъсиррасонии прокурорӣ, аз ҷумла эътирози прокурор, пешниҳоди прокурор, қарори прокурор ва амри прокурорро муқаррар намудааст.

Эътирози прокурор – ҳамчун чораи таъсиррасонӣ доир ба санад, супориш ва дигар ҳуҷҷатҳои мақомот ва шахсони мансабдоре, ки хилофи қонун мебошанд, аз ҷониби прокурор ё муовинонаш ба мақомоти интишордодаи ин санад ё мақомоти болоӣ оварда мешавад. Прокурор дар эътирози худ масъалаҳои бекор кардани санад, ба қонун мутобиқ гардонидани он, инчунин қатъ кардани амали ғайриқонунии шахсони мансабдор, барқарор намудани ҳуқуқҳои поймолшударо ба миён мегузорад. Зикр намудан ба маврид аст, ки татбиқи ин чораи таъсиррасонӣ амали санади аз болояш эътирозовардашударо бозмедорад, ки онро бояд мақомоти дахлдор ё шахси мансабдор на дертар аз даҳ рӯзи баъди ворид шуданаш ҳатман баррасӣ намуда, аз натиҷааш ба прокурор фавран ба таври хаттӣ хабар диҳад.

Пешниҳоди прокурор – ҳамчун чораи таъсиррасонӣ дар ҷараёни пешбурди тосудии парвандаи ҷиноятӣ дар бораи бартараф намудани қонунвайронкуниҳо, аз ҷумла қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ аз ҷониби шахсони ваколатдори мақомоти таҳқиқ ва тафтиш ва сабабу шароитҳои ба онҳо мусоидаткарда аз ҷониби прокурор ва муовини ӯ ба мақом ё унвонии шахси мансабдоре, ки роҳбарони мақомоти мазкур, ки барои бартараф кардани қонунвайронкунӣ ваколат доранд, пешкаш мешавад ва он бояд фавран баррасӣ шавад. Ҳамзамон, шахсони ваколатдори ин мақомот уҳдадоранд, ки дар муҳлати на дертар аз як моҳ бояд оид ба бартараф намудани қонунвайронкунӣ, сабабу шароитҳои ба онҳо мусоидаткарда тадбирҳои дахлдор андешида, аз натиҷаи он ба прокурор ба таври хаттӣ хабар диҳанд.

Қарори прокурор – ҳамчун чораи таъсирасонӣ аз ҷониби прокурор, муовини якум ва муовинони ӯ бо назардошти хусусияти қонунвайронкунӣ аз тарафи шахси мансабдор ё шаҳрванд дар хусуси баровардани қарори асоснок дар бораи ба ҷавобгарии интизомӣ, моддию граждани ва маъмурӣ кашидан ё дар бораи оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ нисбат ба онҳо равона гардидааст. Ногуфта намонад, ки дар муддати даҳ рӯзи баъди расидани қарори мазкур он бояд аз тарафи шахси мансабдор ё мақоми салоҳиятдор баррасӣ гардида, аз натиҷаи баррасии он ба таври хаттӣ ба прокурор хабар дода шавад.

Амри хаттии прокурор – ҳамчун чораи таъсиррасонӣ аз тарафи прокурор, муовини ӯ ва ё шахси ваколатдоркардаи онҳо бо мақсади бартараф намудани қонунвайронкунӣ ба мақом, шахси мансабдор ё шахсони воқеӣ, ки ба вайрон кардани қонун роҳ додаанд, пешниҳод мегардад.

Ин гуна чораи таъсиррасонӣ дар мавридҳое пешниҳод карда мешавад, ки агар қонунвайронкунӣ хусусияти ошкоро дошта, муайян карда шавад, ки дар сурати фавран бартараф накардан он метавонад ба манфиати ҷомеа ва давлат зарари ҷиддӣ расонад. Амри хаттии прокурор бояд бетаъхир иҷро гардида, аз натиҷаи он прокурор хабардор карда шавад. Бояд хотирнишон сохт, ки санадҳои дар боло зикргардида, дар марҳилаи тосудӣ ҳангоми пешбурди парвандаи ҷиноятӣ ба сифати чораҳои асосии таъсиррасонӣ ба ҳисоб рафта, метавонанд масъалаҳои гуногунро, аз қабили анҷом додани амалҳои тафтишӣ,

интихоб намудани чораҳои пешгирӣ, бандубаст ва андозаи айбдоркунӣ, ҳамчунин ирсоли парванда ба суд ва ё қатъ намудани пешбурди онро дар бар гиранд.

Ҳамзамон дар марҳилаи тосудии мурофиаи ҷиноятӣ ҳангоми пешбурди парвандаи ҷиноятӣ аз ҷониби мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ прокурор метавонад бо мақсади санҷидани тартиби пешбурди парвандаи ҷиноятӣ онро аз мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ талаб намояд, ки ин ваколаташро прокурор метавонад ирсол намудани талаби хаттӣ ба унвонии роҳбарони мақомоте, ки таҳқиқ ва тафтиши пешакии парвандаи ҷиноятӣ ба зиммаи онҳо гузошта шудааст, амалӣ намояд. Тибқи муқаррароти меъёрии қонунгузории мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз КМҶ ҶТ иборат мебошад, дар марҳилаи тосудии мурофиаи ҷиноятӣ ҳангоми пешбурди парвандаи ҷиноятӣ аз ҷониби мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ, бо қабули қарори худ прокурор метаваонад қарорҳои ғайриқонунӣ қабулнамудаи мақомоти мазкурро бекор намуда, ҳамзамон бо ба инобат гирифтани дараҷа ва хусусияти қонунвайронкунии содирнамуда, дар бораи ба ҷавобгарии интизомӣ ва маъмурӣ кашидани шахси мансабдори мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ, ки пешбурди парвандаи ҷиноятӣ дар истеҳсолоташ қарор дорад ё дар хусуси оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ қарор қабул намояд. Прокурор ҳуқуқ дорад, ки дар фаъолияти исботкунии тосудии парванда, ки ҷараёни мазкур ҳамчун дили мурофиаи ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад дар бораи беэътибор донистани далелҳои бо тарзу воситаҳои зурӣ, таҳдид, азобу шиканҷа, рафтори бераҳмона ва ё усулҳои дигари ғайриқонунӣ бадастовардашуда, қарор қабул намояд. Дар фаъолияти мазкур прокурор бояд диққати худро ба мавҷудияти далелҳои ғайри қобили қабул равона намояд. Далелҳое, ки ғайри қобили қабул ҳисобида шудаанд, беэътибор дониста шуда, ба асоси айбдоркунӣ гузошта намешаванд ва барои исботи ягон ҳолати дар моддаи 85 Кодекси мазкур зикрёфта истифода шуда наметавонанд. Маълумотҳои воқеӣ дар бораи истифода шудани шиканҷа ё муносибати бераҳмона нисбат ба гумонбаршуда, айбдоршаванда ва ё судшаванда, новобаста ба ворид шудани аризаи онҳо ё дархости ҳимоятгар аз нигоҳи қобили қабул будани нишондодҳои онҳо ҳамчун далел, мавриди тафтиш ва баҳодиҳӣ қарор дода мешаванд [5].

Барои гузаронидани амалҳои тафтишотӣ, аз қабили кофтуков, ёфта гирифтан, азназаргузаронии манзил бидуни иҷозати соҳибмулк, инчунин татбиқ намудани чораҳои маҷбуркунии мурофиавӣ, аз қабили ҳабси молу мулк, муваққатан дур кардан аз вазифа, интихоб намудани чораи пешгирӣ дар намуди ҳабси хонагӣ ва ба ҳабс гирифтани гумонбаршуда ва айбдоршаванда, ки ба маҳдудкардани ҳуқуқу озодиҳои конституцсионии инсон ва шаҳрванд оварда мерасонанд, бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ, ки аз КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат мебошад, розигии прокурорро пешбинӣ намудааст. Прокурор муваззаф аст, ки ҳангоми ҷой доштани ҳолатҳои мазкур бо дархости мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ оид ба гирифтани иҷозати суд барои гузаронидани амалҳои тафтишии муққарраргардида розигӣ диҳад. Дар ҷараёни пешбурди тосудии парвандаи ҷиноятӣ як қатор қарорҳои мурофиавӣ, аз ҷумла ҳангоми мавҷуд будани асосҳои дар моддаҳои 27 ва 28, нисбати қарорҳои қабулнамудаи таҳқиқбаранда ва муфттиш дар барои қатъ намудани парвандаи ҷиноятӣ, қарори дар бораи ба суд равон кардани парванда барои баррасии масъалаи татбиқи чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ розигӣ диҳад ва ҳамзамон фикри айбдоркуниро тасдиқ намояд. Бояд хотирнишон сохт, ки ҳуқуқу ваколатҳои прокурор оид ба таъмини иҷрои дар марҳилаи пешбурди тосудии парвандаи ҷиноятӣ хусусияти пешгирикунанда дошта, таъйиноти иҷтимоии онҳо на танҳо бо мақсади саривақт бартараф намудани қонунвайронкунӣ, балки барои пешгирӣ ва роҳ надодан ба вайронкунии ҷиддии қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ, ки ба маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои конституцсионии инсон ва шаҳрванд оварда мерасонад, равона гардидааст. Аз ин хотир, аксари ваколатҳои прокурор оид ба таъмини иҷрои қонунҳо дар марҳилаи мазкур аз ҷониби мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ на танҳо барои ошкор ва бартараф намудани қонунвайронкунӣ, балки барои пешгирии он равона гардидааст.

Мавриди санҷиши саривақтӣ қарор додани парвандаи ҷиноятии дар пешбурди таҳқиқбаранда ва муфаттиш қарордошта имконият медиҳад, қонунвайронкуниҳои ҷойдошта дар ин самт, ки ба маҳдуд кардани ҳуқуқҳои иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ мусоидат намудаанд ошкор гардад, балкӣ тафтиши ҳамаҷониба, пурра ва холисонаи ҳолатҳои кор тибқи моддаи 21 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда шавад, ки шакли асосии пешгирии қонунвайронии дар ин самт ин аз мунтазам санҷидани ҳолат ва тартиби мурофиавии тафтиши парвандаҳои ҷиноятии дар пешбурд қарордошта ба ҳисоб меравад. Раванди омузиши парвандаи ҷиноятӣ на танҳо ҳангоми дароз кардани муҳлати тафтишот ё бо пешниҳод намудани фикри айбдоркунӣ сурат гирад, балки он бояд дар марҳилаи пешбурди тосудии парвандаи ҷиноятӣ мавриди омузиши мунтазам қарор гирад. Ногуфта намонад, ки чунин амал натанҳо барои беҳтар гаштани сифати тафтишот мусоидат мекунад, балки таҳқиқбаранда ва муфаттишро водор месозад, ки бо дарки баланди масъулият вазифаҳои касбии ба зимаашон вогузоргардидаро иҷро намоянд.

АДАБИЁТ

1. Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. – 2010.
2. Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» - Душанбе: Қонуният. – 2005.
3. Раҳмон Ю.А. Назорати прокурорӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Ирфон, – 2019. с.55.
4. Сомонаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // [Манбаи электронӣ] // prezident.tj (санаи мурочиат: 11.04.2021).
5. Мурофиаи ҷиноятӣ: китоби дарсӣ / муҳаррири масъул Р.Р. Юлдошев. – Душанбе: “ЭР – граф”, 2018 - 14с
6. Искандаров З.Ҳ. Оид ба чанд қоидае, ки мурофиаи ҷиноятиро дигар намуд. / Масъалаҳои рӯзмарраи ҳуқуқи судӣ, фаъолияти прокурорӣ ва пешгирии ҷиноятгорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (маводи конфренсияи илмӣ – назариявӣ). – Душанбе, 2013. с.22
7. Мулоқот бо кормандони мақомоти судӣ. шаҳри Душанбе. 21.11.2019с. Манбаи электронӣ] // URL: president.tj (санаи мурочиат: 02.04.2020).

ВАЗИФА ВА ВАКОЛАТҲОИ ПРОКУРОР ҲАНГОМИ ПЕШБУРДИ ТОСУДИИ ПАРВАНДАҲОИ ҶИНОЯТӢ

Бо дарназардошти муҳимияти мавзуъ муаллиф кӯшиш кардааст, ки дар мақолаи мазкур моҳияти баҳсҳои мавҷударо дар асоси таҳлили қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи прокуратура, истифодаи адабиёти ҳуқуқӣ ва нуқтаи назари олимони соҳаи ҳуқуқ, сиёсатшиносон ва коршиносони ватанию хориҷӣ мавриди баррасӣ қарор дода, мавқеи мурофиавии прокурорро дар тамоми марҳилаҳои мурофиаи ҷиноятӣ дақиқан нишон дода, барои таъмини пешрафти марҳилаи тафтишоти пешакӣ ва бартараф намудани қонунвайронкуниҳо ҳангоми баррасии судии парвандаҳо дар мурофиаи ҷиноятӣ ибрози андеша намояд.

Калидвожаҳо: қонуният; ҳуқуқ; мақомоти прокуратура; парвандаи ҷиноятӣ; тафтишоти пешакӣ.

ОБЯЗАННОСТИ И ПОЛНОМОЧИЯ ПРОКУРОРА ПРИ РАССМОТРЕНИИ УГОЛОВНЫХ ДЕЛ

Учитывая важность темы, автор стремится раскрыть существо спора на основе анализа действующего законодательства Республики Таджикистан о прокуратуре, использования юридической литературы и мнений ученых-юристов, политологов и юристов. отечественным и зарубежным экспертам для четкого обозначения этапов производства по уголовному делу и выражения мнения в целях обеспечения хода предварительного расследования и устранения нарушений при рассмотрении дел в уголовном производстве.

Ключевые слова: законность; закон; прокуратура; уголовное дело; предварительное следствие.

DUTIES AND POWERS OF THE PROSECUTOR IN PROSECUTION OF CRIMINAL CASES

Given the importance of the topic, the author seeks to address the substance of the dispute based on an analysis of the current legislation of the Republic of Tajikistan on the prosecutor's office, the use of legal literature and the views of legal scholars, political scientists and domestic and foreign experts to clearly indicate the stages of criminal proceedings and to express an opinion in order to ensure the progress of the preliminary investigation and the elimination of violations during the trial of cases in criminal proceedings.

Keywords: legality; law; prosecutor's office; criminal case; preliminary investigation.

Сведения об авторе: ***Рустамов Абдулло Хайруллоевич*** – Таджикский национальный Университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** Республика Таджикистан, город Душанбе. **Телефон:** 907 30 72 72.

Information about the author: ***Rustamov Abdullo Khayrulloevich*** – Tajik national University, graduate student of Law Faculty. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe city. **Phone:** 907 30 72 72.

НАЗОРАТ БА РИОЯИ ҚОНУНҲО ҲАНГОМИ ИҶРОИ ҲАЛНОМАҲОИ СУДӢ АЗ ҶОНИБИ ИҶРОЧИЁНИ СУД ВА ДИГАР МАҚОМОТИ ВАКОЛАТДОР

Садулоев Ҷамшед
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Чи тавре ки ба мо маълум аст, давраи муҳокимаи судии парвандаи ҷиноятӣ яке аз давраҳои мурофиаи ҷиноятӣ буда, аз як чанд қисматҳои ба ҳамдигар алоқаманд иборат аст, ки танҳо дар ҳамбастаги таиноти ин давра амалӣ мегардад. Дар қисмати тайёрии муҳокимаи судӣ танҳо он масалаҳое баррасӣ мешаванд, ки бевосита ба ташкили кор вобастагӣ доранд. Муҳокимаи судии парвандаи ҷиноятӣ аз панҷ қисмат иборат мебошад, ки имрӯз мо оид ба ду қисмати аввалаш, яъне қисмати тайёрии мухокимаи судӣ ва тафтиши судӣ истода мегузарем.

1. Кисмати тайёрии муҳокимаи судӣ;
2. Тафтиши судӣ;
3. Музокираи судӣ ва лукмапартоӣ;
4. Суханони охирини судшаванда;
5. Баровардани ҳукм;

Қисмати тайёрии муҳокимаи судӣ, барои бомуваффақият ва дуруст омода шудани парванда ба тафтиши судӣ аҳмият дорад. Вай барои пешакӣ ташкил ва тафтиш кардани ҳамаи ҳолатҳое, ки дар тафтиши судӣ тадқиқ карда мешавад, мавҷуд будани онҳо санҷида мешавад. Дар ин марҳилаи муҳокимаи судии парвандаи ҷиноятӣ суд қарор мебарорад, ки тадқиқи далелҳо ва муайян кардани амали ояндаи парвандаро, талаб мекунад [1 Саҳ 134].

Чи тавре ки пештар қайд карда шуд, ки муҳокимаи судӣ дар суди марҳилаи якум, давраи марказии пешбурд аз рӯи парвандаи ҷиноятӣ мебошад. Фаъолияте, ки дар давраи мазкур анҷом дода мешавад, бо мавҷуд будани кафолатхои махсус, ҳифзи ҳимояи ҳаматарафаи ҳуқуқу манфиатҳои қонунии шахсонӣ ба мурофиаи ҷиноятӣ ҷалб карда шударо таъмин менамояд, тавсиф карда мешавад. Маҳз вобаста ба ҳамин, қонун ба танзимдарории муфассали расмиёти муҳокимаи судиро дар суди марҳилаи якум пешбинӣ кардааст [2. Саҳ 361]. Дар кодекси мурофиаи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон боби 33 аз якчанд модда иборат аст, ки маҳз ба ҳамин қисмати муҳокимаи судӣ бахшида шудааст. Қисмати тайёрии муҳокимаи судӣ бо якчанд амалҳо гузаронида мешавад, ки ин амалҳо чунинанд:

- бо кушодани муҳокимаи судӣ ва санҷиши иштирокчиёни мурофиа дар суд:
- бо аниқ кардани иштироки қонунии ҳамаи субъектон дар муҳокимаи судӣ:
- бо фаҳмонда додани ҳуқуқҳои шахсоне, ки дар парванда иштирок мекунанд сароғози маҷлис раискунанда маҷлиси судиро дар макон ва замон ҳуснӣ оғоз бахшида, оид ба баррасӣ намудани парвандаи ҷиноятӣ мушаххас ба маълумоти ҳозирин мерасонад.

Сипас котиб дар бораи ба суд ҳозир шудани прокурор, судшаванда, ҳимоятгар, ҷабрдида, ҷавобгари граждани, даъвогари граждани ва намояндагони онҳо, тарҷумон, шоҳидон, коршиносон, мутахасисон ва оид ба сабабҳои ҳозир нашудани яке аз онҳо ахборот медиҳад. Баъд аз ин муайян карда мешавад, ки дар ғоибии яке аз иштирокчиёни мурофиа ҳал кардани парванда имконпазир аст ё не, дар ин хусус андешаҳои иштирокчиён дар ин бора шунида мешавад. Ҳамзамон раискунанда агар зарур шуморад дар ғоибии иштирокчӣ гузаронидани мурофиаро ба муҳокима шуруъ мекунад. Дар сурати аз ҷониби тарафҳо рад кардан, оид ба он, ки дар ҳузури шоҳидон бояд гузаронида шавад. Дар чунин ҳолат парванда боз дошта ё мавқуф гузошта мешавад. Раискунанда баъди тафтиш кардани ҳозиршудагони мурофиа агар дар парванда тарҷумон иштирок намояд, дар чунин ҳолат раискунанда ҳуқуқ ва уҳдадориҳои ӯро фаҳмонида медиҳад, аз ҷумла ӯро мефаҳмонад, ки ба суд нишондод ё баёноти шахсони иштирокчии парвандаро, ки забони пешбурди мурофиаро намедонад ва ба ин шахсон мазмуни нишондод ё баёнот ба ҳуҷҷатҳоеро, ки дар суд эълон шудааст, дақиқ ва пурра тарҷума кунад. Ҳамчунин, амри раисикунанда ва қарори суд, судяро ба таври дуруст тарҷума кунад. Ба тарҷумон инчунин фаҳмонда мешавад, ки барои дақиқ намудани тарҷума ба шахсони иштирокчии парванда савол диҳад

ҳамчунин шинос шудан ба протоколи маҷлиси суд ва баён кардани эрод оид ба дурустии тарҷумааш фаҳмонида дода мешавад. Тарҷумон аз ҷониби раискунанда дар бораи ҷавобгарии ҷиноятӣ, яъне дидаю дониста нодуруст тарҷума кардан (моддаи 352 КҶ ҶТ), огоҳ мекунад ва он дар протокол дарҷ карда бо имзои худи тарҷумон тасдиқ карда мешавад. Ҳамчунин, ба тарҷумон фаҳмонда мешавад, ки барои саркашӣ аз иҷрои уҳдадорӣ бо тартиби муқарраршудаи қонунгузорӣ ба ҷавобгарӣ кашида мешавад (моддаи 351 КҶ ҶТ). Сипас раискунанда шоҳидонро то оғози пурсиш аз маҷлиси суд бароварда дар ҷое, ки муайян шудааст, мегузаронад ва то даъвати ӯ шоҳидон интизор мешаванд.

Ҳамзамон, раискунанда чораҳо меандешад, ки шахсони пурсидашуда бо шахсони нопурсидашуда бо хамдигар мулоқот накунанд. Дар чунин маврид ба ғайр аз андешидани чораҳо оид ба гуфтугӯ накарданӣ шоҳидон раисикунанда ба шоҳидон дар бораи ҷавобгарии ҷиноятӣ, оид ба надоданӣ нишондод ва ё дидаю дониста додани нишондоди бардуруғ огоҳ мекунад ва бо имзои онҳо дар протокол дарҷ карда мешавад. Баъдан раисикунанда шахсияти судшавандаро муайян мекунад, яъне ном, номи падар, фамилия, сол, моҳ, рӯз, ҷои таваллуд, донистани забоне, ки бо он пешбурди парванда гузаронида мешавад, ин чунин ҷои истиқомат, машғулият, таҳсилот, вазъи оилави ва дигар маълумотҳоро ки ба шахсияти ӯ алоқаманд аст, пурсида муайян мекунад. Сипас раискунанда муайян мекунад, ки оё ба судшаванда нусхаи фикри айбдоркунӣ ё қарори мақомоти таҳқиқ оид ба оғози парвандаи ҷиноятӣ супорида шудааст ва кай ин кор анҷом дода шудааст. Муҳокимаи судиро дар муҳлати се шабонарӯз аз рӯзи супоридани фикри айбдори ё қарори мақомотӣ таҳқиқ оид ба оғози парвандаи ҷиноятӣ мумкин нест. Раисикунанда ҳайати судро элон намуда, маълум мекунад, ки кадоме аз иштирокчиён, айбдоркунанда, ҳимоятгар, ҷабрдида ва намоядаи ӯ даъвогари граждани ва намояндагони онҳо инчунин котиби маҷлиси суд, коршинос, мутахассис ва тарҷумон мебошад. Раисикунанда ба тарафҳо ҳуқуқҳояшонро дар бораи тибқи тартиби муқарашудаи кодекси мурофиаи ҷиноятӣ мефаҳмонад, яъне оид ба раддия ба ҳайати суд, яке аз судяҳо, инчунин оид ба ҳар як шахси иштирокчии мурофиа мефаҳмонад. Раисикунанда нафакат ҳуқуқу уҳдадориҳои судшавандаро фаҳмонда диҳад, балки пурсиш мекунад, ки ҳуқуқҳояш фаҳмо аст ё шарҳи заруриро талаб менамояд. Раисикунанда ба ҷабрдида, даъвогари граждани, ҷавобгари граждани ва намояндагонӣ онҳо ҳуқуқҳояшонро мефаҳмонад. Далелҳо пешниҳод кунанд, раддия изҳор намояд, дархост кунанд, бо забони модарӣ ё дигар забоне, ки медонанд нишондод диҳанд, аз кӯмаки тарҷумон, ройгон истифода баранд, намоянда дошта бошанд, бо протоколи амалҳои тафтишӣ, ки бо иштироки онҳо гузаронида шудаанд шинос шаванд ва ба онҳо эрод баён кунанд, бо иҷозати суд дар суд тибқи дархости онҳо, намояндаашон иштирок кунанд, аз ҳукм ё таъйиноти қарори суд шикоят кунанд, дар баррасии суд, эътирозу шикоятҳо пешниҳод гардида, иштирок намоянд, онҳо вазифадоранд маълумоте, ки дар суд пайдо мешавад фош накунанд. Дар мурофиаи судӣ тартиботро риоя кунанд, инчунин дорои ҳуқуқ ва уҳдадориҳои дигари мурофиавӣ мебошанд. Ба ҷабрдида оид ба парвандаҳои айбдоркунии хусусӣ ва хусусӣ-умумӣ, инчунин оид ба ҷиноятҳои начандон вазнин ва дараҷаи миёна ҳуқуқҳояш дар бораи ошти шудан бо судшаванда, фаҳмонда мешавад. Раисикунанда ба коршинос ҳуқуқу уҳдадориҳояшро фаҳмонда, ӯро огоҳ месозад. Коршинос дар ҳолате даъват карда мешавад, ки ҳангоми муҳокимаи судии парвандаи ҷиноятӣ донишҳои махсус дар соҳаи илм, техника, фарҳанг ё касбу ҳунар зарур аст. Ба сифати коршинос ҳар шахсе, ки барои пешниҳоди хулоса дониши махсус ва дар ҳолатҳои зарури иҷозатномаи дахлдор дорад, даъват шуданаш мумкин аст. Раисикунанда ба мутахассис ҳуқуқу уҳдадориҳояшро фаҳмонда, ӯро дар бораи ҷавобгарии ҷиноятӣ, барои рад ё саркашӣ аз иҷрои уҳдадориҳои пешбиникардаи Кодекси мурофиаи ҷиноятӣ огоҳ намуда, аз ӯ забонхат мегирад, ки он ба протоколи маҷлиси суд ҳамроҳ карда мешавад. Шахсе, ки ба суд дархост пешниҳод кардааст, бояд нишон диҳад, ки барои муайян кардани маҳз кадом ҳолатҳо далелҳои иловагӣ заруранд. Суд, судя фикри дигар иштироккунандагони муҳокимаи судиро шунида, бояд ҳар як дархости баён шударо мавриди баррасӣ қарор дода, онҳоро қонеъ гардонад ё дар бораи рад кардани дархост, таъйиноти (қарори) асоснок барорад. Суд, судя ҳуқуқ надорад, ки қонеъ кардани дархости пурсиши шоҳидонро дар маҷлиси суд, ки бо ташаббуси тарафҳо ҳозир шуданро рад намояд. Шахсе, ки дархосташ аз тарафи суд, суд рад шудааст, ҳуқуқ дорад минбаъд низ ба

суд дархост пешниход кунад. Ҳангоми ҳозир нашудани яке аз иштирокчиёни муҳокимаи судӣ аз ҷумла шоҳид, коршинос, ё мутахасис, суд фикру андешаҳои онро дар хусуси имконпазирии муҳокимаи парвандаи ҷиноятӣ шунида, ба хулосаи аниқ меояд. То ҳалли масъалаи мавқуф гузоштани муҳокимаи парванда суд, судя метавонад, тафтиши судиро оғоз намуда, шоҳидони ҳозиршуда, коршинос ё мутахассис, ҷабрдида, даъвогари граждани, ҷавобгари граждани ва намояндагони онҳоро пурсиш кунад ва сипас дар бораи мавқуф гузоштани муҳокима таъйинот (қарор) мебарорад. Агар пас аз ин парванда дар ҳамон ҳайати суд, бараси карда шавад шахсони пурсидашуда дар маҷлиси суд танҳо дар ҳолатҳои зарури бо ташаббуси суд ё бо дархости тарафҳо, даъват карда мешавад.

Тафтиши судӣ

Тафтиши судӣ марҳилаи марказии муҳокимаи судӣ мебошад, ки дар доираи он таҳқиқи далелҳои ҳам дар маводҳои парвандаи ҷиноятӣ мавҷудбуда ва ҳам аз ҷониби тарафҳо ба таври иловагӣ ба суд пешниҳодшуда, сурат мегирад. Қобили қайд аст, ки боби 34 Кодекси мурофиаи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз ба ҳамин қисмат бахшида шудааст. Бояд қайд кард, ки дар ин қисмати муҳокимаи судӣ тамоми принсипҳои мурофиаи ҷиноятӣ ба амал бароварда шудааст, суд бевосита далелҳои дар парванда мавҷуд бударо, мавриди тадқиқ қарор дода, бо риояи талаботҳои мурофиави адолати судиро нисбати парвандаи ҷиноятӣ ба амал мебарорад. Тафтиши судӣ ҳамчун қисмати муҳокимаи судӣ дар шароити шифоҳи, ошкоро бевосита ва мубоҳисавию баробарҳуқуқи тарафҳо ва ба вуҷудории дигар принсипи мурофиавии ҷиноятӣ ва шартҳои умумии муҳокимаи судӣ, тадқиқи далелҳои ҷамъоварда шуда, аз рӯи парванда бо мақсади муайян намудани ҳамаи холатҳои парванда, айбдории судшаванда ва ҳалли одилонаи кор аст. Тафтиши судӣ аз баёни моҳияти айбдоркунӣ пешниҳод шуда, дар ҳаққи судшаванда аз ҷониби айбдоркунандаи давлатӣ дар парвандаи айбдоркунии хусусӣ бошад аз байёни шикоят аз ҷониби айбдоркунандаи хусусӣ ё намояндаи ӯ оғоз мегардад. Баъдан раисикунанда аз судшаванда мепурсад, ки оё моҳияти айби ба ӯ эълон шуда фаҳмо аст бо айби эълоншуда худро гунаҳгор меҳисобад ё не, оё хоҳиш дорад, ки ба айби эълоншуда муносибати худро баён намояд. Ҳангоми нофаҳмо будани айб ба судшаванда моҳияти он фаҳмонда мешавад. Тарафи ҳимоякунанда метавонад дар ҳамин вақт аз ифодакунии фикри худ худдорӣ кунад, ки ин ҳолат наметавонад ҳуқуқи ӯро дар баёни муносибати ӯ дар давраи ояндаи муҳокимаи судӣ маҳрум созад. Давраи мазкур бо масъалаи муайян намудани пайдарпайии тадқиқи далелҳо тобеъ аст. Ин пайдарпайӣ бо принсипи мубоҳисавӣ ва баробарҳуқуқии тарафҳо асос меёбад. Далелҳое, ки аз тарафи айбдоркунанда пешниҳод мешавад баъд тарафи ҳимоякунанда навбати пешниҳоди далелҳоро ҳар яке аз тарафҳо пешниҳод мекунад. Агар дар парванда якчанд судшаванда иштирок карда бошанд навбати пешниҳоди далелхоро суд муайн мекунад. Раисикунанда ба судшаванда ҳуқуқи ӯро дар бораи додан ё надодани нишондод нисбат ба айби ба ӯ эълоншуда ба ҳолатҳои дигари парванда фаҳмонда медиҳад инчунин дар бораи он ки тамоми гуфтаҳои ӯ мумкин аст ба муқобили ӯ истифода шаванд, огоҳ месозад. Ҳангоми ба додани нишондод розӣ будани судшаванда саравал ӯро ҳимоятгар ва иштирокчиёни мурофиа аз тарафи ҳимоя ва сипас айбдоркунандаи давлати ва иштирокчиёни мурофиа аз тарафи айбдоркунӣ пурсиш мекунанд. Раисикунанда саволҳои раҳнамункунанда ва ба парванда дахлнадоштаро аз байн мебардорад. Суд, судя пас аз пурсиши судшаванда аз ҷониби тарафҳо ба ӯ савол медиҳад, вале саволҳои дақиққунанда дар хар лаҳзаи пурсиш дода шуданаш мумкин аст. Чи хеле ки маълум аст, тафтиши судӣ яке аз қисматҳои муҳими муҳокимаи судӣ ба ҳисоб меравад, ки дар он пурсиш мавқеи хосро дорад. Санъати мурофиаи судӣ санъати пурсиш аст. Дар адабиётҳои илмӣ оид ба мавфҳуми пурсиш фикру ақидахо бисёранд, лекин дар ҳама ҳолат муаллифон қайд мекунанд, ки ин ҳаракат дар доираи қонун ва қоидаҳои махсус гузаронида мешавад. Дар КМҶ ҶТ қоидаҳои гузаронидани пурсиш дар ҳардуи қисмхои мурофиаи ҷиноятӣ, яъне пурсиш дар давраи таҳқиқи ибтидоӣ ва тафтиши пешакӣ (фасли шашум), ва дар дида баромадани корхо дар суди инстансияи якум (фасли хаштум) нишон дода шуда аст. Аз чумла дар давраи тафтиши судӣ пурсиши судшаванда (моддаи 311 КМҶ ҶТ) пурсиши шоҳидон (моддаи 314 КМҶ ҶТ), пурсиши шоҳиди ноболиғ (моддаи 316 КМҶ ҶТ), пурсиши шахси ҷабрдида (моддаи 313 КМҶ ҶТ) ва пурсиши эксперт (моддаи 318 КМҶ ҶТ) нишон дода шудаанд. Дар КМҶ ҶТ қайд карда шудааст,

ки дар тафтишоти судӣ ҳимоячи ва ҳимоячии ҷамъияти дар пурсиш ҳуқуқи иштирок намуданро доранд. Дар пурсиши даъвогар ва ё дигар иштирокчиёни мурофиаи суди оид ба парвандахои граждани низ талаботхо қайд шудаанд [4. ст 182]. Дар фаъолияти адвокатӣ мавқеи пурсиш бениҳоят калон аст, зеро дар ҷараёни он ҳақиқат муқарар карда мешавад. Мувофиқи талаботи қонунгузории мурофиави пурсиш дар доираи қонун бояд гузаронида шавад. Қонунгузории мурофиави оид ба дидани парвандахои ҷинояти дар суд нисбати гузаронидани пурсиш қоидаҳои асосиро пешбини намудааст (онхо дар моддаҳои алоҳидаи кодексҳои мурофиавии Чумхурии Точикистон дарҷ ёфтаан), вале дар адабиётҳои илми барои самаранок гузаронидани пурсиш, боз қоидаҳои иловагӣ дар доираи талаботи қонун нишон дода шудаанд ва онҳо ба сифати маслиҳати муфид пешбини мешаванд [5 Ст 497-499]. Пурсиши судшаванда дар ғоибии судшавандаи дигар танҳо бо ташаббуси суд, судя ё дархости тарафҳо иҷозат дода мешавад. Дар ин бора суд, судя таъинот (қарор) мебарорад. Дар ин сурат пас аз баргаштани судшаванда ба толори маҷлиси суд раискунанда ӯро аз мазмуни нишондоди дар ғайбии ӯ дода шуда воқиф намуда, ба ӯ имкон медихад ба судшавандае, ки дар ғоибии ӯ пурсиш шудааст, савол диҳад. Дар суд эълон кардани нишондод ё баёноти судшаванда, ки ҳангоми пешбурди таҳқиқ ё тафтиши пешакӣ додаст, инчунин ба шунидани сабти нишондоди ӯ ё тамошои сабти видео, ки ба протокол замима шудааст, танхо бо дархости тарафхо ва бо ташаббуси суд, судя дар ҳолатҳои зайл иҷозат додан мумкин аст:

- мавҷуд будани ихтилофоти назаррас байни нишондоди судшаванда дар чараёни тафтиши пешакӣ ё таҳқиқ дар суд:
- саркаши кардани судшаванда аз додани нишондод дар суд:
- дар ғоибии судшаванда барраси гардидани парванда.

Шоҳид дар алоҳидаги ва дар ғоибии шоҳидони ҳануз пурсиданашуда пурсиш карда мешавад. Раискунанда кабл аз пурсиш шахсияти шоҳидро муаян намуда, муносибати ӯро ба судшаванда ва ҷабрдида аниқ мекунад, қарзи шаҳрванди ва ӯҳдадории ӯро дар бораи додани нишондоди ростқавлона роҷеъ ба парванда, ҷавобгариро барои саркаша аз додани нишондод ва дидаю дониста додани нишондоди бардуруғ мефаҳмонад. Ба шахсоне, ки мутобиқи қонун аз додани нишондод озод карда шудаанд, дар сурати ихтиёран нишонндод додан ҷавобгариашон танҳо барои дидаю дониста додани нишондоди бардуруғ фаҳмонда мешавад. Аз шоҳидон дар бораи он ки ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳояшон фаҳмонда шудааст, забонхат гирифта мешавад. Забонхат ба протоколи маҷлиси суд замима мегирад. Шоҳидони пурсида шуда, дар толори маҷлиси суд мемонанд ва то хатми тафтиши суди бе иҷозати раисикунанда ва тарафҳо толоро тарк намекунанд. Пурсиши шоҳиде, ки дар рӯйхат танҳо тахаллуси ӯ дарҷ гардидааст, бе эълон намудани маълумоти аслии шахсияти ӯ бе рӯбарукунии вай бо дигар иштирокчиёни мурофиаи суди сурат мегирад. Дар ин бора суд, судя таъиноти (карори) дахлдор кабул мекунад.Ҷабрдида ва шоҳид сабтҳои хаттиро истифода бурда метавонанд.Ин сабтҳо бо талаби суд бояд пешниҳод карда шавад. Ба ҷабрдида ва шоҳид иҷозат дода мешавад, ки хуҷҷатҳои дар дасташон бударо, ки ба нишондоди онхо дахл дорад, хонанд, ба суд пешниҳод кунанд, тибки таъиноти (карори) суд мумкин аст ба парванда замима карда шаванд. Қонунгузори мурофиави ҷиноятии Ҷумхурии Тоҷикистон бо адолатона тартиби пурсиш шоҳидони ноболиғро муайян кардааст, ки бевосита дар моддаи 316 таҷҷасум ёфтааст6 (ҚҶТ аз 15.03.16 с., №1275). Ҳангоми пурсиши ҷабрдида ва шоҳиди то чордаҳсола ва бо салоҳдиди суд, судя инчуни хангоми пурсиши ин шахсони аз чордаҳ то шонздаҳсола ба маҷлиси суд омӯзгор даъват карда мешавад. Дар ҳолатҳои зарури, инчунин падару модар ё намояндагони дигари конунии ноболиг даъват карда мешаванд. Шахсони зикргардида бо иҷозати раисикунанда метавонад ба ҷабрдида ва шоҳид савол диҳанд. Пас аз пурсиши ҷабрдида ва шоҳиде, ки ба сини шонздаҳ нарасидааст, раисикунанда ба онҳо аҳмияти доир ба парванда додани нишондоди пурра ва дурустро мефаҳмонад. Онҳо барои дидаю дониста додани нишондоди бардуруғ огоҳ карда намешаванд ва аз онхо забонхат гирифта намешавад. Дар суд ба эълон кардани нишондоди ҷабрдида ва шоҳид, ки ҳангоми пешбурди таҳқиқ ё тафтиши пешакӣ додааанд, инчуни ба шунидани сабти овоз ё тамошои рабт видеоии пурсиш мумкин аст, бо дархости тарафҳо ва ташаббуси суд дар ҳолатҳои зайл иҷозат дода шавад:

- мавҷуд бадани ихтилофҳои ҷидди байни ин нишондод ва нишондоде ки дар суд дода шудааст.

- дар маҷлиси суд ҳозир набудани ҷабрдида ё шоҳид бо сабабҳое ки имконияти ба суд омадани онҳоро истисно мекунад.

Бояд қайд кард, ки ҳангоми пайдо шудани ҳолатхои зарури суд метавонад, дар ин қисмати ҳолатхои зарури экспертиза таъин намояд. Суд, судя бо дархости тарафҳо, инчунин бо ташаббуси худ ҳуқуқ дорад дар маҷлиси суд экпертиза таъин кунад. Экпертизаро коршиносоне, ки дар тафтиши пешаки хулоса додаанд ё дигар коршиносоне, ки суд таъин кардааст, анҷом медиҳанд. Раискунанда таъиноти (қарори) баровардаро дар бораи таъини экспертиза эълон намуда, ҳуқуқи тарафҳоро дар бобати рад кардан коршинос, пешниҳод намудани дархост доир ба ҳайати коршиносон, ба таври иловаги ворид намудани шахси нишондодаи тараф, гузаронидани экспертиза аз тарафи намояндагони дигар муассисаи экспертӣ, гузаронидани экспертиза бо иштироки тарафҳо мефаҳмонад. Дар маҷлиси суд коршиносон ҳуқуқ дорад ба шахсони пурсидашаванда савол дихад, бо далелҳои хатти, протоколхои амали тафтиши, хулосаи дигар коршиносон шинос шавад, дар азназаргузарони ва озмоиш (эксперимент) ва дигар амалҳои суди, ки ба мавзӯи экспертиза алоқаманд мебошанд, иштирок намояд.

АДАБИЁТ

1. Гурценка К.Ф. Учебны для студента и юридическое вузов и факултетов Москва –2000 СТ 134.
2. Ниг.: Ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Қудратов Н А. Душанбе, 2016. С 361.
3. Кодексияи мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 04.2010с ст 301-307.
4. Рыжаков А.П. Угаловное процесс учеб. Для вузов м. издательство ст 182.
5. Ниг: Мурофиаи ҷинояти. Китоби дарсӣ. Нашри 2. – Хуҷанд: Хуросон, 2017. С- 497-499.
6. Кодексияи муровиавии ҷиноятии Ҷумхурии Точикистон аз 1.04.2010с(ҚҶТ аз 15.03.16 с., №1275)

ҚИСМИ ТАЙЁРИИ МАҶЛИСИ СУДИ ВА ТАФТИШИ СУДӢ

Дар мақолаи мазкур мафҳум ва аҳамияти қисми таёрии маҷлиси суди ва тафтиши судӣ таҳлил карда шудааст Бо дарназардошти муҳимияти мавзуъ муаллиф кӯшиш намудааст, ки бо дастрасии қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи мурофиаи ҷинояти ва тафтишоти судӣ истифодаи адабиёти ҳуқуқии олимони ватанию хоричӣ ва амалияи ҳуқуқтатбиққунӣ мафҳум ва аҳамияти қисми таёрии маҷлиси судӣ ва тафтиши судиро мавриди баррасӣ ва тадқиқ қарор диҳад.

Калидвожаҳо: муҳокима; таёрӣ; маҷлиси судӣ; ҳуқуқ; қонун; тафтиши судӣ; қисм; муҳокимаи судӣ; парвандаи ҷиноятӣ; кодекс; тадқиқ; раисикунанда; далел; имконпазир; мубоҳисави; баробарҳуқуқи; тарафҳо; озмоиш;

ПОДГОТОВИТЕЛЬНАЯ ЧАСТЬ СУДЕБНОГО ЗАСЕДАНИЯ И СУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ

Данная статья анализирует подготовительную часть судебного заседания и судебного расследования. Учитывая, важность предмета автор старался рассмотреть и анализировать имея доступ к дуйствующему законодательству Республика Таджикистан в сфере угаловного судопроизводства и практика правоохранительных органов и судебного расследование, использование юридической литературы отечественных и зарубежных ученых в направлении подготовительной части судебного заседания и судебного расследование.

Ключевые слова: судебное заседание; право; закон; судебное расследование; раздел; судебные разбирательства; уголовное дело; кодекс; исследование; переседатель; доказательства; возможно; обсуждение; равенство; стороны; эксперимент.

PREPARATORY PART OF JUDICIAL SESSION

This article analyzes the concept and importance of the preparatory part of judicial session.

Keywords: discussion; ready; judicial; right; law; forensic investigation; section; legal proceedings; criminal case; the code; study; re-chair; proof of; possibly; discussion; equality; parties; experiment.

Сведения об авторе: ***Садулоев Джамшед*** – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета.

Information about the author: ***Saduloev Jamshed*** – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law.

ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ НЕКОТОРЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ ПО ПРЕСТУПЛЕНИЯМ, СОВЕРШЕННЫМ НА РЕЛИГИОЗНОЙ ПОЧВЕ

Шарипов Саидвали
Таджикский национальный университет

Религиозные преступления предусмотрены различными уголовно-правовыми составами, размещёнными в всех главах Особенной части УК РТ, начиная от преступлений против жизни и последних статьей УК РТ или здоровья и заканчивая преступлениями против мира и безопасности человечества. Большинству из них, так или иначе, соответствуют криминалистические характеристики, предусмотренные для данных видов преступлений, разумеется, с определёнными особенностями. В настоящее время есть сложный процесс формирования методики расследования такой преступлений, совершенных на религиозной почве. Единой методики расследования конкретных и подобных преступлений не выработано до настоящего времени. Однако отдельные элементы методики описаны в литературе иностранных ученных. Следует оговориться, что при совершении преступления, где объект посягательства в виде нарушения права на свободу совести выступает дополнительным, расследование должно вестись по расследования преступлений, к которым относится основной объектами. Например, при расследовании убийства по часть 2 статья 104 УК РТ, совершённого по мотиву религиозной ненависти или вражды, расследование будет вестись по методике расследования убийств, но, конечно, с теми особенностями, которые влечёт за собой религиозный мотив. Существенными отличиями обладает расследование тех уголовных дел, которые совершаются членами деструктивных религиозных объединений. Первоначальными следственными действиями здесь может быт:
● допрос потерпевшего и свидетелей;

● задержание и допрос подозреваемого (подозреваемых). Допрос членов тоталитарных сект и потерпевших – это одно из основных следственных действий при расследовании таких преступлений совершенное при религиозных объединениях, поскольку даёт представление о реальной картине деятельности секты, что обычно не фиксируется в документах организации, но является постоянной практикой;

● обыск в местах проживания или места работах руководителей и рядовых членов тоталитарных сект, а также в помещениях, где проводились мероприятия и собрания адептов, в культовых зданиях;

● в некоторых случаях важно проведение осмотр места происшествия;
● назначение некоторых экспертиз по законодательство.

К последующим следственным действиям относятся:

● судебно-религиоведческая экспертиза;
● очные ставки;
● следственные эксперименты;
● опознание как подозреваемых, так и предметов.

Первейших следственных действий при расследовании преступлений, совершённых членами тоталитарных сект, является обыск. По свидетельству С.В. Костарёвой, анализировавшей уголовные дела о преступлениях религиозных сект, «в 95% случаев при совершение таких преступление в результате обысков были получены данные о составе секты, её организаторах и характере их противозаконной деятельности, найдены предметы и документы, изобличающие сектантов в нарушении законодательства, что позволило изучить личность обвиняемых, их связи и обстановку, в которой совершалось преступление», причём «в 65% случаев обыски были групповыми и проводились в самом начале расследования». Проведение обыска по делам о преступлениях, совершённых тоталитарными сектами, имеет свои особенности.

1. С проведение обыска зачастую начинается расследование этих категории уголовных дел. Необходимость неотложного проведения обыска обусловливается тем, что если о начале расследования становится известно руководителям секты, то они принимают меры к

утаиванию или уничтожению предметов и документов, изобличающих их, что создаёт дополнительные трудности в расследовании и может привести к утрате основных доказательств по представление УПК РТ.

2. Обычно приходится проводить групповые обыски, поскольку преступная деятельность сектантов направляется несколькими руководителями. В отдельных случаях возникает необходимость в производстве или проведение обысков у активных адептов секты. Групповой обыск требует одновременного производства обыска у подозреваемых, привлечения большого числа участников и криминалистической техники.
3. Специфика отыскиваемых предметов и документов требует от следователя предварительного ознакомления и проверка с деятельностью секты, особенностями её структуры и вероучения.
4. Многие секты ведут подготовку адептов к столкновению с правоохранительными органами. В связи с этим следователь должен быть готов своевременно и в рамках закона предотвратить различные эксцессы.

Во многом успех проведение обыска зависит от того, насколько тщательно была проведена подготовка к нему. Сбор, анализ и оценка сведений ориентирующего характера, определение времени производства данного следственного действия или оперативное мероприятие, подбор участников и технических средств осуществляются, как правило, ещё до возбуждения уголовного дела. Это требует установления тесного контакта с оперативными работниками. К сбору данных о личности обыскиваемого и месте проведение обыска желательно привлекать также сослуживцев подозреваемых или обвиняемых, их соседей, лиц, посещавших религиозные собрания, а также всех тех, кто хорошо знаком с обыскиваемыми и их деятельностью.
Особое внимание следует уделять подбору лиц, занятых в проведение обыска; при выборе понятых рекомендуется учитывать уровень их знаний. Проведение обыск целесообразно проводить с участием соответствующих специалистов. В многих случаях помощь может оказать криминалисты, имеющие навыки в обнаружении тайников. Желательно участие религиоведа, который может помочь следователю определить круг объектов, предметов и документов, имеющих значение для дела.Чаще всего при обыске изымаются документы, содержащие важную для дела информацию. Совокупность таких документов и предметов можно примерно подразделить на следующие группы:

1) документы, в которых имеются сведения о составе секты, руководящей роли всех лиц и особенностях вероучения, которого придерживаются адепты этой религиозной организации. Это могут быть списки преступников, их адреса, заявления о приёме и выходе из состава секты, всевозможные «инструкции», протоколы собраний, отчёты перед вышестоящими религиозными организациями и др.;
2) документы, позволяющие установить внешние связи секты: личные записи в тетрадях, дневниках, железнодорожные или авиационные билеты, из которых можно узнать, куда и когда выезжали члены секты;
3) документы, отражающие отношение секты к соблюдению законодательства РТ, а также к исполнению гражданских обязанностей. Это могут быть религиозные молитвы, песни, стихи, записи и черновики проповедей, всевозможные письма, листовки, брошюры, журналы и проч.;
4) документы, содержащие информацию о денежных средств и пожертвованиях в пользу секты, а также о способах, используемых руководством и рядовыми адептами, для получения денежных сборами, а именно: отметки о денежных взносах их членов, записи о дарении имущества в пользу секты либо назначение секты наследником, различные инструкции по «добыванию» денежных средств и др.;
5) последнюю группу образуют документы, говорящие о личности обыскиваемого: документы об образовании, профессии, фотографии, переписка и т.п.

Существуют особенности заключительной стадии обыска по данным делам. Рекомендуется, «учитывая длительность производства поисков и большой объём объектов, подлежащих изъятию или составлять протокол поэтапно с тем, чтобы более полно и верно отразить существенные признаки изымаемых предметов». Значительные особенности имеет

допрос подозреваемого и обвиняемого – руководителя или участника тоталитарной секты, которые выражаются в следующем. Необходимость тщательной подготовки следователя к проведение допросу. Желательно знание основных постулатов вероучения, которого придерживается сектант и др. Для этого предварительно можно привлечь специалиста как религиоведа, знакомого с догматами этой религиозной организации и соответствующей им практики; специалист может также дать разъяснение в возможных вариантах поведения подозреваемого, поскольку секты часто подготавливают своих адептов к встрече с следственными органами. Важно располагать сведениями о характере «внутреннего учения» секты, что позволит более грамотно проводить этой следственное действие. Такая подготовка также полезна при составлении примерного вопросов, которые следует задать подозреваемому. Следователю нужно осознавать, что «основой контактов с представителями сект должно быть ясное понимание того, что любая вера затрагивает и изменяет фундаментальные и наиболее глубинные слои психики и бытия людей». Для сектантов характерен фанатизм, отказ от сотрудничества, убеждённость в том, что работники правоохранительных органов – это представители «сил зла». Поэтому крайне важна доброжелательная и спокойная манера вести допрос.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бачиева А.В., Малуева Е.С. Взаимодействие государственных органов при расследовании хищений средств государственных внебюджетных фондов // Журнал правовых и экономических исследований. 2013. № 3. С. 37–43.
2. Костарёва С.В. Некоторые вопросы производства обыска при расследовании нарушений законов о религиозных культах // Вопросы методики расследования преступлений: Научные труды. Вып. 50. Свердловск, 1976. С. 153–157.
3. Лапин Е. Судебно-религиоведчес-кая экспертиза // Российская юстиция. 2001. № 5. С. 59.
4. Хвыля-Олинтер А.И., Лукьянов С.А. Опасные тоталитарные формы религиозных сект. М., 1996. 54 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ГУЗАРОНИДАНИ БАЪЗЕ АМАЛҲОИ ТАФТИШОТӢ ОИД БА ҶИНОЯТҲОИ ДАР ЗАМИНАИ ДИНӢ СОДИРШУДА

Принсипи озодии виҷдон ва озодии эътиқод, ки дар моддаи 8 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ифода ёфтааст, оғози раванди мураккаб ва зиддиятноки шомил кардани иттиҳодияҳои диниро ба ҳаёти ҷамъиятӣ ва давлатии кишвар нишон дод. Аз нуқтаи назари қонунгузории ҷиноятӣ ва криминалистика ба масъала наздик шуда, мо метавонем дар бораи пайдоиши намуди нави ҷиноят дар заминаи динӣ (тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон) сӯҳбат кунем. Мувофиқи ин, зарурати фаҳмиши назариявии ин намуди ҷиноят ва таҳияи методологияи ягонаи тафтишоти он ба миён омадааст. Мақсади мақолаи баррасишаванда - баррасии ҷиноятҳои дар заминаи динӣ содиршуда ва муайян кардани тактикаи амалҳои тафтишотӣ дар марҳилаҳои ибтидоӣ ва дуюми тафтишоти ин намуди ҷиноят мебошад.

Калидвожаҳо: амалҳои тафтишӣ, усули тафтиши ҷиноятҳо, кофтуков, пурсиш, мусодираи ҳуҷҷатҳо, фирқаҳои мазҳабӣ.

ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ НЕКОТОРЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ ПО ПРЕСТУПЛЕНИЯМ, СОВЕРШЕННЫМ НА РЕЛИГИОЗНОЙ ПОЧВЕ

Принцип свободы совести и свободы вероисповедания, закреплённый в статье 8 Конституции Республики Таджикистана, положил начало сложному и противоречивому процессу включения религиозных объединений в общественную и государственную жизнь страны. Подходя к проблеме с точки зрения уголовного законодательства и криминалистики, можно говорить о появлении нового вида преступления на религиозной почве (по законодательство РТ). Соответственно, возникает необходимость теоретического осмысления указанного вида преступления и выработки единой методики его расследования. Цель рассматриваемых данной статьи – рассмотреть преступления, совершаемые на религиозной почве и определить тактику следственных действий на первоначальном и второстепенных этапах по расследованию данного вида преступления.

Ключевые слова: следственные действия, методика расследования преступлений, обыск, допрос, изъятие документов, религиозные секты

SPECIFICS OF CARRYING OUT INVESTIGATION ACTIVITIES ON CRIMES COMMITTED ON RELIGIOUS GROUNDS

The principle of freedom of conscience and freedom of religion, enshrined in Article 8 of the Constitution of the Republic of Tajikistan, marked the beginning of a complex and contradictory process of including religious associations in the public and state life of the country. Approaching the problem from the point of view of criminal legislation and criminalistics, we can talk about the appearance of a new type of crime on religious grounds (according to the legislation of the Republic of Tajikistan). Accordingly, there is a need for a theoretical understanding of this type of crime and the development of a unified methodology for its investigation. The purpose of this article under

consideration is to consider crimes committed on religious grounds and to determine the tactics of investigative actions at the initial and secondary stages of the investigation of this type of crime.
Keywords: investigation activities, interrogation, search, seizure of documents, religious sects, methodology of investigation of crime

Сведения об авторе*: Шарипов Саидвали* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета

Information about the author: *Sharipov Saidvali* – Tajik National University, second-year master2s student of Faculty of Law

ҲУҚУҚ БА ТАҲСИЛ ВА ВАЗЪИ ҚОНУНИИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Саидов Н. С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳифз ва амалӣ шудани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, агар дар Конституцсия, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёри ҳуқуқи пешбини ва кафолат дода нашуда бошанд, онҳо самти тадбиқи худро гум мекунанд. Яке аз кафолатҳои конституцсионии инсон ва шаҳрванд, ин ҳуқуқ ба таҳсил мебошад, ки дар моддаи 41-и Конституцсия дарҷ карда шудааст. Мувофиқи моддаи мазкур "Ҳар шахс ҳуқуқи таҳсил дорад. Таълими умумии асосӣ ҳатмист. Давлат таълими умумии асосии ҳатмии ройгонро дар муассисаҳои таълимии давлатӣ кафолат медиҳад. Шахс дар доираи муқаррарнамудаи қонун дар муассисаҳои таълимии давлатӣ метавонад ба таври ройгон таълими миёнаи умумӣ, ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ ва олии касбӣ гирад. Шаклҳои дигари таълимро қонун муайян мекуна". Ин аз он аҳамияти муҳими ҷамъиятию байналмилалӣ доштани ҳуқуқи инсон ба таҳсил шаҳодат медиҳад. Албатта ҳуқуқ ба таҳсил ин яке аз ҳуқуқҳои иҷтимоӣ буда, барои рушди ҳам шахс ва ҷомеа замина муҳайё месозад. Ҳуқуқ ба таҳсил ҳамчун як намуди ҳуқуқҳои конституцсионии инсон барои инкишофи шахсият, истеъдод, қобилияти фикрию ҷисмонӣ ва дар маҷмӯъ барои инкишофи минбаъдаи рӯҳии ӯ таъсири мусбат мерасонад. Инсон ҳуқуқ ва озодиҳои зиёде дорад ва дар байни онҳо, ҳуқуқ ба таҳсил мавқеи хеле муҳимро ишғол мекунад, ки ба туфайли он инсон тавоноии зеҳнӣ ба даст меорад. Ҳуқуқи конституцсионии инсон ба таҳсил пояҳои асосии низоми демократӣ мебошад. Маҳз бо дарназардошти ҳамин ҷиҳатҳои мусбаташ қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон гирифтани маълумоти умумии асосӣ, яъне 9-соларо ҳатмӣ эълон кардааст. Ҳуқуқ ба таҳсил – ин ҳуқуқи шахс дар доираи муқаррарнамудаи қонун дар муассисаҳои таълимии давлатӣ гирифтани таълим ба таври ройгон таълими миёнаи умумӣ, ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ ва олии касбӣ мебошад. Ҳуқуқи шахс ба таҳсилро метавонем ҳамчун ҳуқуқи таъминкунандаи имкониятҳо барои амалигардонии ҳуқуқҳои дигари инсон, таъмини фаъолият ва ҳаракати инсон дар робита бо давлат ва ҷомеа тавсиф намоем. Таҳсилот раванди мақсадноки таълим ва тарбияро фаро мегирад. Агар таълим раванди азхуд намудани дониш, касб ва малакаи фаъолиятро ифода намуда, чун воситаи асосии тайёршавии шахс ба ҳаёт ва меҳнат муаррифӣ гардад, пас истилоҳи тарбия, ташкили шароити мусоид барои инкишоф ва худинкишофёбии инсон, азхуднамоии таҷрибаи иҷтимоӣ, фарҳангӣ, арзишӣ ва меъёрҳои ҷамъиятиро дар назар дорад. Баъд аз Конституцсия, ки ин муносибатҳоро ба танзим медарорад, қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи маориф" аз соли 2004 бо тағйиру иловаҳо аз соли 2009 мебошад, ки меъёрҳои ҳуқуқиро дар бораи таҳсил, дар худ таҷассум намудаанд. Қонуни зикршуда кафолатҳои давлативу ҳуқуқии шаҳрвандонро дар соҳаи маориф танзим менамояд. Мақсади асосии қонуни мазкур ин "асосҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва принсипҳои асосии сиёсати давлатиро дар соҳаи маориф муайян менамоя". Мувофиқи моддаи 1-уми ин қонун "таҳсилот-ин раванди муттасили таълиму тарбия, ки ба инкишофи маънавӣ, зеҳнӣ, фарҳангӣ, ҷисмонӣ ва салоҳияти касбии шахс равона карда шудааст", фаҳмида мешавад. Шахс инчунин метавонад ба таври ройгон дар муассисаҳои таълимии давлати дар доираи меъёрҳои давлатии таҳсилот дар асоси озмун, ба муассисаҳои миёнаи касбӣ, олии касбӣ ва касбии баъд аз муассисаи олии касбӣ соҳиб гардад. Ногуфта намонад, ки санадҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқ ба таҳсил нақши босазо дорад. Мо халқи Тоҷикистон қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳон буда дар сатҳи конституцсионӣ муносибати худро бо низоми ҳуқуқи байналмилалӣ муайян намудаем. Бинобар ин, дар Конституцсия муқаррар карда шудааст, ки санадҳои ҳуқуқии байналмилалие, ки

Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Тибқи моддаи 26 Эъломияи умумии ҳуқуқи башар, ки онро Ассамблеяи Генералии СММ аз 10 декабри соли 1948 тасдиқ кардааст, “Ҳар як инсон ҳуқуқи таҳсил дорад. Ақалан таҳсили ибтидоӣ ва миёна бояд бепул бошад. Таҳсили ибтидоӣ бояд ҳатмӣ бошад. Таълими техникӣ ва касбӣ бояд дастраси ҳамагон бошад. Таҳсили олӣ бояд мувофиқи қобилияти ҳар кас ба ҳама якхел дастрас бошад”. Инчунин, мувофиқи моддаи 13-вуми Паймони байналхалқӣ “Оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ”, ки 16-уми декабри соли 1966 аз ҷониби Ассамблеяи Генералии СММ қабул шудааст, “Давлатҳои ширкаткунандаи ҳамин Паймон ҳуқуқи ҳар як инсонро ба таҳсил эътироф мекунанд. Онҳо мувофиқ ҳастанд, ки таҳсил бояд рушди пурраи шахсияти инсон ва дарки шарафи вай нигаронида шавадва эҳтиромро ба ҳуқуқ ва озодии асосии инсон таҳким бахшад”. Ҳаминро бояд қайд намуд, ки дар “Ковенсияи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар бораи ҳуқуқу озодиҳои инсон” моддаи 27 омадааст “Ба ҳеҷ кас дар ҳуқуқ ба таҳсилот рад карда намешавад. Дар мавриди амалигардонии вазифаҳои дилхоҳе, ки тарафи аҳдкунанда дар нисбати таълим ва маълумот ба душ гирифтааст,он бояд ҳуқуқи волидайнро дар таъмин кардани маълумот ва таълим ба фарзандони худ (чунин маълумотва таълиме, ки ба эътиқоди хусуси ва анъанаҳои миллии онҳо мувофиқат дорад) эҳтиром намояд”. Ҳамин тариқ, Конвенсияи Юнеско “Оид ба муборизa бар зидди табъиз дар соҳаи маориф”, стратегияи асосӣ, ин пайгирии принсипҳои бунёдии ҳуқуқи таҳсил ва пеш аз ҳама принсипи баробарии имкониятҳои таълимӣ барои ҳамаи инсонҳо, бидуни табъиз мебошад. Давлат шаҳрвандонро ба таҳсил бо роҳи таъсиси низоми таълим ва шароити дахлдори иҷтимоию иқтисодӣ барои таҳсилот таъмин мекунад. Дар Ҷумҳурии Точикистон шаҳрвандон ба таҳсил, интихоби муассисаи таълимӣ ва шакли таҳсил ҳуқуқи баробар доранд. Давлат ба шаҳрвандони худ новобаста ба миллат, нажод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ ва молумулк ҳуқуқ ба таҳсилро кафолат медиҳад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон **дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар иртибот ба масъалаи боз ҳам беҳтар кардани сатҳу сифати таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии мамлакат таъкид бар он доштанд, ки дар марҳилаи навбатии рушди соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи ҷумҳурӣ мебояд ба илмҳои дақиқу табиатшиносӣ таваҷҷуҳ зоҳир кард, зеро дурнамои пешрафти иқтисодиёти мамлакат маҳз ба ин илмҳо зич вобастаги аст. Дар ин радиф, аз ҷониби Президенти мамлакат пешниҳод шуд, ки ба хотири боз ҳам беҳтар ба роҳ мондани омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, инчунин, барои беҳбудии тафаккури техникии насли наврас солҳои 2020-2040 “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” эълон карда шавад.** Дар марҳалаи кунунии пешрафти Тоҷикистон ба соҳаҳои илму маориф афзалияти аввалиндараҷа дода мешавад, зеро онҳо дар таҳкими пояҳои демократӣ ва ҳуқуқбунёду дунявӣ нақши калидӣ мебозанд**. Соҳаи маориф яке соҳаҳои афзалиятноки муҳими ҷомеа ба ҳисоб меравад.** Маориф - системаи иҷтимоие мебошад, ки раванди идораи таълим, тарбия, маълумот ва умуман маърифати чомеаро ба низом медарорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди истиқлолияти давлатии худ ба шаҳрвандони худ муҳайё намудани шароити хуб ба таҳсилро фароҳам овардааст. Дар давраи соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф муносибатҳои сифатан нав ба вуҷуд омадаанд, ки онҳо дар Конституисияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои амаликунанда ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ инъикос ёфтаанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маориф яке аз соҳаҳои бартариятнок эътироф гашта давлат нисбат ба амали намудани он маблағҳои муайян татбиқ ва ҷудо менамояд. Сарфи назар аз мураккабиҳо ва мушкилоти замони гузариш Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи маорифро ҳамчун соҳаи афзалиятноки кишвар зери назар ва пуштибонии худ қарор додааст. Дар ин муддат барои ба танзим даровардани фаъолияти муассисаҳои таълимӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқии зиёде, таҳия ва тасдиқ гардиданд. Ба низоми муассисаҳои таълимӣ, сиёсати нави иқтисодӣ бевосита таъсир мерасонад. Аз ин рӯ, қонун ташкили муассисҳои таълимии давлатӣ ва гайридавлатӣ, пулакӣ ва бепул, тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратиро пешбини мекунад. Дар баробари ин, барои ҳамаи зинаҳои таҳсилот қонунҳои алоҳидаи соҳавӣ таҳия гардидаанд. Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон низомномаҳои ҳамаи намудҳои мактабҳои таҳсилоти умумиро вобаста ба талаботи замони нав таҷдиди назар намуда истодааст. Ҳамаи ин ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқӣ заминаи боэътимоди амалӣ сохтани ислоҳоти куллии соҳаи маориф ва таъмини пешрафти соҳа дар давраи гузариш гаштанд ва барои такмилу таҳкими соҳаи маориф шароиту имконият фароҳам оварданд. Вазъи мактаб дар ҷомеа ба куллӣ тағйир ёфтааст. Нақши мактаб ҳамчун манбаи

мустақили фарҳангу маданияти миллӣ васеъ гардид. Албата дар ин давра бо мақсади дастгирии ҷавонони болаёқат ва тайёр намудани мутахассисони баландихтисос барои соҳаҳои мухталифи ҷомеа бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Стипендияи байналмилалии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дурахшандагон» ва ба мақсади танзими қабули шаҳрвандони Тоҷикистон барои таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти олии кишварҳои хориҷӣ Муассисаи давлатии «Маркази барномаҳои байналмилалӣ» таъсис дода шуд. Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 10 февралисоли 2014 Маркази миллии тестии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (ММТНПҶТ) таъсис дода шуд ва аз соли 2015, дар баробари донишгоҳу донишкадаҳо, муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёнаи касбӣ (коллеҷҳо) ба низоми имтиҳонҳои марказонидаи дохилшавӣ (ИМД) ворид карда шуд, қабули донишҷӯён ба ин муассисаҳо (донишгоҳу донишкадаҳо) тавассути низоми мазкур амалӣ карда мешавад. Тавре аз маркази матбуоти Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурӣ Тоҷикистон мушоҳида мешавад, хонандагони мо аз аввали соли ҷорӣ то имрӯз дар 14 олимпиадаи байналмилалӣ, ки дар Қазоқистон, Ҳиндустон, Руминия, Русия, Малайзия, Булғористон, Беларус, Ветнам, Италия, Тоҷикистон ва ИМА баргузор шуданд, сазовори 201 медал (47 тилло, 71 нуқра ва 83 биринҷӣ) гардиданд. Ба ҳамин тарик, низоми ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоию иқтисодии инсон ва шаҳрванд давраи нави муносибатхои молу мулкӣ, моликиятдорӣ, тағйирёбии сиёсати иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии давлат, ҳарчи бештар фаъол гардидани нақши инсонро дар пурзур шудани кафолати онҳо инъикос мекунад.

АДАБИЁТ

1. А.Имомов.Ҳуқуқ конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон.Ктоби дарсӣ.Нашри сеюм. Бо тағйироту иловаҳо.-Душане: “Эр-граф”, 2012.-496
2. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации: Учебник для вузов. 4-е изд. – М.: Норма, 2004. – С. 291
3. Барамыков Р.Р., Барамыкова С.Р. «Дар бораи ҳуқуқи инсон дар Эъломия Ҳуқуқи Маъюбон». Душанбе.2004.72саҳ саҳ 20
4. В.В.Спасская образовательные правоотношения:вопросы теории Москва,2005
5. Диноршоев А.М., Сафаров Д.С. Ҳуқуи инсон.-Душанбе:2010 сол.-296 саҳ
6. Имомов А.Ҳуқуқи конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон,Китоби дарсӣ.Нашри сеюм.Бо тағйироту иловаҳо.-Душанбе: “ЭЭ-граф”,2012.-496саҳ.
7. Конвенсияи зидди шиканҷа ва дигар навъи ҷазо ва муносибати ғайриинсонӣ ва пастзанандаи шаъну эътибор аз с.1984.
8. Конвенсияи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар бораи ҳуқуқу озодиҳои инсон.
9. Конституцсияи Ҷумҳуроиии Тоҷикистон аз соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 22 майи соли 2016.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “дар бораи маориф” аз соли 2004 бо тағйиру иловаҳо аз соли 2009.
11. Лукашева Е.А. - Право человека.: Издателъство НОРМА . Москва 2001.-560с
12. Ҳуқуқи инсон. Маҷмӯи санадҳои байналмилалӣ ва миллӣ дар 8 ҷилд.Ҷилди 1//Дар зери таҳрири Бобоев У.Х.,Диноршоев А.М. Душанбе 2011.
13. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомали Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷиистон, шаҳри Душанбе, аз 22-юми декабри соли 2020.
14. Паймони байналхалқи “оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ,иҷтимоӣ ва фарҳангӣ”.Асамблеяи Генералии СММ.16.12.1966.
15. Сведение в теорию образовательного права. М. 2002. - 340 с.
16. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон,ба муносибати ифтитоҳи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №45 дар шаҳри Кӯлоб. 11 сентябри соли 2019.
17. Тафсири илмию оммавии Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 2009.саҳ 226-30.
18. Таҳқиқи асрори таҳсилот ва таълим. Файзулло Шарифзода –Душанбе: Ирфон, 2020.-484саҳ.
19. Ҳуқуқи инсон. Китоби дарсӣ барои синфи 11. – Душанбе: “ТоРус”, 2011 – 320 саҳ.
20. Эъломияи умумии ҳуқуқи башар,Асамблеяи Генералии СММ 10.12.1948.

ҲУҚУҚ БА ТАҲСИЛ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ВАЗЪИ ҚОНУНИИ ОН

Дар мақолаи мазкур масоили мубрами ҳуқуқ батаҳсил баррасӣ шуда, дар он ҷанбаҳои гуногуни ҳуқуқҳои фархангиву иҷтимоӣ баррасӣ гардидааст. Муаллиф маҳакҳои гуногуни ҳуқуқ ба таҳсилро ба назар гирифта, онро таҳлил ва баррасӣ намудааст. Доир ба масъалаи мазкур чорабиниҳо, конференсияҳои миллию байналмилалӣ гузаронида шуда, дар сатҳи танзим намоии онҳо як қатор қонунҳо, қарорҳо ва конвенсияҳо ба тасвиб расонида шудаанд.

Калидвожаҳо: конституцсия, санади меъёрӣ ҳуқуқӣ, ҳуқуқи конституцсионӣ, ҳуқуқ ба таҳсил, ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд, ҳуқуқу озодиҳои инсон, ҳуқуқҳои фарҳангӣ, сиёсати давлатӣ, таҳсил, маориф, муассисаҳоитаҳсилотӣ.

ПРАВО НА ОБРАЗОВАНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН И ЕГО ЛЕГИТИМНОЕ СТАТУС

В данной статье обсуждаются актуальные вопросы право на образование и рассматриваются различные аспекты культурных и социальных прав. Автор принимает во внимание и анализирует различные критерии право на образование. По данному вопросу проведены национальные и международные мероприятия и конфренции, а на регульятивном уровне ратифицированы ряд законов, постановлений и конвенций.

Ключевые слова: Конституция, нормативное-правовые документы, конституционное право, право на образование, право человека и гражданина, права и свободы человека, культурные права, государственная политика, учеба,образование, образовательные учреждения.

RIGHT TO EDUCATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND ITS LEGAL STATUS

This article discusses relevant issues on the right to education and reviews various aspects of cultural and social rights. The author has taken into account various criteria of the right to education and explores them. A range of national and international events and conferences have been held on this issue, and a number of laws, resolutions and conventions have been ratified at the regulatory level.

Keywords: Constitution, regulatory legal instruments, constitutional law, right to education, human and civil right, human right and freedoms, cultural right, public policy, learning, education, education institution.

Сведения об авторе: ***Саидов Наджмиддин*** – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета.

Information about the author*: Saidov Najmiddin* – Tajik national University, second-year master`s student of Faculty of Law

ТАЪРИХ ВА ИНКИШОФИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛХАЛҚИИ ИНСОНДӮСТӢ

Саидов Қ.И.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пайдо кардани сарчашмаҳои муайяни асосӣ, аз хусуси он, ки аввалин меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқии инсондӯстӣ кай ва дар куҷо пайдо шудаанд, баён кардан амри маҳол аст, ва гузашта аз ин, «муаллиф»-и ҳуқуқи байналхалқии инсондӯстиро ном бурдан номумкин мебошад. Ҳанӯз то пайдоиши давлатҳо, дар он ҳолатхое, ки дар байни қабилаву қавмҳо, ҷонибдорони ин ё он пешвоҳо ба мақсади пурра нобуд кардани душман муборизa бурда намешуд, аксар вақтҳо қоидаҳои пешбинӣ ношудае пайдо мешуданд, ки мақсади онҳо кам кардани оқибатҳои таҷовузкорӣ буд. Чунин қоидаҳо башоратдиҳандагони ҳуқуқи байналмилалии имрӯзаро, дар ҳамаи фарҳангҳо пайдо кардан мумкин аст. Бештар онҳоро дар осори асосии адабӣ (аз ҷумла, масалан, ҳамосаи ҳиндии «Махабхарата») навиштаҷотҳои динӣ (ба монанди Қурьон ва Инҷил) ё дар дастурамал роҷеъ ба санъати ҳарбӣ (дар маҷмуаи қадимаи ҳиндии нишондодҳои Қонунҳои Ману ва дар кодекси асримиёнагии рафтори Бусидоии ҷопонҳо) пайдо кардан мумкин аст. Дар Аврупои асримиёнагӣ ҷавонмардии наҷибрафтор қоидаҳои қатъии ҷанг карданро муқаррар намуда буд, ки дар мадди аввал манфиатҳои худи онҳоро ифода мекард. Ҳамон ғояҳои футуввату ҷавонмардӣ то ба рӯзҳои мо низ расидаанд. Созишномаҳое, ки бештар дар гузашта тарафҳои даргир аз хусуси сарнавишти асирон ба он ноил мегаштанд, сарчашмаҳои созишномаҳои ҳаматарафаи имрӯза буданд. Чунин қоидаҳо вуҷуд доштанд ва то имрӯз ҳам дар фарҳангҳое, ки осори хаттӣ надоранд, мавҷуданд. Воқеан ҳам, қонунҳои ҷанг ба мисли ҷанг кӯҳнаанд, ва ҷанг бошад ба монанди худи ҳаёт дар замин кӯҳна аст . Ҳатто натуралистони муосир сатҳи ақли паст инкишофёфтаи олами ҳайвонотро омӯхта, қоидаҳои ибтидоии ҷангро ошкор сохтанд. Дар байни намояндагони як намуди ҳайвонот, масалан инстинкти таҷовузкорона одатан ба куштори ҳариф оварда намерасонад. Муҳориба аз тарафи қоидаҳои муайян танзим карда мешаванд. Мисол, гавазнҳо бо танҳо ба воситаи шохҳои худ меҷанганд, вале дар сурати ҷанги байни гургҳо ва сагҳо бекуввa тан медиҳанд

ва баъзан гулӯяшро ба ғолиб мегузаранд, ки аз муҳорибаи ҳалокатию хотимавӣ худдорӣ менамояд. Археологҳо муайян намуданд, ки маҷрӯҳонро дар ҷанг, дар давраи Неолит нигоҳубин менамуданд. Омӯзиши халқиятҳои ваҳшии замони мо ба мо тассавуроте дар бораи табиати нахустинсони дар ҷараёни муттарақӣ қарордошта медиҳад. Дар Поппуа, ки қавмҳо байни худ ҳамеша меҷанганд, рақибро ҳамавақт дар бораи вақти оғоз ёфтани амалиётҳои ҷанг то он даме, ки ҳардуи тарафҳо омода намеҷангиданд, оғоз намеёфт. Нӯгҳои тирҳо дандонакҳо надоштанд. Зеро ба ҳариф зиёни зиёд нарасад. Дар сурати куштори одамон ва ё сахт захмдор гаштани онҳо муҳориба ба муддати 15 рӯз манъ карда мешавад, ҳатто ин созиш то дараҷае муқаддас риоя карда мешавад, ки тарафҳои ҷангкунанда посбонҳоро намегузоранд. Метавон ба он ҳолате такя намуд, ки ба иштироккунандагони муҳориба имкониятҳои баробар дода мешуд. Инчунин ба дахлнопазирие, ки ба меҳмон кафолат дода мешуд, ҳатто чунин ба он касоне, ки дар деворҳои масҷидҳо (ибодатхонаҳо) паноҳ меҷуст, ба дахлнопазирӣ имкониятҳои баробар дода мешуд. Баъзе аз муаллифон чунин меҳисобанд, ки қисман ин одатҳоро бо тарс назди хашми Худо ва ё рӯҳҳои фавтидагон, ё нигоҳ доштани муносибатҳои бо ҳамсоя метавон шарҳ дод. Дар маҷмӯъ – менависад Квинси Райт – ҷангҳо нахустхалқиятҳо қоидаҳои байналхалқии ҷангро наққошӣ менамоянд, ки айни ҳол вуҷуд доранд: қоидаҳои муайянкунандаи ҳолатҳое, ки меъёрҳоро муайян месозанд, ва асос барои оғоз ва анҷоми амалиётҳои ҷангӣ, қоидаҳои муқарраркунандаи шумораи иштироккунандагон, вақт, ҷой ва усулҳои бурдани ҷанг ва ҳатто қоидаҳои эълони ҷанг берун аз қонун. Кирдорҳои инсондӯстонаи баъзе аз ҳокимону халқиятҳо гарчанде нисбатан кам бошанд ҳам, вале аҳамияти калоне доранд. Қаблан – гӯё шӯълаҳои алоҳидаи уфуқии дур дар шаби тор, дар натиҷа онҳо ба дурахше, ки ба тамоми олам равшанӣ оварданд, мубаддал гаштаанд. Билохир дар баробари зиёд гаштани жанрҳо, зиёд шудани миллатҳо ва инкишоф ёфтани алоқаҳои байналхалқӣ, тақрибан солҳои 2000 то мелод аввалин қонунҳои он ҳуқуқе, ки дар натиҷа байналхалқӣ номида шуд, пайдо гардид. Аллакай амалиётҳои ҳарбию ***шумерҳо*** хело ҳам ҷараёни мутташакил доштанд, яъне дар шакли эълони ҷанг, имкониятҳо баҳри сулҳ бастан, дахлнопазирии парламентёрҳо ва охирон шартномаи сулҳ. Шоҳи Вавилон Хомураппи кодекси машҳуреро эълон дошт. Ин кодекс бо номи ӯ амал мекард, ки бо чунин суханҳо оғоз мегардад: «Ман ин қонунҳоро баҳри он муқаррар менамоям, ки ба тавоноёни имконияти мутеъ намудани нотавонҳо ***набошад».*** Одатан асирон пас аз пардохти маблағи харидани онҳо озод карда мешуданд. Маданияти Мисри бостонӣ бе нигоҳубини одамон равона карда шуда буд. «Ҳафт олами Раҳмдими Ҳақиқӣ» водор ба «додани хӯрок ба гуруснагон, додани об ба лабташнагон, сиҳат кардани маризон, гӯронидани мурда» месохтанд. Сарчашмаҳои қадими ҳиндӯӣ низ дар ин бобат аз аҳамият холӣ нест. Эпоси Махабхарта ва қонунҳояш, кикодекси ҷанг маҳсуб мегардад, ки аз шахсоне, ки аз қатор баромадаанд ва онҳоеро, ки таслим шудаанд, манъ карда шуда буд. Пас аз сиҳат ёфтан асирони ҳарбии маҷрӯҳшударо бо воситаи хеш равон кардан амр мешуд. Баъзе аз ҳолатҳои ин кодекс ҳайратоворона қоидаҳои ҳолатҳои Гаагаро аз соли 1907 ба ёд меоранд, яъне қоидаҳо оид ба қонун ва одатҳои ҷанг. Масалан, на ҳама намудҳои бурдани амалиётҳои ҳарбӣ иҷозат дода шуда буд; дар қатори найзаҳои оташин ҳамчунин яроқи дандонакдор ва ё захролудкардашуда манъ карда шуда буд. Чунин қоидаҳои реквизитсияи машкияти душман ва қоидаи нигоҳубини асирафтодагон мавҷуд буданд, набояд ҷанги раҳм накардан эълон карда мешуд. Александр Износский арзҳои пайғамбарӣ намуд, ки расман асоси ҳуқуқи ҷанг гашт: «Сабаби ҷангро нест кардан ва давом додани ҷанг баҳри ҳамин мақсад, танҳо девона метавонад». Рим пуриқтидории хешро маҳз бо шарофати ҷанговаронаш соҳиб гаштааст. Дар натиҷа, ҳуқуқи римӣ ба ҷаҳониён сулҳро дод, ки якчанд садсолаҳо давом кард. Мо ҳамчунон бояд қайд намоем, ки ғояи ҷанги адолатнок, ки баъдтар дар асри миёна эҳё гашту оқибатҳои даҳшатнокро овард, ба римиҳо ва файласуфони стоикҳо марбут мебошад. Беҳтарин мақсад ин қоидаи файласуфӣ, дар бораи он буд, ки ҷанг набояд бе justa causa оғоз гардад. Ба дигар маъно, ҷанг метавонад танҳо бо мақсади мудофиа ва ё бо мақсади барқарор намудани адолат оғоз карда мешавад. Қабл аз оғози ҳуҷум мебоист маҷлиси рӯҳониёнро гирд овард (fetiales), ки бояд муқаддасӣ,

адолатнокӣ ва қонунии ҳуҷуми ҷангро шаҳодат мекунониданд. Забткунандагон худро ҳамеша тариқи асосҳои мазҳабӣ ва ахлоқӣ забткориҳои худ ва нобудкунии рақибони худро сафед мекарданд. Дигар ҳолатҳое, ки тадричан ба инкишофи ҳуқуқи инсондӯсти таъсир мерасонад, ин дини насронӣ, ислом ва баҳодурӣ (рыцарство) мебошад. Тибқи суханҳои ***Мисингтон,*** ислом аз насрониҳо як қадам пеш гузаштааст, бахусус дар қонунан кӯшиши ба ваҳшиён ва ғуломон баргардонидани арзишҳои инсонӣ зоҳир мегардад. Ба ин унсур нигоҳ накарда, баробарӣ дар Қуръон танҳо ба мӯъминон дахл дошт. Мусулмонон ҷанги адолатнокро «ҷиҳод» меномиданд, «ҷанги муқаддас» ҳамчун калимаи хато тарҷумакардаи он мебошад. Ҷанги адолатнок дар рӯҳияи ҷавонмардон (рыцарства) низ акси худро меёфт, ки он аслан дар ҳуқуқ ба нигоҳубин ва меҳмондорӣ зоҳир мегашт. Асиронро ё қатл мекарданд, ё ин ки бар ивази зар озод мекарданд, ва ё онҳоеро, ки дини исломро қабул мекарданд, озод менамуданд. Вигайят, ки соли 1980 навишта шуда буд, воқеан ҳам маҷмӯи қонунҳои ҷангро дар давраи гулгулшукуфии ҳукмронии маврҳо дар Испания мебошад. Он куштани занон, мӯйсафедон, кӯдакон, девонагон, маризону (парламенарҳоро) фиристодагонро манъ мекард. Он ҳамчунон ба мағлубшудагон раосонидани зарар, олуда сохтани найза бо заҳр ва заҳролуд кардани чашмаҳои обро манъ мекард. Дар бораи мушкилиҳои ҳуқуқи инсондӯстӣ инчунин андешаҳои худро муттафакирони шарқӣ низ иброз доштаанд. Масалан, муттафакири барҷаста, файласуф, сиёсатмадор ва шоир Унсурмаолии Кайковус дар китоби худ «Қобуснома» нуқтаи назари худро ҳамчунин оиди қоидаҳои бурдани ҷанг иброз доштааст. Масалан, шароит ва одатҳои сипаҳсолориро тафсир сохта, муттафакир қайд намудааст, ки дар ҷараёни бурдани амалиётҳои ҷангӣ набояд молу мулки бегона ғасб карда шавад, ки ин амал ба руҳияи маънавӣ – ҷангӣ хеле хуб таъсир мерасонад ва ғалабаи дарназардоштаро таъмин менамояд. Дар сурате, ки ин ва ё дигар қоидаҳои бурдани ҷанг қатъиян риоя карда мешаванд, «тамоми лашкар ғолибиятро мехоҳад ва ҳеҷ кас дар ҷанг саҳв намекунад ва он ғалабаеро, ки ту мехостӣ, насиби ту мегардад». Дар охири асри XIV дар баробари пайдо шудани яроқи оташфишон таърихи ҷангӣ дар ҳолати шикаста қарор гирифт зеро имкониятҳои ҳам хурду ҳам бузург баробар шуданд. Артиллерия ба санъати ҷангӣ, инчунин ба тартиботи ҷамъиятӣ низ дигаргуниҳои умумиҷаҳонӣ ворид сохт. Ба ин тариқ, дар тамоми олам, аз замонҳои ҳеле куҳан ҳокимони соҳиби эътибор, ҳодимони дини, ҳирадмандон ва сипаҳсолорон саъй мекарданд, ки окибатҳои вазнини ҷангҳоро ба роҳи муқаррар кардани меъёрҳои барои ҳама ҳатмӣ, кам кунанд. Ба он хиз, ки дар Аврупо дар қарни XIX ба он муваффақ шуданд, бояд бо баэътибор гирифтани ин таҷрибаи бои таъриҳи баҳо дод. Пайдоиши ҳуқуқи байналмилалии инсондустии имрузаи ҳамаҷонибаи асосан сабтёфта, бо номи ду шахс Анри Дюнанва Френсис Либер аллакай ҷудонашаванда дорад, ки онҳо аз дидаҳояшон дар корзор беандоза мутаассир гашта буданд. Тақрибан дар як вакт, шояд беҳабар аз вуҷуд доштани якдигар, Дюнан ва Либер дар консепсия ва муҳтавои ҳуқуқи байналмилалии инсондустии муосир саҳми арзанда гузоштанд. Тамоми корҳои аз тарафи ин ду ҳодими барҷаста анҷомдодаро бояд кадр кард, зеро идеяи ҳимояи ҳатмии курбониёни ҷанг то онҳо низ вуҷуд дошт. Онҳо бошанд, ин идеяҳоро дар шакли ба замони нав мувофик баён карданд. Ҳарду Дюнан ва Либер, идеяи Жан Жак Руссоро, ки дар рисолаи соли 1762 мунташир кардааш «Дар бораи шартномаи ҷамъиятӣ» пешниҳод карда буд, ба асос гирифта буданд: «Ҷанг ин муносибати байни одамон нест, балки муносибати байни давлатҳо мебошад ва одамон тасодуфан, на ҳамчун инсон ва ҳатто на ҳамчун шаҳрванд, балки ҳамчун сарбоз душмани якдигар мешаванд...» Минбаъд Руссо ба ҳулосаи мантики меояд, ки бо сарбозон то он замоне ҷанг кардан мумкин аст, ки онҳо меҷанганд. Вакте ки онҳо силоҳро гузоштанд, «онҳо аз нав одамони мукаррарӣ мешаванд». Ба онҳо бояд тараҳҳум кард. Руссо принсипи асосиеро тавсия медиҳад, ки дар заминаи он ҳуқуқи байналҳалкии инсондустӣ бунёд мешавад ва маҳз: максади ҷанг бояд ҳеҷ гоҳ ҷисман нобуд кардани душман набошад. Бо ҳамин, у барои фарк кардани низомиёни лашкари амалкунандаи ҷанговарон аз як тараф ва дигар шаҳрвандони давлати душман, ки дар амалиётҳои ҷанги ширкат надоранд аз тарафи дигар, асос гузошт. Танҳо ба муқобили ҷанговарон неру истифода бурдан мумкин, зеро мақсади ҷанг на несту нобуд кардани халки

он кишвар, балки пирӯзӣ ба неруҳои мусаллаҳи душман мебошад. Вале алайҳи сарбозони душман низ, то ҳамон лаҳзае, ки онҳо мукобилият нишон медиҳанд, кувваро истифода бурдан мумкин аст. Ҳар як сарбозе, ки силоҳро гузоштааст ё бо сабаби заҳмдор шудан бесилоҳ аст, аллакай душман нест ва аз назари ҳуқуқи байналмилалии инсондустии муосир ҳадафи ҳамлаи ҳарби шуда наметавонад. Дар ҳар сурат, аз сарбози одди касос гирифтан дуруст нест, зеро вай шаҳсан барои сар задани иҳтилоф масъул нест. Ҳамин тавр, барои ба вуҷуд омадани ҳуқуқи байналҳалкии инсондусти дар садаи XIX асоси гояви гузошта шуд ва Анри Дюнан тавонист ба он такя намояд. Ӯ дар китобаш «Ёддоштҳо дар бораи Солферино» ба муносибати бад нисбати курбониёни ҷанг ва вокеияитҳои куштори одамони беҳимоя таввaҷҷуҳи зиёде зоҳир намекунад. Ӯро саҳнаи мудҳиш, комилан аз ёрӣ маҳрум будани заҳмшудагон ва курбоншудагон ба изтироб оварда буд. Ӯ бо ду пешниҳоди амали, ки амалиётҳои муайянро такозо мекарданд, баромад кард: дар бораи ба ҳайати кормандони тибби дар майдонҳои муҳориба додани макоми бетарафи шартномаи байналмилали бастанд ва ташкилоти доими барои расонидани ёрии амали ба маҷруҳон дар ҷанг таъсис доданд. Пешниҳоди аввал ба кабули Конвенсияи I Женева дар соли 1864 ва пешниҳоди дуюм ба бунёди Салиби Сурх сабаб шуд. Дар айни ҳол, барои мо маҳз, пешниҳоди аввал аҳамият дорад

АДАБИЁТ

1. Жан Жак Руссо. Дар бораи шартномаи чамъияти, китоби 1, боби IV.
2. Анри Дюнан. Ёддоштхо дар бораи Солферино, 1862.
3. Richard Shelly Hartigan. Lieber's Code and the Laws of War. Chicago, 1983.
4. Пикте Жан. Развития и принципы Международного гуманитарного права. М. МККК. 1994. с.14.
5. . Emmanuel Bello. African Customary Humanitarian Law. Geneva, 1980.
6. C Best и J. Pictet (повараки 2), ва инчунин: Pierre Boissier. History of the International Committee of the Red Cross: from Solferino to Tsushima. Geneva, 1985; Andre' Durand. History of the International Committee of the Red Cross: from Solferino to Hiroshima, 1984.

ТАЪРИХ ВА ИНКИШОФИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛХАЛҚИИ ИНСОНДӮСТӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф таърих ва инкишофи ҳуқуқи байналхалқии инсондӯстиро мавриди баррасӣ қарор додаст. Пайдо кардани сарчашмахоии муайяни асосӣ, аз хусуси он ки аввалин меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқии инсондӯстӣ кай ва дар кучо пайдо шудаанд, баён кардан амри маҳол аст, ва гузашта аз ин «муаллиф»-и ҳуқуқи байналхалқии инсондӯстиро ном бурдан номумкин мебошад. Ҳанӯз то пайдоиши давлатҳо, дар он ҳолатхое, ки дар байни қабилаву қавмҳо, ҷонибдорони ин ё он пешвоҳо ба мақсади пурра нобуд кардани душман муборизa бурда намешуд, аксар вақтҳо қоидаҳои пешбинӣ ношудае пайдо мешуданд, ки мақсади онҳо кам кардани оқибатҳои таҷовузкорӣ буд

Калидвожаҳо: ҳуқуқ, ҳуқуқи байналхалқии инсондӯстӣ, қавм, давлат, фарҳанг, таърих.

ИСТОРИЯ И РАЗВИТИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ГУМАНИТАРНОГО ПРАВА

В данной статье автор рассматривает историю и развитие международного гуманитарного права. Найти источники некоторых ключевых факторов, о том, когда и где появились первые нормы международного гуманитарного права, очень нелегко, и более того, нельзя назвать кого-то «автором» международного гуманитарного права. До появления государств, когда между кланами и племенами в тех случаях, , сторонниками тех или иных лидеров не боролись в целях полного уничтожения врага, часто возникали положения, цель которых заключалась в снижении коррумпированных последствий.

Ключевые слова: право, международное гуманитарное право, сотрудничество, государство, культура, история.

HISTORY AND DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW

In this article, the author examines the history and development of international humanitarian law. It is very difficult to find the sources of some key factors about when and where the first norms of international humanitarian law appeared, and moreover, it is impossible to call someone the "author" of international humanitarian law. Before the advent of states, when the clans and tribes in those cases, the supporters of certain leaders did not fight in order to completely destroy the enemy, there were often provisions whose purpose was to reduce the corrupt consequences.

Keywords: law, international humanitarian law, cooperation, state, culture, history.

Сведения об авторе: ***Саидов Кудратулло Изатуллоевич*** **–** магистрант второго курса юридического факультета Таджикского национального университета.

Information about the author: ***Saidov Qudratullo Izatulloevich*** – second-year Master's student of the Faculty of Law of the Tajik National University.

МАФҲУМ ВА НАМУДҲОИ МАНЗИЛИ ИСТИҚОМАТӢ

Сайфуллоев М.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар ҳуқуқи граждани ва ҳуқуқи манзил категорияи “манзили истиқоматӣ” дорои аҳамияти вижа аст. Барои амалияи ҳуқуқтадбиққунӣ зарур аст то мазмуни ин мафҳум аз мавқеи илмӣ кушода шавад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ оид ба мафҳумҳои “манзил”, “манзили истиқоматӣ” ва мазмуни онҳо байни олимон мавқеи ягона вуҷуд надорад. Манзил ин биноест, ки ба фонди манзил дохил карда нашудааст, аммо ҳадди аққал барои иқомати муваққатӣ мувофиқ аст. Манзили истиқоматӣ, мутаносибан, чунин бинои ҷудошудаест, ки молумулки ғайриманқул аст ва барои истиқомати доимии шаҳрвандон мувофиқ аст, яъне ба қоидаҳо ва меъёрҳои муқарраргардидаи санитарию техникӣ ҷавобгӯ мебошад. Ҳамин тариқ, мафҳуми “манзил” назар ба истилоҳи «манзили истиқоматӣ» мафҳуми васеътар аст. Дар соҳаҳои алоҳидаи қонунгузорӣ мо нишонаҳои гуногуни манзилро пайдо карда метавонем. Дар қонунгузории манзил ва граждани мафҳуми “манзил” бо “манзили истиқоматӣ” алоқаманд аст ва ҳуқуқ ба он бо ҳуқуқи иқомат ва ҳуқуқи моликият алоқаи зич дорад. Аз ин рӯ, барои ҳуқуқи хусусӣ на мафҳуми худи “манзил”, балки мафҳуми “манзили истиқоматӣ” муҳим аст, ки онро аксар вақт истифода мебарад.

Истилоҳи “манзили истиқоматӣ” аксар вақт ба маънои васеъ тафсир карда мешавад. Чунончи, баъзе олимон манзили истиқоматиро чун маҷмӯи тамоми биноҳои истиқоматӣ, новобаста аз шакли моликият эътироф менамоянд ва ба он биноҳои истиқоматӣ, аз ҷумла биноҳои бисёрҳуҷрагӣ; котеҷҳо (котеҷҳои тобистона), ки барои иқомати доимӣ мувофиқанд ва бо тартиби муқарраршуда ба қайд гирифта шудаанд; квартираҳои алоҳида; дигар биноҳои истиқоматӣ (масалан, ҳуҷраҳои ҷудогонаи ҷудошуда, хонаҳои махсусгардонидашуда, хобгоҳҳо, хонаҳои махсус барои пиронсолон, пансионатҳои маъюбон, собиқадорон ва ғайра), манзилҳои хизматӣ ва дигар манзилҳои истиқоматӣ дар биноҳои барои зиндагӣ мувофикро дохил менамоянд. Ба маънои маҳдуд мафҳуми “манзили истиқоматӣ” биноҳои истиқоматӣ, як қисми хона, квартира, як қисми квартира бо дастрасӣ ба ҷойҳои дастрасии умумӣ, мутаносибан, хонаҳо ё манзилҳоро дар бар мегирад. Реҷаи ҳуқуқии манзили истиқоматӣ ҳамчун объекти ғайриманқул дар Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси манзили Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси шаҳрсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хусусигардонии фонди манзил дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ипотека”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи нигоҳдории биноҳои бисёрхонагӣ ва ширкатҳои соҳибмулкони манзил” муқаррар карда шудааст.

Мафҳуми манзили истиқоматӣ (биноҳои манзилӣ) дар қонунгузорӣ бо чанд маъно фаҳмида мешаванд: якум, дар бар гирифтани ҳамаи намудҳои манзили истиқоматӣ (квартира, бинои истиқоматӣ ва ғ.), ки метавонанд ба сифати объекти шартномаҳои гуногун баромад кунанд; дуюм ҳамчун қисми бинои истиқоматӣ, масалан манзили истиқоматӣ (квартира, ҳуҷра дар бинои бисёрхонагӣ); сеюм - ҳамчун категорияи бақайдгирӣ дар баробари бинои истиқоматӣ. Манзили истиқоматӣ - ин майдони алоҳидае мебошад, ки молу мулки ғайриманқул ба ҳисоб рафта, барои истиқомати доимии шаҳрвандон мувофиқ буда, ба талаботи санитарию техникӣ ва шаҳрсозӣ ҷавобгӯ мебошад. Дар асоси гуфтаҳои боло, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ба сифати манзили истиқоматӣ танҳо биноҳои истиқоматии ҷудогона, ки метавонанд барои истиқомати доимӣ мувофиқ бошанд (ҳавлӣ ё қисми ҳавлӣ, квартира ё қисми квартира, ҳуҷра), баромад карда метавонанд.. Ин биноҳо ваннаҳо, ҳоҷатхонаҳо, ошхонаҳо, долонҳо, утоқҳои анборро дар бар мегиранд. Бояд қайд кард, ки ба майдони зист балконҳо, лоджияҳо, айвонҳо дохил намешаванд. Аломати дигаре, ки манзили истиқоматӣ бояд дошта бошад, таъйиноти мақсадноки он мебошад. Манзилҳои истиқоматӣ таъйиноти мақсаднок дошта, танҳо барои истиқомати шаҳрвандон пешбинӣ шудаанд ва амалӣ намудани ҳуқуқҳои соҳибӣ, истифода

ва ихтиёрдории амволи ғайриманқул аз ҷониби молик танҳо бояд бо таъйиноти чунин ашёҳо сурат гирад. Ҳамин тариқ, он биное манзили истиқоматӣ эътироф карда мешавад, ки агар он аз ҷиҳати санитарӣ, техникӣ ва бо дигар ҳолатҳои истеъмолӣ барои истиқомати доимии шаҳрвандон пешбинӣ ва мувофиқ бошад. Бинобар ин, истифодаи манзил бидуни таъйиноти мақсаднок, яъне истиқомат манъ аст. Манзили истиқоматӣ ҳамчун объекти муносибатҳои ҳуқуқии манзилӣ дорои якчанд функсия мебошад. С.И. Суслова аз ҳамин мавқеъ чор функсияи асосиеро, ки манзилҳои истиқоматӣ иҷро менамоянд, ҷудо намудааст:

1) ҳифозатӣ:
2) иҷтимоӣ:
3) иқтисодӣ:
4) фардӣ.

Дар натиҷаи баррасии ин масъала, метавон чунин аломатҳои ҳуқуқии манзили истиқоматиро ҷудо намуд:

1) ҷудогона будан;
2) ба объектҳои м олу мулки ғайриманқул тааллуқ доштан;
3) мувофиқ будан барои зиндагии доимии шаҳрвандон.

Мутобиқат барои истиқомати доимӣ, ба гуфтаи О.В. Кириченко, маънои “мавҷудияти имконияти дар ҳар вақти сол, новобаста аз шароити обу ҳаво, истиқомати шаҳрвандон дар муддати тӯлонӣ, инчунин бехатарии манзил ҳангоми истифода тибқи таъйиноти он мебошад”. Ҳамин тариқ, манзилҳои истиқоматӣ ба намудхои зерин ҷудо мешаванд:

1) ҳавлӣ, қисми ҳавлӣ;
2) квартира ё қисми квартира;
3) ҳуҷра.

Ҳавлӣ ин бинои инфиродӣ мебошад, ки аз ҳуҷраҳо, инчунин биноҳои истифодаи ёрирасон иборат буда, барои қонеъ кардани эҳтиёҷоти маишии шаҳрвандон ва дигар эҳтиёҷоти марбут ба истиқомати онҳо дар чунин бино пешбинӣ шудааст.Квартира - хонаи аз ҷиҳати сохторӣ ҷудошуда дар бинои бисёрҳуҷрагӣ, ки дастрасии мустақимро ба хонаҳои чунин бино таъмин мекунад ва аз як ё якчанд ҳуҷра иборат аст, инчунин биноҳои истифодаи ёрирасон, ки барои қонеъ кардани эҳтиёҷоти шаҳрвандон ва дигар эҳтиёҷоти марбут ба истиқомати онҳо дар чунин биноҳо пешбинӣ шудаанд.

Фонди манзилиро биноҳои истиқоматӣ, хонаҳои истиқоматӣ, инчунин дигар биноҳое, ки пас аз қабул ба истифода ва ба қайдгирӣ тибқи муқаррароти қонун ба фонди манзил дохил шудаанд, ташкил медиҳад.Фонди манзил - ин маҷмӯи ҳамаи истиқоматгоҳҳо новобаста аз шакли моликияташон мебошанд, ки ба он бинои истиқоматӣ, бинои махсусгардонидашуда (хобгоҳ, ятимхона, хона-интернатҳо барои маъюбон, собиқадорон (ветеранҳо) ва ғайра), квартираҳо, манзилҳои хизматӣ, дигар манзилҳо дар сохтмонҳо, ки барои истиқомат мувофиқанд дохил мешавад.Фонди манзили муосир - ин комплекси мураккаби инженерие мебошад, ки бо таҷҳизотҳои гуногуни баркию гармидиҳӣ, идоракунии автоматикӣ, коммуникатсияҳои васеъ, лифт, таҷҳизотҳои сантехникӣ ва зидди сухтор муҷаҳҳаз гардонида шудааст. Ба фонди манзил хонаҳои дар биноҳои ғайриистиқоматӣ воқеъгардида, ки барои зарурати савдо, маишӣ ва дигар эҳтиёҷоти ғайриманзилӣ пешбинӣ шудаанд, дохил намешаванд.

АДАБИЁТ

1. Климова Е.С., Васильев А.М. Вещные права на жилые помещения // Новая наука: проблемы и перспективы. № 3-1 (67). 2016. С. 232.
2. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1999. № 6, мод. 153.
3. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1997, № 23-24, мод. 337.
4. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2012, № 12, қ. 1, мод. 998.
5. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 1995, №21, мод. 253
6. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2008, № 3, мод. 194.
7. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2008, № 3, мод. 185.
8. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2009, №7-8, мод. 497.
9. Суслова С. И. Функции жилого помещения как объекта жилищных отношений // Семейное и жилищное право. 2013. № 3. С. 47.

10. Кириченко О.В. Пригодность для постоянного проживания – сущностный признак жилого помещения, предоставляемого по договорам коммерческого и социального найма // Семейное и жилищное право. 2011. № 6. С. 42.

МАФҲУМ ВА НАМУДҲОИ МАНЗИЛИ ИСТИҚОМАТӢ

Дар мақола оиди мафҳуми “манзили истиқоматӣ”, ки дар ҳуқуқи граждани ва ҳуқуқи манзил дорои аҳамияти вижа аст, сухан меравад. Барои амалияи ҳуқуқтадбиққунӣ зарур аст то мазмуни ин мафҳум аз мавқеи илмӣ кушода шавад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ оиди мафҳумҳои “манзил”, “манзили истиқоматӣ” ва мазмуни онҳо байни олимон мавқеи ягона вуҷуд надорад. Дар қонунгузории манзил ва граждани мафҳуми “манзил” ва “манзили истиқоматӣ” бо ҳуқуқи иқомат ва ҳуқуқи моликият алоқаи зич доранд.

Калидвожаҳо: манзили истиқоматӣ, биноҳои ғайриистиқоматӣ, молумулки ғайриманқул, фонди манзил.

ПОНЯТИЕ И ВИДЫ ЖИЛЫХ ПОМЕЩЕНИЙ

В статье рассматривается понятие «жилое помещение», которое имеет особое значение в гражданском и жилищном праве. Для правоприменительной практики необходимо раскрыть значение этого понятия с точки зрения науки. В юридической литературе среди ученых нет единого мнения относительно понятий «жилище», «жилое помещение» и их значения. В жилищном и гражданском законодательстве термины «жилище» и «жилое помещение» тесно связаны с правом на проживание и правом собственности.

Ключевые слова: жилое помещение, нежилые помещения, недвижимость, жилищный фонд.

CONCEPT AND TYPES OF LIVING QUARTERS

The article discusses the concept of “living quarters”, which is of particular importance in civil and housing law. For law enforcement practice, it is necessary to reveal the meaning of this concept from the point of view of science. In the legal literature among scientists there is no consensus regarding the concepts of “dwelling”, “living quarters” and their meaning. In housing and civil law, the terms “dwelling” and “living quarters” are closely related to the right to reside and the right to property.

Keywords: dwelling, non-residential premises, real estate, housing fund.

Сведения об авторе: Сайфуллоев Мехроб Абдусатторович – магистрант кафедры гражданского права юридического факультета Таджикского национального университета. Тел: 985030903

Information about the author: Sayfulloev Mekhrob Abdusattorovich - master's degree student of the Department of Civil Law of the Faculty of Law of Tajik National University. Tel.: 985030903

ПРЕЗИДЕНТ-САРВАРИ ДАВЛАТ ВА ҲОКИМИЯТИ ИҶРОИЯ

Салимов Нуроншоҳ

Дар давлатҳои демократӣ амалигардонии ҳокимияти давлатӣ бо принсипи таҷзияи ҳокимият ба қонунгузор, иҷроия ва судӣ асос ёфтааст. Рукнҳои ҳокимият аз ҳамдигар бо мустақилияти муайяни худ фарқ намуда, дар навбати худ ҳамаи онҳо ҳангоми амалигардонии ҳокимият ба ҳамдигар робита доранд. Ҷое, ки сардори давлат дар ин сегона ишғол мекунад на ҳама вақт ба таври кофӣ аниқ карда мешавад, яъне салоҳияти сарвари давлат номаҳдуд аст. Дар баъзе давлатҳо, масалан дар ИМА, ба зиммаи сардори давлат амалигардонии функсияҳои ҳокимияти иҷроия гузошта шудааст. Аммо дар бештари давлатҳои мутараққӣ сардори давлат ин вазифаҳоро иҷро намекунад. Масалан, ба назари З.И. Холхуҷаев дар ин ҳолат сардори давлатро қисми таркибии ҳокимияти иҷроия ҳисобидан дуруст нест. Вазъи ҳуқуқии сардори давлат бояд мушаххас бошад, бо назардошти хусусиятҳои хоси сохти конституционӣ мутобиқи Конституция ва қонунгузории миллӣ, инчунин бо назардошти таҷрибаи амалии ниҳодҳои давлатӣ муайян карда шавад. Таъсиси ниҳоди президенти ИМА бо ҷустани тарзи нави ташкили идораи давлатӣ алоқаманд аст, ки мақсади он таъсиси ҳокимияти иҷроияи устувор бо сарварии Президент мебошад. Фаҳмиши пештараи президенти ИМА ҳамчун сарвари давлат монархияро иваз намуд. Тасаввурот ва фаҳмишҳои муосир оид ба президент ба таҷассуми вай ҳамчун сарвари давлат асос меёбад. Самаранокии фаъолияти президентӣ дар ИМА

барои паҳн гаштани ин ниҳод дар ҷаҳони имрӯза, хусусан Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намуд. Зарурияти мавҷудияти ниҳоди мазкур аз зарурияти татбиқи функсияи сарвари давлат бармеояд, ки паҳн гардидани ниҳоди президентӣ дар ҷаҳон шаҳодати он аст. Имрӯз ниҳоди президентӣ унсури ҷудонашавандаи таҷрибаи сиёсии ҷаҳонӣ оид ба шакли идоракунии давлатдорӣ мебошад, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун сарвари давлат ва ҳокимияти олии иҷроия аз он сарчашма мегирад. Хусусияти асосии ниҳоди президентии кишвари мо дар он аст, ки нисбат ба дигар давлатҳои шакли идораи ҷумҳурии президентӣ вай дар як вақт сарвари мақомоти иҷроия ва Раиси Ҳукумати кишвар буда, якҷоя сатҳи баланди мақомоти иҷроияро ташкил медиҳад. Ҳамаи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ-вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва идораҳои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ тобеи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, дар назди ӯ масъул мебошанд, ки чунин тарзи ташкили кор ифодакунандаи идораи самараноки давлат аз ҷониби президенти кишвар ва дастрасии он ба ҳама мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ мебошад.

Таҳлили адабиётҳои ҳуқуқӣ гувоҳи онанд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳокимияти иҷроия бо он муайян мегардад, ки ӯ худ мустақиман ҳокимияти иҷроияро дар қаламрави кишвар амалӣ месозад. Ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зери таъсири доимии Президенти мамлакат қарор гирифта, ӯ бо истифода аз ваколатҳои муҳим ва васеи худ дар соҳаи идораи давлатӣ, ки дар Конституцсия ва қонунҳои ҷумҳурӣ дарҷ гардидаанд, ба мазмуни фаъолияти ҳама зинаҳои ҳокимияти иҷроия таъсири муайянкунанда дорад. Масалан, доираи салоҳиятҳои ӯ дар ин соҳа заминаи конституцсионӣ дошта, дар санадҳои дигари меъёрӣ-ҳуқуқӣ ривоҷ ёфтаанд. Салоҳияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи амалисозии ҳокимияти иҷроия маҷмӯи ваколатҳои Президент дар ҳалли масоили идораи иқтисодиёт, рушди иҷтимоӣ ва маъмурӣ-сиёсӣ фаҳмида мешавад.

АДАБИЁТ

1. Конституцсия Ҷумҳурии Тоҷикистон: аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйироту иловаҳо солҳои 1999, 2003 ва 2016 – Душанбе, 2016
2. Тафсири илмию оммавии Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, Шарқи озод' 2009. С.316-326
3. Холхуҷаев З.И. Ҳуқуқи конституцсионии мамлакатҳои хоричӣ. Душанбе, 2013. С.193
4. Шарипов Абдуфаттоҳ., Шамсиддин Садриддин. Президент. (нақши Эмомалӣ Раҳмонов дар таҳкими ҳокимияти давлатӣ ва истикдолияти миллӣ). Душанбе, «Деваштич», 2005. С.72
5. Проблемы общей теории права и государства/ Под. Ред. В.С. Нерсесянца. С.599-601.
6. Сотиволдиев Ш,Р. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқук Китоби дарсӣ. Ҷилди 1-Душанбе, 2010. С.462-468
7. Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права. Москва 2004. С.180
8. Чиркин В.Е. Государствоведение. С. 129.

ПРЕЗИДЕНТ-САРВАРИ ДАВЛАТ ВА ҲОКИМИЯТИ ИҶРОИЯ

Дар мақолаи мазкур муаллиф оиди Президент-сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия, ки яке аз падидаҳои муҳими ҳуқуқи конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, тадқиқоти илмӣ бурда, оиди пайдоиши ин падида дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ва Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин умумият ва тафовути онро дар дигар шаклҳои идоракунии давлатӣ муайян намуда, фикру андешаҳои худро баён намудааст.

Калидвожаҳо: президент, сардори давлат, ҳокимияти иҷроия, таҷзияи ҳокимият, раиси Ҳукумат.

ПРЕЗИДЕНТ – КАК ГЛАВА ГОСУДАРСТВО И ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ

В данной статье автор проводит научное исследование по поводу одной из важнейших явлений конституционного права Республики Таджикистан- Президент как глава государство и исполнительной власти. Автор предлагает свои взгляды о возникновение этого явления в мировой практике и в Республики Таджикистан, а также определяет его признаки и отличие с другими формы правления.

Ключевые слова: президент, глава государства, исполнительная власть, разделение властей, председатель правительства.

Сведения об авторе: ***Салимов Нуроншох*** – магистр второго курса.

Information about the author: ***Salimov Nuronshoh*** – second-year master`s student.

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ АНДОЗБАНДИИ ҚИТЪАИ ЗАМИН

Салимов С.Ҷ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Андоз пардохти ҳатмии муқаррарнамудаи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки ба буҷет ба ҳисоб рафта, ба андозаи муайян амалӣ гардида, хусусияти ҳатмии бебозгашт ва беподош дорад. Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар сол меъёрҳои андози заминро мутобиқи сатҳи таваррум дар соли гузаштаи андоз, ки аз ҷониби мақомоти ваколатдор дар соҳаи омор муайян карда мешавад, индексатсия намуда, меъёрҳои индексатсияшудаи андози заминро барои соли ҷории таҚвимӣ дар сомонаи расмии электронии худ ҷойгир мекунад.

Аз мафҳуми дар боло зикршуда бар меояд, ки андоз аз қитъаи заминро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси муқаррароти Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун қоида заминистифодабарандагон, ки қитъаҳои замин ба онҳо барои истифодаи якумраи меросӣ, бемуҳлат, муҳлатнок ё ба иҷора дода шудаанд, ё заминистифодабарандагони воқеан қитъаҳои заминро истифодабаранда, ба истиснои заминистифодабарандагоне, ки шартҳои низоми соддакардашудаи андозбандӣ барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзиро иҷро мекунанд, ба буҷети кишвар пардохт менамоянд. Қитъаи замин, заминҳое, ки барои истифода дода шудаанд ё амалан дар асоси ҳуҷҷатҳои тасдиққунанда ё бе онҳо истифода мешаванд.. Андоз пардохти ҳатмӣ, бебозгашт ва беподош аст. Супоридани андоз ва пардохтҳои дигаре, ки қонун муайян кардааст вазифаи ҳар як шахс ба ҳисоб меравад. Чуноне ки дар моддаи 45 Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр шудааст супоридани андоз ва пардохтҳо, ки қонун муайян кардааст, ҳатмист. Андозҳо бо воҳиди пулӣ ҳисоб карда шуда, бо пули миллӣ пардохт мешаванд, агар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиби дигареро муқаррар накарда бошад. Мувофиқи моддаи 7 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон андозҳо ба воҳиди пули миллии сомонӣ пардохт карда мешаванд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон андоз аз қитъаи заминро Конституцсия, Кодекси андоз, Кодекси замин ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим медарорад. Параграфи 2 боби 41 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон андоз аз молу мулки ғайриманқул, аз ҷумла андоз аз заминро муқаррар кардааст. Тибқи боби мазкур андози заминро заминистифодабарандагоне, ки қитъаҳои замин ба онҳо барои истифодаи якумраи меросӣ, бемуҳлат, муҳлатнок ё ба иҷора дода шудаанд, ё заминистифодабарандагони воқеан қитъаҳои заминро истифодабаранда, ба истиснои заминистифодабарандагоне, ки шартҳои низоми соддакардашудаи андозбандӣ барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзиро иҷро мекунанд, пардохт менамоянд.

Мувофиқи моддаи 17 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон андозсупоранда (супорандаи андоз) - шахсе, ки мутобиқи Кодекси мазкур ба зиммааш уҳдадории пардохти андозҳо гузошта шудааст. Аз ҷумла, шахси воқеӣ андозсупоранда ба ҳисоб меравад, агар чунин шахс резидент бошад. Инчунин, шахси воқеӣ (ташкилот) андозсупоранда ба ҳисоб меравад, агар ин шахс:

а) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолиятеро амалӣ намояд, ки даромад медиҳад ё аз манбаъҳои воқеъ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон даромад мегирад;

б) молики (истифодабарандаи) молу мулке бошад, ки бояд андозбандӣ шавад;

в) дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаракатҳо ё амалиёти андозбандишавандаро иҷро намояд.

Ба сифати андозсупорандагони қитъаи замин истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, ки ба низоми умумии андозбандӣ гузаштаанд ва (ё) истифодабарандагони заминҳое, ки бо андози ягона андозбандӣ намешаванд ва шахсони истифодабарандаи низоми махсус ё имтиёзноки андоз, агар дар асоси чунин низомҳо озодкунӣ аз андозӣ замин пешбинӣ нагардида бошад, баромад менамоянд.Объекти андозбандӣ (объекте, ки бо андозбандӣ алоқаманд аст) ҳолатҳо, ҳуқуқҳо ва (ё) ҳаракатҳои аз рӯи ҳар як намуди андоз муайяншаванда, ки аз мавҷудияти онҳо уҳдадории андоз ба миён меояд. Объекти андозбандӣ тибқи моддаи 271 Кодекси мазкур андози замин, заминҳои маҳалҳои аҳолинишин, заминҳои берун аз маҳалҳои аҳолинишин бо дарназардошти сифат, баҳои

кадастрии замин, таъйиноти истифодабарӣ ва хусусиятҳои экологии қитъаи замин мебошанд, ки мансубияти онҳоро қонунгузории замини Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад. Асос барои муайян намудани андози замин бо дарназардошти муқаррароти қисми 1 ҳамин модда ҳуҷҷатҳои тасдиққунандаи ҳуқуқи истифодаи замини (ҳуҷҷатҳои кадастри замини) заминистифодабаранда ё истифодабарии воқеии замин мебошад. Агар масоҳати замини амалан истифодашаванда назар ба масоҳати замини мутобиқи ҳуҷҷатҳои кадастри замини андозсупоранда зиёд бошад, барои мақсадҳои андозбандӣ масоҳати замини амалан истифодашаванда қабул карда мешавад. Маблағи андози замин ба натиҷаи фаъолияти хоҷагидории истифодабарандаи замин вобаста набуда, дар шакли пардохтҳои устувор барои воҳиди масоҳати замин ба ҳисоби як сол муқаррар карда мешавад. Супорандагони андози замин дигар андозҳоро бо тартиби муқаррарнамудаи Кодекси мазкур пардохт менамоянд Манбаи андоз - баҳои арзишӣ, ҷисмонӣ ё тавсифи дигари объекти андозбандӣ (объекти бо андозбандӣ алоқаманд), ки дар асоси он маблағи андоз ҳисоб карда мешавад. Манбаи андоз барои ҳисоб намудани андози замин масоҳати қитъаи замини дар ҳуҷҷатҳои тасдиққунандаи ҳуқуқи истифодаи замини истифодабарандаи замин пешбинигардида ё масоҳати қитъаи замине, ки ӯ амалан истифода мекунад (дар ихтиёр дорад), ба истисноии заминҳои аз пардохти андоз озодшуда, мебошад. Ба масоҳати андозбандишаванда ҳамаи заминҳои вобасташуда, аз ҷумла заминҳои зери биноҳо, иншоот, қитъаҳои замине, ки барои нигоҳдории онҳо заруранд, объектҳои минтақаҳои санитарии муҳофизатӣ, минтақаҳои техникӣ ва ғайра дохил мешаванд. Барои воҳиди алоҳидаи шахси ҳуқуқӣ манбаи андоз масоҳати қитъаи замине мебошад, ки ба ин филиал (намояндагӣ) дар шаҳри (ноҳияи) дахлдор вобаста шудааст. Меъёри андоз - миқдори андози ситонидашаванда, бузургии ҳисоб кардани андозҳо ба воҳиди ченаки манбаи андоз, ки нисбат ба воҳиди ченаки манбаи андоз бо фоиз ё маблағи мутлақ муқаррар карда мешавад. Меъёрҳои андоз аз як гектари замин дар миқёси вилоятҳо ва шаҳрҳо (ноҳияҳо) бо дарназардошти минтақаҳои кадастрӣ ва намудҳои замин, аз ҷумла заминҳои маҳалҳои аҳолинишин, заминҳои зери ҷангалзор ва буттазорҳои маҳалҳои аҳолинишин ва заминҳои истифодаи кишоварзӣ ҳар 5 сол бо пешниҳоди мақоми ваколатдори давлатӣ оид ба заминсозӣ дар мувофиқа бо мақоми ваколатдори давлатӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда мешаванд. Мақоми ваколатдори давлатӣ ҳар сол меъёрҳои андози заминро мутобиқи сатҳи таваррум дар соли гузаштаи андоз, ки аз ҷониби мақоми ваколатдор дар соҳаи омор муайян карда мешавад, индексатсия намуда, меъёрҳои индексатсияшудаи андози заминро барои соли ҷории тақвимӣ дар сомонаи расмии электронии худ ҷойгир мекунад. Заминҳо барои сохтмони манзили истиқоматии шахсони воқеӣ дар маҳалҳои аҳолинишин бояд мувофиқи тартиби зерин андозбандӣ гарданд:

1. Масоҳати ҳар як қитъаи замине, ки ба истифодабарандаи замин тибқи ҳуҷҷати алоҳидаи (мустақили) тасдиққунанда вобаста карда шудааст, ба истисноии ҳолате, ки ин қитъаҳои замин ҳамҳудуд мебошанд, бо мақсади андозбандӣ алоҳида баррасӣ мегардад. Ҳангоми андозбандӣ масоҳати қитъаҳои замини ҳамҳудуд, ки ба як андозсупоранда дар асоси ҳуҷҷатҳои мухталифи (якчанд ҳуҷҷатҳои) муайянкунандаи ҳуқуқ вобаста карда шудаанд, ҷамъ карда шуда, ин қитъаҳои ҳамҳудуди замин чун як қитъаи замин баррасӣ мегарданд.

Ҳисоб намудани маблағи андози замин мувофиқи тартиби зерин вобаста ба ҳаҷми қитъаи замин, ки ба истифодабарандаи замин вобаста карда шудааст, анҷом дода мешавад:

а) то 800 метри мураббаъ - тибқи меъёрҳои муқарраргардида;

б) зиёда аз 800 метри мураббаъ то 2000 метри мураббаъ - маблағи андоз, ки тибқи зербанди а) ҳамин банд ҳисоб шудааст, ҷамъи маблағи бо дарназардошти меъёри 2-каратаи андоз ҳисобшуда, барои майдоне, ки аз 800 метри мураббаъ зиёд аст;

в) беш аз 2000 метри мураббаъ - маблағи андозе, ки тибқи зербанди

б) ҳамин банд ҳисоб карда шудааст, ҷамъи маблағи бо дарназардошти меъёри 5-каратаи андоз ҳисобшуда барои майдоне, ки аз 2000 метри мураббаъ зиёд аст.

Масоҳати амалан зиёдбудаи қитъаи замини наздиҳавлигии шахсони воқеӣ аз меъёрҳои муқаррарнамудаи Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон бо меъёри 2-каратаи андоз андозбандӣ карда мешавад. Ҳангоми андозбандии масоҳати ҳар як қитъаи замине, ки ба истифодабарандаи замин тибқи ҳуҷҷати алоҳидаи (мустақили) тасдиққунанда вобаста

карда шудааст, ба истиснои ҳолатҳое, ки ин қитъаҳои замин ҳамҳудуд мебошанд, алоҳида баррасӣ мегардад. Ҳангоми андозбандӣ масоҳати қитъаҳои замини ҳамҳудуд, ки ба як заминистифодабаранда дар асоси ҳуҷҷатҳои мухталифи (якчанд ҳуҷҷатҳои) муайянкунандаи ҳуқуқ вобаста карда шудаанд, ҷамъ карда шуда, ин қитъаҳои ҳамҳудуди замин чун як қитъаи замин баррасӣ мегарданд. Чӣ тавре, ки қаблан зикр карда будем, Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз сарчашмаҳои батанзимдарории супоридани андоз ба ҳисоб меравад. Дар Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон боби 4 пардохти замин муқаррар карда шудааст. Тибқи моддаи 32 Кодекси мазкур истифодаи замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пулакӣ ҳаст. Пули замин ҳар сол дар шакли андози замин, иҷорапулӣ дар муҳлатҳои муқарраргардида ситонида мешавад. Моддаи мазкур истифода бурдани қитъаи заминро пулакӣ пешбинӣ кардааст, ки дар шакли андози замин ва иҷорапулӣ пардохт карда мешавад. Маблағи андози замин ба натиҷаи фаъолияти хоҷагидории истифодабаранда вобаста набуда, дар шакли пардохтҳои устувор барои қитъаи замин ба ҳисоби як сол муқаррар карда мешавад. Ҳамчунон дар моддаи 33 Кодекси мазкур меъёр, тартиби андозбандӣ ва иҷорапулии замин муайян карда шудааст. Андози замин, меъёри он ва иҷорапулии заминҳои кишоварзӣ вобаста ба сифату ҷойгиршавии қитъаи замин бо назардошти арзиши кадастриаш бо Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад. Иҷорапулӣ яке аз шаклҳои дигари пардохти замин ба ҳисоб меравад. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷора дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” бошад, андозаи иҷорапулӣ барои заминро вобаста ба фоидаи банақшагирифтае, ки иҷорагир аз замин гирифтааст, муқаррар кардааст. Ҳамзамон мазмуни моддаи мазкур пешбинӣ кардааст, ки дар сурати тағйир ёфтани нарх ва шартҳои дигари иқтисодӣ ҳаҷми иҷорапулӣ метавонад бо ризоияти тарафҳо таҷдиди назар карда шавад. Мувофиқи Дастурамал оид ба ҳисоб ва пардохт намудани андозҳо аз молу мулки ғайриманқул, ҳисоб намудани андозҳо замин бо роҳи зарб задани манбаъи андоз ба меъёрҳои дахлдори андоз оид ба ҳар як объекти андозбандӣ алоҳида сурат мегирад. Андоз аз замин аз моҳи минбаъди моҳе, ки дар он истифодабаранда ҳуқуқи истифода ва ихтиёрдории объекти андозбандиро ба даст овардааст, ҳисоб карда мешавад. Ҳангоми қатъ гаштани ҳуқуқи истифода ва ихтиёрдорӣ кардани объекти андозбандшаванда андоз аз замин барои миқдори воқеии моҳҳои истифодаи объекти андозбандӣ, аз ҷумла, моҳи қатъ гаштани ҳуқуқҳои пешбинигардида ҳисоб карда мешавад. Ҳангоми дар давоми соли тақвимӣ аз як гурӯҳ ба дигар гузаронидани замин, андоз аз замин барои соли ҷорӣ аз андозсупорандагон мувофиқи меъёрҳои қаблан барои чунин заминҳо муқарраргадида пардохт карда мешавад ва барои соли оянда бошад, тибқи меъёрҳое, ки барои гурӯҳи нави заминҳо пешбинӣ шудааст, пардохт карда мешавад. Ҳангоми барҳам додани маҳалли аҳолинишин ва дохил намудани қаламрави он ба таркиби дигар маҳали аҳолинишин дар қаламрави маҳалли аҳолинишини барҳамхӯрда, меъёри нави андоз аз замин аз 1-уми январи соли минбаъдаи соле, ки дар он барҳамдиҳӣ ба миён омадааст, татбиқ карда мешавад. Баҳои замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои муқаррар намудани нархи меъёри замин бо мақсади андозбандии воқеӣ ва пардохти иҷора тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳои замин” ба амал бароварда мешавад. Мақсади қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқии баҳои замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда, гузаронидани маҷмӯи баҳои заминро муайн кардан мебошад. Мувофиқи моддаи 1 Қонуни мазкур баҳои замин, ин нишондиҳандаҳои кадастрии баҳои замин, ки барои ҳалли маҷмӯи масъалаҳои амалӣ дар соҳаи муносибатҳои замин, ташкили банақшагирӣ ва идоракунии истеҳсолоти кишоварзӣ ва ҳалли масъалаҳои истифодаи сарфакоронаи захираҳои замини ҷумҳурӣ, ҳамчун асоси илмӣ хизмат мекунад. Моддаи 31 Қонуни мазкур пешбинӣ кардааст, ки баҳодиҳии замини таъйиноти кишоварзӣ, аз ҷумла, заминҳои корам, ниҳолҳои бисёрсола дар ҳолати набудани нишондиҳандаҳои баҳои сифати хок ва тавсифномаи майдонҳо анҷом дода намешавад. Ба сифати объекти баҳодиҳӣ қитъаи замин ё маҷмӯи қитъаҳои замин, ғайр аз иншоотҳои дар онҳо ва дар зери заминбуда, баромад менамоянд. Мутобиқи моддаи 51 Қонуни мазкур қитъаҳои замини боғҳои миллӣ, дендрологӣ, ботаникӣ, мамнӯъгоҳҳо, фонди давлатии ҷангал, фонди давлатии об, ёдгориҳои таърихӣ, динӣ, заминҳои захираи озоди давлатӣ, инчунин қитъаҳои замине, ки ба муассисаҳо ва дигар ташкилотҳои соҳаҳои маориф, кишоварзӣ ва хоҷагии ҷангал бо мақсади гузаронидани таҷриба ва иҷрои корҳои илмиву тадқиқотӣ ҷудо карда шудаанд,

мавриди баҳодиҳӣ қарор дода намешаванд. Қонунгузории андози Ҷумҳурии Тоҷикистон теъдоде аз андозсупорандагонро аз супоридани андози замин озод намудааст. Аз андози замин инҳо озод мебошанд:

-ҳудуди мамнӯъгоҳҳо, боғҳои миллӣ ва дендрологӣ, ботаникӣ мутобиқи номгӯи чунин ташкилотҳо ва масоҳати ҳудудҳои онҳо, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар гардидааст;

- заминҳое, ки муассисаҳои давлатӣ барои татбиқи мақсад, вазифа ва амалҳои дар ҳуҷҷатҳои таъсисии чунин муассисаҳо дарҷгардида, истифода мебаранд, ба истиснои заминҳое, ки барои фаъолияти соҳибкорӣ дода (истифода) шудаанд;

- замини ташкилотҳое, ки дар онҳо биноҳои истифодабарандаи онҳо воқеъ гардида, аз ҷониби давлат ҳамчун ёдгориҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва меъморӣ ҳифз карда мешаванд, тибқи номгӯи ташкилотҳо ва мутобиқи андозаи замине, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст;

- заминҳои барои истифода гирифташуда, ки мутобиқи хулосаи мақоми ваколатдори давлатӣ оид ба замисозӣ дар мувофиқа бо мақомоти ваколатдори давлатӣ вайроншуда (рекултиватсия талабкунанда) эътироф шудаанд ва заминҳое, ки дар зинаи азхудкунии кишоварзӣ мебошанд дар давоми 5 сол баъди гирифтани (оғози азхудкунии) чунин заминҳо;

- заминҳое, ки таҳти хати мушоҳида дар тӯли сарҳади давлатӣ қарор дошта ба мақсадҳои дигар истифода намешаванд;

- заминҳои истифодаи умумии маҳалҳои аҳолинишин ва хоҷагиҳои коммуналӣ, аз ҷумла иттиҳодияҳои динӣ, қабристонҳо, агар дар чунин заминҳо фаъолияти соҳибкорӣ анҷом дода нашавад;

- заминҳои захираи озоди давлатӣ, инчунин заминҳое, ки дар зери пиряҳҳо, ярчҳо, дарёҳо ва кӯлҳо воқеъ мебошанд, агар дар онҳо фаъолияти соҳибкорӣ амалӣ карда нашавад;

- заминҳои ташкилотҳое, ки на камтар аз 50 фоизи кормандони онҳоро маъюбон ташкил медиҳанд;

- заминҳои таҳти роҳҳои автомобилгарди истифодаи умум ва роҳи оҳан, инчунин заминҳои таҳти объектҳои давлатии интиқоли барқ, обтаъминкунӣ ва иншооти обии давлатӣ қарордошта, агар дар онҳо фаъолияти соҳибкорӣ амалӣ карда нашавад;

- заминҳое, ки барои таъмини мудофиа ва амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи ҷойгиркунии онҳо ва масоҳати муқаррарнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дода шудаанд, агар дар онҳо фаъолияти соҳибкорӣ амалӣ карда нашавад;

- як қитъаи замини наздиҳавлигӣ ва қитъаи замине, ки барои сохтмони манзил ба ҷанговарони интернатсионалист, иштирокчиёни Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва шахсони ба онҳо баробаркардашуда ҷудо гардидаанд;

- қитъаҳои замини наздиҳавлигие, ки ба муҳоҷирони аз дигар ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои зисти доимӣ ба ноҳияҳои муайянкардаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон омада ҷудо карда шудаанд, дар давоми 3 сол баъд аз ҷудо намудани чунин заминҳо;

- қитъаҳои замини наздиҳавлигӣ ва заминҳое, ки барои сохтмони манзил ба муаллимони дар муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ ва духтурони дар муассисаҳои тиббии деҳот коркунанда ҷудо карда шудаанд, дар давраи кори онҳо дар чунин муассисаҳо;

- заминҳое, ки бевосита барои мақсадҳои илмӣ ва таълимӣ, инчунин озмоиши навъҳои зироатҳои кишоварзӣ, дарахтҳои ороишӣ ва мевадиҳанда аз ҷониби ташкилотҳои илмӣ, хоҷагиҳои таҷрибавӣ ва илмию озмоишӣ, муассисаҳои илмию таҳқиқотӣ ва муассисаҳои таълимии самтҳои кишоварзӣ ва хоҷагии ҷангал тибқи масоҳати замин ва мутобиқи номгӯи истифодабарандагони замин, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд, истифода мегарданд;

- қитъаҳои замини наздиҳавлигӣ ва заминҳое, ки барои сохтмони манзил дар ҳолати мавҷуд набудани аъзои оилаи қобили меҳнат ба ҳамаи гурӯҳи маъюбони бекор ҷудо карда шудаанд;

- замини чарогоҳҳо, алафзорҳо, бешаҳо ва дигар заминҳои қаблан дар соҳаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ истифода нашаванда, ки барои бунёди боғҳо ва токзорҳо истифода мешаванд, - дар давоми 5 сол аз соли оғози бунёди ин боғҳо ва токзорҳо.

АДАБИЁТ

1. Раҳимов М.З. Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони истиқлолият: инкишоф ва проблемаҳо. Инкишофи қонунгузории ҶТ дар даврони истиқлолият: маводҳои конфронсияи илмӣ – амалӣ бахшида ба 20-умин солгарди Истиқлолияти давлатии ҶТ 26-29 августи соли 2011 / Зери таҳрири Раҳимов М.Р. – Душанбе: Эр-граф, 2001. – С. 21-30.
2. Сафарзода Б.А., Раҳмон Д.С., Миралиев И.Қ., Саидзода И.И., Саъдизода Ҷ., Шоев Ф.М. Ҳуқуқшиносии муқоисавӣ (васоити таълимӣ) / Дар зери таҳрири д.и.ҳ., профессор Холиқзода А.Ғ. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 144 с.
3. Солдатенков В.В. Правовое регулирование купли-продажи права аренды земельных участков по конкурсу в городе Москве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2001. – С. 11.
4. Сомонаи расмии Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: http://www.zamitj/i№dex.php/daru№i-bakhshi-mo№itori№g-va-kor-oi-№aliti -k (санаи мурочиат: 15.04.2020).
5. С
6. Сохибов М.М. Земельное право Республики Таджикистан (на тадж. яз.) – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. - С. 8-9.
7. Соҳибов М.М. Проблемаҳои танзими ҳуқуқи граждании иҷораи қитъаи заминҳои таъйиноти кишоварзӣ тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон / Зери таҳрири Ғаюров Ш.К. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи граждании факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе: Графика-83, 2020. – 288 с.
8. Сыродоев Н.А. Правовое регулирование земельных участков // Государство и право. - 1999. - № 9. - С. 42.
9. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ // Зери таҳрири профессор Маҳмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2012. – С. 200.
10. Холиқов А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 340 с.
11. Чубуков Г.В. Земельное право России: учеб. М., 2003. – С.129.
12. Ялбулганов А.А. О плате за землю: постатейный комментарий к Федеральному закону РФ // СПС «КонсультантПлюс».
13. Ялбулганов А.Л. Комментарий к законодательству о природоресурсных платежах // Справочная правовая система «Гарант»: Правовая компьютерная программа «Гарант 5.1.1».
14. Сохибов М.М. Особенности наследования пожизненно наследуемое пользование земельным участком по законодательству Республики Таджикистан // Вестник ТГУПБП (научно–теоретический журнал). Серия общественных наук. – Худжанд, 2015. – №4 (65). – С. 127–136

ИНКИШОФИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ОИД БА БАҲОИ ЗАМИН

Дар мақолаи мазкур инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи баҳои замин мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Инкишофи қонунгузории баҳои замин шартан ба ду давра тақсимбандӣ карда шудааст ва моҳияти ҳар як давра тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таҳқиқ шудааст. Дар мақола баъзе аз паҳлуҳои қонунгузории баҳои замин, ки дорои номукаммалӣ мебошанд, мавриди таҳлили илмӣ қарор дода шудааст. Дар маҷмӯъ тамоили инкишофи минбаъдаи қонунгузории баҳои замин дар мақола пешбинӣ гардида, муааллиф андешаҳои худро оид ба такмили қонунгузории баҳои замин, махсусан Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳои замин» аз 12 майи соли 2001 иброз намудааст.

Калидвожаҳо: санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ, қонунгузории баҳои замин, баҳои замин, инкишофи қонунгузорӣ, арзиши бозории ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин, аразиши кадастрии замин.

РАЗВИТИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ОБ ОЦЕНКЕ ЗЕМЛИ

В статье анализируется развитие земельного законодательства Республики Таджикистан. Развитие законодательства об оценке земли условно делится на два периода, сущность каждого из которых изучается в соответствии с регламентом. В статье проанализированы некоторые несовершенные аспекты законодательства об оценке земли. В целом статья предусматривает дальнейшее развитие законодательства об оценке земли, а автор высказал свои взгляды на совершенствование законодательства об оценке земли, в частности Закона Республики Таджикистан «Об оценке земли» от 12 мая 2001 года.

Ключевые слова: нормативные правовые акты, законодательство, законодательство об оценке земли, оценке земли, развитии законодательства, рыночной стоимости прав землепользования, кадастровой стоимости.

DEVELOPMENT OF THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN ON LAND VALUATION

The article analyzes the development of the land legislation of the Republic of Tajikistan. The development of land valuation legislation is conventionally divided into two periods, the essence of each of which is studied in accordance with the regulations. The article analyzes some imperfect aspects of land valuation legislation. In general, the article provides for the further development of legislation on land valuation, and the author expressed his views on improving legislation on land valuation, in particular the Law of the Republic of Tajikistan “On land valuation” dated May 12, 2001.

Keywords: normative legal acts, legislation, legislation on land valuation, land assessment, development of legislation, market value of land use, cadastral value.

Сведения об авторе: ***Салимов Сафарали Джалолович*** **–** Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. **Телефон:** 985 97 97 27.
Information about the author: ***Salimov Safarali Jalolovich*** – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law. **Phone:** 985 97 97 27.

ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БАРОИ ВАЙРОН НАМУДАНИ ҚОНУНГУЗОРИИ ЗАМИН

Салоҳиддинзода С.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мувофиқи (м.13) Конституцияи ҶТ замин моликияти истисноии давлат мебошад ва давлат истифодаи самараноки онро ба манфиати халқ кафолат медиҳад. Замин яке аз воситаҳои таъминкунандаи шароитҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии шаҳрвандон ба ҳисоб меравад. Бинобар ҳамин ҳам давлат ҷиҳати самаранок истифода бурдани замин аз болои шахсони вақеӣ ва ҳуқуқӣ яъне заминистифодабарандагон назорат мебарад. Назорати давлатиро аз болои заминистифодабарандагон дар симои давлат мақомотҳои дахлдори давлатӣ дар соҳаи замин ба амал мебарорад: аз ҷумла Прокуратураи Генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки назорати риояи дақиқ ва иҷрои якхелаи қонунҳоро дар ҳудуди Тоҷикистон Прокурори Генералӣ ва прокурорҳои тобеи он дар доираи ваколатҳои худ татбиқ менамоянд. Ба ғайр аз мақомоти Прокуротура назорати давлатиро дар соҳаи замин Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки назорати давлатии истифода ва ҳифзи заминро амалӣ менамоянд. Истифода ва ҳифзи замин тавассути Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, кодекси замини ҶТ ва дигар қонунҳои дар самти замин қабулшуда муқарар ва ҳифз карда мешаванд. Бояд қайд кард, ки тамоми заминҳои ҶТ фонди ягонаи давлатии заминро ташкил медиҳанд ва мутобиқи таъйиноти мақсаднок ба гуруҳҳои зерин тақсим мешаванд:

1. заминҳои таъйиноти кишоварзӣ;
2. заминҳои маҳалҳои аҳолинишин (шаҳрҳо, шаҳракҳо ва маҳалҳои аҳолинишини деҳот);
3. заминҳои саноат, нақлиёт, алоқа, мудофиа ва таъйиноти дигар;
4. заминҳои таъйиноти ҳифзи табиат, солимгардонӣ, рекреатсионӣ ва таърихию маданӣ;
5. заминҳои фонди давлатии ҷангал;
6. заминҳои фонди давлатии об;
7. заминҳои захираи давлатӣ.

Чунончи дар боло қайд намудем, заминҳоро аз рӯи таъйиноташон ба истифодабарандагон медиҳанд. Заминистифодабарандагон дар ҶТ шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ мебошанд. Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ метавонанд заминистифодабарандагони якумдараҷа ва дуюмдараҷа бошанд. Заминистифодабарандагони якумдараҷа шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие мебошанд, ки ҳуқуқи истифодаи бемуҳлат, муҳлатнок ва ё якумраи меросии заминро доранд. Заминистифодабарандагони дуюмдараҷа шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие мебошанд, ки қитъаҳои заминро дар асоси шартномаи иҷора истифода мебаранд. Истифодаи нодуруст ва ғайримақсадноки замин боиси ҷавобгарии ҷиноятӣ мегардад, ки ин ҷавобгариро Кодекси Ҷиноятии ҶТ муқаррар мекунад. Барои ғайримақсаднок истифода бурдани қитъаи замин дар Кодекси Ҷиноятии ҶТ 4- моддаи мушаххас зикр гардидааст, ки онҳоро шартан ба ду гуруҳ ҷудо кардан мумкин аст:

- ҷиноятҳо дар бахши замин, ки бевосита ҳангоми содиршавии онҳо муҳити зист ва саломатии инсон зарар мебинад (яъне, объекти асосии ин ҷиноятҳоро ҳифзи яке аз объектҳои асосии табиат замин ва объекти иловагиро саломатии инсон ташкил медиҳад. Мисол, моддаи 228-хароб кардани замин).

- ҷиноятҳо дар бахши замин, ки ба ҳуқуқи моликияти субъекти алоҳида, яъне давлат зарар меоварад (объекти асосии ин ҷиноятҳоро на ҳифзи муҳити зист, балки ҳифзи ҳуқуқи моликият ташкил медиҳад. Мисол, моддаҳои 261, 338, 338-1.

Моддаи 228- Хароб кардани замин. Заҳролуд ё ифлос кардани замин бо маҳсулоти зиёновари хоҷагӣ ё бо дигар навъи фаъолият дар натиҷаи вайрон кардани қоидаҳои муносибат бо доруҳои заҳрдор, пору, нумуи авҷи растанӣ ё дигар моддаҳои хавфноки химиявӣ ё биологӣ ҳангоми нигоҳдошт, истифода, интиқоли онҳо ҳамчунин дигар усули хароб кардани замин, ки ба саломатии инсон ё ба муҳити табиати атроф зарари ҷиддӣ ворид кардааст; Ба шаҳрванд 10,49га қитъаи замин барои ташкил намудани хоҷагии деҳқонӣ ҷудо карда шуда буд, тахминан аз моҳи майи соли 2016 сар карда, то моҳи октябри 2017 бар хилофи талаботи моддаҳои 21,51,53-и Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон, моддаҳои 19, 44-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи муҳити зист”, моддаҳои 2, 8-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ” ва моддаи 17-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият” бе иҷозати мақомоти ваколатдори давлатӣ, яъне гирифтани иҷозатномаи махсус (литсензия)-и Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон кандани сарватҳои табиӣ, аз он ҷумла хок манъ мебошад, аз 2,0 га қитъаи замин дар баландии 30 см ва дар ҳаҷми умумии 6000 метри мураббаъ қабати ҳосилхези замин, яъне хокро канда, заминро хароб намуда, бо ин кирдораш ба муҳити зист ва давлат ба маблағи 108 000 (яксаду ҳашт ҳазор) сомонӣ зарари калони моддӣ мерасонад. Ҳамин тариқ, шаҳрванд А бо ҳаракатҳои қасдонаи худ ҷинояти дар моддаи 228 қисми 1 КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинишударо содир кардааст, ки он ҷавобгарии ҷиноятиро барои заҳролуд ё ифлос кардани замин бо маҳсулоти зиёновари хоҷагӣ ё бо дигар навъи фаъолият дар натиҷаи вайрон кардани қоидаҳои муносибат бо доруҳои заҳрдор, пору, нумӯи авҷи растанӣ ё дигар моддаҳои хавфноки химиявӣ ё биологӣ ҳангоми нигаҳдошт, истифода, интиқоли онҳо ҳамчунин дигар усули хароб кардани замин, ки ба саломатии инсон ё ба муҳити табиати зист зарари ҷиддӣ ворид кардааст, муқаррар мекунад.

Моддаи 261. Бақайдгирии аҳди ғайриқонунӣ бо замин. Дидаю дониста ба қайд гирифтани аҳди ғайриқонуни бо замин, таҳриф намудани таҳсилотҳои баҳисобгирии кадастри давлатии замин, ҳамчунин қасдан кам кардани андозаи пардохтҳо барои замин, агар ин кирдорҳо бо ғараз ё дигар манфиатҳои шахси аз ҷониби шахси мансабдор бо истифода аз мақоми хизмати анҷом дода шуда бошад; Аҳдҳо - ин амали шаҳрвандон ва ашхоси ҳуқуқӣ, ки ба муқаррар намудан, тағйир додан, ё қатъ намудани ҳуқуқу уҳдадориҳои граждани равона гардидааст (м.178 КГ). Аҳдҳо чунин харакатҳое мебошанд, ки ҳатман бояд ба талаботи қонун мувофиқат кунанд. Аҳди басташудае, ки бе асосҳои муқаррарнамудаи қонун ба амал бароварда мешавад, хилофи қонун мебошад ва ба талаботи муқарраршудаи қонун мувофиқат намекунад, эътибор надорад(м.193 ва 194 КГ ҶТ). Зери мафҳуми аҳдҳо ба ҳуқуқи истифодабарии қитъаи замин- ин гузариши ҳуқуқи истифодабарии қитъаи замин аз як шахс ба шахси дигар ба воситаи бастани шартномаҳо ва дигар аҳдҳо, мувофиқи қонунгузории граждани ва замин фаҳмида мешавад. Баамалбарории қайди давлатии замин, бақайдгирӣ ва ба расмият даровардани ҳуҷҷатҳои истифодабарии қитъаи замин ба зимаи Кумитаи идораи замин ва геодезия ва мақомоти маҳаллии он вогузошта шудаанд. Бақайдгирии аҳдҳо бо қитъаи замин он вақт ғайриқонуни эътироф мешавад ва аломати тарафи объективии ҷинояти мазкурро ташкил медиҳад, ки агар чунин амалиёт меъёрҳои амалкунандаи қонунгузори оид ба заминро вайрон кунанд. Масалан, бақайдгирии аҳдҳо.

а) ҳангоми ба шаҳрвандони хориҷӣ ё шахсони ҳуқуқии хориҷӣ додани қитъаҳои замине, ки ба категорияи ҳудудҳои махсус ҳифзшаванда мансубанд;

б) ҳангоми мавҷуд набудани қарори мақомоти дахлдори ҳокимияти иҷроия оид ба ҷудо кардани қитъаи замин;

в) ҳангоми тағйир додани таъйиноти мақсадноки қитъаи замин;

г) ҳангоми дар мақомоти дахлдор вуҷуд доштани ҳуҷҷатҳо, ки оид ба ҷой доштани баҳс дар бораи мансубияти чунин қитъаи замин шаҳодат медиҳанд;

д) ҳангоми ба амал баровардани аҳди қалбаки, ки бо мақсади рӯйпуш намудани аҳди дигар баста шудааст ва ғ. Хушбахтона ин намуди ҷиноят то ба ҳол дар ҶТ ба қайд гирифта нашудааст.

Моддаи 338- уми КҶ ҶТ, худсарона ишғол намудани қитъаи замин ва сохтмони худсарона дар он номгузорӣ шудааст. Таҳти мафҳуми худсарона ишғол намудани қитъаи замин, худсарона ишғоли қитъаи замин, бе иҷозати мақомоти давлати ё истифодабарандагони замин, шахсони мансабдор ва мавҷуд будани дигар асосҳо (худсарона иваз кардани қитъаи замин, хариду фуруш намудани қитъаи замин, худсарона додани ҳуқуқи исъифодабарии қитъаи замин ва ғ), ки бо қонун пешбини нашудаанд, фаҳмида мешавад. Дар зери мафҳуми сохтмони худсарона - сохтмони хонаи истиқомати, биною иншоот, ё дигар молу мулки ғайриманқуле мебошад, ки дар қитъаи замини мутобиқи тартиби муқаррарнамудаи қонун ва дигар санади ҳуқуқи барои чунин мақсад ҷудонашуда, ё бидуни гирифтани иҷозати зарури, ё ба таври назаррас вайрон кардани меъёру қоидаҳои шаҳрсози ва бинокори бунёд шудааст. Ҳангоми аз ҷониби шахсони ба чунин қонунвайронкунӣ роҳ додашуда онҳо ҳатман дар назди қонун ҷавоб хоҳанд гуфт то ин ки дигарон аз чунин кирдорҳо ва худсариҳо худдорӣ намоянд. Бояд қайд кард, ки худсарона ишғол намудани қитъаи замин танҳо дар ду ҳолат ҷавобгарии ҷиноятиро ба вуҷуд меорад:

а) агар он дар давоми соли пас аз додани ҷазои маъмури такроран содир шуда бошад;

б) агар худсарона ишғол намудани қитъаи замин ба манфиати қонунии шаҳрвандон, давлат ё корхона ба миқдори калон зарар расонида бошад.

Масъалаи ҷуброни хароҷоте, ки дар қитъаи замини худсарона ишғолкарда шуда барои сохтмони худсарона сарфшудааст аз ҷониби, кӣ талофи карда мешавад? Тибқи муқаррароти моддаи 104- уми КЗ ҶТ қитъаҳои замини худсарона ишғолкардашуда бе ҷуброни хароҷоте, ки дар муддати ғайриқонунӣ истифодабарӣ сарф шудааст, мувофиқи таъйиноташон баргардонида мешаванд. Ба ҳолати барои истифодаи мувофиқ баргардонидани қитъаҳои замин, аз ҷумла барҳам додани сохтмон аз ҳисоби шахсоне, ки қитъаҳои заминро худсарона ишғол намудаанд, амали карда мешаванд. Қитъаҳои замини худсарона бо қарори мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии ноҳия (шаҳр) баргардонида мешаванд. Чунончӣ, шаҳрванд А худсарона ва бе ҳуҷҷатҳои танзими замин ва иҷозати мақомоти дахлдор ба масоҳати 137,53 метри мураббаъ қитъаи заминро аз ҳисоби заминҳои маҳалли аҳолинишини деҳаи худ ғайриқонунӣ ишғол карда, дар ин қитъаи замини худсарона ишғолнамудааш ғайриқонунӣ мошинсарой, ошхона, амборхона ва ҳаммом бунёд намуда, гирду атрофашро бо девор иҳота намуда, ба ҳавлии истиқоматиаш ҳамроҳ намудааст. Ҳамин тавр, шаҳрванд А бо ин ҳаракатҳои қасдонаи худ ҷинояти дар моддаи 338 қисми 2-и КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинишударо содир намуд, ки он ҷавобгарии ҷиноятиро барои сохтмони худсарона дар қитъаи замини худсарона ишғолнамуда, новобаста аз татбиқи ҷазои маъмурӣ муқаррар менамояд.

Моддаи 338-1. Ғайриқонуни додани қитъаи замин. Моддаи мазкур дар КҶ ҶТ нав буда, дар натиҷаи ворид намудани тағйироту иловаҳо ба КҶ ҶТ аз 25 марти соли 2011, таҳти рақами 694 ворид гардидааст. Сабаби ба миён омадани ҷинояти мазкур дар моддаи алоҳида аз он иборат аст, ки дар таҷрибаи татбиқнамоии қонунгузории замин ошкор гардид, ки ҳарчанд дар қонунгузории соҳаи замин ба таври қонунӣ додани замин пешбинӣ карда шуда бошад ҳам, аммо шахсони масъул ба таври қонунӣ додани заминро сӯиистифода аз мансабҳои ваколатӣ намуда, талаботи қонунгузории заминро дар хусуси қонуни додани замин вайрон кардаанд. Аз ин ру, ин амали ҷиноятиро пешгирӣ карда, дар КҶ ҶТ ин ҳолат ҷиноят эътироф шуд. Қарори Пленуми Суди Олии ҶТ аз 25 июни соли2012, таҳти рақами 3. "Дар бораи таҷрибаи судӣ оид ба парвандаҳои ҷинояти марбут ба худсарона ишғол намудани қитъаи замин, сохтмони худсарона дар он ва ғайриқонуни додани қитъаи замин" барои ғайриқонунӣ додани қитъаи замин шахсони мансабдор ва шахсони воқеӣ (раисони шаҳру ноҳияҳо, ҷамоатҳо, хоҷагиҳои деҳқони, кормандони кумитаи идораи замин ва геодези, шаҳрвандон ва ғ) ба ҷавобгарии ҷинояти кашида мешаванд. Тобеияти тафтишотии

моддаи мазкур мувофиқ ба (к. 4 м.161 КМҶ) кирдорҳо бо истифодаи ваколатҳои мансабӣ содир шуда бошанд, агар ин кирдорҳо хусусияти коррупсионӣ дошта бошанд, аз тарафи муфаттишони мақомоти махсусгардонидашудаи мубориза бо коррупсия гузаронида мешавад. Чунончӣ, шаҳрванд А ба ҳайси раиси маҳаллаи "Наврӯз"-кору фаъолият намуда, дидаву дониста, ки тибқи талаботи Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёри ҳуқуқи амалкунанда додани қитъаҳои замини наздиҳавлигӣ ба оилаҳои эҳтиёҷманд дар сурати мавҷуд будани фонди замини наздиҳавлигӣ, хулосаи дахлдори комиссияи ҷамъиятӣ ва бо қарори Раиси шаҳр ҷудо карда мешавад, бар хилофи ин талаботи қонунгузории замин амал намуда, тахминан моҳи ноябри соли 2016-ум ба шаҳрванд Б ғайриқонунӣ ба миқдори 0,06 га қитъаи заминро дар масоҳати 600 метри мураббаъ дар маҳалли аҳолинишини деҳот дода, барои бунёд намудани сохтмони манзили истиқоматӣ иҷозат додааст. Дар натиҷа шаҳрванд Б дар қитъаи замини ғайриқонунӣ ҷудокардаи шаҳрванд А корҳои сохтмониро оғоз карда, гирду атрофи қитъаи замини мазкурро бо девор иҳота карда, дар он як ҳуҷраи истиқоматӣ ва як ҳавз барои обро бунёд намудааст. Бинобар ин, нисбати шаҳрванд А бо моддаи 338(1) парвандаи ҷиноятӣ оғоз карда шуда, нисбати ӯ ҷазо таъин карда шудааст.

Аз ин рӯ ҳар яки моро зарур аст, ки дар риоя намудани қонунҳо аз ҷумла қонунгузории замин ба ин иштибоҳҳо роҳ надиҳем ва қитъаҳои замини худро тибқи таъйиноташон самаранок ва оқилона истифода барем.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 06.11.1994
2. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 21.05.1998
3. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон
4. Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 01.04.2010
5. Тафсир ба кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Шарипов Ҳ.Ҳ. Душанбе -2006
6. Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон,
7. Ҳуқуқи замини Ҷумҳурии Тоҷикистон Соҳибов М.М. Душанбе-2015
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият"
9. Қарори Пленуми Суди Олии ҶТ аз 25 июни соли2012, таҳти рақами 3. "Дар бораи тақрибаи суди оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ марбут ба худсарона ишғол намудани қитъаи замин, сохтмони худсарона дар он ва ғайриқонуни додани қитъаи замин"

ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТИ БАРОИ ВАЙРОН НАМУДАНИ ҚОНУНГУЗОРИИ ЗАМИН

Дар мақолаи мазкур ҷавобгарии ҷиноятӣ барои вайрон намудани қонунузории замин ва тарзи истифодаи нодурусти замин аз тарафи шаҳрвандон бо меъёрҳои мушаххас нишон дода шудааст. Ҳар яки моро водор месозад, ки қитъаҳои заминро тибқи таъйиноташон истифода бурда, қонунгузории заминро дуруст риоя намоем.

Калидвожаҳо: Конститутсия, Кодекси замин, замин, заминистифодабарандагон, ҷавобгарӣ, сохтмони худсарона, қитъаи замин.

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НАРУШЕНИЕ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

В данной статье показана уголовная ответственность за нарушение земельного законодательства и неправомерное использование земли гражданами с определенными критериями. Каждый из нас обязан использовать земельные участки по прямому назначению и соблюдать земельное законодательство.

Ключевые слова: Конституция, земельные кодекс, земля, землепользователи, ответственность, самовольное строительство, земельный участок.

CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLATION OF LAND LEGISLATION

This article shows the criminal liability for violation of land legislation and illegal use of land by citizens according to certain criteria. Each of us is obliged to use land directly and comply with land legislation.

Keywords: Constitution, land code, land, land users, responsibility, unauthorized construction, land.

Сведения об авторе: ***Салоҳиддинзода С.С.*** **–** Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. Телефон: **550 65 22 11**

Information about the author: ***Salohiddinzoda S.S.*** – second-year master`s student of Faculty of Law. Phone: **550 65 22 11**

ШАРТНОМАҲО ДАР СОҲАИ ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ

Самадов З.К.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шартномаҳо дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ (шартномаи соҳибкорӣ) – ин созишномаи миёни субъектони фаъолияти соҳибкорӣ ё бо иштироки тарафи соҳибкор оид ба муқаррар, тағйир ё барҳам додани ҳуқуқ ва уҳдадориҳо, ки ба баамалбарории фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманд аст мебошад. Ба таври дигар гӯем, шартномаи соҳибкорӣ, ин шартномаест, ки тарафҳо (ё яке аз тарафҳо) соҳибкор мебошанд ва дар алоқамандӣ бо баамалбарории фаъолияти соҳибкорӣ баста шудааст. Чун шартномаҳои ҳуқуқӣ, шартномаи соҳибкорӣ ба принсипи умумии танзими ҳуқуқии граждани итоат мекунад. Ба ғайр аз ин, маълум аст, ки шартнома дар ҳама соҳаҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ хусусиятҳои махсусро доро мебошад, зеро шакли ҳуқуқии ин муносибатҳо шуда, он наметавонад аломати онҳоро ба худ нагирад. Хислати шартномаи мазкур ба худи шартнома ҳам (дар субъекти он, предмет, тартиби бастан, мазмуни он) дарҷ гардидааст. Муносибатҳои бо баамалбарории фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманд, шакли ҳуқуқии мазкурро (шартнома дар соҳаи соҳибкорӣ) алоқаманд мекунад. Дар мавриди муайян намудани мафҳуми шартномаи соҳибкорӣ ду маҳаки гуногун – объективӣ ва субъективӣ истфода мешавад. Объективӣ аҳде мебошад, ки қонун хислати савдоӣ медиҳад, новобаста аз он, ки бок и баста мешавад. Субъективӣ аҳде мебошад, ки аз ҷониби соҳибкор ё намояндаи ӯ ба мақсади тиҷоратӣ баста мешавад. Эътироф намудани вазъи соҳибкор факти муҳими ҳуқуқӣ мебошад. Ҳама шартномаҳои бастаи соҳибкорон ба алоқамандии амали корхонаи он ва дорои хислати тиҷоратӣ будани ҳама оқибатҳои ҳуқуқии аз ин факт бароянда шаҳодат медиҳанд. Вобаста ба таркиби субъективии иштирокчиёни шартнома чунин шартномаҳо соҳибкорӣ меномад агар тарафҳои он соҳибкорон бошанд. Ба онҳо дохил мешаванд масалан, молсупорӣ, молрасонӣ барои эҳтиёҷоти давлатӣ, шартномаи шарикии оддӣ. Ба шартномаҳои соҳибкорӣ, инчунин он шартномаҳое дохил мешаванд, ки мувофиқи қонун танҳо як тарафи он соҳибкор мебошад. Ба чунин намуди шартнома баъзан хариду фурӯши чакана, таъмини барқ, киро, пудрати маишӣ, шартномаи идораи оперативии молумулк, шартномаи қарз, шартномаи суратҳисоби бонкӣ ва ҳисоббаробаркунии бонкиро дохил мекунанд. Аломати дуюми фарққунандаи аҳдҳои тиҷоратӣ ин мақсади он мебошад. Аҳд савдоӣ мешавад барои он, ки барои савдо яъне ба мақсади савдо баста мешавад. Соҳибкор шартномаро дар соҳаи соҳибкорӣ баста, кӯшиш мекунад, ки фоида ба даст орад. Аз ин лиҳоз аҳдҳои савдоиро пеш аз ҳама аҳдҳои миёни соҳибкорон ё бо иштироки онҳо ба мақсади ба амал баровардани фаъолияти соҳибкорӣ басташуда эътироф мекунанд. Ба чунин аҳдҳо фурӯши корхона, иҷораи корхона, иҷораи молиявӣ (лизинг), консессияи тиҷоратӣ дохил мешавад. Дар КГ тарафҳои аҳд номбар нашудааст. Аммо вобаста аз мақсади бастани он, ба хулосае омадан мумкин аст, ки тарафҳои он ё яке аз тарафҳои он соҳибкор мебошад. Хислати тиҷоратӣ доштани аҳдҳои савдоӣ хислати музднок доштани онҳоро пешниҳод мекунад. Фарзияи музднок будани шартнома дар КГ мустаҳкам шудааст, ки мувофиқи он шартнома пулӣ мебошад, агар дар қонун, санадҳои дигари ҳуқуқӣ мазмуни шартнома тартиби дигар барнаояд. Агар соҳибкор шартномаи бепул (масалан, тӯҳфа) бандад, пас ин гуна аҳд савдоӣ буда наметавонад, зеро он барои ба даст овардани фоида баста нашудааст. Баҳсҳои миёни соҳибкорон оид ба норозигӣ дар шартнома, ки бастани ҳатмии он дар қонун пешбинӣ шудааст; оид ба тағйир ё қатъи шартнома; оид ба иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадорӣ баҳсҳои иқтисодӣ мебошанд ва аз ҷониби судҳои иқтисодӣ дар асоси Кодекси мурофиавии иқтисодии ҶТ ҳал карда мешавад. Хусусиятҳои шартномаи соҳаи соҳибкорӣ дар аломатҳои зерин ифода меёбанд: 1) таркиби субъективии махсус; 2) мақсади ба даст овардани фоида ҳангоми ба амал баровардани фаъолияти соҳибкорӣ; 3) музднок; 4) баррасии баҳсҳо дар суди иқтисодӣ. Ба шартномаҳои соҳибкорӣ талаботҳои умумӣ оид ба бастан, тағйир ва қатъ намудани шартномаҳо, ки дар меъёрҳои қонунгузории граждани татбиқ карда мешавад. Тартиби бастани шартномаи соҳибкорӣ дар он аст, ки бо фиристодани оферта (пешниҳод барои бастани шартнома) аз ҷониби як тараф ва аксепти он (қабули пешниҳод) аз ҷониби тарафи дигар баста мешавад. Ҷараёни бастани шартнома

одатан аз се давраи асосӣ иборат аст: бо фиристодани оферта (пешниҳод барои бастани шартнома) аз ҷониби як тараф, аксепти он (қабули пешниҳод) аз ҷониби тарафи дигар, қабули аксепт аз тарафи оферта фиристода. Дар фаъолияти соҳибкорӣ аҳамияти заруриро воситаи ҷалбкунандаи контрагент, яъне реклама сазовор мегардад. Сухан дар бораи рекламае меравад, ки дар фаъолияти соҳибкорӣ ба амал бароварда мешавад. Реклама ва пешниҳодҳои дигар, ки ба гурӯҳи шахсони номуайян равона карда шудааст, ҳамчун пешниҳод барои оферта кардан баррасӣ мешавад, агар дар қонун тартиби дигар пешбинӣ нагардида бошад. Чун қоида, реклама ба оферта (пешниҳоди бастани шартнома) як замина мебошад. Он метавонад дар шаклҳои гуногун ба амал бароварда шавад: ҷойгир намудан дар рӯзномаҳо, дар телевизион, овезаҳо, буклетҳо, сохтани гӯшаҳои рекламавӣ ва ғ. Одатан ин гуна иттилоот шартҳои асосии шартномаро дар бар намегирад ва оферта ба ҳисоб намеравад. Дар мавриди бастани шартномаи соҳибкорӣ аҳамияти асосиро офертаи умумӣ соҳиб мегардад, ки тамоми шартҳои асосии шартномаро фаро мегирад ва пешниҳоде мебошад, ки хоҳиши шахсе, ки пешниҳод кардааст оид ба бастани шартнома бо ҳар шахсе, ки пешниҳодро қабул мекунад, дида мешавад. Офертаи умумӣ метавонад масалан, дар шакли кашол намудани овезаҳо дар якчанд эълонҳои рекламавӣ, ки ҳама шартҳои зарурии шартномаро фаро мегирад. Шартҳо оид ба мавзӯи шартнома, шартҳое, ки дар қонун ё дигар санади ҳуқуқӣ барои шартномаи шакли мазкур муҳим ва зарурӣ номбар шудаанд, инчунин ҳамаи он шартҳое, ки дар алоқамандӣ ба онҳо тибқи аризаи яке аз тарафҳо бояд созиш ба даст ояд, шартҳои асосӣ ба ҳисоб мераванд. Аксепт шуморида мешавад ҷавоби пурра ва бешарти тарафе, ки оид ба қабули он оферта гирифта шудааст. Дар фаъолияти соҳибкорӣ агар аз қонун, аҳдҳои анъанавии корӣ ё аз муносибати қаблии кории байни тарафҳо тартиби дигаре барнаояд, сукут кардан аксепт ба ҳисоб намеравад. Агар қонун ё санади дигари ҳуқуқӣ тартиби дигарро пешбинӣ нанамуда бошанд ва ё дар оферта нишон дода нашуда бошад, дар мӯҳлати барои аксепт муайяннамуда аз ҷониби шахсе, ки офертаро гирифтааст, иҷро намудани амали шартҳои дар он зикршуда (борфиристонӣ, хизматрасонӣ, иҷрои кор, пардохти маблағи дахлдор ва ғайра), аксепт ба ҳисоб меравад. Дар баробари тартиби умумии бастани шартномаи соҳибкорӣ, ки дар он тарафҳо дар интихоби шартҳо ва контрагентҳо озод мебошанд, тарзҳои дигари бастани он мавҷуд аст. Ба онҳо дохил мешаванд бастани шартнома бо роҳи шартномаи ҳамроҳшавӣ, бо тартиби ҳатмӣ бастани шартнома, бастани шартнома ҳангоми гузаронидани савдо.

Бастани шартномаи соҳибкорӣ бо роҳи ҳамроҳшавӣ. Шартномаи ҳамроҳшавӣ шартномаест, ки шарти онро як тараф дар шакли тавсия (формуляр) ё дигар шакли стандартӣ пешниҳод намудааст ва онро тарафи дигар танҳо бо роҳи пурра ҳамроҳ шудан ба шартномаи пешниҳодгардида қабул мекунад. Тарафи ба шартнома ҳамроҳгардида, ҳарчанд шартномаи ҳамроҳшавӣ хилофи қонунҳо набошад ҳам, вале ин тарафро аз ҳуқуқҳое маҳрум месозад, ки одатан мутобиқи чунин шакли шартномаҳо дода мешаванд, масъулияти тарафи дигарро дар ҳолати риоя накардани уҳдадорӣ истисно ё маҳдуд мекунад ё шартҳои барои тарафи ҳамроҳшуда баръало вазнинро дар бар мегирад, ки онҳоро бо назардошти оқилонаи манфиати даркнамудаи худ, ҳангоми мавҷуд будани имконияти иштирок дар муайян кардани шарти шартнома қабул намекунад, ҳаҷ дорад бекор ё тағйир додани онро талаб намояд. Шартномаи ҳамроҳшавӣ дар намудҳои зерини фаъолияти соҳибкорӣ бисёр паҳнгашта мебошанд: фаъолияти бонкӣ, биржавӣ суғуртавӣ ва ғ. Маҳдудиятҳое, ки барои бастани шартнома мавҷуд бошад, дар қонунгузорӣ пешбинӣ накардааст. Қарорро дар бораи коркарди шартномаи ҳамроҳшавӣ тарафи шартномаи соҳибкорӣ мустақилона қабул мекунад. Қонунгузорӣ ба тарафе, ки ба шартнома ҳамроҳ мешаванд талаботи ҷиддиро пешбинӣ мекунад. Моҳияти онҳо дар он аст, ки ҳарчанд шартномаи ҳамроҳшавӣ хилофи қонунҳо набошад ҳам, вале ин тарафро аз ҳуқуқҳое маҳрум месозад, ки одатан мутобиқи чунин шакли шартномаҳо дода мешаванд, масъулияти тарафи дигарро дар ҳолати риоя накардани уҳдадорӣ истисно ё маҳдуд мекунад ё шартҳои барои тарафи ҳамроҳшуда баръало вазнинро дар бар мегирад, ки онҳоро бо назардошти оқилонаи манфиати даркнамудаи худ, ҳангоми мавҷуд будани имконияти иштирок дар муайян кардани шарти шартнома қабул намекунад, ҳаҷ дорад бекор ё тағйир додани онро талаб намояд. Агар тарафи ҳамроҳшуда медонист ё мебоист донад, ки бо кадом шартҳо шартнома мебандад, талаби бекор ё иваз намудани шартнома, ки як тарафи ба шартнома ҳамроҳшуда

бинобар анҷом додани фаъолияти соҳибкориаш пешниҳод кардааст, қонеъ гардонида намешавад.

Бо тартиби ҳатмӣ бастани шартнома. Чи тавре пештар қайд намудем, уҳдадории бастани шартнома аз қонун ва аз уҳдадории пешакӣ қабул намуда (масалан, шартномаи пешакӣ) ба вуҷуд меояд. Дар баробари ҳолатҳои номбаршудаи бастани ҳатмии шартномаи умумӣ, қарордодҳои давлатӣ оид ба расондани маҳсулот барои эҳтиёҷоти давлатӣ, барои соҳибкороне, ки дар бозор вазъи ҳукмфармо доранд ва ғ. талаботҳои монанд дар субъектони монополияи табиӣ низ вуҷуд дорад. Инак, охирон ҳуқуқ надорад бастани шартномаро бо истеъмолкунандагони алоҳида ба истеҳсоли моли истеҳсолнамудаи субъектони монополияи табиӣ, дар ҳолати имконият доштани истеҳсоли чунин мол рад намояд. Бастани ҳатмии шартномаи соҳибкорӣ, инчунин аз шарти шартномаи пешакӣ бар меояд. Мутобиқи шартномаи пешакӣ тарафҳо уҳдадор мешаванд дар оянда дар мавриди додани молу мулк, иҷрои кор ё хизматрасонӣ (шартномаи асосӣ) тибқи шартҳои пешбининамудаи шартномаи пешакӣ шартнома банданд. Рад кардани беасоси бастани шартномаи асосӣ бо шартҳои шартномаи пешакӣ роҳ дода намешавад. Ду шакли асосии бастани шартномаи соҳибкории ҳатмӣ пешбинӣ шудааст: а) вақте бастани шартнома барои тарафе, ки оферта фиристода шудааст; б) вақте бастани шартнома барои тарафе, ки оферта фиристодааст. Дар ҳолати якум оферта аз тарафе мебарояд, ки ба бастани шартнома уҳдадор набуда, ба бастани он манфиатдор аст. Чун қоида, ин гуна тараф харидор, мол (кор, хизматрасонӣ) мебошад. Оферта метавонад дар шакли лоиҳаи шартнома ё ба намуди пешниҳоди хаттӣ пешниҳод карда шаванд. Тарафе, ки оферта фиристодааст ва аз тарафе, ки барояш бастани шартнома ҳатмӣ буда, дар бораи аксептҳои он бо шартҳои дигар огоҳинома гирифтааст (протоколи ихтилофи назар оид ба лоиҳаи шартнома) ҳақ дорад ихтилофоти ҳангоми бастани шартнома бамиёномадаро дар давоми сӣ рӯзи гирифтани чунин огоҳинома ё гузаштани мӯҳлати аксепт ба баррасии суд пешниҳод намояд. Ҳангоми рад кардани протоколи ихтилофи назар ё дар мӯҳлати муайяншуда нагирифтани огоҳинома оид ба натиҷаи баррасии он тарафе, ки протоколи ихтилофи назарро фиристодааст, ҳақ дорад ихтилофи назари ҳангоми бастани шартнома бамиёномадаро ба баррасии суд пешниҳод намояд.

Бастани шартнома ҳангоми гузаронидани савдо. Шартномаи соҳибкорӣ метавонад дар шакли гузарондани савдо баста шавад. Агар аз моҳияти шартнома тартиби дигаре барнаояд, онро ҳангоми гузаронидани савдо бастан мумкин аст. Шартнома бо шахсе баста мешавад, ки дар савдо бурд кардааст. Ташкилкунандаи савдо молики молу мулк ё дорандаи ҳуқуқи молу мулк ё ташкилоти махсус буда метавонанд. Ташкилоти махсус дар асоси шартнома бо молики молу мулк ё соҳиби ҳуқуқи молу мулк амал карда, аз номи онҳо ва аз номи худ баромад мекунад. Дар ҳолатҳои муайяннамудаи КГ ё қонунҳои дигар шартномаҳо дар мавриди фурӯши мол ё ҳуқуқи молу мулкӣ танҳо бо усули гузаронидани савдо баста шуданашон мумкин аст. Савдо дар шакли музояда ё озмун гузаронида мешавад. Дар савдои музояда шахсе бурдкарда ба ҳисоб меравад, ки нархи баландтарро пешниҳод кардааст, дар озмун бошад, шахсе ки мутобиқи хулосаи комиссияи озмунӣ қаблан аз ҷониби ташкилкунандаи савдо таъйингардида беҳтарин шартро пешниҳод намудааст, бурдкарда шумурда мешавад. Агар дар қонун тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, шакли савдоро молики молу мулки ба фурӯшрасанда ё соҳиби ҳуқуқи молу мулки ба фурӯш баровардашуда муайян мекунанд. Агар дар қонунҳои мурофиавӣ тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, ҳоидаҳои муқаррарнамудаи КГ нисбат ба савдои оммавӣ, ки бо тариқи иҷрои қарори суд доир мегарданд, татбиқ карда мешаванд. Музояда ё озмун кушода ё пӯшида буда метавонанд. Дар музояда ё озмуни кушода ҳар шахс метавонад иштирок намояд. Дар музояда ё озмуни пӯшида танҳо ашхосе, ки махсус барои ин мақсад даъват шудаанд, иштирок мекунанд. Агар дар қонун тартиби дигар пешбинӣ нагардида бошад, огоҳинома дар мавриди гузаронидани савдо бояд аз ҷониби ташкилотчии он аз сӣ рӯз пеш аз доир шудани он фиристода шавад. Дар огоҳинома дар ҳама ҳолат оид ба вақт, маҳал ва шакли савдо, мавзӯи он ва тартиби гузаронидани он, аз ҷумла дар мавриди ба расмият даровардани иштирок дар савдо, муайян намудани шахси бурдкарда дар савдо, инчунин оид ба нархи ибтидоӣ маълумот дода шавад. Дар сурате, ки мавзӯи савдо танҳо ҳуқуқи бастани шартнома бошад, дар огоҳиномаи савдои доиршаванда бояд мӯҳлати барои он

муайянгардида зикр карда шавад. Агар дар қонун ё огоҳинома дар мавриди гузаронидани савдо тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, ташкилкунандаи савдои озод, ки огоҳинома фиристодааст, ҳақ дорад ҳар вақт, вале на дертар аз се рӯз то фаро расидани мӯҳлати доир шудани он, ташкилкунандаи озмун бошад, на дертар аз си рӯзи то доир гардидани озмун аз гузаронидани он даст кашад. Дар ҳолати ин мӯҳлатро риоя накардан, аз савдои озод даст кашидани ташкилкунанда, ӯ вазифадор аст ба иштирокчиён товони зиёни воқеиашонро пардозад. Ташкилотчии музояда ё озмуни пӯшида вазифадор аст ба иштирокчиёни даъватшуда, сарфи назар аз он, ки баъд аз фиристодани огоҳинома аз гузаронидани савдо маҳз кай даст кашидааст, товони зиёни воқеиашонро пардозад. Иштирокчиёни савдо бояд тибқи андоза, мӯҳлат ва тартибе, ки дар огоҳиномаи гузаронидани савдо нишон дода шудааст, байъона диҳанд. Агар савдо доир нагардида бошад, байъона бояд баргардонида шавад. Байъона ҳам чунин ба ашхосе, ки дар савдо иштирок доштанду вале дар он бурд накардаанд, баргардонида мешавад. Ҳангоми бастани шартнома бо шахсе, ки дар савдо бурд кардааст, байъонааш дар иҷрои уҳдадорӣ оид ба шартномаи басташуда ҳисоб карда мешавад. Шахсе, ки дар савдо бурд кардааст ва доиркунандаи савдо дар рӯзи гузаронидани музояда ё озмун оид ба натиҷаҳои савдо протокол имзо мекунанд, ки эътибори шартномаро дорад. Шахсе, ки савдоро бурд кардааст, дар ҳолати аз имзои протокол саркашӣ кардан аз байъонаи додааш маҳрум мегардад. Доиркунандаи савдо, ки аз имзои протокол саркашӣ мекунад, вазифадор аст байъонаро дар ҳаҷми дукарата баргардонад ва ба шахси дар савдо бурдкарда товони зиёни бо иштирок дар савдо расонидашударо вобаста ба ҳаҷме, ки аз андозаи маблағи байъона бештар аст, пардозад. Агар мавзӯи савдо танҳо ҳуқуқи бастани шартнома бошад, чунин шартнома аз ҷониби тарафҳо бояд баъди хотимаи савдо ва тартиб додани протокол дар давоми бист рӯз ё дигар мӯҳлати дар огоҳинома муайяншуда баста шавад. Дар ҳолати аз бастани шартнома саркашӣ кардани яке аз тарафҳо тарафи дигар ҳақ дорад аз суд талаб намояд, ки тарафи гунаҳгорро ба бастани шартнома маҷбур созад ва инчунин зиёни аз набастани шартнома расонидашударо пардозад. Агар қонун ё шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, шартномаро бо созиши тарафҳо тағйир додан ё бекор кардан мумкин мебошад. Шартномаро бо талаби яке аз тарафҳо танҳо дар ҳолатҳои зайл аз тариқи суд тағйир додан ё бекор кардан мумкин аст: а) ҳангоми шартномаро ба таври назаррас вайрон кардани тарафи дигар; б) дар дигар ҳолатҳои пешбининамудаи КГ, қонунҳои дигар ё шартнома. Ҷиддан риоя накардани шартнома он аст, ки ба ҷониби дигар аз ин зиён расида, ӯро аз умеди ба даст овардани нафъи зиёде маҳрум созад, ки ҳангоми бастани шартнома дар назар дошт. Ҳангоми яктарафа рад намудани иҷрои пурра ё қисмани шартнома, агар чунин радро қонун ё созишномаи тарафҳо иҷозат диҳад, шартнома мувофиқан бекор ё тағйирдодашуда ба ҳисоб меравад. Ҳангоми тағйир додани шартнома уҳдадории тарафҳо дар шакли тағйирёфта нигоҳ дошта мешавад. Ҳангоми бекор кардани шартнома уҳдадории тарафҳо қатъ мегардад. Агар аз созишнома ё моҳияти тағйир додани шартнома тартиби дигаре барнаояд, дар ҳолати тағйир додан ё бекор кардани шартнома уҳдадорӣ аз рӯзи бастани созишномаи тарафҳо дар мавриди тағйир додан ё бекор кардани шартнома, ва ҳангоми тағйир додан ё бекор кардани шартнома тибқи тартиби судӣ бошад, аз рӯзи эътибори қонунӣ пайдо кардани қарори суд дар бораи тағйир додан ё бекор кардани шартнома тағйирёфта ё бекоркардашуда ба ҳисоб меравад. Агар дар қонун ё созишномаи тарафҳо тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад, тарафҳо ҳақ надоранд баргардонидани чизеро, ки онҳо мутобиқи уҳдадорӣ то рӯзи тағйир додан ё бекор кардани шартнома анҷом додаанд, талаб намоянд. Агар аз ҷониби яке аз тарафҳо ба таври назаррас вайрон кардани шартнома барои тағйир додан ё бекор кардани шартнома асос шуда бошад, тарафи дигар ҳақ дорад товони зиёни аз тағйир додан ё бекор кардани шартнома расидаро талаб намояд. Шартномаи соҳибкорӣ метавонад бо талаби яке аз тарафҳо, инчунин ҳангоми шартномаро ба таври назаррас вайрон кардани тарафи дигар қатъ карда шавад. Ҷиддан риоя накардани шартнома он аст, ки ба ҷониби дигар аз ин зиён расида, ӯро аз умеди ба даст овардани нафъи зиёде маҳрум созад, ки ҳангоми бастани шартнома дар назар дошт. Асосҳо барои тағйир ё қатъ намудани шартномаи соҳибкорӣ агар дар шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад ва ё аз моҳияти он барнаояд тағйир ёфтани ҳолат, ки тарафҳо ҳангоми бастани шартнома онро ба инобат гирифта буданд, буда метавонад. Тағйир ёфтани ҳолат

ҳангоме ба таври назаррас эътироф карда мешавад, ки агар тарафҳо чунин тағйир ёфтани ҳолатро оқилона пешбинӣ карда бошанд, умуман шартнома намебастанд ё он бо шартҳои то андозае дигар ба имзо мерасид. Тарафҳо ҳуқуқ доранд, ки оид ба дуруст намудани шартнома маслиҳат кунанд. Агар тарафҳо дар мавриди ба ҳолати ба таври назаррас тағйирёфта мутобиқ гардонидани шартнома ё бекор кардани он ба мувофиқа нарасида бошанд, вайро суд бо шартҳои зайл тағйир дода метавонад: а) агар дар лаҳзаи бастани шартнома тарафҳо онро ба асос гирифта бошанд, ки чунин тағйир ёфтани ҳолат ба миён намеояд; б) агар ҳолат бо сабабҳое тағйир ёфта бошад, ки тарафи манфиатдор пас аз рух доданаш онро ба ҳадди ғамхорӣ ва эҳтиёткорие, ки аз талаби шартнома ва шарти аҳдҳо бармеоянд бартараф карда наметавонист; в) агар ичрои шартнома бидуни тағйир додани шарт таносуби ба шартнома мувофиқи манфиати молу мулкии байни тарафҳоро то андозае вайрон кунад ва ба тарафи манфиатдор он қадар зиёне расонад, ки аз манфиати калоне, ки ҳақ дошт ҳангоми бастани шартнома ба он умед бандад, маҳрум шуда метавонист; г) агар аз анъанаҳои аҳдҳои корӣ ё моҳияти шартнома барнаояд, ки тағйир ёфтани ҳолат ба зиммаи тарафи манфиатдор аст. Бекор кардани шартнома аз сабаби ба таври назаррас тағйир ёфтани ҳолат танҳо бо қарори суд, дар ҳолатҳои мустасно, ҳангоме, ки бекор кардани шартнома ба манфиатҳои ҷамъиятӣ мухолиф аст ё ба тарафҳо зиёне ворид мекунад, ки аз хароҷоти баъди тағйир додани шартҳо аз ҷониби суд барои ичрои шартномаи зарурӣ хеле зиёд аст, ичозат дода мешавад. Инак, пудратчӣ ҳуқуқ дорад, ки тағйирдиҳии шартномаро талаб намояд, ҳангоми рад кардани фармоишгар бошад, қатъи онро дар алоқамандӣ бо зиёд шудани арзиши маводҳо ва таҷҳизоти дастраснамудаи фармоишгар, инчунин хизмати ба шахси сеюм расондааш, ки дар вақти бастани шартнома пешгӯӣ карда намешуд. Тарафе, ки хоҳиши бо тариқи суд тағйир ё қатъ намудани шартномаи соҳибкориро дорад, бояд тартиби тосудии ҳалли баҳсҳоро риоя кунад. Тараф талаби тағйир додан ё бекор кардани шартномаро танҳо баъди гирифтани раддияи тарафи дигар оид ба тағйир додан ё бекор кардани шартнома ё дар мӯҳлати дар пешниҳод ё дар қонун ва ё дар шартнома муайяншуда нагирифтани ҷавоб ва дар сурати набудани он дар муддати сӣ рӯз ба суд арз карда метавонад.

АДАБИЁТ

1. Маҳмудов, М.А., Тағойназаров, Ш.Т., Бобоҷонов, И.Ҳ., Бадалов, Ш.К. Тафсири Кодекси граждании Чумхурии Точикистон (кисми якум) [Матн] – Душанбе: «Эр – граф», 2010. – 1000 с.
2. Нодиров Ф.М. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Китоби дарсӣ. Қисми 1. Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – 480с.
3. Мишурова, И.В., Панфилов, Е.А. Корпоративное управление [Текст]: учебное пособие / И.В. Мишурова, Е.А. Панфилов. – М., 2010. –340с.
4. Могилевский, С.Д. Акционерные общества [Текст] / С.Д. Могилевский. – М.: Дело, 1998. – 173 с.
5. Пахомова, Н.Н. Основы теории корпоративных отношений. Правовой аспект [Текст] / Н.Н. Пахомова. – Екатеринбург, 2004. – 113 с.
6. Рахимзода, М.З. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М.З. Рахимзода. – Душанбе: Дониш, 2019. – 557 с.
7. Сангинов Д.Ш. Предпринимательское право Республики Таджикистан. Учебное пособие. Второе издание с изменениями и дополнениями. Душанбе: «ЭР-граф», 2013. 600с.
8. Рахимов М.З. Предпринимательское право: Учеб. пособие. Душанбе: Деваштич, 2005. - 408с.
9. Ремишевская О.В. Правовое регулирование агентского договора в предпринимательской деятельности. Дисс. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук. Москва, 2009.
10. Ровный В.В. Феномен предпринимательства в гражданском праве. Дисс. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук. Иркутск, 1996.

ШАРТНОМАҲО ДАР СОҲАИ ҲУҚУҚИ СОҲИБКОРӢ

Дар мақолаи мазкур мо шартномаҳоро дар муносибатҳои ҳуқуқи соҳибкорӣ дида мебароем. Шартномаҳо дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ (шартномаи соҳибкорӣ) – ин созишномаи миёни субъектони фаъолияти соҳибкорӣ ё бо иштироки тарафи соҳибкор оид ба муқаррар, тағйир ё барҳам додани ҳуқуқ ва уҳдадориҳо, ки ба баамалбарории фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманд аст, мебошад. Ба таври дигар гӯем, шартномаи соҳибкорӣ, ин шартномаест, ки тарафҳо (ё яке аз тарафҳо) соҳибкор мебошанд ва дар алоқамандӣ бо баамалбарории фаъолияти соҳибкорӣ баста шудааст. Чун шартномаҳои ҳуқуқи шартномаи соҳибкорӣ ба принсипи умумии танзими ҳуқуқии граждани итоат мекунад. Ба ғайр аз ин маълум аст, ки шартнома дар ҳама соҳаҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ хусусиятҳои махсусро доро мебошад, зеро шакли ҳуқуқии ин муносибатҳо шуда он наметавонад аломати онҳоро ба худ нагирад. Хислати шартномаи мазкур дар худи шартнома ҳам (дар субъекти он, предмет, тартиби бастан, мазмуни он) дарҷ гардидааст.

Калидвожаҳо: Кодекс, қонун, ҳуқуқи соҳибкорӣ, муносибатҳо, шартнома, соизшнома, аҳд, лизинг, шартномаҳои соҳибкорӣ, хусусиятҳо, тартиби ҳатмӣ ва оферта.

СОГЛАШЕНИЯ В СФЕРЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО ПРАВА

В данной статье мы рассмотрим договоры в правоотношениях хозяйственного характера. Соглашения в сфере предпринимательской деятельности (предпринимательский договор) – это соглашение между субъектами хозяйствования или с участием предпринимателя об установлении, изменении или прекращении прав и обязанностей, связанных с осуществлением предпринимательской деятельности. Другими словами, хозяйственный договор – это договор, в котором стороны (или одна из сторон) являются предпринимателями, и заключаемый в связи с осуществлением предпринимательской деятельности. Как юридический договор, предпринимательский договор подчиняется общему принципу гражданско-правового регулирования. Кроме того, очевидно, что договор имеет особенности во всех сферах общественных отношений, поскольку является правовой формой этих отношений и не может принимать их характер. Характер этого договора также отражается в самом договоре (в его предмете, предмете, порядке, заключении).

Ключевые слова: Кодекс, закон, предпринимательское право, отношения, договор, соглашение, сделка, лизинг, предпринимательские договора, характерные черты, обязательная процедура и оферта.

BUSINESS LAW AGREEMENTS

In this article we will consider contracts in legal relations of an economic nature. Agreements in the field of entrepreneurial activity (entrepreneurial agreement) is an agreement between business entities or with the participation of an entrepreneur on the establishment, change or termination of rights and obligations related to the implementation of entrepreneurial activities. In other words, a business contract is an agreement in which the parties (or one of the parties) are entrepreneurs, and concluded in connection with the implementation of entrepreneurial activities. As a legal contract, a business contract is subject to the general principle of civil law regulation. In addition, it is obvious that the contract has features in all spheres of social relations, since it is the legal form of these relations and can`t take on their character. The nature of this contract is also reflected in the contract itself (in its subject matter, subject, procedure, and conclusion).

Keywords: Code, law, business law, relations, contract, agreement, transaction, leasing, business contracts, characteristics, binding procedure and offer.

Сведения об авторе: ***Самадов Зоирджон Каримович*** – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. **Телефон:** 900-05-62-11

Information about the author: ***Samadov Zoirjon Karimovich*** – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law. **Phone:** 900-05-62-11

ТАЪМИНИ ҲУҚУҚ БА ТАҲСИЛ ДАР АФҒОНИСТОН

Раббони Сиёваш
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар асоси қонунгузорӣ таъмини ҳуқуқи баробар ба таҳсил барои шаҳрвандони Ҷумҳурии Исломии Афғонистон тавассути инкишоф ва рушди системаи мутавозин ва одилонаи маориф, тақвияти рӯҳияи исломӣ, ватандӯстӣ, ваҳдати миллӣ, ҳифзи истиқлолият ва ҳифзи якпорчагии замин, ҳифзи манфиатҳо ва шаъну шарафи миллӣ ва садоқат ба низоми Ҷумҳурии Исломии Афғонистон яке аз ҳадаф ва вазифаҳои асосии низоми мароиф ба ҳисоб меравад. Дар асоси қонуни маориф дар Афғонистон тақвияти рӯҳияи эҳтиром ба ҳуқуқи инсон, ҳимояи ҳуқуқи занон ва демократия ва аз байн бурдани ҳама гуна табъиз дар партави арзишҳои исломӣ, инчунин тақвияти рӯҳияи масъулияти инфиродӣ, иҷтимоӣ ва қонунияти омӯзгорон, профессорҳо, устодон ва дигар кормандони соҳаи маориф, таъмини заминаи иштироки волидайни донишҷӯён ва дигар аъзои ҷомеа дар низоми идоракунӣ ва ҷалби ҳамкориҳои моддию маънавии онҳо барои рушди маориф яке аз вазифаҳои асосии давлат ба ҳисоб меравад. Афғонистон, ки мудохилаи кишварҳои бегона ба умури дохилии он сабабгори печидагии авзои сиёсию низомии он гардидааст, имрӯзҳо ба дигаргуниҳи амиқи иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ ниёз дорад. Мутаассифона, низои тӯлонии Афғонистон боиси бесуботӣ ва буҳрон дар кишвар гардида, вазъи зиндагии аксари мардумро ба нооромӣ ва мушкилот дучор сохтааст. Идомаи моҷарои сиёсӣ-низомӣ сабаби аз ҳам

пошидани муносиботи иҷтимоӣ гардида, зербиноҳои ҷомеаро заиф намуда, сабабгори пайваста аз ҳам дур шудани давлат ва аксари мардуми кишвар гардидааст. Дар шароити имрӯза навсозии тамоми соҳаҳои ҳаёти давлатӣ ва иҷтимоии Афғонистон аз якчанд ҷиҳат амри зарурӣ ва омили муҳимми таъмин ва боло бурдани сатҳи зиндагии оммаи васеи аҳолӣ маҳсуб меёбад, зеро дар мадди аввал, дар ҷаҳони муосир равандҳои навсозии бунёдӣ тамоми кишварҳои тараққикунандаро фаро гирифтаанд; дуввум танҳо бо роҳи амалӣ намудани сиёсати ислоҳот ва навсозӣ Афғонистон метавонад иқтисоди миллии дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ харобгардидаро барқарор намояд ва ниҳоят ба муқобили терроризми байналмилаӣ, кишти номаҳдуд ва кочоқи маводи мухаддир, бекорӣ ва муҳоҷирати аҳолӣ ба давлатҳои дигар мубориза барад. Ҳали ин мушкилот ва хатарҳои муосир танҳо бо роҳи идома додани равандҳои навсозӣ ва устувор намудани дастовардҳои ислоҳоти тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ имконпазир мебошанд, инчунин барои расидан ба ин ҳадафҳо ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ низ хеле муҳим арзёбӣ мешавад. Ба даст даровардани истиқлолияти сиёсӣ барои рушди минбаъдаи тамоми соҳаҳои ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ ва фарҳангии Афғонистон заминаи устувор гузошт. Ба ақидаи Н.М. Гуревич афғоншиноси шӯравӣ, «истиқлолияти давлатӣ барои Афғонистон имконият фароҳам сохт, ки нақши давлат дар амалӣ намудани сиёсати дохилӣ фаъолтар гардида, раванди аз байн бурдани монеаҳо дар роҳи рушди қуввахои истеҳсолкунанда суръат ёбад ва барои рушди муносибатҳои молию пулӣ шароити мусоид фароҳам оварда шавад». Илова бар ин, Афғонистони соҳибистиқлол метавонад дар арсаи ҷаҳонӣ мустақилона сиёсати хориҷии худро амалӣ намуда, мутобиқ ба манфиатҳои миллӣ ва давлатии худ бо кишварҳои гуногуни ҷаҳон робитаҳои сиёсӣ ва ҳамкориҳои тиҷоратӣ ва иқтисодиро ба роҳ монад.

Аз ин нуқтаи назар дар чунин шароит ва авзои ноором баланд бардоштан ва рушди соҳаи маориф як аз ҳадафҳои асосии давлат ва Ҳукумати Афғонистон ба ҳисоб меравад. Маориф заминаи асосии талошҳо барои қонеъ кардани ниёзҳои моддӣ ва маънавии ҷомеа ва эҷоди ҳисси масъулияти муштараки иҷтимоӣ мебошад. Хусусиятҳои мардум ва ҷомеаи Афғонистон ба ҳама маълуманд. Афғонистон кишварест, ки ба қоидаҳо ва принсипҳои исломӣ асос ёфтааст ва онро идора мекунад. Мардуми Афғонистон аз гурӯҳҳои мухталифи этникӣ иборатанд, ки дар тӯли асрҳо якҷоя зиндагӣ ва кор кардаанд. Ҳадафи ниҳоии Афғонистон табдил додани намунаи таҳаммулпазирӣ, ҳамкорӣ ва шукуфоӣ барои кишварҳои ҳамсоя ва минтақа ва эҳтироми ҳуқуқи занон ва ақалиятҳо мебошад. Афғонистон кишварест, ки аз ҷанг ва низоъҳо дохилӣ хеле осеб дидааст ва дар вазъияти нозук ва душвор қарор дорад. Аз ин рӯ, афзалият додан ба эҷод ва таҳкими ҳамбастагии иҷтимоӣ ва додани тафаккур ба кӯдакон ва ҷавонони кишвар, ки ояндаи Афғонистон ба онҳо тааллуқ дорад, хеле муҳим ва зарур аст. Аз ин рӯ, низоми маорифи кишвар бояд барои кӯдакон ва ҷавонони кишвар дониш ва малакаҳои заруриро фароҳам орад, то ин тафаккурро ба воқеият табдил диҳад ва онро дар амал татбиқ кунад. Дар ин замина бояд қайд намуд, ки моддаи 17-уми Конституцсияи Ҷумҳурии Исломии Афғонистон муқаррар намудааст, ки «Ҳукумат барои пешбурди таҳсилот дар ҳама сатҳҳо, рушди маърифати динӣ, ба танзим даровардан ва беҳтар намудани ҳолати масҷидҳо, мактабҳо ва марказҳои динӣ чораҳои зарурӣ меандешад». Ҳамчунин, моддаҳои 43, 44, 45, 46, 47 Конституцсияи Афғонистон муқаррар менамоянд, ки таҳсил ҳуқуқи ҳамаи шаҳрвандони Афғонистон мебошад, ки аз ҷониби Ҳукумат то дараҷаи бакалавр дар муассисаҳои таълимии давлатӣ ройгон кафолат дода мешавад. Аз Ҳукумат талаб карда мешавад, ки барномаи муассири таъмини низоми мутавозини таҳсил дар саросари Афғонистон, таълими ҳатмии миёна ва таълими забони модариро дар минтақаҳое, ки зарур аст, таҳия ва амалӣ кунад. Ҳукумат вазифадор аст, ки бо мақсади фароҳам овардани тавозун ва рушди маорифи занон, такмили маърифати бодиянишинон ва решакан кардани бесаводӣ дар кишвар барномаҳои муассир таҳия ва амалӣ намояд. Ҳукумат барномаи таълимии воҳиди таълимиро дар асоси қоидаҳои дини мубини ислом ва фарҳанги миллӣ, тибқи принсипҳои илмӣ таҳия ва амалӣ менамояд ва барномаи таълимии фанҳои динии мактабҳоро дар асоси дини ислом дар Афғонистон таълим медиҳад. Ҳукумат инчунин метавонад ба хориҷиён иҷозат диҳад, ки мутобиқи муқаррароти қонун муассисаҳои таҳсилоти олӣ, давлатӣ ва хусусӣ таъсис диҳанд. Шартҳои

дохилшавӣ ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва дигар масъалаҳои марбутаро қонун танзим мекунад. Ҳукумат барномаҳои муассири рушди илм, фарҳанг, адабиёт ва санъатро таҳия мекунад. Ҳукумат ҳуқуқҳои муаллифӣ, ихтироъкор ва кашфиётро кафолат медиҳад ва таҳқиқоти илмиро дар ҳама соҳаҳо ташвиқ ва дастгирӣ мекунад ва истифодаи самараноки натиҷаҳои онро мутобиқи муқаррароти қонун умумиҷаҳонӣ менамояд. Аз меъёри Конституцсия бар меояд, ки давлат ҳуқуқи шаҳрвандони худро ба таҳсили ройгон «то дараҷаи бакалавр дар муассисаҳои таълимии давлатӣ» кафолат медиҳад ва ҳуқуқи қонунии онҳоро эътироф мекунад. Тибқи талаботи Конституцсия, таҳсилоти ибтидоӣ то синфи нуҳ, бахусус таҳсили духтарон ҳатмист ва дастгирии забонҳои илмӣ, фарҳангӣ, бадеӣ, ақлонӣ, ахлоқӣ ва миллӣ ва маҳаллӣ дар кишвар кафолат дода мешавад. Бо мақсади таъмини дурусти расида ба ҳадафҳои дар назди давлат ва Ҳукумати Афғонистон гузошташуда аз 1 июли соли 2008 Қонуни Ҷумҳурии Исломии Афғонистон «Дар бораи маориф» қабул карда шудааст. Қонун дар соҳаи маориф заминаи ҳуқуқии фаъолияти Ҳукумат ва дигар муассисаҳои хидмати давлатиро оид ба таҳия ва татбиқи барномаҳои таълимӣ дар кишвар муайян мекунанд. Самтҳои асосии сиёсати соҳаи маориф дар соҳаҳои гуногун барои қонеъ кардани ниёзҳои нав, аз қабили сиёсати маҳаллии маориф, тайёр кардани муаллимон ва ғайра таҳия ва татбиқ карда мешавад. Инчунин, дар асоси қонуни марбута барои фаъолияти мактабҳои хусусӣ иҷозат дода шуда, роҳи рушди сармоягузории хусусиро дар соҳаи маориф кушоданд ва муайян карданд, ки чӣ гуна мактабҳои хусусӣ дар кишвар фаъолият мекунанд. Афғонистон ҳамчун қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳон ӯҳдадориҳои байналмилалии худро оид ба Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола иҷро намуда дар ин замина барномаи Маориф барои ҳамаро, ки соли 2005 ба имзо расидааст ва бо ҳадафҳои стратегии Ҳукумат дар соҳаи рушди маориф мувофиқат мекунанд то соли 2020 амалӣ намудааст. Конституцсияи Афғонистон ва дигар санадҳои қонунгузории қабулшуда заминаи васеи ҳуқуқиро барои рушди соҳаи маориф дар кишвар фароҳам меоранд, гарчанде ки зарурати ислоҳоте, ки бояд дар дастурҳои нави сиёсати қабулнамудаи роҳбарияти Ҳукумати нав пешниҳод карда шавад, муайян карда шудаанд. Қисматҳои марбут ба ҳуҷҷатҳои қонунгузорӣ, ки барои баррасӣ ва тағйирот муайян шудаанд, иборатанд аз: маблағгузории соҳаи маориф ва ҳиссаи он дар буҷаи ҷумҳурӣ, ҳалли масъалаҳои ҳамбастагӣ ва ҳамоҳангӣ байни вазоратҳои марбут ба соҳаи маориф, ба таври возеҳ тағир додан ва муайян кардани вазифаҳои асосии Вазорати маориф ва бартараф кардани ӯҳдадориҳои ғайритаҳсилотӣ ва ба вазоратҳои дигари соҳавӣ интиқол додани онҳо, барои тавонмандии минбаъдаи бахши хусусӣ дар соҳаи маориф, тасдиқ ва баҳодиҳии фаъолият ва фароҳам овардани шароити мусоид барои муассисаҳои хусусӣ ҷиҳати анҷоми хадамоти таҷрибаомӯзӣ ва омӯзиши малакаҳои касбии донишомӯзандагон.

Хулоса, ҳаминро бояд қайд намуд, ки сиёсати маорифи Афғонистон дар шароити имрӯза самтҳои гуногунро дар бар мегирад ва таҳкими идоракунии давлатии соҳаи маориф тавассути барномаҳои самараноки дастгирӣ ва баланд бардоштани мавқеи низоми маориф, масъулият барои шаффофияти бештар дар фаъолият он барои рушди соҳаи маорифи кишвар такони ҷидди хоҳанд бахшид.

АДАБИЁТ

1. Конституцсияи Ҷумҳурии Исломии Афғонистон. ш. Кобул 2018.
2. Гуревич Н.М. Государственный сектор в экономике Афганистана. М.: Восточная литература, 1962.
3. Ҷалол Ф. Қудрати сиёсӣ ва ваҳдати миллӣ дар Афғонистон. Душанбе. ЭР-граф, 2019.
4. Шарифов Р.Я. История традиционного и современного образования в Афганистане. Душанбе., «Таъминотчи», 2018.
5. Шарифов Р.Я. Реформа образования в Афганистане в 1919-1928 гг.//Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). 2018. с.56-62.

ТАЪМИНИ ҲУҚУҚ БА ТАҲСИЛ ДАР АФҒОНИСТОН

Дар асоси қонунгузорӣ таъмини ҳуқуқи баробар ба таҳсил барои шаҳрвандони Ҷумҳурии Исломии Афғонистон тавассути инкишоф ва рушди системаи мутавозин ва одилонаи маориф, тақвияти рӯҳияи исломӣ, ватандӯстӣ, ваҳдати миллӣ, ҳифзи истиқлолият ва ҳифзи якпорчагии замин, ҳифзи манфиатҳо ва шаъну шарафи миллӣ ва садоқат ба низоми Ҷумҳурии Исломии Афғонистон яке аз ҳадаф ва вазифаҳои асосии

низоми маориф ба ҳисоб меравад. Сиёсати маорифи Афғонистон дар шароити имрӯза самтҳои гуногунро дар бар мегирад ва таҳкими идоракунии давлатии соҳаи маориф тавассути барномаҳои самараноки дастгирӣ ва баланд бардоштани мавқеи низоми маориф, масъулият барои шаффофияти бештар дар фаъолият он барои рушди соҳаи маорифи кишвар такони ҷиддӣ хоҳанд бахшид.

Калидвожаҳо: системаи маориф, Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, шароити имрӯза, рушди соҳаи маориф.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВА НА ОБРАЗОВАНИЕ В АФГАНИСТАНЕ

Обеспечение равных прав на образование для граждан Исламской Республики Афганистан путем развития сбалансированной и справедливой системы образования, укрепления исламского духа, патриотизма, национального единства, защиты независимости и территориальной целостности, защиты национальных интересов и достоинства. Ислам в Афганистане - одна из основных целей и задач системы образования. Политика Афганистана в области образования в нынешних условиях многогранна и будет укреплять управление государственным образованием за счет эффективных программ по поддержке и укреплению позиций системы образования, а ответственность за большую прозрачность в ее деятельности придаст серьезный импульс развитию образования в стране.

Ключевые слова: система образования, Исламская Республика Афганистан, современные условия, развитие образования.

ENSURING THE RIGHT TO EDUCATION IN AFGHANISTAN

Ensuring equal rights to education for the citizens of the Islamic Republic of Afghanistan by developing a balanced and fair education system, strengthening the Islamic spirit, patriotism, national unity, protecting independence and territorial integrity, and protecting national interests and dignity. Islam in Afghanistan is one of the main goals and objectives of the education system. Afghanistan's education policy in the current context is multifaceted and will strengthen the management of public education through effective programs to support and strengthen the position of the education system, and the responsibility for greater transparency in its activities will give a serious impetus to the development of education in the country.

Keywords: education system, Islamic Republic of Afghanistan, modern conditions, development of education.

Сведения об авторе: ***Раббони Сиёваш*** **-** магистрант второго курса юридического факультета Таджикского национального университета.

Information about the author: ***Rabboni Siyovash*** – second-year master's student at the Faculty of Law of the Tajik National University.

ҲОЛАТҲОИ МАНЪИ ПЕШБУРДИ ПАРВАНДАИ ҶИНОЯТӢ АЗ ҶОНИБИ ПРОКУРОР ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ АФГОНИСТОН ВА ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Суҳайл Сайфиддин
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Асбоб ё ҳолатҳои манъи пешбурди парвандаи ҷиноятӣ дар қонунҳои Афғонистон (гузашти муҳлат ба ҷавобгарӣ, фавти муттаҳам (айбдоршаванда), авфи умумӣ, лағви ҳукми қонунӣ, инсирофи (созиши) шикояткунанда аз шикоят ва манъи муҳокимаи дудафъаӣ) ва ҳолатҳои манъи пешбурди парвандаи ҷиноятӣ дар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (мавҷуд набудани ҳодисаи ҷиноят, мавҷуд набудани аломатҳои таркиби ҷиноят, гузаштани муҳлат ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан, қабули санади авф, оштӣ шудани ҷабрдида бо айбдоршаванда оид ба парвандаи ҷиноятии айбдоркунии хусусӣ ва мавҷуд набудани аризаи ҷабрдида, агар парвандаи ҷиноятӣ маҳз тибқи аризаи ӯ оғоз гардад) пешбинӣ шудаанд. Ба шакли муқаррарӣ ҳамаи парвандаҳои ҷиноятӣ оғоз шуда, дар суд пеш бурда мешаванд. Аммо баъзе ҳолатҳо парвандаҳои ҷиноятӣ оғоз карда намешавад ва парванда оғоз шуда, қатъ карда мешавад. Дар қонунҳои Афғонистон шаш ҳуҷҷат барои манъи пеш бурдани парвандаи ҷиноятӣ зикр гардидааст:

1. дар ҳолати гузаштани муҳлати ҷавобгарии ҷиноятӣ;
2. дар ҳолати фавти айбдоршаванда;
3. дар ҳолати афви умумӣ;
4. дар ҳолати аз байн рафтани ҳукми қонунӣ;
5. дар ҳолати бахшидани ҷабрдида дар ҷиноятҳое, ки маҳз бо шикоят оғоз мегарданд;

6. дар ҳолате, ки шахс қаблан ба ҳамон гуноҳ муҳокима шуда, қарори ниҳоии суд содир шуда бошад [1].

Ҳамаи инҳо ҳуҷҷатҳои манъи пешбурди парвандаи ҷиноятӣ бар ҷазоҳои ғайримолӣ (ҷазои ҳабс) татбиқ мешаванд, на ҷазоҳои молӣ.

Гузаштани муҳлати ҷавобгарии ҷиноятӣ дар қонунгузории Афғонистон. Гузаштани муҳлати ҷавобгарии ҷиноятӣ иборат аз қоидае аст, ки ҳадди аксари муҳлати баъд аз як ҳодисаро таъйин мекунад, ки бояд ичрооти қонунӣ дар ҷараёни он муддат анҷом шавад [2], ба ин маъно аст, ки прокурор уҳдадор аст то пешбурди парвандаи ҷиноятиро дар муҳлати қонунии он таҳқиқу таъқиб кунад. Моддаи 72 Қонуни ичрооти ҷазоӣ баён мекунад, ки парвандаи ҷиноятӣ дар ҷурми ҷиноятӣ (ҷиноятҳои вазнин) баъд аз гузаштани муҳлати 10 сол дар ҷурми ҷинҳа (ҷиноятҳои дараҷаи миёна) баъд аз 3 сол ва дар ҷурми қабоҳат (ҷиноятҳои начандон вазнин) баъд аз як сол пеш бурда намешавад. Тибқи қавонини ҷазоии байналмилалӣ бисёре аз ҷиноятҳои байналмилалӣ, монанди наслкушӣ, ҷиноятҳо алайҳи башарият ва ҷиноятҳои ҷангӣ маъмулан таҳти қоидаи гузаштани муҳлати ҷавобгарӣ қарор намегиранд [3]. Давлатҳое, ки узви манъи татбиқи Конвенсияи гузашти муҳлат ба ҷавобгарии ҷиноятӣ дар бахши ҷароими (ҷиноятҳои) ҷангӣ ва ҷароим алайҳи башарият ҳастанд, мувофиқат намудаанд, то дар бахши ҷароими зикршудаи қоидаи гузаштани муҳлат ба ҷавобгарии ҷиноятиро мумкин намедонанд. Аз ин ки Афғонистон ба қонуни зикршуда пайваст шудааст, Қонуни ичроот баён мекунад, ки ҷиноятҳои дарҷшуда асосномаи маҳкамаи ҷазои байналмилалӣ ва санадҳои Конфронси дипломатии Рим дар ҳукм дарҷшуда банди якуми моддаи мазкур мустасно мебошад. Ҳеҷ сабаб наметавонад муҳлатеро, ки барои гузаштани муҳлати ҷавобгарии ҷиноятӣ таъйин гардидааст, ихлол намояд, магар ин ки қонун сароҳтан онро зикр намуда бошад.

Марги айбдоршуда. Марги айбдоршаванда яке аз сабабҳои пешгирии оғози парвандаи ҷиноӣ мебошад. Моддаи 77 Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ муқаррар кардааст, ки пешбурди чунин парванда дар ҳама марҳила ҳангоми марги айбдоршаванда (гунаҳгор) манъ аст [1]. Азбаски шахс дар марҳилаи тафтишот гумонбар (гумонбар) ҳисобида мешавад ва зиёда аз он, марги шахс бояд ҳамчун гум шудани парвандаи ҷиноятӣ, ҳам гумонбар ва ҳам айбдоршаванда (гумонбар ва гунаҳгор) баррасӣ карда шавад.

Афви умумӣ. Афви умумиро ба унвони як иқдом аз тарафи давлат таъриф мекунанд, ки бар асоси он тамоми афрод ё як гурӯҳи хосе, ки кирдори ҷиноятиро содир кардаанд, пешбурди парвандаи ҷиноятии онҳо ё татбиқи ҷазоҳо манъ шуда, онҳо озод мегарданд. Дар моддаи 79 қонуни ичрооти ҷазоӣ низ баён шудааст, ки афви умумӣ тавассути қонун сурат мегирад ва бар асари он парвандаҳои ҷиноятӣ хатм мегарданд. Афви умумӣ тамоми ҷазоҳои аслӣ, табаӣ, такмилӣ ва тадобири таъминиро аз байн мебарад. Ҳар гоҳ қонуни афви умумӣ дар мавриди яке аз ҷазоҳои ҳукмшуда татбиқ гардад, дар ҳукми афви хусусӣ шумур карда шуда, аҳкоми афви хусӯсӣ бар он татбиқ мегардад, афви умумӣ муҷиби ихлоли ҳуқуқи ғайр намегардад.

Лағви як ҳукм ё қонунӣ. Лағв ё ҳазфи як ҳукм ё қонуни собиқ бар асоси ҳукм ё қонуни ҷадид, ки як кирдори ҷиноятии анҷомшуда дар қонуни қаблӣ ҷиноят буда, аммо тавассути қонуни ҷадид лағв гардад, прокурор уҳдадор аст, то парвандаи ҷиноятиро манъ намуда, хатм кунад ба манзури ин ки аломатҳои таркиби ҷиноят дар он дигар вуҷуд надоранд. “Ҳар гоҳ қабл ё баъд аз эълони ҳукми қатъӣ, қонуне қабул гардад, ки ба муҷиби он кирдореро, ки муттаҳам (айбдоршуда) ба содир кардани он маҳкум ба ҷазо гардидааст, қобили муҷозот надонад, татбиқи ҳукм манъ шуда, осори ҷазоӣ тартиб шуда, ба он аз байн меравад” [4].

Дар ҳолати бахшидани ҷабрдида дар ҷиноятҳое, ки маҳз бо шикоят оғоз мегарданд. Пешбурди ҷиноятҳо аз лиҳози шаклӣ ба ду самт мебошад: ҷиноятҳое, ки бар асоси шикояту ҷиноятҳое, ки бидуни шикоят оғозу пеш бурда мешаванд; ҷиноятҳое, ки маҳз бо ариза ва шикояти ҷабрдида ё қурбонии ҷиноят ва ё соир шахсон, ки мутобиқи қонун салоҳиятдор ҳастанд, оғоз карда, пеш бурда мешаванд, аммо бидуни ариза ё шикояти онҳо парвандаи ҷиноятӣ оғоз ва пеш бурда намешавад. Аммо ҷиноятҳое, ки бидуни шикояти ҷабрдида оғоз карда мешаванд, дар моддаи 56 Қонуни ичрооти ҷазоии Афғонистон зикр гардидааст. Дар Кодекси ҷазоии Афғонистон ҷиноятҳое, ки бар асоси шикоят таҳрик мегарданд, ба шакли зер мебошанд: фасли чаҳордаҳуми боби ҳафтум, фасли шашуму ҳафтуми боби ҳаштум,

фаслҳои чаҳорум ва ҳафтуми боби нуҳум, фасли панҷуми боби даҳум мебошад. Ҳамчунин, Қонуни манъи хушунат алайҳи зан баён мекунад:” 1) пешбурди парвандаҳои ҷиноятии содиркунандагони ҷинояти мундариҷи моддаҳои 22-39 ин қонун ба асоси шикояти ҷабрдида ё вакили ӯ сурат мегирад; 2) ҷабрдида метавонад дар маворидии мундарачи банди 1 ин модда дар ҳар марҳала аз пешбурди парванда (кашф, таҳқиқ, муҳокима ё маҳкумият) аз шикояти худ мунсариф (даст кашидан) гардад, дар ин сурат пешбурди парвандаи ҷиноятӣ ва татбиқи ҷазо манъ мегардад” [5]. Қонуни манъи озору азияти занон ва кӯдакон баён мекунад, ки:“Шокӣ метавонад дар мароҳили пешбурди шикоят ва таъқиби адлӣ (кашф, таҳқиқ ва муҳокима) аз шикояти худ таври кутубӣ (навишта), инсироф (даст кашидан) намояд” [3].

Дар ин ҳолат пешбурди парвандаи ҷиноятӣ ва татбиқи ҷазо манъ мегардад.

Манъи муҳокимаи дубора. Манъи муҳокимаи дубораи шахси муттаҳам (айбдоршаванда) дар айни иттиҳом (гуноҳ) ё иттиҳоми мушобеҳ, ки шахс аз он табраа (сафед шуда) ё маҳкумияти муваҷҷаҳ ҳосил карда ҷилавгирӣ менамояд. Ҳар гоҳ шахс қаблан "ба айни ҷурм мавриди муҳокима қарор гирифта бошад ва ҳукми ниҳоӣ содир шуда бошад, дар чунин ҳолат ин далел бар суқут қаламдод гардида, таъқиби адлӣ бояд мутаваққиф гардад, ки дар ин бора Кодекси ҷазоии Афғонистон сароҳат дорад:

1) шахсе, ки як бор ба хотири иртикоби як ҷурм дар маҳокими дохилӣ мавриди муҳокима қарор гирифта ва болоӣ вай ҳукм содир шуда бошад, ба далели бурузи далоили ҷадид ба хотири иртикоби ҳамон ҷурм наметавон муҷаддадан вайро мавриди муҳокима қарор дод.

2) шахсе, ки як бор ба хотири иртикоби як ҷурм дар маҳокими давлати хоричӣ ё байналмилалӣ мавриди муҳокима қарор дода шуда бошад, болои вай ҳукми қатъӣ содир шуда бошад, муҷаддадан дар робита ба ҳамон ҷурм дар муҳокимаи дохилӣ мавриди муҳокима қарор гирифта наметавонад [7].

Ҳолатҳо ё сабабҳои манъи пешбурди парвандаи ҷиноятӣ дар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дар мавридҳои зерин парвандаи ҷиноятӣ оғоз карда намешавад ва парвандаи оғозшуда қатъ карда мешавад:

- ҳангоми мавҷуд набудани ҳодисаи ҷиноят;
- ҳангоми дар кирдори содиршуда мавҷуд набудани аломатҳои таркиби ҷиноят;
- ҳангоми гузаштани муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан;
- ҳангоми қабули санади авф;
- ҳангоми оштӣ шудани ҷабрдида бо айбдоршаванда оид ба парвандаи ҷиноятии айбдоркунии хусусӣ.
- ҳангоми мавҷуд набудани аризаи ҷабрдида, агар парвандаи ҷиноятӣ маҳз тибқи аризаи ӯ оғоз гардад, ғайр аз ҳолатҳои пешбининамудаи қисми 2 моддаи 147 Кодекси мазкур, ки ба прокурор ҳуқуқ дода шудааст бе аризаи ҷабрдида парвандаи ҷиноятӣ оғоз намояд;
- нисбат ба шахси фавтида, ғайр аз ҳолатҳое, ки пешбурди парвандаи ҷиноятӣ барои муқаррар кардани бегуноҳии ӯ ё аз нав оғоз кардани пешбурди парвандаи ҷиноятӣ оид ба ҳолатҳои нави ошкоршуда дар ҳаққи дигар шахсон;
- нисбат ба шахсе, ки дар ҳаққи ӯ аз рӯйи ҳамон айбдоркунӣ ҳукм эътибори қонунӣ пайдо карда ё таъйиноти суд ва ё қарори суд, судя оид ба қатъи парвандаи ҷиноятӣ аз рӯйи ҳамон асос мавҷуд аст;
- нисбат ба шахсе, ки қарори бекорнашудаи таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор дар хусуси қатъ кардани пешбурди парвандаи ҷиноятӣ ё қарор дар бораи радди оғози парвандаи ҷиноятӣ оид ба ҳамон айбдоркунӣ вуҷуд дорад [8].

2. Агар ҳолатҳои дар сархатҳои якум ва дуюми қисми 1 ҳамин модда пешбинигардида ҳангоми муҳокимаи судӣ ошкор гарданд, суд муҳокимаи судиро ба охир расонда, ҳукми сафедкунанда мебарорад.

3. Ба қатъ намудани парванда бо асосҳои дар сархатҳои сеюм ва чоруми қисми 1 ҳамин модда пешбинишуда иҷозат дода намешавад, ба шарте ки айбдоршаванда дар ин бора норозигӣ баён кунад. Дар ин ҳолат пешбурди парванда мувофиқи талаботи Кодекси мазкур

идома ёфта, ҳукми айбдоркунанда ё ҳукми сафедкунанда бароварда, шахс аз ҷазо озод карда мешавад.

4. Агар то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукм ҷиноят ва сазовори ҷазо будани ин кирдор бо қонуни нави ҷиноятӣ бартараф карда шуда бошад, мутобиқи сархати дуюми қисми 1 ҳамин модда пешбурди парвандаи ҷиноятӣ бояд қатъ карда шавад.

Моддаи 28. Рад ва қатъ намудани пешбурди парвандаи ҷиноятӣ бо озод кардани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ: 1. Суд, судя, прокурор дар асоси моддаҳои 72, 73, 74 ва 75 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин муфаттиш ва таҳқиқбаранда бо дастрас кардани моддаҳои зикршуда ва бо ризогии прокурор ҳуқуқ доранд дар мавридҳои зерин оғози парвандаи ҷиноятиро рад кунанд ё пешбурди парвандаи ҷиноятиро бо озод кардани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ қатъ кунанд:

- пушаймонӣ аз кирдор;
- оштӣ шудан бо ҷабрдида ва барқарор кардани товони зарари расонидашуда;
- тағйир ёфтани вазъият;
- гузаштани муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан.

2. Қатъ кардани пешбурди парвандаи ҷиноятӣ бо асосҳои дар қисми 1 ҳамин модда пешбинигардида мумкин нест, ба шарте, ки гумонбаршуда, айбдоршаванда ба он розӣ набошанд. Дар чунин ҳолат пешбурди парвандаи ҷиноятӣ идома меёбад [9].

3. Дар бораи рад кардани оғози парвандаи ҷиноятӣ ё қатъ кардани пешбурди он ба ҷабрдида хабар дода, фаҳмонида мешавад, ки ӯ ҳуқуқ дорад дар давоми панҷ шабонарӯз аз таъйиноти суд ё қарори прокурор, муфаттиш, таҳқиқбаранда нисбат ба масъалаи зикршуда мувофиқан ба суди болоӣ ё прокурори болоӣ арз намояд.

Моддаи 29. Озод кардани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби пушаймонӣ аз кирдори худ:

1. Суд, судя, прокурор дар асоси моддаи 72 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин муфаттиш ва таҳқиқбаранда бо дастрас кардани моддаи зикршуда ва бо ризогии прокурор ҳуқуқ доранд:

- бо сабаби пушаймонӣ аз кирдори худ дар ҳаққи шахсе, ки бори аввал ҷинояти начандон вазнин ё дараҷаи миёна содир кардааст, оғози парвандаи ҷиноятиро рад кунанд (ҚҶТ аз 23.07.16 с., №1333);
- парвандаи ҷиноятиро бо озод кардани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ қатъ кунанд.

2. Рад кардани оғози парвандаи ҷиноятӣ ё қатъ кардани пешбурди он бо асосҳои дар қисми 1 ҳамин модда пешбинишуда нисбат ба дигар ҷиноятҳо дар ҳолате ҷой дошта метавонад, ба шарте ки он дар моддаҳои қисми махсуси Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шуда бошад.

3. Пеш аз рад кардани оғози парвандаи ҷиноятӣ ё қатъ кардани парвандаи ҷиноятӣ бо асосҳои пешбининамудаи қисмҳои 1 ва 2 ҳамин модда бояд ба шахс асосҳои қарори қабулгардида ва ба ин қарор ҳуқуқи норозигӣ баён кардани ӯ фаҳмонида шаванд.

Моддаи 30. Озод кардани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби оштӣ шудан бо ҷабрдида: Суд, судя, прокурор дар асоси моддаи 73 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин муфаттиш ва таҳқиқбаранда мутобиқи моддаи зикршуда ва бо ризогии прокурор ҳуқуқ доранд:

- дар асоси аризаи ҷабрдида ё намояндаи қонунии ӯ нисбат ба шахси ҷинояти начандон вазнин ё дараҷаи миёна содиркарда, ба шарте ки бо ҷабрдида оштӣ шуда, товони зарари ба ӯ расонидаашро барқарор карда бошад, оғози парвандаи ҷиноятиро рад кунанд;
- парвандаи ҷиноятиро бо озод кардани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ қатъ кунанд.

Моддаи 31. Озод кардани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби тағйир ёфтани вазъ: Суд, судя, прокурор дар асоси моддаи 74 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин муфаттиш ва таҳқиқбаранда мутобиқи моддаи зикршуда ва бо ризогии прокурор ҳуқуқ доранд:

- дар асоси аризаи шахси бори аввал ҷинояти начандон вазнин ё дараҷаи миёна содиркарда оғози парвандаи ҷиноятиро рад кунанд, ба шарте муқаррар гардад, ки бо сабаби тағйир ёфтани вазъият ин шахс ва кирдори содирнамудаи ӯ дигар ба ҷамъият хавфнок нест;

- парвандаи ҷиноятиро бо озод кардани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ қатъ кунанд.

Моддаи 32. Озод кардани шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ бо сабаби гузаштани муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан: Суд, судя, прокурор дар асоси моддаи 75 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин муфаттиш ва таҳқиқбаранда мутобиқи моддаи мазкур ва бо ризогии прокурор бинобар гузаштани муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан вазифадоранд:

- оғози парвандаи ҷиноятиро рад кунанд;
- пешбурди парвандаи ҷиноятии оғозшударо қатъ намоянд.

Аз рӯзи содир шудани ҷиноят муҳлати зерин гузашта бошад, шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда мешавад:

1. ду сол пас аз содир намудани ҷинояти начандон вазнин;
2. шаш сол пас аз содир намудани ҷинояти дараҷаи миёна;
3. даҳ сол пас аз содир намудани ҷинояти вазнин;
4. понздаҳ сол пас аз содир намудани ҷинояти махсусан вазнин ба истиснои нишондоди қисми панҷуми моддаи 75 Кодекси ҷиноятӣ [10].

Ин мақоларо барои фаҳми хубтари истифодабарандагон аз ҳолатҳои манъи пешбурди парвандаи ҷиноятӣ дар қонунҳои Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шакли муқоисавӣ таҳия намудем, ки қонунҳои Афғонистон шомили мавзӯоти гузаштани муҳлати ҷавобгарии ҷиноятӣ, фавти муттаҳам (айбдоршаванда), афви умумӣ, лағви ҳукми қонунӣ ва инсирофи (гузашти) ҷабрдида аз шикояти худ дар ҷиноятҳое, ки марбут ба шикоят аст ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон шомили мавозӯоти мавҷуд набудани ҳодисаи ҷиноят, мавҷуд набудани аломатҳои таркиби ҷиноят дар кирдори содиршуда, гузаштани муҳлат ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан, қабули санади афв, оштӣ шудани ҷабрдида бо айбдоршаванда оид ба парвандаи ҷиноятии айбдоркунии хусусӣ, мавҷуд набудани аризаи ҷабрдида, агар парвандаи ҷиноятӣ маҳз тибқи ариза оғоз гардад, нисбат ба шахси фавтида, ғайр аз ҳолатҳое, ки пешбурди парвандаи ҷиноятӣ барои муқаррар кардани бегуноҳӣ ва ё аз нав оғоз кардани пешбурди парвандаи ҷиноятӣ оид ба ҳолатҳои нав ошкор шуда дар ҳаққи дигар шахсон, нисбат ба шахсе, ки дар ҳаққи ӯ аз рӯйи ҳамон айбдоркунӣ ҳукм эътибори қонунӣ пайдо карда ё таъйиноти суд ва ё қарори суд оид ба қатъи парвандаи ҷиноятӣ аз рӯйи ҳамон асос мавҷуд аст ва нисбат ба шахсе, ки қарори бекорнашудаи таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор дар хусуси қатъ кардани пешбурди парвандаи ҷиноятӣ ё қарор дар бораи радди оғози парвандаи ҷиноятӣ оид ба ҳамон айбдоркунӣ вуҷуд дорад .Бисёр маворид ё ҳолатҳои манъи пешбурди парвандаи ҷиноятӣ дар қонунҳои Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамшакл ҳастанд, аммо баъзе мавзуҳое, ки дар қонунҳои Тоҷикистон, аз қабили оштӣ шудани ҷабрдида бо айбдоршаванда дар қонунгузории Афғонистон сабаби манъ шудани парвандаи ҷиноятӣ намегардад ва ҳамчунон мавҷуд набудани ҳодисаи ҷиноят дар қонунҳои Афғонистон ба шакли амалӣ татбиқ мегардад, аммо мушаххасан дар ягон моддаи қонун зикр нашудааст.

АДАБИЁТ

1. Қонуни иҷрооти ҷазоии Афғонистон. Ҷаридаи расмии №1132. -1393. Моддаи 71.
2. https://en.wikipedia.org/wiki/Statute_of_limitations
3. Кодекси ҷиноятии Афғонистон. Фақараи сеюми моддаи 17.
4. Қонуни манъи хушунат алайҳи зан. -№ 989. – 1388. Моддаи 39.
5. Қонуни манъи озору азияти занон ва атфол. -№ 1280. – 1396.
6. Кодекси кмурофиаи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 24.02.2017 Моддаи 27.
7. Кодекси мурофиаи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 24.02.2017 -№ 138. Моддаи 28.
8. Кодекси мурофиаи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2.01.2018 -№472.

ҲОЛАТҲОИ МАНЪИ ПЕШБУРДИ ПАРВАНДАИ ҶИНОЯТӢ АЗ ҶОНИБИ ПРОКУРОР ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ АФҒОНИСТОН ВА ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф оид ба ҳолатҳои манъи пешбурди парвандаи ҷиноятӣ аз ҷониби прокурор дар қонунгузории Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумот додааст. Қонунгузор вақте як кирдорро дар қонун ба унвони кирдори ҷиноятӣ пешбинӣ карда, барои он муҷозот таъйин карда бошад, усулан содиркунандаи он кирдор таҳқиқ, таъқиб ва муҳокима мешавад. Аммо ба шакли истисно, дар

баъзе ҳолатҳо, парвандаҳои ҷиноятие ҳастанд, ки оғоз карда намешаванд ва парвандаи оғозшуда қатъ карда мешавад, ки ин маворидро дар қонунҳои ҷиноятии Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шакли муқоисавӣ дар мақолаи мазкур мавриди баррасӣ қарор додем.
Калидвожаҳо: ҷиноят, қонун, ҷавобгарӣ, парванда, афви умумӣ, манъи муҳокимаи дубора.

ЗАПРЕТ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА ПРОКУРОРОМ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ АФГАНИСТАН И РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматривается тема запрета прокурором уголовного производства в законодательстве Исламской Республики Афганистан и Республики Таджикистан. Когда законодательный орган предписывает какое-либо действие в законе как преступное и наказывает его, виновный в этом деянии расследуется, преследуется и принимает меры в суд, но, за некоторыми исключениями, есть уголовные дела, которые разрешаются без судебного разбирательства. Это не входит в судебный процесс, эти дела изложены в Уголовном кодексе Исламской Республики Афганистан и Республики Таджикистан в сравнительной форме под заголовком запрета на ведение уголовного дела в данной статье.
Ключевые слова: преступление, закон, ответственность, дело, амнистия, запрет на повторное рассмотрение дела.

PROHIBITION OF CRIMINAL PROCEEDINGS BY THE PROSECUTOR IN THE LEGISLATION OF THE ISLAMIC REPUBLIC OF AFGHANISTAN AND THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the topic of the prohibition of criminal proceedings by the prosecutor in the legislation of the Islamic Republic of Afghanistan and the Republic of Tajikistan. When the legislature prescribes an act in the law as a criminal act and punishes it, the perpetrator of that act is investigating, prosecute and follow up to court, but with some exceptions, there are criminal cases that are resolved without trial. It is not included in the legal process; these cases are set out in the penal code of the Islamic Republic of Afghanistan and the Republic of Tajikistan in a comparative manner under the heading of prohibitions on the prosecution of a criminal case in this article.
Keywords: crime, law, responsibility, case, amnesty, prohibition on re-examination of the case.

Сведение об авторе: ***Сухайл Сайфиддин*** – магистрант второго курса юридического факультета ТНУ. **Телефон:** +922919190588. **E-mail**:suhail_sar@yahoo.com.

Information about the author: ***Suhail Sayfiddin*** – second-year master's student of Faculty of Law of TNU. **Phone**: +922919190588. **E-mail**: suhail_sar@yahoo.com.

МАФҲУМ ВА ВАЗИФАҲОИ ДАВРАИ ОМОДА НАМУДАНИ ПАРВАНДАИ ГРАЖДАНӢ БА МУҲОКИМАИ СУДӢ

Талбаков М.Ҷ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Давраи омода намудани парвандаи граждани ба муҳокимаи судӣ маҷмӯи амалиёти мурофиавии суд ва шахсони иштирокчии парванди граждани мебошад, ки барои фароҳам овардани шароити мусоид ҷиҳати сари вақт ва дуруст баррасӣ ва ҳал гардидани парвандаи граждани равона шудаанд [1, с. 234]. Таъйиноти давраи омода намудани парвандаи граждани ба муҳокимаи судӣ чунин аст:

а) таввассути ин давра барои моҳиятан баррасӣ ва ҳал намудани парвандаи граждани шароити мусоид фароҳам оварда мешавад;

б) дар ин давра аксарияти далелҳо ҷамъ карда мешаванд.

Боби 14 Кодекси мурофиавии граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон [2] омодасозии парванда ба муҳокимаи судиро танзим намудааст. Барои баррасии саривақтӣ ва ҳалли дурусти парванда давраи омодасозии парванда аҳамияти калон дорад. Ба масъалаи мазкур дар қарори Пленуми Суди Олии ҶТ аз 19 декабри соли 2008, №12 «Дар бораи омодасозии парвандаҳои граждани ба муҳокимаи судӣ» низ диққат дода шудааст. Риояи меъёрҳои КМГ ҶТ, ки омодасозии парвандаҳои гражданиро ба муҳокимаи судӣ ба танзим медарорад, яке аз омилҳои асосии дуруст ва саривақт баррасӣ намудани онҳо мебошад. Ба таври дахлдор нагузаронидани амалиётҳо оид ба омодасозии парванда ба муҳокимаи судӣ, ба мавқуф гузоштани баррасии судӣ, кашолкорӣ ва ба қабул намудани санадҳои нодурусти судӣ оварда мерасонад. Қобили зикр аст, ки давраи омодасозии парванда ба муҳокимаи судӣ марҳилаи мустақили мурофиавии граждани мебошад. Омодасозии саривақтӣ ва пурраи парванда ба муҳокимаи судӣ барои баррасӣ ва ҳалли дурусти парванда дар муҳлати

муқаррарнамудаи қонун аҳамият дорад Мувофиқи қисми 1 моддаи 150 КМГ ҶТ судя баъди қабули ариза ҷиҳати омодасозии парванда ба муҳокимаи судӣ таъйинот қабул мекунад. Дар таъйинот дар бораи омодасозии парванда ба муҳокимаи судӣ масъалаҳои зерин ҳал карда мешавад:

- амале, ки тарафҳо, шахсони дигари иштирокчии парванда бояд анҷом диҳанд;
- муҳлати иҷрои ин амалҳо.

Дар таҷрибаи судӣ қабули таъйинот дар бораи омодасозии парванда фавран баъд аз қабули аризаи даъвогӣ (дар ҳамон рӯз) сурат мегирад. Ба андешаи мо, баъд аз гузаштани фосилаи муайяни вақт қабул намудани чунин таъйинотро КМГ ҶТ манъ накардааст. Дуруст муайян намудани амале, ки тарафҳо, шахсони дигари иштирокчии парванда бояд анҷом диҳанд, танҳо дар натиҷаи омӯзиши дақиқи аризаи даъвогӣ, қонунгузории дахлдор ва ба вуҷуд овардани ангораи ҳолатҳои кор имконпазир аст. Аз ин рӯ, омодасозии парванда ин амали техникӣ набуда, муносибати эҷодиро талаб мекунад [3, с. 45]. Таъйинот дар бораи омодасозии парванда ба муҳокимаи судӣ бояд дар ҳолати зарурӣ оид ба гузаронидани амалиёти иловагӣ ҷиҳати омодасозии парванда ба муҳокимаи судӣ, ҳамчунин пас аз бекор шудани ҳалномаи суд ва ирсоли парванда ба баррасии нав ё пас аз нав оғоз намудани истеҳсолоти бозгошташуда ё мавқуфгузошташуда низ қабул карда мешавад (банди 4 қарори Пленуми Суди Олии ҶТ). Мувофиқи қисми 2 моддаи 150 КМГ ҶТ омодасозии парванда ба муҳокимаи судӣ нисбат ба ҳар як парвандаи граждани ҳатмӣ мебошад. Омодасозии парванда ба муҳокимаи судӣ аз мураккабии парванда вобаста нест, аз ин рӯ, бояд дар ҳама ҳолат гузаронида шавад. Зимнан, омодасозии парванда набояд ба як марҳилаи расмӣ табдил дода шавад. Сифати омодасозии парванда ба сифати ҳалли он таъсир мерасонад [4, с. 356]. Дар ин марҳилаи мурофиавӣ судя бо иштироки шахсони иштирокчии парванда ва намояндагони онҳо омодасозиро анҷом медиҳад. Ҳангоми ҳозир нашудани ҷавобгар дар давраи омодасозии парванда, судя ҳуҷҷатҳоро ба маҳалли зист ё маҳалли ҷойгиршавии ӯ равон карда, ба охирин пешниҳод менамояд, ки дар муҳлати муайян баҳри асоснок намудани норозигиаш далелҳоро пешкаш намояд. Инчунин, судя тавзеҳот медиҳад, ки далелҳою норозигии дар муҳлати муайяннамудаи судя аз ҷониби ҷавобгар пешниҳод нашуда, барои баррасии парванда аз рӯйи далелҳои мавҷудбуда, монеа шуда наметавонад.Тибқи м. 151 КМГ ҶТ панҷ вазифаи зерини мушаххаси давраи омодасозии парванда ба муҳокимаи судӣ номбар шудааст.

Якум, муайян намудани қонуне, ки бояд ҳангоми ҳалли парванда ва муқаррар намудани муносибатҳои ҳуқуқии тарафҳо ба назар гирифта шавад.

Дуввум, аниқ намудани ҳолатҳои воқеие, ки барои ҳалли дурусти парванда аҳамият доранд.

Сеюм, ҳалли масъалаҳо оид ба ҳайати шахсони иштирокчии парванда ва дигар иштирокчиёни мурофиа.

Чорум, пешниҳоди далелҳои зарурӣ аз ҷониби тарафҳо ва дигар шахсони иштирокчии парванда. Судя вазифадор аст, ки дар давраи омодасозии парванда барои таҳқиқи ҳамаҷониба ва пурраи ҳолатҳо, ки барои дуруст ҳаллу фасл гардидани парванда аҳамият доранд, шароит фароҳам орад [5, с.110].

Панҷум, оштии тарафҳо. Тарафҳо ҳуқуқ доранд дар марҳилаи омодасозии парванда ба муҳокимаи судӣ баҳси худро бо бастани созиши оштӣ хотима диҳанд, агар амали онҳо бархилофи қонун набошад, ҳуқуқу манфиатҳои бо қонун ҳифзшавандаи шахсони дигарро вайрон насозад. Ҳамзамон, санҷиши шартҳои созиши оштӣ, ки тарафҳо бастаанд ва вобастакунии мурофиавии амалҳои амрии дахлдори тарафҳо дар мурофиаи пешакии судӣ аҳамияти муҳим доранд.

Созиши оштии тарафҳо аз ҷониби онҳо дар шакли хаттӣ тартиб дода шуда, ба суд пешниҳод карда мешавад, ки ба он даъвогар ва ҷавобгар имзо мегузоранд. Дар созиши оштии тарафҳо шартҳои созиш ва оқибатҳои ногуворӣ иҷронагардидани шартҳои созиш нишон дода мешавад. Судя ба тарафҳо оқибати бастани созиши оштиро тавзеҳ дода, аз онҳо забонхат мегирад, ки он ба маводи парванда замима карда мешавад. Дар қ. 1 м. 153 КМГ ҶТ амалҳое пешбинӣ шудааст, ки судя ҳангоми омодасозии парванда ба муҳокимаи судӣ бояд ба анҷом расонад. Масалан, даъвогарро оид ба моҳияти талаботи пешниҳоднамудааш пурсида, агар зарур бошад, ба ӯ пешниҳод мекунад, ки дар мӯҳлатҳои

муайян далелҳои иловагиро ба суд супорад. Иҷрои амалҳои мазкур барои баррасии саривақтӣ ва ҳалли дурусти парвандаи граждани аҳамияти калон дорад. Мувофиқи қ. 2 м. 153 КМГ ҶТ судя ба ҷавобгар нусхаи ариза ва ҳуҷҷатҳои замимагардидаро, ки талаботи даъвогарро асоснок мекунанд, месупорад ё мефиристад. Дар сурати супоридан шифоҳӣ ва дар сурати фиристодан хаттӣ ба ҷавобгар тавсия медиҳад, ки дар муҳлати муқарраршуда барои асоснок намудани норозигии худ далелҳоро пешниҳод кунад. Ҳамчунин, бояд тавзеҳ дода шавад, ки аз ҷониби ҷавобгар пешниҳод накардани далелҳо ва норозигӣ барои баррасии парванда дар асоси далелҳои мавҷуда монеа шуда наметавонад. Дар қ. 3 м. 153 КМГ ҶТ қоидаи муҳими интизомнок намудани тарафҳо дар мурофиави граждани пешбинӣ шудааст. Мувофиқи он дар сурати мунтазам мухолифат намудани тараф ба омодасозии саривақтии парванда ба муҳокимаи судӣ (мунтазам ҳозир нашудан ба суд бе сабабҳои узрнок, пешниҳод накардани далелҳои дахлдор ва ғайра) судя метавонад барои сарфи воқеии вақт ба манфиати тарафи дигар мутобиқи қоидаҳои муқаррарнамудаи м. 101 КМГ ҶТ ҷубронпулӣ ситонад. Ҷубронпулӣ дар асоси таъйинот ситонида мешавад. Муқаррароти моддаи мазкур бо мақсади пурзӯркунии принсипи мубоҳисавӣ будани муҳокимаи судӣ, зарурати мушаххасгардонии амали тарафҳо равона шудааст. Пешниҳод намудани далелҳои зарурӣ барои баррасии фаврии парванда зарур аст [6, с. 32].

Дар сурати ба таври мунтазам ба баррасӣ ва ҳалли дуруст ва саривақтии парванда монеаҳои сунъӣ бунёд намудани яке аз тарафҳо (сари вақт пешниҳод накардани далелҳо бо ҳар гуна баҳонаҳои беасос ва содалавҳона, дидаю дониста пешниҳод кардани даъвои беасос, пешниҳод накардани норозигӣ дар шакли хаттӣ, дидаю дониста беасос зидди даъво баҳс кардан ва ғайра) суд метавонад барои вақти кории воқеии сарфшуда ба манфиати тарафи дигар ҷубронпулӣ ситонад (м. 101 КМГ ҶТ).

АДАБИЁТ

1)Гражданское процессуальное право / Под ред. М.С. Шакарян. М.:ТК Велби, Проспект, 2005. С. 234.

2) Кодекси мурофиавии граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2008, № 1, қ.1, м.6, м.7; 2010, № 1, м.6; 2012.

3)Тафсири Кодекси мурофиавии граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. Эр-граф. 2013. С. 45.

4) Гражданский процесс / Под ред. Н.А. Чечина, Д. М. Чечот. М., 2015. С. 356.

5) Авзалов А.Х., Мирзоев С.Б., Фозилов Н.Н. Ҳуқуқи мурофиавии граждани. Душанбе, 2016. С. 110.

6) Треушников М. К. Судебные доказательства. М.: Юристь, 2003. С. 32.

МАФҲУМ ВА ВАЗИФАҲОИ ДАВРАИ ОМОДА НАМУДАНИ ПАРВАНДАИ ГРАЖДАНӢ БА МУҲОКИМАИ СУДӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили мафҳум ва вазифаҳои давраи омода намудани парвандаи граждани ба муҳокимаи судӣ бахшида шудааст. Мавзӯи зикршуда аз ҷониби муаллиф дар асоси қонунгузории мурофиавии граждани, фикру мулоҳизаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ оид ба мафҳум, таъйинот ва вазифаҳои давраи омода намудани парвандаи граждани, ҳамчунин қарори тавзеҳотии Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Точикистон дар бораи масъалаи болозикр мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф ба хулоса омадааст, ки моҳияти давраи омода намудани парвандаи граждани ба муҳокимаи судӣ дар фароҳам овардани шароити мусоид барои баррасӣ ва ҳал намудани парвандаи граждани дар суди марҳилаи якум, ҳамзамон ҷамъ овардани аксарияти далелҳо ифодаи худро меёбад.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи мурофиавии граждани, мафҳуми давраи омода намудани парвандаи граждани ба муҳокимаи судӣ, вазифаҳои давраи омода намудани парвандаи граждани ба муҳокимаи судӣ, таъйиноти судӣ дар бораи омодасозии парвандаи граждани ба муҳокимаи судӣ, далелҳои зарурӣ, созиши оштии тарафҳо.

ПОНЯТИЕ И ЗАДАЧИ СТАДИИ ПОДГОТОВКИ ГРАЖДАНСКОГО ДЕЛА К СУДЕБНОМУ РАЗБИРАТЕЛЬСТВУ

Данная статья посвящена анализу понятия и задач стадии подготовки гражданского дела к судебному разбирательству. Указанная тема рассмотрена автором на основании гражданского процессуального законодательства, точек зрения отечественных и зарубежных ученых о понятии, назначении и задачах стадии подготовки гражданского дела к судебному разбирательству, а также разъяснительного постановления Пленума Верховного Суда Республики Таджикистан относительно данного вопроса. Автор пришел к выводу о том, что сущность стадии подготовки гражданского дела к судебному разбирательству заключается в создании благоприятных условий дар рассмотрения и разрешения гражданского дела в суде первой инстанции, а также собирании большинства доказательств.

Ключевые слова: гражданское процессуальное право, понятие стадии подготовки гражданского дела к судебному разбирательству, задачи стадии подготовки гражданского дела к судебному разбирательству,

судебное определение о подготовке гражданского дела к судебному разбирательству, необходимые доказательства, примерение сторон.

THE CONCEPT AND TASKS OF THE STAGE OF PREPARING A CIVIL CASE FOR TRIAL

This article is devoted to the analysis of the concept and tasks of the stage of preparing a civil case for trial. This topic is considered by the author on the basis of civil procedural legislation, the points of view of domestic and foreign scientists on the concept, purpose and tasks of the stage of preparing a civil case for trial, as well as an explanatory decision of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Tajikistan. The author concluded that the essence of the stage of preparing a civil case for trial is to create favorable conditions for the gift of consideration and resolution of a civil case in the court of first instance, as well as collecting most of the evidence.

Keywords: civil procedural law, the concept of the stage of preparing a civil case for trial, tasks of the stage of preparing a civil case for trial, a court ruling on preparing a civil case for trial, necessary evidence, trying on the parties.

Сведения об авторе: ***Талбаков Мухаммад Джумахонович*** **– Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. Телефон:** 931769595.

Information about the author: ***Talbakov Mukhammadali Jumakhonovich*** – Tajik national University, second-year master`s student of Law Faculty. **Phone:** 931769595.

РАВАНДҲОИ МИНТАҚАГАРОИИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ БАЪД АЗ ПОШ ХӮРДАНИ ИТТИҲОДИ ШӮРАВӢ

Файзуллозода Тахмина
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар Осиёи Марказӣ ҳамгироии минтақавӣ баъди пошхӯрии Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ ва арзи вуҷуд кардани панҷ давлати мустақил – Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Ӯзбекистон, Туркманистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон – ба яке аз мавзӯъҳои мубрами таҳқиқшаванда мубаддал гашт. Беш аз пеш эҳсос мегардид, ки манфиатҳои тараққиёти иқтисодию иҷтимоии минтақа зарурати роҳандозии кӯшишҳои муштараки тамоми кишварҳои Осиёи Марказиро дар роҳи беҳдошти зиндагии халқҳояшон ба вуҷуд оварданд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон таъкид кардааст, ки ҳалли ин проблемаҳо барои ҳалқҳои Осиёи Марказӣ аҳамияти ҳаётан муҳим дорад ва дар танҳоӣ ягон кишвари минтақа ба ин кор қодир нест. Бинобар ин, онҳо доир ба масъалаи дарёфти роҳҳои ҳамкории зич бо нияти ҳалли масъалаҳои муҳими дар пешашон қарордошта бояд ҷиддӣ андеша кунанд ва барои аз миён бардоштани ҳама гуна монеаҳои сунъӣ ба таври қатъӣ тадбир андешанд. Зеро, чунин монеаҳо фақат бар зарари манфиатҳои халқҳои сокини минтақа ҳастанд. [1 с. 235]

Дар оғози асри XXI ҳамгироии минтақавӣ ва ҷаҳонишавӣ ҷузъи таркибии рушди тараққии кишварҳо дар паҳнои тамоми ҷаҳон мегарданд. Имрӯз, дар воқеъ, олам аз иттиҳодҳои аз рӯйи навъу ҳадафҳо мухталифи минтақавӣ иборат аст. Тибқи пешгӯии бисёр таҳлилгарон ва бо дарназардошти таҷрибаи Иттиҳоди Аврупо, ҳамгироии минтақавӣ модели беҳтарини имконпазири мавҷудият дар ҷаҳони муосир мебошад. Пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ, минтақаи Осиёи Марказӣ ба ҳайси субъекти мустақили геосиёсӣ рушд меёбад. Ба сабаби доро будани минтақа ба сарватҳои ғанӣ ва захираҳои азими энергетикию обӣ минтақа дар маркази таваҷҷуҳи давлатҳои абарқудрати ҷаҳон қарор дорад. Кишварҳои минтақа роҳҳои рушд ва раҳоӣ аз буҳрони тӯлониро ҷустуҷӯю интихоб мекунанд, ки яке аз онҳо ҳамгирой мебошад.

Ҳамзамон бо тамоюлҳои дигари ҷаҳонишавӣ раванди тозае низ арзи вуҷуд кардааст, ки он дар асоси манфиатҳои минтақавӣ ба ҳам омадани гурӯҳи давлатҳост. Мисоли равшани он минтақаҳои Аврупои Ғарбӣ, Осиёи Ҷануби Шарқӣ, Амрикои Лотинӣ ва монанди инҳост. [7 с. 167] Баъди пошхӯрии низоми Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ, фазои воҳиди сиёсӣ ва иқтисодии он наметавонист дар як лаҳза, якбора завол ёбад, зеро дар ин сурат давлатҳои навтаъсиси соҳибистиқлол бо пайомадҳои зиёди манфӣ рӯ ба рӯ мешуданд. Соҳибистиқлол гашта, кишварҳои минтақа саъй карданд

маънавиётро эҳё сохта, ҷомеаро ба ин васила муттаҳид намоянд. Баъзе равияҳои исломӣ, ки холигии маънавии баъди рукуди Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ бавуҷуд омадаро пур карданӣ шуданд, батадриҷ хусусияти тундгароиву ифротгарой пайдо карда, дар бисёр мавридҳо, ба бесуботии вазъ дар минтақа боис мешуданд. Аз ин рӯ, ғояҳои бунёдгарони исломӣ натавонистанд ҷойгузини қобили қабули парадигмаи ақидавии Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ гарданд. Ҳамгирой дар минтақа бо оҳистагӣ ва бо мушкилиҳои муайян сурат мегирад ва аз ин сабаб бисёр олимону коршиносон худи мавҷудияти онро таҳти шубҳа мегузоранд. Падидаи ҳамгирой дар минтақа баҳсу мунозираҳои зиёдеро ба миён овард. [5 с. 325] Давлатҳои Осиёи Марказӣ мушкилоти зиёди муштарак доранд, ки аз иқтисод оғоз гирифта, бо мавзӯоти амнияти анҷом мегиранд. Кишварҳои минтақа ба ҷалби бештар ба равандҳои умумиҷаҳонии ҳамгирой, ҳалли масъалаҳои муносибатҳои ҷонибайни дохилиминтақавӣ ва равобит бо ҳамсоягони наздиктарин – Афғонистон, Покистон, Эрон, Хитой, Ҳиндустон – манфиатдор мебошанд. Вале аз лиҳози сиёсӣ роҳандозии муколамаи созанда миёни давлатҳои минтақа матлаби мураккаб аст.

Дар аснои пажӯҳиш муаллиф усулҳои проблемавӣ – хронологӣ, таърихӣ – қиёсӣ, таҳлили системавӣ, тасвирӣ ва омӯзиши сарчашмаҳои оммавиро ба кор гирифта аст. Азбаски мароқи таҳқиқоти муаллиф ба омӯзиши равандҳо ва самтҳои афзалиятноки ҳамгироии минтақаи Осиёи Марказӣ равона гаштааст, принсипи асосии методологӣ принсипи таърихият мебошад. Усули таърихӣ – қиёсӣ бошад, имкон медиҳад, то падидаи ҳамгирой дар кишварҳои минтақа баъди пошхӯрии Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ аз тариқи қиёс баррасӣ гардад. Усули таҳлили системавӣ ба мақсади пажӯҳиши маҷмӯии муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсати хориҷии давлатҳои Осиёи Марказӣ, ошкорсозии ҳамбастагии онон бо фарояндҳои дохиливу берунӣ интихоб гардидааст. Донистани хусусиятҳои даврахои гузариш ҳам аз лиҳози умумиметодологӣ ва ҳам аз лиҳози арзёбии таҷрибаи рушди кишварҳои Осиёи Марказӣ, ки дар чаҳорчӯбаи модели шӯравии тараққиёт давраи интиқолиро аз сар гузаронидаанд, зарур аст. [3 с. 153] Нақши муҳимро, ҳангоми баррасии фарояндҳои ҳамгирой, баррасии байнисоҳавӣ бозид, зеро он имкон дод на фақат иқтисод ва сиёсат чун ду унсури раванди ҳамгирой таҳлил карда шаванд, балки проблемаҳое низ ташхис гарданд, ки бо онҳо, дар ҷодаи ҳамгирой, кишварҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил мувоҷеҳ шудаанд. Ҳамзамон, дидгоҳи фарҳангшиносӣ ба кор гирифта шуд ва ин имконият дод, ки нақши омили фарҳангӣ дар фарояндҳои сиёсии Осиёи Марказӣ ва сиёсати хориҷии давлатҳо равшану возеҳ гардад. Аҳамияти ин иқдом ба болоравии худшиносию ҳувияти миллии мардумони минтақа иртибот дорад. Гузашта аз ин, усули мазкур имкон дод, то роҳҳо ва қонуниятҳои ҳамбастагии фарҳанги маънавӣ бо ниҳодҳои сиёсӣ ва дастуроти сиёсати хориҷӣ маълум карда шаванд. Ҳамин тариқ, методологияи пажӯҳиш аз ҷамъи усулу тариқаҳое иборат аст, ки тавассути онон вижагиҳои фарояндҳои ҳамгирой дар қаламрави Осиёи Марказии пасошӯравӣ ба таври комил баррасӣ шуда метавонанд. Пажӯҳишҳои то имрӯз баанҷомрасида ба он водор месозанд, ки муаммои омӯхташавандаро аз мавқеи решаи амиқи ичтимоию иқтисодидошта арзёбӣ намоем, ки он дар сиёсати байналмилалии давлати Тоҷикистон мақоми хоссаро ишғол менамояд. Ин аст, ки мавзӯи ҳамгироии давлатҳои нави соҳибихтиёри Осиёи Марказӣ барои ҳар яке аз онҳо хеле мубрам мебошад. Такя ба суннатҳои ичтимой – фарҳангӣ ва динӣ, сатҳи фарҳанги зеҳнию сиёсӣ, рукнҳои шаклгирифтаи қудрати сиёсӣ ва робитаҳои сиёсии хориҷӣ, зубдагони сиёсии ин давлатҳо талоши онро доранд, ки роҳу шеваҳои наздикшавиро бо иттиҳодияҳои аллакай мавҷудаи байнидавлатӣ пайдо намуда, дар ҳайати онон ҷойгоҳи барои мардуми хеш лоиқу сазоворро соҳиб гарданд. Ин фароянд одӣ нест, зеро ба он вижагиҳои миллӣ ва умумиминтақавии ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ, маънавӣ, инчунин давлатҳои ҳамсоя ва фарҳангҳои сиёсии ҳамгун асаргузор мебошанд.

Маҳз дар даҳсолаи охир манфиатдории кишварҳои мухталифи Шарқу Ғарб ба тавсеаи ҳузуру ширкати худ дар минтақаи Осиёи Марказӣ дар арсаҳои муҳимтарини низоми

робитаҳои байналмилалӣ ба таври хеле фаъол ба зуҳур омад. Ҳамзамон фаъолшавии таъсири идеологӣ ба аҳолию давлатҳои мамолики Осиёи Марказӣ сурат мепазирад. Неруҳои мухталифи сиёсӣ ҳадафҳои гуногунро пеша намуда, талош бар он доранд, ки ба раванди шаклгирии давлатҳои нави соҳибистиқлол асари хешро гузоранд. Дар миёни онҳо неруҳои тундгарою террористӣ низ ҳастанд. [6 с. 178]

Дар ҳоли ҳозир дар ҳудуди минтақа созмонҳои гуногуни ҳамгироӣ амал мекунанд, ки вазифаҳояшон дар бисёр мавридҳо такрори якдигар мебошанд. Фаъолнокии ин созмонҳо ҷаҳишмонанд асту сохторашон мураккаб, бинобар ин баррасии илмии вазъи кунунии чунин ташкилотҳо, ҷойгоҳи онҳо дар маҷмӯи тамоюлоти сиёсии хориҷии кишварҳои минтақа ва масъалаи такроршавии манофею вазифаҳояшон комилан зарур аст.

АДАБИЁТ

1. Бердимуҳамедов, Г. Стратегияи иқтисодии Туркманистон: бо такя ба мардум ва барои мардум / Г. Бердимуҳамедов.- Душанбе: Эр - граф, 2010.- 64 с.
2. Назарбоев, Н. Дар селоби таърих / Н. Назарбоев.- Душанбе: Ирфон, 2001.- 336с.
3. Назарбоев, Н. Даҳ соли бухронӣ / Н. Назарбоев.- Душанбе: Ирфон, 2004.- 240с.
4. Назарбоев, Н. Модернизатсияи иҷтимоӣ - иқтисодӣ - самти асосии рушди Қазоқистон: Паёми Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон - Пешвои миллат ба халқи Қазоқистон / Н. Назарбоев.- Душанбе, 2012.- 56с.
5. Алимов, Р. Дипломатия Таджикистана / Р. Алимов, М. Лебедев, Дж.
6. Шарипова.- Душанбе: МИД РТ, 1994.- 47с.
7. Андерсон, Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Б. Андерсон.- Москва: КАНОН - пресс - Ц, Кучково поле, 2001.- 288с.
8. Балибар, Э. Раса, нация, класс. Двумысленные идентичности. (Перевод с фр. под. ред. О. Никифорова и П. Хицкого) / Э. Балибар, И. Валлерстайн.- Москва: Логос, 2004.- 288с.
9. Бобоёров, Х. «Чарлз Тилли: Национального - государственное строительство и сети доверия» / Х. Бобоёров // Введение в теорию нации (научный сборник) / Под общ. ред. С.С. Сафарова.- Душанбе: Ирфон,

РАВАНДҲОИ МИНТАҚАГАРОИИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ БАЪД АЗ ПОШ ХУРДАНИ ИТТИҲОДИ ШӮРАВӢ

Масъалаҳои минтақасозии Осиёи Миёна аз доираи бахшҳои илмӣ ва ҷамъиятӣ (бахусус ҷанбаҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва тамаддунии он) натанҳо ба рӯзномаи иқтисодӣ, балки сиёсӣ ва фарҳангии мулоқоту музокираҳои сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ ворид гардиданд. Дар ин бора, пеш аз ҳама мулоқоти нахустини сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ дар арафаи ҷашни байналмилалии Наврӯз (соли 2018) дар Остона такони нав бахшид. Минтақагарой дар Осиёи Марказӣ бори дигар ба мавзӯи мубрами мубоҳиса табдил ёфтааст. Фаъолияти афзояндаи Ӯзбекистон дар пешбурди ҳамкориҳои минтақавӣ, ташкили платформаҳои муколамаи СА + 1 (Осиёи Марказӣ + Ҷопон, Осиёи Марказӣ + Иттиҳоди Аврупо, Осиёи Марказӣ + Афғонистон), ташаббуси Чини Роҳи Камарбанд, ки тамоми кишварҳои Осиёи Марказиро фаро мегирад ва дигар равандҳои ба ин монанд таҳқиқот ва рушди бештари илмӣ ва коркарди стратегияҳои миллӣ ва минтақавиро барои ба даст овардани имкониятҳо ва коҳиш додани хатарҳои пайдошударо талаб мекунанд.

Калидвожаҳо: Осиёи Марказӣ, минтақасозӣ, ҳамгироӣ, Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркманистон, Узбакистон, ҷомеаи фарҳангӣ ва тамаддунӣ, таърихи минтақа, Хуросон, Мовароуннаҳр, Туркистон.

ПРОЦЕССЫ РЕГИОНАЛИЗАЦИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ ПОСЛЕ РАСПАДА СОВЕТСКОГО СОЮЗА

Вопросы регионализации из научного и общественного диспута (особенно исторические и культурно-цивилизационные ее аспекты) перешли не только в экономическую, но и политическую и культурной повестку встреч и переговоров глав центрально-азиатских государств. Этому способствовало в том числе первая встреча глав государств Центральной Азии в преддверии международного праздника Навруз (2018) в Астане. Регионализм в Центральной Азии снова становится актуальной темой для дискуссии. Растущий активизм Узбекистана в продвижении регионального сотрудничества, создание диалоговых платформ ЦА+1 (ЦА+Япония, ЦА+ЕС, ЦА+Афганистан), Китайская инициатива Пояс и Путь, охватывающая все страны ЦА, и другие похожие процессы требуют более детального изучения и разработки национальных/региональных стратегий для использования открывающихся возможностей и уменьшения возникающих рисков.

Ключевые слова: Центральная Азия, регионализация, интеграция, Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан, культурно-цивилизационная общность, история региона, Хорасан, Мавераннахр, Туркистан.

REGIONALIZATION PROCESSES IN CENTRAL ASIA AFTER THE COLLAPSE OF THE SOVIET UNION

The issues of regionalization from the scientific and public debate (especially its historical, cultural and civilizational aspects) passed not only into the economic, but also the political and cultural agenda of the meetings and negotiations of the heads of Central Asian states. This was facilitated, among other things, by the first meeting of the

heads of state of Central Asia on the eve of the international holiday of Navruz (2018) in Astana. Regionalism in Central Asia is once again becoming a hot topic of discussion. Uzbekistan's growing activism in promoting regional cooperation, the creation of CA + 1 dialogue platforms (Central Asia + Japan, Central Asia + the EU, Central Asia + Afghanistan), the China Belt and Way initiative, covering all Central Asian countries, and other similar processes require more detailed study and development of national / regional strategies to seize opportunities and reduce emerging risks.

Keywords: Central Asia, regionalization, integration, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, cultural and civilizational community, history of the region, Khorasan, Maverannahr, Turkistan.

Сведения об авторах: ***Салимов Фаррух Насимович*** – к.и.н., доцент кафедры дипломатии и внешней политики Республики Таджикистан, ТНУ. 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, просп. Рудаки 17. **Телефон:** (+ 992) 918614886, **Email**: farrukh.n.salimov@gmail.com
Файзуллозода Тахмина - Таджикский национальный университет, магистр кафедры дипломатии и внешней политики Республики Таджикистан, Таджикского национального университета.

Information about the author: Salimov Farukh Nasimovich – assistant professor of Department of Diplomacy and Foreign Policy of the Republic of Tajikistan, Tajik National University. **Phone:** (+ 992) 918614886, **Email:** farrukh.n.salimov@gmail.com
Fayzullozoda Takhmina - Tajik National University, Master of the Department of Diplomacy and Foreign Policy of the Republic of Tajikistan, Tajik National University.

ХУСУСИЯТҲОИ МУАЙЯН КАРДАНИ ҶАСАДҲОИ НОМАЪЛУМ. МАСОИЛИ УМУМИИ ТАҶРИБАИ ТАФТИШОТӢ ВА ЭКСПЕРТӢ

Хуршедов Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити муосир вазъи мураккаби ҷинояткорӣ муайян кардани ҷасадҳои номаълум яке аз вазифаҳои асосии мақомоти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва тафтишотии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ифода меёбад. Мушкилоти муайян кардани ҷасадҳои номаълум ва ҷустуҷӯи шаҳрвандони гумшуда ҳам барои Тоҷикистон ва ҳам барои дигар манотиқи ҷаҳон бисёр муҳим арзёбӣ мегардад. Шиносоии ҷасадҳои номаълум бо нишонаҳои зӯроварӣ дар ошкор ва таҳқиқи кушторҳо, инчунин дар ҷустуҷӯи шахсони гумшуда, иҷрои талаботи конституцсионӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон нақши муҳим дорад. Дар фаъолияти амалии муфаттишон, коршиносони судӣ мушкилоти назаррас дар пайдо кардани ҷасадҳои номаълум ба вуҷуд меоянд, ки ин пеш аз ҳама ба як дараҷаи назарраси пусиши пӯсида ва ҳолати бади устухон оварда мерасонанд. Душвориҳои номбаршуда, ки дар ҷараёни шиносоии ҷасадҳои номаълум ба вуҷуд меоянд, таҳияи тавсияҳои навро тақозо мекунанд. Имрӯзҳо шиносоӣ бо ёрии усулҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, пайи ангушт, тафтишотӣ ва криминалистӣ амалӣ карда мешавад. Парванда дар бораи одамкушӣ аз рӯйи ҳолати ошкор кардани ҷасад бо аломатҳои марги маҷбурӣ ё гумшавии шахс ҳангоми ҳолатҳое, ки барои тахмин намудани марги маҷбурии ӯ имкон медиҳанд фавран огоз карда мешавад. Бояд дар хотир нигоҳ дошт, ки сари вакт оғоз накардани парвандаи ҷиноятӣ оқибати нисбатан манфӣ ба бор меорад. Қотили дар озодӣ қарордошта имкони несткунии пайҳои амали содиркардаашро дошта, ҷинояти дигари вазнинро метавонад содир намояд. Пайҳо метавонанд дар зери таъсири қувваҳои берунаи номусоид тағйир ёбанд. Ҳолати ҷиноятӣ дар хотири шоҳидони боқимонда метавонад ба таври назаррас аз хотираи онҳо тоза гардад.

Азназаргузаронии ҷойи ҳодиса ва ҷасад, пеш аз ҳама, имкон медиҳад, ки хусусияти умумии ҳодисаи рухдода ошкор карда шавад. Оё ҷасад дар маҳалли кушод, масалан, дар ҳудуди минтақаи аҳолинишин, дар кӯча, дар ҳавлӣ, дар ҷойи нообод, дар майдони кишт, дар чарогоҳ, ҷангал ё дар манзил ёфт шудааст? Ба мавҷуд будан ё набудани аломатҳои воридшавии маҷбурии ҷинояткор ба бино, пайҳои муборизa ва мудофиа (самооборона), ки пеш аз одамкушӣ ҷой доштанд, андешидани чораҳо нисбати пайдо намудани олоте, ки тавассути он ҷиноят содир шудааст, оқибати истифодаи онҳо, масалан, тирҳо, гилзаҳо, сочмаҳо, донаи сочмаҳои калон (картечи), чағбути (пыжей) тири милтиқи шикорӣ, пайҳои

истифодаи силоҳи оташфишон, пайҳои захр дар хӯрок ва нӯшокӣ бояд аҳаммият дод. Ба сифати объектҳои муҳими ҷустуҷӯ ва таҳлил ҳангоми азназаргузаронӣ пайҳо-тасвирҳои даст, пой, дандонҳо, матои либоси ҷинояткор ва ғ., инчунин тарашшуҳ: хун, нутфа, оби даҳон, арақ, оби бинӣ ва ғ. хизмат мекунанд. Бозёфтҳои арзишманд метавонанд ашёи ғалтондашуда, партофташудаи ҷинояткор, ашёи (предмет) либос, кулоҳи сар, ашёи нишонадор, рақамҳои корхонаҳои хизматию маишӣ; хатчӯб (бирка) бо номи модар дар дасти ҷасади тифли навзод, тамғаҳо дар либоси таг (дар парвандаҳо оид ба қатли кӯдакон); тасма, тугма, шона; лифофаи почта бо суроғаи шахси онро гиранда ва фиристонанда; навиштаҷот, билети хатсайр ва ғайра метавонанд бошанд. Дар рафти азназаргузаронӣ метавонанд аломатҳое ошкор карда шаванд, ки дар бораи ҳолатҳои зерин шаҳодат медиҳанд:

а) дар бораи вақти ҳодисаи ҷиноятӣ: ҷойгиршавии акрабаки бозистодаи соат дар дасти ҷабрдида ё дар манзили вай; замини хушк ё намнок пас аз борони зери ҷасад дар ҷойи кушод; барқи даргирондамондашуда (одамкушӣ аниқтараш дар вақти торикии шабонарӯз содир шудааст); бухорӣ (печка) ва хӯроки гарм, ширгарм, сачоқи намнок, оби даҳони хушкнашуда дар боқимондахои сигор (одамкушӣ аниқ ба наздикӣ содир шудааст); таърихи рӯз дар шумораи охири рӯзнома, варақи канданашудаи тақвими сол (ҷиноят на барвақттар аз ин сана содир шудааст);

б) дар бораи шумораи ҷинояткорон: миқдори асбобҳо дар рӯйи миз (дар ҳолатҳое, ки истеъмоли таом, нӯшокиҳои спиртӣ ба одамкушӣ оварда расонда бошад), пайҳои пойафзолҳои гуногун, боқимондаи сигор, тарзи сигоркашӣ (найчаи ғиҷимкардашудаи (смятия мундштука) папирос ва ғ.);

в) дар бораи як қатор аломатҳо ва таркибҳои одамкушӣ: амалҳои ғайриодӣ бо ҷасад, масалан, кӯшиши оташзанӣ тавассути воситаҳои корношоям, дуздии либосҳое, ки арзиш надоранд, таҳқири ғайримақсадноки ҷасад, интиқоли ғайримақсадноки вай аз як ҷойи хуби ошкоро ба ҷойи дигар, тақсим ё пора кардани ҷасад ба қисматҳои хурд-хурд (одамкушӣ шояд аз тарафи шахси рӯҳан носолим содир шудааст); расонидани зарарҳои зиёди ҷисмонӣ (одамкушӣ, тахминан аз тарафи шахси ниҳоят бераҳм ё шахсе, ки муддати тӯлонӣ дар ҳабс қарор дошт, содир шудааст);

г) оид ба амалҳое, ки пеш аз одамкушӣ содир шудаанд: мавҷуд будани зарфҳо дар рӯйи миз, боқимондаи хӯрок, нӯшокиҳои спиртӣ (эҳтимолан, ягон ташкилӣ ҷой дошт); магнитофони даргирон, (мусиқӣ гӯш карда, рақс кардаанд) ва ғ.;

д) дар бораи вонамуд кардани одамкушӣ зери мафҳуми худкушӣ, ҳодисаи тасодуфӣ, марги табиии ҷабрдида, мавҷуд будани аломатҳои шаҳодатдиҳанда, ки ба фарзия дар бораи марги табиӣ ё ҳодисаи тасодуфӣ мухолифат мекунанд, масалан, масофаи зиёд аз девори хона, аз айвони он, ки гӯё тасодуфан ҷабрдида аз он афтидааст, мавҷуд будани ду пайи буғӣ карда куштан дар гардани ҷабрдида;

е) дар бораи сабаби одамкушӣ: қуттиҳои шикастаи ҷевон, даричаҳои кушодаи ҷевонҳо, ба ҳар сӯпартофта шудани ашёи камарзиш (одамкушӣ тахминан дар алоқамандӣ бо азонихудкунии пулҳо, дигар арзишҳои қиматнок содир шудааст); либосҳои баровардашуда, даррондашудаи ҷабрдида, аломатҳои амали алоқаи шаҳвонии содиршуда (одамкушӣ эҳтимолан бинобар сабаби таҷовуз содир шудааст); мавҷуд будани миқдори зиёди зарарҳо дар ҷабрдида, несткунии ашёи қиматнок (одамкушӣ, эҳтимолан, дар асоси қасос содир шудааст);

ж) дар бораи мувофиқат накардани ҷойи ҳодиса ва ҷойи дарёфти ҷасад, пайҳои кашолакунӣ, дар пойафзоли ҷабрдида мавҷуд набудани пайҳои хок, пайҳои воситаҳои нақлиёт, мавҷуд будани таҷҳизот барои интиқоли ҷасад, мавҷуд набудани доғи хун, ҳангоми зарарҳои калони ҷисмонӣ (одамкушӣ дар ҷойе, ки ҷасад пайдо гардидааст, содир нашудааст) шаҳодат медиҳанд.

Дар рафти азназаргузаронӣ мумкин аст, фарзияҳо дар бораи худкушии шахсе пайдо мешавад, ки ҷасади вай пайдо гардидааст. Ҳангоми тафтиши он таваҷҷуҳ ба аломатҳое бояд равона карда шавад, ки ба вонамуд кардани (инсценировка) одамкушӣ хос мебошад. Ба қатори онҳо дохил мешаванд:

а) набудани ҷойи пахшшуда дар хоки ковок ё худи тиргак, дар зери ҳалқаи овезонкардаи ҷасад, ки пойи вай ба фарш ё замин намерасад;

б) пойафзоли тозаи (чулки, ҷӯроб, пойҳои луч), ҷасаде ки дар ҳалқаи овезонкарда шудааст, ҳангоми ифлосии минтақае, ки вай дар он ҷой овезон аст;

в) мавҷуд будани доғҳои уфуқии хун аз сӯрохиҳои табиӣ ва нуқсонҳои ҷисмонӣ;

г) якҷояшавии қисматҳои поя бо банди ба боло овезон (натиҷаи кашидани ҷасад тавассути банди аз болои поя партофташуда);

д) набудани пайҳои тирпарронӣ, аломати харошидан, қатраҳои хун ва ғ.) дар дасти ҷасаде, ки силоҳи оташфишон дорад;

е) зарарҳои ҷисмонӣ дар бадани ҷабрдида, ки барои мудофиа хос мебошад (захмҳо дар панҷаҳои дастон ва ғ.);

ж) расонидани зарарҳои ҷисмонӣ бо олоте, ки ба худкушӣ хос нест (табар, бел ва ғ.).

Азназаргузаронии ҷасад, ки бо иштироки ҳатмии коршиноси тиббӣ- судӣ (мед.эксперт) ё духтури ихтисоси дахлдор гузаронида мешавад. То оғози азназаргузаронӣ шахсоне, ки ҷасадро пайдо кардаанд, бояд пурсида шаванд, то ки маълум карда шавад, ки оё вай аз ҷо бечо карда шудааст, оё ҳолат ва тарзи ҷойгиршавии вай тағйир наёфтааст, ин маълумотҳо бояд ба протокол ворид карда шаванд. То аз азназаргузаронӣтавсия дода мешавад, ки расми ҷасад бо фарогирии ҳолати атроф ва дар шакли алоҳида, аммо ҳангоми азназаргузаронии муфассал пайҳои дар вай бударо низ расм гирифтан лозим аст. Дар аввал ҷасадро дар он шакле, ки он ҷо пайдо гардида буд, аз назар мегузаронанд. Дар ин замина дар протоколи азназаргузаронӣ ҷойеро, ки дар он ҷасад ҷойгир аст ва мавқеъи онро нисбати нишонаҳои ҳаракатнакунанда; сипас тарзи ҷойгиршавии сар ва пой ба кучо равона шудааст; пайҳо ва ашёи дар бадани ҷасад ва назди вайро тавсиф кардан зарур мебошад. Дақиқ аз назар гузаронидани либос, кулоҳ, пойафзоли ҷабрдида лозим мебошад. Зимнан, дар протокол номгӯйи мавод, тарзи бурриши либос, хусусиятҳои хос, ҳолат (тугмаҳо маҳкам мебошанд, дарронда шудааст, ифлос, хунолуд ва ғ.); ҷойгиршавӣ ва андозаҳои зарарҳо; хусусиятҳои гӯшаҳои он (рост, каҷ); дохили ҷайбҳои либосҳо ба қайд гирифта мешаванд. Баъдан азназаргузаронии ҷасади дарёфтшуда гузаронида мешавад, ки зимнан маълумотҳои зерин ба қайд гирифта мешаванд: ҷинс, ҷусса, фарбеҳӣ, синну соли тахминӣ (дар зоҳир); ранги пӯст, ҳарорати бадан ва муҳити атроф; мавҷуд будан ва хусусияти зуҳуроти ҷасад; ҳолати сар, рӯй (кушодагӣ ё пӯшидагии чашм, даҳон, оё сӯрохиҳои бинӣ, гӯшҳо озод мебошанд, ҳолати забон бароварда шудааст, газида шудааст); намуди шикам (баромада, даромада); ҳолати узвҳои таносул; зарар дар ҷасад, хусусиятҳои онҳо; ҷароҳатҳо, пайҳои харошидашуда, хунравии дохилӣ, пайҳои барқзанӣ. Ҳангоми азназаргузаронии ҷасади дар ҳалқа овезон, муқарраркунӣ ва тавсияи мавҷуд будан ё набудани тиргак дар зери он ва пайҳои ҷойҳои пахшшуда дар зери он дар хоки ковок; масофа аз асос (фарш, замин) то рукн ва такягоҳ; инчунин байни ҳалқа дар гардан ва ҷойи мустаҳкамкунии банд ба дастак; андозаи ҳалқаҳо; мавҷуд будани пайи буғикунӣ, самти он ва ранг, мавҷуд будани харошҳо аз гӯшаҳо, кабудтоб будани пӯсти аз ҳалқа боло, кафидани раги хунгард дар пӯсти рӯй, махсусан, дар пилкҳои чашм зарур мебошанд.

Экпертизаи тиббӣ - судӣ дорои объектҳои худ - ҷасадҳо, ҷудокунии биологии пайҳосилкунандаи организми инсон, шахсони зинда (гумонбаршуда, айбдоршаванда) мебошад. Бо ёрии он се силсилаи саволҳои ба ҷабрдидагон, ҳолати одамкушӣ ва ҷиноятқор тааллуқдошта ҳаллу фасл мегарданд. Яке аз масъалаҳои марказӣ, ин дар бораи сабаби ба вуҷуд омадани марг аст, он табиӣ ё маҷбурист. Дар ҳолати охир ошкор карда мешавад, ки оё он дар натиҷаи таъсири ашёи кунд, олоти бурранда, халанда, халанда-бурранда, натиҷаи буғикунӣ (ҳалқ, бо даст, бо пахш намудани сӯрохиҳои нафаскашӣ бо ашёи мулоим, бо фишороварии қафаси сина, шикам), заҳролудшавӣ, ғарқшавӣ, партофтан аз баландӣ, таъсири воситаҳои техникии барқӣ, радиоафканишот, бо ҳарорати ниҳоят баланд ё ниҳоят паст ба вуҷуд омадааст. Дар ин ҷо механизми ба марг оварда расонидан, пайдарпайии расонидани зарари ҷисмонӣ, чӣ гуна ҷиноятқор ва ҷабрдида ҷойгир шуда буданд, ҷойи исти ҷабрдида дар лаҳзаи одамкушӣ, вақти оғози марг, оё ҷойи ошкор кардани ҷасад бо ҷойи қатли ҷабрдида мувофиқат мекунад ва ғайра дақиқ карда мешавад. Пуррагии тафтиш бо ошкор кардани ҳолатҳои натанҳо одамкушӣ, балки он омилҳое, ки қабл аз он мавҷуд

буданд, таъмин карда мешавад. Дар ин кор коршинос, масалан, ошкор кард, ки ҷабрдида нӯшокиҳои спиртдор ё маводи нашъадор истеъмол кардааст, ё зани ба қатл расонидашуда пеш аз марг алоқаи ҷинсӣ дошт, метавонад ба муфаттиш ёрӣ расонад. Бисёр вақт дар тафтиш, нақши калидиро муқаррар кардани шахсияти ҷабрдида аз тарафи коршиноси тиббӣ-судӣ мебозад. Ҷасадро тадқиқ намуда, коршинос синнусоли шахси ба қатл расонидашуда, намуди шуғли ӯ (металлург, шахтёр, мӯзадӯз, корманди тиб ва ғ.), одатҳои бади барои ӯ хос, масалан, майл ба сигоркашӣ, нӯшокиҳои спиртдор, маводи нашъадор, бемориҳои гузаранда, ҷарроҳӣ ва ҷароҳатҳоро муайян мекунад. Ҳеҷ вақт набояд имконияти муқоиса кардани шахсро бо рентгенограммаи минтақаҳои ғайримуқаррарии ҷасад бо рентгенограммаи ҷабрдидаи эҳтимолӣ, ки дар муассисаҳои табобатӣ нигоҳ дошта мешаванд, аз мадди назар дур гузошт. Тадқиқи ҷасади тифли навзод имкон медиҳад, ки ба саволи оид ба зинда таваллуд шудани ӯ, расида будан, посух гирифт, аммо муқоисаи хуни вай бо хуни модари эҳтимолӣ имконияти муқаррар кардани пайдошавии онро аз модар муайян менамояд. Ҳангоми чок кардани косахонаи сари ҷабрдида, дар баробари таҷдиди (реконструкцией) пластикӣ аз рӯйи усули М.М.Герасимов, таҷдиди графикӣ, инчунин усули сохтани нусхаи акси шифоҳӣ амалӣ карда мешавад.Объекти паҳншудаи тадқиқоти тиббӣ-судӣ (биологӣ) пайи хун ба ҳисоб меравад. Чунончи, дар ҳолатҳои шубҳаангез коршинос бо пешниҳоди муфаттиш саволро дар бораи оё хун ба одам ё ҳайвон тааллуқ дорад, ҳаллу фасл мекунад. Аз ҳама муҳим, албатта, тафтиши хуни бадан ва либоси ҷабрдида, ҷойи ҳодиса оид ба мансубият ба ҷабрдида ё шахси гумонбаршуда ба ҳисоб меравад. Зимнан, бояд имконияти таҳлили генотипоскопиро ба инобат гирифт, ки мушаххасгардонии инфиродии шахсро аз рӯйи пайҳои хун, нутфа ва дигар ҷудокуниҳои биологӣ медиҳад. Ҳамзамон, чунин саволҳои дигар ҳаллу фасл карда мешаванд: оё пайҳои хун дар ҷасад ва дигар объектҳои моддии ҷойи ҷиноят ба шахсе тааллуқ дорад, ки дар содир намудани одамкушӣ гумонбар дониста мешавад, оё аз тарафи як шахс пайҳои хун дар ашёи гуногун гузошта шудааст, мансубияти ҷинсии он; аз рӯйи қисматҳои поракардашудаи ҷасад муайян кардани мансубияти онҳо ба як ё якчанд ҷабрдида муҳим мебошад.

Дар солҳои охир имкониятҳои экспертизаи биологии мӯй, аз ҷумла чунин аломатҳои онҳо, ба монанди зичӣ ва хусусиятҳои гурӯҳии сафедаҳо (пептидҳо) истифода бурда мешаванд, ки дар қисми танагии мӯй мавҷуд мебошад. Онҳо имкон медиҳанд, ки мӯйҳои монанд фарқ карда шаванд ва бо дараҷаи баландтарини эҳтимолияти мансубияти ҷинсӣ ва инфиродии онҳо муайян гарданд. Сафедаҳои хусусияти гурӯҳидошта ҳангоми тадқиқи муқоисавии оби даҳон муваффақона истифода бурда мешаванд. Аз рӯйи онҳо мансубияти ҷинсии шахси ҷудокунанда, аллакай тақрибан 20 гурӯҳи оби даҳон фарқ карда мешавад. Ҳангоми поракунии ҷасад коршиноси тиббӣ-судӣ метавонад дар бораи мавҷуд будани маҳоратҳои тахассусии ҷинояткор нисбати техникаи анатомӣ ва сексионӣ хулоса диҳад. Бемориҳои ҷинояткор тавассути тадқиқи ҷудокуниҳои биологии аз тарафи вай дар ҷойи ҳодиса гузошташуда (ахлот, арақи бадан, пешоб ё хун) муайян карда шаванд.

Пурсиши шоҳидон. Тавсия дода мешавад, ки онҳоро дар байни хешу табор, дӯстон, ҳамхизматон, ҳамдеҳагон, ҳамсоягон, дигар шиносони ҷабрдида пайдо кард. Ба шумори шоҳидон, дар навбати аввал, шоҳидони ҷиноят ва шахсоне, ки ҷасадро пайдо кардаанд, дохил мешаванд. Агар ҷойи ҳодиса дар гӯшаи минтақаи аҳолишин қарор дошта бошад, шоҳидон метавонанд сокинони хонаҳои ҳамсоя, кормандони нақлиёт, корхона ва муассисаҳои дар наздикӣ ҷойгиршуда, ташрифоварандагони мағозаҳо, қаҳвахонаҳо, ошхонаҳо, гулгаштҳо ва дигар объектҳо бошанд. Агар ҷойи ҳодиса дар шоҳроҳи автомобилӣ ё дар назди он, корхонахои автомобилӣ, хати алоқаи телеграфӣ ва телефонӣ бошад, шоҳидон метавонанд хаткашонҳо, соҳибони мошинҳои шахсӣ, мусофирони автобус бошанд. Ҳангоми содиркунии одамкушӣ дар ҷангал шоҳидонро бояд дар байни ҷангалбонон, кормандони муассисаи хоҷагии ҷангал, тайёркунандагони чӯб, алаф, занбурӯғ, буттамева ва ғ. ҷустуҷӯ кард. Вазифаи асосӣ ҳангоми пурсиши шоҳидон - ин гирифтани ҳадди аксари маълумотҳои пурра дар бораи шахси гунаҳкор ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, бояд муқаррар кард, ки оё шоҳид қотилро медонад ва ӯ кист, аломатҳои зоҳирии вай чӣ гуна мебошанд, оё айбдоршаванда аз воситаи нақлиёт истифода кардааст, рақами он ва ғ. Инчунин, дақиқ кардани он ки оё шоҳид ягон нафарро дар ҳудуди ҷойи ҳодиса қабл ва ё пас аз ҳодисаи тафтишшаванда надидааст, ба манфиати кор мебошад. Нишондоди

шоҳид нисбати ҷабрдида метавонад арзишнок бошад. Дар пурсиш ошкор карда мешавад, ки оё шоҳид ҷабрдидаро мешиносад, номи вай, лақаб, ҷойи зист, касб, алоқаи вайро медонад; чиро метавонад нисбати ҳолат ва рафтори ҷабрдида дар рафти ҳодисаи тафтишшаванда (тарзи ҳаёт ва хислати вай чӣ гуна буд, оё дар бораи худкушии худ сухан нагуфта буд; оё дар оила низоъ намебардошт, оё зан ва кӯдаконро лату кӯб намекард; бо кӣ бештар алоқа дошт, дӯстӣ мекард, оё дар алоқаи ҷинсӣ қарор дошт, оё ба вай бо қасос касе таҳдид накарда буд; кай, дар куҷо, дар кадом ҳолатҳо шоҳид ҷабрдидаро дида буд, кӣ боз дар он ҷо қарор дошт, чӣ тавр ин ашхос либос пӯшида буданд, чӣ гуна рафтор мекарданд ва ғ.) нишон диҳад. Бо пурсиши шоҳидон муқаррар кардани тамоми ҳолатҳои ҷиноят, гирифтани маълумот дар бораи ҷой ва вақти содиркунии он, аз куҷо, чӣ гуна (пиёда, ба воситаи нақлиёт) ҷинояткор ба ҷойи ҳодиса омад, бо кадом тарз, бо ёрии кадом олот, силоҳ, ҷабрдидаро ба марг оварда расонд, ба кадом самт ва чӣ тавр аз ҷойи ҳодиса рафт, хело муҳим мебошад.

АДАБИЁТ

1. Ахмедшин Р. Л. Тактика коммуникативных следственных действий / Р. Л. Ахмедшин; научн. ред. Н. Т. Ведерников. – Томск: Издательский Дом ТГУ, 2014. – 294 с.,
2. Башхаджиев Н. Х. Признаки стоматологического статуса при краниофасциальной идентификации по прижизненным видеоизображениям / Н. Х. Башхаджиев, Н. А. Романько // Актуальные вопросы судебной медицины и экспертной практики на современном этапе. – М., 2006. – С. 32 – 34.
3. Безэталонная лазерная масс-спектрометрия – новый метод элементного анализа костной ткани при решении идентификационных задач / В. В. Колкутин [и др.] // Судебно-медицинская экспертиза. – 2004. – № 5. – С. 40 – 44.

ХУСУСИЯТҲОИ МУАЙЯН КАРДАНИ ҶАСАДҲОИ НОМАЪЛУМ. МАСОИЛИ УМУМИИ ТАФТИШОТҶӢ ВА ЭКСПЕРТӢ

Ба сифати объекти тадқиқот дар мақолаи мазкур хусусиятҳои муайян намудани ҷасадҳои шинохтанашуда ҳангоми тафтиши парвандаҳои ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад. Предмети тадқиқотро бошад, ҳолатҳои гуногун вобаста ба пайдо гардидани ҷасадҳои шинохтанашуда, тарзу воситаҳои муайян намудани шахсияти чунин ҷасадҳо, бо ин мақсад истифодабарии дастовардҳои навтарини илмӣ, инчунин муайян намудани дигар ҷиҳатҳое, ки барои тафтишот аҳамиятноканд, аз қабили ҳолати ҷой доштани худкушӣ ё марги маҷбурӣ, сохтакории (инсенировка) худкушӣ, хусусиятҳои хоси маҳалле, ки дар онҷо ҷасад пайдо карда шудааст ва ғ. ташкил медиҳанд. Ҳамчунин бояд қайд намуд, ки дар мақолаи мазкур ҷиҳатҳои гуногуни раванди муайяннамудани шахсияти ҷасади шинохтанашуда ва бо ин мақсад, истифодабарии тарзу усулҳои криминалистӣ, ҳамчунин вобаста ба ин нуқтаи назари олимони мухталиф баррасӣ карда мешаванд.

Калидвожаҳо: ҷасад, ҷасадишинохтанашуда, маргимаҷбурӣ, пайҳоиҷиноят, шахсируҳанносолим, ҷабрдида, вонамуднамой.

ОСОБЕННОСТИ ОПОЗНАНИЯ НЕИЗВУСТНЫХ ТРУПОВ. ОБЩИЕ ВОПРОСЫ СЛЕДСТВЕННОЙ И ЭКСПЕРТНОЙ ПРАКТИКИ

Объектом исследования в данной статье является специфика выявления неопознанных тел при расследовании уголовных дел. Предметом исследования являются различные дела, связанные с обнаружением неопознанных тел, методы и средства идентификации таких тел, использование последних научных достижений, а также другие аспекты, имеющие отношение к расследованию, такие как самоубийство или насильственная смерть, инсценировка самоубийство, особенности места, где было найдено тело и т. д. Также следует отметить, что в этой статье обсуждаются различные аспекты процесса идентификации неопознанного тела и с этой целью, использование методов криминалистики, а также мнения различных ученых.

Ключевые слова: труп, неопознанное тело, насильственная смерть, следы преступления, психически больной, потерпевший, инсценировка.

FEATURES OF IDENTIFICATION OF UNIDENTIFIED BODIES. GENERAL QUESTIONS OF INVESTIGATE AND EXPERT PRACTICE

The object of research in this article is the specifics of identifying unidentified bodies in the investigation of criminal cases. The subject of the research is various cases related to the discovery of unidentified bodies, methods and means of identifying such bodies, the use of the latest scientific advances, as well as other aspects related to the investigation, such as suicide or violent death, faked suicide, peculiarities of the place where it was found body, etc.It should also be noted that this article discusses various aspects of the process of identifying an unidentified body and for this purpose, the use of forensic methods, as well as the opinions of various scientists.

Keywords: corpse, unidentified body, violent death, traces of a crime, mentally ill, victim, staging

Сведения об авторе: ***Хуршедов Фируз*** – Таджикский национальный университет, магистр кафедры судебной экспертизы. Телефон: 93 487 33 33.

Information about the author: ***Khurshedov Firuz*** – Tajik National University, master`s student of Department of Forensic analysis. Phone: 93 487 33 33

ИНФОРМАЦИЯ – ВАЖНЕЙШАЯ ФУНКЦИЯ ДИПЛОМАТИИ

Хаётзода Н.
Таджикский национальный университет

В связи со значительным изменением международной обстановки после Второй мировой войны, появлением совершенно новых сложных проблем в области вооружений, экономики, освоения морских пространств, прав человека, а также возросших связей между государствами возникли и новые требования к дипломатической информации. Значительно увеличился объем информации по международным проблемам и в средствах массовой информации. Первые фактические сведения об этих событиях руководство государств чаще всего получает по радио, телевидению и газет. Поэтому руководители государств не только потребовали расширения информации посольствами, но и ее качественного изменения.

Считается, что в западной дипломатии начало новым требованиям к информации положило уже упоминавшееся нами обращение президента Кеннеди к американскому послу в мае 1961 г. Отмечая, что Америка живет в критический момент истории, он подчёркивал необходимость американского лидерства в мире, которое в значительной степени зависит от американской дипломатии. Он требовал от посольств понимания не только деятельность иностранных правительств, но и знания народов зарубежных стран, их институтов и культуры. В связи с этим он считал необходимым, чтобы послы и другие дипломаты устанавливали тесные личные связи за пределами дипломатических кругов. «Наша задача, - писал он, - не только понимать мотивы других, но и снабжать их информацией о наших планах» При этом он предписывал послам проводить более активную работу, расширяя и углубляя информацию из иностранных государств, чтобы она основывалась не столько на газетах, сколько на надёжных и серьезных источниках. Он значительно расширил право американских послов, подчинив им все все американские учреждения за границей, за исключением вооружённых сил на иностранных территориях (подчиненных непосредственно президенту). Американские дипломаты назвали эти перемены «новой эрой активной дипломатии». Требования к анализу, аналитическим оценкам в современной дипломатии значительно отличаются от тех дипломатических документов, которые готовились в прошлом, и это определяется прежде всего сложностью нынешних проблем. Появилось множество новых факторов, которых не было раньше и которые должна учитывать дипломатия. Значительно более сложным стало внутреннее положение многих стран, в связи с ростом демократических процессов возникли новые партии почти в каждой стране. Усилилась роль в политике финансового капитала и международных корпораций, появились сотни международных глобальных и региональных организаций. События стали более скоротечными и потребовали немедленной реакции дипломатов. Какие же требования ставятся сейчас перед аналитической работой дипломата?

Первое. Она должна носить не поверхностный, обывательский, а научный характер и базироваться на учёте и глубоком рассмотрении всех факторов, касающихся той или другой программы; на основе реальной картины сегодняшнего дня дипломат должен давать выводы о возможном развитии событий в будущем и давать рекомендации правительству.

Втрое. Современная информация должна строиться не на одном-двух, а на многочисленных и разнообразных источниках, конечно, наиболее достоверных.

Третье. Так как обычно дипломатию интересует в первую очередь политика правительства, она должна опираться прежде всего на правительственные документы, законы и распоряжения правительства, высказывания его руководителей, мнения правительственной элиты, в том числе в парламенте. Но следует обращать внимание и на данные, которые можно получить из кругов, так сказать, реальной власти, деловых финансовых структур. Во Во-первых, поэтому, что, как уже было сказано, они пользуются

большим влиянием на правительстве и хорошо знают обстановку (они ее и создают) и во-вторых, через них можно осуществлять и свое влияние на правительство (сказанное конечно не значит что можно пренебрегать другими источниками, даже если они критически относятся к политике правительства).

Четвёртое. Ваш анализ будет более верен и точен, если вы хорошо знаете страну пребывания и глубоко разбираетесь в той проблеме, по которой даете информацию, то есть, знаете политику и экономику страны, ее политической строй, ее партии и их лидеров – правительственных и оппозиционных, ее историю, характер нации. Поверхностное знание страны ведёт к поверхностной характеристике ее политики. Эти знания должны базироваться не только на материалах СМИ, а на изучении солидной литературы, контактах с элитой страны, в том числе с ее интеллигенцией, представителями науки.

Пятое. Анализ должен учитывать и строиться на самых последних данных по проблеме, о которой вы пишете. Если информация устарела ещё во время ее становления, то и принятое центром решение может быть неполным и даже неправильным. У журналистов есть поговорка: «Вчерашняя новость – мёртвая новость». Это в полной мере относится и к дипломатической информации. Если она устарела, то правительство вынуждена принимать решение на основе других источников, прежде всего материалов СМИ, достоверность которых часто бывает сомнительной.

Шестое. Одна из ошибок, может быть даже пороков, некоторых дипломатов – сообщение такой информации и такой анализ событий, который не только не раздражал бы правительство, но даже ласкал бы его слух. Делается это обычно так: отрицательные факты опускаются или смягчаются, а какие-то позитивные оценки выпячиваются может сослужит плохую службу правительству. Информация должна быть максимально объективной (насколько могут быть объективными человеческие оценки), она не должна подстраиваться под точку зрения правительства. Дипломат должен иметь мужество сообщать максимально правдивую информацию, какой бы горькой и неприятной для адресата она не была.

Я бы не останавливался на этом вопросе, если бы некоторые послы нашей страны не страдали болезнью смягчать неприятные для правительства известия. Конечно, наши послы в этом редко признаются. Но иногда даже в их мемуарах, это проскальзывает. Так, И.М Майский, российский посол в Лондоне, пишет, что за 12 дней до начала войны – 10 июня 1941 г. – его пригласил товарищ (заместитель) министра иностранных дел А. Кадоган он сказал, что, поручению правительство он передает важное сообщение. Он просил посла записать, что он скажет. И Кадоган, глядя в документы, говорил, сколько германских дивизий было сконцентрировано у советско-германской границы, что в день к границе подходят 25-30 воинских поездов, что в ряде районов у границы эвакуировано местное население. У посла сложилось впечатление об огромных массах и вот-вот должны были обрушится на восток. Кадоган подчеркнул, что премьер-министр просил срочно сообщить все эти данные советскому правительству. Это было не «общее сообщение», а конкретные данные, за которые отвечала английское правительство и которые через несколько дней полностью подвергались. Как же реагировал посол, отправляя это сообщение? Сам он пишет: «Конечно я не принимал сообщения Кадогана за стопроцентную истину. Англичане были заинтересованы в развязывании войны на востоке и могли сознательно сгустить краски, поэтому с того, что я услышал от Кадогана, я мысленно делал значительную скидку» (сноска Майский И. М Воспоминания советского посла, - М., 1965. – С. 136-137) Эта «значительная скидка», которую признает сам посол, могла только дезориентировать советское руководство. Ка мне говорили наши дипломаты, имеющие дело с операциями наших посольств в случаях экстремальной ситуации, некоторые из послов до последнего момента рисовали радужную картину, сложившуюся в стране, в результате что многие события оказались для нас неожиданными, правительство (иногда с большим запозданием) вынуждено было принимать экстренные и экстраординарные меры в невыгодном для нас положении.

Седьмое. Давая информацию (в особенности из средств массовой информации), не следует слепо полагаться на нее (даже солидная газета может быть дезинформирована). Следует обязательно всеми возможными (легальными) средствами перепроверить ее. Надо иметь в виду, что пресса подает данные выборочно, с учётом того, какую цель она ставит

перед собой, с учетом ставки на сенсацию, на увеличение тиража и просто из-за ангажированности журналиста. Разговоры о том, что все СМИ «независимы», что все журналисты «честнейшие" и «бескорыстные» люди, почти святые, - изобретение самих журналистов. Каждый из нас, кто соприкасался с прессой, я уверен, сталкивался не только с честными служителями массовой информации, но и с теми, которых нельзя отнести к этой категории. Процент нечестных людей в СМИ не меньше, чем в других профессиях, а их зависимость от хозяев, владельцев телевидения, радио, газет, не меньше, чем зависимость сотрудников в других областях нашей жизни.

Восьмое. Стиль дипломатической информации значительно отличается от журналистского или художественной литературы, скорее он приближается к научному, но ряд его особенностей следует упомянуть. Прежде всего, это точность информации. В некоторых дипломатических документах – справках, информациях, характеристиках, политических письмах – необходимы ссылки на источники (в особенности при цитировании источников, цифровых данных), чтобы Министерство могло проверить информацию или сличить с другими источниками. Так как это информация предназначена для чтения руководством министерства страны, она должна быть максимально сжатой, без лишних слов, сопровождаться в случае необходимости выводами и предложениями. Стиль дипломатических документов, предназначенных для общения с иностранными государствами, - договоров, соглашений – имеет свои особенности.

Отношения дипломатии и журналистики очень сложны и заслуживают особого рассмотрения. Одно время дипломаты упрекали журналистику том, что отдельные ее сообщения затрудняли действия дипломатов, нередко способствовали расширению и углублению конфликтов, и обострению международной обстановки. В своей книге, изданной в 1925 г. Ж.Камбон предсказывал, что «роль прессы усилится, и некоторые нации, особенно опытные в искусстве пропаганды, будут с каждым днем все больше вводить в заблуждение доверчивые массы» (Камбон Ж. Указ. Соч. – С. 69. Сэр Артур Хелпс, английский публицист и историк, говорил, что «половина бедствий в этом мире проистекает от неточности и неопределённости». И в связи с этим перед дипломатом ставится задача помочь обществу получать правильную, точную информацию, с тем чтобы народы имели время для размышления, для оценки происходящего, в особенности когда возникают критические ситуации. «Информация об опасности является единственной и, может быть, самой главной задачей британской дипломатии» - писал английский дипломат Макдермот. Поэтому перед дипломатами стали ставиться новые задачи: во-первых, расширение контактов дипломатов с журналистами, и не только для получения информации, но и для обмена с ними информацией. Тот же английский дипломат писал: «Хороший журналист по крайней мере такой же хороший репортер и информатор, как хороший дипломат» и, следовательно, в интересах дипломатии, чтобы журналисты получали от них регулярную добротную информацию. Сегодня дипломатам все больше приходится сталкиваться с критикой в свой адрес. Их упрекают прежде всего в «недемократичности дипломатии», в ее «скрытности», в том, что рядовых избирателей знакомят не с переговорами, а с их результатами, когда они уже ничего не могут изменить. Сторонники «открытой дипломатии», обычно оппозиционные партии, настаивают на том, чтобы избиратель знал, что делается во внутренней политике, чтобы он знал, что и как делается в дипломатии. Они заявляют (и в известной степени справедливо), что рядовой гражданин не может понять из скупых заявлений министерства иностранных дел типа «встреча прошла в конструктивной обстановке», «были обсуждены такие-то и такие-то вопросы», «стороны нашли точки соприкосновения», « переговоры обнаружили больше позиций согласия, чем расхождений», «переговоры были трудные, но полезные» и других ничего незначащих сообщений, что собственно происходит. Они отмечают, что и парламентарии не могут по этой скудной информации судить, насколько правительство и дипломатии умело и активно защищают интересы страны. Критики современных методов дипломатии подчёркивают, что народ более разумен, справедлив и морален, чем многие политики, занимающиеся внешнеполитическими проблемами. Все это красиво звучит, но для дипломатов ясно что спорный вопросы решаются не при свете прожекторов. Дипломатия во многих случаях требует конфиденциальности. Другое дело, что дипломаты

должны постоянно и своевременно информировать общественность о своей работе, чтобы от нее не утаивали ничего важного. К сказанному надо добавить следующее: значительная часть дипломов не является секретной. Заседания Совета Безопасности, Генеральной Ассамблеи ООН и многих ее организаций доступны для публики и средств массовой информации. Кроме того, закрытость дипломатического характером и вместе с тем является чем-то исключительным: ведь и вопросы внутренней политики на заседаниях министерств, правительств тоже являются закрытыми. Дипломатия подобно торговле и в известной степени картонной игре, где партнёры не раскрывают своих карт. Недаром Г. Никольсон, говоря о двух стилях дипломатии, называет одну из них «военной», а другую – «купической». И там, и здесь открытость ведет к поражению. «Все экономические дискуссии, -пишет посол А. Уотсон, которые занимают такое большое место в дипломатическом диалоге, включают торговлю», то есть носят закрытый характер. «Существенная черта торговли – это то, что другая сторона не знает, как далеко вы можете пойти, и поэтому результат наиболее эффективен в честных дискуссиях, но конечно, итог переговоров может быть публичным». Тот же Никольсон пишет: «Переговоры предоставляют собой уступки и встречные уступки. Если о сделанной уступки станет известно до того, как публика узнает, что за нее будет получена встречная уступка, может возникнуть такое сильное возмущение, что это приведёт к прекращению переговоров». Далее он цитирует слова Ж. Камбона: «Когда не станет секретности, переговоры любого рода станут невозможными». Наконец, переписка между правительством и посольством всегда и во всех странах с самого начала истории дипломатии была личной перепиской, скрытой от посторонних глаз. Ее сравнивают с перепиской между адвокатом и его клиентом, и поэтому это переписка охраняется дипломатическим иммунитетом. Статья X Генерального соглашения по тарифам и торговле (ГАТТ) констатирует: «Любая договаривающаяся сторона не обязана обнародовать такого рода доверительную информацию, которая бы противоречила общественным интересам». Это является правилом всех международных организаций и дипломатических представительств. Вопросы информации настолько актуальны, что, когда министерства западных стран начинают какие-то реформаторские акции в отношении дипломатической службы, они обязательно включают в свои проблемы информационной работы. Так, министр иностранных дел Франции А Жюппе в 1993 г. Собрал специальное совещание глав французских дипломатических представительств за границей и объявил им о реформе французской дипломатии. Он заявил о необходимости приспособления деятельности французской дипломатии к новому международному климату и «настоящей революции в умах французских дипломатов». Главное требование заключалось в улучшении информации, то есть в повышении качества анализа обстановки в разных районах мира, прежде всего охваченных катастрофой. Цель – возможность на основе этой информации вести превентивную дипломатию. Этот процесс, по его мнению, должен быть двусторонним: не только информация посольств Франции, но и информация Кэ д'Орсе французских зарубежных представительств. Аналогичную задачу поставил перед Форин оффис в 1995 г. Министр М. Рифкинд Английский МИД всегда отличался хорошо поставленной службой информации и, казалось , в особом улучшении не нуждался. Но министр обратил внимание английской дипломатии на усилившееся воздействие средств массовой информации, прежде всего электронной, на политиков. « И их мнение, - сказал он, - политикам придётся принимать во внимание, они нуждаются в своей собственной, проверенной и всесторонней информации посольств». Он поставил задачу иметь «параллельную информацию от посольств», которая должна быть «составной частью дипломатической деятельности». В связи с этим он указал и на то новое, что должно быть введено в дипломатию: «Под лучом прожектора средств массовой информации правительство (а следовательно, и дипломатия) вынуждены быть открытыми». Напомним еще раз, что Г. Никольсон считал, что «политика является законным объектом контроля», но переговоры контролю не подлежат. Что же, теперь английская дипломатия пересматривает свои позиции? Конечно, нет. Но она призывает дипломатов учитывать новые настроения общества и демонстрировать открытость (то есть не быть открытой, а

демонстрировать ее), проводить более гибкую дипломатию, соответствующую духу времени.

ЛИТЕРАТУРА

1. Harr J.E. The professional Diplomat. – New Jersey, 1969. – P. 356-357.
2. Ibid. – P. 43
3. Майский И.М Воспоминания советского посла. – М., 1965. С. 136-137
4. Камбон Ж. Указ. Соч. – С. 69.
5. McDermott G. Op. cit. – P. 41.
6. Ibid
7. Никольсон Г. Дипломатия. – С. 40.
8. Watson A. Op. cit. – P. 138.
9. Никольсон Г. Дипломатическое искусство. – С. 92.
10. Нергеш Я. После битвы – стол переговоров. – М., 1989. – С. 84.
11. ИТАР-ТАСС. – 1993. – 2 сент.

ИТИЛООТ - ВАЗИФАИ МУҲИМТАРИНИ ДИПЛОМАТИЯ

Дар мақолаи мазкур муаллиф роҳу усулҳои ҷамъ, таҳлил ва пешниҳоди иттилоотро, ки барои татбиқи сиёсати хориҷӣ ҳаётан муҳим мебошанд баррасӣ менамояд. Дар мақолаи мазкур инчунин якчанд сабабҳои хеле муҳим, ки моро ба ҷамъи иттилоот ва таҳлили он водор менамояд, қайд гардидаанд. Ин ҳамаро муаллиф дар мақолаи худ таҳлил карда, мубрамияти онро мехоҳад ба ҷомеъа бирасонад.

Калидвожаҳо: фаъолияти таҳлилӣ, тадбиқ, сиёсати хориҷӣ, ҷамъи иттилоот, мубрамият, ҷомеъа.

ИНФОРМАЦИЯ - ВАЖНЕЙШАЯ ФУНКЦИЯ ДИПЛОМАТИИ

В этой статье автор исследует способы сбора, анализа и представления информации, которая имеет жизненно важное значение для реализации внешней политики. В этой статье описаны некоторые очень важные причины, побуждающие нас собирать и анализировать информацию. Автор анализирует все это в своей статье и хочет донести это до общественности.

Ключевые слова: аналитическая работа, деятельность, реализация, внешняя политика, сбор данных, актуальность, сообщество.

INFORMATION - AS THE MAIN FUNCTION OF DIPLOMACY

In this article, the author explores ways of collecting, analyzing and presenting information that is vital to implementation of foreign policy. This article describes very important reasons that prompt us to collect and analyze information. The author analyzes all this in his article and wants to convey it to the public.

Keywords: analytical work, activity, implementation, foreign policy, collection of information, society.

Сведения об авторе: Хаётзода Наргис Ризо - магистр первого курса кафедры дипломатии и внешней политики Республики Таджикистан, Таджикского национального университета. Телефон: +992-907-08-00-65. E-mail: nargishayotzoda97@gmail.com

Information about the author: Hayotzoda Nargis Rizo. – first-year master`s student of Department of diplomacy and foreign policy of the Republic of Tajikistan, Tajik National University. **Phone:** +992-907-08-00-65. **E-mail**: nargishayotzoda97@gmail.com

ФУНКСИЯИ ҶАЗОИ ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ

Хайров М. Қ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар назарияи ҳуқуқ ва илмҳои соҳавии ҳуқуқ, ягонагии истилоҳот ҳангоми муайян кардани функсияи ҷазои масъулияти ҳуқуқӣ вуҷуд надорад. Онро ҷазо, ё функсияи ҷуброн низ меноманд. Н.С. Малеин қайд мекунад, ки функсияи ҷазо ба ҷавобгарии ҳуқуқӣ хос аст, ҳамаи функсияҳо бо ҳам алоқаманданд ва дар як ё гуногун зоҳир мешаванд ба дараҷаи дигар дар соҳаҳои ҳуқуқ[1]. Ба андешаи ман, функсияи ҷазои ҷавобгарии ҷиноятӣ як қисми вазифаи ҳимояи қонуни ҷиноятӣ мебошад. Дар асоси вазифаҳои он, метавон вазифаи пешгирикунандаи ҷавобгарии ҷиноятӣ ва вазифаи ҳимояи қонуни ҷиноятиро муаяйн кард. Функсияи ҷазои ҷавобгарии ҷиноятӣ бевосита аз мақсадҳои ҷазо ва аз вазифаи ҳимояи қонуни ҷиноятӣ бармеояд. Вазифаи муҳофизатии қонуни ҷиноятӣ ҳамчун "самти таъсири

ҳуқуқие, ки ба ҳимояи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва дастгирии ҳуқуқии онҳо аз вайронкориҳои эҳтимолӣ равона шудааст" дарк карда мешавад. Дар адабиёти ҳуқуқи ҷиноятӣ вазифаи муҳофизатии қонуни ҷиноятӣ дар статика ва динамика баррасӣ карда мешавад. Дар динамика, ин функсия бо функсияи ҷазои ҷавобгарии ҷиноятӣ бурида мешавад. Аз ин бармеояд, ки ҷавобгарии статистикии ҷиноятӣ вазифаи шахси содиркунандаи ҷиноят аст, ки ба эътиқод, ҷазо ва маҳкумият дар ҷараёни иҷрои ин вазифа тоб оварад. Пас аз содир кардани ҷиноят мақомоти ваколатдор вазифадоранд, ки парвандаи ҷиноятӣ оғоз намуда, тафтишоти объективӣ гузаронанд, гунаҳкорро ба ҷавобгарӣ кашанд ва сипас парвандаро ба суд супоранд. Дар ин марҳила, таъсири меъёри ҷавобгарии ҷиноятӣ вуҷуд надорад, зеро чораҳои пешгирикунанда нисбати шахси содирнамудаи ҷиноят ҷавобгарӣ намебошанд. Аммо корманди ҳифзи ҳуқуқ вазифадор аст, ки механизми мурофиавии таъқиботро дар амал татбиқ кунад. Дар ин марҳила, функсияи ҷазои ҷавобгарии ҷиноятӣ статикӣ, дар шакли вазифаи корманди мақомоти ҳифзи ҳуқуқ оид ба «ба кор даровардани» механизми ҷазои таъсири ҳуқуқӣ вуҷуд дорад. Ба андешаи ман, ин кор кардани табиати статикии функсияи ҷазои масъулият маъное надорад, зеро мантиқи ибтидоӣ ба мо мегӯяд, ки динамика танҳо аз статикӣ ба миён омада метавонад.

Дар яке аз асарҳои худ Б.Т. Базилев қайд кард, ки дар ҳолати статикӣ будан, ниҳоди ҷавобгарии ҳуқуқӣ мақсадро пеш гирифта, вазифаи пешгирии умумии ҳуқуқвайронкуниҳоро иҷро мекунад ва ба ҳолати динамикӣ гузаштан, ин ниҳод ҳадафи бевоситаи худ муҷозоти ҷиноятқорон мебошад. Ин мақсад ба функсияҳои ҷаримавӣ ва ҷазодиҳии ҷавобгарии ҳуқуқӣ мувофиқат мекунад[2]. Ман илова мекунам, ки пас аз содир шудани ҷиноят, функсияи ҷазо фавран ба ҳолати динамикӣ намедарояд, балки танҳо дар лаҳзаи баровардани ҳукми суд, вақте ки худи амал ва ҳам шахси содиркунандаи кирдор гунаҳгор мебошанд, айбдор карда мешавад. Инкишофи ин функсия бо санадҳои мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор асоснок карда шуда, онҳо ваколатдоранд ба ҷавобгарӣ кашанд, ҳолати корро таҳқиқ кунанд, ё оид ба татбиқи санксия ё, ки аз ҷавобгарӣ озод кардан қарор қабул намоянд. Хусусияти функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар он аст, ки дар ҳар як марҳилаи рушди масъулияти ҳуқуқӣ функсияҳои муайян ба ин ё он дараҷа зоҳир мешаванд. Ба андешаи ман, ҷавобгарии ҷиноятӣ вазифаи шахсе мебошад, ки ҷиноят содир кардааст, то эътиқод, ҷазо ва маҳкумият ва инчунин пойдории воқеии онҳоро таҳаммул кунад. С.А. Шлыков менависад, ки унсури ҷазо, репрессивӣ дар маҳкум кардани шахси ҷиноят содиркарда, бо эътирофи гуноҳи ӯ бо ҳукми суд зоҳир мешавад.

Унсури ҷазои таъсиррасонӣ дар ин ҷо дар худи далели ҳукм аст, ки баҳои манфӣ ба кирдорро дарбар мегирад ва ҳам худи амал ва ҳам шахси содиркунандаи онро маҳкум мекунад. Ба андешаи И.Я. Козаченко, ки айбдоркунӣ (танбеҳ) -и шахси содиркунандаи ҳуқуқвайронкунӣ ҷанбаи ахлоқӣ ва сиёсии ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад [3], розӣ шудан ғайри имкон аст. Чунки худи ҳукм ва маълумоте, ки дар он мавҷуд аст ва ҳатто бештар фаъолияти судро бо душвории зиёд метавон ба соҳаи ахлоқӣ ва сиёсӣ нисбат дод. Дар ҳуқуқи ҷиноятӣ номгуи зиёди асосҳо барои озод намудан аз ҷазо ҷой доранд ва дар ҳолати озод шудани шахс аз ҷазо фаъолияти функсияи ҷазодиҳии ҷавобгарии ҷиноятӣ хотима меёбад. Савол аз рӯи мантиқ ба миён меояд: функсияи ҷазои ҷавобгарии ҷиноятӣ ба чӣ равона карда шудааст? Оё он унсури ҷазоро барои ҷинояткор дар бар мегирад? А.С. Булатов менависад, ки "аз ҷиҳати функсионалӣ масъулият ҷазо ва ҳадафҳое мебошад, ки он амалӣ мекунад [4]". Мо бо А.С Булатов розӣ шуда наметавонем, ки ҷазо ва масъулият мафҳумҳои якхела мебошанд ва аз ин рӯ, бо назардошти функсионалӣ масъулият вазифаи дастур ва ҳадафҳои онро иҷро мекунад. Чӣ тавре ки дар боло нишон дода шуд, функсияҳо ва ҳадафҳои масъулият нисбат ба вазифаҳои ҷазо хеле бойтар ва васеътаранд. Ҷазо унсури ҷазоро дар бар мегирад. Дар ниҳоят, вазифаҳои ҷазо ва ҳадафҳои он фармоишҳои мухталиф доранд ва падидаҳои шабеҳ нест. "Ҷазо одилона аст (ба маънои мутамаддини муосир, на ба маънои асри миёна) маҳкумшуда ”. Барои ҷинояти содиршуда ҷинояткор ҷазо мегирад, ки ба андозаи муайян ҷазо барои амал (дар сатҳи он чизе, ки мо онро одилона меномем). Набояд эътироф кард, ки дар қонуни мо унсури ҷазо барои ҷинояти содиршуда низ мавҷуд

аст, агар мо онро ҳамчун ҷазои одилона дарк кунем. Ба андешаи ман, ҷазо бояд ҳамчун ҷазо ва зуҳури функсияи ҷазои ҷавобгарии ҳуқуқӣ эътироф карда шавад. Моҳияти ашё, падида дар хосиятҳои дохилии худ, ки аз шароити оянда озоданд, иборат аст ва ҷазо дар ҳама шаклҳои ҷавобгарии ҳатмии давлатӣ зоҳир мешавад.

Баъзе олимон қайд мекунанд, ки моҳияти ҷазо таъсири пешгирикунандаи он мебошад. Чунин ба назар мерасад, ки ин падидаи гузаранда аст ва аз ин рӯ наметавонад моҳияти ҷазо бошад. Бовар кардан соддалавҳона аст, ки ҷазо барои ҳама ашхос бидуни истисно таъсири пешгирикунанда дорад, аммо бе унсурҳои ҷазо ғайриимкон аст. Рад кардани ин ки мавзӯъ ҳангоми ҷазо душвориҳои муайянеро аз сар нагузаронад, бемаънист; агар ин мушкилот ғоиб бошанд, пас чунин ҷазо нест. Таърифи яке аз функсияҳои ҷазо ҳамчун ҷазо барои муайян кардани функсияи ҷазои ҷавобгарии ҷиноятӣ низ муҳим аст, зеро дар марҳилаи динамикӣ онҳо бурида мешаванд ва рафтори субъект ҳамзамон ҳам аз ҷониби вазифаи ҷазои масъулият ва ҳам аз ҷазо ба амал меояд. Унсурҳои асосии сохтори функсияи ҷазо инҳоянд: заминаи объективӣ, асосҳо, воситаҳои асосӣ, усулҳо ва усулҳои татбиқ, муносибати байни ин унсурҳо. Л.А. Чумак инчунин мақсади онро ҳамчун унсурҳои сохтории вазифаи муҳофизатии қонун ишора мекунад[5]. Чунин ба назар мерасад, ки бо ин хулосаи Л.А. Чумак розӣ шуда наметавонем. Ҳадаф, тавре ки аллакай қайд карда шуд, натиҷаи муайянест, ки ҷомеа тавассути татбиқи чораҳои масъулияти ҳуқуқӣ ба он ноил шудан мехоҳад ва он берун аз доираи сохтори функсия масъулият мебошад, зеро он як падидаи мустақил аст. Ин муқаррарот, инчунин барои муайян кардани сохтори функсияи ҷазо муҳим аст. Аз ин рӯ, ҳадаф аз ҷониби ман ба сохтори функсияи ҷазои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дохил карда нашудааст. Унсури навбатии татбиқи ҷавобгарии ҷиноятӣ ва аз ин рӯ, вазифаи ҷазои он мавҷудияти доғи судии шахс мебошад, ки таъсири ҷазои худро дорад. А.В. Наумов қайд мекунад, ки ҳукми айбдоркунӣ оқибати махсуси ҳуқуқии ҷиноятӣ - ҳукмро ба вуҷуд меорад, ки вазъи махсуси ҳуқуқии шахси дар ҷиноят гунаҳгорро суд муайян карда, ба ҷазои ҷиноӣ маҳкум мекунад [6]. Таъсири муҷозоти доғи судӣ дар он аст, ки имконияти субъект барои машғул шудан ба фаъолияти муайян, интихоби касб маҳдуд аст. Масалан, дар қонуни ҶТ «Дар бораи милитсия» пешбинӣ шудааст, ки шахсоне, ки доғи судӣ доранд, ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба кор қабул карда намешаванд.

Бисёре аз олимон рад мекунанд, ки масъулияти шаҳрвандӣ вазифаи ҷазоро дорад ва ба бартарии функсияи ҷуброни ё ҳавасмандгардонии он ишора мекунад[7]. Дигар олимон мавқеи эътирофи функсияи ҷазоро барои ҷавобгарии шаҳрвандӣ мегиранд. "Функсияи ҷазо (ҷазо) аз ҷониби ҷаримаҳо (ҷаримаҳо, пеня, ноустуворона) иҷро карда мешавад", - мегӯянд муаллифони монографияи дастаҷамъӣ. Мавқеъҳои баъзе олимон хеле зиддиятноканд, ки дар асоси онҳо фаҳмидани он ки онҳо чӣ гуна ақида доранд, душвор аст. В.В. Васкин ва дигарон дар кори худ мавҷудияти функсияи ҷазои масъулияти шаҳрвандиро инкор мекунанд, аммо пас аз чанд саҳифа менависанд, ки "ҷазо аз лаҳзаи ҷазо маҳрум нест"[8]. Институти ҷавобгарии ҳуқуқӣ танҳо ба иҷрои функсияи ҷазодиҳии қонун, дар ҷазои ҳуқуқвайронкунӣ таалуқ дорад. А.И. Петелин, ки мавҷудияти функсияи ҷазои ҷавобгарии ҳуқуқиро барои ҳамаи намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ эътироф мекунад ва ҳамзамон қайд мекунад, ки "маъно ва таносуби ин функсияҳо вобаста ба як соҳаи муайяни ҳуқуқ, ки дар он онҳо татбиқ мешаванд, тағйир меёбад"[9]. Дар робита ба ин, розӣ шудан бо андешаи С.С. Алексеева, ки "вазифаи асосии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҷазо, муҷозот мебошад мушкил аст[10]. Охир, сухан на ҷазо додан, балки ислоҳи ҷиноятқор, танзими муносибатҳои иҷтимоӣ аст ва дар ин робита гуфтани он, ки кадом вазифа асосӣ ва кадомаш дуюмдараҷа аст, номуносиб аст. Ҳамаи онҳо барои бунёди волоияти қонун ва ҷомеаи шаҳрвандӣ муҳиманд.Таъсири ҷазои ҷавобгарии шаҳрвандӣ дар ҷазо равшантар зоҳир мешавад. Ҷарима (ҷарима, фоизи ҷарима) ин маблағе мебошад, ки қонун ё шартнома муайян кардааст, ки қарздор вазифадор аст дар ҳолати иҷро накардан ё иҷрои номатлуби ӯҳдадорӣ ба кредитор пардохт кунад. Олимони ҳуқуқи шаҳрвандӣ қайд мекунанд, ки ҷазо ҳамчун чораи ҷавобгарии шаҳрвандӣ характери мураккаб дорад, аз ҷумла он вазифаи ҷазоро низ иҷро мекунад4. Аз ин рӯ, тасодуфӣ нест, ки А.Б. Венгеров омезиши функсияҳои барқарорсозӣ ва ҷазоро яке аз

принсипҳои масъулияти ҳуқуқӣ мешуморад. Одатан, меъёрҳои ҳуқуқи гражданиро ба ду гуруҳ тақсим кардан мумкин аст: 1) ҳуқуқи хусусӣ (меъёрҳое, ки иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии шаҳрвандӣ ва муомилоти шаҳрвандӣ ба вуҷуд меоранд); 2) ҳуқуқи оммавӣ, ки бо меъёрҳои императивӣ ифодакунандаи иродаи ҳокимияти давлатиро ифода мекунанд. Ба ҳамин тариқ, бояд ду гуруҳи меъёрро, ки ҷавобгариро муайян мекунанд, фарқ кунанд.

Ҷавобгарии гражданӣ дар асоси арзёбии рафтори ҷинояткор, яъне баҳои манфӣ асос ёфтааст. Масъулият танҳо дар сурате пайдо мешавад, ки рафтори шахс норозигӣ дошта бошад. Дар сурати рафтори бенуқсони шахс, дар бораи масъулияти шаҳрвандӣ ҳарф задан ғайриимкон менамояд. Сабаб дар он аст, ки хусусияти муҳими ҷавобгарии ҳуқуқӣ маҳкум кардани рафтор ва шахсияти ҷинояткор мебошад. Намуди махсуси ҷавобгарӣ тибқи қонунгузории маъмурӣ бояд ҳамчун масъулияти ноболиғон барои рафтори зидди иҷтимоӣ эътироф карда шавад. Ҷазоҳое, ки барои чунин ҳуқуқвайронкуниҳо татбиқ карда мешаванд, хусусияти хос доранд: гузоштани уҳдадории узрхоҳӣ; огоҳӣ; сарзаниш; хуб; ҷойгир кардани ноболиғ дар муассисаи таълимии махсус. Тавре ки аз таҳлили ҷазоҳое, ки нисбати ноболиғ татбиқ карда мешаванд, дида мешавад, аксарияти онҳо хусусияти танқидкунии ҷинояткорро доранд. Конуни буҷа чораҳои зерини ҷавобгарии ҳуқуқиро пешбинӣ мекунад: огоҳӣ дар бораи иҷрои номатлуби раванди буҷа; бастани хароҷот; гирифтани маблағҳои буҷетӣ; боздоштани амалиёт дар суратҳисобҳо дар корхонаҳо; таъйини ҷарима; ҳисоб кардани фоизи ҷарима. Ман чунин мешуморам, ки огоҳӣ дар бораи иҷрои номатлуби раванди буҷетӣ оид ба чораҳои ҳифз меъёри ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад. Дар ҳақиқат, чунин огоҳӣ ҳатман эътиқоди ҷинояткор, маломат ва таънаи ӯро нисбати ин амал дар бар мегирад. Қисми боқимондаи чораҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳам ба маҳкум кардани шахси гунаҳкор ва ҳам ба танг шудани доираи амволи ӯ нигаронида шудаанд. Масъулияти моддии субъектҳои муносибатҳои меҳнатӣ вазифаҳои зеринро иҷро мекунад: ҳамҷоякунӣ ва функсияи ҳавасмандгардонӣ, - қайд мекунад П.Р. Ставиский. Ҷавобгарии меҳнатӣ функсияи ҷазои ҷавобгарии ҳуқуқиро пешбинӣ намекунад[12]. Олимон чунин мешуморанд, ки ҷавобгарии моддӣ танҳо барои барқарор кардани моликияти ҷабрдида равона шудааст. Аммо, дар ин ҷо як қатор ҳолатҳо ба назар гирифта намешаванд: субъект, соҳаи моликиятро барқарор карда, ӯҳдадориҳои наверо иҷро мекунад, ки пеш аз содир кардани ҷиноят ӯ надошт; дар натиҷаи иҷрои ин ӯҳдадорӣ соҳаи моликияти ӯ танг мешавад; дар худи қарори ба ҷавобгарии моддӣ кашидани ҷинояткор маҳкум карда мешавад. Функсияи ҷазо дар ҷавобгарии ҳуқуқии байналмилалӣ ба таври возеҳ зоҳир мешавад. П.Курис ба сифати яке аз аломатҳои ҷавобгарии байналмилалӣ мавҷудияти оқибатҳои манфии барои ҷинояткор номбаршударо, ки дар маҳдудият ва маҳрумияти хусусияти моддӣ ва ғайримоддӣ ифода меёбанд, номбар мекунад[13]. Тавре коршиносони соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ қайд мекунанд, ҳангоми амалисозии муносибатҳои ҳуқуқии меъёрӣ ва ҳимоявӣ, тартиби вайроншудаи ҳуқуқӣ барқарор карда мешавад ва давлати ҷинояткор маҳкум карда шуда, ба мушкилоти маънавӣ ва моддӣ гирифтор мешавад[14]. Барои татбиқи функсияи ҷазо дар ҳуқуқи байналмилалӣ инҳо истифода мешаванд: қаноатмандӣ, ҷуброн. Ғайр аз ин, ҳадафи қаноатмандӣ ҳамвор кардани зарари ғайримоддие мебошад, ки ба шаъну шарафи давлати осебдида расонида шудааст. Инҳо пушаймонӣ, таъзия ва узрхоҳии расмӣ мебошанд. Бо чунин амалҳо давлати вайронкунанда манфиатҳои ғайримолкии худро вайрон мекунад, дар назди ҷомеаи ҷаҳонӣ зарари моддӣ мерасонад.

Тавре ки В.А. Василенко қайд мекунад, "аз як қатор қарорҳои суд бармеояд, ки шакли махсуси қаноатмандӣ эътирофи расмии суди байналмилалӣ дар бораи содир кардани ҷиноят аз ҷониби давлат мебошад". Дар чунин қарорҳо, моҳияти функсияи ҷазо - маҳкумкунӣ бо возеҳии хос зоҳир мешавад, зеро шояд ягон чораи дигаре вуҷуд надошта бошад. Маҳдудиятҳои соҳибихтиёрии он, ишғоли пас аз ҷанг дар қаламрави он, маҳрум кардани таҷовузкор аз як қисми қаламрави он метавонад ҳамчун шакли масъулияти давлати таҷовузкор амал кунад. Маҳкум кардани давлат, маҳдуд шудани доираи моликияти он, маҳдудиятҳои дорои хусусияти ғайримоддӣ, паст шудани нуфузи давлат - ҳамаи ин

оқибатҳо дар натиҷаи таъсири функсияи ҷазои масъулияти байналмилалӣ ба вуҷуд меоянд. Усулҳои татбиқи (таъсири қонунии) функсияи ҷазои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар маҳкум кардан (танбеҳ) -и ҷинояткор ва кирдори содиркардаи ӯ, тангии соҳаи моликияти ӯ, маҳрум кардан аз ҳуқуқҳои субъективӣ, маҳрум сохтан аз шахс мебошанд. Дар ҳолатҳои озодкунӣ аз ҷавобгарӣ ё ҷазо чунин усули таъсири қонунии функсияи ҷазо вуҷуд дорад, ба монанди маҳкумкунӣ, ки аз ҷиҳати моҳияти объективии функсияи ҷазо универсалӣ аст. Ҳамаи усулҳои дигари татбиқ (татбиқи ҷазо, ҷаримаҳо ва ғ.) ихтиёрӣ мебошанд, зеро қонунгузор озодкунӣ аз ҷавобгарӣ ва ҷазоро иҷозат медиҳад. Меъёрҳои ҳуқуқие, ки тартиб ва қоидаҳои татбиқи меъёрҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро танзим мекунанд, инчунин санксияҳои меъёрҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро дар заминаи объективии функсияи ҷазо қарор медиҳанд. Қоидаҳои мурофиавӣ, инчунин қоидаҳои танзими ҷазо (ситонидан), таъсири дуруст ва зарурии функсияи ҷазои ҷавобгарии ҳуқуқиро муқаррар мекунанд. Функсияи ҷазои ҷавобгарии ҳуқуқӣ аз ҷониби вазифаи ҳимояи қонун таъйин карда мешавад ва як қисми он мебошад. Дар тӯли мавҷудияти худ, он аз ду марҳила мегузарад - статикӣ ва динамикӣ. Асосҳои пайдоиши марҳилаи статикӣ қонуншиканӣ ва мавҷудияти меъёри ҳуқуқӣ мебошанд. Татбиқи марҳилаи динамикӣ аз фаъолияти мақомоти салоҳиятдор вобаста аст ва барои пайдоиши он санади ҳифзи ҳуқуқи мақомоти ваколатдор зарур аст. Нуқтаи ибтидоии татбиқи марҳилаи динамикӣ маҳкумкунӣ (маломат) аст.

Ҳамин тариқ, функсияи ҷазои ҷавобгарии ҳуқуқӣ самти таъсири ҳуқуқии меъёрҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба субъектҳои ҳуқуқвайронкунӣ мебошад, ки ба принсипҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ, ки иборат аз маҳкумият, маҳрум сохтан аз хусусияти шахсӣ ё молумулкист, мебошад.

АДАБИЁТ

1. См.: Малеин Н.С. Юридическая ответственность и справедливость. М: Манускрипт,1992. С. 49. См. также: Малеин Н.С. Об институте юридической ответственности//Юридическая ответственность: проблемы и перспективы: Учен. зап. Тарт. гос. ун-та.Вып. 852. Тарту, 1989. С.30-31.
2. См.: Базылев Б.Т. Ответственность в советском праве. Красноярск: Изд-во Красноярск, ун-та, 1977. С. 61.
3. См.: Козаченко И.Я. Санкции за преступления против жизни и здоровья. Томск: Изд-во Томск, ун-та, 1987. С. 31.
4. Булатов А.С. Юридическая ответственность (общетеоретические проблемы): Авто-реф. дис.... канд. юрид. наук. Л., 1985. С. 14
5. Чумак Л.А. Природа и механизм реализации охранительной функции советского права: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. Киев, 1986. С. 5.
6. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть: Курс лекций. М: БЕК,1996. С. 481.
7. Антимонов Б.С. Основания договорной ответственности социалистических орга¬низаций. М: Госюриздат, 1962. С. 21; Константинов В.С., Максименко СТ. Правовые во¬просы материального стимулирования деятельности предприятий. Саратов: Изд-во Сара-товск. ун-та, 1981. С.
8. 51; Свердык А.Г. Гражданско-правовые способы сочетания обществен¬ных, коллективных и личных интересов. Свердловск: Изд-во УрГУ, 1980. С. 62;
9. Васькин В.В., Овчинников Н. И., Рогович Л. Н. Указ. соч. С. 98.
10. Петелин А.И. Соотношение правовой и общественной ответственности в социалистическом обществе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1968. С. 5-6.
11. Алексеев С.С. Проблемы теории права. Т. 1. Свердловск, 1972. С. 379.
12. См.: Боброва Н.А., Зражевская Т.Д. Ответственность в системе гарантий конституционных норм. Воронеж: Изд-во Воронежск.унта, 1985; Шон Д.Т. Конституционная ответственность/УГосударство и право. 1995. № 7; Колосова Н.М. Конституционная ответственность самостоятельный вид юридической ответственности/УГосударство и право. 1997. № 2;
13. Чиркин В.Е. Президентская власть//Государство и право. 1997. № 5.
14. Стависский П.Р. Проблемы материальной ответственности субъектов трудового правоотношения: Автореф. дис… д-раюрид. наук. Харьков, 1982. С. 12-13.
15. Курис П. Международные правонарушения и ответственность государства.Вильнюс: Минтис, 1973. С. 95-96.
16. См.: Василенко В.А. Ответственность государства за международные правонарушения. Киев: Вищ. шк., 1976. С. 58.

ФУНКСИЯИ ҶАЗОИ ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ

Дар мақолаи мазкур яке аз функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро мавриди таҳқиқ қарор медиҳем. Ҷавобгари ҳуқуқӣ намуди ҷавобгарӣ ё масъулияти шахс дар назди ҷомеа, оила, иттиҳодияҳо, коллективҳо

мебошад. Пеш аз ҳама дар ин мақола мафҳум ва хусусияти функсияи ҷазодиҳӣ, ки бо мақсади татбиқи ҷазо амалӣ мешавад, таҳлил карда шудааст.

Калидвожаҳо: Функсияи ҷавобгарии ҷиноятӣ, ҳифзи қонуни ҷиноятӣ, вазифаи ҷуброн, усулҳои татбиқ, механизми ҷазо, вазъи статикии ҷиноят, ислоҳи ҷинояткор, ҳукми суд, ҷавобгарии ҳуқуқӣ, тафтишоти объективӣ, маҳкумият, механизми ҷазо додани шахс.

ФУНКЦИЯ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСВЕННОСТИ

В данной статье исследуется одна из функций юридической ответственности. Юридическая ответственность — это форма ответственности человека перед обществом, семьей, ассоциациями, коллективами. И прежде всего в этой статье мы разберем понятие и сущность карательной функции, которая осуществляется с целью наложения наказания.

Ключевые слова: функция уголовной ответственности, защита уголовного закона, функция компенсации, методы применения, механизм наказания, статический статус преступления, исправление правонарушителя, приговор суда, юридическая ответственность, объективное расследование, судимость, механизм наказания лица.

FUNCTIONS OF LEGAL RESPONSIBILITY

This article explores one of the functions of legal responsibility. Legal responsibility is a form of responsibility or responsibility of a person to society, family, associations, collectives. And first of all, in this article we will analyze the concept and essence of the punitive function, which is carried out with the aim of imposing punishment.

Keywords: function of criminal responsibility, protection of criminal law, function of compensation, methods of application, mechanism of punishment, static status of a crime, correction of the offender, court sentence, legal responsibility, objective investigation, conviction, mechanism of punishing a person.

Сведения об авторе: ***Хайров Мухаммад Кудбиддинович*** - магистр второго курса юридического факультета. **Телефон:** 900440808

Information about the author: ***Khayrov Muhammad Qudbiddinovich*** – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law. **Phone:** 900440808

МАФҲУМ ВА ФУНКСИЯИ АҲДҲОИ БИРЖАВӢ

Давлатзода Ф. С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аҳди биржавӣ – созишномаи мутақ обила оид ба гузашт кардани ҳуқуқ ва уҳдадориҳо дар муносибатҳои савдои биржавӣ, ки дар рафти савдои биржавӣ аз ҷониби иштирокчии савдо ба даст меояд, бо тартиби муқарраршуда дар биржа ба қайд гирифта мешавад ва дар шартномаи биржа дарҷ мегардад. Аҳдномаҳо дар ҳолате биржавӣ ҳисоб мешаванд, ки агар онҳо ба моли дар Биржаи мазкур ба муомилот роҳ додашуда байни аъзоёни Биржа ё намояндагони онҳо дар маҷлиси Биржа дар мӯҳлату тартиби муқарраркардаи ин қонун, Оинномаи Биржа ва қоидаҳои он баста шуда бошанд. Дар Биржа бастани аҳдномаҳое иҷозат дода мешаванд, ки тибқи Оиннома ва қоидаҳои Биржа сурат мегиранд. Бастани аҳдномаҳои биржавӣ ба шахсоне иҷозат дода мешавад, ки мувофиқи Оинномаи Биржа ба ин кор роҳ дода шудаанд. Аҳдномаҳои биржавӣ дар маҷлиси Биржа дар асоси қоидаҳои савдои биржавӣ ва Регламенти Биржа, ки онро кумитаи Биржа (Шӯрои директорон) таҳия намуда, маҷлиси умумии аъзоёни он тасдиқ кардааст, баста мешаванд. Мазмуни аҳдномаи биржавӣ, ба истиснои номгӯи мол, миқдор, нарх, макону мӯҳлати иҷроиш ошкор карда намешавад. Ахбори мазкур фақат бо талаби мақомоти дахлдори савдо дар бозорҳои муташаккили мол, мақомоти тафтишотӣ ва қарори суд дода мешавад. Аҳднома аз лаҳзаи бақайдгирии он дар Биржа мувофиқи тартиби муқарраршуда басташуда ҳисоб меёбад. Тамоми баҳсҳое, ки оид ба аҳдномаҳои биржавӣ ба вуҷуд меоянд, барои ҳал кардан ба Ҳакамияти Биржа супурда мешаванд. Нуқтаи мазкур дар ҳолати зарурӣ ҳуқуқи ба суди иқтисодӣ ва ё суд муроҷиат кардани тарафҳоро баъди он ки имконияти Ҳакамияти Биржа дигар намонд, истисно намекунад.

Агар аломатҳоро ба таври васеъ тафсир кунем, пас мумкин аст аломатҳои фарқкунандаи зерини аҳдҳои биржавиро номбар кунем:

а) ҷои бастани аҳди биржавӣ биржа мебошад, ки функсияи ташкилкунандаи савдоро ба амал мебарорад;

б) аҳдҳои биржавӣ метавонад танҳо дар давоми савдои биржавӣ баста шавад, яъне дар он вақте, ки биржа савдоро мегузаронад;

в) аҳдҳои биржавӣ аз ҷониби иштирокчиёни савдои биржавӣ (дар биржаи фонди иштирокчии иҷозатномадор) баста мешавад;

г) аҳдҳои биржавӣ хислати ғайринақди дорад, яъне фурӯшанда ва харидор муносибати бевосита намекунанд, бо ҳисоббаробаркунии клирингӣ ё маркази дар биржа амалкунанда сару кор доранд.

д) номгӯи муайяни объектҳои савдои биржавӣ (асъор, ашёҳо, қоғазҳои қимматбаҳо, ҳуқуқи молумулкӣ ва ғ.) дар биржа ба муомилот гузошта шудааст, бо хислатҳои сифатию шуморави стандартонӣ шудаанд;

е) аҳдҳои биржавӣ дар шакли одии хаттӣ бо роҳи мубодилаи ҳуҷҷатҳо, чи ҳуҷҷатӣ ва чи электронӣ баста мешавад; протоколи аҳди тартиб додаи биржа , унсури зарурии шакли аҳдҳои биржавӣ мебошад;

ж) аҳдҳои биржавӣ танҳо пас аз дар биржа ба қайд гирифтан ба қувваи қонунӣ медарояд;

з) муҳлат, макон, тартиб ва тарзи иҷрои аҳдҳо стандартӣ мебошад;

и) иҷроиши аҳдҳои биржавӣ берун аз биржа ба воситаи сохтори ваколатдоркардаи биржа (ташкилоти қарзӣ, депозитари) дар асоси феҳристи аҳдҳо ба амал бароварда мешавад;

к) иҷрои дахлдори аҳдро биржа кафолат медиҳад; л)баҳсҳои дар байни иштирокчиён ва биржа, ки дар ҷараёни савдои биржавӣ ба амал омадаанд, одатан комиссияи арбитражи биржа ё судҳои ҳакамӣ баррасӣ мекунанд.

Амалиётҳои биржавӣ созишномае эътироф мешавад, ки ба шартҳои зерин ҷавобгӯ аст:

а) агар он хариду фурӯш, маҳсулотсупорӣ ва мубодилаи мол,ки ба муомилоти савдои биржавӣ роҳ дода шудааст ифода кунанд;

б) агар ишти-рокчиёни он аъзои биржа бошанд;

в) агар он дар муҳлати рӯзи ояндаи амалинамоии аҳд ба биржа барои бақайдгирӣ пешниҳод шуда бошад. Аҳди дар биржа бақайдгирифташуда дар нотариат тасдиқ карда мешавад.

Аҳди биржавӣ – созишномаи мутақобила оид ба гузашт кар-дани ҳуқуқ ва уҳдадориҳо дар муносибатҳои савдои биржавӣ, ки дар рафти савдои биржавӣ аз ҷониби иштирокчии савдо ба даст меояд, бо тартиби муқарраршуда дар биржа ба қайд гирифта мешавад ва дар шартномаи биржа дарҷ мегардад.

1. Бо тарзи бастан:

а) тасдиқшуда – розигии иловагиро талаб намекунад. Доираи он инҳоро дар бар мегирад: бастан, клиринг ва ҳисоббаробаркунӣ, иҷрокунӣ. Ин аҳдҳо дар шакли хаттӣ ва электронӣ баста мешавад.

б) тасдиқнашуда – шифоҳӣ ё бо телефон, ки розигии иловагиро оид ба шартҳо талаб мекунад.

2. Бо иштироки миёнаравҳои биржавӣ:

а) бастани аҳдҳо бе иштироки миёнаравҳо бевосита миёни фурӯшанда ва харидор. Ин дар вақти бастани аҳд миёни дилер ва дар савдои телефонӣ метавонад ҷой дошта бошад;

б) аҳдҳо ба воситаи миёнаравҳо, пеш аз ҳама бо воситаи брокерҳо — брокер ба фурӯшанда харидор пайдо мекунад ва баръакс (бозори ғайрибиржавӣ).

Дар биржа бошад фурӯшанда ва харидор брокерҳои худро, ки манфиати онҳоро намояндагӣ мекунанд, доранд. Бисёртар дар биржа алоқаи брокер ва дилер миёнаравии дукарата хос аст. Брокерҳо аз муштариёни худ фармоиш ба фурӯш ва харид қабул мекунанд, аммо на байни худ, балки бо дилерон мукотиба мекунанд. Дилер аз фурӯшанда молро гирифта ба харидор мефиристад, пулро аз харидор гирифта ба фурӯшанда медиҳад.

3.Дар вобастагӣ аз вазъи муштарӣ:

а) яклухт — бо супориш ва манфиатҳои институтсионалӣ амалӣ мешавад.

Инҷо маҳдудиятҳо барои чунин манфиатҳо ба назар гириф-та мешавад, масалан фондҳои ғайрибучетӣ метавонанд танҳо бо қоғазҳои қимматноки давлатӣ аҳд банданд;

б) чакана – барои шахсони воқеӣ, яъне сармоягузорони инфиродӣ.

Намудҳои аҳдҳои биржаи фондӣ:

1. Кассавӣ – фавран ичро карда мешавад ё пас аз се рӯзи бастан.

2. Муҳлатнок – фурӯшанда ухдадор мешавад қоғазҳои қимматнокро дар муҳлати муқарраршуда супорад, харидор бошад, бо шартҳои аҳд қабул намуда пардохт намояд. Дар Биржа аҳдномаҳо ба молҳои нақд (воқеӣ) ва ба мӯҳлатҳои муайян (аҳдномаҳои мӯҳлатнок ва фючерӣ) баста мешаванд.

Аҳдномаҳо бо моли нақд:

а) аҳдномаҳо бо моли нақд бо мақсади хариду фурӯши моли мушаххас баста мешаванд;

б) аҳдномаҳо бо моли нақд метавонанд ба низоми зайл баста ша-ванд: дар асоси муоинаи пешакии мол; аз намуди зохирӣ; аз рӯи маълумотҳои фурӯшанда, миёнарав, экспертизаи биржавӣ; бе муоинаи пешакии мол; аз рӯи намунаҳо; аз рӯи стандартҳо; аз рӯи шарти сифати миёна ва ё минималии мол; шарти пешниҳоди моли мушаххас ҳангоми ворид шудани он ба муомилоти Биржа дар асоси Оинномаи Биржа муайян карда мешаванд;

в) аҳдномаҳо бо моли нақд бо роҳҳои зайл баста мешаванд: ба моле, ки ҳангоми хариду фурӯш дар ҳудуди Биржа, иморатҳо (анборҳо)-и он воқеъ аст ё дар рӯзи хариду фурӯш то ба итмом расидани маҷлиси Биржа ба Биржа ворид мешаванд, дар сурате ки фурӯшанда дар бораи ин то оғози хариду фурӯш иброз намояд ва бо ҳуҷҷатҳои дахлдор тасдиқ кунад; ба моле, ки ҳангоми бастани аҳднома дар роҳ буда, инро мавҷудияти ҳуҷҷатҳои дахлдор тасдиқ мекунад; ба моли ҳамлу нақлшуда ва омодаи ҳамлу нақл; ба моли минбаъда ё шартномаи расонидани мол; аҳднома бо моли нақд вобаста ба рағбати мизоҷ бо ичроиши минбаъдаи он баста мешавад: мувофиқи нархе, ки дар лаҳзаи бастани аҳднома ба қайд гирифта шудааст; мувофиқи нархи ахборӣ, ки дар лаҳзаи оғозу анҷоми Биржа ба қайд гирифта шудааст; аз рӯи нархи ахборӣ, ки дар Биржа пеш аз рӯзи (марҳилаи) муайяншудаи Биржа нашр шудааст. Биржа ва рӯзи он қаблан дар шартнома қайд карда мешаванд ё дар доираи марҳилаи махвшавӣ мувофиқи хоҳиши харидор ё фурӯшанда вобаста ба шартҳои муоҳида интихоб мегарданд. Рӯзи (марҳилаи) Биржа муддатест, ки дар он муқаррар кардани нарх ва нашри бюллетени Биржа сурат мегирад.

Дар ҳолати дар рӯзи таъйиншуда набудани нархи ахбори ҳисобу китоб мувофиқи нархе сурат мегирад, ки пеш аз рӯзи барҳамхурӣ ва дар рӯзи нархмонӣ нашр шуда буд. Агар нархмонии моле, ки дар муоҳидаи Биржа сабт шуда, дар зиёда аз се рӯзи биржавӣ то рӯзи барҳамхурӣ ба қайд гирифта нашудааст, ҳисобу китоб мувофиқи созишномаи тарафҳо сурат мегирад ва агар ба чунин мақсад ноил нашаванд, ҳисобашонро мувофиқи нархи муқарраркардаи Ҳакамияти Биржа якҷоя бо Комиссияи нархмонӣ баробар мекунанд; д) ҳангоми муомилоти молу навъи молҳо дар Биржа, ки дар он нархашон муқаррар мегардад, аҳдномаҳо аз рӯи онҳо мувофиқи нархи ахборӣ дар асоси нархҳои ахбории молҳои асосӣ ва гузашту изофа ба онҳо бо сабаби тағйири сифати миёнаи моли асосие, ки дар Биржа нархгузорӣ мегардад, баста мешаванд. Гузашту иловаро барои молҳои бозоргир Комиссия оид ба сифат ва стандартҳои биржавӣ вобаста ба тавсифоти муқоисавии сифатии молҳо дар асоси стандартҳои давлатӣ ё стандартҳои Биржа таъйин на муқаррар мекунад. Ба молҳое, ки ба Биржа аҳёнан пешниҳод мешаванд, гузашту иловаҳо мувофиқи созишномаи тарафҳо таъйин мегардад;

е) нарх дар аҳдномаҳо барои моли нақд аз рӯи вазни холиси мол (нетто) ё вазни мол бо қуттияш (брутто) таъйин мегардад;

ж) вобаста ба тақсими хароҷоти нақлиёт аҳдномаҳо бо моли нақд бо нархи «франке» - шаҳри Биржа ё макони дигари доду гирифти мол амалӣ мегарданд. Муайян намудани нархҳо бо шарти «франке» чунин маъно дорад, ки ҳамлу нақли моли харидашуда то макони таъйиншуда бояд аз ҳисоби фурӯшанда пардохта шавад. Шарти расондани мол дар муоҳидаҳои типии биржавӣ муайян карда мешаванд. Дар дои-раи мазкур нархҳои «сиф», «фоб» ва нархҳои дигаре, ки системам «Инкотермс» пешбинӣ намудааст, истифода мешаванд.

з) ҳангоми бастани аҳднома ба моли оянда бо назардошти вақти молфиристонӣ ҳар як тараф ҳуқуқ дорад, ки аз вақти бастани аҳднома то вақти муайян кардани Биржа нисбати мӯҳлати ичрои он ба Биржа мувофиқи нархҳои амалкунанда моли худро фурӯшад, агар

шарти дигаре ба инобат гирифта нашуда бошад: аҳднома оид ба фурӯши муоҳидаи яке аз тарафҳо бояд ҳатман дар Биржа ба қайд гирифта шавад ва бо қайди супориш қонунӣ гардад;

и) хароҷоти нигоҳ доштани молро дар иморатҳое, ки ба Биржа мансубанд, то фурӯхта шуданаш фурӯшанда мепардозад ва баъди фурӯши мол, агар шарти дигареро муоҳида ба инобат нагирифта бошад, харидор мепардозад;

к) барои таъмини боэътимодии ҳисобу китоб аз рӯи аҳдномаҳо бо моли нақд ҳар ду тараф ҳангоми бақайдгирии аҳднома ба Палатаи ҳисобӣ ҳаққи амонатро, ки ҳаҷми онро Биржа дар ҳаҷми фоиз аз арзиши аҳднома муқаррар кардааст, мепардозанд.

л) агар Биржа иморатҳои дахлдор дошта бошад, фурӯшанда молеро, ки мувофиқи муоҳида барои супоридан муқаррар шудааст, ба замонат мемонад;

м) ҳангоми тағйир ёфтани конъюнктура ва нисбати мизоҷон беэътимод ҳаҷми ҳаққи замонат бо қарори кумитаи Биржа (Шӯрои директорон) зиёд шуда метавонад;

н) ҳаққи пулии замонати фурӯшанда баъди ба иҷро расидани аҳднома (супурдани мол ё додани ҳуҷҷатҳои тақсимкунандаи мол) ба ӯ баргардонда мешавад. Ҳаққи замонати харидор ҳангоми сурат гирифтани ҳисобу китоби охирин оид ба аҳднома бо фурӯшанда ба нисбат гирифта мешавад. Дар ҳолати амалӣ нагардидани аҳднома ҳаққи замонатӣ ба харидор баргардонда мешавад. Дар баробари ин ҳаққи суғурта мувофиқи қарори Ҳакамияти Биржа метавонад ба мақсадҳои зерин истифода шавад: барои пӯшондани хароҷоте, ки дар натиҷаи муоҳидаро иҷро накардани яке аз тарафҳо ба вуҷуд меояд; баробар кардани фарқи байни нархҳое, ки дар натиҷаи бекор гардидани муоҳида ба вуҷуд меояд; додани ҷаримаи аҳдшиканӣ; додани ҷарима;

о) дар ҳолате, ки яке аз тарафҳо маблағи замонатро дар вақташ напардозад, Ҳакамияти Биржа ба дидани чорабиниҳо оид ба барҳам додани аҳднома ҳуқуқ дорад.

Аҳдномаҳои мӯҳлатнок (фючерӣ);

а) аҳдномаҳои мӯҳлатнок одатан на бо мақсади хариду фурӯши мол, балки баҳри суғуртаи аҳднома бо моли нақд ё дар рафти аз нав фурӯхтан ё баъди бекор шудани аҳднома гирифтани фарқияте, ки дар рафти тағйири нарх ба вуҷуд меояд, баста мешаванд;

б) аҳдномаҳои мӯҳлатнокро аъзоёни Биржа мувофиқи тартиби муқарраркардаи Биржа барои доираи муайяни молҳо баста метавонанд. Қабул кардани молҳоро ба муомилоти Биржаи мӯҳлатнок қоидаҳои Биржа муайян мекунанд;

в) аҳдномаҳои мӯҳлатнок аз рӯи шартҳои стандартие, ки Биржа таҳия намуда-аст, баста мешаванд ва бар хилофи он танҳо дар ҳолатҳое, ки қонун иҷозат додааст, амал кардан мумкнн аст.

Шартҳои типиро Биржа барои ҳар як навъи моле, ки ба муомилоти фаврии Биржа қабул шудааст, муқаррар мекунад;

г) муоҳидаи стандартӣ объекти аҳдномаи мӯҳлатнок мебошад, ки он бо назардошти миқдори муайяни моли дорои сифати миёнаи аз меъёр на он қадар дур ва бо шарти муайяни пардохти хароҷоти нақлиёт (одатан бо шарти «франко»-шаҳр-анбори Биржа) фиристода мешавад. Аҳдномаҳои мӯҳлатнок фақат аз рӯи миқдори мол, воҳиди мухтассари муқарраршудаи аҳднома, яъне аз рӯи миқдори муайяни муоҳидаҳои стандартӣ баста мешаванд;

д) аҳдномаҳои мӯҳлатнок мувофиқи нархҳои муқарраркардаи Қонун бекор шуда метавонанд;

е) ҳангоми супурдани моле, ки аз рӯи сифаташ ба моли асосии муоҳидаи типӣ мувофиқ нест, фурӯшанда ба нархи ҳисоботи муоҳида гузашт - иловаро пешниҳод мекунад ё мегирад. Гузашт ва иловаҳоро Биржа нисбати тамоми молҳое, ки ба муомилоти мӯҳлатноки (фючерии) Биржа роҳ дода шудаанд, муқаррар мекунад;

ж) мӯҳлати бекоркуниро оид ба аҳдномаи мӯҳлатнок бо ризоияти тарафҳо дар асоси мӯҳлатҳои типие, ки Биржа барои ҳар як муоҳидаи типӣ муқаррар кардааст, муайян менамояд. Мӯҳлати бекоркунӣ ҳамчун давраи муайяни вақт барои оянда (моҳи муайян, даҳаи муайяни моҳ ва ғ.) муқаррар карда мешавад. Аз мӯҳлати муайянкардаи Биржа то фаро расидани мӯҳлати бекоркунӣ аҳдномаҳои мӯҳлатнок дар марҳалаи мазкур аз эътибор соқит дониста мешаванд;

з) ҳангоми гузаронидани амалиёт дар Биржаи мӯҳлатнок (фючерӣ) қоидаҳои Биржа ҳаҷм, мӯҳлату тартиби гузаронидани ҳаққи аъзогии ибтидоӣ ба Палатаи ҳисобӣ ва дар ҳолати ҳаракати номақбули нарх ҳаққи замонатӣ муқаррар мегардад.

Ҳуқуқ ва уҳдадориҳои тарафҳо оид ба аҳди биржавӣ дар қарордоди биржавӣ муқаррар карда мешавад. Брокер– Фурӯшанда уҳдадор аст, мӯҳлати қайдкунӣ ва бақайдгирии қарордодҳои биржавиро риоя кунад, ки мувофиқи қоидаи савдои биржавӣ ва қарордоди биржавӣ муқаррар шудааст, иҷрои қарордодро ба манфиати Фурӯшанда ҳамроҳӣ кунад. Брокер – Фурӯшанда ҳуқуқ дорад, ки дар ҳалли масъала оид ба пардохти ҷарима дар ҳолати вайрон намудани муҳлати пардохти мол аз ҷониби Фурӯшанда ташаббус нишон диҳад. Фурӯшанда уҳдадор аст, ки моли биржавиро бо тартиб ва шартҳои муқаррарнамудаи қарордоди биржавӣ расонад ва диҳад. Фурӯшанда ба сифати мол ҷавобгар аст ва дар ҳолати номувофиқии хосияти сифати моли биржавӣ ба шартҳои қарордоди биржавӣ дар вақти додан ба Харидор уҳдадор мешавад, ки зарарро (бо талаби харидор) дар намуди иваз намудани мол ё паст кардани нархи он пардохт намояд. Фурӯшанда уҳдадор мешавад бо дархости харидор ва аз ҳисоби он, дар гирифтани ҳуҷҷатҳои иловагӣ, ки мумкин аст ба харидор барои содирот карданимоли биржавӣ даркор шавад, ёрӣ расонад. Брокер – харидор уҳдадор аст, мӯҳлати қайдкунӣ ва бақайдгирии қарордодҳои биржавиро риоя кунад, ки мувофиқи қоидаи савдои биржавӣ ва қарордоди биржавӣ муқаррар шудааст, иҷрои қарордодро ба манфиати харидор ҳамроҳӣ кунад. Брокер – харидор ҳуқуқ дорад, ки дар ҳалли масъала оид ба пардохти ҷарима дар ҳолати вайрон намудани муҳлати расондани мол аз ҷониби Фурӯшанда ташаббус нишон диҳад. Харидор уҳдадор аст, ки моли биржавиро бо тартиб ва шартҳои муқаррар намудаи қарордоди биржавӣ пардозад ва ҳама хароҷотро, ки ба гирифтани ҳуҷҷати иловагӣ бо дархости худи ӯ алоқаманд аст супорад. Брокер –Фурӯшанда ва Брокер –Харидор уҳдадоранд дар муҳлати муайяннамудаи шартнома пас аз гирифтани ҳама гуна хабар, нишондаод ё ҳуҷҷати дигар, ки ба иҷро намудани қарордоди биржавӣ шаҳодат медиҳад, ё таъсир мерасонад ё имконияти таъсиррасониро дорад, зуд дар ин бора ба биржа ва контрагент хабар диҳад ва ҳуҷҷатҳои нишондодашударо диҳад. Хеҷ яке аз тарафҳо ҳуқуқ надоранд бе розигии хаттии тарафи контрагент мувофиқи қарордоди биржавӣ уҳдадориҳои худро ба шахси сеюм диҳад. Ҳар як тараф ҳуқуқ дорад аз иҷрои қарордоди биржавӣ даст кашад, аммо танҳо бо розигии тарафи дигари қарордод. Дар мавриди ба мувофиқа омадани тарафҳо оид ба қатъи қарордоди биржавӣ, уҳдадоранд дар ин бора биржаро дар шакли хаттӣ, чун қоида дар давоми 2 ҳафта то фаро расидани санаи расондани моли биржавӣ огоҳ созанд. Инчунин дар қарордоди биржавӣ ҷавобгарии тарафҳои қарордод пешбинӣ карда мешавад. Намояндаи кумитаи биржавӣ (Шӯрои директорон) ҳуқуқ доранд барои вайрон намудани қоидаи савдои биржавӣ нисбати иштирокчиёни ҷамомади биржавӣ санксияҳои зеринро татбиқ намоянд: дар ҳаҷми муқаррар намудаи Биржа м банданд; айбдорро аз ҷамомади биржавӣ берун кунанд; гунаҳкорро муваққатан ё якумра аз ҳуқуқи пешбурди савдо дар Биржаи мазкур маҳрум созанд; гунаҳкорро аз ҳуқуқи фурӯши моли мазкур дар ҷамомади биржавии мазкур маҳрум созанд; баргардондани гарави гузошташударо боздорад; молҳое, ки дар биноҳои ба биржа тааллуқдошта нигоҳ дошта мешаванд, ҳабс кунад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи биржаи молӣ ва савдои биржавӣ» аз 23 декабри соли 1991 // Манбаи дастрасӣ: URL: http://www.adlia.tj.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қоғазҳои қимматнок» аз 28 июни соли 2011 // Манбаи дастрасӣ: URL: http://www.adlia.tj.
3. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, №6, мод. 153, мод. 154; с. 2001, №7, мод. 508; с. 2002, №4, қ. 1, мод. 170; с. 2005, №3, мод. 125; с. 2006, №4, мод. 193; с. 2007, №5, мод. 356; с. 2010, №3, мод. 156; №12, қ. 1, мод. 802; с. 2012, №7, мод. 700; №12, қ. 1, мод. 1021; с. 2013, №7, мод. 504; Қонуни ҶТ аз 18.03.2015 с., № 1178.
4. Раҳимзода М.З. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, «Дониш», 2019. 228 с.
5. Сангинов Д.Ш. Мирзоев П.З. Ҳуқуқи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Душанбе: «Андалеб-Р». 2015. 600с.
6. Шонасридинов Н., Нодиров Ф.М. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Васоити таълимӣ. Қисми 1. Душанбе: Прогресс, 2009.473с.

7. Чалдаева, Л.А. Фондовая биржа. Организационно-управленческие структуры /Л.А. Чалдаева - М.: Экзамен, 2011. 320 с.
8. Бердникова, Т.Б. Рынок ценных бумаг и биржевое дело: учебное пособие / Т.Б. Бердникова. - М.: ИНФРА-М, 2013. 270 с.
9. Резго Г.Я. Биржевое дело: учебник / Г.Я. Резго, И.А.Кетова ; Под ред. Г.Я.Резго. - 2-е изд., перер. и доп. - М. : Финансы и статистика, 2012. - 288 с.
10. Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати Ҷумҳурии Тоҷикистон.Васоити таълими // Душанбе "ЭР-граф", 2014. .329 с.
11. Нодиров Ф.М., ва Боев М.Ф. Ҳуқуқи биржавӣ. Васоити таълимӣ// 2012. 150 с.

МАФҲУМИ АҲДҲОИ БИРЖАВӢ

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои асосии танзими ҳуқуқии аҳдҳои биржави, фаъолияти касбӣ ё худ миёнаравӣ дар бозори қоғазҳои қимматнок, нақш, мақсад ва вазифаҳои функсионалии иштирокчиёни аҳдҳои биржави таҳлил шудаанд.

ПОНЯТИЕ И ФУНКЦИИ БИРЖЕВЫХ СДЕЛОК

В настоящей статье проанализированы основные аспекты правового регулирования биржы, профессиональная деятельность или посредничества на рынке ценных бумаг и их роль, цель и функциональные задачи в биржевые сделки.

LEGAL REGULATION OF BROKERAGE ACTIVITIES IN THE EXCHANGE

This article analyzes the main aspects of legal regulation of the exchange, professional activity or mediation in the securities market and their role, purpose and functional tasks.

Сведения об авторе: ***Давлатзода Фирдавс Субҳон*** - магистр кафедры предпринимательского и коммерческого права юридического факультета Таджикского национального университета.**Телефон:** (+992) 904 41 45 01 (м.)

Information about the author: ***Davlatzoda Firdavs Subhon*** **–** master`s student of the Department of Business and Commercial law of the faculty of law Tajik national University. Phone: (+992) 904 41 45 01 (м.)

МАФҲУМ ВА АЛОМАТИ ҶИНОЯТҲО ДАР СОҲАИ ҲУҚУҚИ НАҚЛИЁТ

Сайдамиров Ҷ.Ҳ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ташаккулёбии давлати ҳуқуқбунёд дар омилҳое, ки бо тағйиротҳои ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоии ҷамъият алоқаманд мебошад, ба вуҷуд меояд. Аз як тараф, ҷудонопазирии ҷамъиятҳои шаҳрвандӣ ҷараёни бунёди муносибатҳои навро байни давлат ва ҷамъият мушкил мегардонад ва аз тарафи дигар бошад масъулият барои бунёди муносибатҳои нав байни давлат ва шахсият ба мақомотҳои давлатӣ вогузошта шудааст. Дар ҳолатҳои мазкур сифати кор, касбият, қонунияти фаъолияти шахсони мансабдор аз истилоҳҳое, ки дар мамлакат гузаронида мешавад, вобастагӣ дорад. Пеш аз он ки мо ҷиноятҳоро дар соҳаи нақлиёт дида бароем сараввал мо бояд ба таърих ва нақши нақлиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва манфиатнокии онро ба ҷомеа таҳлил намоем. Нақлиёти Тоҷикистон қисми ҷудонашавандаи иқтисодиёти ҷумҳурӣ аст. Аз лиҳози он, ки дар марҳилаи нави таърихии рушди иқтисодиёти кишвар инфрасохтори вуҷуддоштаи нақлиётӣ ба таъмини вазифаҳои стратегии рушди иқтисодиёт дар мавриди интиқоли дохилию берунӣ мутобиқат надошт, зарурати муайянсозии тамоюли рушди инфрасохтор дар ҳамбастагӣ бо дигар вазифаҳои стратегии тараққиёти мамлакат пеш омад. Маҷмааи нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон нақлиёти автомобилӣ, роҳи оҳан, ҳавоиро муттаҳид сохта, хоҷагии роҳҳои автомобилгардро дар бар мегирад. Вобаста ба шароити хоси табиӣ-иқлимии ҷумҳурӣ, ки 93 фоизи масоҳати онро кӯҳҳо ишғол мекунанд, нақлиёти автомобилӣ нисбат ба дигар воситаҳои нақлиёт дорои бартарияти муҳими стратегӣ, хусусан дар самти таъмини интиқоли мунтазами дохилӣ ва фарогирии ҳамаи минтақаҳои мамлакат мебошад. Инкишофи соҳаи нақлиёт дар навбати худ воситаи мусоидат ба савдои дохилӣ ва хориҷӣ буда, омили асосии рушди муносибатҳои иқтисодӣ, тиҷоратӣ ва транзитии байналмиллалии кишвар мансуб меёбад. Бинобар ин, аз марҳилаи аввали соҳибистиқлолӣ роҳбарият ва

Ҳукумати ҷумҳурӣ масъалаи ба кишвари транзитӣ табдил додани Тоҷикистонро яке аз авлавиятҳои рушд муайян намуда, дар доираи Стратегияи аз бунбасти коммуникатсионӣ баровардани Тоҷикистонро муайян намуданд, ки он дар Паёми ҳарсолаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ мегардад[1]. Стратегияи мазкур ду самти асоси фаъолияти соҳаро дар бар мегирад:

1. Ташаккули шабакаи ягонаи роҳҳои автомобилгарди дохили кишвар ва пайваст намудани он ба шоҳроҳҳои байналмилалӣ;
2. Ҳамроҳ шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конвенсия ва Созишномаҳои байналмилалӣ оид ба равобити нақлиётӣ.

Дар даҳ соли охир ҷиҳати раҳо ёфтани кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ ва баромадан ба бандарҳои обии ҷаҳонӣ 23 лоиҳаи сармоягузории давлатӣ амалӣ карда шудааст. Дар натиҷа 1650 километр роҳҳои мошингард таҷдиду бунёд гардида, 109 пул ва 27 километр нақб сохта, мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтаанд. Ҳоло дар соҳаи нақлиёт 11 лоиҳаи сармоягузории давлатӣ амалӣ шуда истодааст. Маврид ба зикр аст, ки тӯли солҳои истиқлолият дар соҳаи нақлиёт роҳбарияти Ҷумҳурии Тоҷикистон 34 созишномаи дуҷониба бо 9 давлатҳои аъзоҳои ИДМ ва 7 давлати Осиёи Марказию Аврупо имзо намуда, ба 27 созишнома ва 7 Конвенсияи байналмилалӣ дар доираи 11 ташкилот шомил шудааст. Татбиқи созишномаҳои дуҷониба дар соҳаи интиқоли байналмилалии бору мусофирон бидуни монеа амалӣ гардида, талаботҳои Созишномаҳо ба таври комил иҷро мегарданд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати татбиқи ин ҳадафҳо алъон ба 9 конвенсия ва созишномаҳои байналмилалӣ ба таври расмӣ ҳамроҳ шудааст. Яке аз проблемаҳо ин ҷавобгарӣ барои вайрон кардани қоидаҳои ҳаракат дар роҳ ва истифодаи воситаҳои нақлиёт аст, ки дар давоми солҳои тӯлони боқӣ мондааст. Зарурати муқаррар кардани ҷавобгарии ҷиноятӣ барои вайрон кардани қоидаҳои ҳаракат дар роҳ ва истифодаи воситаҳои нақлиёт аллакай дар охири асри XIX ва аввали асри XX ҳангоми сабти садамаҳои нақлиётӣ, ва муқаррар кадани оқибатҳои вазнини он яъне марги инсон ва дигар зарарҳои вазнин ба вуҷуд омадааст. Бо пайдоиши як мошини механикӣ намуди нави муносибатҳои иҷтимоӣ ба миён омад ва дар натиҷа зарурати тадбирҳои махсус барои танзими онҳо ба вуҷуд омад, зеро қисме аз ин равобитҳо бо ҷароҳатҳои шадид ва марги шадид алоқаманд буданд. Бо дарназардошти шумораи афзояндаи воситаҳои нақлиёт дар роҳҳои кишварамон, мо шумораи бештари ҳодисаҳо ва садамаҳои нақлиётиро, ки аксар вақт оқибати марговар доранд, мебинем [2]. Барои вайрон кардани қоидаҳо ва истифодаи воситаҳои нақлиёт, қонунгузор ду намуди ҷавобгариро пешбинӣ кардааст. Агар кирдори барои ҷамъият хавфнок бошад, зарар ба саломатӣ дар дараҷаи сабук ва миёна расонида шуда бошад, шахс ба ҷавобгарии маъмурӣ кашида мешавад. Дар ҳолати расонидани зарари вазнини ҷисмонӣ ё ба марги ҷабрдида оварда расонад, ҷавобгарии ҷиноятӣ ба вуҷуд меояд. Объекти таҳқиқот танзими ҳуқуқи ҷиноятӣ дар бораи вайрон кардани қоидаҳои ҳаракат дар роҳ ва истифодаи воситаҳои нақлиёт мебошад. Мавзӯи таҳқиқот муқаррароти Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки масъулиятро барои вайрон кардани қоидаҳои ҳаракат дар роҳ ва истифодаи воситаҳои нақлиётро муқаррар мекунад, дигар муқаррароти қонунгузории ҷиноӣ ва дигар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаи бехатарии истифодаи воситаҳои нақлиётро танзим мекунад. Таҳқиқоти илмӣ оид ба проблемаи таҳқиқшаванда нишон медиҳад, ки заминаи илмии муҳовимат бо ҷиноятҳо дар соҳаи истифодабарии воситаҳои нақлиёт асосан дар замони шӯравӣ гузошта шуда буд. Ҳамин тавр, ҳангоми омӯхтани ин мавзӯъ дар ҷараёни омӯзиш аз сарчашмаҳои чунин муалифон ба монанди А.И. Рарог, Н.Ю. Исоев бо дарназардошти дигаргуниҳои сершумор дар қонунгузорӣ истифода бурда метавонем. Аввалин маротиба дар Ҷумҳурии Тиҷикистон танзими ҳуқуқии истифодаи воситаҳои нақлиётро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 декабри соли 1997 "Дар бораи нақлиёт" танзим мекард, ки аз 14 майи соли 1999 аз эътибор соқит карда шуд баъд аз он, қонуни ҶТ "Дар бораи нақлиёт" 29 ноябри соли 2000 таҳти № 22 қабул карда шуд. Ҳоло бошад, Қонуни кодификатсияшуда (Кодекс) нақлиёти ҶТ аз 2 апрели соли 2020, таҳти №1689 қабул карда аз 18 боб ва 138 модда иборат буда, мавриди

танзими муносибатҳои ҷамъияти ва тартиби амалисозии фаъолиятро дар соҳаи нақлиёти автомобили қарор дорад [3]. Кодекси ҷиноятии Ҷуҳурии Тоҷикистон ҳоло амалкунанда, ки аз 21 маи соли 1998 таҳти №574 қабул карда шудааст, дар боби алоҳида яъне дар боби 23 "Ҷиноятҳо ба муқобили бехатарии ҳаракат ва истифодаи нақлиёт" бахшида шуда, 11 моддаро дар бар мегирад ва ҷиноятҳо дар соҳаи истифодаи воситаҳои нақлиёт ба вуҷудомадаро танзим мекунад. Мисол: таҳлил моддаи 211 Вайрон кардани қоидаҳои бехатарии ҳаракат ва истифодаи нақлиёти роҳи оҳан, ҳавоӣ ё обӣ [4]; Объекти ҷиноят ин муносибати ҷамъиятие мебошад, ки бехатарии ҳаракат ва ё истифодабарии нақлиётро таъмин мекунад. Ҳаёт ва ё саломатии инсон ба сифати объекти иловагӣ дониста мешавад. Предмети ҷинояти мазкур воситаҳои нақлиёте, шуда метавонад, ки дар диспозитсияи м.211 КҶ ҶТ қайд шудааст (нақлиёти роҳи оҳан, ҳавоӣ ё обӣ) [5]. Дар зери мафҳуми "нақлиёти роҳи оҳан" ҳамин воситаҳои нақлиёте фаҳмида мешавад, ки дар релс ҳаракат мекунанд, ҳамчунин ба ин намуди воситаҳои нақлиёт роҳҳои даромадгоҳи ташкилотҳои истеҳсолӣ, роҳҳои оҳани камбари таъйиноташон махсус дохил мешаванд. Ба ин воситаҳои нақлиёт локомотив, тепловоз ва ғайраҳо дохил мешаванд. Нақлиёти ҳавоӣ ин ҳамаи авиатсияи граждани (шаҳрвандӣ) ва ҳамаи воситаҳои ҳавопаймоие мебошанд, ки таъйиноти мусофиркашӣ ё боркашии шаҳрвандӣ доранд. Ба ин гурӯҳ воситаҳои нақлиёти ҳавоӣ дохил мешаванд: самалётҳо, вертолётҳо, планеру дережаблҳо, аэростатҳо ва ғайраҳо. Тобеияти идоравии воситаҳои нақлиёти дар боло нишондодашуда аҳамият надорад. Ба нақлиёти обӣ ҳамаи киштиҳои худгард, новобаста аз тобеъияташон ва бо бақайдгирии дар обанборҳо ё бандарҳои баҳрӣ тиҷоратӣ дохил мешаванд. Воситаҳои нақлиёти обие, ки худгард нестанд, лекин ба воситаи санадҳои меъёрии идоравӣ ба нақлиёти обӣ дохил карда шудаанд, предмети ҷинояти мазкур шуда наметавонанд. Киштиҳои ҳавоӣ, ҳарбӣ предмети ин ҷиноятро ташкил намекунанд, лекин вайрон кардани бехатарии ҳаракат ва истифодаи чунин воситаҳои нақлиёт аз рӯи м.390 КҶ баҳо дода мешавад. Бехатарии фаъолияти автомашина, трамвай, троллейбусҳо ё дигар воситаҳои механикии аз тарафи м.212 КҶ ҳифз карда мешавад. Тарафи объективии ҷинояти мазкурро амалҳои зерин дар бар мегирад:

- вайрон кардани қоидаҳои бехатарии ҳаракати нақлиёти роҳи оҳан, ҳавоӣ ё обӣ;
- вайрон кардани қоидаҳои бехатарии истифодаи воситаҳои нақлиёти номбаршуда;
- расонидани зарари миёна ё вазнин ба саломатии одам ё ба миқдори калон расонидани зарар ба амволи он:
- алоқаи сабаби байни кирдор ва оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок.

Диспозитсияи моддаи мазкур аз рӯи хусусияташ бланкетӣ мебошад. Дар он сухан дар бораи вайрон кардани қоидаҳои махсуси бехатарии ҳаракат ва истифодаи нақлиёт меравад. Худи ин қоидаҳо бошанд, дар меъёрҳои ҳуқуқие ҷойгир шудаанд, ки фаъолияти воситаҳои нақлиёти дар боло зикршударо ба танзим медароранд[6].

Ҳамаи санадҳои меъёрӣ идоравиро ба чор гурӯҳи асосӣ тақсим кардан мумкин аст:

- ба тартиб даровардани бехатарии ҳаракат;
- ба тартиб даровардани бехатарии истифодабарӣ;
- ба тартиб даровардани бехатарии ҳаракат ва истифодаи нақлиёт;
- меъёрҳои ба тартиб даровардани иҷозати шахсон ба кор.

Қоидаҳои бехатарии ҳаракат ва истифодаи нақлиёт дар меъёрҳои ҳуқуқии идоравӣ ба таври гуногун ифода ёфтаанд. Як гурӯҳи санадҳои меъёрӣ идоравӣ навиштаҷоти қатъӣ бошанд, гурӯҳи дигарашон навиштаҷоти қатъии манъкунӣ доранд. Вайрон кардани санадҳои меъёрӣ идоравии дар боло номбаршуда ҷавобгарии ҷиноятиро оид ба ин модда ба вуҷуд меоварад. Дар баъзе санадҳои меъёрӣ-идоравӣ ба ғайр аз навиштаҷот ва манъкунӣ боз тавсият дода мешавад. Онҳо ҳатмӣ намебошанд ва иҷро накардани чунин тавсияҳо таркиби ҷинояти мазкурро ташкил намекунанд [7]. Байни қоидаҳое, ки бехатарии ҳаракат ва истифодаи нақлиётро таъмин менамоянд, баъзе аз онҳо характери умумӣ доранд, дигар намуди қоидаҳо бошанд, характери мушаххас. Мақомоти тафтишоти пешакӣ ва суд ҳангоми баррасии ин намуди ҷиноят бояд ҳардуи қоидаҳоро ба инобат гиранд. Кирдори ба ҷамъият хавфноки содиршуда ҳамон вақт таркиби ҷиноятро ташкил мекунад, ки он қоидаҳои дар меъёрҳои ҳуқуқӣ ҷойдоштаро вайрон мекунад. Вайрон кардани чораҳои

эҳтиётии умумии қабулшуда таркиби ҷиноятро ташкил намедиҳанд. Зеро ҳангоми вайрон кардани қоидаҳои ҳаракат ва истифодаи нақлиёт, мақомоти тафтишотӣ ва суд вуҷуд доштани ҷиноятро бо ибораҳои “чораҳои эҳтиётиро надидааст”, “асосҳои чораҳои заруриро пешбинӣ накардааст” ва ғайра асоснок карда наметавонанд. Аз рӯи ҳар як парванда бояд аниқ муайян карда шавад, ки кадом қоида вайрон карда шудааст ва шахси гунаҳгор вазифадор буд, ки ин қоидаро риоя кунад. Дар зери мафҳуми “вайрон кардани қоидаҳо”, ки дар моддаи мазкур гуфта шудааст, гунаҳгорона содир кардани ҳаракатҳое, ки ба танзими ҳуқуқии бехатарии ҳаракат ва истифодаи нақлиёти роҳи оҳан, ҳавоӣ ва нақлиёти обӣ зидбуда ё ки иҷро накардани қоидаҳои бехатари фаҳмида мешавад. Вайрон кардани қоидаҳои дар қонун пешбинишуда бо роҳи беҳарактӣ содир мешавад. Аз руи беҳарактӣ вайрон кардани қоидаҳои номбаршуда фақат дар он ҳолат ҷавобгарии ҷиноятиро содир кунад. Ин ӯҳдадорӣ дар санадҳои меъёрӣ-идоравӣ муайян карда шудааст. Зеро барои ба ҷавобгарии ҷинояти аз рӯи беэҳтиёти ҷалб намудани субъекти ҷиноят ҳамчун як қисми таркибии низоми муносибатҳое, ки бехатарии ҳаракат ва истифодаи нақлиётро таъмин менамуд, чунки фаъолияти вай барои таъмини бехатари дар нақлиёти роҳи обӣ ва авиатсияи граждани равона карда шудааст. Бо баробари вайрон кардани қоидаҳои ҳаракат дар қонун, дар барои вайрон кардани қоидаҳои истифодаи нақлиёти номбаршуда сухан меравад. Мафҳуми “истифодабарии нақлиёт” аз мафҳуми “ҳаракат” васеътар мебошад. Агар раванди ҳаракати воситаи нақлиёт аз истифодабарии он ҷудонашаванда бошад, истифодабарии воситаи нақлиёт бе раванди ҳаракат ҳам (масалан, ҳангоми истгоҳ, давраи тайёрии пеш аз парвоз ва ғайра) вуҷуд дорад. Вайрон кардани қоидаҳои истифодаи нақлиёт, ки ба бехатарии он алоқаманд нест, таркиби ин ҷиноятро ташкил намекунад[8]. Дар қонун ду намуди зарар пешбинӣ шудааст: зарари ҷисмонӣ ва моддӣ. Тибқи қонунгузории ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон расонидан ба саломатии инсон зарари вазнин ё миёна мувофиқи м.м. 110 ва 111 КҶ пешбини шудааст. Зарар ба миқдори калон ворид намудани мафҳуми баҳодиҳӣ мебошад. Дар зери мафҳуми зарар ба миқдори калон расонидан ҳам зарари моддии расонидашуда ва ҳам зарар ва фаъолияти мӯътадили ҳаракат воситаҳои нақлиёти номбаршуда фаҳмида мешавад. Сиёсати давлатӣ дар соҳаи муқовимат бо ҷиноятҳое, ки ҳангоми истифодаи воситаҳои нақлиёт ба вуҷуд меоянд бояд аз ҷониби як қатор шохаҳои ҳокимият дарк карда шаванд. Бояд барномаҳо дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ вобаста ба муқовимати ҷиноятҳои нақлиётӣ қабул карда шаванд. Ҳамин тавр, дар таҳқиқоти мазкур масъалаҳои мафҳуми ҷиноятҳо дар соҳаи нақлиёт, таҳлили намудҳои бандубасти ҷиноятҳои нақлиётӣ, баррасии проблемаҳои мавҷудбуда дар ҷиноятҳои нақлиётӣ, ҷанбаҳои қонунгузорӣ, ҳуқуқтатбиққунӣ ва ташкилотии муқовимат ба ҷиноятҳо дар соҳаи нақлиёт баррасӣ карда шудаанд.

АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомали Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.
http//www.prezident.tj/node/13739.
2. Ғоибов Р. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (Қисми умумӣ) Дастури таълимӣ. Нашри 2- юм. Хуҷанд. 2007.
3. Кодекси нақлиёти ҶТ аз 2 апрели соли 2020, таҳти №1689. [Манбаи электронӣ]
4. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ].
5. Бобоҷонов И.Ҳ. Масоили мубрами бандубасти ҷиноятҳо (дар назария ва амалия): Васоити таълимию амалӣ. Дар се қисм. Қисми 2.- Душанбе: “Ямини Содиқ”, 2014.
6. Тафсир ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Муҳарири масъул Шарипов Ҳ.Ҳ. зери Роҳбари колективи муаллифон н.и.ҳ. ҳуқуқшиноси шоистаи Тоҷикистон Солиев К.Х. / Душанбе, 2005.
7. Коробеев А.И. Транспортные преступления. – СПб., 2003.
8. Сатторов Г.С., Шарипов Т.Ш. Асосҳои қонугузории ҷиноятӣ// Асосҳои давлат ва ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 1999.

МАФҲУМ ВА АЛОМАТИ ҶИНОЯТҲО ДАР СОҲАИ ҲУҚУҚИ НАҚЛИЁТ

Дар мақолаи мазкур мафҳум ва аломатҳои ҷиноятҳо дар соҳаи нақлиёт таҳлил карда шудааст. Бо дарназардошти муҳимияти мавзуъ муаллиф кӯшиш намудааст, ки бо дастрасии қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи нақлиёт, истифодаи адабиёти ҳуқуқии олимони ватанию хориҷӣ ва амалияи ҳуқуқтатбиққунӣ мафҳум ва аломатҳои ҷиноятҳоро дар соҳаи нақлиёт мавриди баррасӣ ва тадқиқ қарор

диҳад. Инчунин масъалаи асосҳои тамоюли инкишоф додани қонунгузории ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҷиноятҳо дар соҳаи нақлиёт баррасӣ шуда, барои рушд ва такмилдиҳии қонунгузории ин соҳа якчанд пешниҳодҳо ироа намудам.

Калидвожаҳо:ҷиноятҳои нақлиётӣ; бехатарии ҳаракат; истифодабарии воситаҳои нақлиёт; субъект; тарафи субъективӣ; объект; тарафи объективӣ.

ПОНЯТИЯ ТРАНСПОРТНОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ И ЕГО ПРИЗНАКОВ

В статье анализируются понятие и характеристика преступлений на транспорте. Учитывая важность темы, автор старался проанализировать и изучить использование юридической литературы отечественных и зарубежных ученых и практику право применения, понятий и признаков преступлений в сфере транспорта, с доступом к действующему законодательству Республики Таджикистан в области транспорта. Также был рассмотрен вопрос об основах тенденции развития уголовного законодательства Республики Таджикистан о преступлениях в сфере транспорта, и я внес несколько предложений по развитию и совершенствованию законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: транспортное преступление, безопасность движения, эксплуатация транспорта; субъект; субъективная сторона; объект; объективная сторона.

THE CONCEPTS OF TRANSPORT CRIME AND ITS SIGNS

This article analyzes the concept and characteristics of crimes in transport. Given the impotence of the topic, the author tried to analyze and study the use of legal literature by domestic and foreign science of law enforcement of the concepts and signs of crimes in the field of transport, with access to the current legislation of the Republic Tajikistan in the field of the transport. The issue of the foundation of the development trend of the criminal legislation of the Republic of Tajikistan on crimes in the field of transport was also considered, and I made several proposals for the development and improvement of legislation in this area.

Keywords: transport crime; traffic safety; use of vehicles; subject; subjective side; object; objective side.

Сведения об авторе*: Сайдамиров Ҷамшед Ҳайдаралиевич*-Таджикский национальный Университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** Республика Таджикистан, г.Душанбе. **Телефон:** 404888895.

Information about the author*: Saydamirov Jamshed Haydaralievich*-Tajik national University, graduate student of Law Faculty. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe city. **Phone:** 404888895.

ТАҲҚИҚ ВА ТАФТИШОТИ ПЕШАКӢ – ҲАМЧУН ШАКЛИ ТАФТИШОТИ ПЕШАКӢ

Хоҷаев А.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз марҳилаи асосии мурофиаи ҷиноятиро тафтишоти пешакӣ ташкил медиҳад. Тафтишоти пешакӣ барои муташаккилонаю мувофиқи мақсад бурдани мубориза бар зидди ҷиноятқорӣ равона карда шудааст. Тафтишоти пешакӣ давраи (марҳилаи) дуюми мурофиаи ҷиноятӣ мебошад, ки пас аз қабули қарор дар бораи оғози парвандаи ҷиноятӣ шурӯъ мешавад. Мувофиқи м. 84 Конституцсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон адолати судиро танҳо суд ба амал мебарорад, вале барои ҳамаҷониба, пурра ва объективона тафтиш кардани ҳолатҳои кор лозим меояд, ки ҳаракатҳои тафтишотӣ гузаронида шавад. Ин ҳаракатҳо асосан аз ҷамъ овардан, нигоҳ доштан, тафтиш ва баҳо додан ба далелҳо иборат мебошанд, дар якҷоягӣ мундаричаи марҳилаи тафтишоти пешакиро ташкил медиҳанд. Таҳти мафҳуми тафтишоти пешакӣ фаъолияти мақомоти таҳқиқ, муфаттиш ва прокурор оид ба ҷамъ намудан, тафтиш кардан ва баҳо додани далелҳоро мефаҳманд, ки дар асоси ин далелҳо ҳолатҳои барои парванда аҳамиятдошта бо мақсади зуд ва пурра ошкор намудани ҷиноят муайян карда шуда, шахси содиркунандаи ҷиноят ба сифати айбдоршаванда ҷалб карда шуда, чораҳо барои бартараф кардани ҷиноят, сабаб ва шароитҳои мусоидаткунанда ба содиршавии ҷиноят, инчунин чораҳо барои таъмини зарари аз ҷиноят расонидашуда, андешида мешаванд. Фаъолияти мазкур бояд бо риояи принсипи қонуният ва ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои иштирокчиёни мурофиа гузаронида шавад. Тафтишоти пешакӣ фаъолияти мақомоти таҳқиқ ва муфаттиш мебошад, ки дар рафти он дар бораи ҳодисаи ҷиноят, ҷавобгарии шахси содиркунандаи ҷиноят, инчунин дар бораи ангезаи ҷиноят, ҳолатҳое, ки ба хусусият ва дараҷаи ҷавобгарӣ таъсир мерасонанд, ҳаҷми зарари расонидашуда, сабаб ва шароитҳои мусоидаткунанда ба содир кардани

ҷиноят ва монанди инҳо, далелҳо ҷамъ, тафтиш ва баҳо дода мешаванд. Тафтишот барои он пешакӣ номида шудааст, ки он пеш аз муҳокимаи (тафтиши) парванда дар суд, гузаронида мешавад. Хулосаи мақомоти таҳқиқ ва муфаттиш дар бораи вуҷуд доштани ҳодисаи ҷиноят ва шахси содиркунандаи он барои суд танҳо фарзияи айбдоркунӣ буда, он дар маҷлиси судӣ ҳамаҷониба ва объективона тафтиш карда мешавад. Зеро танҳо суд ҳуқуқ дорад, ки шахсро дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор эътироф кунад. Суд ҳукми худро танҳо бо он далелҳое асоснок менамояд, ки дар маҷлиси судӣ онҳоро тафтиш кардааст. Аммо тафтишоти пешакие, ки тибқи риояи қатъии қонун гузаронида шудааст, омили таъминкунандаи тафтиши ҳамаҷониба, пурра ва холисонаи ҳолатҳои парванда дар маҷлиси суд буда, барои қабули ҳукми қонунӣ ва асоснок мусоидат мекунад. Чунин тавсифи марҳилаи тафтишоти пешакӣ мазмуни онро надорад, ки натиҷаи фаъолияти мақомоти тафтишоти пешакӣ танҳо барои суд мебошад. Дар тафтишоти пешакӣ мумкин аст парванда пурра ҳал гардад, он метавонад бо роҳи қабули қарор дар бораи қатъи пешбурди парванда аз рӯи асосҳои дар қонун пешбинишуда амалӣ гардад. Масалан, агар дар давраи тафтишоти пешакӣ муфаттиш ва мақомоти таҳқиқ муайян намоянд, ки айбдоршаванда гунаҳкор аст, вале мӯҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан гузаштааст ё авфи умумӣ эълон шудааст, он гоҳ айбдоршаванда бояд аз ҷазо озод карда шавад. Дар чунин ҳолат қатъи парванда доимо мазмуни ғайриқонунӣ будани оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ ё ғайриқонунӣ ба ҷавобгарӣ кашидани шахсро надорад. Қатъи парванда дар ин марҳила мумкин аст аз рӯи мавҷуд будани ҳолатҳое, ки татбиқи ҷавобгарии ҷиноятиро истисно мекунанд ё аз он озод мекунанд, ҷой дошта бошад. Назорати прокурорӣ ва судӣ аз болои қарорҳое, ки мақомоти таҳқиқ ва муфаттиш дар тафтишоти пешакӣ қабул мекунанд, ба сифати кафолати қонунӣ амалӣ гардидани тафтишоти пешакӣ хизмат мекунанд. Ба монанди дигар марҳилаҳои мурофиаи ҷиноятӣ ба тафтишоти пешакӣ низ як қатор вазифаҳо хосанд, ки онҳо аз вазифаҳои умумии мурофиаи ҷиноятӣ бармеоянд.

Ба вазифаҳои тафтишоти пешакӣ инҳо дохил мешаванд:

1) зуд ва пурра ошкор намудани ҷиноят;

2) тафтиши ҳамаҷониба, пурра ва холисонаи тамоми ҳолатҳои парвандаи ҷиноятӣ;

3) ёфтан ва сабти мурофиавии далелҳо барои истифодаи минбаъдаи онҳо дар рафти муҳокимаи судӣ;

4) таъмини қонунӣ ва асоснок ба сифати айбдоршаванда кашидан ва роҳ надодан барои ба ҷавобгарӣ кашидани шахсони бегуноҳ;

5) таъмини иштироки айбдоршаванда дар пешбурди парвандаи ҷиноятӣ ва роҳ надодан ба ӯ барои минбаъд идома додани фаъолияти ҷиноятқорона;

6) муқаррар намудани сабаб ва шароитҳое, ки барои содир кардани ҷиноят мусоидат кардаанд ва андешидани чораҳо барои бартараф намудани онҳо;

7) муайян кардани ҳаҷм ва андозаи зараре, ки аз ҷиноят расонида шудааст ва андешидани чораҳо барои таъмини баргардонии ин зарар.

Таҳлили қонунгузории мурофиавии ҷиноятии амалкунанда нишон медиҳад, ки тафтишоти пешакӣ дар ду шакл: таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ гузаронида мешавад.

Таҳқиқ - ин шакли соддакардашудаи тафтишоти пешакӣ буда, таҳқиқбаранда парвандаи ҷиноятиеро, ки тафтиши пешакии он шарт нест, анҷом медиҳад.

Тафтиши пешакӣ шакли асосии (пурраи) тафтишот буда, дар он кафолати муқарркунии ҳақиқат ва амалишавии ҳуқуқи иштирокчиёни мурофиа амалӣ мегардад.

Таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ бо чунин хусусиятҳояшон аз ҳамдигар фарқ мекунанд:

1. Аз рӯи субъектоне, ки онро мегузаронанд. Таҳқиқи парвандаи ҷиноятӣ аз ҷониби таҳқиқбаранда гузаронида мешавад. Тафтиши пешакиро бошад, муфаттиш анҷом медиҳад.

2. Вобаста ба функсияашон. Агар барои мақомоти тафтиши пешакӣ, тафтишот ягона функсияи онҳо ҳисоб равад, барои мақомоти таҳқиқ ва шахсони мансабдор (сардори қисмҳои ҳарбӣ, сардори муассисаҳои ислоҳӣ) тафтишот танҳо яке аз функсияи онҳо мебошад. Вазифаи асосии онҳо муҳофизат намудани тартибот ва бехатарии тартиботи ҷамъиятӣ иборат мебошад.

3. Мӯҳлати тафтиш. Оид ба парвандае, ки пешбурди тафтиши пешакӣ ҳатмӣ нест, пешбурди таҳқиқ бояд дар мӯҳлати на дертар аз понздаҳ шабонарӯз аз рӯзи оғози парвандаи ҷиноятӣ то рӯзи ба прокурор барои ба суд равон кардан ё то рӯзи қатъ кардани пешбурди парванда тамом карда шавад. Мӯҳлати пешбурди таҳқиқ мумкин аст аз тарафи прокурор ё муовини ӯ дароз карда шавад, вале на зиёдтар аз понздаҳ шабонарӯз.

Барои тафтиши пешакӣ қонунгузор мӯҳлатҳои мурофиавии дарозтарро муқаррар намудааст. Аз рӯи қоидаи умумӣ пешбурди тафтиши пешакии парвандаи ҷиноятӣ бояд дар мӯҳлати на дертар аз ду моҳ аз рӯзи оғози парвандаи ҷиноятӣ анҷом дода шавад. Мӯҳлати ниҳоии пешбурди тафтиши пешакии парвандаи ҷиноятӣ аз ҷониби қонунгузор муайян карда нашудааст.

4. Тобеияти тафтишотӣ. Таҳқиқи парвандаҳои ҷиноятӣ дар хусуси ҷиноятҳои пешбинишуда дар моддаҳои 119, 120, 125 қисми 1, 126, 131 қисми 1, 171, 195 қисми 4, 213 қисми 1, 230, 232, 234, 235, 237 қисми 1, 238, 242 қисми 1, 243, 244 қисми 1, 252 қисми 1, 254 қисми 1, 255 қисми 1, 256, 259 қисми 1, 286 қисми 1, 294, 341, 342 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи мақомоти таҳқиқ анҷом дода мешавад (м. 151 КМҶ ҶТ).

Боқимонда ҷиноятҳое, ки дар боло номбар нашуданд, тафтиши онҳо аз ҷониби муфаттишони мақомоти дахлдори давлатӣ гузаронида мешавад.

5. Бо шакли анҷомёбии тафтишот. Таҳқиқи ибтидоӣ бо тартиб додани фикри айбдоркунӣ ё қарори қатъ кардани парванда анҷом меёбад (м. 157 КМҶ ҶТ). Ба ғайр аз ин, таҳқиқи ибтидоӣ инчунин бо тартиб додани қарор дар бораи ба муфаттиш равон кардани парванда ҷиҳати минбаъд анҷом дордани тафтиши пешакӣ, анҷом меёбад.

Тафтиши пешакӣ бошад, бо тартиб додани фикри айбдоркунӣ ё қарор дар бораи ба суд равон кардани парвандаи ҷиноятӣ барои татбиқи чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ ё баровардани қарори қатъ кардани парвандаи ҷиноятӣ анҷом меёбад.

6. Сатҳи мустақилияти мурофиавӣ. Қонун ӯҳдадории оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ, андешидани чораҳои зарурии фаврӣ-ҷустуҷӯӣ, гузаронидани амалҳои таъхирнопазири тафтишотиро ба зимаи мақомоти таҳқиқ вогузор намудааст. Шахси таҳқиқбаранда ҳарчанд ба мисли муфаттиш функсияи тафтишотиро анҷом диҳад ҳам, вале чун муфаттиш мустақилияти мурофиавиро соҳиб набуда, қарорҳои асосиро оид ба парвандаи ҷиноятӣ дар мувофиқа бо сардори мақомоти таҳқиқ қабул мекунад.

Тамоми супоришҳои прокурор барои мақомоти таҳқиқ ҳатмӣ буда, бояд фавран иҷро карда шаванд. Ин гуна муқаррарот ҳуқуқи шахси таҳқиқбарандаро оид ба шикоят кардан аз болои супориши прокурори поёнӣ ба прокурори болоӣ инкор намекунад, вале дар ҳолати шикоят кардан низ таҳқиқбаранда ӯҳдадор аст, ки супориши прокурори поёниро иҷро кунад. Яъне, шикояти таҳқиқбаранда аз прокурор иҷро намудани супоришҳои онро боз дошта наметавонад. Шартҳои умумии тафтишоти пешакӣ аз меъёрҳои мурофиавӣ-ҷиноятие иборат мебошанд, ки дар рафти тафтиши пешакӣ ва таҳқиқ амал ва хусусиятҳои хоси онҳоро инъикос намуда, инчунин амалишавии принсипҳои мурофиавии ҷиноятиро таъмин менамоянд. Чи тавре, ки дар мавзӯҳои гузашта қайд шуда буд, тафтиши пешакӣ дар мурофиаи ҷиноятии Тоҷикистон аз тафтиши судӣ фарқ мекунад. Агар дар тафтиши судӣ қоидаҳои мубоҳисавӣ ҳукмфармо бошад, дар тафтишоти пешакӣ элементҳои мурофиаи ҷустуҷӯӣ пурзӯртаранд. Шартҳои умумии тафтишоти пешакӣ масъалаҳои зеринро дар бар мегирад: тобеияти тафтишотии парвандаҳои ҷиноятӣ; ваколатҳои прокурор, муфаттиш, сардори воҳиди тафтишот, таҳқиқбаранда ва сардори воҳиди таҳқиқ; оғоз ва мӯҳлати пешбурди тафтишоти пешакӣ; анҷоми тафтишоти пешакӣ; якҷоя ё ҷудо кардани парвандаи ҷиноятӣ; пешбурди тафтиши пешакӣ аз ҷониби гурӯҳи муфаттишон; қоидаҳои умумии пешбурди амали тафтишӣ; протоколи тафтишӣ; ҳатмӣ будани фаҳмондан ва таъмини ҳуқуқи иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ; ҳатмӣ будани баррасии дархост; норавоии фош кардани маълумоти тафтиши пешакӣ; чораҳои парасторӣ нисбати кӯдак, мӯҳтоҷон ва ҳифзи молу мулки гумонбаршуда ё айбдоршаванда; иштироки мутахассис, тарҷумон ва шахси холис ва пешниҳод ба рафъи ҳолатҳое, ки ба содир шудани ҷиноят ва дигар қонуншиканиҳо мусоидат мекунанд. Шартҳои умумии тафтишоти пешакиро ба гурӯҳҳои

гуногун ҷудо мекунанд. Оид ба гурӯҳҳо ҷудо намудани шартҳои умумии тафтишоти пешакӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ ягонафикрӣ вуҷуд надорад. Аз рӯи таҳлили фасли VII КМҶ ҶТ шартан се гурӯҳи шартҳои умумии тафтишоти пешакиро ҷудо намудан мумкин аст:

1) шартҳои умумие, ки бо интихоби субъекти тафтишот ва вазъи мурофиавии ӯ алоқаманданд;

2) таъмини ҳаматарафа, пурра, объективона ва зуддияти тафтишот;

3) таъмини ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии иштирокчиёни тафтишот алоқаманда аст.

Масъалаи мақомоти тафтишотӣ, шахсони мансабдори он ва ваколатҳои онҳо ба Қисми умумии ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ таалуқ дошта, он дар боби 4 воситаи мазкур матраҳ карда шудааст. Ба сифати шарти умумии тафтишоти пешакӣ: 1) тартиби интихоби мақомоти дахлдор аз рӯи нишонаҳои парвандаи ҷиноятӣ ё тобеяти парвандаи ҷиноятӣ; 2) қабули парвандаи ҷиноятӣ аз ҷониби мақоти тафтишот ба тобеияти худ; 3) алоқамандии байниҳамдигарии мақомоти тафтишот баромад мекунанд. Тафтиши пешакӣ шакли асосии тафтишот буда, ҳамчун фаъолияти махсуси давлатӣ аз ҷониби шахсони ваколатдоршуда (муфаттиш, прокурор) гузаронида мешавад. Дар Тоҷикистон тафтиши парвандаҳои ҷиноятӣ мутобиқи тобеияти тафтишотии пешбининамудаи КМҶ ҶТ аз ҷониби муфаттишони мақомоти прокуратура, корҳои дохилӣ, амнияти миллӣ, мубориза бо коррупсия, назорати маводи нашъаовар ва ғайра анҷом дода мешавад. Тафтиши пешакии ҳамаи парвандаҳои ҷиноятӣ, ба истисноии парвандаҳои ҷиноятӣ дар хусуси ҷиноятҳои пешбинишуда дар моддаҳои 119, 120, 125 қисми 1, 126, 131 қисми 1, 171, 195 қисми 4, 213 қисми 1, 230, 232, 234, 235, 237 қисми 1, 238, 242 қисми 1, 243, 244 қисми 1, 252 қисми 1, 254 қисми 1, 255 қисми 1, 256, 259 қисми 1, 286 қисми 1, 294, 341, 342 КҶ ҶТ, инчунин тафтиши пешакии ҳамаи парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои содиркардаи ноболиғон ё шахсоне, ки бинобар камбудии ҷисмонӣ ё рӯҳӣ наметавонанд ҳуқуқашонро ба ҳимояи худ татбиқ намоянд, ҳатмӣ мебошад. Мафҳуми тобеияти тафтиши пешакии парвандаи ҷиноятӣ дар қонун муайян карда нашудааст. Тобеияти тафтишотӣ ин маҷмӯи хусусиятҳои ҳуқуқии парвандаи ҷиноятӣ мебошад, ки аз рӯи ин хусусиятҳо дар қонуни мурофиавии ҷиноятӣ мақомоте, ки ҳуқуқи тафтиши парвандаи мушахасро дорад, муайян карда мешавад. Барои муайян кардани тобеияти тафтишотӣ ба саволи «Кадом мақомот салоҳияти тафтиши пешакии парвандаи мазкурро доранд?» ҷавоб додан лозим меояд. Ба мақомоти тафтишотӣ қонунгузор муфаттиш ва таҳқиқбарандаро дохил намудааст. Лекин сардори воҳиди тафтишот ва сардори воҳиди таҳқиқ низ метавонанд тафтишоти пешакиро анҷом диҳанд. Тақсимоти парвандаҳои ҷиноятӣ байни мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ дар асоси қоидаҳои тобеиятии муқаррар намудаи КМҶ ҶТ амалӣ карда мешавад. Дар асоси таҳлили қонуни мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бо дарназардошти назарияи илми ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ чунин аломатҳои тобеияти тафтишотии парвандаҳои ҷиноятиро ҷудо намудан мумкин аст:

1) предметӣ (гурӯҳӣ);

2) ҳудудӣ;

3) шахсӣ (алоҳида).

Тобеияти тафтишотии предметӣ - мазмуни тобеияти тафтишотии парвандаҳоро аз рӯи хусусияти ҷиноятии содиршуда, бандубасти ҷиноят муайян мекунанд. Аз рӯи ин аломат салоҳияти пешбурди тафтиши пешакии парвандаҳои ҷиноятӣ байни таҳқиқбаранда ва муфаттишони прокуратура, корҳои дохилӣ, амнияти миллӣ, мубориза бо коррупсия, назорати маводи нашъаовар муайян карда мешавад. Чунончӣ: Таҳлили қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ нишон медиҳад, ки тафтиши пешакии бештари парвандаҳои ҷиноятиро муфаттишони мақомоти прокуратура пеш мешавад (қ.2 м. 161 КМҶ ҶТ). Тафтишоти пешакии парвандаҳои ҷиноятии дар моддаҳои 119, 120, 125 қисми 1, 126, 131 қисми 1, 171, 195 қисми 4, 213 қисми 1, 230, 232, 234, 235, 237 қисми 1, 238, 242 қисми 1, 243, 244 қисми 1, 252 қисми 1, 254 қисми 1, 255 қисми 1, 256, 259 қисми 1, 286 қисми 1, 294, 341, 342 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинишуда аз ҷониби мақомоти таҳқиқ (таҳқиқбаранда) гузаронида мешавад. Тафтиши пешакии парвандаҳоро оид ба ҷиноятҳое,

ки аз тарафи хизматчии ҳарбӣ, шахси ӯҳдадори ҳарбӣ, ки ба ҷамъомади ҳарбӣ даъват мешавад, инчунин аз ҷониби ҳайати ғайринизомии Қувваҳои Мусаллаҳи Тоҷикистон вобаста ба адои вазифаи хизматӣ ё дар ҳудуди қисми ҳарбӣ содир гаштаанд, муфаттишони прокуратураи ҳарбӣ мегузаронанд (қ.4 м. 161 КМҶ ҶТ). Ин намуди тафтишро дар илми мурофиаи ҷиноятӣ ҳамчун тобеияти махсус низ ном мебаранд.Тафтиши пешакии парвандаҳоро оид ба ҷиноятҳое, ки ба муқобили амнияти ҷамъиятӣ (моддаҳои 179-182, 184, 189) ҷиноятҳо ба муқобили бехатарии ҳаракат ва истифодаи нақлиёт (м. 218), ҷиноятҳо дар соҳаи фаъолияти иқтисодӣ (м.м. 287-290), ҷиноятҳо ба муқобили амнияти иттилоотӣ (298-304), ҷиноятҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ (м.м. 305-313), ҷиноятҳо ба муқобили тартиби идоракунӣ (м.м. 335, 336) ва ҷиноятҳо ба муқобили сулҳу амнияти инсоният (м.м. 395-397) равона карда шудаанд аз тарафи муфаттишони мақомоти амнияти миллӣ гузаронида мешавад. Инчунин, тафтиши пешакии парвандаҳо оид ба ҷиноятҳое, ки ба муқобили ҳокимияти давлатӣ ва манфиатҳои хизмати давлатӣ, ки дар моддаҳои 314, 316, 319-322 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд аз тарафи муфаттишони мақомоти амнияти миллӣ гузаронида мешавад, ба шарте, ки онҳо бо тафтиши дигар парвандаҳои ҷиноятие, ки дар тобеияти тафтишии ин мақомотанд, алоқаманд бошанд. Тафтиши пешакии парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои дар моддаҳои 181, 200, 201, 202, 221, 222, 245, 246, 251, 257, 258, 261, 263-268, 273-280, 286-291, 323-325 пешбинишудаи Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин ҷиноятҳое, ки дар моддаи 161 қисмҳои 2-7 КМҶ ҶТ дарҷ нагардидаанд, аз тарафи муфаттишони мақомоти корҳои дохилӣ гузаронида мешавад. Тафтиши пешакии парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои дар моддаҳои 314, 316, 340, 346, 347, 352, 353 пешбинишудаи Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин аз тарафи муфаттишони мақомоти корҳои дохилӣ гузаронида мешавад, ба шарте, ки онҳо бо тафтиши парвандаҳои дигари ҷиноятие, ки дар тобеияти ин мақомотанд, алоқаманд бошанд (қ. 9 м. 161 КМҶ ҶТ). Оид ба парвандаҳои ҷиноятие, ки предмети онҳоро маводи нашъаовар, психотропӣ ва прекурсорҳо (моддаҳои 200, 201, 202, 2021, 2022, 2061ва 289 (нисбати контрабандаи (қочоқи) маводи нашъаовар, психотропӣ ва прекурсорҳо) Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон) ташкил медиҳад, тафтиши пешакии онҳо аз тарафи муфаттишони Агентии назорати маводи нашъаовар гузаронида мешаванд.

Тобеияти тафтишотии ҳудудӣ (маҳаллӣ). Тобеияти тафтишии парвандаҳои ҷиноятиро аз рӯи ҷойи содир кардани ҷиноят ё ҷои ошкор шудани он ва ё дар маҳалли будубоши гумонбаршуда, айбдоршаванда ё аксарияти шоҳидонро дар назар дорад. Чунончӣ, мутобиқи м. 162 КМҶ ҶТ пешбурди тафтиши пешакӣ дар маҳалле сурат мегирад, ки дар он ҷо ҷиноят содир шудааст. Лекин на ҳама вақт пайҳои ҷиноят, шоҳидон ва айбдоршаванда дар як ҳудуди муайян, ки ҷиноят содир шудааст, ҷой доранд. Бинобар ин, бо мақсади таъмини анҷоми фаврӣ, холисона ва пурра, пешбурди тафтиши пешакӣ дар ҷои ошкор шудани ҷиноят, дастгир кардани ҷинояткор, инчунин дар маҳалли будубоши гумонбаршуда, айбдоршаванда ё аксарияти шоҳидон анҷом дода шавад. Агар муфаттиш муайян кунад, ки парвандаи ҷиноятӣ аз рӯи аломати ҳудудӣ ба вай тобеият надорад, пас ӯ вазифадор аст амалҳои таъхирнопазири тафтиширо анҷом диҳад ва парвандаро барои ирсол тибқи тобеият ба прокурор супорад. Масъалаи тобеияти тафтишӣ аз тарафи прокурори маҳалле, ки дар он ҷо тафтиш шурӯъ шудааст, бояд ҳал карда шавад.

Тобеияти тафтишотии шахсӣ. Тобеияти тафтиши парванда танҳо ба субъекти ҷиноят алоқамандӣ дорад. Чунончӣ: Тафтиши пешакии парвандаҳоро оид ба ҷиноятҳое, ки аз тарафи судя, прокурор, муфаттиш ё шахси мансабдори мақомоти корҳои дохилӣ ва гумрук, агентии мубориза бо коррупсия ва назорати маводи нашъаовар содир шудаанд, инчунин нисбат ба онҳо ҳангоми иҷрои вазифаи хизматӣ содир гардидаанд, ба истиснои ҷиноятҳое, ки дар қ. 7 м. 161 КМҶ ҶТ пешбинӣ гардидаанд, муфаттишони мақомоти прокуратура мегузаронанд (қ. 3 м. 161 КМҶ ҶТ). Тафтиши пешакии парвандаҳоро оид ба ҷиноятҳое, ки аз тарафи хизматчии ҳарбӣ, шахси ӯҳдадори ҳарбӣ, ки ба ҷамъомади ҳарбӣ даъват мешавад, инчунин аз ҷониби ҳайати ғайринизомии Қувваҳои Мусаллаҳи Тоҷикистон вобаста ба адои

вазифаи хизматӣ ё дар ҳудуди қисми ҳарбӣ содир гаштаанд, муфаттишони прокуратураи ҳарбӣ мегузаронанд (қ. 4 м. 161 КМҶ ҶТ). Тафтиши пешакии парвандаҳо оид ба ҷиноятҳое, ки дар м. 245 қ. 2 б. «г», қисмҳои 3 ва 4, моддаҳои 246, 247 қ. 2 б. «г», қисмҳои 3 ва 4 ба шарте, ки ин кирдорҳо бо истифодаи ваколати мансабӣ содир шуда бошанд, моддаҳои 257, 258, 259, 2591, 260, 261, 262, 264, агар ин кирдор аз ҷониби роҳбари корхона, муассиса ва ташкилоти дигар қатъи назар аз шакли моликият содир шуда бошад, моддаҳои 265, 268, 269, 270, 271, м. 273 қ. 3 б. «в», ба шарте, ки ин кирдорҳо бо истифодаи ваколати мансабӣ содир шуда бошад, моддаҳои 274, 278, 279, 280, 287, м. 289 қ. 3 б. «б», агар ин кирдор бо истифодаи ваколатҳои мансабӣ содир шуда бошад, қ. 4, агар дар гурӯҳи муташаккил субъекти ҷинояти коррупсионӣ иштирок дошта бошад, мо. 291 қ. 2 б. «б», моддаҳои 292, 293, 295, 296, 314 -317, агар ин кирдорҳо хусусияти коррупсионӣ дошта бошанд, моддаҳои 318- 321, 323- 327, 3401, 345 қ. 3, агар ин кирдорҳо бо истифодаи ваколатҳои мансабӣ содир шуда бошанд, моддаҳои 348, 349, 359 қисмҳои 2 ва 3, ба шарте, ки ин кирдорҳо аз ҷониби субъекти ҷинояти хусусияти коррупсионидошта содир шуда бошанд, моддаҳои 360, 363 ва 391, агар ин кирдорҳо хусусияти коррупсионӣ дошта бошанд, аз тарафи муфаттишони мақомоти махсусгардонидашудаи мубориза бо коррупсия гузаронида мешавад. Тафтиши пешакии парвандаҳо дар ҳаққи судяҳо, прокурорҳо, муфаттишон, кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ (аз ҷумла кормандони мақомоти мубориза бо коррупсия), оид ба ҷиноятҳое, ки дар боло пешбинӣ шудаанд, аз тарафи муфаттишони мақомоти махсусгардонидашудаи мубориза бо коррупсия гузаронида мешавад. Дар ҳолати аз тарафи мақомоти махсусгардонидашудаи мубориза бо коррупсия ошкор намудани ҷиноятҳои номбаршуда, ки аз ҷониби хизматчиёни ҳарбӣ, инчунин ӯҳдадорони ҳарбии ба ҷамъомади ҳарбӣ даъват кардашуда содир гардида бошанд, тафтиши пешакии парвандаҳо аз тарафи муфаттишони ҳамин мақомот бурда мешавад (қ. 7 м. 161 КМҶ ҶТ). Тафтиши пешакии парвандаҳо оид ба ҷиноятҳое, ки ноболиғон ё шахсоне содир кардаанд, ки бинобар иллати ҷисмонӣ ё рӯҳӣ ҳуқуқи худро ҳимоя карда наметавонанд, аз тарафи муфаттишони мақомоти корҳои дохилӣ гузаронида мешавад(қ. 10 м. 161 КМҶ ҶТ). Мавриди зикр аст, ки мутобиқи қонуни мурофиавии ҷиноятӣ сарфи назар аз тобеияти тафтишотӣ прокурор ҳуқуқ дорад бо мақсади пурра, ҳаматарафа ва холисона анҷом додани таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ тибқи м. 168 КМҶ ҶТ ҳар як парвандаи ҷиноятиро ба истиснои парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои хусусияти коррупсионидошта аз як мақомоти таҳқиқ ё тафтиш ба дигар мақомоти таҳқиқ ё тафтишот диҳад ё таҳти тафтиши мақомоти прокуратура қарор гирад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2013.
2. Абдуллоев Н. Ҳуқуқи мурофиаи ҷиноятии советӣ. Қ. 2. Душанбе, 1985.
3. Ғозиев М.С. Мурофиаи ҷиноятӣ. Душанбе, 2009.
4. Қудратов Н.А., Холхуҷаев З.И. Ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2013.
5. Вандер М. Б. Объективизация доказывания в уголовном процессе с применением научно-технических средств. СПб., 1994.
6. Викторов Б. А. Общие условия предварительного расследования в советском уголовном процессе. М., 1971.
7. Гусева Л. Н. Подследственность и подсудность в советском уголовном процессе. М., 1974.
8. Дербенев А. П. Взаимодействие следователя с органами дознания в расследовании преступлений. М., 1983.
9. Карев Д. С. Участие общественности в расследовании и судебном разбирательстве уголовных дел. М., 1963.
10. Кокурин Г. А. Организационные основы деятельности следственно-оперативных групп. М., 1997.
11. Павлов Н. Е. Общие условия предварительного расследования (сравнительное исследование). М., 1982.
12. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Уголовный процесс. Учебник. М.: Кнорус, 2008.
13. Шадрин В.С. Обеспечение прав личности при расследовании преступлений. М., 2000.

ТАҲҚИҚ ВА ТАФТИШОТИ ПЕШАКӢ – ҲАМЧУН ШАКЛИ ТАФТИШОТИ ПЕШАКӢ

Яке аз марҳилаи асосии мурофиаи ҷиноятиро тафтишоти пешакӣ ташкил медиҳад. Тафтишоти пешакӣ барои муташаккилонаю мувофиқи мақсад бурдани мубориза бар зидди ҷиноятқорӣ равона карда шудааст. Тафтишоти пешакӣ давраи (марҳилаи) дуюми мурофиаи ҷиноятӣ мебошад, ки пас аз қабули қарор дар бораи оғози парвандаи ҷиноятӣ шурӯъ мешавад. Тафтишоти пешакӣ фаъолияти мақомоти таҳқиқ ва муфаттиш мебошад, ки дар рафти он дар бораи ҳодисаи ҷиноят, ҷавобгарии шахси содиркунандаи ҷиноят, инчунин дар бораи ангезаи ҷиноят, ҳолатҳое, ки ба хусусият ва дараҷаи ҷавобгарӣ таъсир мерасонанд, ҳаҷми зарари расонидашуда, сабаб ва шароитҳои мусоидаткунанда ба содир кардани ҷиноят ва монанди инҳо, далелҳо

ҷамъ, тафтиш ва баҳо дода мешаванд. Тафтишот барои он пешакӣ номида шудааст, ки он пеш аз муҳокимаи (тафтиши) парванда дар суд, гузаронида мешавад.
Калидвожаҳо: Кодекс, мурофиаи ҷиноятӣ, тафтишоти пешакӣ, хулосаи мақомоти таҳқиқ ва муфаттиш, назорати пракурорӣ ва судӣ.

ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЕ СЛЕДСТВИЕ – КАК ФОРМА ДОСУДЕБНЕГО РАССЛЕДОВАНИЯ

Один из основных этапов производства по уголовному делу - предварительное следствие. Предварительное расследование направлено на организацию и ускорение борьбы с преступностью. Предварительное следствие — это второй этап (стадия) уголовного дела, который начинается после принятия решения о возбуждении уголовного дела. Предварительное следствие - деятельность органа дознания и дознавателя, в ходе которой определяется преступление, ответственность виновного, а также мотив преступления, обстоятельства, влияющие на характер и степень ответственности, размер ущерба, причины и условия, способствующие совершению преступления, преступления и т.п., доказательства собираются, исследуются и оцениваются. Следствие называется предварительным, потому что оно проводится до рассмотрения (расследования) дела в суде.
Ключевые слова: Кодекс, уголовное производство, предварительное следствие, заключения следственных органов, прокуратура и судебный контроль.

PRE – TRIAL INVESTIGATION AS A FORM OF PRE- TRIAL INVESTIGATION

One of the main stages of criminal proceedings is the preliminary investigation. The preliminary investigation is aimed at organizing and accelerating the fight against crime. Preliminary investigation is the second stage (stage) of a criminal case, which begins after a decision is made to initiate a criminal case. Preliminary investigation - the activities of the body of inquiry and the interrogator, during which the crime, the responsibility of the perpetrator, as well as the motive of the crime, circumstances affecting the nature and degree of responsibility, the amount of damage are determined, reasons and conditions conducive to the commission of a crime, crime, etc., evidence is collected, investigated and evaluated. The investigation is called preliminary, because it is carried out before the consideration (investigation) of the case in court.
Keywords: Code, criminal proceedings, preliminary investigation, conclusions of investigative bodies, prosecutor's office and judicial control.

Сведения об авторе: Ходжаев Афзалшо Аскаршоевич – Таджикский национальный университет**,** магистр второго курса юридичесокго факультета. **Телефон:** 008800166

Information about the author: ***Hojaev Afzalsho Askarshoevich*** – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law. **Phone:** 008800166

АЗНАЗАРГУЗАРОНӢ

Ҷамолов Икромидин
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Азназаргузаронӣ амали тафтишие мебошад, ки аз дарки бевоситаи объектҳои муайян аз ҷониби шахсони пешбарандаи тафтишоти пешакӣ иборат буда, бо мақсади ошкор кардани осори ҷиноят ва дигар объектҳои моддӣ, муайян кардани дигар ҳолатҳои барои парванда аҳамиятнок анҷом дода мешавад. Азназаргузарониро аз рӯи омилҳои гуногун ба гурӯҳҳо ҷудо намудаанд. Чунончӣ, аз рӯи тартиб ва пайдарпайи азназаргузаронӣ, онро ба ибтидоӣ ва такрорӣ тақсим намудаанд. Аз рӯи ҳаҷм бошад, азназаргузарониро ба асосӣ ва иловагӣ ҷудо мекунанд. Таснифи маъмули азназаргузаронӣ вобаста ба объекте, ки аз назар гузаронида мешавад, мебошад. Вобаста ба объектҳои азназаргузаронанда намудҳои зерини азназаргузарониро ҷудо намудан мумкин аст: 1) азназаргузаронии ҷои ҳодиса; 2) азназаргузаронии маҳал ва бино; 3) азназаргузаронии асбобу анҷом ва ҳуҷҷатҳо; 4) азназаргузаронии ҷасад. Дар баъзе мавридҳо азназаргузаронии ҳайвонотро низ ба гурӯҳи алоҳида ҷудо мекунанд. Лекин ин намуди азназаргузаронӣ дар қонунгузории мурофиавиии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода нашудааст. Намудҳои алоҳидаи азназаргузарониро таҳлил менамоем:

1) азназаргузаронии ҷои ҳодиса. Таҳти мафҳуми ҷои ҳодиса ҷои содиршавии ҷиноят ё ҷои дигаре, ки диққати тафтишотро ҷалб кардааст (масалан, ҷои пинҳон кардани амволи дуздидашуда ё ҷасад, ки баъд аз куштор оварда шудааст) дар назар дошта шудааст.

Азназаргузаронии ҷои ҳодиса яке аз амалҳои тафтишотии маъмул ва зарурӣ мебошад, ки нисбати бештари парвандаҳои ҷиноятӣ татбиқ карда мешавад. Он ягона амали таъҷилии тафтишотие мебошад, ки то оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ онро гузаронидан мумкин аст.

2) азназаргузаронии маҳал ва бино. Амали мазкур дар ҳолатҳои зарурӣ барои муайян намудани ҳолатҳои барои парванда аҳамиятдошта (масалан, ҳангоми санҷидани алиби айбдоршаванда (яъне, ҳангоми содиршавии ҷиноят дар ҷои дигар будани айбдоршаванда ҳамчун далели бегуноҳии ӯ) муайян карда мешавад, ки шароити ҷои будаи ӯ бо нақлаш мувофиқат мекунад ё не) гузаронида мешавад.

Азназаргузаронии маҳал ва бино дорои шарт ва талаботҳои худ мебошад. Азназаргузаронии бино бо розигии шахсони дар он истиқоматкунанда дар асоси қарори суд амалӣ карда мешавад. Ҳангоми азназаргузаронии манзили истиқоматӣ бояд ҳозир будани шахси болиғи маскуни он таъмин карда шавад. Дар сурати имконнопазирии ҳозир шудани ӯ намояндагони ташкилоти манзилию коммуналӣ ё маъмурияти маҳаллӣ даъват карда мешаванд ва азназаргузаронии манзил бо риояи талаботи моддаи 13 КМҶ ҶТ амалӣ мегардад. Азназаргузаронӣ дар бинои корхона, ташкилот ва муассисаҳо бо иштироки намояндагони онҳо ва мақомоти худидораи маҳаллӣ анҷом дода мешавад. Азназаргузаронӣ дар биноҳое, ки намояндагиҳои дипломатӣ ҷойгир шудаанд, ҳамчунин дар биноҳое, ки аъзои намояндагии дипломатӣ ва оилаи онҳо истиқомат мекунанд, танҳо бо хоҳиш ё розигии намояндаи дипломатӣ ва дар ҳузури онҳо анҷом дода мешавад. Розигии намояндаи дипломатӣ ба воситаи Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон гирифта мешавад. Ҳангоми азназаргузаронӣ иштироки прокурор ва намояндаи Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатмист.

3) азназаргузаронии асбобу анҷом ва ҳуҷҷатҳо. Ду шакли чунин азназаргузаронӣ мумкин аст. Дар ҳолати аввал он мумкин аст дар рафти тафтишоти пешакӣ, ки асбобу анҷом ва ҳуҷҷатҳо гирифта шудаанд, гузаронида шавад. Дар ҳолати дуюм бошад, асбобу анҷом ва ҳуҷҷатҳои гирифташуда печонда баста ва мӯҳр гузошта шуда, баъдан он пурра азназаргузаронида шуда, дар протокол сабт карда мешавад.

4) азназаргузаронии ҷасад. Азназаргузаронии зоҳирии ҷасад одатан дар ҷои ёфт шудани ҷасад якҷоя бо азназаргузаронии ҷои ҳодиса гузаронда мешавад. Дар ҷои ҳодиса ҷасад объекти марказӣ ба ҳисоб меравад ва рафту натиҷаҳои азназаргузаронии он дар протокол сабт карда мешавад. Яъне дар чунин ҳолат азназаргузаронии ҷасад як қисми таркибии азназаргузаронии ҷои ҳодиса мебошад.

Дар ҳолате, ки агар ҷасад на дар ҷои ҳодиса, балки дар ҷои нигоҳдории ҷасадҳо (морг) аз назар гузаронда шавад, он намуди мустақили ҳаракати тафтишотӣ буда, бояд протоколи алоҳидаи азназаргузаронии ҷасад тартиб дода шавад. Азназаргузаронии ҷасад бо иштироки духтури мутахассиси соҳаи тибби судӣ ва дар сурати мавҷуд набудани чунин имконият бо иштироки духтури дигар (мутахассиси дорои таҳсилоти олии тиббӣ) дар ҳузури шахсони холис гузаронида шавад. Ҳангоми зарурат барои аз назар гузаронидани ҷасад мутахассисони дигарро низ ҷалб намудан мумкин аст. Ҷасадҳои шинохтанашуда бояд ҳатман аксбардорӣ ва дактилоскопия карда шаванд. Азназаргузаронӣ чун қоида бояд бо самти аз тарафи сар ба пойҳо сурат гирад. Зимнан, ҳолатҳои зерин бояд дақиқона таҳқиқ карда шавад: аниқ будани мавқеи ҷасад нисбати объектҳои дигари ҷои ҳодиса ва ҳолати ӯ; либосе, ки дар тани ҷасад пӯшида шудааст; предметҳое, ки он ҷо қарор дорад, қисми ҷасад, пайи захмҳои дар он; тарзи хоби ҷасад; олот ва предметҳои дар ҷои ҳодиса ёфтшуда, ки бо онҳо расонида шудани захмҳо дар назар аст. Баъди азназаргузаронӣ пайи дастони ҷасад гирифта мешавад ва худи ӯ бошад мувофиқи қоидаҳои навори тафриқавӣ (сигналетикӣ) ба акс гирифта шуда, бо ҳамон либосаш ба ҷои нигоҳдории ҷасадҳо (морг) фиристода мешавад.

Эксгуматсия. Ҳангоми зарурати аз ҷои дафн (гӯр) ҷиҳати азназаргузаронӣ берун овардани ҷасад муфаттиш қарор мебарорад. Иҷрои қарор дар бораи аз ҷои дафн (гӯр) берун овардани ҷасад (эксгуматсия) барои маъмурияти қабристон ва хешовандони наздики

фавтида ҳатмӣ мебошад. Берун овардани ҷасад аз ҷои дафн ва азназаргузаронии он бо иштироки шахсони холис ва коршиноси судии тиббӣ ва агар иштироки ӯ имконнопазир бошад бо иштироки духтури дигар сурат мегирад. Қонунгузории мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон якчанд талаботҳои азназаргузарониро муқаррар намудааст, ки риоя ва иҷрои онҳо ҳатмӣ мебошад. Азназаргузаронӣ бояд бо иштироки шахсони холис сурат гирад. Дар ҳолатҳои истисно (дар маҳалҳои душворгузар, ҳангоми мавҷуд набудани воситаҳои дахлдори иттилоот, инчунин дар ҳолатҳое, ки азназаргузаронӣ барои ҳаёт ва саломатии одамон хавфнок бошад) азназаргузаронӣ бидуни шахсони холис анҷом дода мешавад. Муфаттиш ва таҳқиқбаранда ҳуқуқ доранд барои иштирок дар азназаргузаронӣ айбдоршаванда, гумонбаршуда, ҷабрдида, шоҳид, инчунин мутахассисро ҷалб намоянд. Дар ҳолатҳои зарурӣ ҳангоми азназаргузарони андозагирӣ, аксбардорӣ, сабти овоз, ба навори видео гирифтан, нақшакашӣ ва тарҳрезӣ анҷом дода мешавад. Қолаб ва нусхаи изҳо бардошта мешаванд ва дар сурати имконпазирӣ худи из якҷоя бо асбобу анҷом ё як қисми он бо истифода аз воситаю усулҳои техникии иҷозатдодаи қонун гирифта мешавад. Азназаргузаронии изҳо ва дигар объектҳои моддии ошкоршуда дар маҳалли пешбурди амали тафтишӣ анҷом дода мешавад. Агар барои азназаргузаронӣ мӯҳлати зиёд лозим бошад ё азназаргузаронӣ дар ҷойи муайяншуда ниҳоят душвор бошад, объектҳо бояд гирифта, печонда ва мӯҳр зада, бидуни расонидани осеб ба ҷойи дигари барои азназаргузаронӣ мусоид оварда мешаванд. Ҳамаи чизҳои ҳангоми азназаргузаронӣ ошкоргардида ва гирифташуда бояд ба шахсони холис, дигар иштирокчиёни азназаргузаронӣ нишон дода шаванд.Танҳо объектҳое гирифта мешаванд, ки ба парванда дахл доранд. Объектҳои гирифташуда бастубанд ва мӯҳр карда, бо имзои муфаттиш ва шахсони холис тасдиқ карда мешаванд. Иштирокчиёни азназаргузаронӣ ҳуқуқ доранд таваҷҷӯҳи муфаттишро ба ҳамаи он чизе, ки ба ақидаи онҳо, метавонад ба дақиқ сохтани ҳолатҳои парванда мусоидат намояд, ҷалб кунанд.

Шаҳодаткунонӣ. Шаҳодаткунонӣ намуди махсуси азназаргузаронӣ мебошад, ки бо мақсади дар бадани инсон ошкор кардани нишонаҳои махсус, осори ҷиноят, захмҳои ҷисмонӣ, муайян кардани ҳолати мастӣ ё дигар хусусият ва аломатҳое, ки барои парванда муҳиманд, гузаронида мешавад, агар дар чунин ҳолат гузаронидани экспертиза талаб карда нашавад. Дар бораи гузаронидани шаҳодаткунонӣ муфаттиш қарор мебаррорад. Шаҳодаткунонӣ танҳо нисбати гумонбаршуда, айбдоршаванда, ҷабрдида ё шоҳид дар асоси меъёрҳои ахлоқӣ гузаронида мешавад. Мувофиқи қ. 3 м. 186 КМҶ ҶТ шаҳодаткунонӣ аз ҷониби муфаттиш бо иштироки шахсони холис, дар мавридҳои зарурӣ бошад, бо иштироки духтур ба ҷо оварда мешавад. Дар ҳолатҳое, ки ин амали тафтишӣ бо бараҳна кардани шахси муоинашаванда алоқаманд бошад, муоина бо иштироки шахсони холиси ҳамҷинс анҷом дода мешавад. Муфаттиш ҳангоми шаҳодаткунонии шахси ҷинси дигар иштирок намекунад, агар он бо бараҳна кардани шахс алоқаманд бошад. Дар ин сурат муоина аз ҷониби духтур бо иштироки шахсони ҳамҷинси холис анҷом дода мешавад. Дар натиҷаи шаҳодаткунонӣ дар бадани одам мавҷуд будани нишонаҳои махсус, характер ва ҷойгиршавии онҳо; ҷароҳатҳо, характер ва ҷойи паҳншавии (локализатсияи) онҳо; ҳиссачаҳои моддаҳое, ки шахси шаҳодаткунонидашаванда дар ҷои ҳодиса боқӣ гузоштааст, ё бо худ бурдааст; нишонаҳое, ки дар бораи мансубияти касбии одам, ё аз ҷониби ӯ иҷро гардидани соҳаи муайяни фаъолият гувоҳӣ медиҳанд ва монанди инҳо, муайян карда мешаванд. Мутобиқи моддаи 187 КМҶ ҶТ муфаттиш дар бораи азназаргузаронӣ ва шаҳодаткунонӣ протокол тартиб дода, дар он ҳамаи амалҳои муфаттиш, дар баробари он тамоми объектҳои ҳангоми азназаргузаронӣ ва шаҳодаткунонӣ ошкоргардида бо ҳамон пайдарҳамие, ки азназаргузаронӣ ва шаҳодаткунонӣ сурат гирифта буд ва дар ҳамон шакле, ки объекти ошкоргардида дар лаҳзаи азназаргузаронӣ ва шаҳодаткунонӣ мушоҳида шудааст, дарҷ карда мешавад.

Ба ғайр аз ҳолатҳои номбаршуда дар протокол, инчунин нуқтаҳои зерин бояд зикр карда шаванд:

- дар кадом вақт, дар чӣ хел ҳаво, дар чӣ хел рушноӣ азназаргузаронӣ ва шаҳодаткунонӣ сурат гирифт;

- кадом воситаҳои техникӣ татбиқ шуд ва натиҷаҳои он чӣ гуна аст;

- киҳо ба азназаргузаронӣ ва ё шаҳодаткунонӣ ҷалб шуданд ва моҳияти иштироки онҳо аз чӣ иборат аст;

- кадом объектҳо мӯҳр зада шудаанд ва бо кадом мӯҳр;

- ҷасад ё ашёҳое, ки барои парванда аҳамиятноканд, пас аз шаҳодаткунонӣ ба куҷо равона карда шудаанд.

Озмоиши (эксперименти) тафтишӣ. Озмоиши (эксперименти) тафтишӣ яке аз шаклҳои дар мурофиаи ҷиноятӣ татбиқ намудани методи таҳқиқи озмоишӣ мебошад, ки аз ҷониби муфаттиш бо мақсади озмоиш ва аниқ кардани маълумоти барои парванда аҳамиятдошта, бо роҳи аз нав такроркунии амалиёт, вазъият, ё ҳолатҳои дигари ҳодисаи муайян ва анҷом додани амали зарурии таҷрибавӣ, гузаронида мешавад. Ҳангоми гузаронидани ин амали тафтишотӣ имконияти дарки ягон далел, анҷом додани ҳаракати муайян, фарорасии ягон воқеа санҷида шуда, инчунин пайдарҳамии ҳодисаи рухдода ва тариқи ба вуҷуд омадани изҳо санҷида мешавад. Дар амалия озмоиши тафтишӣ бо намудҳои зерин вомехӯрад:

- муайян кардани имконияти идроки ягон факт. Ин намуди озмоиш барои санҷиши дидашаванда ва шунидашаванда будан гузаронида мешавад. Зимнан, омилҳои объективие, ки ба дарки ҳолатҳои мавриди таваҷҷӯҳи муфаттиш қарордашта таъсир мерасонанд, бояд ба назар гирифта шаванд. Дар ҳамон ҷое, ки ҳодисаи санҷидашаванда ба амал омадааст, дар ҳамон вақт, бо ҳамон равшанӣ, бо риояи ҳамон масофаи байни объектҳо гузарондани ин намуди озмоиш, мувофиқи мақсад аст.

- муайян кардани имконияти содиркунии ягон амалҳо - гузаштан аз сӯрохии муайян, баровардани ягон предметҳо, бе ёрии калид кушодани қулф ва ғайра;

- муайян кардани имконияти мавҷудияти ягон факт, ҳодиса, зуҳурот (мисол, оё ронанда дар вазъияти додашудаи роҳ, аз таъсири чароғи мошини муқобил муваққатан нобино шуда метавонист, оё дар шароити муайян худ ба худ ба амал омадани сӯзиши ягон модда мумкин аст ва ғайра) ва монанди инҳо.

Гузаронидани озмоиши тафтишӣ ба шарте мумкин аст, ки он ба саломатии иштирокчиёнаш хавфнок набошад.Ҳангоми гузаронидани озмоиши тафтишӣ бояд шахсони холис иштирок дошта бошанд. Дар сурати зарурат барои иштирок дар озмоиши тафтишӣ мумкин аст гумонбаршуда, айбдоршаванда, ҷабрдида, шоҳид, инчунин мутахассис, коршинос, шахсоне, ки амалиёти таҷрибавиро анҷом медиҳанд, ҷалб карда шаванд. Ба иштирокчиёни озмоиши тафтишӣ мақсад ва тартиби гузаронидани он фаҳмонда мешавад. Дар ҳолатҳои зарурӣ, ҳангоми озмоиши тафтишӣ андозагирӣ, аксбардорӣ, сабти овоз ва видео анҷом дода, нақшаҳо ва тарҳҳо таҳия карда мешаванд .Дар хусуси гузаронидани озмоиши тафтишӣ муфаттиш протокол тартиб медиҳад, ки дар он шароит, ҷараён ва натиҷаҳои озмоиши тафтишӣ муфассал инъикос гардида, инҳо зикр мешаванд:

- бо кадом мақсад кай ва дар куҷо ва дар кадом шароит озмоиш гузаронида шуд;

- айнан такрор кардани вазъият ва ҳолати ҳодиса дар чӣ мушаххас аён гардид;

- кадом ҳаракатҳои таҷрибавӣ, бо кадом пайдарҳамӣ, аз ҷониби кӣ ва чанд маротиба анҷом дода шуд;

- натиҷаҳои ба даст омада чӣ гунаанд.

АЗНАЗАРГУЗАРОНӢ

Дар мақолаи мазкур мафҳум ва аҳамияти ҳолатҳои зарурӣ ҳангоми азназаргузаронӣ, андозагирӣ, аксбардорӣ, сабти овоз, ба навори видео гирифтан, нақшакашӣ ва тарҳрезӣ анҷом дода мешавад. Бо дарназардошти муҳимияти мавзуъ муаллиф кӯшиш намудааст, ки бо дастрасии қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи амалҳои тафтишотӣ, истифодаи адабиёти ҳуқуқии олимони ватанию хориҷӣ ва амалияи ҳуқуқтатбиққунӣ мафҳум ва аҳамияти функсияиҳои онҳоро мавриди баррасӣ ва тадқиқ қарор диҳад.

Калидвожаҳо: азназаргузаронӣ, тафтиш, дарк, бевосита, объект, муайян, ҷониб, шахсон, пешбаранда, тафтишот, пешакӣ, иборат, мақсад, ошкор, кардан, осори ҷиноят, дигар, объектҳо, моддӣ, муайян, ҳолатҳо, парванда, аҳамиятнок.

ОСМОТР

В этой статье обсуждается концепция и важность необходимых ситуаций при измерении, фотографировании, записи, видеозаписи, планировании и проектировании. Учитывая важность темы, автор попытался рассмотреть и изучить понятие и значение их функций с учетом наличия действующего законодательства Республики Таджикистан в области следственных действий, использования юридической литературы отечественных и зарубежных ученых и исследователей. правоприменительная практика.

Ключевые слова: осмотр, следственное, действие, заключается, непосредственном, восприятии, определенных, объектов лицами, проводящим, предварительное следствие, проводится, целью, выявления, следов, преступления, других, материальных, объектов, выявления, иных обстоятельств, имеющих, значение.

OBSERVATION

This article discusses the concept and importance of necessary situations when measuring, photographing, recording, videotaping, planning and designing. Considering the importance of the topic, the author tried to review and study the concept and value of their functions with the account of the current legislation of the Republic of Tajikistan in the field of subsequent actions, the use of legal literature and literature. lawful practice.

Keywords: Review, investigative, action, which, concluded, immediate, perception, certain, objects, individuals, conducting, preliminary, investigation, carried, with, purpose, revealing, facts, crime, other, crimes, other, crimes.

Сведения об авторе: ***Джамолов Икромиддин*** **–** Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета.

Information about the author: ***Jamolov Ikromiddin*** – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law.

МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ ПРИНСИПИ ҲАҚИҚАТИ РАСМИИ ҲУҚУҚИ МУРОФИАВИИ ГРАЖДАНӢ

Ҷаъфаров У.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Баъд аз барҳамхӯрии ИҶШС ва ба даст овардани Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои давлати нав ва ҷавони мо як нигоҳи нави сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ пайдо шуд, ки бо он бояд мувофиқат мекард. Дигаргуниҳо дар шакли баамалбарории адолати судӣ оид ба парвандаҳои граждани низ лозим ва зарур буд. Барои бартараф кардани ин ҳолат 1 апрели 2008 Кодекси мурофиавии граждании ҶТ қабул гардид. Кодекси мурофиавии граждании ҶШСТ аз 28.12.1963 то 1 апрели 2008 мавриди амал қарор гирифт. Қабули кодекси нав як қатор дигаргуниҳоро дар бар мегирад. Аз ҷумла, мавриди амал қарор гирифтани принсипи "ҳақиқати расмӣ", ки мо онро мавриди таҳлил қарор додаем. Чӣ тавре ки К.В. Бубон қайд мекунад, аломати фарққунандаи мурофиаи граждани аз мурофиаи ҷиноятӣ низ дар ҳамин аст, ки тарафҳои мурофиаи граждани дар ҷамъоварӣ ва пешниҳоди далелҳо ба суд, пурра мустақиланд. Ин тафовут хусусияти ҷиддӣ дорад дар мурофиаи граждани, тавре маълум аст, вазифаи ҷамъоварии далелҳо ба тарафҳо вогузор карда шудааст. Агар яке аз тараф далелҳоро ба суд пешниҳод накунад, пас суд аслан ӯҳдадор нест, дар доираи эътимоди ботинӣ баҳо диҳад[3]. Аз нигоҳи профессор Шакарян М.С., махсусияти дарки судии ҳолатҳои парвандаи граждани дар он аст, ки он танҳо аз тарафи субъекти махсуси ҳокимияти давлатӣ, суд татбиқ мегардад ва ҳакикат дар баҳс (муборизa) ба вучуд меояд. Методи бадастоварии ҳақиқат дар мурофиаи граждани ин муборизаи тарафҳо дар шароити баробар мебошад. Суд бошад, парвандаи гражданиро дар асоси принсипи ҳақиқати расмӣ, яъне далелҳои пешниҳоднамудаи тарафҳо баррасӣ ва ҳал менамояд[4, с.54]. Власов А.А. мегӯяд, ки принсипи ҳақиқати расмӣ – муайнкунандаи фаъолияти мурофиавӣ аст. Мутобиқи принсипи мазкур судя қонунан ба меъёри ҳуқуқ такя менамояд, на ба ягон назари мухталиф, балки ба факти ҳуқуқии пурра ва дуруст муқарраршудаи муқаррароти қонунгузорӣ (дар доираи баҳодиҳии далелҳо)[5, с. 38]. Фозилов Н.Н., қайд менамояд, ки пеш аз ҳама, вобаста ба мазмуни худ принсипи ҳақиқати расмӣ, маънои ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои судро доир ба муқаррар кардани ҳолатҳое, ки барои ҳалли дурусти парванда аҳамиятноканд, дорад. Дар рафти муҳокимаи судӣ судя ӯҳдадор

аст ҳаматарафа, пурра ва холисона муайян кардани тамоми ҳолатҳои корро таъмин намояд[6, с. 42].

Назарҳои дар боло овардашуда, як қатор муқарраротҳои аввалияро дар бар мегиранд, ки бо истифода аз онҳо, қонунгузорӣ ва таҷрибаи судии замони ҳозира, мо мафҳуми принсипи ҳақиқати расмиро чунин тавсиф кардем. Принсипи ҳақиқати расмӣ муқаррароте аст, ки тибқи он парвандаи граждани аз ҷониби суд дар асоси далелҳои пешниҳоднамудаи тарафҳо ва дигар шахсони иштирокчии парвандаи граждани баррасӣ ва ҳал карда мешавад.

Хусусиятҳои зерин, хоси принсипи ҳақиқати расмӣ мебошанд:

1) Суд бо ташаббуси худ далелҳо ҷамъ намекунад;

2) Имконияти озодона мавриди истифода қарор додани воситаҳои исбот муқаррар шудааст;

3) Суд парвандаро дар доираи далелҳои ба суд пешниҳодшуда баррасӣ ва ҳал менамояд;

4) Ҳар як тараф шахсан ё тавассути намоянда танҳо он фактҳоеро исбот менамоянд, ки ба ҳайси асоси талабот ва ё норозигии ӯ баромад менамояд;

5) Амали суд аз талаби даъвогар ва норозигии ҷавобгар вобаста буда, суд парвандаро танҳо дар ҳаҷми талаботи пешниҳодгардида ҳал менамояд;

6) Агар тараф аз пешниҳоди далелҳои барои суд зарурӣ даст кашад, суд ҳуқуқ дорад парвандаро дар асоси далелҳои мавҷудбуда ҳал намояд;

Мувофиқ ба талаботи қисми 2 моддаи 13 КМГ ҶТ, ки доираи ҳуқуқҳои судро муқаррар намудааст, ки тибқи он суд мустақилият, беғаразӣ ва холисии худро нигоҳ дошта, роҳбарии мурофиаро анҷом медиҳад, ба шахсони иштирокчии парванда ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳояшонро фаҳмонда, оид ба оқибатҳои содир кардан ё накардани амалҳои мурофиавӣ огоҳ месозад, ба онҳо дар татбиқи ҳуқуқҳояшон мусоидат намуда, барои таҳқиқи ҳамаҷониба ва пурраи далелҳо, муқаррар намудани ҳолатҳои воқеӣ ва истифодаи дурусти қонунҳо ҳангоми ҳалли парвандаҳои граждани шароит фароҳам меоварад[2]. Аз рӯйи муқаррароти мазкур бармеояд, ки роҳбарии мурофиаи граждани ба зиммаи суд вогузошта мешавад, яъне роҳбарии маҷлиси судӣ, риояи тартибот, мусоидат намудан ба тарафҳо баҳри амалӣ шудани ҳуқуқ ва иҷрои ӯҳдадориҳои онҳо ба зиммаи суд вогузошта шудааст. Суд тибқи қонуни нави мурофиавии граждани далелҳоро ба ҷойи тарафҳо ҷамъ намекунад. Чун ҳангоми дарёфти далелҳо аз тарафи суд, судя ба шахси манфиатдор мубаддал мегардад ва дар ин ҳолат талаботи принсипи мубоҳисавӣ низ вайрон мегардад. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар парванда танҳо тарафҳо ва намояндагони онҳо манфиатдоранд. Аз ин рӯ тарафҳо барои расидан ба адолати судӣ, дар ҷамъоварии далелҳо талош меварзанд. Мувофиқан дар мурофиаи граждании муосир принсипи ҳақиқати объективӣ ва иштоки фаъолонаи суд хориҷ карда шудааст. Қайд кардан лозим аст, ки дар моддаи 15 кодекси мурофиавии граждании ҶШСТ соли 1963 дарҷ шуда буд, ки “суд ӯҳдадор аст, бо маводҳо ва нишондодҳои тарафҳо қонеъ нашуда, барои таҳқиқи ҳамаҷониба, пурра ва объективонаи ҳолатҳои парванда, ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои тарафҳо, тамоми чораҳои пешбиникардаи қонунро бинад”[8]. Чунин меъёр ҳоло дар давлатҳои пасошуравӣ ва ҳамсояи мо Ҷумҳурии Қирғизистон (м.15 КМГ ҶҚ) ва Ҷумҳурии Узбекистон(м.15 КМГ ҶУ) амал мекунанд. Чи хеле ки қайд кардем, масъалаи ӯҳдадории исбот дар мурофиаи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тарафҳо вобаста шудааст, ки мувофиқ ба талаботи моддаи 58 КМГ ҶТ ҳар яке аз тарафҳо ӯҳдадоранд он ҳолатҳоеро исбот кунанд, ки ҳамчун асоси талабот ва норозигии худ ҳангоми аз ҷониби тарафи дигар мавриди баҳс қарор гирифтани ин ҳолат ба он истинод менамояд, агар дар қонун тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад. Тарафе, ки ӯҳдадории худро оид ба исботи ягон ҳолат иҷро намекунад, оқибати ногувори исбот накардани ин ҳолатҳоро ба зимма дорад. Ҳолатҳои барои ҳалли дурусти парванда аҳамиятдоштаро суд дар асоси талабот ё норозигии шахсони иштирокчии парванда мутобиқи меъёрҳои ҳуқуқи моддии татбиқшаванда муайян менамояд. Шахсони ҳуқуқӣ, инчунин мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ба манфиати тасдиқ, ҳифз ва химояи ҳуқуқҳои худ, ки ҳангоми

бастани шартнома, тағйир додани шартҳои он ё бекор кардани шартнома, анҷом додани дигар аҳдҳо, ҳангоми барасмиятдарории ҳуқуқи моликият, ҳисоббаробаркуниҳои пулӣ, бақайдгирии шахси ҳуқуқӣ ё шаҳрванд ба сифати соҳибкор, ситонидани ҷарима, аз ҳисоб баровардани воситаҳои пулӣ бо тартиби бебаҳс ва ҳангоми анҷом додани дигар амали аз нигоҳи ҳуқуқӣ аҳамиятнок ба миён омадаанд, ӯҳдадоранд амали иҷрокарда ё радди иҷрои онро дар шакли ҳуҷҷате асоснок кунанд, ки ҷавобгӯи талаботи қонун, стандартҳо, намунаҳои тасдиқгардида, амалияи маъмулии муомилоти корӣ, бо таъмини реквизитҳои барои чунин ҳуҷҷатҳо зарурӣ – бланкаи фирмавӣ, санаи таҳия ё имзои ҳуҷҷат, асли будани имзои шахси мансабдор ё намоянда, мӯҳр, тартиби муқарраргардидаи дӯхт ва ҳисоби варақаҳои ҳуҷҷатҳо, бақайдгирии ҳуҷҷатҳо дар дафтари баҳисобгирии ҳуҷҷатҳо ё шартномаҳо мебошанд. Ҳангоми вайрон кардани талаботи дахлдори тасдиқи далелҳо ва гум кардани нусхаи аслии ҳуҷҷат аз ҷониби иштирокчиёни мурофиаи граждани оқибатҳои ногувори исбот нашудани тасдиқи тарафҳо оид ба ҳолатҳои воқеии парванда ба зиммаи тараф ё шахси дигари иштирокчии парванда гузошта мешавад, ки метавонист ё мебоист то оғози мурофиаи судӣ худро бо далелҳои саҳеҳ ва бешубҳа таъмин намояд[2]. Дар баробари ин ки суд дар ҷамъоварии далелҳо ширкат намекунад, суд ба далелҳои ғайрифаъол низ муносибат намекунад, зеро вазифаи суд баррасии дуруст ва саривақтии парвандаҳои граждани мебошад. Дар ин робита, дар м. 60 Кодекси мурофиавии граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст, ки суд ҳуқуқ дорад ба тарафҳо ва дигар шахсони иштирокчии мурофиа пешниҳоди далелҳои иловагиро тавсия диҳад. Дар ҳолате ки пешниҳоди далелҳои зарурӣ барои онҳо мушкил бошад, суд мутобиқи дархости онҳо дар ҷамъоварӣ ва талаб карда гирифтани далелҳо мусоидат менамояд. Дар дархост оид ба талаб карда гирифтани далелҳо бояд далелҳо, инчунин дигар ҳолатҳое, ки барои баррасӣ ва ҳалли дурусти парванда аҳамият доранд, метавонанд бо он тасдиқ ё рад карда шаванд, сабабҳое, ки ба гирифтани далелҳо монеъ шудаанд, маҳалли ҷойгиршавии онҳо зикр гардад. Суд ба тараф барои гирифтани далелҳо дархост медиҳад ё бевосита далелҳоро талаб мекунад. Шахсе, ки далелҳои талабнамудаи суд дар ихтиёраш мебошад, онро бевосита ба суд мефиристонад ё ба шахсе, ки ҷиҳати пешниҳоди он ба суд дархости дахлдор дорад, месупорад[2]. Чи хеле ки қайд кардем, суд он маводи исботкунандаро баҳо медиҳад, ки тарафҳо ва шахсони иштирокчии парванда онро пешниҳод намудаанд. Суд ба далелҳо аз рӯи эътимоди ботинии худ баҳо медиҳад, ки он ба таҳқиқи ҳамаҷониба, пурра, объективона ва бевоситаи далелҳои дар парванда мавҷуда асос меёбад. Ҳеҷ яке аз далелҳо барои суд дорои эътибори қаблан муқарраргардида намебошад. [9] Қонуни мурофиаи граждани муқаррар менамояд, ки суд ҳалномаро танҳо бо он далелҳое асоснок менамояд, ки дар маҷлиси судӣ таҳқиқ гардидаанд(қ. 2 м. 200 КМГ ҶТ)[2]. Аз рӯи қоидаи умумӣ суд бо ташаббуси худ талаб намудани далелҳоро надорад, зеро ин ба суд имконият медиҳад, ки ҳам далелҳои алоҳида гирифташуда ва ҳам маҷмӯи онҳоро беғаразона баҳогузорӣ намояд. Ҳамаи далелҳо дорои эътибори ҳуқуқии якхела мебошанд ва ба дараҷаи баробар аз ҷониби суд дар маҷлиси судӣ бояд таҳқиқ ва баҳо дода шаванд[9].

Ҳангоми баҳо додан ба далелҳо суд он вақт далелҳоро саҳеҳ эътироф менамояд, ки агар дар натиҷаи тадқиқ, муқоиса бо дигар далелҳо муайян гардад, ки маълумоти дар он мавҷуд буда, ба ҳақиқат мувофиқат менамояд. Суд наметавонад ҳолатро исботшуда ҳисоб кунад, агар он танҳо бо нусхаи ҳуҷҷат ё дигар далели хаттӣ тасдиқ гардида, асли ҳуҷҷатҳо гум шуда ё ба суд пешниҳод нашуда бошад ва нусхаи ин ҳуҷҷатҳое, ки тарафҳои баҳс пешниҳод кардаанд, якхела нестанд ва муқаррар намудани мӯҳтавои воқеии манбаи аслӣ бо кӯмаки дигар далелҳо имконнопазир мебошад. Суд уҳдадор аст натиҷаҳои баҳодиҳии далелҳоро дар ҳалнома дарҷ намояд, ки дар он асосҳо барои қабули баъзе далелҳо чун воситаи асосноккунии хулосаи суд қабул гардида, дигар далелҳоро суд рад намудааст, инчунин асосҳое, ки мутобиқи онҳо ба як далел нисбат ба далели дигар афзалият дода шудааст, зикр мегарданд Новобаста аз он, ки аксарияти олимон нақш ва аҳамияти принсипи ҳақиқати расмиро дар мурофиаи граждани баррасӣ намуда зарурати ҳатмии дарҷ намудани принсипи мазкурро дар санадҳои ҳуқуқӣ эътироф мекунанд, аммо принсипи

ҳақиқати расмӣ бевосита дар Қонунгузории МГ ҶТ дарҷ нашудааст. Ҳамин тавр, ҳар як соҳаи ҳуқуқ дорои принсипҳои махсуси худ мебошад, чунки ин шарти эътирофнамоии соҳаи ҳуқуқ дар баробари мавзӯи омӯзиш ва методҳои ҳуқуқ мебошад. Аз ин рӯ қонунгузорро мебоист дар КМГ ҶТ принсипҳои махсуси мурофиавии гражданиро дарҷ намояд ва қайд кардан лозим аст, ки таҳлили принсипхои махсуси ҲМГ ҶТ бо он душвор аст, ки конунгузор бо тартиб додани КМГ ҶТ баъзе пешравихои техникаи конунгузории навро ба назар нагирифтааст. Хамин хел фарқиятгузорӣ дар мисоли КМҶ ҶТ, КҶ ҶТ, КМ ҶТ ва дигар кодексҳои нав.

АДАБИЁТ

1) Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994. Бо тағйироту иловаҳо аз 26.09.1999, 22.06.2003 ва 22.05.2016 сол. Душанбе: "Матн" 2016.
2) Кодекси мурофиавии граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2008.
3) Бубон К.В. К вопросу о правовой категории "истина" в гражданском и уголовном процессе и ее месте в ряду правовых ценностей // Адвокат. 2012 №5
4) М.С.Шакариян. Гражданское процессуальное право России. Учебник. Москва 1999.
5) Власов А.А., Власова М.Г., Черкашин В.А. Гражданский процесс. Москва 2004.
6) Авзалов А.Х., Мирзоев С.Б., Фозилов Н.Н. Хукуки мурофиавии граждани. Душанбе 2016. С. 35-45.
7) М.С.Шакариян. Гражданское процессуальное право России. Учебник. Москва 2005.
8) Кодекси мурофиаи граждании ҶШСТ аз 28 декабри 1963, Ирфон, Душанбе 1964
9) Тафсири Кодекси мурофиавии граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. Эр-граф. 2013. 784с.
10) К.И. Комиссаров, В.М. Семенов. Советский гражданский процесс. Юридическая летература. Москва 1978.

МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ ПРИНСИПИ ҲАҚИҚАТИ РАСМИИ ҲУҚУҚИ МУРОФИАВИИ ГРАЖДАНӢ

Дар мақолаи мазкур мафҳум ва моҳияти принсипи ҳақиқати расмӣ мавриди таҳлил қарор гирифта шудааст. Бо назардошти муҳимияти мавзӯъ муаллиф кушиш кардааст, ки бо дастрасии қонунгузории амалкунандаи мурофиавии граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунгузории гузаштаи мурофиаи граждании ҶШС Тоҷикистон ва дигар адабиётҳои илмӣ, нақш ва аҳамияти принсипи ҳақиқати расмиро мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор диҳад. Аз ҷумла, принсипи ҳақиқати расмӣ ба сифати принсипи махсуси ҳуқуқи мурофиавии граждани, аз дигар мурофиаҳои ҳуқуқ бо ҳамин принсипҳои махсусаш фарқ мекунад.

Калидвожаҳо: Ҳуқуқи мурофиавии граждани, принсипҳо, мафҳуми принсип, ҳақиқат, ҳақиқати расмӣ, далел.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ПРИНЦИПА СУДЕБНОЙ ИСТИННОСТИ ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА

В статье анализируются понятие и сущность принципа судебной истины. Учитывая важность темы, автор попытался рассмотреть и проанализировать роль и значение принципа судебной истины, имея доступ к действующему гражданскому процессуальному законодательству Республики Таджикистан, ранее действовавшему гражданскому процессуальному законодательству Таджикской ССР и других научным литератур. В частности, принцип судебной истины как особый принцип гражданского судопроизводства отличается от других процессуальных действий теми же особыми принципами.

Ключевые слова: Гражданское процессуальное право, принципы, понятие принцип, истина, судебная истина, доказательства.

THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE PRINCIPLE OF JUDICIAL TRUTH OF CIVIL PROCEDURAL LAW

The article analyzes the concept and essence of the principle of judicial truth. Given the importance of the topic, the author tried to consider and analyze the role and significance of the principle of judicial truth, having access to the current civil procedural legislation of the Republic of Tajikistan, the former civil procedural legislation of the Tajikistan SSR and other scientific literatures. In particular, the principle of judicial truth as a special principle of civil proceedings differs from other procedural actions in the same special principles.

Keywords: Civil Procedural Law, principles, principle of the concept, truth, Judicial truth, evidence.

Сведения об авторе: ***Джаъфаров Умар Мухаммадович*** – Таджикский национальный Университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе. **Телефон:** 988 66 58 59.

Information about the author: ***Jafarov Umar Muhammadovich*** – Tajik national University, graduate student of Law Faculty. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe city. **Phone:** 988 66 58 59.

ПРОБЛЕМАҲОИ ҲУҚУҚИИ БАХШИШИ ҶАЗО ТИБҚИ МЕЪЁРҲОИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Шарипов Азиз
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Асосҳои институти бахшиш аз меъёрҳои ҳуқуқи давлатӣ сарчашма мегиранд. Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон субъектҳои асосии муносибатҳои татбиқи бахшишро муайян менамояд: ин Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки тибқи банди 26 моддаи 69 Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои салоҳияти тадбиқи бахшиш мебошад.

Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон – қонуни асосии давлат буда, бисёре аз муқаррароти он бевосита амал менамоянд. Аммо баъзеи онҳо аниқсозӣ ва илова намуданро талаб менамояд. Ин аз тарафи қонунгузории ҷорӣ, аз ҷумла қонунгузории ҷиноятӣ дар соҳаи бахшиш амалӣ карда мешавад. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қисми 2 моддаи 2 асос ва принсипҳои ҷавобгарии ҷиноятиро пешбинӣ намудааст. Инчунин, доираи кирдорҳое, ки ба шахсият, ҷамъият ва давлат хафв доранд ва ба ҳамчун ҷиноят ҳисобида мешаванд, инчунин намудҳои ҷазо ва чорабиниҳои дигари хислати ҳуқуқии ҷиноятӣ доштаро барои содир намудани ҷиноят низ муайян менамояд. Дар давоми таҳлили ин муқаррарот принсипи қонуният, ки дар моддаи 4 КҶ ҶТ дарҷ гардидааст, талаб менамояд, ки ҷиноятҳкории кирдор, инчунин ҷазонокии он ва оқибатҳои дигари ҳуқуқии ҷиноятӣ бояд аз тарафи Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шаванд. Чи тавре, ки ба предмети КҶ ҶТ муайян намудани ҷазонокии кирдор (намудҳо, асосҳои сарчашмавии таъйини ҷазо, озод намудан аз ҷазо) дохил мегардад, салоҳияти конституцсионии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба татбиқи бахшиш низ дар меъёрҳои қонуни ҷиноятӣ аниқ гардидааст. Дар моддаҳои 47 ва 82 КҶ ҶТ намуд ва зернамудҳои зерини бахшиш, ки мазуни онро ташкил медиҳанд, қайд гардидааст:

1) Бахшиши шахсони ба ҷазои ҷиноятӣ маҳкумшуда:

а) озод намудан аз адои минбаъдаи ҷазо;

б) ихтисори ҷазои таъйингардида;

в) ивази ҷазои таъйингардида бо ҷазои сабуктар;

г) бардоштани доғи судӣ;

2) Бахшиш шахсони ба ҷазои катл маҳкумшуда:

а) ивази қатл ба маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати муайян.

Вобаста ба ин саволе ба миён меояд, ки оё Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми татбиқи бахшиш бо намудҳои қайдгардидаи бахшиш маҳдуд мебошад, ё ин ки дар асоси салоҳияти конституцсионии худ метавонад намудҳои дигари бахшишро истифода барад? Ҷавоб гардонидан ба саволи мазкур бениҳоят муҳим аст, зеро ки дар назарияи ҳуқуқ ақидаҳое ҷой доранд, ки тибқи онҳо санади бахшиш набояд бо ягон қоидаву маҳдудиятҳо алоқаманд бошад. Чуноне, ки Ю.В.Голик қайд менамояд, «дар ҳолати беҳтарин метавон меъёрҳои мурофиавӣ, аниқтараш расмии мурофиавӣ дарҷ карда шаванд, ки онҳо ихтиёрӣ буда, хислати ҳатмии умумӣ надошта бошанд». Мо дар боло, ҳангоми таҳлил намудани мафҳуми меъёрии бахшиш ба саволи мазкур қисман ҷавоб гардонида будем. Президент, ҳамчун сарвари давлат ва шахси олимансаб бояд қонунҳои давлатро риоя намояд ва мувофиқан аз намудҳои дар қонуни ҷиноятӣ муайянгардидаи бахшиш истифода барад. Саволи дигаре ба миён меояд: магар Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад дар қатори намудҳои қайдгардида, намуди дигари бахшишро татбиқ намояд? Ҳангоми додани ҷавоб ба саволи мазкур, бояд принсипҳои танзими ҳуқуқӣ, ки дар алоҳидагӣ ва ё ҳамҷоягӣ истифода бурда мешаванд, ба назар гирифта шаванд. Қоидаи аксиомавӣ вазъи ҳуқуқии шаҳрвандонро дар асоси принсипи умумии иҷозатии ба танзимдарории ҳуқуқӣ (ба ҳар чизе ки аз тарафи қонун манъ нашудааст, иҷозат дода мешавад) муайян менамояд ва принсипи иҷозатии ба танзимдарории ҳуқуқӣ бошад (ба ҳар чизе ки аз тарафи қонун иҷозат дода шудааст, иҷозат дода мешавад) салоҳият ва вазъияти шахсони мансабдорро муайян менамояд. Ҳар як шахси мансабдор, аз он ҷумла сардори давлат бояд дар доираи салоҳиятҳои худ, ки аз тарафи қонун муайян гардидаанд, амал намоянд. Беихтиёрона васеъ намудани онҳо, ҳатто ҳангоми асоснок будани он, ба принсипҳои давлатӣ ҳуқуқбунёд ҷавобгӯй набуда, дар натиҷа ба зоҳир намудаи зулми ҳокимият оварда мерасонад. Ҳамин тавр, азбаски дар меъёрҳои қонунгузории ҷиноятӣ имконияти озод намудан аз чорабиниҳои ҳуқуқии

ҷиноятӣ тариқи бахшиш пешбинӣ нагардидааст, аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон онро амалӣ намудан низ ғайриимкон аст. Аммо зарурияти дар моддаи 83 КҶ ҶТ муқаррар намудани чунин имконият ба миён меояд.

Дар қонунгузории ҷиноятӣ якчанд намудҳои чораҳои хислати ҳуқуқии ҷиноятидошта пешбинӣ шудааст. Пеш аз ҳама, ин маҳкумкунии шартӣ мебошад. Дар моддаи 71 КҶ ҶТмуайян гардидааст, ки агар ҳангоми таъйин намудани корҳои ислоҳӣ, маҳдудият дар хизмати ҳарбӣ, маҳдудияти озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ ва ё маҳрум сохтан аз озоди ба мӯҳлати то ҳашт сол, суд ба хулосае ояд, ки ислоҳ гардидани маҳкумшуда бе адои ҳақиқии ҷазо имконпазир мебошад, суд бо қарори худ ҷазои таъйиншударо шартӣ меҳисобад. Ҳамин тавр, маҳкумкунии шартӣ ҷой доштани ҳолатҳои зеринро пешбинӣ менамояд: а) ҷазои таъйингардида, вале дар амал татбиқ нагардида; б) мӯҳлати санҷиши маҳкумшуда (аз 3 то 5 сол), дар давоми он нисбати маҳкумшуда ҳуқуқмаҳдудиятҳо (ӯҳдадориҳо) - и аз тарафи суд муайянгардида, амалӣ мегарданд. Тариқи бахшиш озод намудани маҳкумшуда аз ҷазои таъйингардида, вале дар амал татбиқ нагардида, маъно надорад; озод намудани маҳкумшуда аз реҷаи санҷишӣ метавонад маънои ичрои ҳақиқии ҷазои таъйингардидаро дошта бошад. Тариқи бахшиш озод намудан аз маҳкумкунии шартӣ низ аз тарафи тафаккури ҳуқуқии ҷомеа фаҳмида намешавад. Дар асл ин такроран нишон додани раҳмдилӣ ва одамдӯстӣ нисбати ҷиноятқор мебошад, ҳол он ки дар ҳолати ба тариқи бахшиш озод намудан аз реҷаи маҳкунии шартӣ, маҳкумшуда аз маҳдудиятҳо (ӯҳдадориҳо) – е, ки хислати ҷазогӣ надошта, балки хислати огоҳкунии махсус доранд, озод мегардад. Агар бо таври дигар гуфта гузарем, ҳуқуқмаҳдудиятҳое, ки ба огоҳсозии ҷиноят ва якҷояшавии ичтимоии маҳкумшуда дар ҷомеа равона шудаанд. Чи гуна метавон дар тафаккури ҷомеа, ба мисол, озод намудан аз реҷаи маҳкумкунии шартӣ ва ҳамзамон озод намудан аз ӯҳдории маҳкумшуда оид ба дастгирии моддии оила, ки аз тарафи суд вогузор гардидааст, асоснок намуд. Намуди дуюми чораҳои хислати ҳуқуқии ҷиноятидоштаро чораҳои мачбурии хислати тарбиявӣ дошта, ки нисбати ноболиғон мувофиқи моддаҳои 88 ва 89 КҶ ҶТ татбиқ мегарданд, ташкил медиҳанд. Чораҳои мазкур инҳоянд: огоҳнамоии ноболиғ; ба назорати волидон ва ё шахсони онҳоро ивазкунанда ва ё мақомоти махсуси давлатӣ додани он; гузоштани ӯҳдадории бартараф намудани зарари расонида; маҳдуд сохтани фароғат ва муқаррар намудани талаботи махсус нисбати рафтори ноболиғон. Дар адабиёти ҳуқуқӣ таклифҳо нисбати дар қонунгузории амалкунанда ҷой намудани муқаррароте, ки тибқи он нисбати чораҳои мачбурии хислати тарбиявидошта афв амалӣ мегардад, пешниҳод гардидаанд. Мавқеи мазкур бо манфиатҳои адолатпарварӣ асоснок карда шудааст, зеро ки ноболиғоне, ки айби онҳо аз тарафи суд ҷиддӣ баҳогузорӣ шудааст ва онҳо дар натичаи он адои ҳақиқии ҷазо намуда истодаанд, зери амали афв қарор доранд. Ба назар аст, ки чунин муқаррарот нисбати паҳн гардидани амали бахшиш нисбати чораҳои мачбурии хислати тарбиявидошта низ таъсири худро дорад.

Ба фикри мо, манфиатҳои адолатпарварӣ чунин талаб менамоянд, ки аз тарафи ноболиғон ҷиноят содир карда нашавад ва онҳо ҳаёти қонунриоякуниро пеш баранд. Чораҳои мачбурии хислати тарбиявидошта, чун маҳкумкунии шартӣ хислати на ҷазогӣ, балки хислати махсуси огоҳкунӣ доранд, аз ин сабаб дар тафаккури ҷомеа ҷой намудани чунин чолате, ки маҳкумшуда тариқи бахшиш, ба мисол, аз ҷазои ба назорати волидон додан, озод карда мешавад, бениҳоят душвор мебошад. Магар, баъд аз қарори бахшиш ноболиғ метавонад беназорат монад? Хусусияти асосӣ дар он дида мешавад, ки ҳангоми истифодаи ин чораҳо ноболиғ аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда мешавад. Истифодаи бахшиш нисбати шахсе, ки аллакай аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод гардидааст, аз он шаҳодат медиҳад, ки аслияти бахшиш тағйир ёфта, имконияти истифодабарии он нисбати ҷазоҳои маъмурӣ ва мучозоти интизомӣ пайдо мегардад, ки ин аслияти бахшишро ба пуррагӣ иваз менамояд. Чораҳои мачбурии хислати тиббидошта (моддаи 96 КҶ ҶТ), намуди сеюми чораҳои хислати ҳуқуқии ҷиноятидошта ба шумор мераванд. Онҳо инчунин бо қарори бахшиш бекор гардида наметавонанд, зеро ки таъйин ва бекор намудани онҳо дар доираи салоҳияти тиб қарор дорад ва онҳо аз ҳолати руҳии маҳкумшудагон вобаста мебошад. Дар асоси қайдгардида, чуноне ки ба мо маълум мегардад, барои ворид намудани тағйирот ба моддаи 83 КҶ ҶТ бо мақсади муайян намудани имконияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бахшиши шахсоне, ки нисбати онҳо чораҳои дигар, ба ғайр аз ҷазо, яъне чораҳои хислати ҳуқуқии ҷиноятидошта тадбиқ гардидаанд, ягон асоси ҳуқуқиву дигар ҷой надоранд.

Якум, Президент метавонад танҳо шахсеро бахшад, ки нисбати он ҳукми суд қувваи қонунии худро пайдо намудааст.

Дуюм, барои истифодабарии бахшиш бо озод намудани маҳкумшуда аз адои минбаъдаи ҷазо, ихтисори ҷазо ва ё ивази он ба ҷазои сабуктар зарур аст, ки ҳукм набояд танҳо айбдорӣ бошад, балки дар он ҷазо низ пешбинӣ гардида бошад. Тибқи қисми 5 моддаи 300 КМҶ ҶТ ҳукми айбдорӣ қабул мегардад: 1) бо таъйини ҷазое, ки аз тарафи маҳкумшуда адо мегардад; 2) бо таъйини ҷазо ва озод намудан аз адои он; 3) бе таъйини ҷазо. Дар ду ҳолати охир, аз он ҷумла дар намуди бардоштани доғи судӣ, татбиқи бахшиш ғайриимкон мебошад. Кор дар он аст, ки тибқи қисми 2 моддаи 86 КҶ ҶТ шахсе, ки аз ҷазо озод карда шудааст, доғи судӣ надошта ҳисобида мешавад. Дар адабиёт пешниҳодҳое ҷой доранд, ки тибқи онҳо ба Президент ҳуқуқи ба тариқи бахшиш озод намудан натанҳо аз ҷазои асосӣ, балки аз ҷазои иловагӣ низ, дода шавад. Пешниҳодҳои мазкур бо таҳлили муқоисавии институтҳои афв ва бахшиш, мувофиқан моддаҳои 82 ва 83 КҶ ҶТ, далелнок карда шудаанд. Ба фикри А.С.Михлин, афв метавонад доираи васеи намудҳои сабукгардонии вазъи шахсони ҷиноятсодирнамударо пешбинӣ намояд, бахусус ҳангоми афв имкони озод намудан аз ҷазои иловагӣ ҷой дорад, аммо дар татбиқи бахшиш чунин озод намудан ғайриимкон мебошад. Хулосаи мазкур дар заминаи он карда шудааст, ки моддаи 82 КҶ ҶТ озод намудан аз ҷазо ҳангоми афвро пешбинӣ намудааст, аммо моддаи 83 КҶ ҶТ чунин озоднамоиро пешбинӣ накардааст. Чуноне ки бармеояд, меъёрҳои моддаҳои 82 ва 83 КҶ ҶТ, ҳангоме, ки сухан дар бораи имконияти «озод намудан аз ҷазо» тариқи афв ва ё тариқи бахшиш меравад, дар назар мафҳуми умумии ҷазоро, ки дар моддаи 46 КҶ ҶТ қайд гардидааст, мегиранд. Дар қисми якӯми ин модда муқаррар карда шудааст, ки «ҷазо ин чораи маҷбуркунии давлатӣ буда, бо ҳукми суд таъйин мегардад». Ҷазо нисбати шахсоне, ки дар содир намудани ҷиноят айбдор шудаанд, татбиқ мегардад ва дар маҳрумӣ ва маҳдудиятҳои ҳуқуқу озодиҳои шахс, дида мешаванд. Қонунгузор ҳангоми дар моддаи 47 КҶ ҶТ пешбинӣ намудани намудҳои ҷазоҳои асосиву иловагӣ, аз мафҳуми умумии ҷазо истифода бурдааст. Ҳамин тавр, қонунгузор дар моддаи 82 КҶ ҶТ ба номуайянии ҳуқуқӣ роҳ дода, имконияти ба тариқи афв озод намудан аз ҷазои иловагиро такроран қайд намудааст: бори аввал, ҳангоми пешбинӣ намудани имконияти озод намудан аз ҷазоро дар умум, бори дуюм – озод намудан аз ҷазои иловагӣ.

Дар моддаи 83 КҶ ҶТ муқаррароти мазкур муваффақтар тартиб дода шудааст, дар он имконияти озод намудан аз ҷазо ҳамчун мафҳуми умумӣ дарҷ гардидааст. Мувофиқан Президент ба тариқи бахшиш метавонад на танҳо аз ҷазои асосӣ, балки аз ҷазои иловагӣ низ озод намояд. Хулосаи мазкур, ба ақидаи мо, нисбати чунин зернамуди бахшиш, ба мисли ихтисори ҷазо низ бояд истифода бурда шавад: он метавонад на танҳо нисбати ҷазои асосӣ, балки нисбати ҷазои иловагӣ низ истифода бурда шавад. Ба сифати шарти иловагии ҳуқуқии ҷиноятӣ барои татбиқи бахшиш ҳамчун озод намудан аз адои минбаъдаи ҷазо, ин аз тарафи маҳкумшуда адо намудани як қисми ҷазо пешбинӣ шудааст. Таҳқиқи чунин зернамуди бахшиш, ба мисли ихтисори ҷазои таъйингардида, ки дар моддаи 83 КҶ ҶТ пешбинӣ гардидааст, шавқовар мебошад. Ин зернамуди бахшиш нисбати дигар зернамудҳое, ки дар қисми 2 моддаи 83 КҶ ҶТ пешбинӣ гардидаанд, мавқеи болотарро ишғол менамояд. Ихтисори ҷазо ҳамчун зернамуди бахшиш чунин хусусиятро дорад, ки он дар меъёрҳои КҶ ҶТ бори дигар дар моддаи 82 КҶ ҶТ, ки мафҳум и мазуни афвро муайян намудааст, дида мешавад. Ба фикри мо, истилоҳи «ихтисори ҷазои таъйингардида» бояд дар мафҳуми васеътар нисбати он мафҳуме, ки дар таҷрибаи бахшиш ҷой дорад, истифода бурда шавад. Ин, дар аввал, ихтисори мӯҳлати ҷазои таъйингардида дар он ҷазоҳое, ки давомнокии вақтӣ доранд.

Дуюм, ихтисори ҷазои таъйингардида ба тариқи бахшиш дар худ имконияти, ба мисол, кам намудани ҳаҷми ҷазогии худи ҷазоро, ба мисол, ҳаҷми ҷаримаро, пешбинӣ менамояд.

Сеюм, ба фикри мо, дар доираи ин зернамуди бахшиш, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад аз баъзеи ҳуқуқмаҳдудкуниҳои ҷазо озод намояд ва ё онҳоро сабуктар намояд.

Боз як зернамуди бахшиш, ки дар қисми 2 моддаи 83 КҶ ҶТ пешбинӣ шудааст, ин ивази ҷазо ба намуди ҷазои сабуктар мебошад. Дар фарқият ба ивази қисми адо нагардидаи ҷазо ба ҷазои сабуктар, ки аз тарафи суд нисбати шахсоне, ки адои маҳдудияти озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ ва ё маҳрум сохтан аз озодиро (қисми 1 моддаи 77 КҶ ҶТ) намуда истодаанд, Президент ба тариқи бахшиш, чуноне ки ба мо пеш меояд, метавонад ҳар як ҷазоро иваз намояд. Албатта, барои ин зарур аст, ки дар рӯйхати ҷазоҳои тибқи моддаи 47 КҶ ҶТ пешбинигардида, ҷазое, ки нисбати ҷазои аз тарафи маҳкумшуда дар ҳолати пешниҳоди арзи бахшиш адо гардида истодааст, бояд ҷой дошта бошад. Дар баробари ин, бояд ба назар гирифт, ки дараҷабандии дар

ҳуқуқ дарҷгардидаи вазнинии ҷазо (моддаи 47 КҶ ҶТ) муайян карда шудааст. Аз ин сабан, ивази маҳрум сохтан аз озодӣ ба маҳдуд кардани озодӣ ва ё корҳои ислоҳӣ ба ҷарима, на ҳама вақт аз ҷониби маҳкумшуда ҳамчун ҳолати сабук гардонидани вазъи он қабул мегардад. Дар баҳсҳое, ки вобаста ба проблемаҳои бахшиш ҷой доранд, ақидае пешниҳод гардидааст, ки тибқи он барои татбиқи бахшиш дар шакли озод намудан аз адои минбаъдаи ҷазо ва ё ивази ҷазо ба ҷазои сабуктар, маҳкумшуда бояд на кам аз 1/3 ва ё 2/3 ҳиссаи ҷазои аз тарафи суд таъйингардидаро вобаста ба вазнинии ҷинояти содирнамудааш, чуноне ки дар озодгардонии шартии пеш аз мӯҳлат ҷой дорад, адо намояд. Мо бо чунин ақида розӣ буда наметавонем. Дар аввал, ин ба рақобати институтҳои бахшиш ва озодгардонии шартии пеш аз мӯҳлат оварда мерасонад, ки ин ҳолат ҳама вақт дар таҷрибаи ҳуқуқистифодабарӣ номатлуб аст. Дуюм, татбиқи ин пешниҳод ба маҳдуд сохтани салоҳияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар татбиқи бахшиш оварда мерасонад. Дар баробари ин, ҳолатҳои ҳаётие, ки ба муроҷиати маҳкумшуда бо арзи бахшиш мусоидат менамояд, дар бисёр маврид ба меъёрҳои қонун ҷой гирифта наметавонанд ва ба Президент бояд имконияти ба пуррагӣ ба назар гирифтани чунин ҳолатҳо пешниҳод карда шавад. Зернамуди дигари бахшиш, ин бардоштани доғи судӣ аз шахсе, ки адои ҷазо намудааст, мебошад. Ин зернамуд танҳо дар он ҳолатҳое истифода бурда мешавад, ки агар дар натиҷаи маҳкум шудан ва адои ҷазо намудан дар шахс доғи судӣ пайдо мешавад. Дар баробари ин, бояд ба назар гирифт, ки дар қисми маҳкумшудагон доғи судӣ тамоман пайдо намегардад ва аз ин сабаб онҳо ба бахшиши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон умедвор шуда наметавонанд. Сухан дар бораи шахсони аз ҷазо озод гардида, меравад (моддаи 84 КҶ ҶТ). Ин ҳолатҳои ба мисли озод намудан аз ҷазо бинобар сабаби тағйир ёфтани вазъият (моддаи 74 КҶ ҶТ), гузаштани мӯҳлати даъвогии таъқиби ҷиноятӣ (моддаи 81 КҶ ҶТ), қабули санади афв (моддаи 82 КҶ ҶТ) мебошанд.

Ба ақидаи мо, дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ба ном ҳамҷоякунии бахшиш, вақте ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қарори бахшиш нисбати ҳамон як шахс дар як вақт якчанд зернамуди бахшишро татбиқ менамояд, ихтисор намегардад. Ба мисол, ҳангоми озод намудан аз ҷазои асосӣ ва бинобар сабаби он, ки шахс адои ҷазо намуда ҳисобида мешавад, ба тариқи бахшиш доғи судӣ низ бардошта мешавад. Ҳамаи ин аз ҳолатҳои ҳақиқӣ, аз мавҷудият ва хислати асосҳои бахшиш вобаста мебошад. Ба ақидаи мо, барои чунин қарор маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ ҷой надоранд. Намуди мустақили институти мазкурро, бахшиши шахсони ба қатл маҳкумшуда ташкил медиҳанд. Тахмин кардан мумкин аст, ин намуди бахшиш ҳолати алоҳидаи бахшишро дар шакли ивази ҷазо ба ҷазои сабуктар, ки дар моддаи 77 КҶ ҶТ пешбинӣ гардидааст, ташкил медиҳад. Ҳақиқатан, қатл ҳамчун чораи истисноии ҷазо ба намудҳои ҷазои сабуктар иваз карда мешавад. Байни намудҳои дида баромадаи бахшиш фарқиятҳои бисёр вуҷуд доранд. Дар аввал, агар ҳангоми татбиқи бахшиш дар намуди ивази ҷазо ба ҷазои сабуктар тибқи қисми 1 моддаи 77 КҶ ҶТ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад намуд ва чораи ҷазои сабуктарро интихоб намояд, дар ин маврид қонун муқаррар менамояд, ки намуди ҷазои сабуктар ва мӯҳлати аниқи он тибқи моддаи 59 КҶ ҶТ муайян карда шавад. Дуюм, чуноне ки баъдан ба таври васеъ таҳлил карда мешавад, дар байни ин ду намуди бахшиш фарқият дар тартиби амалинамоӣ, ки асосҳои мухими татбиқи бахшишро ташкил медиҳанд, низ ҷой дорад. Сеюм, агар бахшиш дар намуди ивази ҷазо ба ҷазои сабуктар аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз қувваи қонунӣ пайдо намудани ҳукм ва ҳангоми иҷрои ҷазо татбиқ карда шавад, нисбати шахсони ба қатл маҳкумшуда он бешубҳа то оғози иҷрои ҷазо истифода бурда мешавад. Дар чунин ҳолатҳо мушкилот нисбати ҳалли боз ду проблемаи хислати ҳуқуқии ҷиноятӣ дошта ба миён меояд. Сухан дар бораи имконияти такроран бахшидани маҳкумшудагон ва инчунин ҷорӣ намудани бахшиш шартӣ мера вад. Мавқеи хосеро доир ба масъалаи мазкур А.С.Михлин ишғол менамояд. Ба имконияти такроран бахшидани маҳкумшудае, ки ба ӯ қатл ба маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати сӣ сол иваз карда шудааст, ӯ чунин менависад: «ново баста аз бахшиш, ин шахс ҳамчун ба қатл маҳкумшуда боӣ мемонад, зеро ки маҳрум сохтан аз озоди ба мӯҳлати 30 сол на аз тарафи суд, балки бар ивази қатл – тариқи бахшиш таъйин гардидааст. Аз ин сабаб, шахс ҳамчун ба қатл маҳкушуда мемонад ва муқаррароти моддаи 77 КҶ ҶТ нисбати ӯ то адои ҷазо ва ё озод намудан бо дигар асосҳо паҳн мегардад. Ихтисори мӯҳлати ҷазои чунин шахс тариқи озоднамоии шартии пеш аз мӯҳлат – тибқи моддаи КҶ ҶТ ҷой дошта метавонад. Инчунин, озоднамоии пеш аз мӯҳлат нисбати чунин шахс тибқи моддаи 79 КҶ ҶТ бинобари сабани беморӣ аз эҳтимол дур нест. Бешубҳа, дар ҳар ду ҳолат, бояд шартҳои

дар ин моддаҳо пешбинигардида, риоя карда шаванд». Бо чунин мавқеъ мо розӣ буда наметавонем. Тибқи мазмуни он, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми тадбиқи бахшиш, ҷазои аз тарафи суд таъйингардидаро бо кадом як ҷазои хурде, ки такроран ҳангоми татбиқи бахшиш предмети баррасии он буда наметавонад. Аз кадом сабаб он наметавонад предмети баррасӣ гардад, чун худи муаллиф нишон медиҳад, ҳангоми озоднамоии шартии пеш аз мӯҳлат ва озоднамоии бинобар сабаби беморӣ. Ҳангоми баррасии имконияти бахшидани такрории шахсони ба қатл маҳкумшуда, инчунин шахсони ба дигар намудҳои ҷазо маҳкумшуда бояд ба назар гирифт, ки барои татбиқи такрории бахшиш (аз ҷумла, бори дуюм, чи тавре, ки А.С.Михлин қайд менамояд) дар қонунгузории ҷиноятӣ, иҷроиши ҷазо ва дигар, маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ ҷой надоранд. Баровардани чунин маҳдудиятҳо бо роҳи шарҳ додани меъёрҳо, чи тавре ки ба мо пеш меояд, асоснок намебошанд. Дар асоси нуқтаи назари маҳдуд сохтани бахшиши такрорӣ хафви пайдарпай ва беасос татбиқгардонии институти мазкур ҷой дорад. Илова бар ин зуҳуроти манфӣ метавонад нисбати шахсони барои ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин маҳкумшуда истифода бурда шавад, зеро ки онҳо мӯҳлати тӯлонии аз озоди маҳрум сохтанро пешбинӣ намудааанд ва мувофиқан метавонанд (аз рӯи вақт) зери бахшиши такрорӣ қарор гиранд.

Бахшиш, чи тавре ки А.С.Михлин қайд менамояд, вазъи маҳкумшударо сабук менамояд, ҳангоми татбиқ нисбати шахсони ба қатл маҳкумшуда бошад – ба онҳо ҳаётро тӯҳфа менамояд. Агар ӯ боварии кардаро исбот насозад – тартиботи ҷамъиятиро даҳалона вайрон мекунад, ҷиноятҳои нав содир менамояд, пас бахшиши ӯ бархато буд. Татбиқи шартии бахшиш, чуноне ки И.Л.Марагулова меҳисобад, рафтори маҳкумшударо ислоҳ намуда, ба ислоҳи пурраи он мусоидат менамояд. Чи тавре ки М.П.Журавлёв қайд менамояд, ҷорӣ намудани бахшиши шартӣ ин талаботи ҳаёт мебошад. Агар шахси тибқи бахшиши шартӣ озодгардида, ҳангоми мӯҳлати адо накардааш ҷинояти нав содир намояд, суд ба ӯ аз рӯи қоидаҳои дар қонунгузорӣ пешбинигардида ҷазо таъйин менамояд. Дар илми ҳуқуқ чанд пешниҳодҳое нисбати тартиби амалисозии бахшиши шартӣ ҷой доранд. И.Л.Марогулова пешниҳод менамояд, ки дар фарқият аз бахшиш, ҳангоми бахшиши шартӣ на танҳо хислат ва сатҳи хафви ҷамъиятии ҷинояти содирнамуда, балки шахсияти маҳкумшуда низ ба назар гирифта шавад. Ҳангоми бахшиш шартӣ бояд мӯҳлати санҷишӣ муайян карда шавад, ки он ба мисли маҳкумкунии шартӣ набояд аз панҷ сол зиёд бошад. Мӯҳлати санҷишии муайянгардида набояд ихтисор карда шавад. Ба зиммаи бахшидашуда ӯҳдадориҳои муайяне метавонанд гузошта шаванд, ки иҷрои онҳо мебошад. Аз рӯи рафтори шартан бахшидашуда назорат бурда мешавад. Чи тавре ки ба зиммаи шартан бахшидашуда ӯҳдадориҳои муайяне гузошта мешаванд, ба мисли маҳкумкунии шартие, ки тибқи моддаҳои 76 ва 77 КҶ ҶТ ба танзим дароварда шудааст, ба сифати асосҳои бекор намудани бахшиши шартӣ – даҳалона саркашӣ кардан аз иҷрои ӯҳдадориҳои аз тарафи Президент гузошта шуда ва ё қасдан содир намудани ҷиноят, пешбинӣ мегарданд. А.С.Михлин инчунин дар бораи шартҳои бахшиш, ки ҳангоми иҷро накардани онҳо бахшиш бекор карда мешавад, суханронӣ менамояд. Аммо таваҷҷӯҳи асосӣ ба содир на кардани ҷинояти нав равона карда шудааст. Дар баробари ин пешниҳод мешавад, ки доираи ҷиноятҳое, ки барои содир намудани онҳо дар бахшиш рад карда мешавад, бо ҷиноятҳои касдӣ маҳдуд карда шавад.

Чи тавре ки ба мо пеш меояд, мавқеи охирин афзал мебошад. Аз шахси шартан бахшидашуда талаб намудани рафтори бенуқсонро талаб намудан номумкин аст, асос он ки ӯ бо фаъолияти ҷиноятӣ қатъ намуда, қасдан ҷинояти нав содир накунад. Вале, чуноне ки ба мо бармеояд, нисбати бахшиши шартии шахсони ба қатл маҳкумшуда (агар ин ҷазо тадбиқ гардад) аз мавқеи дигар назарандозӣ карда шавад. А.С.Михлин ҳалли зерини саволи оид ба шартҳои бахшиши чунин шахсонро пешниҳод менамояд: ҳангоми қасдан содир намудани ҷинояти вазнин ва ё махсусан вазнин, бахшиш бекор гардида, ҳукми қатл ба ҷо оварда шавад. Агар қасдан ҷинояти начандон вазнин ва ё миёна содир карда шавад, он гоҳ ҷазо барои ҷинояти нав бояд ба мӯҳлати камтарин (30 сол), илова карда шавад. Фикр дорем, ки ҷорӣ намудани бахшиши шартӣ, махсусан нисбати ба қатл маҳкумшудагон, самарнокии ин чораро боло бурда, тасаввуротро дар бораи беҷазогии шахсони бахшидашуда барои ҷиноятҳои аз нав содирнамудаашон аз байн мебарад, зеро маҳкумшуда мефаҳмад, ки шарти таъмини озодӣ ва ё ҳаёти ӯ танҳо бо рафтори шоста алоқаманд мебошад. Вобаста ба асоснокгардонии ин мавқеъ чанд далели дигаре овардан мумкин аст. Ин ҳам пурзӯр намудани таъсирнокии пешгирии умумии ҷиноятҳо ба пуррагӣ амалӣ намудани принсипи

адолатии иҷтимоӣ, инчунин расидани ба чунин мақсади ҷазои ҷиноятӣ, ба назар гирифтани ақидаи ҷомеа мебошанд. Ҳамин тавр, дар қисми 3 моддаи 59 КҶ ҶТ муайян гардидааст, ки нисбати шахсе ки ҳангоми адои ҷазои дар намуди маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати 25 сол таъйингардида, ҷинояти вазнин ва ё махсусан вазнин содир менамояд, озодкунии шартии пеш аз мӯҳлат татбиқ намегардад. Ҳамин тавр, ба хулосае омадан мумкин аст, ки қонунгузории ҷиноятӣ доираи бениҳоят васеи намудҳои бахшишро, ки аз онҳо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурда метавонад, пешбинӣ менамояд. Ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қонун ҳуқуқи озод намудан ҳам аз ҷазои асосӣ ва ҳам ҷазои иловагӣ, ихтисори мӯҳлати ҷазои таъйингардида, дода шудааст. Қонуни ҷиноятӣ тадбиқи такрории бахшишро нисбати ҳамон як маҳкумшуда манъ накардааст. Ҳамзамон бо мақсади ҷорӣ намудани бахшиши шартӣ, ба истиснои бахшиши шахсони ба қатл маҳкумшуда, такмилдиҳии меъёрҳои КҶ ҶТ зарур аст. Дар ҳолати аз нав содир намудани ҷинояти вазнин ва ё махсусан вазнин барои шахсони ба қатл маҳкумшуда ва тариқи бахшиш ба 25 сол маҳрум аз озодӣ бахшида шудаанд, бояд оқибатҳои ҷиддитар, аз ҷамъкунии соддаи мӯҳлати ҷазо аз рӯи маҷмӯи ҳукмҳо то 5 сол дида, пешбинӣ карда шаванд. Шахсони мазкур дар ин ҳолатҳо низ ҳуқуқи ба озодкунии шартии пеш аз мӯҳлатро аз даст медиҳанд. Ин ба сифати воситаи иловагии ҳуқуқии пешгирии содир намудани ҷиноят аз тарафи шахсоне, ки ҷазои қатл ба маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати муайян иваз карда шудааст. Барои ҷорӣ намудани бахшиши шахсоне, ки нисбати онҳо чораҳои дигари хислати ҳуқуқии ҷиноятидошта (маҳкумкунии шартӣ, чораҳои маҷбурии хислати тарбиявидошта ва чораҳои маҷбурии хислати тиббидошта), ки дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд, асосҳои иҷтимоии ҳуқуқӣ ҷой надоранд.

АДАБИЁТ

1. Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994. Душанбе, 2016.
2. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон 21 майи соли 1998. Душанбе, 2019.
3. Астемиров З.А. Проблемы уголовной ответственности и наказания. Махачкала, 2013. С.23.
4. Голик Ю.В. Уголовно-правовое стимулирование позитивного поведения: вопросы теории. – Новосибирск, 1992. С.44.
5. Гречишкин Ю.Н., Старков О.В. Предупреждение девиантного и преступного поведения несовершеннолетних. Краснодар. 2004. С.10.
6. Елисеева Н.В., Михлин А.С. Помилование в Российской Федерации. М.2001. С.42.
7. Елисеева Н.В., Михлин А.С. Помилование в Российской Федерации. М. 2001. С. 35.
8. Елисеева Н.В., Михлин А.С. Помилование в Российской Федерации. М. 2001. С. 38.
9. Зельдов СИ. Освобождение от наказания и от его отбывания. М. 1982. С.37.
10. Курс российского уголовного права. Общая часть / Под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. М. 1999. С.160.
11. Марогулова И.Л. Амнистия и помилование в российском законодательстве. М. 1998. С.64.
12. Марогулова И.Л. Амнистия и помилование в российском законодательстве. М. 1998. С. 71.
13. Мельниченко А.Б., Радачинский С.Н. Уголовное право. Общая часть. Ростов-на-Дону, 2002. С.289.
14. Михлин А.С. Смертная казнь: вчера, сегодня, завтра. М. 1997. С.60.
15. Практический комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под общей ред. Х.Д. Аликперова и Э.Ф. Побегайло. М. 2001. С.219.
16. Практический комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под общей ред. Х.Д. Аликперова и Э.Ф. Побегайло. М. 2001. С. 212.

ПРОБЛЕМАҲОИ ҲУҚУҚИИ БАХШИШИ ҶАЗО ТИБҚИ МЕЪЁРҲОИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои муҳими қонунгузории ҷиноятӣ, яъне проблемаҳои ҳуқуқии бахшиши ҷазо тибқи меъёрҳои қонунгузории ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Бояд қайд намуд, ки тартиб додани мафҳуму маънои бахшиш ҳамчун вазифаи муҳими таҳқиқи илмӣ башумор меравад. Дар асоси омӯзиши адабиёти илмии соҳа ва қонугузории амалкунандаи ҷиноятӣ бахшиши ҷазо тибқи қонунгузории ҶТ мавриди таҳлилу барраси қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: қонунгузории ҷиноятӣ, ҷазо, бахшиши ҷазо, ҷиноят, институти ҳуқуқ, муносибатҳои ҷамъиятӣ.

ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОМИЛОВАНИЕ В СООТВЕТСТВИИ С НОРМАМИ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В этой статье основное внимание уделяется одному из наиболее важных вопросов уголовного права - правовые проблемы помилование в соответствии с нормами уголовного законодательство Республики Таджикистан. Следует отметить, что разработка концепции прощения - важная задача научных исследований.

На основании изучения научной литературы в данной области и действующего уголовного законодательства, амнистия была проанализирована в соответствии с законодательством Республики Таджикистан.
Ключевые слова: уголовное право, наказание, помилование, преступление, правовые институты, общественные отношения.

LEGAL PROBLEMS OF PARDON IN ACCORDANCE WITH THE NORMS OF CRIMINAL LAW OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article focuses on one of the most important issues of criminal law - legal problems of pardon in accordance to the norms of criminal law of the Republic of Tajikistan. It should be noted that the development of a forgiveness concept is an important task of scientific research. Based on the study of scientific literature in this area and the current criminal law, amnesty was analyzed in accordance with the legislation of the Republic of Tajikistan.
Keywords: criminal law, punishment, pardon, crime, legal institutions, public relations.

Сведения об авторе: ***Шарипов Азиз*** – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета.

Information about the author: ***Sharipov Aziz*** – Tajik national University, second-year master`s student of Faculty of Law.

ДАР БОРАИ УСУЛҲОИ ТАНЗИМИ МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ

Эмомалиев Дустмурод
Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон

Усули танзими ҳуқуқӣ яке аз унсурҳои муайянкунандаи ҳуқуқи граждани мебошад, аммо масъалаҳои марбут ба омӯзиши ин категорияҳои ҳуқуқ, дар байни олимони граждани ниҳоят каманд ва аз ин рӯ, таваҷҷӯҳи илмиро ба вуҷуд меоранд. Дар илм оид ба усулҳои танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ ягонагие вуҷуд надорад, ки шояд, бо он далел шарҳ дода мешавад, ки ин яке аз масъалаҳои баҳсталаби ҳуқуқи граждани мебошад. Албатта, набудани чунин розигӣ ихтилофи беохирро ба вуҷуд меорад ва ғояҳо ва мафҳумҳои илмиро ташаккул медиҳад, ки дидгоҳҳои субъективиро инъикос мекунад, зеро усули танзим ба рақам тааллуқ дорад. Аммо сарфи назар аз фарқиятҳо дар баҳс ҳама розӣ ҳастанд, ки усули танзими ҳуқуқӣ чунин усули таъсиррасонӣ (бо ёрии қонун амалӣ мешавад), ки ҳадафи он содир намудани амалҳо ба манфиати ҷомеа мебошад. Баъзеҳо чунин мешуморанд, ки категорияи усули танзими ҳуқуқӣ барои тавсифи таъсири танзим ба муносибатҳои ҷамъиятӣ истифода мешавад. Вобаста аз намуди охирин, фарқ мекунанд: усули умумии (умумии ҳуқуқии) танзим, ки таъсири танзими қонунро дар маҷмӯъ тавсиф мекунад; усули саноат (дар тамоми соҳа), ошкор кардани хусусиятҳои танзими соҳаи алоҳидаи ҳуқуқи намуди муносибатҳои ичтимоӣ; усули танзими муайяннамуда ё мачмӯи муносибатҳо аз ҷониби муассисаи ҳуқуқӣ ва усули танзим, ба меъёри ҳуқуқии алоҳида хос аст. Дигарон аз нуқтаи назаре дифоъ мекунанд, ки мутобиқи он усул маҷмӯи техника, воситаҳо ва роҳҳои таъсиррасонӣ ба қонун дар бораи муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад. Дигарон мегӯянд, ки усули танзими ҳуқуқӣ маҳз чунин усули танзими ҳуқуқӣ маҳз чунин усули таъсиррасонӣ ба рафтори одамон мебошад, ки бо татбиқи волоияти қонун дар муносибатҳои ҳуқуқӣ алоқаманд аст. Бояд гуфт, ки муносибатҳои гуногуни ичтимоие, ки ба соҳаи танзими ҳуқуқӣ дохил карда шудаанд, боиси фарқияти усулҳо ва воситаҳои таъсири ҳуқуқӣ мегарданд. Яке аз сабабҳои ин махсус аст арзиши категорияи ҳуқуқии омӯхташуда барои системаи ҳуқуқии граждани, ки бо зарурати дарки моҳияти усулҳо ва воситаҳое, ки бевосита ба муносибатҳои ичтимоӣ таъсир мерасонанд, алоқаманд аст. Дар назарияи ҳуқуқ оид ба таърифи усули танзими ҳуқуқии муносибатҳои ичтимоӣ андешаҳои гуногун баён карда шудаанд. Ҳамин тавр, усули танзими ҳуқуқӣ «маҷмӯи усулҳо ва воситаҳои ҳуқуқие мебошад, ки тавассути он қонунӣ мебошад таъсир дар ин самти муносибатҳо »[1. С. 215]. Барои он ки таъсир ба мавзӯи танзим таъсирбахш бошад, бояд воситаҳое истифода шаванд, ки ба хусусияти муносибатҳои танзимшаванда мувофиқат кунанд. Бо вуҷуди ин, муносибати умум қабулшуда ба муайян кардани мафҳуми метод ягон танзими ҳуқуқӣ вуҷуд надорад. Дар асарҳои илмии В.Ф. Яковлев ба хусусиятҳои хоси усули ҳуқуқии граждани

ишора мекунад: ҳуқуқ ба тақсим, ташаббуси ҳуқуқӣ, баробарии ҳуқуқии субъектҳо. Тибқи гуфтаи олим, «усули ҳуқуқии граждани роҳест таъсир ба муносибатҳо, ки ҷоиз аст, тавсиф карда мешавад додани субъектҳо дар асоси баробарии ҳуқуқии онҳо бо қобилияти ҳуқуқи моликият, салоҳият ва ташаббус, таъсиро таъмин мекунад муносибатҳои ҳуқуқие, ки ба истиқлолияти ҳуқуқии тарафҳо асос ёфтаанд »[9. С. 69]. Гуфтаҳои боло танҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки шаҳрвандии муосир илми ҳуқуқшиносӣ, ки бо афзоиши таваҷҷӯҳ ба таҳқиқот тавсиф мешавад мафҳумҳои усулҳои танзими ҳуқуқи граждани мебошад. Албатта, ягон соҳаи ҳуқуқ вуҷуд надорад, ки танҳо бо як усули танзими ҳуқуқӣ сохта шудааст. Ҳамин тавр, агар дар бахшҳои давлатӣ усулҳои қудрат ва тобеъият, дастурамалҳо ва манъкуниҳо ҳукмфармо бошанд, пас иҷозат ва ҳуқуқи додани хоси ҳуқуқи хусусӣ мебошанд, яъне. фароҳам овардани имкониятҳо барои истифодаи воситаҳои гуногуни ба даст овардани натиҷаҳои қонунӣ. Дар айни замон, баъзеҳо чунин мешуморанд, ки танҳо як усули танзими ҳуқуқӣ ба ҳар як соҳаи ҳуқуқ хос аст, дигарон дар бораи якчанд усул сухан меронанд ва баъзеи дигар чунин мешуморанд, ки усул болотар аз табиати соҳавӣ мебошад. Бо ин равиш, мафҳуми умумии усул бо нуқтаи назари ягонаи он аз нуқтаи назари ҳуқуқи шаҳрвандӣ иваз карда мешавад. Қонуни шаҳрвандӣ, ки соҳаи пешбарандаи ҳуқуқ мебошад, ду усули танзими ҳуқуқиро истифода мебарад: императивӣ ва диспозитивӣ. Аз ҷумла, усули қудрат - тобеият (усули тобеъият) ва усули баробарии иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ (усули ҳамоҳангсозӣ). Намуди якум барои ҳуқуқи оммавӣ хос аст, дуюмаш барои ҳуқуқи хусусӣ, аз ҷумла ҳуқуқи шаҳрвандӣ, зеро он бо чунин хусусиятҳо тавсиф мешавад: баробарии ҳуқуқии иштирокчиёни танзимшавандаи муносибатҳо, мустақилияти моликияти онҳо ва мустақилияти ирода. Дар асоси гуфтаҳои боло, методи ҳуқуқи шаҳрвандӣ бояд ҳамчун маҷмӯи усулҳо, усулҳо ва воситаҳои ҳуқуқие, ки тавассути онҳо танзими ҳуқуқии муносибатҳои иҷтимоӣ, ки предмети ҳуқуқи шаҳрвандӣ мебошанд, амалӣ карда шавад. Дар навбати худ муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки предмети ҳуқуқи шаҳрвандӣ мебошанд, характери мураккаб доранд, зеро онҳо бо амалисозии гурӯҳи ҳуқуқҳои амволи ва ғайримолумулкии иштирокчиёни он алоқаманданд. Ба андешаи мо, ҳар як соҳаи мушаххаси ҳуқуқро тавсиф карда, усули танзими ҳуқуқӣ хусусиятҳои муайяни субъекти танзимро нишон медиҳад. Мавҷудияти хусусияти мавзӯъ истифодаи усули мушаххасро пешбинӣ мекунад, зеро худи метод аз предмети ҳуқуқи шаҳрвандӣ бармеояд. Дар ин ҳолат, ба маънои васеи калима, предмети ҳуқуқи шаҳрвандӣ се гурӯҳи муносибатҳо мебошанд: 1) муносибатҳои амволӣ; 2) муносибатҳои шахсии ғайримолумулкӣ, ки бо амвол сахт алоқаманданд; 3) муносибатҳои шахсии ғайримолкӣ, ки ба муносибатҳои молумулкӣ иртибот надоранд, агар аз моҳияти ин муносибатҳо тартиби дигаре барнаояд. Мазмун ва таъсири усули танзими ҳуқуқиро хусусияти моликият ва муносибатҳои ғайримолкии шахсӣ тавре пешакӣ муайян мекунанд, ки чунин таъсир самарабахш бошад ва ба ҳадафҳои гузошташуда расад ва ба хусусияти танзимшаванда мувофиқат кунад. Ин мавқеи муҳими илмиро дар назар дорад: муносибатҳои ҷамъиятие, ки ба предмети ҳуқуқи шаҳрвандӣ дохил карда шудаанд, бо усули муайяни ҳуқуқи шаҳрвандӣ танзим карда мешаванд, ки ҳамчун усули таъсиррасонии меъёрҳои ҳуқуқ ба муносибатҳое, ки қонуни шаҳрвандӣ танзим мекунад, фаҳмида мешавад. "Аз ҷиҳати мундариҷа ва самтгирии умумӣ, усули ҳуқуқи шаҳрвандӣ мавзӯи ҳамоҳангсоз буда, хусусиятҳои намунаи муносибатҳои ҳуқуқии шаҳрвандиро, ки дар волоияти қонун сабт шудаанд, инъикос мекунад. Ба ақидаи муҳаққиқон, дохил кардани унсури ҳамоҳангсозӣ ба номи усули ҳуқуқи шаҳрвандӣ, аввалан, бо функсияи ҳамоҳангсозии рафтори иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии шаҳрвандӣ ва сониян, бо зарурати ҳамоҳангсозии ҳуқуқҳои субъективӣ ва ӯҳдадориҳои иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии шаҳрвандӣ бо меъёрҳои ҳуқуқи объективӣ шарҳ дода мешавад. Мо чунин мешуморем, ки дар ҳолати аввал, ҳамоҳангсозӣ тавассути баробарии ҳуқуқии иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ дар тамоми марҳилаҳои мавҷудияти худ, аз пайдоиш то ба охир расидан таъмин карда мешавад. Дар ҳолати дуюм, ҳамоҳангсозӣ дар муайян кардани озодии иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ, дар робита бо татбиқи ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои субъективии онҳо ифода меёбад. Ин гуна ҳамоҳангӣ дар шакли иҷозат додан ба иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии дахлдор муқаррар карда мешавад, ки ҳуқуқҳо ва ӯҳдадориҳои худро пеш аз ҳама тавассути меъёрҳои

диспозитивии ҳуқуқ муқаррар кунанд. Аксарияти муносибатҳои ҳуқуқӣ дар натиҷаи танзими қонуни граждани характери дуҷониба доранд: ҳар кадоме аз тарафҳо на танҳо масъулиятро ба дӯш мегирад, балки дар худи ҳамон муносибатҳои ҳуқуқӣ ҳуқуқи субъективӣ ба даст меорад. Аксари олимон эътироф мекунанд, ки хусусияти асосии усули танзими ҳуқуқи шаҳрвандӣ бояд баробарии ҳуқуқии иштирокчиён, яъне мақоми ҳуқуқии онҳо ҳисобида шавад. Дар айни замон, рад карда намешавад, ки баробарӣ дар ҳуқуқи шаҳрвандӣ нисбат ба қобилияти субъектҳои ҳуқуқи шаҳрвандӣ барои татбиқи ҳуқуқҳои субъективии шаҳрвандии худ сурат мегирад, зеро маҳз ҳамин баробарӣ шарти ҳатмии татбиқи ҳуқуқҳои онҳост. Мо чунин мешуморем, ки субъектҳои ҳуқуқи шаҳрвандӣ бинобар вазъи гуногуни ҳуқуқии худ наметавонанд аз ҷиҳати ҳуқуқӣ баробар бошанд, зеро баробарӣ дар татбиқи ҳуқуқҳо ва иҷрои вазифаҳо инъикоси мушаххаси моҳияти ҳуқуқи шаҳрвандӣ мебошад, ки дар он ҳар як субъекти ҳуқуқи шаҳрвандӣ дорои имконияти баробар барои истифодаи ҳуқуқҳои субъективии онҳо. Тавре ки шумо медонед, меъёрҳои ҳуқуқи шаҳрвандӣ барои иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ дар соҳаи муомилоти шаҳрвандӣ имкониятҳои васеъ фароҳам меоранд, ки онҳо бояд оқилона ва софдилона амал намуда, ҳуқуқҳои худро танҳо мувофиқи мақсад истифода баранд. Дар асоси муқаррароти умумӣ, хусусияти муҳими ҳуқуқи шаҳрвандӣ. Усул - ин имконият барои иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ дар доираи ҳудуди муқаррарнамудаи қонун муайян кардани ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои тарафҳо, тартиби иҷрои онҳо, тағир ва қатъ бо пешниҳоди шартҳои масъулият мебошад. Ин имконият дар маҷмӯъ мустақилияти назаррасро барои субъектҳо дар ихтиёрдорӣ ва амалисозии ҳуқуқҳои шаҳрвандии онҳо фароҳам меорад. Дар ҳақиқат, хусусияти муносибатҳои муайяни ҳуқуқӣ ба мо имкон медиҳад, ки дар бораи усулҳои танзими ҳуқуқӣ дар заминаи баробарии ҳуқуқии субъектҳои ҳуқуқи шаҳрвандӣ ҳарф занем. В.П. Грибанов хусусиятҳои усули ҳуқуқии шаҳрвандиро дар мавқеи баробари субъектҳо, дар усули ҳимояи даъво медид ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва шакли мушаххаси таъсир ба ҷинояткор - масъулияти амволӣ [3. С. 153]. Категорияи "баробарӣ" моҳияти усули танзими ҳуқуқии шаҳрвандиро, аз ҷумла ҳатмӣ, амволӣ, шартномавӣ ва ғайраро пурра инъикос мекунад. муносибати ҳуқуқӣ. Дар мафҳуми амалӣ, хусусияти муҳими усули ҳуқуқии шаҳрвандӣ диспозитивӣ будани бисёр меъёрҳои ҳуқуқи шаҳрвандӣ мебошад, ки қоидаҳои умумии рафтори иштирокчиёнро дар бар мегиранд ва имкон медиҳанд, ки ин аз қонуни дигар ва (ё) созишномаи худи ҳизбҳо. Масалан, аз рӯи банди 1 мод. 223 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуқуқи моликияти ба даст овардани ашё тибқи шартнома аз лаҳзаи супоридани он ба миён меояд, агар дар қонун ё шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад. Ҳамин тавр, хавфи марги тасодуфӣ ё тасодуфан зарар дидани моликият тибқи қоидаҳои умумии санъати диспозитивӣ. 211 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, агар дар қонун ё шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, соҳиби он ба зимма дорад. Мо чунин мешуморем, ки усули танзими диспозитивии муносибатҳои шаҳрвандӣ дар муқоиса бо усули дигари танзим - императивӣ, ки модели қатъиян муайяншудаи рафтори тарафҳоро пешбинӣ мекунад, ки вайронкунии онҳо оқибатҳои номусоидро ба бор меорад, "талабот" бештар аст. Ҳамин тавр, риоя накардани қоидаҳои шакли бастани аҳд дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонун боиси беэътибор шудани он мегардад (моддаи 168 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Бояд қайд кард, ки омӯзиши муфассали меъёрҳои диспозитивӣ дар асарҳои О.А. Красавчикова. Ба ақидаи ӯ, усули ҳуқуқии граждани танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ усули ҳуқуқие мебошад, ки бо баробарии ҳуқуқии субъектҳои ҳуқуқ, диспозитивӣ ва ташаббуси онҳо дар ташаккул ва татбиқи муносибатҳои ҳуқуқии шаҳрвандӣ, татбиқи чораҳои масъулияти амволӣ ва муҳофизат (дар сурати вайрон кардани ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ), ки асосан вазифаи барқарорсозӣ мебошанд. Мо чунин мешуморем, ки ин андеша қонунист. Мо чунин мешуморем, ки салоҳдиди қонунӣ бояд дониста шавад озодӣ ба субъектҳои ҳуқуқи шаҳрвандӣ барои амалӣ намудани ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва иҷрои вазифаҳояшон. Ҳамин тариқ, усули бартариятнок дар қонуни шаҳрвандӣ усули диспозитивӣ мебошад, масалан, шаҳрвандон ҳуқуқ доранд, ки ҳаргуна шартнома банданд, ҳатто агар ин навъи қонунгузории шаҳрвандӣ пешбинӣ накарда бошад. Аммо, дар айни замон, равандҳои фаъоли бозор зарурати таҳияи усулҳои навро на танҳо ба

муайян кардани диспозитивӣ дар ҳуқуқи шаҳрвандӣ ҳамчун як хусусияти муҳими усули танзими ҳуқуқи шаҳрвандӣ, балки инчунин ба беҳтар намудани шароити он пешакӣ муайян мекунанд. Мушкилоти усулҳои танзими ҳуқуқии шаҳрвандиро бояд бо роҳи таҳлили хусусиятҳои вазъи ҳуқуқии субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии шаҳрвандӣ таҳқиқ кард. Хусусиятҳои усули танзими ҳуқуқи шаҳрвандӣ, пеш аз ҳама, моҳияти онро инъикос мекунанд ва баробарии ҳуқуқии субъектҳои ҳуқуқи шаҳрвандӣ, табиати диспозитивии меъёри ҳуқуқӣ, муносибати наздик бо субъект, вазифаҳо ва принсипҳои танзими ҳуқуқи шаҳрвандиро пешбинӣ мекунанд . Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, табиати ҳуқуқии ҳар як усули танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ дар илми муосири шаҳрвандӣ бисёр масъалаҳои баҳснокро ба миён меорад ва ҳамаи ин гуфтаҳо аҳамияти омӯзиши категорияи усулҳои танзими шаҳрвандии муносибатҳои ҷамъиятиро дар асоси принсипҳои императивӣ ва диспозитивӣ.

ДАР БОРАИ УСУЛҲОИ ТАНЗИМИ МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ

Усулҳои соҳавии танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ - усулҳои ҳуқуқи шаҳрвандӣ, мафҳумҳои илмӣ ва равишҳои муаллифӣ, ки моҳият ва аҳамияти ин категорияи қонунро бо мақсади танзими муносибатҳои ҳуқуқии шаҳрвандӣ инъикос мекунанд, таҳқиқ карда шудаанд. Усули бартариятнок дар қонуни шаҳрвандӣ усули диспозитивӣ мебошад, масалан, шаҳрвандон ҳуқуқ доранд, ки ҳаргуна шартнома банданд, ҳатто агар ин навъи қонунгузории шаҳрвандӣ пешбинӣ накарда бошад. Аммо, дар айни замон, равандҳои фаъоли бозор зарурати таҳияи усулҳои навро на танҳо ба муайян кардани диспозитивӣ дар ҳуқуқи шаҳрвандӣ ҳамчун як хусусияти муҳими усули танзими ҳуқуқи шаҳрвандӣ, балки инчунин ба беҳтар намудани шароити он пешакӣ муайян мекунанд.

Калидвожаҳо: усулҳо, субъект, категория, ҳуқуқи шаҳрвандӣ, танзими ҳуқуқӣ, муносибатҳои ҳуқуқӣ.

О МЕТОДАХ РЕГУЛИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ

Исследованы отраслевые методы правового регулирования общественных отношений – методы гражданского права, научные концепции и авторские подходы, отражающие сущность и значение данной категории права в целях регулирования гражданско-правовых отношений. Доминирующим методом в гражданском праве является диспозитивный метод, например, граждане имеют право заключать любой договор, даже если этот вид гражданского права этого не предусматривает. Однако в то же время активные рыночные процессы определяют необходимость разработки новых методов не только для определения диспозитива в гражданском праве как важной особенности метода регулирования гражданского права, но и для улучшения его условий.

Ключевые слова: методы, предмет, категория, гражданское право, правовое регулирование, правоотношения.

ABOUT THE METHODS OF REGULATION OF CIVIL LEGAL RELATIONS

Sectoral methods of legal regulation of public relations - methods of civil law, scientific concepts and author's approaches, reflecting the essence and significance of this category of law in order to regulate civil law relations - have been investigated. The dominant method in civil law is the dispositive method, for example, citizens have the right to conclude any contract, even if this type of civil law does not provide for it. However, at the same time, active market processes determine the need to develop new methods not only to determine the disposition in civil law as an important feature of the method of regulating civil law, but also to improve its conditions.

Keywords: methods, subject, category, civil law, legal regulation, legal relations.

Сведения об авторе: ***Эмомалиев Дустмурод*** **–** магистр второго курса юридического факультета Таджикского национального университета. Адресс: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Буни-Хисорак. **Телефон:** 909091405, **E-mail**: demomaliev@mail.ru

Information about the author: ***Emomaliev Dustmurod*** – second-year master`s student of Law faculty, Tajik National University. Address: Dushanbe c., Buni-Hisorak st. **Phone:** 909091405. **E-mail**: demomaliev@mail.ru.

МАФҲУМ ВА АҲАМИЯТИ МЕРОС

Шеров Д.Ч.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар адабиётҳои илмӣ оид ба мафҳуми ҳуқуқ ба мерос ягонафикрӣ ҷой надорад. Оид ба ин масъала олимон фикру ақидаҳои гуногунро пешниҳод намудаанд. Масалан: С.А.Булаевский ҳуқуқ ба меросро маҷмӯи меъёрҳои граждани-ҳуқуқӣ эътироф кардааст, ки

тартиб, шартҳо ва ҳудуди гузариши амволи меросгузорро ба меросхӯр (меросхӯрон) муқаррар мекунад. С.П. Гришаев ва И.Л. Корнеева ҳуқуқ ба меросро ба маънои объективӣ ва субъективӣ ҷудо намудааанд.И.Л. Корнеева фаҳмиши объективии ҳуқуқ ба меросро пешниҳод намудааст, ки тибқи он ҳуқуқ ба мерос аз маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқие иборат аст, ки муносибатҳои ҷамъиятии ҳангоми гузариши мерос аз меросгузор ба меросхӯр ба миён омадаро ба танзим дароварда яке аз зерсоҳаҳои ҳуқуқи граждани ба ҳисоб меравад. С.П. Гришаев фаҳмиши объективии ҳуқуқ ба меросро ба маънои васеъ пешниҳод намудааст. Ба ақидаи ӯ ҳуқуқ ба мерос ин маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқие мебошад, ки муносибатҳои ҷамъиятие, ки аз раванди гузариши ҳуқуқ ва уҳдадориҳои меросгузор ба меросхӯрон ба вуҷуд меоянд ба танзим медарорад. Ба ин гурӯҳ метавонанд он меъёрҳое дохил шаванд, ки оид ба кушодаваии мерос, ҳимоя ва амалишавии он ба миён меоянд. Ин муносибатҳо метавонанд то кушодашавии мерос (оид ба тартити навиштани васиятнома) ва ё баъди он (муносибатҳо оиди тақсими мерос миёни меросхӯрон) ба вуҷудоянд. Аз ин маълум мешавад, ки ба ақидаи С.П. Гришаев ҳуқуқ ба мерос муносибатҳоеро низ ба танзим медарорад, ки аз рӯи моҳият муносибатҳои меросӣ нестанд. Ба ақидаи С.П. Гришаев ва И.Л. Корнеева ҳуқуқ ба мерос ба маънои субъективӣ ин имкониятҳои субъекти ваколатдор оиди қабул намудани мерос аз меросгузор мебошад, ки бо меъёрҳои ҳуқуқӣ мустаҳкам шудааст. Мавқеи марказиро да ҳуқуқи меросӣ мерос ташкил медиҳад, зеро дигар муносибатҳои меросӣ дар атрофи ин мафҳум ва нисбати он ба вуҷуд меоянд. Агар мерос ҷой надошта бошад, пас гузариши он, яъне ворисӣ низ ҷой дошта наметавонад.

Мусаллам аст, ки КГ ҶТ аз се қисм иборат буда, қисми сеюми он се фаслро дар бар мегирад: фасли V-ум "Моликияти зеҳнӣ», фасли VI-ум «Ҳуқуқ ба мерос», фасли 7-ум бошад ба «Ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ» бахшида шудааст. Аз сохтори КГ ҶТ бармеояд, ки фасли VI-уми он пурра ба масъалаҳои танзими ҳуқуқии муносибатҳои меросӣ бахшида шудааст. Маълум аст, ки ҳуқуқи меросӣ бо ҳуқуқи граждани зич алоқаманд буда, қисми таркибии ҳуқуқи гражданиро ташкил медиҳад, ин гуфтаҳо исботи худро аз он меёбад, ки танзими ҳуқуқии муносибатҳои меросӣ бевоста аз ҷониби меъёрҳои ҳуқуқи граждани амалӣ гардонида мешавад. Ҳамчун зерсоҳаҳои ҳуқуқи граждани дар баробари ҳуқуқи меросӣ, инчунин ҳуқуқи ашёгӣ, ҳуқуқи уҳдадорӣ, ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ, ҳуқуқҳои шахсии ғайри молу мулкӣ ҷой доранд, ки ҳар яке аз ин зерсоҳаҳо муносибатҳои ҷамъиятии ба худ хосро ба танзим медароранд. Новобаста аз он ки зерсоҳаҳои зикргардида муносибатҳои ҷамъиятии ба худ хосро ба танзим медароранд, онҳо дар маҷмӯъ як соҳаи мустақили ҳуқуқ дар низоми ҳуқуқи ҶТ, яъне ҳуқуқи граждании ҶТ-ро ташкил медиханд. Ҳуқуқи меросӣ ба монанди дигар зерсоҳаҳои ҳуқуқи граждани дорои мавзӯи омӯзиши худ мсбошад. Мавзӯи омӯзиши ҳуқуқи меросиро муносибатҳои ҷамъиятие ташкил медиҳанд, ки ба масъалаи кушода шудани мерос, гузариши ҳуқуқ ва уҳдадориҳои меросгузор ба ворисон, ҳолати ҳуқуқии васиятнома, ҷой, тарз ва вақти қабул намудани мерос, ҳиссаи ҳатмӣ дар мерос, навбати ворисон, ҳифзи молу мулки меросӣ, идора намудани он ва монанди ин масъалаҳо ташкил медиҳанд. Дар баробари ин қайд кардан мумкин аст, ки муносибатҳои ҷамъиятие, ки аз ҷониби меъёрҳои ҳуқуқи меросӣ ба танзим дароварда мешаванд, ба предмети ҳуқуқи граждани пурра мувофиқат мекунанд, чунки муносибатҳои меросӣ низ яке аз намудҳои муносибатҳои граждани-ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад. Аз сабаби он, ки ҳуқуқи меросӣ яке аз зерсоҳаҳои ҳуқуқи граждани мебошад, мувофиқан нисбати вай мумкин аст: мафҳумҳои предмет, метод, принсипҳои танзимнамоӣ ва дигар категорияҳои дар ҳуқуқи граждани истифодашаванда, паҳн карда шаванд. Аз ҷумла, мафҳуми умумӣ эътирофшудаи предмети ҳуқуқи граждани ҳамчун муносибатҳои молу мулкӣ ва шахсии ғайри молу мулкии ба молу мулк вобаста буда ва вобаста набуда ба таври пурра метавонад барои муайян намудани предмети ҳуқуқи меросӣ мавриди истифода қарор гирад. Дар баробари ин, ҳамчун қисми таркибии ҳуқуқи граждани баромад кардан ва дорои хусусиятҳои умумӣ будан, ҳуқуқи меросӣ дорои хусусиятҳои ҷудогонаи худ мебошад, ки онҳо имконият медиҳанд, ки ҳуқуқи меросӣ ба сифати зерсоҳаи мустақили ҳуқуқи граждани баромад намояд. Чӣ хеле, ки қайд гардид дар баробари ягонагии предмети омӯзиши ҳуқуқи граждани ва ҳуқуқи меросӣ,

охирин дорои хусуссиятҳое мебошад, ки бевосита ба муносибатҳои меросӣ тааллуқ дошта то андозае мавқеи ҳуқуқи меросиро ҳамчун зерсоҳаи мустақили ҳуқуқи граждани муайян мекунад. Ба сифати чунин хусусиятҳо метавон инҳоро ворид кард:

- ворисӣ метавонад тавассути аҳд (мерос тибқи васиятнома), инчунин ҳангоми ҷой надоштани он ва ё дар дигар ҳолатҳои муқаррарнамудаи КГ ҶТ (мерос тибқи қонун) амалӣ гардонида шавад;

- факти ҳуқуқие, ки боиси кушода шудани мерос ва ба вуҷуд омадани муносибатҳои меросӣ мегардад танҳо фавти шаҳрванд ва ё тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонун аз ҷониби суд фавтида эълон намудани ӯ мебошад;

- ба таркиби мерос молу мулки дар лаҳзаи кушодашудани мерос ба меросгузор тааллуқдошта дохил мегардад;

- тибқи қонунгузории амалкунанда ба меросгузоркафолат дода шудааст, ки дилхоҳ молу мулки худро дарвақти ҳаёт будан тибқи хоҳиши худ ихтиёрдорӣ намояд. Амали зикргардида метавонад тавассути ба расмиятдаровардани васиятнома амалӣ карда шавад;

- дигар хусусияти ҳуқуқи меросӣ дар он аст, ки басифати меросгузор на шахсони ҳуқуқӣ ва на давлат, балки танҳо шахсони воқеӣ баромад карда метавонанд. Шахсони ҳуқуқӣ ва давлат ҳамчун меросгузор баромад карда наметавонанд, аммо онҳо метавонанд мустақилона дар муносибатҳои меросӣ ба сифати ворис баромад намоянд;

- ба сифати ворис метавонад дар баробари шаҳрвандони дар рӯзи кушода шудани мерос дар қайди ҳаёт буда, инчунин кӯдаки дар батни модар қарордошта ва баъди кушода шудани мерос зинда таваллудшуда низ бошад;

- ҳамчун қоида, ҳангоми амалӣ гардонидани амалҳое, ки барои ба вуҷуд омадани муносибатҳои меросӣ замина мегузоранд (масалан, дар вақти тартиб додани васиятнома) ҳамчунин, ҳангоми амалӣ гардонидани муносибатҳои меросии аллакай бавуҷудомада (масалан, ҳангоми қабул намудани мерос) ба сифати субъекти муносибатҳои меросӣ на ду субъекти муштарак, балки як субъекти муносибатҳои меросӣ: меросгузор ва ё ворис (ворисон). Дар муносибатҳои меросӣ, ба монанди дигар муносибатҳои граждани-ҳуқуқӣ ду субъекти муносибати ҳуқуқӣ баромад мекунанд, аммо хосатан нисбати ин гурӯҳҳои муносибатҳо онҳо аз ҳамдигар ба таври алоҳида баромад мекунанд. Масалан, ҳангоми тартиб додани васиятнома ба сифати субъекти муносибатҳои меросӣ як тараф - меросгузор баромад мекунад. Тарафи дигар бошад дар ин давра, минбаъд ба сифати вориси эҳтимолӣ баъди кушода шудани мерос баромад мекунад. Истифода кардани истилоҳи вориси эҳтимолӣ маънои онро дорад, ки на ҳама вақт маҳз вориси дар васиятнома зикргардида ҳуқуқи қабулнамудани молу мулки меросиро пайдо мекунад. Чунин ҳолат аз рӯйи омилҳои гуногун пайдо шуданаш мумкинаст: якум, то кушода шудани мерос мумкин аст молу мулки ба меросгузор тааллуқдошта ба ин ё он сабаб аз соҳибмулкии ӯ хорич карда шавад; дуюм, меросгузор дар дилхоҳ вақт метавонад бо хоҳиши худ васиятномаи тартибдодаашро бекор ва ё ворисони навро таъйин кунад; сеюм, бо ин ё он сабаб васиятнома мумкин аст дар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонун аз ҷониби суд беэътибор эътироф карда шавад. Ҳангоми кушода шудани мерос муайян кардани вақт ва маҳалли кушода шудани мерос аҳамияти муҳим дорад. Мувофиқи қонунгузорӣ вақти кушода шудани мерос рӯзи вафоти меросгузор ва ҳангоми фавтида эълон намудани шахс бошад, рӯзи эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳалноми суд дар ин хусус ба ҳисоб меравад. Вақти кушода шудани мерос факти ҳуқуқӣ ба ҳисоб рафта, он дар инкишофи муносибатҳои меросӣ нақши муҳим дорад. Зеро, ҳангоми кушода шудани мерос як қатор масъалаҳо, ба монанди муҳлати қабул намудани мерос аз ҷониби ворисон, дар доираи вақти мазкур муайян кардани шахсоне, ки ба сифати ворисон баромад мекунанд, муайян кардани таркиби молу мулки меросӣ, тартиб ва мӯҳлати қабул кардани он ва дигар масъалаҳои муҳим ҳал карда мешаванд. Масалан, ворис тибқи қонунгузории амалкунанда бояд дар давоми шаш моҳ аз лаҳзаи кушода шудани мерос меросро қабул намояд. Фарорасии марги инсон боиси ба вуҷуд омадани ҳолатҳои ҳуқуқии зерин: қатъ гаштани қобилияти ҳуқуқдории шахси вафоткарда, кушода шудани мерос ва ба шахси дигар гузаштани молу мулки меросӣ мегардад. Дар ҳаёт на ҳама вақт имконияти

муайян кардани соат ва дақиқаи мушаххаси вафоти шахс ҷой дошта метавонад. Аз ин рӯ, қонунгузор замони кушода шудани меросро рӯзи вафоти меросгузор ва ҳангоми фавтида эълон намудани ӯ рӯзи эътибори қонунӣ пайдо намудани карори судро дар хусуси фавтида эълон кардани шахс муқаррар кардааст. Бояд зикр намуд, ки дар ҳаёт ҳолатҳое мешаванд, ки якчанд шахсони наздик бо сабабҳои беморӣ, садамаи нақлиётӣ ва ё дар як вақт пайи ҳам вафот мекунанд, дар чунин ҳолат, мувофики қ.3 моддаи 1142-и КГ ҶТ агар дар давоми як шабонарӯз (бисту чор соат) шахсоне, ки ҳуқуқ доштанд яке пас аз дигаре мерос гиранд, вафот карда бошанд, онҳо дар як вақт вафоткарда эътироф мешаванд ва вориси ворисони ҳар яки онҳо даъват карда мешаванд. Дар қисми 4-уми ҳамин модда чунин омадааст, ки агар суд вафот намудани якчанд шахсро дар натиҷаи бедарак ғоиб шудан дар ҳамон як ҳолат фавтида эътироф намояд, пас онҳо дар як вақт вафоткарда эътироф мешаванд ва ворисӣ баъди ҳар яки онҳо кушода мешавад ва ба ворисӣ ворисони ҳар яки онҳо даъват карда мешаванд. Дар баробари муайян кардани вақт, муайян кардани маҳалли кушода шудани мерос низ дар ҳалли масъалаҳои меросӣ аҳамияти калиди дорад. Ҳамчунин, бо дар назардошти муайян кардани ҷой ва вақти кушода шудани мерос доираи шахсоне, ки ҳуқуқи кабул кардани меросро доранд, муқаррар карда мешаванд. Аз рӯйи маҳалли кушода шудани мерос ворисон дар хусуси қабул ва рад кардани мерос ариза пешниҳод менамоянд. Маҳалли кушода шудани мерос ҷойи охирини истиқомати меросгузор ба ҳисоб меравад (м. 1143 КГ ҶТ). Ҷойи истиқомат, ҳамон ҷое маҳсуб меёбад, ки шаҳрванд дар он доимӣ ва ё бештар зиндагӣ мекунад. Ба ғайр аз ин, барои муайян кардани ҷойи истиқомати шахс, на маҳалли муваққатии будубош, балки қайди ҷойи истиқомати доимӣ ба инобат гирифта мешавад. Ҷойи истиқомати ноболиғони то 14- сола ва ё шахсоне, ки таҳти васоят қарор доранд, ҷойи истиқомати намояндагони қонунии онҳо падару модар, фарзандхондкунандагон ва ё васиён ба ҳисоб меравад. Агар маҳалли зисти охирини меросгузор номаълум бошад, пас маҳалли кушодани мерос маҳалли ҷойгиршавии молу мулки ғайриманқули ба меросгузор дахлдошта ё қисмати асосии он ва ҳангоми набудани молу мулки ғайриманқул - маҳалли воқеъ гардидани қисми асосии молу мулки манқул эътироф карда мешавад. шавад. Дар баробари ин ҳангоми кушода шудани мерос новобаста аз ҷой доштани васиятнома меросгузор ба сифати субъекти муносибатҳои меросӣ эътироф карда намешавад, чунки ӯ дигар дар қайди ҳаёт нест. Дар ин давра ба сифати субъекти муносибатҳои меросӣ як тараф - ворис (ворисон) шахсони воқеию ҳуқуқӣ, ки дорои ҳуқуқи субъективии ҳуқуққабулкунии мероси мебошанд, баромад мекунанд.

Ҳуқуқи меросӣ ҳамчун зерсоҳаи ҳуқуқи граждани ба маънои объективӣ ва субъективӣ фахмида мешавад: Ҳуқуқи меросӣ ба маънои объективӣ – маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқие дар назар дошта мешавад, ки танзимкунандаи муносибатҳои меросӣ буда, хамчун зерсоҳаи ҳуқуқи граждани барои ҳалли масъалаҳои вобаста ба мерос дар маҷмӯъ равона карда шудааст. Ҳуқуқи меросӣ ба маънои субъективӣ - ин чораи имконпазири рафтори шахси ваколатдор буда, дар меъёрҳои ҳуқуқи меросӣ мустаҳкам шудааст ва ба ворис (ворисон) имконият медиҳад, ки ҳуқуқ ва ухдадориҳои меросгузорро бо роҳи ҳуқуқкабулкунии умумӣ (унивсрсалӣ) қабул намоянд. Ҳуқуқи субъективии қабул намудани мерос нисбати ворис худ аз худ, яъне дар ҷойи холӣ ба вуҷуд намеояд, чунин ҳуқуқ дар асоси фактҳои ҳуқуқии бевосита муқаррарнамудани қонун ба вуҷуд меояд. Барои таҳлили дурусти илмӣ, дарки пахлӯҳои муносибатҳои меросӣ, ҳамчунин муайян кардани таркиби молу мулки меросӣ, қабул намудани мерос баъзе аз хусусиятҳои онро қайд кардан зарур аст:

а) Ба таркиби мерос он ҳуқуқу ухдадориҳои меросгузор дохил шуда метавонанд, ки ҳангоми зинда буданаш бевосита ба худи ӯ тааллуқ доштаанд. Иштирокчиёни муносибатҳои граждани-ҳуқуқӣ субъектоне ба ҳисоб мераванд, ки мухтор буда, дорои молу мулки чудогона мебошанд. Бо ин молу мулк онҳо ба муносибатҳои граждани-ҳуқуқӣ ворид шуда, дорои ҳуқуқ ва ухдадориҳои субъективии граждани мегарданд. Ҳангоми фавти шахрванд ҳуқуқ ва ухдадорихои субъективии граждании ба ӯ тааллуқдошта, тибқи тартиби ҳуқуқкабулкунии умумӣ ба ворисони ӯ мегузаранд. Дар чунин ҳолат молу мулки маҳз ба худи меросгузор тааллукдошта ба мерос мегузаранд. Қайд кардан зарур аст, ки истилоҳи

молу мулк дар назарияи ҳуқуқи граждан̄и мавриди баррас̄и қарор дода шуда, ба маъноҳои гуногун баҳо дода мешавад. Аслан, молу мулк истилоҳи сохташуда ба хисоб рафта, вобаста аз ҳолатҳои мушаххас, таркиби онро муайян намудан мумкин аст. Масалан, дар қ 1. м. 232-уми КГ ЧТ муқаррар шудааст, ки ҳуқуқи моликият ҳуқуқи қонунан эътирофгардида ва ҳифзшавандаи субъект оид ба тибқи салоҳдиди худ соҳиб̄и, истифода ва ихтиёрдор̄и намудани молу мулкаш мебошад. Дар мафҳуми мазкур истилоҳи молу мулк ба ғайр аз ашё дигар ягон объекти ҳуқуқи гражданиро дар бар намегирад. Аммо, дар муносибатҳои мерос̄и, аз чумла ҳангоми қабулкунии мерос̄и, таркиби истилоҳи молу мулки мерос̄и васеъ гашта натанҳо ашё, инчунин ҳуқуқ ва уҳдадориҳои меросгузорро низ дар бар мегирад. Яъне, ба ворисон тибқи тартиби ҳуқуққабулкунии мерос̄и натанҳо ҳуқуқҳои меросгузор, инчунин уҳдадориҳои ӯ низ мегузаранд. Дар баробари ин ҳуқуқу уҳдадориҳое низ ҷой доранд, ки муддати тӯлон̄иҳангоми дар ҳаёт будани меросгузор ба ӯ дахл дошта, бо ӯ дар алоқамандии ҷудонопазир қарор доранд, ки онҳо наметавонад баъди вафоти меросгузор ба дигар шахсон гузаранд. Яъне, ин ҳуқуқу уҳдадориҳое мебошанд, ки бевосита ба худи меросгузор алоқамандии ногусастан̄и дошта, баъди марги вай бок̄и намонда, якҷоя бо фавти чунин шахс қатъ мегарданд. Масалан, ҳуқуқи гирифтани алимент, ҳуқуқи талаб кардани ҷуброни зиёне, ки ба саломатии шахс расонида шудааст ва ғ. Лекин ҳастанд ҳуқуқҳое, ки ба меросгузор зич алоқамандӣ дошта, баъди марги вай баворисони ӯ мегузаранд. Масалан, ҳифзи ҳуқуқи муаллифӣ, ҳифзи ҳуқуқи ихтироъ. Мувофиқи моддаи1-и Қонуни ЧТ «Дар бораи ҳуқуқхои муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он» аз 13-уми ноябри соли 1998 ҳуқуқи муаллиф дар давоми тамоми ҳаёти муаллиф эътибор дорад, ба мерос мегузарад ба ғайр аз ҳолатҳое,ки дар ҳамин модда пешбин̄и гардидаанд, дар давоми панҷоҳ соли пас аз фавти муаллиф амал мекунад.

2) Ба мерос нагузаштани маблағҳои пул̄и аз муассиса ва ё аз корхонаҳои муайян, ки меросгузор онро бояд бар ивази кори иҷрокардааш ҳангоми зинда буданаш мегирифт. Оид ба ворисии ҳуқуқу ухдадориҳои меросгузор дар Кодекси меҳнати ҶТ, Қонуни ЧТ «Дар бораи нафақаҳои суғуртав̄и ва давлат̄и» аз 12-уми январи соли 2010, №5953 ва дигар қонунҳо ба чашм мерасанд. Масалан, дар моддаи 48-уми Қонуни ҶТ «Дар бораи нафақаҳои суғуртав̄и ва давлат̄и» чунин омадааст, ки маблағи нафақаи нафақагир, ки бо сабаби фавти ӯ пардохт нагардидааст, то худи рӯзи вафоташ ҳисоб карда шуда, ба аъзои оилаи ӯ, ки якҷоя бо нафақагир зиндаг̄и мекард, пардохт карда мешавад. Аммо волидайн ва ҳамсар, инчунин дигар аъзои оилаи нафақахӯр, ки то рӯзи фавт бо ӯ якҷоя истиқомат мекарданд, новобаста аз он, ки ба доираи шахсони бо нафақа барои маҳрум шудан аз саробон таъминшаванда мансуб намебошанд, ба гирифтани ин маблаҳ ҳуқуқ доранд.

3) Ба мерос на танҳо молу мулк дар шакли моддӣ бамонанди ашё, коғазҳои қимматнок, пул, дигар чизу чора, балки ба таркиби он ҳамчунин уҳдадориҳои меросгузор, ҳуқуқи талабкунии меросгузор низ дохил шуда ба ворисон дар маҷмӯъ мегузаранд. Масалан, агар ворис аъзог̄и ба ҷамъияти хочагидориро ҳамчун мерос қабул кунад, пас ҳуқуқи гирифтани фоида аз фаъолияти ҷамъияти хоҷагидорӣ, ҳуқуқи дар идоракунии ҷамъият иштирок намудан низ ба вай мегузарад.

Аз хусусиятҳои дар боло дарҷ гардида, чунин бармеояд, ки ворис̄и дар худ ду ҳолатро ифода менамояд:

а) ҳуқуқу уҳдадорихои меросгузор ба ворисони ӯ бо тартиби ҳуқуқкабулкунии умум̄и мегузарад, яъне бетағйир, дар маҷмӯъ ва дар як лаҳза;

б) ба ворисон ҳамаи ҳуқуқу уҳдадориҳои меросгузор ҳам ухдадориҳои молу мулк̄и ва ҳам ғайри молумулк̄и, ғайр аз он ҳолатҳое, ки гузашти он тибки мерос ғайриимкон аст ва ё қонунгузории граждан̄и иҷозат намедиҳад ё ба табиати ин ҳуқуқу уҳдадориҳо зид аст,мегузарад. Масалан, уҳдадории алиментдиҳ̄и хусусияти бевосита шахс̄и дошта, ҳангоми фавти яке аз тарафҳо алиментгиранда ва ё алиментдиҳанда, ин уҳдадории қатъгардида ба ворисон намегузарад.

Ҳамчун қоида, тибқи ворис̄и гузашти ҳуқуқу уҳдадориҳои шахси меросгузор ба ворис аз хусусиятҳои зерин иборат аст:

а) асоси гузашти ин ҳуқуқу уҳдадориҳоро ҳолатҳои ҳуқуқии дорои таркиби мураккаб, ки дар меъёрҳои ҳуқуқи меросӣ пешбинӣ шудааст, ташкил медиҳанд;

б) ҳуқуқу уҳдадориҳое, ки бояд аз меросгузор ба ворисон гузаранд яклухтанд, онҳо қисм ба қисм тақсим нашуда, ҳамчун маҷмӯи молу мулки меросӣ эътироф карда мешаванд;

в) аз сабаби он ки ба муносибатҳои меросӣ хуқуққабулкунии умумӣ хос аст, ворис ё ворисон низ ҳуқуқу уҳдадориҳои меросгузорро пурра қабул мекунад, на аз рӯйи интихоб қисми онро. Бо назардошти таҳлили адабиёти ҳуқуқи ҳангоми муайян кардани мафҳуми мерос ҳолатҳои зерии бояд ба назар гирифта шаванд:

а) ба таркиби мерос он ҳуқуқу ухдадориҳое дохил мешаванд, ки ба меросгузор дар давраи ҳаёт, яъне зиндагиаш ба ӯ тааллуқ доштанд;

б) на ҳамаи ҳуқуқу ухдадориҳои меросгузор ба ворисон мегузарад, аз ҷумла ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкии ба молу мулк новобастаи меросгузор;

в) ҳуқуқу уҳдадориҳои меросгузор, ки дар давраи ҳаёташ ба ӯ тааллуқ дошт ба тариқи мерос мегузарад. Лекин баъзеи онҳо мумкин аст, тибқи қонун ё табиати худи ин ҳуқуқу уҳдадориҳо маҳдуд карда шаванд. Мисол, уҳдадории алиментдиҳӣ ва ғайраҳо;

г) ба мерос на танҳо ҳуқуқҳои меросгузор, инчунинуҳдадориҳои ӯ низ ба ворисон мегузаранд. Мисол, меросгузор дар баробари молу мулки зиёд доштан, мумкин аст, дорои уҳдадориҳои муайян нисбати ин ё он шахс бошад.

АДАБИЁТ:

1. БулаевскийБ.А. /Наследственное право.-М, 2005./ -С.287.
2. Корнеева И.Л. наследственное право Российской Федерации: Уч. пос.-М., Юристъ.- 2005. -С.612.
3. Гришаев С.П. Наследственное право. -М.: Юристъ. 2005. -С. 286.
4. Закиров Р.Ю., Гришина Я.С.Наследственное право. -М., 2012. –С.247.
5. Власов Ю.Н., Калинин В.В. Наследственное право: Курс лекций. – М.: Омега-Л, -2005. -С.316.
6. Бобоҷонов И.Ҳ. Ҳимояи ҳуқуқҳои меросӣ дар суд. Душанбе, "ЭР-граф", 2011.-С.354.

МАФҲУМ ВА АҲАМИЯТИ МЕРОС

Барои дарки пурра ва ҳаматарафаи ин ё он соҳаи ҳуқуқ, дар баробари омӯзиши мафҳум, предмет, метод ва сарчашмаҳои ба танзимдарорӣ, омӯзиши аҳамият ва муҳтавои он низ аҳамият холӣ нест. Дар мақолаи ҳуқуқи меросӣ ҳамчун зерсоҳаи васеи ҳуқуқи граждани мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор дода шудааст. Масъалаи мазкур ба монанди: ҳуқуқ ба мерос, мерос, ҳуқуқи граждани, ҳуқуқи меросӣ, принсипҳои ҳуқуқи меросӣ, кушодашавии мерос, озодии васиятнома, озодии ворисӣ, меросгузор, ворис. аз нуқтаи назари олимони ватаниву хориҷӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст, ки дар ин мақола нуктаҳои асосии фикру андешаҳои онҳо низ мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: ҳуқуқ ба мерос, мерос, ҳуқуқи граждани, ҳуқуқи меросӣ, принсипҳои ҳуқуқи меросӣ, кушодашавии мерос, озодии васиятнома, озодии ворисӣ, меросгузор, ворис.

ПОНЯТИЕ И ВАЖНОСТЬ НАСЛЕДСТВО

Для полного и всесторонего понимания той или синой области права параллельно изучение его понятие, предметов, методов и источников регулирования, изучение понятие и важность также важно. В данной статье наследное право рассматривается как один из крупных подотрасль гражданского права расматриваются. Подобные вопросы как право на наследство, наследство, гражданское право, наследственное право, принципы наследственного право, открытие наследство, свобода завещания, свобода наследство, наследодатель, наследник. расматривается с точки зрения отечественных и зарубежных учёных которые проанализируется в этой статье.

Ключевые слова: право на наследство, наследство, гражданское право, наследственное право, принципы наследственного право, открытие наслендство, свобода завещания, свобода наследство, наследодатель, наследник.

THE CONCEPT AND IMPORTANCE OF INHERITANCE

For a complete and comprehensive understanding of a particular area of law, in parallel, the study of its concept, subjects, methods and sources of regulation, the study of its concept and importance also important. In this article, the principles of inheritance law as one of the major subsectors of civil law are considered. This article issue is considered this question: inheritance, inheritance law, civil law, opening of inheritance principles of inheritance law, right to a compulsiry share of inheritance, freedom of probate, testator, heir.from the point of view of domestic and foreign scientists who will be analyzed in this article.

Keywords: inheritance, inheritance law, civil law, opening of inheritance principles of inheritance law, right to a compulsiry share of inheritance, freedom of probate, testator, heir.

Сведения об авторе: ***Шеров Давлатманд Джобирович*** – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета.

Information about the author: ***Sherov Davlatmand Jobirovich*** – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law.

КОНСЕПСИЯИ «НЕКӮАҲВОЛИИ ДАВЛАТ» - И ЛОРЕНС ФОН ШТЕЙН

Шарипов А.Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пайдоиши назарияи давлати иҷтимоӣ бо асарҳои як қатор мутафаккирони олмони асри XIX алоқаманд аст. - Ю. Оффнер, Ф. Науманн, А. Вагнер ва баъзе дигарон. Аммо, мафҳуми ҳамватани онҳо - файласуф, муаррих, иқтисоддон Лоренс фон Штейн (1815-1890) аввалин консепсияи илмии давлати некӯаҳволист, ки ғояҳоро дар бораи нақш ва вазифаҳои давлат, ки барои замони онҳо навовар буданд, дар бар мегирад. Вай онҳоро дар ду асари худ шарҳ додааст: "Таърихи ҳаракати иҷтимоии Фаронса аз соли 1789" ва "Таълимоти ҳукумат ва ҳуқуқи ҳукумат бо муқоисаи адабиёт ва қонунгузории Фаронса, Англия ва Олмон" тарзи ҳаёти умумиҷаҳониро пеш мебаранд [1]. Аммо, дар баробари ин, зуҳуроти хусусии одамон мавҷуданд - қонеъгардонии махсуси талабот ва манфиатҳо, рафтори махсус, ҳамаи онҳо як соҳаи гуногунро ташкил медиҳанд, ки аз давлат фарқ мекунанд, - ҷомеаи шаҳрвандӣ. Омезиши давлат бо ҷомеаи шаҳрвандӣ маънои онро дорад, ки ба гуфтаи Гегел, эътирофи манфиати шахсони алоҳида чунин аст, ҳадафи ниҳоӣ барои он муттаҳид шудаанд. Дар ин ҷо Гегел як қадам дуртар аз шарҳи давлати иҷтимоӣ чунин таваққуф кард. Ин қадамро аз ҷиҳати назариявӣ ҳамватани Гегел Лоренс Фон Штейн гузоштааст. Консепсияи давлати иҷтимоӣ аз ҷониби Лоренс Фон Штейн ба ақидаҳои моҳияти иҷтимоӣ-фалсафӣ оид ба моҳият ва ҳадафи шахс, ҷомеа ва давлат, инчунин муносибати онҳо бо ҳам асос ёфтааст. Лоренс Фон Штейн қарорҳои худро чунин ба вуҷуд меорад:

• сарнавишти ибтидоии инсон ин хоҳиши ҳукмфармоӣ кардани ҷаҳони атроф, ба даст овардани неъматҳои рӯҳӣ ва моддӣ мебошад. Аммо шахси инфиродӣ дар амалисозии худ бо шароити зиндагии худ маҳдуд аст;

• барои имконпазир шудан, одамон бояд дар ҷомеа зиндагӣ ва амал кунанд. Ҳадафи ҷомеа шахс аст, аз ин рӯ зиндагии ҷомеа ва фард якранг аст, ҳарчанд худи ҷомеа мавҷудият ва иродаи мустақил дорад, ки онро давлат муаррифӣ мекунад;

Ҳамин тариқ, ҷомеаи инсонӣ ду унсурро дар бар мегирад: давлат ҳамчун ифодаи иродаи умумиҷаҳонӣ ва ҷомеа ҳамчун ваҳдати органикии ҳаёти инсон, ки аз ҷониби системаи ниёзҳо ба роҳ монда шудааст. Ҳамчун ду шакли гуногуни мавҷудияти инсон, давлат ва ҷомеа, ба гуфтаи Лоренс Фон Штейн, ду унсури ҳаётан муҳими ҳар як ҷомеаи инсонӣ мебошанд. Ҳамоҳангии комили давлат ва ҷомеа барои инсон дастнорас аст ва давлат ва ҷомеа барои ҳадафҳои худ саъй мекунанд ва ҳар кадоми онҳо принсипи худро доранд. Дар асоси ин мулоҳизот, Лоренс Фон Штейн принсипи асосии фаъолияти давлатро муайян мекунад, ки дар он назарияи давлати иҷтимоӣ сохта шудааст:

▪ рушди шахсони алоҳида, ки давлатро ташкил медиҳанд, дараҷаи рушди худи давлатро муайян мекунад. Ин бо он далел шарҳ дода мешавад, ки давлат маҷмӯи ирода ва амали ҳамаи фардҳо, шахсияти олие мебошад, ки барои рушди олии он таъйин шудааст. Лоренс Фон Штейн ду шарти татбиқи ин принсипи давлатиро муайян мекунад:

-шарти аввал ин универсалии сохти давлатӣ ва озодӣ барои ҳар як шахс мебошад. Сохтори давлатӣ ҳамчун иштироки муташаккилонаи шахс дар муайян кардани иродаи давлат фаҳмида мешавад ва озодӣ ҳуқуқ ба ин иштирок мебошад;

-шарти дуюм ин фаъолияти давлат мебошад, ки дар шакли маъмурияти давлатӣ зоҳир мешавад. Идораи давлатӣ "шакли тозаи" худро танҳо вақте ба даст меорад, ки "ҳаёти

тамоми шаҳрвандони давлатро вазифаи ягонаи фаъолияти худ қарор диҳад" ва баръакс, "бадтар хоҳад шуд, шумораи онҳо ва талабот зиёдтар мешавад". Беэътиноӣ ҳар қадар мукаммалтар бошад, ҳамон қадар метавонад ба ҳама василаҳои рушди олии шахсиро фароҳам орад. " Вақте ки сохтори давлатӣ ва идоракунии давлатӣ ба шахсияти инсон ва ҳадафи он муқобилият мекунанд, вақте ки давлат танҳо барои худ ва шахсияти худ зиндагӣ мекунад, давлат нобуд мешавад. Аммо то он даме, ки ҳадди аққал як нуқта вуҷуд дорад, ки "давлат бар он ҳадафи олии худро нигоҳ медорад, зиндагӣ имконпазир аст ва умед ба беҳбудӣ вуҷуд дорад." [2].

Дар ҷомеаи инсонӣ дар баробари принсипи давлатдорӣ, принсипи ҷомеа низ, ки самти дигар дорад, амал мекунад . Ҷамъият мисли давлат аз эҳтиёҷоти шахс сарчашма мегирад ва мисли давлат ба ҳадафи худ хидмат мекунад. Аммо, ҷомеа ин корро ба таври куллӣ фарқ мекунад: агар давлат афродро ба ваҳдати шахсӣ пайваст кунад, пас ҷомеа баъзе афродро ба дигарон тобеъ мекунад. Дар натиҷаи манфиатҳои гуногун, табақабандии иҷтимоӣ ба амал меояд, ҳар як шахс мекӯшад, ки дар ҷомеа мавқеи баландтаринро ишғол кунад. Ин табақа ба манфиати моликият ва меҳнат коҳиш дода мешавад, шакли ҷамъият бо тақсимоти амвол ва муносибатҳои вобастагӣ муайян карда мешавад[3]. Принсипи ҷомеа дар Лоренс Фон Штейн ба худхоҳӣ асос ёфтааст ва аз тобеи баъзе одамон ба дигарон, аз ҳисоби охирин такмил ёфтани аввалия иборат аст дар ҳоле ки принсипи давлат баланд бардоштани шахс ба озодӣ, ба рушди шахсӣ мебошад. Бо вуҷуди ин, тамоми ҳаёти ҷомеа дар муборизa байни ҷомеа ва давлат сарф мешавад. Мухолифати принсипи давлат ва принсипи ҷомеа дар мавҷудияти синфи дороиҳо, ки бо идеяи давлатии некӯаҳволии шаҳрвандон ва синфи дороиҳо, ки мавҷудияти онҳо мувофиқат мекунад, зоҳир мешавад. ба ин ақида мухолиф аст. Барои бартараф кардани ин зиддият, ки сабаби он вобастагии синфҳои поёнӣ мебошад, давлат бояд баробарии ҳуқуқи оммаро ҳамчун принсипи асосии сохтори давлатӣ эълон кунад ва баланд бардоштани шароити зиндагии синфҳои поёниро вазифаи асосии идоракунии давлатӣ - ин эълони нақши нави иҷтимоии давлат дар таърихи инсоният мебошад[4]. Бо вуҷуди ин, дар ин роҳ як монеаи назаррас вуҷуд дорад - муқовимати қишрҳои сарватманди ҷомеа, ки барои пешгирии ин ҳамбастагии иҷтимоӣ дар давлат барои ба даст овардани қудрат талош мекунанд. Ҳалли Лоренс Фон Штейн ба ин масъала дар ду шарт асос ёфтааст:

- аввал - озодии шахс, ки иборат аз ба даст овардани моликияти ҷамъиятӣ ва бедор кардани шуур дар бораи нақши мувофиқи шахси озод дар ҷомеа ва давлат тавассути таълим мебошад. Саъй ба дониш ба таври узвӣ ба ҳар як инсон хос аст ва бо қобилияти модарзодӣ вобаста аст. Маҳз аз мавҷудияти ин қобилият принсипи баробарии назариявии одамон амал мекунад. Бо гирифтани дониш, шахс метавонад вазъи молиявии худро беҳтар кунад, мавқеи иҷтимоии худро тағйир диҳад. Таҳсилот, ба гуфтаи Штейн, на танҳо зарурӣ, балки мустақил аз ҷомеа, оғози рушди озодист;
- дуюм - татбиқи ислоҳоти сиёсӣ, ки натиҷаи он бояд баробарии ҳуқуқии синфҳо бошад.

Моҳияти масъалаи иҷтимоӣ, тавре ки Лоренс Фон Штейн боварӣ дошт, на аз байн бурдани мухолифати иҷтимоӣ дар шакли синфҳо ва на аз байн бурдани капитал иборат аст, ки он дар марксизм тафсир карда мешавад, балки аз он иборат аст, ки ба мехнаткашон имконият фароҳам оварда шавад, ки худашон капитал ба даст оваранд. Таълимоти фалсафии Штейн зарурати тағйир додани давлатро исбот кард[5]. Мақсади консепсияи Лоренс Фон Штейн оид ба давлати иҷтимоӣ кӯшиши ҳалли "масъалаи иҷтимоӣ" -и шадид тавассути худи давлат буд [6]. Вай чунин мешуморид, ки имкони давлат барои барқарор кардани адолати иҷтимоӣ дар он аст, ки давлат ҳам аз сармоя ва ҳам аз меҳнат боло аст ва худаш «аз мавқеи тобеи синфи коргари поин, хеле азоб мекашад», зеро ин синф чанд қадаре шумораи бештаре дошта бошад, ҳамон қадар давлат аз ӯҳдаи таъмини он намебарояд.

АДАБИЁТ

1.Тарасова С. Экономическая теория благосостояния / С. Тарасова. – М.,2001.
2.Якубенко В. Принципи соціальної держави / В. Якубенко // Право України. – 2002. – № 6. – С. 33–38.

3.Скрипнюк О. Принципи соціальної та правової держави: єдність чи конфронтація? / О. Скрипнюк // Людина і політика. – 2001. – № 1. – С. 137–143.
4.Spicker P. Welfare State, the: a general theory / Paul Spicker. – SAGE, 2000
5.Hicks A. Varieties of Welfare Capitalism / Alexander Hicks, Lane Kenworthy // Socio-Economic Review. – 2003. – Vol. 1, No. 1. – pp 1-43.
6. Пехник А.В. Соціальна держава: етапи розвитку ідей і практики (міжнародний досвід) / А.В. Пехник // Актуальні проблеми політики. – О.: Юрид. лит., 2003. – Вип. 17. – С.133-141

КОНСЕПСИЯИ «НЕКӮАҲВОЛИИ ДАВЛАТ» - И ЛОРЕНС ФОН ШТЕЙН

Дар мақолаи мазкур яке аз консепсияиҳои маъруфтарин давлати муосир ин консепсияи давлатии накӯаҳволӣ, ки аз тарафи олими олмонӣ Лоренс Фон Штейн дар соли 1850 ба илми ҳуқуқшиносӣ ворид шудааст, зери таҳлил қарор дода мешавад. Консепсияи мазкур аввалин консепсия оид ба давлати иҷтимоӣ буда, ин омили амалӣ намудани давлати иҷтимоӣ дар амалия мебошад. Баъд ин боиси пайдоиши яке аз функсияҳои асоси давлати муосир яъне функсияи давлати иҷтимоӣ мегардад. Дар ин консепсия, ки хусусияти иҷтимоӣ ва фалсафӣ дорад, мафҳум ва моҳияти давлати иҷтимоӣ, инчунин аломат ва принсипҳои он, проблемаҳои синфи ҷомеа ва роҳҳои ҳалли он пешбарӣ шудааст.

Калидвожаҳо: давлати иҷтимоӣ, консепсияи илмии давлати некӯаҳволӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ, функсияи давлати иҷтимоӣ, принсипи давлатдорӣ, табақабандии иҷтимоӣ, неъматҳои рӯҳӣ, давлат, аломатҳои давлати иҷтимоӣ, принсипи давлати иҷтимоӣ, моҳияти давлати иҷтимоӣ, иродаи давлат, ҳамбастагии иҷтимоӣ, масъалаи иҷтимоӣ.

КОНЦЕПЦИЯ “ГОСУДАРСТВЕННОГО БЛАГОСОСТОЯНИЯ” ЛОРЕНСА ФОН ШТЕЙНА

В статье анализируется одна из самых популярных концепций современного государства – концепция государства благосостояния, введенная в юридическую науку в 1850 году немецким ученым Лоренцом фон Штайном. Эта концепция является первой концепцией социального государства и является фактором реализации социального государства на практике. Затем это приводит к возникновению одной из основных функций современного государства, то есть функции социального государства. Эта концепция, имеющая социально-философский характер, продвигает концепцию и сущность социального государства, а также его признаки и принципы, проблемы социального класса и пути их решения.

Ключевые слова: социальное государство, научная концепция государства всеобщего благосостояния, гражданское общество, функция социального государства, принцип государства, социальное расслоение, духовные блага, государство, признаки социального государства, принцип социального государства, сущность социального государства, воля государства, социальная солидарность, социальная проблема.

CONCEPT OF STATE WELFARE

This article analyzes one of the most popular concepts of the modern state – the concept of the welfare state, introduced into legal science in 1850 by the German scientist Laurence von Stein. This concept is the first concept of the welfare state and is a factor in the implementation of the welfare state in practice. Then this leads to the emergence of one of the main functions of the modern state, that is, the function of the welfare state. This concept, which has a socio-philosophical character, promotes the concept and essence of the welfare state, as well as its features and principles, problems of social class and ways to solve them.

Keywords: welfare state, the scientific concept of the welfare state, civil society, the function of the welfare state, the principle of the state, social stratification, spiritual benefits, the state, signs of the welfare state, the principle of the welfare state, the essence of the welfare state, the will of the state, social solidarity, social problem.

Сведения об авторе: ***Шарипов А.Б.*** **–** Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. **Адрес:** Республика Таджикистан, г.Душанбе ,ул Буни Хисорак. **Телефон:** 888999400

Information about the author: ***Sharipov A.B***. – Tajik National University, second-year master`s student of faculty of Law. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Buni Hisorak street. **Phone**: 888999400

ТАВСИФИ УМУМИИ БЕДАРАК ҒОИБ ЭЪТИРОФ КАРДАН ВА ФАВТИДА ЭЪЛОН НАМУДАНИ ШАҲРВАНД

Гулов М.Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар низоми ҳуқуқи граждани ҷои махсусро падидаи бедарак ғоиб эътироф кардан ва фавтида эълон намудани шаҳрванд ишғол менамояд. Падидаи бедарак ғоиб эътироф кардан ва фавтида эълон намудани шаҳрванд ҳанӯз дар ҳуқуқи римӣ маълум буд. Олимони

соҳаи мазкур ҳуқуқи римиро таҳлил намуда, чунин хулоса кардаанд, ки дар ҳуқуқи римӣ ду низоми муқаррар кардани асоси фавтида эълон намудани шаҳрванд мавҷуд буд:

- низоми ҳадди синнусолӣ;
- низоми мӯҳлати муайян.

Тибқи низоми аввал ҳангоми фавтида эълон намудани шаҳрванди бедарак ғоиб ба синну соли муайян расидани ӯро ҳисоб мекарданд. Чунин синну сол 70 сол муқаррар гашта буд. Мӯҳлати мазкур ҳадди ниҳоӣ ва умумӣ барои ҳама эътироф гардида буд. Тибқи низоми дуюм барои фавтида эълон намудани шаҳрванди бедарак сипарӣ шудани мӯҳлати муайян асос мегардид. { С. 230.} Танзими муносибатҳои граждани иштироки шаҳрвандро дар муносибатҳои дахлдор пешбинӣ менамояд. Боби 3 Кодекси граждани "Шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шахсони воқеии дигар" ном дорад. Мувофиқи моддаи 17 Кодекси мазкур таҳти мафҳуми шаҳрвандон (шахси воқеӣ) шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони давлатҳои дигар, инчунин шахси бешаҳрвандӣ фаҳмида мешавад. { м. 154) Шаҳрванд дорои ном ва маҳалли истиқомат мебошад, ки ҳамчун нишонаҳои фардикунонии ӯ дар муномибатҳои ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад. Шаҳрванд ҳуқуқу ӯҳдадориҳоро, агар аз қонун ё анъанаҳои миллӣ тартиби дигаре барнаояд, бо номи худ, ки фамилия ва худи ном, инчунин номи падарро дар бар мегирад, ба даст меорад ва татбиқ менамояд. Тибқи ҳолат ва мувофиқи тартиби пешбининамудаи қонун шаҳрванд метавонад аз тахаллус (номи сохта) истифода намояд. Шаҳрванд вазифадор аст, ки барои огоҳ намудани қарздорону кредиторони худ дар хусуси дигар кардани номаш чораҳои зарурӣ андешад ва хавфи оқибатҳоеро ба зимма дорад, ки бо сабаби огоҳӣ надоштани ин ашхос дар хусуси дигар кардани ном ба миён меоянд. Ба даст овардани ҳуқуқу ӯҳдадориҳо ба номи шахси дигар роҳ дода намешавад. Зиёне, ки ба шаҳрванд дар натиҷаи истифодаи ғайриқонунии номи ӯ расидааст, мутобиқи қонунгузорӣ ҷуброн карда мешавад. Истиқоматгоҳ маҳалле эътироф мегардад, ки шаҳрванд доимӣ ё бештар дар он истиқомат мекунад. Истиқоматгоҳи ноболиғони то чордаҳсола ё шаҳрвандоне, ки таҳти васоят қарор доранд, истиқоматгоҳи намояндагони қонунӣ ё васиёни онҳо эътироф мегардад. Таҳти мафҳуми ҷои истиқомати шаҳрванд ҳавлӣ, квартира, хонаҳои хизматӣ, манзилҳо бо таъиноти махсус(хобгоҳҳо, хонаҳои кӯдакон, хонаҳои нигоҳубини пиронсолон ва ғайра) ва дигар манзил, ки дар он шаҳрванд ба таври доимӣ ё бештар зиндагӣ мекунад, фаҳмида мешавад. Танзими ҳуқуқии падидаи бедарак ғоиб эътироф кардан ва фавтида эълон намудани шаҳрванд маҳз бо ҳамин нишонаҳои инфиродии шаҳрванд алоқаманд мебошад. Зеро шаҳрванд бо ин нишонаҳо дар муносибатҳои гражланӣ ҳамчун субъекти алоҳида иштирок менамояд ва дорои ҳуқуқу ӯҳдадориҳои мушаххас мегардад. Муаяйн кардани ҷои зисти воқеии шаҳрванд барои ҳимояи ҳуқуқу манфиатҳои ӯ, нигоҳдошти муносибатҳои ҳуқуқӣ бо иштироки ӯ, таъмин намудани манфиати дигар субъектон аҳамияти хоса доард. Донистани ҷои зисти воқеии шаҳрванд барои ҳалли масъалаҳои мушаххас ҳатмӣ мебошад. Масалан, дар масъалаи иҷрои ӯҳдадорӣ, ки маҳалли иҷрои он ҷои зисти шаҳрванд муқаррар карда шудааст. Ҷои кушода шудани мерос маҳали истиқоматгоҳи охирини шаҳрванд ба ҳисоб меравад. Шаҳрвандро вобаста ба ҷои истиқоматаш дар рӯйхати шахсони ба беҳтаргардонии манзил эҳтиёҷдошта дохил мекунанд. Ба ҷои истиқомати шаҳрванд инчунин маҳале эътироф карда мешавад, ки шаҳванд дар он ҷо бештар зиндагонӣ мекунад. Муқаррароти мазкур дуруст ва аҳамиятнок мебошад. Чунки шаҳрвандоне ҳастанд, ки вобаста ба фаъолият ҷои зисти худро иваз карда меистанд. Масалан, тадқиқотҳои соҳаи геология, баҳрнавардон, сохтмончиён қисми бештари ҳаёти худро дар экспедитсияҳо, баҳру укёнусҳо, майдони сохтмонҳо мегузаронанд.

Бояд дар назар дошт, ки доштани ҷои истиқомати доимӣ шаҳрвандро аз ҳуқуқи мусофират ва тағйири ҷои зист маҳдуд ё аз ҳуқуқи мазкур маҳрум намекунад. Чунки интихоби озоди ҷои зист яке аз ҳуқуқҳои асосие мебоошад, ки дар шартномаҳои байналхалқӣ мустаҳкам карда шудааст. { м.13} Ба истиснои ҳолатҳо ва мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи қонун, қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амали ҳеҷ касро маҳдуд сохтан мумкин нест. Ҳар як шаҳрванд ҷои истиқомати худро вобаста ба хоҳишу майли худ муқаррар менамояд. Ҳуқуқи мазкур ба шаҳрванд дар асоси қонун кафолат дода шудааст. Чунончи мазмуни қобилияти ҳуқуқдории шаҳрванд дар Кодекси граждани ба таври зайл муқаррар карда шудааст: "Шаҳрванд метавонад ҳам дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва

ҳам берун аз он дорои ҳуқуқи моликият ба молу мулк, аз ҷумла асъори хориҷӣ бошад; молу мулкро мерос гирад ва васият кунад; дар қаламрави ҷумҳурӣ озодона ҳаракат карда, ҷои зист интихоб намояд; ҳудуди ҷумҳуриро озодона тарк карда, ба қаламрави он баргардад; бо ҳар гуна фаъолияти манънакардаи санади қонунӣ машғул шавад; мустақилона ё якҷоя бо шаҳрвандон ва шахси ҳуқуқии дигар шахси ҳуқуқӣ таъсис диҳад; ҳар гуна аҳдҳои бо санади қонунӣ манънашударо анҷом дода, дар ӯҳдадориҳо иштирок намояд; дорои ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ ба ихтироот, асари илмӣ, адабӣ, санъат ва натиҷаҳои дигари фаъолияти зеҳнӣ бошад; ҷуброни зиёни моддӣ ва маънавиро талаб намояд; ҳуқуқи дигари молу мулкӣ ва шахсӣ дошта бошад”. Ба муддати тӯлонӣ набудани шаҳрванд дар ҷои истиқомати доимии худ ва мавҷуд набудани маълумот оиди ҷои исти ӯ барои ташкилотҳо ва шаҳрвандони дигар, ки бо шахси бедарак ғоиббуда дар муносибати мутақобила қарор доранд, аз аҳамият холӣ намебошад. Бедарак ғоиб будани шаҳрванд ба муддати тӯлонӣ як қатор масъалаҳоро ба вуҷуд меоварад. Пеш аз ҳама, масъалаи дар қайди ҳаёт будан ва ё вафот кардани шаҳрванд ҳалталаб мебошад. Инчунин, масъалаҳои идоракуниии молу мулки ӯ, амалӣ намудани ҳуқуқҳои молумулкӣ ва иҷрои ӯҳдадориҳои ҳуқуқӣ, таъмини фарзандони ноболиғ ва шахсони ғайри қобили меҳнат, ки дар таъминоти ӯ буданд, ҳалли дурусти худро талаб менамоянд. Истилоҳи “бедарак ғоиб” дар ду маъно фаҳмида мешавад:

1) ба маънои воқеӣ, ки дар ҷои истиқомати худ набудани шаҳрванд ва номаълум будани ҷои исти ӯ дар назар дошта мешавад;

2) ба маънои ҳуқуқӣ, ҳамчун падидаи граждани, ки аз ҷониби суд бедарак ғоиб эътироф кардани шаҳрванд фаҳмида мешавад.

Нақш ва аҳамияти падидаи бедарак ғоиб эътироф намудан ва фавтида эълон кардани шаҳрванд бахусус дар ҳолатҳои фавқулодда меафзояд. Масалан, дар давраи ҷанг, дигари амалиётҳои ҳарбӣ, фалокатҳо, заминларза, обхезӣ. Моҳияти ҳуқуқии падидаи мазкур дар чӣ ифода меёбад? Ҳар як инсон аз лаҳзаи таваллуд дар ин ё он муносибати ҷамъиятӣ иштирок варзида, ҳамчун субъекти муносибати дахлдор шинохта мешавад. Ҳамаи он муносибатҳо ҳуқуқӣ эътироф намешаванд. Он муносибатҳое, ҳуқуқӣ дониста мешаванд, ки бо меъёри ҳуқуқ танзим карда мешаванд. Субъектони ҳуқуқ дар ин муносибатҳо байни ҳам робитаи ҳуқуқӣ пайдо мекунанд. Аз ин лиҳоз амалишавии ҳуқуқҳои онҳо аз ҳаракатҳои тарафи дигари муносибати дахлдор вобаста мебошад. Бинобар ин ҳангоми набудани субъект дар ин муносибат номуайянии ҳуқуқӣ пайдо мешавад. Номуайянии ҳуқуқӣ тавассути падидаи бедарак ғоиб эътироф намудан ва фавтида эълон кардан бартараф карда мешавад. Гарчанде ки бедарак ғоиб эътироф намудан ва фавтида эълон кардани шаҳрванд падидаи ҳуқуқи граждани ба ҳисоб меравад, оқибатҳои ҳуқуқии он ба муносибатҳое низ таъсир мерасонад, ки тавассути дигар соҳаҳои ҳуқуқ ба танзим дароварда мешаванд: дар муносибатҳои конституцсионӣ кам шудани шумораи интихобкунандагон, дар давраи пеш аз интихоботӣ ба қайд гирифта мешаванд, дар ҳуқуқи андоз аз қайд бароварда шудани яке аз андозсупорандагон ва ғайра. Аммо дар соҳаи муносибатҳои граждани, оилавӣ, меҳнатӣ падидаи мазкур зарурат ва аҳамияти хоса дорад. Бинобар ин танзими амиқи падидаи мазкур дар ҳуқуқи граждани ба роҳ манда шудааст. Масъала оиди табиати ҳуқуқии падидаи бедарак ғоиб ва фавтида эълон намудани шаҳрванд баҳснок мебошад. Як қатор олимон чунин андеша доранд: меъёрҳои падидаи бедарак ғоиб оқибатҳеро ба танзим медарорад, ки дар натиҷаи ба муддати дароз номаълум будани ҷои зисти шахс ба вуҷуд омадаанд, тартиби бедарак ғоиб эътироф кардан ва фавтида эълон намудани шаҳрвандро муқаррар менамоянд. Ин андеша эътирозро ба вуҷуд меорад. Чунки меъёрҳои ин падида оқибатҳои дар натиҷаи ба муддати дароз номаълум будани ҷои зисти шахс ба вуҷуд омадаро ба танзим намедарорад, балки номуайянии ҳуқуқии дар натиҷаи бедарак ғоиб будани шахс ба миён омадаро бартараф менамояд. Танҳо баъди баровардани қарори суд оқибати ҳуқуқии бедарак ғоиб ё фавтида эълон кардани шаҳрванд ба муносибатҳои ҳуқуқии мавҷуда таъсир мерасонад. Дигар муаллифон чунин андеша доранд: бедарак ғоиб будан чунин ҳолати ғоибии шаҳрванд мебошад, ки бартараф кардани номуайянии ҷои зисти шаҳрванд ғайриимкон аст ва аз тарафи дигар асос барои тасдиқи вафоти ӯ вуҷуд надорад. { с. 37} Андешаи мазкур низ на он қадар дуруст мебошад. Чунки дар мавриди аввал барои муайян кардани ҷои зисти шаҳрванд тамоми роҳу воситаҳои мавҷуда истифода бурда мешаванд. Дар ҳолати дуюм шахси манфиатдор барои фавтида эълон намудани шаҳрванд бо ариза ба

суд муроҷиат менамояд. Суд дар ин ҳолат шахсро вафотёфта эълон намекунад, балки танҳо эҳтимолияти вафот кардани ӯро муайян менамояд. Юрченко бошад, се факти бедарак ғоиб буданро муаяйн кард: номаълум будани ҷои будубош, ғайриимкон будани муайянкунии ҷои будубоши шахс, набудани тахмини асоснок оиди зинда будани шахс. { с. 45}

Бедарак - ғоиб эътироф кардан ва фавтида эълон намудани шаҳрванд ҳолати ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад. Ҳолати ҳуқуқие мебошад, ки ба пеш аз ҳама, ба ҳуқуқу манфиатҳои худи шахси бедарак ғоиб, сониян ба ҳуқуқу манфиатҳои дигар субъектони муносибатҳои ҳуқуқӣ таъсир мерасонад. Бедарак ғоиб эътироф кардан ва фавтида эълон намудани шаҳрванд ба тағйир ёфтан ва қатъ гаштани вазъи ҳуқуқии шаҳрванд асос мегардад. Вазъи ҳуқуқӣ ин маҷмӯи ҳуқуқу ӯҳдадориҳо мебошад. Ҳангоми бедарак ғоиб эътироф кардани шаҳрванд ҳуқуқу ӯҳдадориҳои ӯ тағйир меёбанд. Дар ҳолати фавтида эълон кардани ӯ ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳояш қатъ мегарданд. Аммо категорияи “эҳтимолият” дар ин ҷо ҳатман дар назар дошта мешавад. Яъне эҳтимолият дар қайди ҳаёт будани шаҳрванд. Бинобар ин, дуруст аст, ки қонунгузорӣ оқибати ҳозир гаштани шаҳрванди бедарак ғоиб ва фавтида эълоншударо дақиқ муқаррар намудааст. Қонунгузорӣ бедарак ғоиб эътироф кардан ва фавтида эълон намудани шаҳрвандро тафовут гузоштааст. Дари ҳолати бедарак ғоиб эътироф карадани шаҳрванд чунин ҳисобида мешавад, ки шахс дар қайди ҳаёт аст. Молу мулки шаҳрванд аз ҳуқуқи моликияти ӯ бароварда намешавад. Баръакс, ба манфиати шахси бедарак ғоиб идоракунии молу мулки ӯ бо мақсади ҳифзи он ба роҳ монда мешавад. Ҳангоми фавтида эълон кардани шаҳрванд бошад, чунин ҳисобида мешавад, ки шахс вафот кардааст. Дар ин сурат он оқибатҳое фаро мерасанд, ки марги шаҳрванд асос мегардид. Вазифаи падидаи бедарак ғоиб эътироф кардан ва фавтида эълон намудани шаҳрванд бартараф намудани номуайянии ҳуқуқӣ ва бо ин восита таъмин намудани амалишавии ҳуқуқҳои манфиатдор ва ҳифзи манфиатҳои шаҳрванди бедарак ғоиб мебошад. Яъне мақсади падидаи мазкур ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои худи шаҳрванди бедарак ғоиб ва дигар субъектони ҳуқуқ аст. Падидаи бедарак ғоиб эътироф кардан ва фавтида эълон намудани шаҳрванд на дар ҳамаи мамлакатҳо дар шакли ягона арзи вуҷуд дорад. Бештар дар давлатҳое, ки низоми ҳуқуқии онҳо ба оила ҳуқуқии романо-олмонӣ шомил аст, танзими моддӣ-ҳуқуқии падидаи мазкур ба роҳ монда шудааст. Дар бархе аз ин давлатҳо қонуни алоҳида оиди бедарак ғоиб эътироф кардан ва фавтида эълон намудани шаҳрванд қабул карда шудааст. Масалан, дар Ҷумҳурии Федералии Олмон, Австрия, Италия. Давлатҳои дигар бошанд, танзими ҳуқуқии падидаи мазкурро дар меъёрҳои алоҳидаи қонунгузории граждани ба роҳ мондаанд. Масалан, дар Федератсияи Русия, Полша, Венгрия, Монголия, Ӯзбекистон. Дар як қатор давлатҳо падидаи бедарак ғоиб эътироф кардан ва фавтида эълон намудани шаҳрванд эътироф карда намешавад. Масалан, дар Фаронса, Алжир. Дар ин гуна давлатҳо шаҳрванд ҳамон вақт бедарак ғоиб эътироф карда мешавад, ки дар давраи истеҳсолоти судӣ барои ҳалли парвандаи мушаххас зарурат ба миё ояд. Яъне ҳалли дурусти парванда падидаи бедарак ғоиб эътироф кардан ва фавтида эълон намудани шаҳрвандро талаб намояд. Хусусияти ҳолати зикршуда дар он ифода меёбад, ки оқибати ҳуқуқии бедарак ғоиб эътироф кардан ва фавтида эълон намудани шаҳрванд танҳо барои масъалаи баррасишаванда аҳамият пайдо менамояд.

Дар давлатҳои дорои низоми ҳуқуқии романо- олмонӣ падидаи бедарак ғоиб эътироф кардан ва фавтида эълон намудани шаҳрванд бо ҳам монанд мебошанд. Хусусиятҳои фарққунандаи онҳо танҳо дар мӯҳлат ва мурофиаи судии баррасии чунин масъала ифода меёбад. Мувофиқи моддаи 112 Кодекси граждании Фаронса ҳангоми дар муддати дароз набудани шахс дар ҷои истиҷрмати худ бо даъвои шахсони манфиатдор мумкин аст бедарк ғоиб эътироф карда шавад. Бедарак ғоиб эътироф кардани шаҳрванд дар ду зина ба роҳ монда мешавад:

1) муқаррар кардани эҳтимолияти бедарак ғоибии шаҳрванд;
2) эълон намудани бедарак ғоибии шаҳрванд.

Дар байни зинаҳои мазкур гузаштани даҳ сол талаб карда мешавад.

Танзими ҳуқуқии падидаи бедарак ғоиб ва фавтида эълон намудани шаҳрванд ҳамранг ба қонунгузории мо мебошад. Моддаҳои 42-46 Кодекси граждании Фаронса ба масъалаи мазкур бахшида шудааст. {с.1804}Мутобиқи моддаи 42 Кодекси мазкур шаҳрванд мумкин

аст аз ҷониби суд бо аризаи шахсони манфиатдор бедарак ғоиб эътироф карда шавад, агар дар муддати як сол оиди ҷои будубоши ӯ маълумот ннабошад. Мутобиқи моддаи 45 Кодекси мазкур шаҳрванд мумкин аст аз ҷониби суд фавтида эълон карда шавад, агар дар тӯли панҷ сол маълумот дар бораи ҷои будубоши ӯ набошад. Агар шаҳрванд дар вазъияте ғоиб шуда бошад, ки хатари марг ба ӯ таҳдид мекард, чунин мӯҳлат шаш моҳ муқаррар шудааст. Нисбати хизматчии ҳарбӣ ва дигар шаҳрванд, ки дар вазъияти ҷангӣ ғоиб шудааст, мӯҳлати мазкур ду сол муқаррар гардидааст, пас аз хатми амалиёти ҷангӣ оғоз меёбад. Чӣ хеле ки маълум аст, ду низоми бедарак ғоиб эътироф кардани шаҳрванд вуҷуд дорад:

- Низоми саксонӣ;
- Низоми мӯҳлат.

Дар низоми саксонӣ барои бедарак ғоиб эътироф кардани шаҳрванд ба синну соли муайян расидани ӯро зарур мешуморад. Дар низоми мӯҳлат бошад, барои бедарак ғоиб эътироф кардани шаҳрванд гузаштани мӯҳлати муайян аз рӯзи гирифтани маълумоти охирин дар бораи ҷои будубоши шахс зарур дониста мешавад. Дар Олмон бедарак ғоиб ва фавтида эълон намудани шаҳрванд махсусиятҳои худро дорад. Моддаҳои 13-20 Уложенияи граждании Олмон ба ҳамин масъала бахшида шудааст. { с.1898} Дар Олмон ҳар ду низоми зикргардида дар якҷоягӣ амал менамояд. Мувофиқи қонун дар Олмон шахс ҳангоми дар муддати даҳ сол бедарак ғоиб будан фавтида эълон карда мешавад, агар дар ин ҳангом синни ӯ на кам аз сию як бошад. Мутобиқан, аз мазмуни меъёр бармеояд, ки ба синни бисту панҷолагӣ нарасидани шахс фавтида эълон намудани ӯро истисно мекунад. Инчунин шахс ҳангоми дар муддати панҷ сол бедарак ғоиб будан фавтида эълон карда мешавад, агар синни ӯ аз ҳафтод гузашта бошад. Яъне суд дар ин ҳолат ҳам гузаштани мӯҳлати муайян ва ҳам синну соли шахсро муқаррар мекунад. Суд ҳамон вақт қарори дахлдор мебарорад, ки ҳамаи фактҳои зикршуда мавҷуд бошанд.Инчунин дар ҳолатҳои махсус мӯҳлати кӯтоҳтар пешбинӣ карда шудааст. Агар шаҳрванддар вазъияте бедарак ғоиб шуда бошад, ки хатари марг ба ҳаёташ таҳдид мекард ё ба гумони аз фалокат вафот кардани ӯ асос медиҳад, дар давоми аз як сол суд метавонад чунин шаҳрвандро фавтида эълон намояд. Хизматчии ҳарбӣ ё шаҳрванди дигари бо сабаби амалиёти ҷангӣ бедарак ғоибшуда танҳо баъди се соли бастани созиши оштӣ ё пас аз анҷоми амалиёти ҷанг фавтида эълон карда мешавад. Фавтида эълон намудани шаҳрванд нисбати ҳуқуқу ӯҳдадориҳои чунин шаҳрванд боиси оқибатҳое мегардад, ки вафоти ӯ сабаб шуда метавонист.

Дар Федератсияи Русия танзими ҳуқуқии падидаи мазкур ба дигар давлатҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил мебошад. Чунки ҳамаи кодексҳои давлатҳои узви ИДМ дар асоси кодексҳои намунавӣ таҳия шуда буданд, аз ҷумла, Кодекси граждани. Моддаҳои 42-46 Кодексии граждании Русия ба танзими падидаи бедарак ғоиб эътироф кардан ва фавтида эълон намудани шаҳрванд бахшида шудааст. {30.11.1994}Мутобиқи он агар дар тӯли як сол дар ҷои истиқомати шаҳрванд дар хусуси бошишгоҳи ӯ маълумоте набошад, суд бо дархости шахси манфиатдор метавонад ӯро бедарак ғоиб эътироф намояд. Дар ҳолати муқаррар карда натавонистани рӯзи расидани маълумоти охирин дар хусуси шахси ғоиб, оғози ҳисоби мӯҳлат барои эътирофи бедарак ғоиб санаи аввали моҳе, ки пас аз моҳи расидани маълумоти охирин дар хусуси шахси ғоиб фаро мерасад ва дар сурати муқаррар карда натавонистани ин моҳ, якуми январи соли минбаъда ҳисоб карда мешавад. Молу мулки шаҳрванди бедарак ғоиб эътирофгардида дар сурати зарурати ҳифзи он дар асоси қарори суд ба идораи ваколатии шахсе супурда мешавад, ки аз ҷониби мақоми васояту парасторӣ муайян гардидааст. Вакил дар асоси шартномаи бо ин мақом басташуда дар бораи идораи ваколатӣ фаъолият менамояд. Идоракунандаи молу мулки шахси бедарак ғоиб эътирофгардида иҷрои вазифаҳои шаҳрвандро ба зимма гирифта, аз ҳисоби молу мулки шахси ғоиб қарзи ӯро месупорад, ин молу мулкро ба манфиати чунин шахс идора мекунад. Бо дархости шахси манфиатдор ба шаҳрвандоне, ки шахси бедарак мебоист онҳоро таъмин мекард, таъминотпулӣ дода мешавад. Дар сурати ҳозир шудани шаҳрванди бедарак ғоиб эътирофгардида ё муайян гардидани ҷои исти ӯ суд қарорро дар бораи бедарак ғоиб эътироф намудани ӯро бекор мекунад. Дар асоси қарори суд идораи молу мулки шаҳрванд бекор карда мешавад. Агар дар маҳалли зисти шаҳрванд дар давоми панҷ

сол аз ҷои исташ маълумоте набошад ва агар ӯ дар вазъияте бедарак ғоиб шуда бошад, ки хатари марг ба ҳаёташ таҳдид мекард ё ба гумони аз фалокат вафот кардани ӯ асос медиҳад, дар давоми шаш моҳ суд метавонад чунин шаҳрвандро фавтида эълон намояд. Суд хизматчии ҳарбӣ ё шаҳрванди дигари бо сабаби амалиёти ҷангӣ бедарак ғоибшударо танҳо баъди ду соли пас аз анҷоми амалиёти ҷанг фавтида эълон карда метавонад. Фавтида эълон намудани шаҳрванд нисбати ҳуқуқу ӯҳдадориҳои чунин шаҳрванд боиси оқибатҳое мегардад, ки вафоти ӯ сабаб шуда метавонист. Дар сурати ҳозир шудан ё ошкор гардидани маҳалли буду боши шаҳрванде, ки фавтида эълон шуда буд, суд қарори дахлдорро бекор мекунад.

Падидаи бедарак эътироф кардан ва фавтида эълон намудани шаҳрванд дар давлатҳои дорои низоми ҳуқуқии англосаксонӣ дар он шакле, ки дар давлатҳои дорои низоми ҳуқуқии романо-олмонӣ мавҷуд аст, арзи вуҷуд надорад. Дар ин давлатҳо танзими мурофиавӣ-ҳуқуқии падидаи мазкур дуруст ба роҳ монда шуда, танзими моддӣ-ҳуқуқии он ҷой надорад. Масалан, дар Англия бедарак ғоиб эътироф намудани шаҳрванд иҷозат дода мешавад, агар ҳангоми баррасии парвандаи мушаххас дар суд зарурат ба миён ояд. Дар ин ҳолат мӯҳлати ғоиб будани шаҳрванд ҳисоб карда мешавад, ки бояд на кам аз ҳафт сол бошад. Ҷои махсусро дар танзими ҳуқуқии падидаи бедарак ғоиб эътироф кардан ва фавтида эълон намудани шаҳрванд танзими коллизионии он ишғол менамояд. Чунки дар замони ҳозира бисёр ҳолатҳое ба назар мерасанд, ки шаҳрванди як давлат берун аз марзи давлати худ, дар ҳудуди давлати дигар қарор мегирад. Танзими коллизионии падидаи мазкур дар ҳар давлат дар шакли ба худ хос муқаррар карда шудааст. вобаста ба ҳолати кор танзими коллизионии ин падида бо роҳи:

а)Татбиқи ҳуқуқи давлате, ки шахс шаҳрванди он мебошад;

б)Татбиқи ҳуқуқи давлате, ки шахс дар он ҷои истиқомати доимӣ дорад;

в)Татбиқи ҳуқуқи давлате, ки шахсони манфиатдор дар суди он ариза пешниҳод намудаанд;

г)Татбиқи ҳуқуқи давлате, ки молу мулки дар он ҷо мебошад ва зарурат ба ҳифз дарад.

Масалан, мутобиқи моддаи 1200 Кодекси граждании Русия дар Русия бедарак ғоиб ва фавтида эълон намудани шахс ба қонунгузории Русия тобеъ мебошад. Дар танзими коллизионии падидаи бедарак ғоиб ва фавтида эълон намудани шаҳрванд Шартномаҳои дуҷониба ва бисёрҷонибаи байни давлатҳо низ истифода мешаванд. Масалан, Конвенсия оид ба муносибати ҳуқуқӣ ва ёрии ҳуқуқӣ дар байни вобаста ба парвандаҳои граждани, оилавӣ ва ҷиноятӣ дар байни давлатҳои узви ИДМ аз 07 октябри соли 2002. Дар Конвенсияи мазкур як қатор роҳҳои бедарак ғоиб ва фавтида эълон намудани шаҳрванд оварда шудааст. { с. 267.} Ҳангоми муддати тӯлонӣ дар ҷои истиқомати худ мавҷуд набудани шаҳрванд-субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ ва инчунин дастрас набудани маълумот оиди ҷои исти ӯ номуайянии ҳуқуқӣ пайдо мешавад, ки ҳуқуқу манфиатҳои дигар субъектони муностбатҳои ҳуқуқиро халалдор менамояд. Кредиторон иҷрои ӯҳдадориҳоро аз ӯ талаб карда наметавонанд, шахсони ғайри қобили меҳнат, ки дар зер таъминоти шаҳрванди ғоибшуда буданд, барои гирифтани нафақа ва дигар намудҳои таъминоти иҷтимоӣ ба мақомоти давлатӣ муроҷиат карда наметавонанд, дар ҳоле, ки ба нафақа мӯҳтоҷ ҳастанд, инчунин ҳуқуқу манфиатҳои шахси ғоибшуда низ аз ҳимояи ҳуқуқӣ барканор монда, мумкин аст ба онҳо зарар ворид гардад. Ин номуайянии ҳуқуқӣ тавассути институти бедарак ғоиб эътироф кардани шаҳрванд бартараф карда мешавад. Масъала оиди табиати ҳуқуқии падидаи бедарак ғоиб ва фавтида эълон намудани шаҳрванд баҳснок мебошад. Як қатор муаллифон- Попова Ю.А. ва Тархов В.А. { С.53.}чунин андеша доранд: меъёрҳои падидаи бедарак ғоиб оқибатҳеро ба танзим медарорад, ки дар натиҷаи ба муддати дароз номаълум будани ҷои зисти шахс ба вуҷуд омадаанд, тартиби бедарак ғоиб эътироф кардан ва фавтида эълон намудани шаҳрвандро муқаррар менамоянд.

Ин андеша эътирозро ба вуҷуд меорад. Сергеев А.П. ва Толстой Ю.К. {С. 456.} ба ин андеша зид мебошанд. Чунки меъёрҳои ин падида оқибатҳои дар натиҷаи ба муддати дароз номаълум будани ҷои зисти шахс ба вуҷуд омадаро ба танзим намедарорад, балки номуайянии ҳуқуқии дар натиҷаи бедарак ғоиб будани шахс ба миён омадаро бартараф менамояд. Танҳо баъди баровардани қарори суд оқибати ҳуқуқии бедарак ғоиб ё фавтида

эълон кардани шаҳрванд ба муносибатҳои ҳуқуқии мавҷуда таъсир мерасонад. Дигар муаллифон, аз ҷумла Матвеев Ю.Г., Довгерт А.С., Кисилҳ В.И. чунин андеша доранд: бедарак ғоиб будан чунин ҳолати ғоибии шаҳрванд мебошад, ки бартараф кардани номуайянии ҷои зисти шаҳрванд ғайриимкон аст ва аз тарафи дигар асос барои тасдиқи вафоти ӯ вуҷуд надорад. {С. 41} Андешаи мазкур низ на он қадар дуруст мебошад. Чунки дар мавриди аввал барои муайян кардани ҷои зисти шаҳрванд тамоми роҳу воситаҳои мавҷуда истифода бурда мешаванд. Дар ҳолати дуюм шахси манфиатдор барои фавтида эълон намудани шаҳрванд бо ариза ба суд муроҷиат менамояд. Суд дар ин ҳолат шахсро вафотёфта эълон намекунад, балки танҳо эҳтимолияти вафот кардани ӯро муайян менамояд. Бедарак ғоиб эътироф кардан ва фавтида эълон намудани шаҳрванд ҳолати ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад. Ҳолати ҳуқуқие мебошад, ки ба пеш аз ҳама, ба ҳуқуқу манфиатҳои худи шахси бедарак ғоиб, сониян ба ҳуқуқу манфиатҳои дигар субъектони муносибатҳои ҳуқуқӣ таъсир мерасонад. Бедарак ғоиб эътироф кардан ва фавтида эълон намудани шаҳрванд ба тағйир ёфтан ва қатъ гаштани вазъи ҳуқуқии шаҳрванд асос мегардад. Вазъи ҳуқуқӣ ин маҷмӯи ҳуқуқу ӯҳдадориҳо мебошад. Ҳангоми бедарак ғоиб эътироф кардани шаҳрванд ҳуқуқу ӯҳдадориҳои ӯ тағйир меёбанд. Дар ҳолати фавтида эълон кардани ӯ ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳояш қатъ мегарданд. Аммо категорияи “эҳтимолият” дар ин ҷо ҳатман дар назар дошта мешавад. Яъне эҳтимолият дар қайди ҳаёт будани шаҳрванд. Бинобар ин, дуруст аст, ки қонунгузорӣ оқибати ҳозир гаштани шаҳрванди бедарак ғоиб ва фавтида эълоншударо дақиқ муқаррар намудааст.

Мутобиқи моддаи 43 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон агар дар тӯли як сол дар ҷои истиқомати шаҳрванд дар хусуси бошишгоҳи ӯ маълумоте набошад, суд бо дархости шахси манфиатдор метавонад ӯро бедарак ғоиб эътироф намояд. Дар сурати муқаррар карда натавонистани рӯзи расидани маълумоти охир дар хусуси шахси ғоиб, оғози ҳисоби мӯҳлат барои эътирофи бедарак ғоиб санаи аввали моҳе, ки пас аз моҳи расидани маълумоти охир дар хусуси шахси ғоиб фаро мерасад ва дар сурати муқаррар карда натавонистани ин моҳ, якуми январи соли минбаъда ҳисоб мешавад. Дар моддаи мазкур асосҳо ва тартиби бедарак ғоиб эътироф намудани шаҳрвандро муқаррар карда шудааст. Аз мазмуни моддаи мазкур се шарти бедарак ғоиб эътироф намудани шаҳрвандро ҳамчун асос ҷудо кардан мумкин аст:

1) Дар муддати тӯлонӣ набудани шаҳрванд дар ҷои истиқомати доимиии худ;
2) Мавҷуд набудани маълумот дар хусуси ҷои будубоши ӯ;
3) Гузаштани мӯҳлати муқарраргардида аз рӯзи гирифтани маълумоти охирин оиди ҷои воҷеъгардии шахс.

Асосҳо барои бедарак ғоиб эътироф намудани шаҳрванд дар тӯли як сол ғайриҳозир будани шаҳрванд дар маҳалли зист, маълумот дар бораи ӯ ва бошишгоҳи ӯ ба ҳисоб меравад. Ҳолатҳои зикргардида бо роҳи пурсиши аъзои оила, дӯстон, ҳамсояҳо, ҳамкорони шахси ғайриҳозир, гузаронидани ҷустуҷӯ, огоҳонӣ тавассути воситаҳои ахбори умум ва ғайра ошкор карда мешавад. { Қисми 1., 2010.} Барои амалӣ гаштани ҳуқуқу манфиатҳои субъектони ҳуқуқ ва таъмини устувории муносибатҳои ҷамъиятӣ фардикунонии ҳар як субъект ба роҳ монда мешавад. Зеро шаҳрванд бо ин нишонаҳо дар муносибатҳои граждани ҳамчун субъекти алоҳида иштирок менамояд ва дорои ҳуқуқу ӯҳдадориҳои мушаххас мегардад. Муаяйн кардани ҷои зисти воқеии шаҳрванд барои ҳимояи ҳуқуқу манфиатҳои ӯ, нигоҳдошти муносибатҳои ҳуқуқӣ бо иштироки ӯ, таъмин намудани манфиати дигар субъектон аҳамияти хоса дорад. Донистани ҷои зисти воқеии шаҳрванд барои ҳалли масъалаҳои мушаххас ҳатмӣ мебошад. Масалан, дар масъалаи иҷрои ӯҳдадорӣ, ки маҳалли иҷрои он ҷои зисти шаҳрванд муқаррар карда шудааст. Ҷои кушода шудани мерос маҳали истиқоматгоҳи охирини шаҳрванд ба ҳисоб меравад. Шаҳрвандро вобаста ба ҷои истиқоматаш дар рӯйхати шахсони ба беҳтаргардонии манзил эҳтиёҷдошта дохил мекунанд. Номи шаҳрванд ва ҷои истиқомати ӯ ба сифати воситаҳои фардикунонӣ баромад менамоянд. Шаҳрванд ҳуқуқу ӯҳдадориҳоро, агар аз қонун ё анъанаҳои миллӣ тартиби дигаре барнаояд, бо номи худ, ки фамилия ва худи ном, инчунин номи падарро дар бар мегирад, ба даст меорад ва татбиқ менамояд. Номе, ки ба шаҳрванд пас аз таваллудаш гузошта шудааст, инчунин дигар кардани ном бояд мувофиқи тартиби барои бақайдгирии санади ҳолати шаҳрвандӣ пешбинигардида ба қайд гирифта шаванд. Ба даст овардани

ҳуқуқу ӯҳдадориҳо ба номи шахси дигар роҳ дода намешавад. Истиқоматгоҳ маҳалле эътироф мегардад, ки шаҳрванд доимӣ ё бештар дар он истиқомат мекунад. Истиқоматгоҳи ноболиғони то чордаҳсола ё шаҳрвандоне, ки таҳти васоят қарор доранд, истиқоматгоҳи намояндагони қонунӣ ё васиёни онҳо эътироф мегардад. { м.154} Ҳангоми бедарак ғоиб эътироф кардани шаҳрванд ба муддати на кам аз як сол дар ҷои истиқомати худ набудани шаҳрванд шарти асосӣ ба ҳисоб меравад.

Дар ҳолати тасдиқ гардидани он, ки шаҳрванд дар ҷои истиқомати худ дар мӯҳлати 1 сол пайдо нагардидааст, масъала оиди ҷои будубоши ӯ ба миён меояд. Истиқоматгоҳ аз ҷои будубоши шаҳрванд фарқ карда мешавад. Дар истиқоматгоҳ шаҳрванд доимӣ ё бештар истиқомат мекунад. Ҷои будубош бошад, маҳалли истиқомати муваққатии шаҳрванд ба ҳисоб меравад. Асоси дигар барои бедарак ғоиб эътироф кардани шаҳрванд тасдиқ гардидани номуайянии ҷои будубоши ӯ мебошад. Яъне суд бояд ба хулоса ояд, ки муайян намудани ҷои будубоши шаҳрванд тавассути ҳамаи воситаҳои қонунӣ ғайриимкон мебошад. Ҳолати мазкур бо роҳи пурсиши аъзои оила, дӯстон, ҳамсояҳо, ҳамкорони шахси ғайриҳозир, гузаронидани ҷустуҷӯ, огоҳонӣ тавассути воситаҳои ахбори умум ва ғайра ошкор карда мешавад. Қонунгузорӣ шахсони манфиатдорро барои ҷустуҷӯи шаҳрванди ғоиб ӯҳдадор намекунад. Суд дар давраи тайёрии судӣ шахсонеро муайян мекунад, ки оиди масъалаи мазкур нишондод дода метавонанд. Инчунин ӯ ба мақомоти салоҳиятдори давлатӣ оиди кофтукови шаҳрванд муроҷиат менамояд. Дар сурати мавҷуд будани маълумот оид ба қасдан ҳозир нашудани шахс дар ҷои истиқоматаш бо асосҳои гуногун (аз пардохти алимент саркашӣ намудан, содир кардани ҷиноят ва ғ.) суд аз бедарак ғоиб эътироф намудани ӯ даст бояд кашад. Шарт ва асоси дигар барои бедарак ғоиб эътироф кардани шаҳрванд ин гузаштани мӯҳлати муқарраргардида аз рӯзи дастрасии маълумоти охирин оид ба ҷои будубоши шаҳрвад ба ҳисоб меравад. Ин мӯҳлат дар Кодекси граждани 1 сол муқаррар карда шудааст.

Ташаббускори бедарак ғоиб эътироф намудани шаҳрванд «шахси манфиатдор» мебошад. Ба онҳо ҳамсар, шахсоне, ки таҳти сарпарастии ӯ қарор доранд, кредиторони шахси ғайриҳозир, мақомоти андоз дохил мешаванд. { с. 75. } Дар аризаи шахси манфиатдор бояд мақсади ҳуқуқии бедарак ғоиб эътироф намудани ин ё он шахс (масалан, барои бекор кардани ақди никоҳ), ҳифзи молу мулки шахси ғоиб, идоракунии молу мулки ғайриманқул ё коғазҳои қиматнок ва ғайра зикр гардида, инчунин ҳолатҳое, ки бедарак ғоиб буданро тасдиқ мекунад, сабт гардад. Парванда бо иштироки прокурор баррасӣ мегардад. Дар амалия аксаран бо мақсади бекор кардани ақди никоҳ муроҷиат ҷиҳати бедарак ғоиб эътироф намудани шаҳрвандон ба амал бароварда мешавад. Масалан, шаҳрванд К.С. ба суди нохияи Рӯдакӣ барои бедарак ғоиб эътироф намудани шавҳараш муроҷиат намудааст. Дар рӯзномаи «Ҷумҳурият» дар бораи дар кучо будани К.М. эълони дахлдор нашр шудааст, вале тӯли як сол аз ӯ ягон хабар наомадааст. Бинобар ин, суди ноҳияи Рӯдакӣ шаҳрванд К.М.-ро бедарак ғоиб эътироф намуд. Мувофиқи моддаи 43 Қонун дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ шаҳрванд К.С. минбаъд метавонад бо ариза ба мақомоти САҲШ оид ба бекор кардани ақди никоҳ муроҷиат намояд. Парванда дар хусуси бедарак ғоиб эътироф намудани шаҳрванд аз ҷониби суд тибқи тартиби истеҳсолоти махсус, мутобиқи қоидаҳои боби 30 Кодекси мурофиавии граждани баррасӣ мегардад. Мувофиқи моддаи 281 Кодекси мазкур ариза дар бораи бедарак ғоиб эътироф намудани шаҳрванд ё фавтида эълон кардани шаҳрванд ба суди маҳалли истиқомат ё маҳалли қарор доштани шахси манфиатдор пешниҳод карда мешавад. Дар ариза ҷиҳати бедарак ғоиб эътироф намудани шаҳрванд бояд маълумотҳои зерин зикр гарданд:

- барои кадом мақсад ба аризадиҳанда бедарак ғоиб эътироф намудани шаҳрванд;
- ҳолатҳои тасдиққунандаи бедарак ғоиб будани шаҳрванд.

Оиди ин масъала аз амалияи судӣ чунин мисол овардан мумкин аст: Азамова С.Ҳ. оиди бедарак ғоиб эътироф намудан ба суд муроҷиат намуда, аризаашро бо он асоснок кардааст, ки ӯ санаи 09 октябри соли 2008 бо Азамов З.Ҳ. оиладор шуда, ақди никоҳашонро дар ҷамоати Ошоба, ноҳияи Ашт таҳти №128 ба қайд гирифтаанд. Аз зиндагии якҷояашон соҳиби ду фарзанд гардидаанд. Шавҳараш Азамов З.Ҳ. моҳи майи соли 2014 аз хона баромада рафта то ҳол барнагаштааст. Дар давоми як солу чор моҳ инҷониб ягон хатту

хабар набудааст. Ҷои кор ва истиқомати Азамов З.Ҳ ба ӯ номаълум будааст чунки ба ӯ ба воситаи телефон ва ё почта мулоқот намекардааст. Волидони шавҳараш ҳангоми ҷавонии шавҳараш вафот карда будаанд, инчунин шавҳараш бародару хоҳар надоштааст. Кумитаи маҳалла ва ҳамсоягон оиди ҷои истиқомат ва кори шавҳараш ягон маълумот надоштаанд ва оиди ин ҳолат баёноти худро пешниҳод кардаанд. Бинобар ин аз суд хоҳиш кардааст, ки шавҳараш Азамов Зарифҷон Ҳоҷибоевич санаи таваллудаш 01 июни соли 1986, зода ва сокини ноҳияи Ашти вилояти Суғд, деҳаи Ошоба, бедарак ғоибшуда эътироф карда шавад. Суд маводҳои парвандаи гражданиро омӯхта, баёноти аризадиҳанда, баромади намояндаи Раёсати Агентии суғуртаи ижтимои ва нафақаи ноҳияи Ашт, намояндаи шӯъбаи САҲШ-и ноҳияи Ашт ва хулосаи прокурорро, ки қонеъ кардани аризаро пурсидаанд, шунида, далелҳои пешниҳодшударо мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор дода, бо асосҳои зерин ба хулоса омад, ки аризаи Азамова С.-ро қонеъ намояд. Дар Рӯзномаи Ҷумҳурият аз санаи 19 феврали соли 2016 №35(22 857) оиди бедарак ғоиб шудани Азамов З.Ҳ. санаи таваллудаш 01 июни соли 1986, эълон дода шудааст, аммо то ҳол дар хусуси маҳалли буду боши номбурда ба суд ягон маълумот ворид нагаштааст. Дар мурофиаи суди аризадиҳанда Азамова С.Ҳ. баён намуд, ки бедарак эътироф намудани шавҳараш Азамов З.Ҳ., ба ӯ аҳамияти ҳуқуқи доштааст. Дар асоси далелҳои мавҷуда, суд чунин хулоса омад, ки шаҳрванд Азамов З.Ҳ. санаи таваллудаш 01 июни соли 1986-ро бедарак ғоибшуда эътироф намуда, санаи 1 майи соли 2014 рӯзи бедарак ғоиб эътироф намудани ӯ дониста шавад. Дар мисоли овардашуда асосҳои бедарак ғоиб эътироф кардани шаҳрванд муайян гардидааст. Аммо мақсади шахси манфиатдор, ки ҳамсари шаҳрванд Азамов З.Ҳ. мебошад, бояд мушаххас оварда мешуд. Бо кадом мақсад бедарак ғоиб эътироф кардани ҳамсараш ба ӯ аҳамияти ҳуқуқро соҳиб буд, шарҳ додан лозим буд. Нисбат ба хизматчиёни ҳарбӣ ё дигар шаҳрвандоне, ки вобаста ба амалиёти ҳарбӣ бедарак ғоиб гардидаанд, дар ариза рӯзи хотимаёбии амалиёти ҳарбӣ зикр карда мешавад. Судя ҳангоми ба муҳокимаи судӣ омодасозии парванда муайян менамояд, ки кадом шахс метавонад оид ба шахси ғоиб маълумот диҳад, инчунин аз ташкилотҳои дахлдори маҳалли охирини маълуми истиқомати шаҳрванди ғоиб ҷойи кори ӯ, аз мақомоти корҳои дохилӣ, қисмҳои ҳарбӣ пешниҳоди маълумоти мавҷударо талаб мекунад. Баъди қабули ариза дар бораи бедарак ғоиб эътироф намудани шаҳрванд судя метавонад ба мақомоти васоят ва парасторӣ пешниҳод кунад, ки идоракунандаи ваколатдори молу мулки чунин шаҳрвандро таъин намояд. Парванда дар бораи бедарак ғоиб эътироф намудани шаҳрванд ё фавтида эълон кардани ӯ бо иштироки прокурор баррасӣ карда мешавад. Ҳалнома дар бораи бедарак ғоиб эътироф намудани шаҳрванд барои интиқоли молу мулки ӯ ба шахсе, ки мақоми васоят ва парасторӣ бо он шартномаи идораи ба боварӣ асосёфтаи молу мулк бастааст, ҳангоми зарурати идоракунии доимии он асос ба ҳисоб меравад.

Асосҳои бедарак ғоиб эътироф кардани шаҳрванд дар моддаи 43 Кодекси гражданӣ оварда шудааст. Суд бо дарназардошти асосоҳои мазкур бо аризаи шахсони манфиатдор бедарак ғоиб карда мешавад. Мақсади бедарак ғоиб кардан бартараф кардани номуайянии ҳуқуқӣ мебошад, ки барои амалӣ гаштани ҳуқуқу манфиатҳои субъектони ҳуқуқи гражданӣ монеа шуда, устувории муносибатҳои ҷамъиятиро халалдор менамояд.

АДАБИЁТ

1. Омельчинко О.А. Римское право: учебник. «Эксмо». – 2005. – С. 230.
2.Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1999, №6, моддаи 154
3. Эъломияи умумии ҳуқуқи башар., 1948., м.13
4. Попов Ю.А. Признание гражданина безвестно отсутствующим. –М., 1985., с. 37
5.Юрченко А.К. Безвестное отсутствие по советскому гражданскому праву, Ленинград., 1954., с. 45
6. Кодекси граждании Фаронса аз соли 1804
7. Уложенияи граждании Олмон аз соли 1898
8. Гражданский Кодекс Российской Федерации. Часть первая. 30.11.1994
9. Менглиев Ш. Международное частное право. Душанбе., 2013, с. 267.
10. Гражданско-правовая охрана интересов личности/ зери таҳрири Тархов В.А. М., 1989. С.53. Безвестное отсутствие по советскому гражданскому праву/ зери таҳрири Попова Ю.А. М. 1994.С.93
11. Гражданское право. Часть 1/ под редаксией Сергеева А.П. ва Толстого Ю.К. М. 1996. С. 456.
12. Гражданское право в вопросах и ответах/ под редаксией Матвеева Ю.Г., Довгерт А.С., Кисиль В.И. Киев, 1990. С. 41.

13. Маҳмудов М.А., Тағойназаров Ш.Т., Бобоҷонов А., Бадалов Ш. Тафсири Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 1., 2010.
14. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1999, №6, моддаи 154
15. Қурбонов Қ.Ш., Ғаффорзода И.Ғ. Ҳуқуқи ггражданӣ / Қисми 1, Душанбе, 2017., с. 75.

МАФҲУМИ ПАДИДАИ БЕДАРАК ҒОИБ ЭЪТИРОФ КАРДАН ВА ФАВТИДА ЭЪЛОН НАМУДАНИ ШАҲРВАНД

Дар ин мақола мафҳуми падидаи бедарак ғоиб эътироф кардан ва фавтида эълон намудани шаҳрванд, сохтори конституцсия ва нақши конституцсия дар низоми санадҳои меъёри ҳуқуқӣ баррасӣ мегардад.

Калидвожаҳо: Конституцсия,кодекси гражданӣ, санади олии ҳуқуқӣ, самти ҳуқуқӣ,тафсири кодекси гражданӣ.

ПОНЯТИЕ ФЕНОМЕНА ПРОПАЖИ БЕЗ ВЕСТИ И ОБЪЯВЛЕНИЯ ГРАЖДАНИНА УМЕРШИМ

В статье рассматриваются понятие феномена пропажи без вести и объявления гражданина умершим, структура конституции и роль конституции в системе нормативных правовых актов.

Ключевые слова: Конституция, гражданский кодекс, высший правовой акт, правовое руководство, толкование гражданского кодекса.

THE CONCEPT OF THE PHENOMENON OF MISSING AND DECLARING A CITIZEN DEAD

This article discusses the concept of the phenomenon of missing and declaring a citizen dead, the structure of the constitution and the role of the constitution in the system of normative legal acts.

Keywords: Constitution, civil code, supreme legal act, legal direction, interpretation of the civil code.

Сведения об авторе: Гулов Максуджон Фархидинович – магистр второго курса юридического факультета Таджикского национального Университета. Адрес: 24010310, Республика Таджикистан, Г Душанбе, проспект Рудаки 17. **Телефон:**(+992) 934 15 55 55

Information about the author: ***Gulov Maqsudjon Farkhidin*** – second-year master`s student of Faculty of Law, Tajik National University. Address: 24010310), Republic of Tajikistan, Dushanbe. Dushanbe, Rudaki avenue, 17. **Phone :**(+992) 934 15 55 55

БИОЛОГИЯ ВА ГЕОЛОГИЯ – БИОЛОГИЯ И ГЕОЛОГИЯ

ТАЪСИРИ ОМИЛҲОИ ХӮРОКА ВА ТЕХНОЛОГИЯИ НИГОҲДОРИИ ОН БА НИШОНДИҲАНДАҲОИ БИОХИМИЯВИИ ХУНИ ГӮСФАНДОНИ ҲИСОРӢ

Исломова К.Қ, Иргашев Т.О.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Институти чорводорӣ ва чарогоҳи АИКТ

Дар ду даҳсолаи охир ҳамчун ватани мо, мамлакатҳои хориҷа низ дар хӯронидани гӯсфандон омехтаҳои хӯроки ғурӯшонидаро истифода мекунанд. Истифодабарии омехтаҳои хӯроки ғалладона асоснок карда шудааст, зеро дар хӯрок истифодаи миқдори бештари хӯроки дурушт (коҳу хасбеда) имконияти истеъмол ва ҳазмшавиро баланд намуда, дар натиҷа маҳсулнокии ҳайвонотро ҳангоми хароҷоти ками ғизоӣ ва меҳнати кам афзоиш медиҳад. Сарчашмаҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки таносуби хӯрокҳо дар таркиби эм ва сохтори физикии онҳо ба равандҳои ҳазмшавӣ, ҳолатҳои физиологӣ – биохимиявӣ ва нишондиҳандаҳои маҳсулнокии ҳайвоноти зинда таъсири назаррас мерасонад.

Таъсири хӯроки якранг ба фаъолияти ферментҳои сафедавӣ ва метаболизми минералӣ дар гӯсфандони ҳисорӣ дар шароити охуркунӣ омӯхта нашудааст. Аммо ҳангоми таҳия ва дуруст ҷорӣ намудани омехтаҳои хӯроки ғурӯшонида, нисбат ба шароити нигоҳдории зоти гӯсфандони ҳисорӣ дар комплекси истеҳсолот ин корҳо татбиқи амалии худро иҷро хоҳанд кард.

Барои таҷриба се гурӯҳи мешҳои ҳисорӣ дар синни 4 солагӣ, ҳар кадоме 8 сарӣ интихоб карда шуд. Вазни зиндаи ҳайвонот дар давоми омӯзиш ба ҳисоби миёна 58,2 кг – ро ташкил медод. Эми гурӯҳи якуми таҷрибавӣ аз омехтаи хӯроки ғурӯшамонанд иборат буда, дорои 750 г алафи юнучқа, 487 г эму хошоки омехта, 250 г орди витаминдор, 1,0 кг коҳ буд. Гурӯҳи дуюми ҳайвонот ҳамон эмро истеъмол намуданд, танҳо фарқият дар он буд, ки хӯрок дар шакли эми табиӣ дода шуд. Гурӯҳи сеюм низ аз чунин омехтаи хӯроки ғурӯшонида ташкил ёфта буд, ки дар он ему хошоки омехта бо юночқа иваз намуда шуд. Ҳамаи се гурӯҳҳои мешҳо дар ем аз фосфати хӯрока, ки дар ҳар як сар 12,5 граммӣ ва 12 г намак рост меомад, истеъмол мекарданд. Эм дар як рӯз ду маротиба – дар соатҳои 10 ва 16 – и рӯз дода мешуд. Хӯрӯнидани эм ба ҳисоб гирифта мешуд.

Дар таҷрибаҳо, ки бо гӯсфандони ҳисорӣ гузаронида шуд, ҳангоми таҳлили сафедаи умумии зардоби хун миқдори он пас аз 3 соати хӯронидани хӯроки якранг дар муқоиса бо гурӯҳи ҳайвоноти муқоисавӣ 2,8% зиёд шуд. Дар давраҳои минбаъдаи тадқиқот миқдори сафедаҳои умумӣ дар хуни гурӯҳҳои таҷрибавӣ тақрибан дар ҳамон сатҳе боқӣ монд, тавре ки ҳайвонот дар шакли табиӣ ғизо мегирифтанд (ҷадвали 1).

Ҷадвали1. Тағйирёбии нишондиҳандаҳои биохимиявии луоби меъдаи мешҳо дар алоқа бо ивазшавии типи хӯрок ($X \pm S_x$)

Нам уди хӯрок	Мӯҳлати татқиқот	Нитрогени умумӣ бо мг%	Нитрогени боқимонда, бо мг %	Нитрогени сафедавӣ, бо	Алоқаи нитрогени боқимонда бо нитрогени	Амиак бо мг%	Нитрогени аммонийный бо мг%	pH	Кислотаҳои чарбии бухоршаванда (ЛЖК) дар
Хӯроки	Нишондиҳандаҳои	1 27,6 ±11,1	5 5,2 ±3,8	7 2,4 ±12,7	0 ,7624	1 7,6 ±4,5	14 .514.5 ±3,7	7 ,8 ±0,1	8, 6±1,6

ғурошонида	иптидоӣ	100%				100%			
Эми табиӣ	10 – рӯз	144,2 ±8,1 +13 %	40,5 ±2,7 −26,6%	103,7 ±13,7 + 43,2%	0,3905 - 48,8%	25,4 ±3,2 + 4,3%	21,0±2,7 + 44,8%	7,1 ±0,1 - 0,9%	11,4±0,8 + 32,5%
	20 – рӯз	123,7 ±9,4 - 3,1%	51,6 ±2,9 - 6,5%	72,2 ±5,1 -	0,7146 - 6,3%	29,4 ±3,2 + 67%	24,2±2,7 + 66,8%	6,8 ±0,2 - 12,8%	10,1±1,3 + 17,3%

Тадқиқот 90 рӯз давом намуд: аз миёнаҳои моҳи апрел то миёнаҳои моҳи май. Тағйироти нишондиҳандаҳои фаъолнокии аминотрансфераза дар давоми давраҳои омӯзиш дар гурӯҳҳои таҷрибавӣ чунин натиҷагирӣ карда шуд (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Динамикаи ферментхои зардоби хун аз рӯи давраҳои омӯзиш (дар ҳар гурӯҳ аз 2 то 8) (X ± S_x)

Давраҳои омӯзиш	Гурӯҳҳо	АСТ воҳид/мл, (М±)	АЛТ воҳид/мл, (М±)	ЩФ воҳид/мл, (М±)
Нишондиҳандаҳои ибтидоӣ	Дар мобайни гурӯҳҳо	54,65 ±4,04	21,65 ±2,45	1,3 ±0,24
Баъди 30 рӯз	I	73,92 ±2,45	33,08 ±3,63	3,4 ±0,53
	II	59,35 ±4,97	23,35 ±1,55	2,9 ±0,62
	III	50,68 ±1,02	34,65 ±3,67	4,9 ±0,6
Баъди 60 рӯз	I	68,81 ±2,66	28,67 ±2,61	5,9 ±0,51
	II	42,92 ±3,98	22,15 ±1,49	4,8 ±0,51
	III	45,96 ±3,99	28,94 ±5,08	5,1 ±0,31
Баъди 90 рӯз	I	59,71 ±5,44	29,30 ±5,61	5,2 ±0,95
	II	63,14 ±5,63	13,60 ±1,6	6,7 ±0,58

		61,21 ±6,04	18,12 ±2,27	6,4 ±0,73
Дар миёнаи давраи санҷиш	I	6,14 ±3,86	30,28 ±4,55	4,83 ±0,66
	II	5,13 ±8,07	21,70 ±1,82	4,80 ±0,55
	III	52,61 ±3,68	27,24 ±3,7	5,46 ±0,54

Чи хеле ки натиҷаи ҷадвали 2 гувоҳӣ медиҳад, нишондиҳандаҳои фаъолнокии ферментҳои трансаминӣ дар гурӯҳҳои таҷрибавӣ монанд набуда, дар давоми озмоиш иваз мешуданд. Ҳамин тавр, дар муқоиса бо нишондиҳандаҳои аввала, дар ҳар се гурӯҳҳо пастшавии амиқи сатҳи фаъолнокии ферментҳои аминотрансферазӣ ба назар расид. Илова бар ин, дар III гурӯҳҳое, ки дар эми мешҳо консентрат (эми ҳайвонот аз қабили ҷав кунҷора ва ғайра) илова карда нашуд ва дар давраи якуми тадқиқот аз ҳама миқдори пасти фаъолнокии ферменти АСТ ва аз ҳама баланди – АЛТ мушоҳида карда шуд. Дар охири давраи дуюми озмоиш, баъди 60 рӯз ҳангоми пурра паст шудани фаъолнокии ферменти АСТ, миқдори фаъолнокии пасти фермент дар гурӯҳҳое, ки эм аз маҷмӯи ғизоҳои табиӣ иборат буд, қайд карда шуд, аз ҳама мубодилаи баланди сафедаҳо дар мешҳои гурӯҳи якум мушоҳида гардид. Фаъолнокии аланинаминотрансфераза дар гурӯҳҳои I ва III қариб ки монанд буд, яъне ҳамон ҳайвоноте, ки хӯроки ғурӯшамонанд истеъмол менамуданд.

Баъди 90 рӯзи омӯзиш организми ҳайвонот, зоҳиран ба намуди нави ғизо – хӯроки якранг пурра одат кунонида шуд, тавре ки нишондиҳандаҳои фаъолнокии АСТ дар ин давра шаҳодат медиҳанд, фарқияти назаррас байни гурӯҳҳо ба назар намерасад. Нишондиҳандаи балантарин фаъолнокии АЛТ - ро дар ҳамаи давраҳои омӯзиш гурӯҳи якум соҳиб буд. Зоҳиран қисми сафедавии эм, ки дар хӯроки якранги ин гурӯҳ мавҷуд буд, барои синтези сафедаҳо дар организм хӯроки серғизо таъсири мусбат расонид. Дар ин бора қадкашии нисбатан баланди шабонарӯзии мешҳо дар давоми ҳамаи давраҳои тадқиқот шаҳодат медиҳанд.

Чи хеле ки маълум аст, гӯсфандони ҳисорӣ аз ҷониби мутахассисон ҳамчун зоти гӯштию равғандеҳ ҳисобида шудааст. Аз рӯйи донистани равандҳои мубодилаи липидҳои дар организми ҳайвонот гузаранда дар робита бо ҷорӣ намудани хӯроки нав барои онҳо, дар баробари ин фаъолшавии давраи ҳомиладорӣ ҳам аз ҷиҳати илмӣ ва ҳам аз ҷиҳати амалӣ намудани нақшаҳо муҳим мебошад (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. Тағйироти миқдори холестерин дар хуни мешҳо аз рӯйи давраҳои омӯзиш

Давраҳои омӯзиш	Гурӯҳҳо	Миқдори чарб ва холестерин	**(X ± S_x)** Мг%
Нишондиҳандаҳои ибтидоӣ	Аз ҳар яке 5 сарӣ	15	144±6,2
Баъди 30 рӯз	I	8	55 ± 4,67
	II	8	61±5,87
	III	8	47±2,92

Баъди 60 рӯз	I II III	8 8 8	54±2,9 56±4,75 6±3,54
Баъди 90 рӯз	I II III	8 8 8	44±2,34 46±3,47 59±2,20

Аз натиҷаҳои дар ҷадвал овардашуда дида мешавад, ки дар аввали тадқиқот, вақте ки мӯҳлати ҳомиладории мешҳо камтар аз 2 моҳ мондааст, миқори холестерин дар зардоби хун баланд шуда, нисбати нишондиҳандаҳои ҳам ҳайвоноти муқоисавӣ ва ҳам нисбати ду гурӯҳҳои таҷрибавӣ дар давоми ҳамаи давраҳои омӯзиш ду маротиба афзудааст. Хусусан ин дар давраи сеюми тадқиқот дар мешҳои ширдиҳанда саҳеҳ омӯхта шудааст, вақте ки дар ҳамаи се гурӯҳ қатъи назар аз вояи хӯрок пастшавии фаъолнокии холестерини зардоби хун мушоҳида карда шуд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки мубодилаи моддаҳо дар организм дар алоқамандӣ бо хӯроки якранг аллакай дар моҳи дуюм ба танзим дароварда мешавад, баъди саршавии ғизогирии ғурӯша, организм дар ҳалкунӣ ва ҷабидани хӯроки якранг аз нав мутобиқ карда мешавад. Динамикаи мавҷудияти миқдори холестерин дар таркиби зардоби хун инчунин исбот месозад, ки дар равандҳои мубодилавии гӯсфандони ҳисорӣ ҳолатҳои физиологӣ бештар аз ҳолатҳои вояи хӯрок таъсири бештар мерасонанд.

Таъсири ҳолатҳои физиологӣ ба нишондиҳандаҳои биохимиявии хун. Чи хеле, ки маълум мебошад, ҳолатҳои физиологӣ ба равандҳои мубодилаи моддаҳои организм таъсири назаррас доранд. Мо тағйир ёфтани параметрҳои биохимиявии хунро дар гӯсфандони қисир, гӯсфандони ҳомила ва мешҳо фавран баъди баррадиҳӣ омӯхтем (ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. Нишондиҳандаҳои биохимиявии зардоби хун дар мешҳои ҳисорӣ дар алоқа бо ҳолатҳои физиологӣ ($X \pm S_x$) (п - 24)

Нишондиҳандаҳо	Даврaҳои омӯзиш	Дар мешҳои баррадиҳанда	
		Баррaҳои нарина	Баррaҳои модина
АСТ (воҳид /мл)	Қисир Ҳомила (ҷинси II) баъди баррадиҳӣ	72,07±3,83 66,82±4,12 6,40±1,84	63,38±4,12 58,40±4,17 54,9±2,38
АЛТ (воҳид/мл)	Қисир Ҳомила (ҷинси II) баъди баррадиҳӣ	3623±2,97 29,70±1,17 24,42±1,39	2,24±1,94 33,56±3,11 24,42±1,63
Фосфатазаи ишқорӣ (воҳид /мл)	Қисир Ҳомила (ҷинси II) баъди баррадиҳӣ	2,7±0,16 1,7±0,11 5,35±0,24	2,97±0,17 1,95±0,12 5,50±0,34
Холестерин	Қисир	88±4,2	92±5,31

(мг%)	Ҳомила (ҷинси II) баъди баррадиҳӣ	109±7,36 93±4,13	140,6±7,43 124,8±8,17

Чи хеле ки маълум аст, дар гӯсфандони ҳомила дар фарқият бо мешҳое, ки бенасланд, фаъолнокии ферментҳои аминотрансфераза якчанд маротиба паст мебошад, аммо баъди гирифтани барра фаъолнокии фермент якбора баланд мешавад. Барои мешҳое, ки наслашон қӯчқор буданд, фаъолнокии АСТ дар ҳар се давраи ҳолатҳои физиологӣ: қисир будан, ҳомиладорӣ ва даври баъд аз таваллуд хело кам мебошад, дар ҳоле ки барои фаъолнокии ферментҳои АЛТ ягон тағйироти пайдарпай муайян карда нашудааст.

Фаъолнокии фосфатазаи ишқорӣ дар ҳар ду гурӯҳ пайваста тағйирёбанда ба назар мерасид: дар давраи ҳомиладорӣ паст буда, дар давраи баъди таваллуд ба нуқтаи максималӣ расида, то давраи бордоршавӣ бошад бузургии миёнаро соҳиб шуд. Дар баробари ин дар мешҳое, ки тӯхлӣ ҳастанд, миқдори фосфатазаи ишқорӣ дар ҳамаи се ҳолатҳои физиологии организм баланд буд. Миқдори холестерини зардоби хун дар алоқа бо ҳолати организми мешҳои ҳисорӣ ба таври ҷиддӣ иваз мешавад. Миқдори нисбатан зиёди он дар мешҳои қисир муайян шудааст ва якбора баъди таваллуд паст мешавад. Инчунин ба монанди АСТ, миқдори холестерин дар мешҳое, ки тӯхлӣ додаанд, ба таври назаррас баланд мебошад. Ҳамин тавр, баланд шудани чунин нишондиҳандаҳо метавонад ҷинсияти наслҳоро пешгӯӣ намояд.

Дар зардоби хуни ҳайвоноти таҷрибавӣ миқдори умумии кислотаҳои чарбии бухоршаванда (ЛЖК) муайян карда шуд. Пастшавии миқдори умумии кислотаҳои чарбии бухоршаванда (ЛЖК) дар хуни танҳо гӯсфандони гурӯҳи дуюм то хӯронидан ба 11,2 % дар давоми 30 рӯзи тадқиқот мушоҳида карда шуд. Дар дигар давраҳои боқимондаи омӯзиш дар се гурӯҳи тадқиқотӣ фарқияти на он қадар зиёди миқдори кислотаҳои чарбии бухоршаванда (ЛЖК) омӯхта шуд. Миқдори холестерин дар давраи омӯзиш дар ҷадвали 5 оварда шудааст.

Ҷадвали 5. Тағйирёбии миқдори холестерин дар гурӯҳҳои тадқиқшаванда (мг%) (X ± S_x)

Давраҳои омӯзиш	**Гурӯҳи I**	**Гурӯҳи II**	**Гурӯҳи III**
Нишондиҳандаҳои аввала	75±3,2	68±5,80	71±4,7
Баъди 30 рӯз	55±4,67	61±5,87	47±2,92
Баъди 60 рӯз	54±2,9	56±4,75	66±3,74
Баъди 90 рӯз	44±2,34	46±3,47	59±2,20
Давраҳои татқиқотӣ ба ҳисоби миёна	51±3,3	54,3±4,69	57,3±2,95

Аз ҳама миқдори зиёди холестерини зардоби хун дар ҳамаи давраҳои тадқиқшаванда дар гурӯҳи сеюм мушоҳида шуд ва аз ҳама паст бошад дар гурӯҳи якум ба қайд гирифта шуд. Барои ҳайвоноти ду гурӯҳи аввал дар охири давраи тадқиқотӣ хусусиятҳои пастшавии нишондиҳандаҳои мубодилаи чарб хос мебошад. Дар ҳайвонотҳои гурӯҳи сеюм миқдори холестерин якбора дар охири давраи дуюм баланд шуда, баъдан 90 рӯз коҳиш ёфт, аммо дар муқоиса бо ду гурӯҳи дигар баланд шуморида шуд.

Нақшаи хӯронидан ва ҳолати маҳсулнокии мешҳо. Ҳангоми омӯзиши муқоисавии таъсири омехтаҳои хӯроки ғурӯшонида ва вояи эм ба организми мешҳо чунин натиҷаро нишон дод. (ҷадвали 6)

Ҷадвали 6. Нишондиҳандаҳои вазни зинда ва афзоиши мешҳои тадқиқшаванда дар давраи тадқиқот – (X ± S_x)

Гурӯҳҳо	Шумораи	Вазни зинда пеш аз гузаронидани татқиқот (қисир)	Баъди 30 рӯз (қисир)		Баъди 60 рӯзи баррадиҳӣ		Баъди 90 рӯзи ширдиҳӣ	
			Вазни зинда, кг	Инкишофи	Вазни зинда, кг	Баркашии шабонарӯзӣ	Вазни зинда, кг	Баркашии
I (ғурӯшаҳо бо эм)		57,5 ±2,70	66,3 ±3,10	83	60 ±2,93	200	59,3±3	23
II (омехтаи хӯрокҳои табиӣ)		58,8 ±2,90	6 ±2,60	63	59,6±2,9	213	567±2,9	96
III (ғурӯшаҳо бе эм)		58,2 ±2,90	61,4 ±3,07	07	57 ±2,9	147	55,6±8	47

Аз ҳама вазни зиёди зиндаро ҳам баъди баррадиҳӣ ва ҳам баъди 60 рӯзи давраи ширдиҳӣ, вақте ки қисми асосии хӯрок барои ҳосилшавии шир дар организм сарф мешавад, дар гурӯҳи I мушоҳида карда шуд. Аз ҳама вазни зиндаи пастро бошад дар гурӯҳи мешҳое, ки эм дар хӯрок вуҷуд надошт ва бо хасбеда иваз карда шуда буд, ба қайд гирифта шуд.

Ҷадвали 7. Коэффитсиенти коррелятсияи вазни зинда ва нишондиҳандаҳои биохимиявии хун дар мешҳо (r +-) (X ± S_x)

Гурӯҳи ҳайвонот	Гурӯҳҳо	Пеш аз гузаронидани татқиқот				Баъди 30 рӯзи давраи татқиқот				Баъди 60 рӯзи давраи татқиқот			
		АСТ	АЛТ	осф. шқо.	-рин	АСТ	ЛТ	ос. ишқо.	-рин	СТ	ЛТ	ос. ишқо.	-рин
Мешҳои 4 сола	=8	0,245 ±0,108	0,246 ±0,108	0,288 ±0,39	,440 ±0,26	-0,111 ±0,406	,746 ±0,27	,321 ±0,38	0,216 ±0,39	0,163 ±0,10	,25± 0,395	0,351 ±0,38	0,188 ±0,40
	I =8	0,728± 0,280	0,060 ±0,408	0,400 ±0,37	,051 ±0,40	0,215 ±0,369	,640 ±0,29	,047 ±0,37	,002 ±0,37	0,517 ±0,32	,532 ±0,32	,160 ±0,37	0,161 ±0,37
	II	0,149 ±0,404	-0,238 ±	,382 ±0,37	,476 ±0,35	0,69 ±0,304	,59 ±0,32	0,21	0,02	,038 ±0,40	0,86	0,60	0,77

	=8		0,396					3 ±0,39	0 ±0,40		3 ±0,20	1 ±0,28	2 ±0,25

Дар ҷадвали 7 коррелятсияи байни нишондиҳандаҳои биохимиявӣ ва массаи зиндаи мешҳо дар давоми тадқиқот оварда шудааст.

Ҳамин тариқ, дар гурӯҳи якум коррелатсияи амиқи мусбӣ бо миқдори холестерин дар зардоби хун (P ≥ 0,99) пеш аз гузаронидани озмоиш муайян карда шуда, дурустии амиқи АЛТ баъди 30 рӯзи оғози озмоиш натиҷагирӣ карда шуд. Дар гурӯҳи дуюм, ки мешҳо эмҳои табииро аз худ менамуданд, дурустии амиқи коррелятсия (P ≥ 0999) – ро ферменти АСТ соҳиб шуд, дар нимаи аввали давраи тадқиқот АЛТ (P ≥ 0,99) ва дар нимаи дуюми давраи тадқиқот – манфӣ буд, аммо дурустии амиқ ва мусбатро АСТ (P ≥ 0,95) муайян кард. Коррелятсияи ферментҳои боқимонда низ муайян гардид, лекин аз афзоиши хатогиҳои зиёди статистикӣ параметрҳои интихобшуда ва тағйиротҳои ҳудудҳои он аҳамияти амиқи худро соҳиб нашуд.

Дар гурӯҳи сеюм, ҷое ки хӯрокҳои якранг – ғурӯшонида, лекин бе иловаи эм хӯронида мешуд, алоқамандии амиқи мусбии мешҳо дар нимаи аввали тадқиқот бо ферменти АСТ ва АЛТ (P ≥ 0,99) ва миқдори холестерин (P ≥ 0,999) натиҷагирӣ карда шуд. Эҳтимолияти тағйир ёфтани мубодилаи моддаҳо дар гӯсфандони модина, баъдан дар мешҳои ширдиҳанда мушоҳида карда шуд, ки одатан баъди баррадиҳӣ мешҳои зотӣ вазни зиёди худро аз даст медиҳанд. Шиддатнокии ширдиҳӣ, махсусан дар ду моҳи аввали баъди баррадиҳӣ низ харҷи зиёди моддаҳои ғизоии хӯрокро ба миён меорад. Таъмини эҳтиёҷоти мешҳо барои нигоҳ доштани ҳаёт, дарозии пашм, инчунин нигоҳдории нерӯ баъзан дар шакли чарб ва сафеда дар ҷисми ҳайвонот, ширҳосилшавӣ - билохира ба заифшавии вазифаҳои ҳаётӣ, вайроншавии сарчашмаи мубодилаи ҳақиқии моддаҳо, ки организми зинда дар шароитҳои муътадили ғизогирӣ ва парвариш соҳиб мешавад, оварда мерасонад.

Коррелатсияи нишондиҳандаҳои биохимиявии хун дар мешҳо. Чуноне ки маълум аст, ҳамаи равандҳои сершумори дар организми зинда гузаранда, аз он ҷумла синтезшавии дар организми зинда гузаранда, алоқаи онҳо бо якдигар дар равандҳои ягонаи ҳаётии организм, мубодилаи моддаҳо номида мешавад. Танзими мубодилаи моддаҳо ва баъзеи равандҳои махсусгашта, ки дар организми зинда мегузаранд. байни ҳамдигар бо маҳсулнокии ҳайвонот алоқаманд мебошанд. Дар ҷадвал маълумот оиди танҳо хусусиятҳои миқдории коррелятсияи амиқи нишондиҳандаҳои биохимиявӣ, ки аз мешҳои болиғ ҳангоми ба онҳо хӯронидани эми ғурӯшонида ва эми табиӣ нишон дода шудааст (ҷадвали 8).

Коррелятсияи боэътимоди мубодилаи байни ферментҳои АСТ х АЛТ (P ≥ 0,999) пеш аз гузаронидани тадқиқот дар гурӯҳи I муайян карда шуд, пас аз 60 рӯз баъди мӯътадил шудани мубодилаи моддаҳо дар организм ин гурӯҳ низ коррелятсияи мусбии амиқ байни АСТ ва АЛТ (P ≥ 0,95), инчунин манфӣ, аммо боэътимод байни фосфатазаи ишқорӣ ва холестерин (P ≥ 0,95) қайд карда шуд. Дар гурӯҳи дуюм, ки ба мешҳо хӯроки табиӣ дода мешуд, вобастагии назаррас байни АСТ ва АЛТ (P ≥ 0,95) дар ҳамаи се давра, аммо алоқамандии манфии амиқ байни фосфатазаи ишқорӣ ва холестерин (P ≥ 0,95) мушоҳида карда шуда, дар гурӯҳи сеюм бошад танҳо дар охири давраи омӯзиш вобастагии байни фосфатазаи ишқорӣ ва холестерин (P ≥ 0,95) муайян гардид. Ҳамин тавр, ҷорӣ намудани хӯроки ғурӯшонида дар эм халалдоршавии ба худ хосро дар равандҳои мубодилаи моддаҳои гӯсфандони ҳомила ва ширдиҳандаи ҳисорӣ инкишоф медиҳад.

Ҷадвали 8. Коэффитсиенти корелятсияи нишондиҳандаҳои биохимиявӣ дар хуни мешҳо (r + -) ($X \pm S_x$)

Гурӯҳҳо	Пеш аз гузаронидани озмоиш		Баъди 30 рӯзи гузаронидани озмоиш		Баъди 60 рӯзи гузаронидани озмоиш	
	АСТ хАЛТ	Фосфа тазаи	АСТ хАЛТ	Фосфа тазаи	АСТх АЛТ	Фосфа тазаи

		ишқорӣ х холестерин		ишқорӣ х холестерин		ишқорӣ х холестерин
I (П=8)	0,863 ±0,206	0,472 ±0,360	0,047 ±0,408	0,172 ±0,402	0,550 ±0,341	-0,579±0333
I I (П=8)	0,629 ±0,390	-0,615±0,322	0,602 ±0,380	-0,590±0,205	+0,615 ±0,298	0,375 ±0,350
I II (П=8)	0,232 ±0,397	-0,117±0,405	0,133 ±0,405	-0,339±0,384	-0,283±0,392	-0,614±0,322

АДАБИЁТ

1. Иргашев Т.А., Хайитов А.Х./ Влияния разного уровня кормления на морфологические показатели крови// Тезисы док. Респ. н. теор. конф. посв. 60 летию ЛКСМ Тадж. ССР, Душанбе, 1985. –С.
2. Хайитов А.Х., Иргашев Т.А., Г.И. Шайхутдинова /Биохимические показатели рубцовой жидкости и крови баранчиков в зависимости от разного уровня кормления //Сб. н.Тр. ТНИИЖ/ Совер.-е. плем. и прод. качеств овец Таджикистана. Душанбе, 1986. -С. 46- 52.
3. The productive qualities of hybrid bull-calves on summer mountain pastures “Mountain regions of Central Asia. Sustainable Development Issues”. Dushanbe, 1999. –P. 127.
4. Иргашев Т.А. Каракулов А.Б., МадаминовА /Питательная ценность основных пастбищных растений Ховалингской зоны// Мат. науч. конф. посвящен. 15- летию Независимости РТ и 2700 –летию города Куляба. Душанбе, «Дониш», 2006. С. 167-173
5. Абилов, Б.Т. Эффективность выращивания молодняка мясо-шерстных овец на откорме с применением БМВД с повышенным содержанием растительного белка / Б.Т. Абилов // Научно-практический электронный журнал Аллея Науки. – 2018. – № 8 (24). – Режим доступа: Alley-science.ru http: // docviewer.yandex.ru (27.12.2018).
6. З.Г. Ирина /Использование полиморфизма групп крови в селекции овец забайкальской тонкорунной породы// диссертация кандидат биологических наук – 2018. 98 с.
7. Абонеев, В.В. Методика оценки мясной продуктивности овец / В.В. Абонеев, С.А. Ерохин, Ю.Д. Квитко, И.И. Селькин, А.Н. Соколов, А.И. Суров, А.А. Омаров // Методические рекомендации для научных сотрудников, аспирантов, студентов и практических работников в области овцеводства. – Ставрополь: СНИИЖК, 2009. – 36 с.
8. Афанасьев, М.А. Мясная продуктивность у молодняка создаваемого типа скороспелых овец при использовании биофизических методов / М.А. Афанасьев, Л.Н. Скорых, С.С. Бобрышов // Современное состояние животноводства: проблемы и пути их решения: материалы Междунар. науч.- практ. конф. – Саратов, 2018. – С. 97-98.
9. Бабушкин, В.А. Повышение мясной продуктивности тонкорунных овец методом скрещивания / В.А. Бабушкин, А.Ч. Гаглоев, А.Н. Негреева, Д.А. Фролов // Достижения науки и техники АПК. – 2016. – Т. 30. – № 5. – С. 72-74.
10. Батожаргалов, Ц-Д.Р. Откормочные и мясные качества овец забайкальской породы / Ц.-Д.Р. Батожаргалов, Б.Б. Цибиков, Ф.Д. Высочанский // Овцы, козы, шерстяное дело. – 2004. – № 1. – С. 22-24
11. Денисенко, Зоя Леонидовна кандидат сельскохозяйсвенных наук/ Влияние генетических и средовых факторов на биохимическое показатели крови и состав молока у голштинизированных коров// 2001. 119 с.

ТАЪСИРИ ОМИЛҲОИ ХӮРОКА ВА ТЕХНОЛОГИЯИ НИГОҲДОРИИ ОН БА НИШОНДИҲАНДАҲОИ БИОХИМИЯВИИ ХУНИ ГӮСФАНДОНИ ҲИСОРӢ

Дар мақолаи мазкур оид ба таҳия ва дуруст ҷорӣ намудани хӯроки гӯсфандони ҳисорӣ, ки ба метаболизм таъсир расонида, боиси баланд шудани маҳсулнокӣ мегарданд, оварда шудааст. Исбот карда шуд, ки дар равандҳои мубодилавии гӯсфандони ҳисорӣ нисбати ҳолатҳои физиологӣ вояи хӯрок таъсири бештар мерасонанд. Ҳолатҳои физиологии гӯсфандони ҳисорӣ ба фаъолнокии ферментҳои АСТ ва АЛТ,

холестерин, фосфатазаи ишқорӣ ва дар умум ба равандҳои мубодилаи моддаҳо дар организми гӯсфандони ҳисорӣ таъсир расонида, маҳсулнокиро паст хоҳанд кард.
Калидвожаҳо: гӯсфандони ҳисорӣ, метаболизм, хун, ферментҳои АСТ ва АЛТ, холестерин, фосфатазаи ишқорӣ, баррадиҳӣ, хӯроки ғурӯшонид, эм.

ВЛИЯНИЕ ФАКТОРОВ КОРМЛЕНИЯ И ТЕХНОЛОГИИ СОДЕРЖАНИЯ НА БИОХИМИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ КРОВИ ГИССАРСКИХ ОВЕЦ

В данной статье рассматривается разработка и правильное внедрение кормов для гиссарских овец, влияющих на обмен веществ и приводящих к повышению продуктивности. Показано, что на метаболические процессы гиссарских овец доза корма оказывает большое влияние, чем физиологические условия. Физиологическое состояние гиссарских овец будет влиять на активность ферментов АСТ и АЛТ, холестерина, щелочной фосфатазы и в целом на обменные процессы в организме гиссарских овец, что снизит продуктивность.
Ключевые слова: гиссарских овец, обмен веществ, кров, ферментов АСТ и АЛТ, холестерин, щелочной фосфатаза, окота, гранулированный кормосмес, комбикорм, столовый,

INFLUENCE OF FOOD FACTORS AND TECHNOLOGY OF ITS STORAGE ON BIOCHEMICAL PARAMETERS OF BLOOD OF HISSAR SHEEP

This article discusses the development and proper introduction of Hissar sheep feed, which affects the metabolism and leads to increased productivity. It has been shown that in the metabolic processes of Hissar sheep, the dose of food has a greater effect than the physiological conditions. Physiological conditions of Hissar sheep will affect the activity of enzymes AST and ALT, cholesterol, alkaline phosphatase and, in general, the metabolic processes in the body of Hissar sheep, which will reduce productivity.
Keywords: sheep breeding, metabolism, shelter, enzymes AST and ALT, cholesterol, alkaline phosphatase, digestion, digestion, vaccination, feeding,

Сведения об авторах: ***Исломова К.К.*** – Таджикский националный университет, магистр кафедра биохимия биологического факултета. **Адрес:** Республика Таджикистан, город Душанбе. Телефон: **888823366, 938473888.** E-mail: islomovakimiyo@gmail.com
Иргашев Т. – доктор сельскохозяйственных наук, профессор, заведующий отделом пастбищ институтом животноводства и пастбищ таджикской сельскохозяйственных наук **Адрес:** Республика Таджикистан, город Душанбе. Телефон: **918422034.** E-mail: irgashev@mail.ru

Information about the authors*: Islomova K.Q*. - Tajik National University, Master's Degree, Department of Biochemistry, Biological Faculty. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe city. **Phone: 888823366, 938473888**. E-mail: islomovakimiyo@gmail.com
Irgashev T. - Doctor of Agricultural Sciences, Professor, Head of the Pasture Department of the Institute of Livestock Breeding and Pastures of Tajik Agricultural Sciences Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe. **Phone: 918422034.** E-mail: irgashev@mail.ru

ГЕОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И ЗОЛОТОНОСНОСТЬ МЕСТОРОЖДЕНИЯ ЯХСУ

Талбонов Р.М., Исматов Джоми
Таджикский национальный университет

Месторождение Яхсу включает в себя ряд россыпей, приуроченных к древним погребным долинам её притоков и долине самой реки вниз по течению. Это долина р. Мучкакион, Бомавло, оби Даштако (правый приток р. Сафет-дара), Дондушкан и ее правого притока Хыргодара, а в пределах долины самой реки вниз по течению россыпи Яхсу, Совуни и Себикопа [1,2]. Долина по отношению к геологическим структурам, простиранию горных пород консеквентные, субсеквентные, порою четковидные, порожистые. Нередки случаи наличия останцев. Ложе их в верховьях сложено конгломератами каранакской (Сафетдара, Дандоншикан) преимущественно алевролито-песчано-конгломератовыми, пестроцветными образованиями преобладанием песчано-глинистых) верхнетавилдаринской свиты, а также (Мучкакион, Бомовло, Сафет-дара, Совуни) массивными мелко галечными конгломератами с прослоями тонкозернистых песчаных разностей (Яхсу, частично Совуни). Уклон древней долины колеблется от 0,02 до 0,1[3]. Плотик россыпей, как правило, незолотоносен. Переуглубленные палеодолины заполнены преимущественно аллювиальными образованиями верхнеплейстоцен-голоцена.

В нижней части разреза они сложены в основном гравийно-галечно-валунистыми образованиями с небольшим количеством песка и глины и являются по существу основной продуктивной частью россыпей. Валуны в их составе составляют 50-60% объема. Мощность этой части разреза варьирует от 1-2 м до 24-27 м, при средних ее значениях в 12 м. Ширина россыпей изменчива и колеблется от 20 м до 170 м, средняя 70 м. Верхняя часть более глинизирована. Песчано-гравийно-галечный материал занимает значительную часть объема. Валуны редко превышают 25-35%, слабозолотоносны. Общая мощность 30-36 м, редко достигает 70-90 м. Аллювиальные, аллювиально-пролювиально-делювиальные образования вскрышных пород развиты повсеместно. Слагают прибортовые и центральную части долин [4]. Сложены гравийно – щебнисто-глинистыми, гравийно-галечными, глинистыми образованиями, переходящими иногда в верхней части в аллювиальные слабозолотоносные русловые отложения мощностью до 7-10 м. Породы вскрыши в общей массе слабозолотоносны. Содержание золота в них колебляется от первых знаков до первых сот миллиграммов на кубический метр. Более древние нижне-и среднеплейстоценовые образования сохранились лишь в центральной часть Сафетдаринской синклинали (нижний плейстоцен) и на скалах долин притоков верховьев р. Яхсу в виде террас. Последних в бассейне р. Яхсу насчитывается девять. Расположены на уровнях от 1-5 до 400 м. Данные золотоносные древние террасы в значительный степень отработаны древними старателями. Более молодые низкие террасы и отложения пойм и высоких пойм в некоторой степени также обогащены золотом. Методика опробования принимается по аналогии с используемой на россыпях золотороссыпного месторождения Яхсу, апробированной многолетней практикой эксплуатации месторождения. Применяются бороздовый и горстевой способы опробования. Бороздовые пробы будут отбираться секционно экскаватором на всю высоту его черпания (забоя). Интервал секционного опробования–1,0м, объем проб–0,01м^3, что соответствует практике отбора проб на россыпях и длиною секции в 2м. Сетка опробования 20х20 м для песков и 20х40 м для пород вскрыши. Пробы из валунно-галечного отвала отбираются регулярно, но не менее два раза в неделю. Пробы отбираются вручную горстьевым способом. Объем частных проб в зависимости от объема промывки песков, степени чистоты промывки колеблется от 0,01 до 0,02 м^3. В пробу отбирается только песчаный и песчано-галечный материал. Пробы эфелей отбираются также точечным способом по сетке, размер ячеек которой в зависимости от объема промытых песков изменяется от 1х1 до 5х5 м. Объем проб в этом случае принят такой же – 0,01 – 0,02 м^3. Количество проб - 3-5 полновесной пробы из каждого вида хвостов.nПробы обрабатываются на бутаре, а затем в стационарной промывалке, лотком. Опробование песков на приемном столе намечается проводить только в нештатных ситуациях или в сомнительных случаях, для контроля качества песков. Для определения качества песков на забоях предусматривается ограничиться только бороздовым опробованием их на карьере. Количество проб при нестандартных ситуациях определяется объемом песков, подлежащих контролю и принимается, как обычно, т.е. 5-6 полновесных проб со 100 м^3 песков.

ЛИТЕРАТУРА

1. Таджибеков М.Т. Геолого-геоморфологические особенности долины реки Сафеддара в связи с поисками золотоносных россыпей в аллювиальных отложениях четвертичного возраста Яхсуйской впадины. Материалы респуб. науч. конф. посв. 90-летию со дня рожд. академика АН РТ, Баратова Р.Б. Современные вопросы геодинамики и минерагении Памиро-Тянь-Шаня. 2012, с.123-132.
2. Талбонов Р.М. Неотектонические и структурно-геоморфологические условия локализации россыпного золота на месторождении Сафеддара в Яхсуйской впадине. Известия вузов. Бишкек, КР, №2, 2015, -С.63-65
3. Талбонов Р.М. Особенности проявления россыпи золота в четвертичных отложениях долин рек Сафеддара и Обилангар Таджикской депрессии. Наука и новые технологии. Бишкек, КР, №1, 2015, -С.94-96.
4. Талбонов Р.М. Об источнике золота в неогеновых конгломератах Дарвазского хребта и четвертичных россыпях Яхсуйской впадины. Известия вузов. Бишкек, КР, №2, 2015, -С.48-50.

ТАВСИФИ ГЕОЛОГӢ ВА ТИЛЛОДОРИИ КОНИ ЯХСУ

Кони Яхсу як қатор пошхурдаҳоро, ки ба водиҳои қадимаи гуршудаи водӣ ва дар қисмати поёноби дарёи Ёхсу ҷойгир мебошанд, дар бар мегирад. Пайдоишотҳои аллювиалӣ, аллювиалӣ-пролювиалӣ-делювиалӣ дар ҳама ҷои минтаҷа вомехуранд ва онҳо қисматҳои наздисоҳилӣ ва қисмати марказии водиро ташкил дода, аз ҷинсҳои гравию-шағалдори гилолуд, гравию суфтасангҳо, пайдоишотҳои гилӣ, ки баъзан ба қисмати болоии таҳшиниҳои аллювиалии тиллои суст дошта мегузаранд то 7-10 метр ғафсӣ доранд. Миқдори тилло дар таркиби онҳо аз нишонаҳои аввал то сад миллиграмми аввал дар як метри мукааб мерасад.

Калидвожаҳо: пошхурда, тилло, плотик, таҳшинҳои аллювиалӣ, кон, ҷинси кӯҳӣ.

ГЕОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И ЗОЛОТОНОСНОСТЬ МЕСТОРОЖДЕНИЯ ЯХСУ

Месторождение Яхсу включает в себя ряд россыпей, приуроченных к древним погребным долинам её притоков и долине самой реки вниз по течению. Аллювиальные, аллювиально-пролювиально-делювиальные образования вскрышных пород развиты повсеместно, слагают прибортовые и центральную части долин. Сложены гравийно - щебинисто глинистыми, гравийно галечными, глинистыми образованиями, переходящими иногда в верхней части в аллювиальные слабозолотоносные русловые отложения, мощностью до 7-10 м. Породы вскрыши в общей массе слабозолотоносны. Содержание золота в них колеблется от первых знаков до первых сотен миллиграммов на кубический метр.

Ключевые слова: россыпь, золото, плотик, аллювиальные отложения, месторождения, горные породы.

GEOLOGICAL CHARACTERISTICS AND GOLD CONTENT OF THE YAKHSU DEPOSIT

The Yakhsu deposit includes a number of placers confined to the ancient burial valleys of its tributaries and the valley of the river itself downstream of the Yakhsu placer. Alluvial, alluvial-proluvial-deluvial overburden formations are developed everywhere. They make up the near and central parts of the valleys. They are composed of gravel - gravelly clayey, gravelly pebble, clayey formations, sometimes passing in the upper part of the alluvial weakly gold-bearing channel sediments, up to 7-10 m thick. The overburden rocks in the total mass are weakly gold-bearing. The gold content in them ranges from the first signs to the first hundred milligrams per cubic meter.

Keywords: placer, gold, raft, alluvial deposits, deposits, rocks.

Сведения об авторах: ***Талбонов Рустам Мирзошоевич*** - Таджикский национальный университет, кандидат геолого-минералогических наук, доцент кафедры минералогии и петрографии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, **E-mail:** talbonov75@mail.ru. **Телефон:** 93 520 04 58.
Исматов Джоми - магистр 2-го курса кафедры минералогии и петрографии Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон:882 08 08 83

Information about the authors: ***Talbonov Rustam Mirzoshoevich*** - Tajik National University, Candidate of Geological and Mineralogical Sciences, Associate Professor, Department of Mineralogy and Petrography. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, E-mail: talbonov75@mail.ru. Phone: 93 520 04 58.
Ismatov Jomi - 2nd year master of the Department of Mineralogy and Petrography, Tajik National University. **Адрес:** 734025

АРЕАЛИ ПАҲНШАВӢ ХУСУСИЯТҲОИ ҒИЗОДИҲАНДАГӢ ВА ШИФОИИ АБЕЛМОШ (ABELMOSCHUS ESCILENTUS)

Назаров И.И., Сабурова Г.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Оид ба ватани аслии пайдоиши абелмош маълумотҳои дақиқ ба даст оварда нашудааст. Баъзе аз муҳаққиқон ватани абелмошро Африкаи Ғарбӣ ва баъзеи дигарҳо давлати Ҳиндустон номбар кардаанд. Сабабаш вобаста ба он аст, ки дар ин давлатҳо навъҳо ва намудҳои гуногуни ин зироат мерӯяд ва парвариш карда мешавад. Дар Мисри қадим Абелмошро кишт мекарданд. Дар Туркия Абелмошро хушк карда, барои масрафи зимистон захира мекунанд. Баъд аз асри 13 Абелмош дар кишварҳои Аврупоӣ, Осиёӣ ва Амрикои Лотинӣ паҳн гаштааст. Дар давлати Руссия Абелмош асосан дар республикаҳои ҳудуди Кавказ ва Краснодар дар масоҳати на он қадар зиёд кишт карда мешавад. Абелмош аз минтақаҳои Ховари Наздик сарманшаъ гирифта, баъдан батартиб ба қитъаҳои Африқо ва Амрикои Лотинӣ интиқол гардидааст. Абелмош зироати гармидӯст буда, асосан дар давлатҳое кишт карда мешавад, ки иқлими нисбатан гарм доранд ва барои парвариши ин зироат мусоиданд, парвариш карда мешавад. Айни замон Абелмошро дар давлатҳои Ҳиндустон, Туркия, Эрон, Африқои Шарқӣ, Бангладеш, Афғонистон, Покистон, Баҳрайн,

Ҷопон, Малайзия, Бразилия, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико кишт мекунанд. Дар Тоҷикистон то ба ҳамин рӯз ин зироат кишт намешавад. Таъмини аҳолӣ ба сабзавот яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Зиёд кардани истеҳсоли сабзавот масъалаи ҳаётӣ ва рӯзмарра мебошад. Дар баробари хосиятҳои умумӣ, ки барои ҳамаи сабзавотҳо хос бошад ҳам, барои ҳар як намуди сабзавот хосиятҳои ба худ хосанд. Ин вобаста ба шароити парвариш, агротехника, иқлим, ғизои минералӣ, реҷаи обӣ вобаста аст. Ба қатори ин гуна намудҳо, ки аз ҷиҳати моддаҳои ғизоӣ бой ва дорои хосияти парҳезӣ аст, Абелмош мебошад. Вай ба оилаи гули хайриён дохил мешавад.

Ба таркиби ғилофак ва дони он моддаҳои ғизоии гуногун дохил мешаванд. Аз он ҷумла, витаминҳои С, Р, B_1, B_{12}, B_3 то 20% равған, карбогидратҳо – глюкоза, фруктоза, сахароза, моддаҳои пектинӣ дохил мешаванд. Ғилофакҳои абелмош моддаҳои лӯобӣ, ки дар таркибашон ба миқдори зиёд сафедаҳо, карбогидратҳо, кислотаҳои органикӣ, витаминҳо ва моддаҳои минералии гуногун дохил мешаванд (ҷадвал).

Ҷадвал. - Миқдори маводи ғизоӣ дар таркиби Абелмош (дар 100 гр.моддаи тар)

Энергия (Ккалория)	26
Об %	90
Сафеда %	12
Равган %	20
Карбогидратҳо (грам)	6
Протеин (грам)	2
Калсий (милиграм)	50
Оҳан(милиграм)	4
Алюминий (милиграм)	0
Магний (милиграм)	1
Калий (милиграм)	28
Манган (милиграм)	46
Фосфор (милиграм)	45
Витамини А %	40
Витамини С (милиграм)	13
Витамини B_1 (милиграм)	0,1
Витамини B_2	0
Витамини B_3 (милиграм)	1
Витамини B_6(милиграм)	0.2

Инчунин, зироати абелмош дорои хусусиятҳои зиёди табобатӣ мебошад. Захми медаю рӯдаро дармон мебахшад. Гардиши хунро дар рагҳо танзим мекунад, миқдори глюкозаро дар таркиби хун кам мекунад, ба дохилшавии элементи калсий ба устухон кумак мерасонад ва дар мубодилаи сафедаҳо ва липидҳо иштирок мекунад. Аз ин рӯ, омӯзиши хусусиятҳои биологӣ, ғизоӣ ва шифоии абелмош аҳамияти амалӣ дорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин гуна тадқиқотҳои илмӣ бори аввал гузаронида мешаванд. Меваи абелмош аз ҷумлаи маводи сабзавотиест, ки дар фасли мухталифи сол хусусан дар фасли тобистон ба ҳайси маводи ғизоӣ мавриди истифода қарор мегирад. Дар таркиби меваи абелмош моддаҳои ғизоии зарурӣ аз қабили витаминҳои пурбаҳо, кислотаи исқорбут (витамини С) ва элементҳои маъданӣ мавҷуданд. Дар таркиби ғузаҳои ҷавони абелмош ба миқдори зиёд сафеда, карбогидратҳо, кислотаҳои органикӣ ва намакҳои маъданӣ дида мешавад. Мевааш иштиҳоовар буда, гирифтагии садоро даъво мебахшад. Сулфаро дармон мекунад ва аз фишори хун ҷилавгирӣ менамояд. Ба сифати ғизо асосан меваҳои ҷавони абелмош мавриди истифода қарор дода мешавад. Ғилофакҳои абелмошро дуру дароз нигоҳ доштан лозим нест. Ҳангоми дурру дароз нигоҳ доштан, ғузаҳо дурушт шуда, сифати ғизоиашон паст мегардад. Аз руйи лаззатнокӣ маззаи ғилофакҳои абелмош ба тараккаду (кабачок) ва ғилофакҳои тари лубиё наздикӣ дорад. Онро дар соҳаи кулинарӣ бо таври васеъ истифода мебаранд. Аз ғилофакҳои абелмош хӯриш ва шурбо тайёр карда, онро ба тариқаи консервакунонӣ, сардкунонӣ ва хушккунӣ истифода мебаранд. Ҳангоми зербонидани ғилофакҳои абелмош бо помидор, қаламфур, сирпиёз ва дигар номгӯи сабзавотҳо

лаззатнокии бомиё боз ҳам беҳтар мегардад. Аз ғилофакҳои пурра пухташуда нӯшобае тайёр карда мешавад, ки ба маззаи каҳва монандӣ дорад. Ғилофакҳои абелмошро баъд аз ҳар 3-4 рӯз ҷамъоварӣ намудан лозим аст. Ғилофакҳои нисбатан пухта сахту дурушт шуда, аҳамияти ғизоиашонро гум мекунанд. Одамон бармаҳал ҳис намуда буданд, ки истифода бурдани ғилофакҳои абелмош дар ғизо ба организми инсон таъсири муфид мерасонад. Зироати абелмош хусусиятҳои зиёди шифонокӣ дорад, ки лозим донистем чанде аз онҳоро номбар кунем [1]. Вобаста дар таркибаш доштани миқдори зиёди селюлоза, витаминҳои гурӯҳи В, элементҳои магний, манган, рӯҳ зироати абелмош ба кори муътадили системаи меъдаву рӯда таъсири муфид мерасонад:

– пусти ғилофаки абелмош қанди таркиби рударо ба худ ҷазб намуда, миқдори онро дар организм ба ҳолати муътадил бо эътидол меоварад;

– баъзе аз олимони соҳаи тиб мутақид бар он ҳастанд, ки аксарияти бемориҳо дар инсон дар рӯда ё худ узвҳои ҳозима пайдо мешавад.

Бофтаи абелмош боиси ҷазби об ва ҷамъ шудани маводи қобили дафъи дохили рӯда шуда, дарунро пок месозад;

– захми рӯда ва меъдаро дармон мебахшад;

– ҷудо шудани шираи меъдаро ба эътидол меоварад;

– узвҳои даруни шикамро аз моддаҳои нодаркор ва зарарнок пок месозад;

– холестерин (чарбуи ҷамъшудаи дохили рӯдаро) ҷабида бартараф менамояд;

– барои таъмин намудани системаи ҳозима бо маъданҳову витаминҳо роли ҳалкунанда мебозад [2].

Дар анвои ғизоии абелмош ба он миқдор минерал ва витаминҳо мавҷуд ҳастанд, ки ҳангоми ҳамчун ғизо истифода бурдан ва ё чун марҳам аз беруни организм истифода бурдан ба системаи диққи нафас фоидаи бениҳоят зиёд дорад:

– шамолхӯриро бартараф месозад;

– миқдори лӯобро зиёд ва захираи намиро дар он нигоҳ медорад;

– роҳҳои нафасро мекушояд;

– вобаста ба миқдори зиёди кислотаи исқорбут (витамин С) таркиби ғилофакҳояш хусусияти муҳофизатии (иммунитет) организмро дар маҷрои роҳҳои нафас пурқувват менамояд [3].

Моддаҳои дар таркиби меваи абелмош буда, таъсири дуҷониба ба холестерини таркиби рӯдаҳо дошта, холестеринро аз рудаҳо ҷабида ҷудо менамояд. Истифодаи бомароми абелмош дар хӯрок ба гардиши хун ва кори дил таъсироти мусбӣ мерасонад:

– таркиби хунро тоза менамояд;

– гардиши хунро дар рагҳо ба танзим меоварад;

– миқдори гемоглобини таркиби хунро зиёд менамояд;

– устувории деворaҳои рагҳои хунгардро пурқувват менамояд;

– миқдори глюкозаро дар таркиби хун кам менамояд;

– дар таҷзияи равған ва сафедаҳо иштирок менамояд;

– ба дохилшавии элементи калсий ба устухон кӯмак менамояд.

Нушобаи аз абелмош тайёркардашуда ҳангоми муолиҷаи касалиҳои сулфа, гулӯдард, рагҳои хунгард ва диққи нафас истифода бурда шуда, иммунитети баданро барои пешгирии организм аз воридшавии барангезандагони касалиҳои инфексионӣ баланд мебардорад.

Ҳамин тариқ, абелмош дар ҳаёт ва фаъолияти ҳаётии инсон аҳамияти миҳимми ғизодиҳандагӣ ва шифоӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. Язди Муҳамад. Сабзавоткорӣ. Интишороти амири кабир, 1342. –С. 61-62.
2. Эҳсон. Париҳчер. Ниҳоли базрӣ. Нашриёти илмии пажӯҳиш, ҷилди 15, -№1, -1978.
3. Шайбонӣ Муқандия Ҳасан. Боғбон, ҷилди сеюми сабзавоткорӣ. Интишороти афсоти тобиш; -1366. – С304-305.

АРЕАЛИ ПАҲНШАВӢ, ХУСУСИЯТХОИ ҒИЗОДИХАНДАГӢ ВА ШИФОИИ АБЕЛМОШ (ABELMOSCHUS ESCILENTUS)

Дар маколаи мазкур паҳншавӣ, таркиби химиявӣ ва хусусиатҳои ғизодиҳандагию шифоии Абелмош мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Таъкид гаштааст, ки ин растанӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон наруида, хоси сарзаминҳои гарм, аз ҷумла Африқо ва Ҳинд мебошад. Ба таркиби ғилофак ва дони он моддаҳои ғизоии гуногун дохил шуда, витаминҳои С, Р, B_1, B_{12}, B_3 то 20% равған, карбогидратҳо – глюкоза, фруктоза, сахароза, моддаҳои пектинӣ аз он ҷумлаанд. Ғилофакҳои абелмош моддаҳои луобӣ, ки дар таркибашон ба миқдори зиёд сафедаҳо, карбогидратҳо, кислотаҳои органикӣ, витаминҳо ва моддаҳои минералии гуногун дохил мешаванд.
Калидвожаҳо: Абелмош, хосиятҳо, таркиби химиявӣ.

АРЕАЛ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ, ПИТАТЕЛЬНЫЕ И ЛЕЧЕБНЫЕ СВОЙСТВА АБЕЛЬМОША (ABELMOSCHUS ESCILENTUS)

В данной статье в основном приведены сведенья о ареале распространения, химических состав, питательных и лечебных свойств абельмоша. Указано, что абельмош не произрастает в естественной среде Республики Таджикистан. Состав стручка и семян абельмоша богата витаминами С, Р, B_1, B_{12}, B_3, а также карбо гидратами – глюкозой, фруктозой, сахарозой, пектинами, до 20 % составляют масла. Состав стручка абельмоша имеет слизистые вещества, в большом количестве имеет белки, карбо гидраты, органические кислоты, витамины и минеральные вещества.
Ключевые слова: Абельмош, свойства, химический состав.

DISTRIBUTION, NUTRITIONAL AND MEDICINAL PROPERTIES OF ABELMOSCHUS ESCILENTUS

This article mainly provides information about the areal distribution of chemical composition, nutritional and medicinal properties of Abelmoschus. It is indicated that Abelmoschus does not grow in the natural environment of the Republic of Tajikistan, it is characterized by a warm climate, incl. grows in Africa and India. The composition of the pod and seeds of Abelmoschus is rich in vitamins C, P, B1, B12, B3, as well as carbohydrates - glucose, fructose, sucrose, pectin's, up to 20% are oils. The composition of the pod of Abelmoschus has mucous substances, proteins, carbohydrates, organic acids, vitamins and minerals are abundant.
Keywords: Abelmoschus, properties, chemical composition.

Сведения об авторах: ***Назаров Идибек*** **-** магистрант кафедры физиологии растений и биотехнологий Таджикского национального университета. **Телефон:** 907965296.
Сабурова Гурдофарид **-** магистрант кафедры экологии Таджикского национального университета. **Телефон:** 880800242.

Information about the authors: ***Idibek Nazarov*** - graduate student at the Department of Plant Physiology and Biotechnology, Tajik National University. **Phone:** 907965296.
Saburova Gurdofarid - graduate student of the Department of Plant Ecology and Biotechnology, Tajik National University. **Phone:** 880800242.

ХУСУСИЯТҲОИ БИОЛОГИЮ ЭКОЛОГИИ ПИЁЗҲОИ ХУДРӮИ ҒИЗОИИ МАМНӮЪГОҲИ "ДАШТИҶУМ"

Рамазони Хайрулло
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Масъалаи омӯзиши олами набототи худрӯи ҷумҳурӣ ва истифодаи оқилонаю сарфакоронаи онҳо яке аз масъалаҳои муҳим буда, дар солҳои охир аҳамияти илмию амалии он ба маротиб афзудааст. Дар шароити имрӯза масъалаи ҳифзу оқилона истифодабарии растаниҳои фоидаовар ва ғизоию шифобахши табиӣ басо ташвишовар мебошад. Мамнӯъгоҳи "Даштиҷум" соли 1983 дар қисми ҷануби Тоҷикистон дар минтақаи сарҳадии Дарвозу – Бадахшон дар интиҳои ҷанубу ғарбии қаторкӯҳҳои Ҳазрати Шоҳ дар канори рости дарёи Панҷ дар минтақаи ҷангалзори майдабарг, дар баландии 760-3000 м аз сатҳи баҳр, дар ҳудуди ноҳияи Шамсиддини Шоҳин воқеъ гардидааст. Мамнӯъгоҳ, ки дар масоҳати 19,7 ҳазор га бунёд ёфта, бо экосистемаҳои хоси худ ва олами бойи набототаш дорои аҳамияти махсус мебошад. Ҳудуди мамнуъгоҳ аз қисми шимол то ба ҷануб 18 км ва аз тарафи ғарб ба самти шарқ ба масофаи 25 км тӯл кашидааст. Олами набототи мамнӯъгоҳ басо рангин буда, асосан буттаю дарахтони мухталифро дар бар мегирад. Дар нишебиҳои силсилаи кӯҳӣ дулонаю писта, зирк, қоқу, олуча, шулаш, фарк, тулох инчунин анҷиру хурмои худрӯй месабзад. Дар ҳудуди мамнӯъгоҳ зиёда аз 1400 намуди растаниҳо мерӯянд,

ки 160 намуди онҳоро растаниҳои маҳалӣ (эндемикӣ) ташкил медиҳанд, аз ин миқдор 39 намудашон ба Китоби Сурх ва 12 намуди ба Китоби Сурхи СССР ворид карда шудаанд. Дар асоси тадқиқотҳои олимон ва маводҳои ба даст оварда дар ин минтақа мо муайян намудем, ки дар мамнуъгоҳи "Даштичум" бештар аз 200 намуди растаниҳои фоидабахш мавҷуданд, ки аз онҳо доруӣ – 48 намуд, ғизоӣ ва витаминдор – 30, чарбуӣ-равғанӣ бештар аз 10, равғани эфирдор – 22, даббоғӣ – 40, рангдиҳанда – 60 намудро ташкил медиҳанд. Дар мамнуъгоҳи давлатии "Даштичум" оилаи пиёзҳо яке аз муҳимтаринҳо ба шумор рафта, бештар аз 11 намуд пиёзҳои худрӯи ғизои меруянд. Растании пиёзро мардуми маҳалли хеле зиёд чамъоварӣ намуда, барои омода намудани хурокҳои гуногун истифода мебаранд. Пиёзҳои худрӯй дар байни аҳолӣ аз рӯи сифати баланди ғизоӣ, ки барои одамон, махсусан дар фасли баҳор тару тоза мерӯянд аҳамияти хело калон доранд. Пиёзҳои худрӯй бинобар дар ҷойҳои хушк сабзиданашон таъми тез дошта, пояашон баланд ва баргҳои зичи рост ва дар баъзе намудҳо бошад, баргҳо ҳамвор мешаванд. Одатан пиёзро дар табиат аз рӯи гулаш, ки курашакл ва рангаш гулоби мебошад метавон шинохт. Ҳама навъҳои пиёзи худруй, ки дар мамнуъгоҳ мерӯянд таъми хос ва хосиятҳои муфиди худро дошта, вобаста ба мақеи сабзиш метавонад барги пиёз ҳамвор ва паҳн шавад ё ин ки дарозу кутоҳ шаванд. Дар тибби муосир пиёзро ҳамчун доруи иштиҳоовар ва барои беҳсозии хусусияти шираҳосилкунии гадудҳои ҳозима мефармоянд. Аз ин рӯ, онро ба бемороне, ки хусусияти шираҳосилкунии меъдаашон вайрон шудааст ва ба заъфи рудаҳо гирифторанд, тавсия медиҳанд. Одатан, лунда ва барги пиёзҳо бӯи сирпиёз доранд, ки аз гликозидҳо ба вуҷуд омадаанд ва ҳангоми вайрон шудани бофтаҳо равғани эфирии таркибаш ки дорои моддаи сулфур мебошад дар шакли дисулфидҳо тақсим мешавад. Ин пайвастагиҳо бошад хосияти зидди бактериологи доранд. Ғайр аз ин, қисми рӯизаминии растанӣ аксар вакт флаврноидҳоро дар бар гирифта, аз витамини С ва каротин бой аст. Дар лундаи пиёз бошад карбогидратҳо ва сапонинҳо мавҷуд мебошанд. Имрӯзҳо масъалаи ҳифзи оқилона истифодабарии пиёзҳои фоидаовар ва ғизоӣ басо ташвишовар мебошад. Ин гуна пиёзҳо дар натиҷаи ҷамъоварӣ ҳамчун гиёҳҳои доругӣ, ғизоӣ, ороишӣ ва ғ. ба ҳадди нестӣ расида истодаанд. Новобаста аз оне, ки омӯзиши хусусиятҳои химикию-фармакологии як қатор пиёзҳои шифобахш ва ғизоӣ нишон дода истодаанд, ки дар онҳо гурӯҳи калони пайвастагиҳои химиявиеро дучор мешаванд, ки барои табобати беморони гуногун заруранд. Дар мақолаи мазкур дар бораи 7 навъи пиёзҳои худрӯи ғизоӣ *(Allium oschaninii O.Fedtsch., Allium elatum Regel, Allium rosenbachianum Regel, Allium stipitatum Regel, Allium giganteum Regel*, *Allium suworowii Rege., Allium trautvetteranum Regel*.) маълумот пешниҳод менамоем.

Allium oschaninii O.Fedtsch. - пиёзи кӯҳӣ. Растании бисёрсола буда, ба оилаи Alliaceae – Пиёзиҳо дохил мешавад. Пояааш қадпасти 45-80 см, дарунхоли аз миён поёнтар варамида, сипас борик шудааст ва дар асос бо остинакҳои баргҳо ҷо ба ҷо гузошта пушидаанд. Баргҳояш секирраи нугкунд, новашакл, наймонанд, камоншакли каҷшуда ва ба боло борик шудааст. Баргчаҳои наздигулии ситорамонандаш сафеди дорои рагҳои сабзанд. Ғузааш курашакли секкирра аст. Моҳҳои май-июн гул карда, моҳи июн-август мева медиҳад. Аз тухм ва бо ёрии пиёзбехҳо меафзояд. Дар минтақаи ҷангалзори гармсер ва қисмҳои поёнии минтақаи бешаи паҳнбарг, дар нишебиҳои санглоҳ, резҳо, дар қаъри дараҳо, дар буттазорҳои ксерофитӣ, дар пистазорҳо, баъзан дар байни эфемерҳо, аҳёнан дар фаркзорҳои тунук, дар баландии 900-2400 м аз сатҳи баҳр месабзад. Пиёзи кӯҳиро сокинони маҳаллӣ дар моҳҳои апрел-май дар хӯрок дар намуди хом ё бирён, баъдтар, аз моҳи июл сар карда, танҳо бехпиёзҳои пиёзи корамро ивазкунанда, ҳарчанд бехпиёзҳо нисбатан хурд ва зич мебошанд, истеъмол мешавад. Бехпиёзҳо аз ҷониби аҳолии маҳаллӣ дар давоми ҳамаи давраи вегетатсионӣ ҷамъоварӣ карда мешаванд. Пиёзи кӯҳиро ба миқдори зиёд захира мекунанд, вале ба бозорҳо қариб намебароранд. Баргҳо ҳангоми омодасозии самбуса ва инҷунин ҳангоми бемориҳои меъда истифода мешаванд. Беҳпиёзҳоро ҳамҷун воситаи баҳаморандаи ҷароҳат ба кор мебаранд. Барои парвариши пиёзи куҳӣ шароити ба шароити табиӣ наздик зарур аст.

Allium elatum Regel –пиёзи қоматбаланд. Растании калонҷусса буда, хушагули зебои

курашакл дорад, ки диаметраш 10-12 см ташкил медиҳад. Дар як қутрашон гулҳои зиёди гулобию бунафшранги ситорашакл дошта, баргҳҳои косагулаш борику нугтез мебошанд. Думчаҳои гулаш борик, 4-5 см дарозӣ доранд. Пояаш бебарг, сабз, 70-100 см баландӣ дорад. Шумораи баргҳояш 2-4 -то буда, хело калон ва сабз мебошанд. Баргҳо 30-35 см дарозӣ ва 7-9 см паҳнӣ доранд. Мевааш - кураки курашакл буда, диаметраш 5 мм мебошад. Тухмҳояш сиёҳ, шакли секунҷа дошта, вазни 1 г тухм ба 265 дона баробар аст. Пиёзи қоматбаланд дар нишебиҳои шағалу сангдори баландкӯҳҳо дар баландии аз 1900 то 3500 м аз сатҳи баҳр мерӯяд. Дар шароити табиӣ дар кӯҳҳо ин намуди пиёз дар моҳҳои июн - июл гул карда, пухтарасии тухмҳо то моҳи август давом мекунад. Пиёзи қоматбаланд зимистони хунукро нағз гузаронида ба сармои сахт тобовар мебошад. Муддати дароз ҳамчун зироати барои ғизоӣ номувофиқ ба ҳисоб мерафт, вале солҳои охир онро низ бари истеъмол ҷамъоварӣ мекунанд. Мушоҳидаҳои сершуморе, ки солҳои охир дар минтақаҳои гуногуни паҳншавии пиёзи қоматбаланд гузаронидем, нишон медиҳанд, ки қариб дар ҳамаи мавзеъҳои рушди он миқдораш хеле коҳиш ёфта, дар қисман ҷойҳо аллакай ба ҳадди нестӣ расидааст.

Allium rosenbachianum Regel.– сиёҳалаф. Растании бисёрсола буда, ба оилаи Alliaceae – Пиёзиҳо дохил мешавад. Бехпиёзҳои курашакли 1,5 см ба бар ва пӯсти рангаш хокистарранг, қоғазмонанд, баъзан пиёзчаи ягонаи калонро пӯшонанда дорад. Пояааш 25-60 см ба дарозӣ, дорои рагчаҳои барҷастаи қиррадорро мебошад. Баргҳояш 1-2 адад, хаттӣ-нештаршаклӣ 1-3 см ба бар, ё нештаршакл-эллипсӣ, то 4-4,5 см ба бар, дар канор шахшӯл ё суфтаи аз поя кӯтоҳ дорад. Чатри куррамонанди сергули ковок дорад. Дар моҳҳои июн - август гул мекунад ва ҳосил медиҳад. Дар минтақаҳои бешаи паҳнбарг ва арчазорҳо, дар соҳаи шаҳҳо ва дарахтон, соҳилҳои дарёҳо, фаркзор, чормағзор ва ҷангалҳои тосаҳроӣ, буттазорҳо (гулбоғҳо), баъзан дар дарахтзори тунуки қарааррча, дар баландии 1100-2800 м аз сатҳи баҳр месабзад. Тибқи маълумоти мо, таркиби сиёҳалаф (дар % аз вазни моддаи мутлақо хушк) 3037,30 мг% кислотаи аскорбин, 2,74 мг% каротин, 0,50% моносахаридҳо, 3,14% сахарозаҳо, 0,50% малтоза, 4,14% суммаи қандҳои ҳалшаванда, 12,79% селюлоза, 24,86% протеини хом, 1,87% чарбҳо, 9,49% хокистар, 0,12% гликозидҳо, 0,34% сапонинҳо ва 0,90% флавонидҳо дорад. Сокинони маҳҳалӣ барои омода кардани хӯрокҳои гуногун асосан баргҳои ҷавонро истифода мекунанд. Баргҳоро реза карда дар, об баъзан орд илова карда меҷӯшонанд, атола, оши сиёҳалаф ва дигар хурокҳои баҳориро омода мекунанд. Баргҳои хушк кардашударо бошад барои зимистон захира мекунанд. Ба ақидаи мардум, баъди истеъмоли сиёҳалаф инсон худро рӯҳбаланд ҳис мекунад, иштиҳо меояд ва бемадории оғозибаҳорӣ бартараф мешавад. Сиёҳалаф кори ҷигар ва меъдаву рӯдаро беҳтар мегардонад, ҳамчун пешоброн татбиқ мешавад. Бинобар сабаби нооқилона ҷамъовари кардани сиёҳалаф бо мақсади фурӯш ба камшавии буттазорҳои он оварда расондааст. Мушоҳидаҳои сершуморе, ки солҳои охир дар минтақаҳои гуногуни паҳншавии сиёҳалаф гузаронидем, нишон медиҳанд, ки қариб дар ҳамаи мавзеъҳои рушди он миқдораш хеле коҳиш ёфта, дар қисман ҷойҳо аллакай ба ҳадди нестӣ расидааст. Вобаста ба ин ба Китоби сурхи Тоҷикистон дохил карда шудааст, бо ҳамин сабаб манъ кардани ҷамъоварӣ ва фурӯши сиёҳалаф аз ҷониби шаҳсони воҷеӣ зарур аст.

Allium stipitatum Regel –Пиёзи анзур (ансал). Растании бисёрсола буда,ба оилаи Alliaceae – Пиёзиҳо дохил мешавад. Бехпиёзаш пачаҷ-курашакли ғафси 3-6 см, бо пӯсти сиёҳтоби қариб коғазмонанд, пиёзчаи ягонаи калони суфтаро мепӯшонад. Баргҳояш 4-6 адад,ки шакли тасмашакли 2-6 см ба бар, дар канор суфта, ва аз поён пашмакдор буда, чатраш куррамонанд мебошад. Пиёзи анзур - растании ғизоӣ ва ороишӣ буда, гулпояи баланд ва чатргулҳои калони диаметрашон 14-16 см доранд. Дар гултоҷаш гулҳои зиёди бунафши торики ситорашакл дошта, дар як гултоҷ миқдорашон то 300-350 адад мерасанд. Пояаш 120-150 см баландӣ буда, ҳамвор ва ранги сабзи торик дорад. Ҳамаи баргҳояш наздирешагӣ буда, тасмашакл ва сатҳи боло ва тагашон серқилча то 30 - 40 см дарозӣ ва 5-7 см паҳноӣ доранд. Мевааш кураки курашакли чиндормонанд буда, 0,5 см баландӣ ва 0,7 см паҳноӣ дорад. Дар моҳҳои май - июл гул мекунад ва ҳосил медиҳад. Дар қитъаи болоии ҷангалзори гармсер, дар минтақаҳои нимсаваннаҳои алафзори қадбаланд, бешаи паҳнбарг,

дар сурмаҳок, аҳёнан дар нишебиҳои санглоҳ, дар баландии 1200-3300 м аз сатҳи баҳр месабзад. Аз рӯи хусусиятҳои биоэкологияш пиёзи анзур ба гуруҳи растаниҳои эфемероидҳо дохил шуда, рушдаш аввали баҳор сар шуда, баробари баландшаии ҳарорати ҳаво, дар охир ва аввали тобистон ба поён мерасад. Дар ин давраи начандон тулонӣ растанӣ метавонад инкишоф ёфта, гул кунад ва тухмаш пухта расад, сипас ба ҳолати дуру дарози оромӣ мегузарад. Дар натиҷаи таҳлили химиявӣ муқаррар шудааст, ки дар бехпиёзҳо ва баргҳои пиёзи анзур миқдори зиёди моддаҳои ғизоӣ, мисли протеин, қанд, витамин С мавҷуданд. Миқдори зиёдтарини протеин дар бехпиёзҳо дар фазаи вегетатсия (то 3,52 % моддаҳои ҳушк) захира мешавад. Захирашавии максималии сахарозаҳо дар бехпиёзҳо дар фазаи гулкунӣ (8,05% моддаҳои хушк) мушоҳида мешавад. Дар фазаи боровари мавҷудияти витамини С ба 41,47 мг% ба вазни ашёи хом мерасад. Ғайр аз ин, дар пиёзи анзур макро ва микроэлементҳо, равғанҳои эфирӣ мавҷуданд. Бехпиёзҳояш дар хӯрок ба намуди дар сирко хобонидашуда истифода мешаванд. Бехпиёзи хоми анзур бӯйи нофорам дорад, инҷунин дар намуди тарутоза, бо сабаби моддаҳои заҳрнок доштан, хӯрданбоб нест. Аммо мардуми кӯҳистон, тарзи омодасозии махсусро татбиқ намуда, аз қадим ин намуди пиёзро ба сифати хуриши сабзавоти намакин ва туршонидашударо ивазкунанда истифода мебурданд. Мушоҳидаҳои сершуморе, ки солҳои охир дар минтақаҳои гуногуни паҳншавии пиёзи анзур гузаронидем, нишон медиҳанд, ки қариб дар ҳамаи мавзеъҳои рушди он миқдораш хеле коҳиш ёфта, дар қисман ҷойҳо аллакай ба ҳадди нестӣ расидааст. Аз ин лиҳоз пиёзи Анзурро ба Китоби сурхи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун намуди дар миқдор камшаванда дар натиҷаи фаъолияти ҳоҷагидории инсон дохил карда шудааст.

Парвариши пиёзи анзур – allium stipitatum regel. Пиёзи анзур – растании ғизоӣ ва ороишӣ буда, гулпояи баланд ва чатргулҳои калони диаметрашон 14-16 см доранд. Дар гултоҷаш гулҳои зиёди бунафши торики ситорашакл дошта, дар як гултоҷ миқдорашон то 300-350 дона мерасанд. Пояаш 120–150 см баландӣ дошта, ҳамвор, ранги сабзи торик дорад. Ҳамаи баргҳояш назди решагӣ буда, тасмашакл ва сатҳи боло ва тагашон серқилча то 30 – 40 см дарозӣ ва 5-7 см паҳноӣ дорад. Тухмҳояш сиёҳранг ва ноҳамвор буда, дар 1 г то 115 дона дида мешаванд. Дар минтақаи таҷрибавӣ, ки дар боғи ботаникии шаҳри Кулоб ҷойгир мебошад ва таҷрибаҳо ва мушоҳидаҳо маҳз дар ҳаминчо гузаронида шудаанд, пиёзи Анзур нисбатан барвақттар яъне дар охири январ ва аввали феврал рушди пиёзи анзур оғоз гардид ва танҳо дар солҳое, ки саршавии баҳор дер меояд, баргҳо дар аввали март ба сабзидан шуруъ мекунанд. Дар охири моҳи март ва аввали апрел гулғунчаҳо пайдо мегарданд. Гулкунӣ аз нимаи дуюми моҳи апрел сар шуда, то миёнаҳои моҳи моҳи май давом мекунад. Тухмҳояш дар моҳи июн мепазанд. Дар давраи гулкунӣ – дар моҳи май аллакай пажмурдашавии баргҳо сар шуда, аз хушк шудани нӯги баргҳо сар мешавад. Дар охири июн қисми рӯизаминии растанӣ тамоман мемирад. Давраи аз ҳама қулай барои кишти пиёзи анзур ин моҳҳои сентябр ва октябр мебошад. Агар тухм дар баҳорон корида шавад, майсаҳо дар баҳори соли оянда ба нашъунамо медароянд. Дар 5-6-солагӣ ба гулкунӣ медарояд. Рушди ин намуд дар кӯҳистон дертар сар мешавад. Дар он ҷо моҳҳои май–июн ва дар қисмати болотар дар моҳи июл гул мекунад. Пухтарасии тухмҳо дар моҳҳои июл ва август мушоҳида мешавад. Сипас давраи оромии решапиёзҳо сар шуда, дар ин ҳолат то боришоти тирамоҳӣ мемонанд. Баробари саршавии боришот дар тирамоҳ, аллакай рушди патакрешаҳо сар шуда, онҳо ба ҳар тараф парешон гардида, модаҳои ғизоиро ба реша меоранд ва бедоршавии пиёзак сар шуда, минбаъд ҳатто дар фасли тирамоҳу зимистон қадкашии баргҳо мушоҳида мешавад. Ҳамин аст, ки баробари обшавии барфҳо, дар сатҳи хок пайдошавии баргҳои пиёзи анзур ба чашм мерасад. Аз рӯйи хусусиятҳои биоэкологияш пиёзи анзур ба гурӯҳи растаниҳои эфимероидҳо дохил шуда, рушдаш аввали баҳор сар шуда, баробари баландшаии ҳарорати ҳаво, дар охири баҳор ва аввали тобистон ба поён мерасад. Дар ин давраи начандон тӯлонӣ растанӣ метавонад инкишоф ёфта, гул кунад ва тухмаш пухта расад, сипас ба ҳолати дуру дарози оромӣ гузарад. Мушоҳидаҳои сершуморе, ки солҳои охир дар минтақаҳои гуногуни паҳншавии пиёзи анзур гузаронидем, нишон медиҳанд, ки қариб дар ҳамаи мавзеъҳои рушди он миқдораш хеле коҳиш ёфта, дар баъзе

ҷойҳо аллакай ба ҳадди нестӣ расидааст. Сабаби асосии он аз меъёр зиёд ҷамъоварии пиёзакаш мебошад. Алалхусус, мардум бисёр вақт дар давраи гулкунӣ пиёзи анзурро мечинанд, ки сабаби нарехтани тухм ба замин мегардад. Аз ин лиҳоз барқароршавии табиӣ дар маҳалли рушди он дида намешавад ва ареалаш рӯз то рӯз маҳдуд гашта истодааст. Инчунин, дигар сабаби нестшавии пиёзи анзур ин чаронидани чорво мебошад, ки аксарияти майсаҳо ва худи растаниҳо зери суми ҳайвонот мемонанд. Барои ҳамин кормандони боғи ботаникии ш. Кӯлоб тасмим гирифтанд, ки роҳҳои парвариши пиёзи анзурро ба роҳ монанд. Таҷрибаҳо исбот намуданд, ки ин растаниро ҳар як шахс метавонад дар қитъаи назди ҳавлигӣ ва дигар ҷойҳо корида, аз он даромади хубе ба даст орад. Дар сурати парвариши пиёзи анзур мо метавонем, ки ба қадри имкон ин намудро аз нобудшавӣ эмин дорем.

Allium giganteum Regel – Модел. Дар Тоҷикистони Ҷанубӣ модел бештар паҳн шуда, дар ҳудуди мамнӯъгоҳ дар қисмати ҷанубии қаторкӯҳи Ҳазрати Шоҳ меруяд. Дар нишебиҳои куҳӣ байни дарахтон ва буттаҳо, баъзан вақт дар соҳили дарёҳо - дар шағалзамин меруяд ва дар баландӣ аз 500 то 2000 м аз сатҳи баҳр вомерхӯрад.

Ин растании калону зебо хушагули ғафси куррашакл дошта, диаметраш ба 10-14 см расида, гулҳояш равшани бунафшранг, ситорашакл, баргҳои косагулаш паҳн, қариб 1 см диаметр дорад. Пояаш боқувват, рангаш кабудранг буда, барг дида намешавад ва 100-150 см баландӣ дорад. Шакли баргҳояш калон, тасмашакл, ба монанди пояаш кабудранг буда, 30 - 40 см дарози ва 8 - 12 см паҳнӣ дорад. Мевааш кураки маҷаҳмонанд буда, қариб 0,3 см баландӣ ва 0,6 см паҳнӣ дорад. Тухмҳояш сиёҳ, нокмонанд ва бо пардаи ноҳамвор пушида шуда, дар 1 г 227 дона дорад. Ибтидо баргҳои калон пайдо шуда, сипас дар охири моҳи март ё аввали моҳи апрел пояи гулдор пайдо мешавад, ки ғунчагулаш бо руйпуши сабз печонида шудааст. Гулкунӣ дар аввали май сар мешавад ва дар аввали июн ба охир мерасад, яъне модел дар давоми як моҳи пурра гул мекунад. Тухмҳояш дар охири моҳи июн - аввали моҳи июл мепазанд. Баргҳояш мунтазам - аз охири моҳи апрел то миёнаҳои моҳи июн хушк шуда, ранги сурхчатоб мегиранд. Мушоҳидаҳои сершуморе, ки солҳои охир дар минтақаҳои гуногуни паҳншавии модел гузаронидаанд, нишон медиҳанд, ки қариб дар ҳамаи мавзеъҳои рушди он микдораш хеле коҳиш ёфта, дар қисман ҷойҳо аллакай ба ҳадди нестӣ расидааст. Бинобар ин, моделро ба Китоби сурхи Тоҷикистон ворид намудан лозим аст ва дар маҳалли паҳншавии он чораҳои пешгирии онро аз нобудшавӣ ба роҳ мондан лозим мебошад.

Allium suworowii Regel. -ансол, пиёзи анзур. Растании бисёрсола буда, ба оилаи Alliaceae – Пиёзиҳо дохил мешавад. Бехпиёзи курашакли 2-3 см ба бар, ва пӯсти андаке ғафси хокистаритоб дошта, пояааш 40-80 см ба дарозӣ, бо рагчаҳои суст бароянда буда, баргҳояш бошад 4-6 адад, тасмашакли 5-20 мм ба бар ва дар канор шахшӯлу кабудтоб ва аз поя хеле кӯтоҳ мебошанд. Чатри нимкуррамонанд ё куррамонанди сергулу ҷафс дорад. Allium suworowii Regel дар моҳҳои апрел - июн гул мекунад ва ҳосил медиҳад. Дар минтақаи нимсаваннаҳои ғалладонагиҳои қадбаланд, дар нишебиҳои шағаломез, минтақаи ҷангалзори гармсер ва бешаи паҳнбарг баромада, дар баландии 900-2300 м аз сатҳи баҳр месабзад. Аз ҷониби аҳолии маҳаллӣ бехпиёзҳо дар хӯрок дар намуди хом ё дар сирко хобонидашуда истифода мебаранд. Бехпиёзҳои аз лифофаҳо тоза карда шуда, дар оби тоза атрофи 2 ҳафта нигоҳ дошта мешаванд. Баъдан онҳоро дар оби намакин тар карда дар сирко мехобонанд. Таъми сирпиёз дорад, вале нисбатан тез. Дар зимистон онро дар намуди тарутоза нигоҳ доштан номумкин аст, чунки вай талх мешаванд ва лаззати худро гум мекунад. Ба ҳамин хотир анзурро дар сирко мехобонанд. Дар солҳои охир анзури дар сирко хобонидашударо корхонаҳои консервбарорӣ истеҳсол мекунанд.

Allium trautvetteranum Regel — гӯши бузак. Растании бисёрсола буда, ба оилаи Alliaceae – Пиёзиҳо тааллуқ дорад. Бехпиёзаш байзашакл, ғафсиаш 2 см ва пӯсти хокистаритоби қариб коғазмонанд аст. Пояааш атрофи 50 см ба дарозӣ ва рагчаҳои барҷастаи қиррадор дорад. Баргҳояш 1-3 ададро ташкил дода, нештаршакли 2-3 см ба бар ва дар канор суфтаи аз поя хеле кӯтоҳ мебошанд. Чатри куррамонанди ҷафс ва сергул дошта, дар моҳҳои июн-июл гул мекунад.Дар минтақаи ҷангалзори гармсер ва нимсаванна, дар барҷастагиҳои

ҷинсҳои рангоранг, дар эфемеретум, дар пистазорҳои тунук, бодомзорҳо, дар баландии 700-1700 м аз сатҳи баҳр месабзад. Баргҳои пиёзро барои омодасозии таомҳо бо чакка истеъмол менамоянд. Баргҳоро реза карда дар об, баъзан орд илова карда меҷӯшонанд, атола (атолаи модел, оши модел) омода месозанд. Баргҳои ҷавонро дар таомҳои миллӣ (оши бурида, омоҷ, мастоба) ва ғ. илова мекунанд.

Гуши бузак-*Allium trautvetteranum Regel* эндемики Тоҷикистони Ҷанубӣ мебошад. Бинобар сабаби таъсири фаъолияти хоҷагидории инсон солҳои охир шумораи ин намуд кам шуда истодааст, ки боиси нигарони мебошад. Барои барқарор намудани Гуши бузак-*Allium trautvetteranum Regel* то чанд соли минбаъда ҷамъоварии бехпиёзҳояшро манъ кардан даркор аст. Парваришгоҳи онро барои ҳифз бо намудҳои дигари флораи камёби Тоҷикистони Ҷанубӣ дар маҷмӯъ ташкил кардан даркор аст (Китоби Сурхи СССР, 1985).

АДАБИЁТ

1. Алексеева Марина Владимировна. Культурные и дикорастущие пищевые луки. Москва, 2008
2. Бобоев Т., Бобоев М.Т. Изучение биоэкологические особенности редких и исчезающих видов растений Южного Таджикистана способы их размножение и сохранение. Деп. в НПИЦентр 27.12.2010 (№ 0103 ТД058). С. 52-54.
3. Бобоев Т., Бобоев М.Т. Растаниҳои нодиру камёфтро бояд ҳифз намуд. Душанбе, 2010. 16 с.
4. Введенский А.И. Род Allium L. Во флоре Таджикской ССР / А.И. Введенский. -1963. - Т.2. -С.178-290.
5. Дикорастущие лекарственные растения СССР. Медицина. 1976
6. Инамов А.И. Лук стебельчатый - Allium stipitatum Regel и лук зеравшанский Allium sarawschanicum Regel, их биология и возможность введения в культуру в Самаркандской области Уз ССР: автореф. дис: канд. биол. наук / А.И. Инамов. - Самарканд, 1971. - 24с.
7.Красная книга Таджикской ССР. Изд-во Дониш, Душанбе, 1988. 336 с.
8. Махони Азонзод.Рустаниҳои шифои ва ғизоӣ. Душанбе. “Адиб” 688с
9. Махлаюк В. П. Лекарственные растения в народной медицине.
Саратов. 1973.
10. Саидов М. Экологияи растаниҳои нодири Тоҷикистон. Душанбе, 2014.
11 Саидов М. Некоторые эколого-биологические особенности дикорастущих пищевых луков Таджикистана / М. Саидов, И. Саидов // Экологические особенности биологического разнообразия флоры и растительности Таджикистана. – Душанбе, 2011. – С.69-91.
12. Турова А. Д.. и др. Лекарственные растения СССР и их примене- ния. М: Медицина. - 1984. - 304 с.
13. Флора Таджикской ССР, т. I-IV. Изд-во АН СССР, М.- Л., 1957-1978.
14.Ходжиматов М. Дикорастущие лекарственные растения Таджикистана.Д. 1989.

ХУСУСИЯТҲОИ БИОЛОГИЮ ЭКОЛОГИИ ПИЁЗҲОИ ХУДРӮИ ҒИЗОИИ МАМНУЪГОҲИ "ДАШТИҶУМ"

Дар мақолаи мазкур сухан доир ба растаниҳои пиёзии худрӯи ғизоии мамнуъоҳи “Даштиҷум” меравад. Тибқи маълумотҳои ба даст оварда, маълум карда шуд ки дар ҳудуди мамнуъгоҳи давлатии “Даштиҷум” миқдори зиёди растаниҳои ғизоӣ, шифоӣ, ороишию даббоғӣ ва рангдиҳанда меӯяд. Растаниҳои ғизоии мамнуъгоҳ мансуби 49 оилаву 127 авлод мебошад ва аз ин шумора 11 намудашро пиёзиҳои худрӯи ғизои ташкил медиҳанд, ки мансуби оилаи Alliaceae мебошанд. Солҳои охир дар натиҷаи барзиёд ва нодуруст ҷамъоварӣ намудан (пиёзҳои худрӯи ғизоӣ асосан тавассути тухмашон зиёд мешавад, мутаассифона ҳангоме ки аҳолии маҳаллӣ онҳоро аз бехашон ҷамъоварӣ мекунанд, тухмашон ба замин меафтад ва дигар сабзиш намекунад) миқдори пиёзҳои худрӯи ғизоӣ дар минтақаи паҳншавиашон кам шуда истодаанд

Калидвожаҳо: растани, шакли ҳаёти, ғизо, мамнуъгоҳ, оила, авлод, намуд, пиёз, шифоӣ, паҳншавӣ, истифодабарӣ.

БИОЛОГИЧЕСКИЕ И ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДИКОРАСТУЩИХ ПИЩЕВЫХ ЛУКОВ ДАШТИДЖУМСКОГО ЗАПОВЕДНИКА

В статье рассматриваются запрещенные дикорастущие кормовые растения Даштиджум. Согласно полученным данным, на территории Датшиджумского государственного заповедника произрастает большое количество пищевых, лекарственных, декоративных, дубильных и красящих растений. Из них 11 видов – дикорастущий лук, который принадлежат к семейству Alliaceae. В последние годы в результате чрезмерного и неправильного сбора урожая (дикий лук размножается в основном за счет яиц, к сожалению, когда местное население безопасно собирает их), земля не опадает и больше не прорастает) на пастбищах количество дикого лука в ареале их распространения сокращается.

Ключевые слова: растение, образ жизни, еда, заповедник, семейное поколение, виды, лук, исцеление, распространение, использование.

BIOLOGICAL AND ENVIRONMENTAL FEATURES OF WILD BOWS IN DASHTICHUM RESERVE

The article discusses prohibited wild-growing fodder Dashpidzhum plants. According to the data obtained, on the territory of the Datshidkum State Reserve a large number of food, medicinal, decorative, tanning and dyeing plants. Of these, 11 species - fall off and no longer germinate on pastures the amount of wild wild onion that belongs to the Allaceae family. In recent years, as a result of excessive and improper harvesting (wild onions reproduce mainly due to eggs, unfortunately, when the local population safely collects them), the land is not onion in the area of their distribution is decreasing.

Keywords: plant, lifestyle, food, reserve, family, generation, bow and topping spread.

Сведения об авторе: ***Рамазони Хайрулло*** – магистр второго курса кафедры экологии факультета биологии, Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рӯдакӣ-17. Телефон: 985-29-36-36. E-mail: ramazon_kh@mail.ru

Information about the authors: ***Ramazoni Khayrullo*** - master of 2nd course of the Department of Ecology, Faculty of Biology, Tajik National University. Address: 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan. Phone: 985-29-36-36. E-mail: ramazon_kh@mail.ru

УДК 551.4.+551.1/.4

СОХТИ ГЕОЛОГӢ ВА ГЕОМОРФОЛОГИЯИ ПОШХӮРДАҲОИ ПАСТХАМИИ ЯХСУ

Холов М.Н., Абдуалимов Л.А., Ғафуров Ш.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар пастхамии Яхсу пошхӯрдаҳои маҳсулнок дар баландиҳои 1700-2500 м қарор дошта, пошхӯрдаҳои Сафеддара, Бомавло, Мучкакион, Оби Даштакҳо, Дандоншикан ва дигар. шохобҳои рӯди Яхсу кони тиллои ҳамномро ташкил намуда (расми 1), таҳшониҳои қадмаи чорякумини дараҳои қадимаи сатҳашон баланд, ки дар оббахшҳои рӯдҳо дучор меоянд, маҳсулнок ва ояндадор шуморида шудаанд [7].

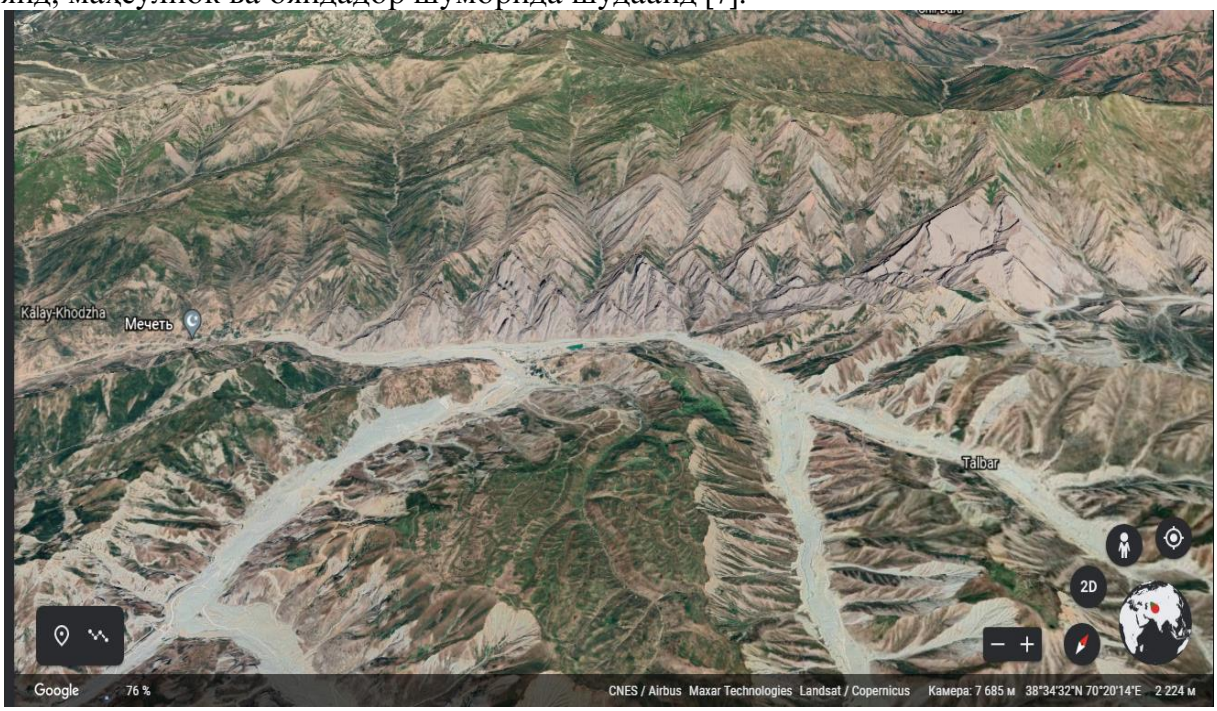

Расми 1. Акси кайҳонии ҷараёнҳои пошхӯрдаи пастхамии Яхсу

Дар сохти геологии болооби пастхамии Яхсу асосан таҳшониҳои континенталии синну солашон неоген ва чорякумин иштирок намуда, таҳшониҳои замонҳои перм-триас, юра, бур ва палеоген дар оббахшҳои қаторкӯҳи Ҳазратишоҳ, дар ҷанубу шарқии мавзеъ, густариши бештар доранд (Чедия, 1957).

Палеозои болоӣ-мезозой поёнӣ (Pz-Mz). Перм-триас (P-T). Асосан аз пайдишоти свитаи чапсой (P,-T) иборат буда, дар болооби руди Чапсой (ҳавзаи руди Обиравноб) вусъат

ёфтааст. Дар буриши свита ҷинсҳои оҳаксангӣ, регсангҳои қаҳваранг ва гилҳои бо зерқабатҳои туфи вулканӣ ва оҳаксангҳо иштирок менамоянд. Ғафсии свита зиёда аз 500 м аст.

Мезозой (Mz). Системаи триас (T). Дар назди оббахшҳои қаторкӯҳи Ҳазратишоҳ дучор меоянд. Буриши геологии системаи триасро таҳшониҳои свитаи восмикӯҳ, ки аз регсангҳои бунафшаранг ва гилҳои регдори дорои қабатҳои туфҳо ва регсангҳои туфианд, ташкил мекунад. Ғафсии буриши геологии триас 890 м.

Системаи юра (J). Таҳшониҳои замони юра дар болои қабати ҷинсҳои триаси поёнӣ бо носозгории зиёди стратиграфӣ хоб рафтаанд. Ин системаро дар ин ҷо ба се шуъба тақсим менамоянд – J_1. Свитаи ангиштсанг аз регсангҳои рангашон сурх, миёнадона, гилҳои варақсангӣ, гилӣ-ангишсанги қаҳваранги сиёҳатоб ва линзаҳои ангиштсанг дошта таркиб ёфтааст. Ғафсии буриши J_1 то 500 м. J_2. Свитаи моласс аз гилҳо, регсангҳо бо линзаҳои конгломератҳо ва гоҳо аз туфҳо иборат мебошад. Ғафсии свита ба 260 м баробар аст. J_3. Свитаи гач бо ранги сурхи хиштии худ фарк мекунад ва аз регсангҳо, регсангҳои гиллор ва гилҳои зерқабатҳои гачдор иборат аст.

Кайнозой (KZ). Системаи неоген (N). Таҳшониҳои неоген дар пастхамии Яхсу ва берун аз ҳудуди он густариши зиёд доранд. Таҳшониҳои неоген бо дигар пайдоишоии гуногун дар шароити хушкӣ ба вуҷуд омаданд, ки дар адабиётҳои илмӣ бо номи «Форматсияи молассии кайнозойи Осиёи Миёна» шинохта шудаанд. Аз рӯи схемаи стратиграфии А.Р. Бурачек, пайдоишоти неоген ба панҷ свита тақсим карда мешаванд (аз поён ба боло): балҷувон (Nb), хингов (Nhn), тавилдара (Nitd), каранак (Nikr) ва полизак (Nipl). Свитаҳои номбаршуда байни ҳамдигар хобиши созгор дошта, буришҳои онҳо аз ҷинсҳои регсангӣ, гилҳои гуногунранг ва конгломератҳо таркиб ёфта, ғафсии умумиашон 5400-7100 м. аст. Сохти регсангҳо аз майдадона то даҳалдона буда, сахт мебошанд. Гилҳо мустаҳкам ва дар аксар ҳолатҳо дар таркибаш маводи регӣ доранд. Конгломератҳо ба ғайр аз буриши свитаи балҷувон дигар дар буриши ҳамаи свитаҳои системаи неоген дучор меоянд. Конгломератҳо қабатҳои ғафсиашон гуногунро ташкил дода, ранги онҳо низ гуногун мебошад. Дар буриши системаи неогени пастхамии Яхсу асосан конгломератҳои хокистарранг, сиёҳнамои хокистарранг дучор меоянд. Конгломератҳо аз шаҳалҳои майдадона ва миёнадона иборат буда, онҳо аз ҷинсҳои эффузивӣ, интрузивӣ ва таҳшинӣ таркиб ёфтаанд.

Системаи чорякумин (Q). Таҳшониҳои системаи чорякумин дар пастхамии Яхсу густариши бештар доранд ва онҳоро дар асоси схемаи таксимбандии таҳшинҳои системаи чорякумини Тоҷикистон (Н.П. Костенко, О.К. Чедия ва В.В. Лоскутов, 1958-59) ба чор комплекс ҷудо менамоянд: кулоб (Qkl), элок (Quil), душанбе (Qimdb), ва амударё (Qivad). Дар мавзеи омӯзишӣ асосан комплекси суффаҳои элок, душанбе ва амударё дучор меоянд, ки нисбатан васеъ дар канораҳои чапи рудҳои Яхсу, Бомавло, Мучкакикон ва канори рости водии руди Сафеддара рушд кардаанд [5].

Комплексҳои номбаршуда ва таҳшониҳои аллювиалӣ рудхонаҳо, маҷроӣ, инчунин таҳшиниҳои нишебиҳо, деллювиалӣ ва пролювиалиро ба шуъбаҳои миёна-болоӣ ва ҳозиразамон мансуб медонанд. Бевосита дар мавзеи омӯзишӣ, таҳшониҳои аллювиалии дарёбоди ва маҷроии ҳозиразамони комплекси Амударё бештар паҳан гардидаанд, ки ғафсии онҳо дар баъзе ҷойҳо аз 1-3,5 то 20 м. ва аз ин ҳам бештар мебошад [4, 5].

Тектоника. Кони тиллои Яхсу аз назари сохторӣ ба зонаи мулдамонанд, ки бо номи синклинали Сафеддара дониста шудааст, рост меояд (Чедия, 1957). Дар ғарб синклинали Сафеддара аз синклинали Обимазор бо антиклинали Даштиҳасан, ки меҳвараш байни рудҳои Яхсу ва Обимазор дароз кашида шудааст, ҷудо карда мешавад. Аз шарқ бо лаҳжиши Ҳазратишоҳ, ки яке аз роҳҳои параллелӣ, роҳи Дарвоз-Қаракулро ташкилкунанда мебошад, бурида мешавад. Синклинали Сафеддара ассиметрӣ буда, муқобили боли паҳновари ҳамвор афтандаи ғарбӣ ва боли борики ростафатандаи ғарбӣ ҷойгир шудааст. Кунчи афтиши кабатҳои боли ғарбии он 40-60° буда, дар наздикии меҳвар тез рост мешаванд. Паҳноии синклинал дар мавзеи кони Яхсу ба 10 км рафта мерасад. Роҳҳо дар

конгломератҳои неоген, ба намуди табақаҳои (зинаҳои) кунҷи афтишашон баланд, дислокатсияшуда, милонитшудаи ғафсиашон начандон калон (то 0,8 м) ва ба садҳо метри якум дарозкашида, ошкор карда шудаанд. Марҳилаи асосии чинпайдошавӣ, ки ҳамаи шаклҳои муҳими тектоникии Дарвози берунаро ба вуҷуд овардааст, давраи талбари плиосени миёна шуморида мешавад (Меламед Я.Р. ва дигарон, 1964). Пас аз он нақши муҳимро равандҳои эрозионӣ иҷро намудаанд.

Геоморфология. Пастхамии руди Яхсу шароити гуногуни геоморфологӣ дошта, бо таърихи гуногуни инкишофи геологии қисмҳояшон чӣ дар давраи то чорум ва чӣ пас аз он низ вобастагӣ дорад [1]. Қисми болоии ҳавза, ки қисми баландкӯҳ буда, релефи якбора тақсимшудаи он ба шумор рафта (расми 2.), сохти чиндоршудаи пастхамиро нишон медиҳад. Қаторкӯҳҳои асосӣ, ядрои чинҳои калони антиклиналӣ (қаторкӯҳи Загара) ё ин ки болҳои чинҳои синклиналиро бо зонаи роғи жарфоӣ маҳдудбударо (қаторкӯҳи Ҳазратишоҳ) ташкил менамоянд.

Расми 2. Релефи болооби пастхамии Яхсу ва пошхӯрдаҳои тиллодори маҷроҳои жарфои дар таҳшониҳои неоген буридашуда

Дар релефи мавзеи кон се яруси ба пайдоиш, сатҳи гипсометрӣ ва вақти ташаккули худ фарқкунанда ҷудо карда мешаванд: болоӣ, миёна ва поёнӣ. Яруси миёна сатҳҳои эрозионии замони чорякумини поёниро фаро гирифта, баландиҳои мутлақи он аз 2200 м. дар ҷанубу шарқ, то 3500 метрро дар шимолу шарқи кон ташкил менамоянд [1-3]. Яруси поёнӣ аз нимаи дуюми замони чорякумини миёна ба вуҷуд омада, то замони ҳозира мавҷудияти он давом дорад. Яруси номбаршуда, водиҳои нишебиҳои ростфаромадаи рудҳои ҳозиразамони дар релеф жарфо буридашуда, суффаҳои омехта, конусҳои обоварда, ярчҳо ва сангрезаҳоро дар бар мегирад. Паҳноии водиҳои асосии яруси поёнӣ аз даҳҳо то садҳо метр буда, жарфаш аз 500 то 1500 метрро ташкил менамояд. Дар ҳудуди яруси поёнӣ формаҳои гуногуни микрорелефи эрозионӣ ба назар мерасад. Хусусияти асосии рудҳои пастхамии омӯзишӣ ин пуршавии онҳо бо таҳшониҳои аллювиалӣ-пролювиалии дараҳои қадима мебошад. Ғафсии ин таҳшинҳо дар водиҳои рудҳои Яхсу ба 10-100 метр рафта мерасанд. Маҷроҳои ҳозираи рудҳо, чун қоида, дар як ҳолат, дар рудхонаҳои нисбатан паҳновари бо лӯласангу шағалҳо пуршуда, дар дигар ҳолатҳо, рудҳои тангу борики дар ҷинсҳои кӯҳии буридашуда, ҷойгир мебошанд. Баландиҳои мутлақи релефи яруси поёнӣ ба 1500-2700 м баробар мебошад [1, 2].

Сохти геологии пошхӯрдаи Дондушкан ва Сафеддара. Водии руди Дондушкан яке аз калонтарин шохобҳои чапи руди Сафеддара ба шумор рафта, саршавии ҳавзаи обӣ аз нишебиҳои шимолу ғарбии қаторкӯҳи Ҳазратишоҳ оғоз гардида, ба тарафи шимолу шарқ ҷорӣ мегардад (расми 1-2). Он дар тамоми фосилаи дарозкашиаш дар конгломератҳои неоген коркард шудааст, ки формаи буриши кӯндалангиаш V- монанд буда, аз таҳшониҳои

ковоки замони чорякумини ғафсиашон аз 13 то 55 м, пур шудааст (Сизов К.И., 1986). Дар сохти геологии таҳшониҳои номбурда, се қабати алоҳида ҷудо мешавад: пролювиалӣ, пролювиалӣ-аллювиалӣ ва аллювиалӣ. Ду қабати якум аз лундасангҳо ва шағалҳо, ки пуркунандаашон регу гил мебошанд, таркиб ёфтаанд. Дараҷаи суфташавии онҳо дигаргуншаванда буда, аз 10 то 30% тағйир меёбад. Андозаи лӯндасангҳо начандон калон буда, дар буриши кӯндаланг асосан 0,2-0,4 меттро ташкил медиҳанд. Андозаи шағалҳо бошад то 0,1-0,15 м аст. Ҷараёни пошхурдаи Сафеддара дар васати ҳамвории Даштакҳо ва руди Хиргоҳдара ва водиҳои руди Бомавло, Яхсу ва Мучкакион ҷойгир шудааст ва метавон онро аз нуқтаи назари ҳудудӣ бевосита ба кони тиллои Яхсу ҳамроҳ намуд. Дар сохти геологии маҳалли Сафеддара ҷинсҳои кӯҳии замони неоген ва таҳшониҳои чорякумин иштирок мекунанд. Аз ҷинсҳои кӯҳии замони неоген лояи Каранак иштирок мекунанд, аз таҳшониҳои чорякумин бошад комплекси Душанбе ва Амударё [6]. Сохтори ин мавзеъ дар қисми канории шимолу шарқии зонаи синклинали Кулоб қарор дорад, ки он дар давраҳои охири олиготсен ва плиотсени миёна ба вуҷуд омадааст. Дар ин давра сохтори Дарвози дохилӣ беист баланд шуда, дар натиҷаи равандҳои экзогенӣ шуста шуда, ба самти Дарвози беруна, яъне синклинали Кулоб кашонида шуданд, ки дар натиҷа ин қабатҳои тиллодор ба вуҷуд омаданд. Дар ҳудуди ноҳия вайронаҳои қаткунанда низ зиёд дучор меоянд, ки калонтарини он синклинали Сафеддара мебошад. Ин синклинал якҷоя бо комплекси конҳои тиллои Яхсу мебошад. Яъне, ғуншавии тилло дар ин ноҳия аз сохтори ин синклинал вобастагии калон дорад. Ин синклинал аз соҳили чапи руди Хингов оғоз шуда, бо ағбаи Полизак ба самти ҷанубу ғарб дароз кашида, дарозиаш ба 70 км рафта мерасад (Чедия,1957). Дарозкашии ҷинсҳои кӯҳии болҳои чин низ самти ҷанубу ғарбиро доранд. Дар маркази ин чини синклинали ҷинсҳои кӯҳии лояҳои тавилдара, каранак ва полизак, ки асосан аз конгломератҳо иборатанд, хобидаанд [6]. Синклинали Сафеддара аз 4 то 8 км аз шимол ба ҷануб паҳноӣ дошта, шакли хобиши номутаносиб дошта, самти афтиши боли шимолу ғарбии он 295°-305° ва кунҷи афтиши 8-10° мебошад, лекин самти афтиши боли ҷанубу шарқи ин чин 115°-125° ва кунҷи афтишаш 10°-30° аст. Дар боли шимолу ғарбии синклинали Сафеддара, дар атрофии деҳаи Сиёҳфарк боз ду чини дигар дучор меоянд, ки бо чини Сафеддара кундаланг хобидаанд. Дарозии ҳар яки ин чинҳо то ба 16 км мерасад ва паҳноии онҳо бошад аз 200 м то ба 400 м баробар аст. Ин чинҳо асосан ба самти ҷанубу шарқ майл дошта, кунҷи афтиши онҳо аз 20° то ба 40° мебошанд (Таджибеков ва диг., 2012).

Таркиби минералӣ ва хусусиятҳои пайдоишоти аллювиалии пошхурдаи Дондушкан. Асосан бо се омилҳои асосӣ дигаргуншавии ҷинсҳои кӯҳи ва таркиби гранулометрии пайдоишоти аллювиалӣ муайян карда мешавад: тағйирёбии дарозкашии нишебӣ ва морфологияи таги дараҳо ва маҷро; майдашавии зарраҳои аллювиалӣ дар рафти ҷойивазкуни; хусусиятҳои маводи ба маҷрои обӣ воридшаванда.

Масъалаи таъсири омилҳои гуногун ба дигаргуншавии хусусиятҳои асосии литологии таҳшониҳои аллювиалиии маҷроӣ дар водиҳои рудҳо аз тарафи бисёр пажӯҳишгарон баррасӣ гардидааст (Бурсук, 1983). Омӯзишҳои мазкур нишон медиҳанд, ки вобаста ба омилҳои номбаршуда, дар қисмҳои гуногуни водии рудҳо таркиби минералӣ ва петрографии ҷинсҳои шусташуда ва хусусиятҳои бузургӣ, гулӯлагӣ, раддабандшавии пораҳо, маводҳои аллювиалӣ дигаргун мешаванд. Аз ҷумла, дар баъзе қисмҳои рудҳо, мисол дар қисмҳои нишебиҳои дарозкашиашон зиёд, омехтаҳои лундасангӣ (валуны), регӣ (песок), шағалӣ (галька) ва баръакс дар қисмҳои нишебиашони кам, омехтаҳои регӣ, шағалию лундасангӣ пайдо мешаванд. Пайдоишҳои аллювиалии дараи Дондушкан низ ба ин назария рост меоянд, яъне аз рӯи таркибашон асосан ба омехтаҳои ҷинсҳои лундасангӣ, регу шағалӣ мансубанд, лекин дар ҷойҳои алоҳида дигар хел дигаргунӣ дида мешавад, ки дар таркиби гранулометрӣ, минералӣ ва петрографии онҳо падид мешавад. Мувофиқи талаботҳои соҳавӣ пайдоишҳои аллювиалӣ аз рӯи андозаи маводҳояшон ба фраксияҳои гуногун тақсимбандӣ мешаванд. Таҳлилҳои маводҳои ҳисоботӣ доир ба ин масъала (Кошелев, 1962; 1965; Сизов, 1992), инчунин назораҳои саҳроӣ нишон медиҳанд, ки таркиби омехтаҳои лундасангҳо ва регу шағали пайдоишҳои аллювиалии маҳаҳои омӯзишӣ аз фраксияҳои гуногун иборат аст. Омӯзиши таркиби петрографии ҷинсҳои лундасангӣ ва

регу шаґал нишон дод, ки онҳо аз ҷинсҳои таҳшонӣ, интрузивӣ, эффузивӣ, регсангҳо, оҳаксангҳо, ҷинсҳои метарморфӣ ва дигарҳо иборат мебошанд. Аз руйи таркиби гранулометрӣ фарқияти начандон калон байни қабатҳо дида мешавад. Мисол, кабатҳои маҳсулнок, нисбати кабатҳои маҳсулнокиашон паст, лундасангҳои бештар доранд. Омӯзиши таркиби минералии пайдоишот ва фраксияҳои вазнини намунаҳои шлихӣ нишон доданд, ки дар онҳо минералхои зерин дучор меоянд. Минералҳои фраксияи асосӣ аз: зар, сиркон, галенит, шеелит ва селестин иборатанд. Ба минералҳои фраксияи ғайримагнитӣ апатит, анатаз, галенит, фосфорит, пирит, рутил, хромит, монатсит, лейкоксен, киновар, пирити оксидшуда ва барит дохил мешаванд. Минералҳои фраксияҳои электромагнити аз лимонит, гематит, эпидот, гранат, илменит иборатанд. Ҳамин тавр, пошхӯрдаҳои тиллодори кони омӯзишӣ, аз ҷумла пошхурдаи Дондушкан ва Сафеддара аллювиалӣ, жарфно, дарагӣ ба шумор рафта, регҳои зардор дар қисми поёнии буришҳои таҳшинҳои ковок дучор меоянд. Дар ин ҷо регҳо ва торфҳо аз хамдигар қариб фарқ намекунанд. Хусусияти фарққунандаи регҳо ин лундасангҳои онҳо мебошад, ки танҳо хоси регҳост. Мувофиқи анализи таркиби гранулометрии таҳшинҳои пошхӯрдаҳои пастхамии Яхсу аз ҳамдигар фарқе надоранд. Байни регҳо ва торфҳо ҳудуди маълуми литологӣ дида намешавад. Аз ин рӯ, ҳангоми коркард доимо намунагирӣ гузаронида мешавад.

АДАБИЁТ

1. Лоскутов В.В. Геоморфология Таджикистана / Лоскутов В.В. - Новейший этап геологического развития территории Таджикистана. Душанбе: Дониш, 1962. С. 189- 214.
2. Лоскутов В.В. Геоморфологическая карта Таджикистана масштаба 1:500 000. «Недра», Москва, 1971.
3. Чедия О.К. Континентальные кайнозойские накопления и геоморфология Юга Средней Азии в новейшую эпоху горообразования / О.К Чедия. Кн. 1. Фрунзе: Илим, 1971. 331 с.

Чедия О.К. К характеристике альпийской структуры Южного Дарваза. Труды института геологии. Выпуск 2. Сталинабад 1957. Стр.63-81

4. Васильев В.А. Стратиграфия четвертичных отложений Таджикистана / В.А. Васильев. - Новейший этап геол. развития территории Таджикистана. Душанбе, 1962. С. 5-58.
5. Лоскутов В.В. О стратиграфии верхнеплиоцен-нижнечетвертичных отложений Таджикской депрессии / В.В. Лоскутов, Л.Н. Ершова, В.А. Колотов, В.В. Лим. - Изв. АН Тадж. ССР. Отд. физ.-мат. и геол.-хим. наук, №2 (40), 1971. С. 91-101.
6. Кошелев. Б.Л. Окончательный отчет Яхсуйской ГРП за 1948-1961 г.г. Душанбе. Южно-Таджикская ГРЭ. Фонды ГУГ. 1962 г.
7. Никонов А.А. К обоснованию стратиграфии верхнеплиоценовых и четвертичных отложений Афгано-Таджикской депрессии /А.А. Никонов. - Бюл. Комис. по изуч. четвертич. периода, 1972. № 39.С. 31-49.

СОХТИ ГЕОЛОГӢ ВА ГЕОМОРФОЛОГИЯИ ПОШХӮРДАҲОИ ПАСТХАМИИ ЯХСУ

Ҳамин тавр, дар сохти геологии пастхамии Яхсу асосан таҳшониҳои континенталии синну солашон неоген ва чорякумин иштирок намуда, таҳшониҳои замонҳои перм-триас, юра, бур ва палеоген дар оббахшҳои қаторкӯҳи Ҳазратишоҳ, дар ҷанубу шарқии ноҳияи омӯзишӣ, густариши бештар доранд. Хусусияти фарққунандаи регҳо ин лундасангҳои он мебошад, ки танҳо хоси регҳост. Мувофиқи анализи таркиби гранулометрии таҳшинҳои пошхӯрдаҳои пастхамии Яхсу аз ҳамдигар фарқе надоранд. Байни регҳо ва торфҳо ҳудуди маълуми литологӣ дида намешавад. Аз ин рӯ, тавсия карда мешавад, ки ҳангоми коркард доимо намунагирӣ гузаронида шавад.

Калидвожаҳо: сохти геологӣ, неоген, чорякумин, релеф, пошхӯрдаҳо, зар, сафеддара, конгломерат.

ГЕОЛОГИЧЕСКОЕ СТРОЕНИЕ И ГЕОМОРФОЛОГИЯ ЯХСУЙСКОЙ ВПАДИНЫ

Таким образом, в геологическом строении Яхсуйской впадины в основном принимают участие континентальные отложения неогенового и четвертичного возраста, а отложения пермо-триасового, юрского, мелового и палеогенового периодов более распространены в водоразделах хребта Хазратишо, к юго-востоку от исследуемого района. Отличительная особенность песков являются их валунистость, что характерно только для них. По результатам анализа гранулометрического состава россыпи Яхсуйской впадины не отличаются друг от друга. Литологических границ между песками и торфом отсутствует. Поэтому рекомендуется регулярно проводить отбор проб во время обработки.

Ключевые слова: геологическое строение, неоген, четвертичный период, рельеф, отложения, золото, Сафеддара, конгломерат.

GEOLOGICAL STRUCTURE AND GEOMORPHOLOGY OF THE YAKHSUI DEPRESS

Thus, the geological structure of the Yakhsu hollow mainly involves Neogene and Quaternary continental deposits, while deposits of the Permian-Triassic, Jurassic, Cretaceous and Paleogene periods are more common in the watersheds of the Khazratisho ridge, southeast of the study area. A distinctive feature of the sands is their boulderiness,

which is typical only for them. According to the results of the analysis of the granulometric composition of the placers of the Yakhsuy hollow, they do not differ from each other. There is no lithological boundary between sand and peat. Therefore, it is recommended that samples be taken regularly during processing.

Keywords: geological structure, Neogene, Quaternary period, relief, deposits, gold, Safeddara, conglomerate.

Сведения об авторе: ***Холов Мухаммад Нуруллоевич*** - Таджикский национальный университет, магистр кафедры геологии и разведки месторождений полезных ископаемых геологического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: **chokadambulak@mail.ru.** Телефон: **(+992) 987 84 10 74.**
Абдуалимов Лутфулло Азизуллоевич **-** Таджикский национальный университет, магистр кафедры геологии и разведки месторождений полезных ископаемых. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: chokadambulak@mail.ru. Телефон: **(+992) 987 59 59 53.**
Гафуров Шодмон Мирзоевич - Таджикский национальный университет, магистр кафедры геологии и разведки месторождений полезных ископаемых геологического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: **chokadambulak@mail.ru.** Телефон: **(+992) 987 26 46 66.**

Information about the author: ***Kholov Muhammad Nurulloevich*** **-** Tajik National University, Master of the Department of Geology and Exploration of Mineral Deposits of the Geological Faculty. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **E-mail: chokadambulak@mail.ru. Phone: (+992) 987 84 10 74.**
Abdualimov Lutfullo Azizulloevich - Tajik National University, Master of the Department of Geology and Exploration of Mineral Deposits. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **E-mail: chokadambulak@mail.ru. Phone: (+992) 987 59 59 53.**
Gafurov Shodmon Mirzoevich **-** Tajik National University, Master of the Department of Geology and Exploration of Mineral Deposits of the Geological Faculty. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **E-mail: chokadambulak@mail.ru. Phone: (+992) 987 26 46 66.**

ПСИХОЛОГИЯ ВА ПЕДАГОГИКА – ПСИХОЛОГИЯ И ПЕДАГОГИКА

ТАҲЛИЛИ ПСИХОЛОГИИ ОМИЛҲОИ БА ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМӢ- МАЪРИФАТИИ ДОНИШҶӮЁН ТАЪСИРРАСОН

Ҷулиев М.Қ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикиситон

Ҳаёти одам - ин мутобиқшавии бетанаффуси ӯ ба муҳити доимо ивазшаванда, коркарди шаклҳои нави рафтор аст, ки барои ба даст овардани мақсадҳои муайян равона карда шудаанд. Ҳаёти одам - ин омӯзиш аст, ки дар шаклҳо ва дараҷаҳои гуногун сурат мегирад: коркарди рафтори аксуламалӣ, рафтори оперентӣ, омӯзиши маърифатӣ, омӯзиши консептуалӣ. Дар синну соли донишҷӯйӣ бештар шаклҳои гуногуни омӯзиши маърифатӣ зоҳир мешаванд.

Таълими донишҷӯён – ин таъсиррасонӣ ба психика ва фаъолияти онҳо бо мақсади мусаллаҳ намудани онҳо бо дониш, маҳорат ва малакаҳои зарурӣ аст. Аммо, натиҷаи таълим бо ин ба интиҳо намерасад. Дар ҷараёни таълим тарафҳои гуногуни психикаи донишҷӯён инкишоф ёфта, дар маҷмӯъ шахсияти мутахассиси оянда ташаккул меёбад. Таълим барои мукаммал кардани ҷаҳонбинии илмӣ, инкишоф ёфтани сифатҳои ақлӣ ва касбӣ аҳамияти бевосита дорад. Таълим ҳамчун фаъолият дар он ҷойе ҷой дорад, ки амали одамро мақсадгузориҳои бошууронаи аз худ кардани дониш, маҳорат ва малакаи муайян идора мекунанд. Таълим – фаъолияти махсуси одам аст ва танҳо дар он зинаи иникшофи психикии одам имконпазир мегардад, ки ӯ қобилияти танзим кардани амалҳои худро туфайли гузориши мақсадҳои бошуурона дошта бошад. Таълим дар назди зуҳуроти психикии одам – протсессҳои маърифатӣ (идрок, хотир, тафаккур, нутқ, хаёл) ва сифатҳои иродавӣ (идоранамоии диққат, танзими ҳиссиёт, мақсаднокӣ, ташаббускорӣ ва ғ.) талаботҳои муайян мегузорад.

Дар тадқиқи психологии назарияи фаъолияти таълимӣ саҳми психологи рус Л.С. Виготский хеле калон аст, зеро ӯ ба фаҳмиши назариявии раванди таълим тағйироти принсипиалӣ ворид намудааст. Ӯ фаъолияти ба таълим нигаронидашуро ҳамчун фаъолияти машаххас баҳогузорӣ мекунад, ки дар рафти он ташаккулёбии навташкилаҳои психикӣ тавассути азхудкунии таҷрибаи маданӣ-таърихӣ ба вуҷуд меояд. Ҳамин тариқ, сарчашмаҳои инкишоф на дар худи одам, балки дар фаъолияти таълимии ӯ гузошта шудаанд, ки ба азхудкунии усулҳои гирифтани дониш равона карда шудаанд. Фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ - ин фаъолияти муҳассилин дар самти аз худ кардани дониш ва усулҳои амалнамоию худинкишфдиҳӣ дар ҷараёни ҳал кардани масъалаҳои таълимии аз тарафи омӯзгорон гузошташуда мебошад. Ин фаъолият на танҳо ба азхудкунии дониш, маҳорат ва малака, балки ба худи субъект (донишҷӯ) низ дар самти такмилдиҳӣ ва инкишофдиҳии сифатҳои шахсии ӯ тавассути азхудкунии мақсадноки таҷрибаи ҷамъиятӣ (маънавӣ, фарҳангӣ, амалӣ, эҷодӣ ва ғ.) равона карда шудааст. Фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ аз тарафи олимони зиёд мавриди тадқиқу омӯзиш қарор гирифта, ҷанбаҳои гуногуни он мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудаанд. Агар таълимоти олимони гуногунро доир ба ин масъала таҳлил намоем, панҷ хусусияти ба худ хоси онро ҷудо кардан мумкин аст:

1. Ин фаъолият ба азхудкунии маводи таълимӣ ва ҳалли масъалаҳои таълимӣ равона шудааст.
2. Дониш ва усулҳои умумии амалнамоӣ дар рафти он аз худ карда мешаванд.
3. Он иҷрои амалҳои гуногунро аз тарафи донишҷӯён талаб мекунад, аз ҷумла амалҳои персептивӣ (мушоҳида – идроки шунавоӣ ва биноии маводи таълимӣ), мнемикӣ (бахотиргирии маводи таълимӣ), фикрӣ (таҳлил, таркиб, муқоиса, таснифот, ба системадарорӣ, ҷамъбасткунӣ ва ғ.), амалӣ (ҳал кардани масъалаҳо, озмоиш, корҳои графикӣ ва ҳисобу китоб, кор бо компютер ва ғ.).

4. Он ба тағйирёбии хусусиятҳои психикӣ (характер, қобилият, хотир, тафаккур, нутқ, ҳиссиёт, ирода ва ғ.) ва рафтори донишҷӯ мебарад ва ин тағйирёбӣ аз натиҷаи фаъолияти худи донишҷӯ вобаста аст.
5. Дар самти икишофи шахсият тағйиротро дар худи субъект ба вуҷуд меоварад, яъне бароҳмонии дурусти он ба инкишофи шахсияти донишҷӯ мебарад [2, с. 29].

Дар илми педагогика ва психология се ҷанбаи фаъолияти таълимиро ҷудо менамоянд:

– дар баъзе ҳолатҳо фаъолияти таълимиро ҳаммаънои омӯзиш, ёддиҳӣ ва ёдгирӣ медонанд;
– дар замони Шӯравӣ фаъолияти таълимӣ ҳамчун фаъолияти пешбаранда дар синни хурди мактабӣ дониста мешуд;
– мувофиқи ақидаи Д.Б. Элконин ва В.В. Давидов, фаъолияти таълимӣ - ин як намуди фаъолияти мактаббачагон ва донишҷӯён ба ҳисоб меравад, ки ба аз худ намудани донишҳои назариявӣ, пайдо намудани маҳорату малакаҳо ва инчунин дарки илмҳои ҷамъиятӣ вобаста мебошад.

Психологи машҳур Д.Б. Элконин характери ҷамъиятӣ доштани фаъолияти таълимиро махсус қайд карда, чунин ҷанбаҳои онро ҷудо мекунад:

✓ аз рӯйи мазмун - он ба азхудкунии ҳамаи боигариҳои фарҳангӣ ва илмии бадастовардаи инсоният равона шудааст;
✓ аз рӯйи маъно – вай аҳамияти иҷтимоӣ дошта, аз тарафи ҷомеа баҳогузорӣ карда мешавад;
✓ аз рӯйи шакл – вай ба меъёрҳои иҷтимоии муоширату муносибат мувофиқат карда, дар муассисаҳои ҷамъиятӣ (мактаб, коллеҷ, мактаби олӣ ва ғ.) ба роҳ монда мешавад [13].

Фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ низ ба монанди дигар намудҳои фаъолият бо предметнокӣ, мақсаднокӣ ва самаранокии худ тавсиф дода мешавад. Ин фаъолият дорои сохтор ва мазмуни махсуси худ аст. Предмети фаъолияти таълимиро мазмуни маводи таълимии азхудшаванда ташкил мекунад. Ба он мафҳумҳои назария, қонунҳо, принсипҳо, масъалаҳо, алгоритмҳо, равандҳо, усулҳои амал ва ғ. дохил мешаванд, ки ба барномаи таълимии фанни мушаххас ворид карда шудаанд. Мақсади фаъолияти таълимиро азхудкунии ин донишҳо ва усулҳои ҷамъбасткардашудаи амалнамоӣ ташкил медиҳанд, ки дар рафти он худи донишҷӯ ҳам инкишоф меёбад. Маромҳои фаъолияти таълимӣ бо талаботҳо, шавқу ҳавасҳо, майлҳо, тамоюлҳои арзишии донишҷӯён алоқамандӣ доранд. Маълум аст, ки яке аз унсурҳои асосии сохтори фаъолиятро амал ташкил мекунад. Фаъолияти таълимӣ-маърифатии донишҷӯён дар худ амалҳои зиёдеро фаро мегирад, ки аз мақсад ва мазмуни таълим, шакли ташкили раванди таълим, мантиқи омӯзиш ва азхудкунии маводи таълимӣ, инчунин методҳои таълим вобастагӣ доранд. Ба мисоли амалҳои фаъолияти таълимӣ гӯшкунии шарҳи маводи таълимӣ аз тарафи омӯзгор ё донишҷӯи дигар, қайди мухтасари (конспекти) маводи таълимӣ, мутолиаи китобҳои дарсӣ ва воситаҳои таълимӣ, идроки мавод бо истифода аз воситаҳои аёнӣ, ҷӯстуҷӯи мавод тавассути интернет, кор бо компютер, навиштани кори мустақилона ва ғ. дохил мешаванд.

Воситаҳои фаъолияти таълимӣ-маърифатии донишҷӯёнро донишҳои базавӣ ва маҳорати донишҷӯ (заминаи мактаби миёна), нутқи хаттӣ ва даҳонӣ, адабиёти таълимӣ, конспект, воситаҳои аёнӣ ва дастурҳои методӣ, компютер ва маводи электронӣ, таҷҳизоти лабораторӣ, радио ва телевизиони таълимӣ ва ғ. ташкил мекунанд. Усулҳои фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ - ин усул ва методҳое мебошанд, ки бо ёрии онҳо истифодабарии воситаҳо бо мақсади азхудкунии дониш, маҳорат ва малака роҳандозӣ карда мешавад. Истифодаи ин усулҳо аз методҳои таълимии аз тарафи омӯзгор дар рафти дарс истифодашаванда вобастагӣ дорад. Ба усулҳои фаъолияти таълимӣ усулҳои гуногуни мутолиаи адабиёт ва қайди мухтасари мавод, ҷустӯҷӯи мавод дар интернет, амалҳои математикӣ ҳангоми ҳалли масъалаҳо, усулҳои омода кардани кори мустақилона, навиштани ҳисоботҳо, усулҳои ҳалли инфиродӣ ё гурӯҳии масъалаҳои таълимӣ ва масоли инҳо дохил мешаванд. Маҳсули фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ дониш, маҳорат ва малакаҳои нав мебошанд, ки аз тарафи донишҷӯ дар раванди таълим аз худ карда мешаванд. Ба маҳсули фаъолияти таълимӣ инчунин навташкилаҳои ботинии психикӣ ва фаъолият дар самти маромнокӣ, мазмунгирӣ, инкишофи ақлонӣ ва маънавӣ дохил мешаванд.

Дар ҷараёни таълим характер ва ҳаҷми дониши ба донишҷӯён пешниҳодшаванда дар асоси талаботи истеҳсолоти муосир, дараҷаи омодагии касбӣ ба фаъолияти меҳнатӣ ва инкишофи шахсияти мутахассиси касбӣ муайн карда мешавад. Натиҷаи асосии фаъолияти таълимиро бо маънои томаш дар донишҷӯён ташаккул додани тафаккури назариявӣ ташкил мекунад. Характери азхудкунии дониш дар ҷараёни омӯзиши минбаъда маҳз аз ташаккулёбандагии тафаккури назариявӣ вобастагӣ дорад, ки дар иваз ба тафаккури эмпирикӣ шакл мегирад. Ташаккулдиҳии тафаккури назариявӣ истифодаи методу усулҳои махсуси педагогиро дар роҳандозӣ кардани фаъолияти таълимӣ талаб мекунад. Дар сурати дуруст ба эътибор нагирифтани усулҳо ва механизмҳои психологии инкишоф додани тафаккур гузариш аз тафаккури эмпирикӣ ба тафаккури назариявӣ ғайриимкон мегардад, ки масъалаи ба талаботи бозори муосири меҳнат ҷавобгӯ будани дараҷаи касбияти донишҷӯёнро зери суол мебарад.

Барои омӯзгорони мактабҳои олӣ аз таҳлили сохтори фаъолияти таълимӣ дида масъалаи ташаккулёбии мувофиқи мароми таълим дар донишҷӯён (махсусан, донишҷӯёни курсҳои поёнӣ) муҳимтар аст. Агар воқеъбинона назар афканем, вазифаи асосии омӯзгори мактаби олӣ ба донишҷӯён омӯзонидани роҳу усулҳои мувофиқи омӯзиш аст ва ин муҳимтар аст аз мусаллаҳ кардани онҳо бо донишҳои мушаххас. Агар ба донишҷӯ усулҳои донишомӯзиро дуруст омӯзонем, он гоҳ ӯ метавонад мустақилона ба омӯзиш машғул шуда, донишҳои заруриро азхуд кунад. Бо назардошти инкишофёбии технологияи иттилоотӣ-иртиботӣ дар замони муосир дастрасӣ ба дилхоҳ ахбор хеҷ мушкиле надорад. Аммо, дуруст қабул кардани ахбор, таҳлили дурусти он ва баровардани хулосаи мувофиқ бо назардошти дараҷаи инкишофи тафаккури донишҷӯён ба мушкилӣ рӯбарӯ мешавад. Пас омӯзгорро лозим аст, ки пеш аз ҳама ба донишҷӯён ҷӯстуҷӯи дурусти ахбор, таҳлили дурусти он ва тарзҳои хулосабарории мантиқиро вобаста ба фанни тадрисшаванда омӯзонад, ҷаҳонбинии илмиро дар онҳо ташаккул диҳад. Ба андешаи олими варзидаи илми педагогикаи тоҷик Сангимурод Қодиров «ҷомеаи нав тафаккури навро мехоҳад». Ин андешаи нутқтасанҷона тақозо менамояд, ки дар системаи таълими касбӣ ислоҳоти мушаххас гузаронида шавад, ки тағйиротворидкуниро дар мазмун ва сохтори машғулиятҳои фаннӣ дар бар мегирад. Гузашта аз ин, бояд қолаби тафаккури шахшударо дар омӯзгорон шикаста, онҳоро аз ҷиҳати омодагии касбӣ тарзе тайёр намоем, ки тафаккурашон ба пешрафти технологияи муосир ҳамқадам бошад. Муқаррар карда шудааст, ки фаъолияти таълимӣ характери марҳилавӣ дорад. Дар марҳилаи якум фаҳмиши вазъияти ташкилкардашуда ба вуҷуд меояд, омодагии умумӣ ба иҷро кардани кори фикрии дарозмуддат баланд шуда, муташаккилият қувват мегирад. Ин пеш аз ҳама бо ташаккулёбии мақсадгузорӣ ба омӯзиши объект ва мувофиқшавии дараҷаҳои маърифатӣ ва ҳиссӣ ба намуди нави фаъолият алоқамандӣ дорад. Дар ин марҳила коркарди чунин сифатҳо ба монанди меҳнатдӯстӣ, устуворӣ дар расидан ба мақсад, бодиққатӣ, донишдӯстӣ ва ғ. мушоҳида карда мешаванд. Инчунин, пайдошавии шавқу ҳавас ба омӯзиши ин ё он илм ба вуҷуд меояд.

Марҳилаи навбатӣ – ин давраи мутобиқшавии устувор аст, вақте ки мақсад пурра дарк карда мешавад ва барои амалӣ намудани он замина ба вуҷуд меояд, системаи умумии фаъолият дар мувофиқат бо мақсади асосии таълим шакл мегирад. Дар ин марҳила сифатҳое ташаккул меёбанд, ки дар донишҷӯён коркарди малакаҳои умумии касбии барои мутахассиси оянда заруриро таъмин менамоянд, ҳисси иззати нафс ва масъулиятшиносӣ инкишоф меёбанд [3, с. 56]. Дар раванди таълим диққати асосӣ бояд ба ташкил кардани фаъолияти донишҷӯён бо истифодаи он намуд, шакл ва усулҳое равона карда шавад, ки дар худ стратегияи нави омода кардани мутахассисонро таҷассум мекунад. Яъне, диққатро на танҳо ба ташаккул ва инкишоф додани тафаккури назаривӣ, балки ба ташаккулдиҳии мақсадноки омодагии касбӣ барои фаъолият кардан дар шароитҳои муосири истеҳсолот бояд равона сохт. Дар сохтори фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ унсури асосӣ вазифаи таълимӣ аст. Фарқияти асосии вазифаи таълимӣ аз дигар вазифаҳо дар он аст, ки мақсад ва натиҷаҳои онро тағйирёбии худи субъект (донишҷӯ) ташкил медиҳад, на тағйирдиҳии предметҳое, ки ӯ бо онҳо кор мекунад. Вазифаҳои таълимӣ дорои функсияҳои гуногун мебошанд. Вазифаҳои таълимиро аз рӯйи фаҳмиш ва сарфаҳмравӣ, монандкунӣ бо қонуни муайян, шаклдигаркунӣ, истифодабарӣ, гузаронидан ба вазъияти нав, мустақилона тартиб додани масъала ва худназораткунӣ фарқ мекунанд. Амалан фаъолияти таълимӣ бояд

ҳамчун системаи вазифаҳои таълимӣ пешниҳод карда шавад. Таркиби фаъолияти таълимӣ аз тарафи олимон Л.М. Фридман ва Е.И. Машбитс ба таври муфассал мавриди таҳлилу тадқиқ қарор дода шудааст. Дар дилхоҳ вазифа, аз ҷумла вазифаи таълимӣ мақсад (талабот) ва объектро ҷудо мекунанд, ки ба таркиби шартҳои масъала ва функсияҳои он дохил мешаванд. Ба андешаи Л.М. Фридман, вазифаи таълимӣ аз қисмҳои зерин иборат аст:

– ҳудуди предметӣ (синфи объектҳои ишорашуда);
– талаботи масъала (нишондод доир ба мақсади ҳалли масъала, яъне дар рафти ҳалли масъала чиро бояд муқаррар кард);
– муносибате, ки объект ва вазифаро алоқаманд мекунад;
– маҷмӯи амалҳое, ки барои ҳал кардани масъала иҷро карда мешаванд [11].

Дар фаъолияте, ки барои ҳал кардани масъалаи таълимӣ равона карда шудааст ҷузъиёти зерини байни ҳам алоқадоштаро ҷудо мекунанд: таҳлил ва фаҳмидани моҳияти масъала, қабул кардани масъалаи таълимӣ, фаъолкунонии донишҳои мавҷудаи зарурӣ барои ҳалли масъала; тартиб додани нақшаи ҳалли масъала; иҷрокунии амалии нақша; назорат ва баҳогузорӣ ба ҳалли масъала; фаҳмидани усулҳои фаъолияти дар раванди ҳалли масъалаи таълимӣ вуҷуддошта. Вобаста аз функсияҳои иҷрошаванда се намуди амалҳоро ҷудо мекунанд: муайянкунанда (ё банақшагиранда), иҷрокнунанда ва назораткунанда. Амалҳои муайянкунандаро он системаи тамоюлгириҳо ва дастурҳо ташкил менамояд, ки бо истифодаи онҳо, донишҷӯ амалҳои азхудкардашударо иҷро мекунад. Онҳо барои банақшагирии фаъолияти дарпешистода зарур мебошанд. Асоси амали муайянкунанда ҳангоми ҳал кардани масъалаҳои таълимӣ (алгоритми умумии ҳал) чунин аст:

а) ошкор кардани он, ки чӣ дода шудааст ва чиро бояд ошкор кард;
б) барқарор кардани алоқаи мантиқӣ дар байни чизи додашуда (маълум) ва чизи ёфташаванда (номаълум);
в) пешниҳод кардани усулҳои гуногуни ҳалли масъала (ҳангоми зарурат дигаркунии шакли масъала);
г) интихоби яке аз усулҳо барои ҳалли масъала ва тартиб додани нақшаи ҳал;
д) кӯшиши ҳал кардани масъала;
е) санҷиши натиҷаҳои бадастовардашуда [2, с. 33].

Дар амали иҷрокунанда амали муайянкунанда амалӣ карда мешавад. Вазифаи назорат ё худназораткуниро (амалҳои назоратро) муайян кардани дараҷаи дурустии ҳалли масъала ва иҷроиши пурраи амалҳо ҳангоми ҳалли масъалаи таълимӣ аз тарафи донишҷӯ ташкил мекунад. Барои ҳалли масъалаҳо субъект (донишҷӯ) бояд маҷмӯи як қатор воситаҳоро дошта бошад, ки ба худи масъала дохил намешаванд ва аз берун ҷалб карда мешаванд. Воситаҳои ҳал метавонанд моддӣ (масалан, асосбҳо, таҷҳизот ва ғ.), моддикардашуда (матнҳо, схемаҳо, формулаҳо, тарҳҳо) ва ғоявӣ (донишҳое, ки ҳангоми ҳалли масъала истифода бурда мешаванд) бошанд. Ҳамин тариқ, сохтори фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ унсурҳои сохтории зеринро дар бар мегирад: предмет, мақсад, маром, восита, амалҳои таълимӣ ва усулҳои иҷронамоии онҳо, маҳсул (натиҷа). Фаъолияти таълимӣ-маърифатиро метавон ҳамчун фаъолияти ба ҳал кардани масъалаҳои таълимӣ равонашуда тавсиф дод.

Унсури муҳими маълумоти олии муосир омодагии методологӣ маҳсуб меёбад. Инкишофи илм ва амалия ба он дараҷае расидааст, ки донишҷӯ қуввату тавони аз худ кардан ва дар хотир гирифтани ҳамаи донишҳои барои фаъолияти ояндаи кориаш заруриро надорад. Аз ин лиҳоз, бояд чунин маводи таълимие аз худ карда шавад, ки дар доираи фишурда будани худ донишҷӯро бо миқдори зиёди ахборот мусаллаҳ намояд ва барои дар оянда ҳамчун мутахассиси соҳибкасб фаъолият кардан, имконият диҳад. Аз ин бармеояд, ки яке аз вазифаҳои омӯзгори мактаби олӣ интихоби сарфакоронаи донишҳои илмӣ аз рӯйи фанни тадрисшаванда мебошад. Аммо, барои самаранокии раванди таълим ин кифоя нест. Зарур аст, ки қобилиятҳои ақлиро дар донишҷӯён ҳаматарафа инкишоф диҳем, то онҳо тавонанд мустақилона аз уҳдаи ҳалли масъалаҳои гуногун бароянд.

Дар фарқият аз дигар зинаҳои таълим, раванди таълим дар мактаби олӣ принсипҳои махсуси худро дорад:

а) омӯзонидани он чизе, ки барои фаъолияти амалӣ баъд аз хатми мактаби олӣ зарур аст;
б) ба эътибор гирифтани хусусиятҳои синнусолӣ, иҷтимоӣ-психологӣ ва фардии

донишҷӯён;
в) тамоюли касбӣ доштани раванди таълим ва тарбия;
г) пайвастнамоии раванди таълим бо фаъолияти илмӣ, иҷтимоӣ ва истеҳсолӣ [9, с. 162].

Ҳамин тариқ, бо назардошти махсусияти худ ба фаъолияти таълимии донишҷӯён як катор омилҳое таъсир мерасонанд, ки баэътиборгирии дурусти онҳо мутавонад ба самаранокии омодасозии мутахассисони касбӣ мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Атохонов Р. Педагогическая психология: психология обучения. –Тюмень, 2009
2. Давлатов М., Расулов С. Психологияи мактаби олӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе, 2019
3. Дьяченко М.И. и др. Психология высшей школы. – Минск, 2006
4. Кручинин В.А. Психология и педагогика высшей школы. Учеб.-метод. пособие. Ч. II. - Н. Новгород: ННГАСУ, 2014
5. Маркова А.К., Мотис Т.А., Орлов А.Б. Формирование мотивации учения. – М., 1990
6. Маслоу А. Мотивация и личность: пер. с англ. – СПб., 2003
7. Психология. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олӣ /Зери таҳрири М. Давлатов. –Душанбе, 2010
8. Раҳимов Х., Нуров А. Педагогика. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007
9. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности. – М., 2001
10. Столяренко Л.Д. Педагогическая психология. Серия «Учебники и учебные пособия». - 2-е изд., перераб, и доп.- Ростов н/Д: Феникс, 2003
11. Фридман Л.М. Логико-психологический анализ школьных учебных задач. – М., 1977
12. Ҷурабоев Ҷ. Нақши омӯзгор дар ташаккул додани маромии таълимии хонандагон //Масоили мубрами психологӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон (Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ). –Душанбе 2014. –С. 260-268
13. Элконин Д.Б. Избранные психологические труды. – М., 1989

ТАҲЛИЛИ ПСИХОЛОГИИ ОМИЛҲОИ БА ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМӢ- МАЪРИФАТИИ ДОНИШҶӮЁН ТАЪСИРРАСОН

Дар мақолаи мазкур омилҳои ба фаъолияти таълимӣ-маърифатии донишҷӯён таъсиррасон аз ҷиҳати психологӣ таҳлил карда шуда, хусусиятҳои ин омилҳо ошкор карда шудааст. Инчунин муаллиф моҳияти фаъолияти таълимӣ-маърифатии донишҷӯёнро ошкор карда, хусусиятҳои хоси онро ҷудо намудааст. Дар мақола он ҷанбаҳои фаъолияти таълимӣ мавриди таҳлил қарор дода шудаанд,ки аз тарафи олимони машҳур Д.Б. Элконин ва В.В. Давидов ҷудо карда шудаанд. Қайд карда шудааст, ки фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ низ ба монанди дигар намудҳои фаъолият бо предметнокӣ, мақсаднокӣ ва самаранокии худ тавсиф дода мешавад. Ин фаъолият дорои сохтор ва мазмуни махсуси худ аст. Муқаррар карда шудааст, ки фаъолияти таълимӣ характери марҳилавӣ дошта, ду марҳилаи асосиро дар бар мегирад: марҳилаи якум – фаҳмиши вазъияти ташкилкардашуда ва марҳилаи дуюм – давраи мутобиқшавии устувор. Муаллиф унсурҳои сохтори фаъолияти таълимӣ-маърифатиро ба тариқи зайл муайян кардааст: предмет, мақсад, маром, восита, амалҳои таълимӣ ва усулҳои ичронамоии онҳо, маҳсул (натиҷа). Фаъолияти таълимӣ-маърифатиро метавон ҳамчун фаъолияти ба ҳал кардани масъалаҳои таълимӣ равонашуда тавсиф дод.

Калидвожаҳо: омил, омили психологӣ, фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ, донишҷӯ, предмет, мақсад, маром, восита, амалҳои таълимӣ.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

В данной статье подвергаются психологическому анализу факторы, влияющие на учебно-познавательной деятельности студентов и вывалены основные свойство этих факторов. Также автор, выявляя сущность учебно-познавательной деятельности студентов, выделяет её специфику. В статье анализированы те компоненты учебно-познавательной деятельности студентов, которые были выделены известными ученными Д.Б. Эльконином и В.В. Давыдовым. Отмечено, что учебно-познавательная деятельность тоже как другие виды деятельности характеризуется своим предметом, целью и продуктивностью. Эта деятельность имеет свою структуру и содержание. Установлено, что учебная деятельность имеет поэтапный характер и включает два этапа: первый – осознание установленной ситуации и второе – период устойчивой адаптации. Автор определит компоненты учебно-познавательной деятельности таким образом: предмет, цель, способ, учебные операции и методы их выполнения, продукт (результат). Учебно-познавательную деятельность можно характеризовать как деятельность, нацеленная на решение учебных проблем.

Ключевые слова: фактор, психологические факторы, учебно-познавательная деятельность, студент, предмет, цель, мотив, способ, учебные операции

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE FACTORS INFLUENCING THE EDUCATIONAL AND COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS

In this article, the factors influencing the educational and cognitive activity of students are subjected to psychological analysis and the main properties of these factors are listed. The author also identifies the essence of the educational and cognitive activity of students and highlights its specifics. Of educational and cognitive activity of students, which were

identified by well-known scientists D. B. Elkonin and V. V. Davydov. It is noted that educational and cognitive activity, like other types of activity, is characterized by its subject, purpose and productivity. This activity has its own structure and content. It is established that the educational activity has a step-by-step nature and includes two stages: the first – awareness of the established situation and the second-a period of sustainable adaptation. The author will define the components of educational and cognitive activity in the following way: subject, purpose, method, educational operations and methods of their implementation, product (result). educational and cognitive activity can be characterized as an activity aimed at solving educational problems.

Keywords: factor, psychological factors, educational and cognitive activity, student, subject, goal, motive, method, educational operations

Сведения об авторе: ***Джулиев Махмаднаим Курбанович*** - магистр Таджикского национального университета. **Телефон: 988 49 00 40. E-mail: maramov.7@gmail.ru**

Information about the author: Guliyev Makhmadnaim Kurbanovich-Master of the Tajik National University. Phone.: 988 49 00 40. e-mail: marhmadnaim1992@gmail.ru

ҚОБИЛИЯТИ ЗЕҲНӢ ҲАМЧУН ХУСУСИЯТИ МАХСУСИ НАВРАС

Мусоев Ҳ.Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Қобилият гуфта, хусусиятҳои фардӣ – психологии шахсро мефаҳманд, ки бо талаботҳои фаъолияти иҷрошаванда мувофиқ меоянд. Дар шарҳи қобилият ду нишондиҳанда ба сифати асос хизмат мекунад: зуд аз худ намудани фаъолият ва сифати комёбиҳо. Хонандаи наврасро қобилиятнок меҳисобанд, ба шарте ки ӯ аввалан, ягон фаъолиятро зуд ва бо муваффақият аз худ кунад, донишу малака ва маҳоратҳои мувофиқро назар ба наврасони дигар ҳосил намояд ва ба комёбиҳое ноил гардад, ки онҳо аз дараҷаи миёна баландтар бошад. Ҳар як фаъолият як қобилият не, балки як қатор қобилият доштани наврасро талаб мекунад. Масалан, қобилияти бадеӣ зуд мутаассир шудан, мушоҳидакор будан, хотири образӣ ва тасаввуроти эҷодӣ доштан, фикрро аниқу ифоданок баён карда тавонистани одамро дар бар мегирад.

Нокифоя ва суст тараққӣ кардани ягон қобилияти хусусӣ аз ҳисоби тараққиёти пурзӯри дигар қобилиятҳо пурра карда мешавад. Ҳамин хосияти қобилият дар аз худ кардани намудҳои гуногуни фаъолият ва интихоби касб имконияти васеъро муайян мекунад. Мавҷуд набудани қобилияти алоҳидаи хусусиро бо меҳнати исроркорона, суботкорӣ ва бо ҷамъ намудани қувваю имкониятҳо пурра кардан мумкин аст. Гарчанде дар чунин шароит аз худ намудани фаъолият сусттар гузарад ва кӯшиши зиёдеро талаб кунад ҳам, натиҷаи ин кор натанҳо аён мешавад, балки қобилияти муайян дар оянда ҳам инкишоф меёбад.

Қобилияти наврас танҳо дар протсесси фаъолияти муайян ошкор мешавад. Наврасро дар фаъолият мушоҳида накарда, дар бораи қобилият доштан ё надоштани ӯ хулоса баровардан мумкин нест. Агар наврас то ҳол ақаллан бо намудҳои оддитарини фаъолияти мусиқӣ машғул нашуда бошад, агар то ҳол ба ӯ мусиқӣ наомӯзонда бошанд, он гоҳ мо дар бораи дар мусиқӣ қобилият доштани ӯ чизе гуфта наметавонем. Танҳо дар рафти таълими мувофиқ ошкор мешавад, ки қобилияти мусиқавии ӯ чи гуна аст, дар ӯ ҳиссиёти оҳанг, тасаввурроти шунавоӣ, хотираи мусиқавии ӯ зуд ва осон, ё суст ва ё ба душворӣ ташаккул меёбад /3, с.16-17/. Қобилият дар фаъолити муайян на танҳо зоҳир мешавад, балки тараққӣ низ мекунад. Наврасон нисбат ба ин ё он фаъолият қобилиятнок таваллуд намешаванд, қобилияти наврас дар рафти фаъолияти дуруст ташкил кардашуда ташаккул ва тараққӣ меёбад. Тараққиёти қобилият берун аз фаъолияти махсус вуҷуд дошта наметавонад. Қобилиятҳои наврас дар фаъолияте, ки ба қаноат кунонидани талабҳои онҳо нигаронида шуда буд, таърихан ба вуҷуд омадаанд ва тараққӣ кардаанд. Дар рафти тараққиёти таърихии ҷамъияти инсонӣ талаботи нав пайдо мешуд, одамон соҳаҳои нави фаъолиятро

ба вуҷуд меоварданд ва бо ҳамин барои инкишофи қобилияти нав замина мегузоштанд. Қобилият аз як тараф, ва донишу маҳорату малакаҳо, аз дигар тараф, ба ҳам зич ва ба таври ҷудонашаванда алоқаманд мебошанд. Яъне, қобилият ба дониш ва маҳорату малака вобаста буда, дар баробари ҳосил намудани дониш ва маҳорату малака тараққӣ карда, ташаккулёбию тараққиёти онро низ аз рафти азхудкунии дониш ва маҳорату малакаҳои муайян ҷудо кардан ғайриимкон аст. Аз тарафи дигар, дониш ва маҳорату малакаҳо ба қобилият вобастаанд, зеро ба даст овардани дониш ва маҳорату малака дар қатори дигар шартҳо (масалан, сифати таълим), ба хусусиятҳои индивидуалии психологии наврас ҳам вобаста аст. Қобилият имконият медиҳад, ки дониш ва маҳорату малакаҳои муайян зудтар, осонтар, мустаҳкамтар ва чуқуртар аз худ карда шаванд. Масалан, дар баробари азхудкунии дониш ва маҳорату малакаҳои математикии наврас, аз як тараф, чунин қобилият, монанди хотираи математикӣ, тасаввуроти фазогии геометрӣ, тафаккури мантиқӣ ва ғайра тараққӣ мекунанд. Аз тарафи дигар, ҳангоми мавҷуд будани хотири хуби математикӣ ва қобилияти тафаккури мантиқӣ дар наврас вазифаи аз худ намудани математика, кори дар ҳамин соҳа ҳосил намудани дониш ва маҳорату малака осонтар, зудтар ва нисбатан бомуваффақият иҷро мешавад. Дониши кифоя надоштан ва ин ё он корро иҷро карда натавонистан чунин маъно дорад, ки наврас беқобилият аст. Муаллиме, ки дар асоси камбудиҳои дониши наврас ва ба донишу маҳорати зарури соҳиб набудани ӯ дар бораи қобилият надоштани наврас саросема ва рӯякӣ хулоса барорад, ба хатогии ҷиддӣ роҳ медиҳад. Аммо ҳангоми ба дониш ва маҳорату малакаи наврас баҳо додан, қобилияту имкониятҳои ӯро ба эътибор гирифтан зарур аст. Бомуваффақият иҷро намудани ин ё он фаъолият, ҳатто ҳангоми мавҷудияти қобилият, ба пайвастагии муайяни сифатҳои наврас вобаста аст. Танҳо худи қобилият, агар он бо равияи мувофиқи наврас ва хосиятҳои эмотсионали – иродавии наврас пайваста нашуда бошад, комёбиҳои ноаён намедиҳад. Қобилият, пеш аз ҳама, бо муносибати фаъоли мусбати наврас нисбат ба фаъолияти муайян, шавқу ҳавас ба он фаъолият ва майли бо он машғул шудан, ки дар дараҷаи баланди тараққиёташ ба рағбати баланд ва талаботи ҳаёт табдил меёбад, зич алоқаманд аст. Наврас аксар вақт кӯшиш мекунад то ба фаъолияте машғул шавад, ки дар ӯ маҳз нисбат ба ҳамон фаъолият қобилият ташаккул ёфтааст. Ҳангоми бо майли зур, амали ва устувор машғул шудани наврас ба фаъолияти муайян дар бораи бо ҳамин фаъолият қобилият доштани онҳо хулоса баровардан мумкин аст. Шавқу ҳавас ва майли наврас нисбат ба фаъолияте одатан дар якчоягӣ бо қобилият нисбат ба ҳамон фаъолият тараққӣ мекунанд. Масалан, майл ва шавқу ҳаваси наврас нисбат ба математика ӯро маҷбур мекунад, ки бо ҳамин фан бештар машғул шавад, ин дар навбати худ, барои тараққиёти қобилияти математикӣ сабаб мешавад. Қобилияти математикии инкишофёфтаистода комёбӣ ва муваффақиятҳои муайянро дар соҳаи математика таъмин менамояд, ки ин дар наврас ҳиссиёти хурсандибахш ва қаноатмандиро ба вуҷуд меоварад. Ин ҳиссиёти наврас сабаби нисбат ба ҳамин предмет пайдо шудани шавқу ҳаваси боз ҳам чуқуртар ва майли боз ҳам зиёдтар машғул шудан мегардад /2, с.43-44/.

Барои дар фаъолият ба муваффақият ноил гаштан ғайр аз қобилият, шавқу ҳавас ва майл, боз як қатор хислатҳои характер ва пеш аз ҳама меҳнадустӣ, муташаккилӣ, мутамарказият, мақсаднокӣ, суботкории наврас низ лозим аст. Дар сурати набудани ин сифатҳо ҳатто қобилияти барҷаста ҳам ба комёбии муътадил, боэътимод, аҳамиятнок намеоварад. Дар мактаб бисёр наврасоне ҳастанд, ки ба танбаливу номуташаккилиашон нигоҳ накарда, дарсҳоро нағз аз худ мекунанд. Вале, наврасон дар ҳаёт аксар вақт маҳз аз он сабаб сазовори боварӣ намегарданд, ки онҳо ба ҷиддӣ ва ҳамаҷониба кор кардан ва монеаҳоро суботкорона бартараф намудан одат накардаанд. Қобилятҳои тараққикардаи наврас бояд бо ҷиддиятнокии баланду принсипнокӣ пайваста бошад. Наврас то даме, ки барои шарафу манфиати шахсӣ не, балки барои манфиати халқи худ ва тамоми инсониат меҳнат мекунад қобилияти худро пурра ошкор карда, ғайрату қувваи худро барои ба даст даровардани натиҷае сафарбар карда метавонад /8, с.56-57/

Чунин сифатҳои наврасон монанди хоксорӣ, худтанқидкунӣ, нисбат ба худ серталаб будан ниҳоят муҳим мебошад. Боварии калон доштан нисбат ба худ дар заминаи таърифу тавсифи беасос пайдо мешавад. Умуман, барои қобилияти хонандагони синну соли миёнаи мактабӣ таърифу тавсифи беасос ҳалокатовар аст, зеро дар ин ҳолат мағрурӣ худмафтунӣ ва худлаззатбарӣ ва нисбат ба одамони иҳотакарда беилтифотӣ ташаккул меёбад. Наврас дар ин ё он омадани нокомӣ тез хашмгин ва ноумед мешаванду ҳамаи ин тараққиёти қобилятро бозмедорад.

Тараққиёти яктарафаю маҳдуди наврас, ҳангоме, ки ӯ нисбат ба ягон соҳа қобилият зоҳир менамояду дар айни замон нисбат ба ҳамаи боқимонда тамоман бепарво мемонад, дуруст нест. Албатта шавқу ҳавасе, ки бо қобилият алоқаманд аст, бояд ҳукмрон монад, вале муаллим дар баробари ин ба тараққиёти ҳаматарафа ва мутаносиби шахсияти наврас баланд бардоштани маданияти умумӣ ва васеъ гаштани ҷаҳонбинии онҳо кӯшиш мекунад. Фақат ҳамин хел тараққиёт нашъунамои ҳақиқии наврас қобилиятро таъмин менамояд. Ҳар як наврас аз ҷиҳати психикӣ саломат ва бардам ба қобилияте, ки барои дар мактаб бомуваффақият хондан зарур аст, доро мебошад. Бо тарзи дигар карда гуем, ҳар кас қобилият дорад, ки маълумоти миёна гирад ва материали таълимиро дар доираи барномаи мактаб аз худ кунад. Баъзан наврас ба ин ё он фани таълимӣ беқобилиятӣ зоҳир менамояд. Ин гуна тасаввурот аз сабаби дар талаба набудани баъзе донишу маҳорату малакаҳо, норасогиҳои дониши вай, зуҳуроти ин ё он хусусиятҳои мизоҷ пайдо мешаванд.

Аксар вақт, муаллимон дар бораи қобилияти наврас дар асоси зуд аз худ кардани мавод хулоса мебароранд. Бинобар ин навраси мизоҷашон флегматикро, ки маводро суст аз худ менамояд, беасос ба қатори бачаҳои беқобилият дохил мекунанд. Дар байни хонандагони синну соли миёнаи мактабие, маводи таълимиро оҳиста – оҳиста аз худ мекунад, талабаҳои қобилиятнок бисёранд. Ҳар як наврас ба ғайр аз қобилияти умумӣ нисбат ба хондан ба ягон соҳаи махсуси фаъолият ба таври оптималӣ мувофиқ аст ё чи тавре ки мегӯянд, дорои қобилияти махсус мебошад. Фақат ба наврас ёрӣ додан лозим, ки «худашро ёбад» ба ӯ имкониятҳояшро нишон додан лозим аст. Дар он ҷо нақши муаллими наврас бузург мебошад. Маҳз муаллим, устоди боандешаию ғамхор, қобилияту истеъдоди наврасро ташаккул медиҳад, роҳи тараққиёти онҳоро моҳирона муайян мекунад.

Психологҳо ва педагогҳо имкониятҳои зиёди инкишофи қобилияти махсуси наврас, аз ҷумла имкониятҳои таълими саводи тасвирӣ ва усулҳои расмкашии эҷодиро нишон додаанд. Ба наврас то ба синфи 6 гузаштанаш аллакай қоидаҳои асосии тасвири босаводона ва дар расми эҷодӣ озодона ифода намудани фикрҳои худро омузонидан мумкин аст. Баъзе аз психологҳо ва педагогҳо имконияти калони тараққиёти хонандаҳои наврасро инкишоф додаанд. Онҳо баъзе материали алгебравиро, ки онҳоро пештар фақат ба талабаҳои синфҳои 8 ва 9 дастрас ҳисоб менамуданд, бомувафаққият аз худ мекунанд. Масалан, ҳал намудани супоришҳои бо интеграл алоқамандро ба хонандаҳои синфҳои 6 омӯзонида диданд, ки онҳо қодиранд ин маводҳои мушкилро аз худ намоянд. Қобилияти наврас дар ҳамон фаъолияте, ки дар он татбиқ мегардад, ташаккул меёбад ва тараққӣ мекунад. Фаъолият чи кадарае, ки гуногуншаклу пурмазмун бошад, имконияти тараққиёти он ҳамон қадар зиёдтар мешавад. Яъне, таълиму тарбия дар мактаб, ки фаъолияти наврасро ташкил медиҳад, барои тараққиёти қобилияти онҳо аҳамияти калон дорад. Вале на ҳама гуна фаъолият, ки наврас дар он иштирок мекунанд, худ аз худ қобилиятро нисбат ба он ташаккул ва тараққӣ медиҳанд /4. с.11-12/. Барои он ки фаъолият ба тараққиёти қобилият таъсири мусбат расонад, иҷро шудани баъзе шартҳо лозим аст.

Якум, фаъолият бояд дар наврас боиси ба вуҷуд омадани эмотсияҳои мусбии зуру устувор, қаноатмандӣ, саъю кӯшиши бо ташаббуси худ, бе маҷбурӣ бо он машғул шуданро ба вуҷуд оварад. Шавқу ҳаваси фаъол, хоҳиши ҳар кадар беҳтар иҷро кардани кор, бо он муносибати расмӣ, беэътиноӣ ва бетафовут накардан – шартҳои зарурии он мебошад, ки фаъолият ба тараққиёти қобилият таъсири мусбат расонад. Азбаски қобилият танҳо дар сурати ба ҳамон фаъолият бо шавқу ҳаваси чуқур ва майли устувор машғул шудан маҳсул дода метавонанд, муаллим бояд шавқу ҳаваси наврасро фаъолона инкишоф диҳад ва кӯшиш

кунад, ки ин шавқу ҳавас руякӣ набуда, балки характери ҷиддӣ, устувор ва амалӣ дошта бошад.

Дуюм, фаъолияти наврасон набояд фақат характери айнан азнавҳосилкунӣ, балки ба қадри имкон характери эҷодӣ ҳам дошта бошад. Барои тараққиёти қобилият тафаккури мустақилии эҷодии наврасро, аз шакл ва зуҳуроти ибтидоии он сар карда, инкишоф додан лозим аст. Маълум аст, ки кори мустақилона ва фаъолонаи фикр фақат ҳангоми дар назди одам пайдо шудани камбудӣ, савол ва масъала оғоз мешавад. Бинобар ин, муаллим бояд барои тавре гузаронидани дарс кӯшиш кунад, ки дар назди талабаҳо зуд – зуд ақаллан саволҳои оддӣ пайдо шуда, наврасро ба кӯшиши ба ин саволҳо мустақилона ҷавоб додан водор намоянд.

Сеюм, фаъолияти наврасро тавре ташкил кардан лозим аст, ки ӯ аз паи максадҳое шавад, ки онҳо аз имкониятҳои мавҷудбудаи ӯ, аз дараҷаи ба даст овардашудаи иҷрои фаъолият андаке зиёдтар бошанд. Бачаҳои қобилияташон аллакай муайяншуда махсусан ба супоришҳои эҷодии торафт мураккабшаванда ва гуногун муҳтоҷ мебошанд. Дараҷаи тараққиёти ин ё он қобилияти наврас чи қадаре ки баланд бошад, онҳо ҳамон қадар бештар диққат ва ғамхориро талаб мекунанд. Барои тараққиёти қобилияти наврас кӯшиш карда истода, дар онҳо хислатҳои колективизм, нисбат ба худ серталаб будан, маҳорати нисбат ба худ танқидона рафтор кардан ва ғайраро тарбия намудан лозим аст. Вобаста ба ин дар наврас ташаккул додани муносибати дуруст ба қобилият, муваффақият ва комёбиҳои худ, тарбия намудани худбаҳодиҳии дуруст хеле муҳим мебошад. Ба хонандаи синну соли миёнаи мактабии қобилиятнок фаҳмондан лозим аст, ки ӯ ҳаргиз одами фавқулода намебошад, дигар бачаҳо ҳам қобилият доранд ва агар ӯ аз ягон ҷиҳат назар ба рафиқонаш бартарӣ дошта бошад, онҳо назар ба ӯ аз бисёр ҷиҳатҳо низ бартарӣ дорад.

Навраси қобилиятнок бояд нағз фаҳмад, ки қобилияти ӯ барои худашро нисбат ба дигарон дар мавқеъи махсус гузоштан, нисбат ба онҳо талаботҳои калон пешниҳод намудан ҳуқуқ намедихад. Баракс, ба ӯ ҳамчун ба навраси қобилиятнок, талабаҳои нисбатан калонро маҳз аз он сабаб пешниҳод менамояд, ки қобилияти ӯ назар ба дигарон зиёдтар аст. Дар кори якҷояи мактаб ва оила барои тараққиёти ҳаматарафаи қувваҳои эҷодӣ ва қобилияти наврас шароити мусоидтар фароҳам оварда мешавад.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки сарчашмаи қобилияти зеҳнии наврасон ин фаъолона ҳал намудани мисолу масъала ва супоришҳои алоҳидаи муаллимон мебошад. Бештар дар инкишофи қобилияти зеҳнии наврасон нақши асосиро фанҳои забон, математика, физика ва химия мебозанд. Бинобар ин, дар мамлакатҳои тараққикардаи олам бештар ба омӯзиши ҳамин фанҳо диққати махсус дода мешавад. Барои тезонидани суръати инкишофи қобилияти зеҳнии наврасон моро низ зарур меояд, ки аз таҷрибаи пешқадами мамлакатҳои дигар истифода барем.

АДАБИЁТ

1. Айзенк Г. Проверьте свои способности. – М., 1972. – 121с.
2. Амонов Н.К. психологические особености развития математического мышления у учашихся 5-9 классов. - Дисс. на соиск. уч. ст. канадидата психологических наук. – М., 1993
3. Амонов Н.Қ. Тафаккур: ташхис ва инкишоф. Душанбе, с, 2014
4. Атахонов Р. Математическое мышление и методики определения уровня его развития.- М.Рига, 2000.
5. Выготский Л.С. Мышление и речь // собрание сочинений: в 6- ти т. Т.2/ Под ред. В.В. Давыдова. – М.: педагогика 1982.
6. Выготский Л.С Избранные психологические исследования. М.
7. Вожаномаи тафсири истилоҳоти психологӣ ва педагогӣ. – Душанбе, 2008.
8. Давыдов В. В. Виды обобщения в обучении. М. 1972.
9. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучение.М.: Педагогика,1986.
10. Запарожец А.В. Принцип развития в психологии. М, 1978.
11. Масоили мубрами психологӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон (маҷмуаи мақолаҳои илмӣ) Душанбе, с, 2014.
12. Оила ва рушди шахсияти фарзандон. Давлатов М. «ИРФОН». 2014, саҳ, 118 – 127.
13. Психология зери таҳрири М. Давлатов, Душанбе: Собириён, 2010.
14. Крутетский В.А. Психология обучения и воспитания школьников. - М.: просвищение, 1976.
15. Крутецкий В.А. Психология математических способностей школьников. - М..,1968.

ҚОБИЛИЯТИ ЗЕҲНӢ ҲАМЧУН ХУСУСИЯТИ МАХСУСИ НАВРАС

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи зуҳуроти хусусиятҳои психологии қобилияти зеҳнии наврасон ва тадқиқи онҳо меравад. Мақолаи мазкур ба тадқиқи қобилияти зеҳнии наврасон дар оила ва муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ равона шудааст, ки ба ҳаёти оилавии одамони синну соли гуногуни ҷомеа таъсирбахш мебошад. Масъалаи омӯзиши қобилияти зеҳнии наврасон ҳамчун унсури пешрафти шахс ва ҷомеа дар илмҳои психология ва педагогика мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Чун дар Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯзиш ва тадқиқи амалии ин масъала ба таври васеъ ба роҳ монда нашудааст, мо дар кори худ бештар аз адабиётҳо ва натиҷаи тадқиқотҳое истифода бурдем, ки дар дохил ва хориҷи кишвар гузаронида шудаанд. Мушоҳидаҳои мо ва таҳлили маводҳои бадастоварда нишон медиҳанд, ки дар давоми тадқиқоти гузарондаи мо қобилияти зеҳнии наврасон дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ инкишоф меёбад.

Калидвожаҳо: тадқиқоти психологӣ, наврас, қобилият, зеҳн, мактаб, ташхис, таълим, инкишоф.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ СПОСОБНОСТИ КАК ИНДИВЫДУАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОДРОСТКОВ

В данной статье речь идёт об исследовании проявление психологических особенностей интеллектуальных способностей подростков. Данная статье направлена на исследование интеллектуальных способностей подростков в семье, в школе и обществе, так как данная проблема влияет на всех членов семьи и общества. Проблема исследования интеллектуальных способностей подростков, изучаетя как компанент успешной становления личности в психологической и педагогических науках. Так как данная проблема в Республике Таджикистана недостаточно изучена, мы в своем исследовании ориентировались на зарубежные литературы. Наши наблюдения и анализ полученных данных показывают, что в течении наших наблюдений развивались интеллектуальные способности подростков.

Ключевые слова: психологическое исследование, подросток, способности, интеллект, школа, диагностика, обучение, развития.

INTELLECTUAL ABILITIES AS INDIVIDUAL FEATURES OF ADOLESCENTS

In this article, we are gave information about the study of the manifestation of the psychological characteristics of the intellectual abilities of adolescents. This article is aimed at studying the intellectual abilities of adolescents in the family, in school and in society, since this problem affects all members of the family and society. The problem of studying the intellectual abilities of adolescents is studied as a component of successful personality formation in the psychological and pedagogical sciences. Since this problem in the Republic of Tajikistan is not sufficiently studied, we in our study focused on foreign literature. Our observations and analysis of the obtained data show that during our observations the intellectual abilities of adolescents developed.

Keywords: psychological research, teenager, abilities, intelligence, school, diagnostics, training, development.

Сведения об авторе: ***Мусоев Ҳабибулло Нуруллоевич*** **–** Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета философии. Телефон: **888893888**

Information about the author: ***Musoev Habibullo Nurulloevich*** – Tajik national University, second-year master`s student of faculty of Philosophy. Phone: **888893888**

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН
Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмии «Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд
Телефон: (992-37)227-74-41

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи «Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмии маҷалла мувофиқат намояд. Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microҳoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Timeҳ New Roman барои матн бо забони русию англисӣ ва бо ҳуруфи Timeҳ New Roman Tj барои матн бо забони тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 8 то 10 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарипов Д.М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола таҳсил мекунад;

– матни асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси чаҳоркунҷа [ ] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25;

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар **аз 3 номгӯ** ва на бештар аз 10 номгӯйи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– баъди рӯйхати адабиёти истифодашуда маълумоти зерин бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) омода карда шавад: номи мақола; насаб, ном ва номи падар; номи муассиса; аннотатсия ва калидвожаҳо (аннотатсия на камтар аз **18 сатр** ва калидвожаҳо **то 10** номгӯ);

– дар охири мақола бо ду забон (**русӣ ва англисӣ**) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), номи муассисае, ки дар он муаллиф мехонад, телефон, e-mail, нишонии ҷойи кор в ё таҳсили муаллиф.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ
Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Молодой исследователь»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microньoft Word, шрифтом Timeнь New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

– индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);

– название статьи;

– фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);

– название организации, в которой учится автор статьи;

– основной текст статьи;

– при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [ ]. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25;

– таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;

– список использованной литературы (не менее 3 и не более 10 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;

– после списка использованной литературы оформляется следующая информация на трех языках (на таджикском, русском и английском языках): название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 18 строк, ключевые слова до 7 слов или словосочетаний);

– информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, название организации, в которой учится (авторы), телефон, e-mail, а также почтовый адрес место учебы автора).

INFORMATION FOR THE AUTHORS
Requirements for scientific articles submitted to the scientific journal "Young researcher»

All submitted scientific journal articles must meet the following requirements: a) the article must be written in compliance with the established requirements; b) the article must be the result of scientific research; c) the article must conform to one of directions (sections) of the journal.

Requirements for registration of scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, Times New Roman font, size 14, margins 2.5 cm on all sides, interval 1.5.

The volume of the article (including the abstract and the list of references) should be within the range of 8 to 10 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
- article title;
- surname and initials of the author (for example, D. M. Sharipov);
- name of the organization where the author of the article studies;
- main text of the article;
- when quoting specific material, the references are indicated in square brackets [ ]. Sample: [4, p. 25]. That is, literature #4 and page 25;
- tables, diagrams, diagrams, and drawings should be grouped and numbered. Tables, diagrams, diagrams, and drawings must have a name;
- list of references (no less than 3 and no more than 10 titles of scientific literature). The list of references is made according to the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5-2008;
- after the list of references, the following information is made out in three languages (Tajik, Russian and English): the title of the article, the author's full name, the name of the organization, the abstract and keywords (abstract of at least 18 lines, keywords to 7 words or phrases);
- Information about the author in Russian and English (full name of the author, the name of the organization where the author studies, phone number, e-mail, and postal address of the place of study or work of the author are indicated here).

МУНДАРИҶА-СОДЕРЖАНИЕ

ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ – ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

Сайшарифова М. Сатҳи муосири муносибатҳои Иттиҳоди Аврупо бо Ҷумҳурии Ӯзбекистон…….. *5*

Миралиева Миҷгона Ҷойгоҳи “қувваи нарм” ва дипломатияи фарҳангӣ дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон..... *7*

Хушвахтов М.А. Ташаккулёбии шоҳроҳи бузурги абрешим: сабабҳо ва омилҳо..... *11*

Шарипов Ш. Ш. Муносибатҳои байнидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои ҳамсоя (дар мисоли Ҷумҳурии Ӯзбекистон)..... *14*

Э. Шамсзода Меъморӣ ва ёдгориҳо аз асрҳои XVII –XVIII..... *18*

Шаҳриёр Қурбониён Заминаҳои ташаккули ҳамгиройӣ дар Аврупо баъди ҷанги дуюми ҷаҳон..... *23*

ФАЛСАФА - ФИЛОСОФИЯ

Миров Ф.С., Гардоншоев А.М. Нақши тадқиқотҳои сотсиологӣ дар омӯзиши афкори умум..... *28*

Давлатзода Ф.Ф. Нақши маориф дар таъмини рушди устувори ҷомеа..... *38*

Қаюмова М. Б. *З*уҳуроти хусусиятҳои синнусолии нутқи кӯдакон..... *42*

Қурбонов С.С. Таҳкими пояҳои иҷтимоию иқтисодии истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақоми он дар замони глобаликунонӣ..... *45*

Мерганов С. Хусусиятҳои психологии инкишофи системаи такягоҳиву ҳаракатии кӯдакон……. *51*

Шарифова М. М. Худбаҳодиҳӣ ва зуҳуроти он дар наврасони аълохон..... *56*

Ошурова Фахрия Ақидаҳои накӯкорӣ ва кӯмакрасонӣ дар афкори мутафаккирони шарқ то давраи ислом..... *60*

ФИЛОЛОГИЯ ВА ЖУРНАЛИСТИКА - ФИЛОЛОГИЯ И ЖУРНАЛИСТИКА

Раҳимзода Н.К. Назми сиёсии тоҷик дар оғози замони истиқлол ва масъалаҳои байналхалқӣ…… *64*

Раҳматов Қамариддин Вижагиҳои луғавии микротопонимҳои мавзеи Зидех..... *69*

Раджабзода Ҳабибулло Ибораҳои феълӣ ва корбурди онҳо дар достони «Гаҳвораи Сино»-и Муъмин Қаноат..... *73*

Солехова Н.К. Имиҷмейкинг дар барномаҳои телевизиони “Синамо”..... *80*

Толибов С.М. PR дар радиои "Тоҷикистон"…… *83*

Садбарг Холиқзода Истилоҳоти муносибатҳои байналмилалӣ ва вижагиҳои он..... *87*

Ҷонмардова Ф.Ҷ. Махсусиятҳои забони чинӣ ҳамчун намуди изоляторӣ (ҷудогона, решагӣ)..... *90*

Шарипов Ш. Р. Нақш ва ҷойгоҳи очеркҳои портретӣ дар телевизион (дар мисоли барномаи «Пайроҳаи сабз» - тв «Тоҷикистон»)..... *93*

Шофиева З.И. Хусусиятҳои сарлавҳа бо ифодаҳои маҷозӣ..... *97*

ИҚТИСОД-ЭКОНОМИКА

Наджиб Н., Бегзод С. Шарипова Х. Р. Стратегияи рушди ширкатҳои ватанӣ дар асоси воридшавии онҳо ба бозорҳои байналмилалӣ…… *101*

Бобоев Ҳ.К. Роҳҳои мукаммалгардонии бозори суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон..... *104*

Ғаюров Ғ.Ҳ., Бодуров И.Д. *С*амтҳои асосии рушди хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.... *106*

Валиев Ҳ.Х. Шукуров Н.Ш. Тавсифи андозҳои ғайримустақим ва нақши онҳо дар низоми буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон..... *110*

Гулов Ф.Н. Нақши пардохтҳои гумрукӣ дар даромади буҷаи давлатӣ…….. *114*

Ҷалолов М.Ш. Заминаҳои амалишавии сиёсати мусоидат ба содирот ва воридотивазкунӣ..... *117*

Зикиров Б. Усулҳои ҳисоб намудани таваррум..... *123*

Искандари Т., Шарипова Х.Р. Стратегияи асосии сармоягузории мустақими хориҷӣ…… *128*

Куканшоев С. Омилҳои асосии ташаккулёбии инфрасохтори меҳмонхонавӣ..... *130*

Қурбоналиев С.Э. Баҳисобгирии дороиҳои ғайримоддӣ дар барномаи 1с: муҳосибот..... *134*

Мирзоева М.Х. Ҳолати иқтисодии фаъолияти корхонаи воҳиди давлатии «Коргоҳи машинасозӣ»…… *139*

Мухиддинов С.С. Классификация и виды ценных бумаг…… *142*

Гулов Ш.М. Нарзуллоев Х.М. Нақши ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар андозбандии хизматрасониҳои электронӣ…… *145*

ҲУҚУҚ ВА СИЁСАТ – ПРАВО И ПОЛИТИКА

Расулзода Ҷаҳонгир Мазмуни муносибатҳои ҳуқуқи граждани..... ***148***
Расулуглу Ҳидоятуллоҳ Вазъи ҳуқуқии маҳкумшудагон бар асоси қавонини Афғонистон ва дигар эъломияҳои ҷаҳонӣ..... ***151***
Раҳмонов Б.Б. Мафҳум ва намудҳои шахсони сеюм дар мурофиаи граждани..... ***155***
Рачабализода Ёқуб Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти маркази ҳокимияти иҷроия…….. ***159***
Рачабзода Х.Н. Мафҳум, предмет, объект ва вазифаҳои тадқиқоти техникӣ-криминалистии ҳуҷҷатҳо…… ***161***
Рустамов А.Х. Вазифа ва ваколатҳои прокурор дар мурофиаи ҷиноятӣ ҳангоми пешбурди тосудии парвандаҳо..... ***165***
Садулоев Ҷамшед Назорат ба риояи қонунҳо ҳангоми иҷрои ҳалномаҳои судӣ аз ҷониби иҷрочиёни суд ва дигар мақомоти ваколатдор..... ***172***
Шарипов Саидвали Особенности проведения некоторых следственных действий по преступлениям, совершенным на религиозной почве…….. ***177***
Саидов Н. С. Ҳуқуқ ба таҳсил ва вазъи қонунии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон..... ***180***
Саидов Қ.И. Таъриф ва инкишофи ҳуқуқи байналхалқии инсондӯстӣ..... ***183***
Сайфуллоев М.А. Мафҳум ва намудҳои манзили истиқоматӣ..... ***187***
Салимов Нуроншоҳ Президент-сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия……..... ***189***
Салимов С.Ҷ. Танзими ҳуқуқии андозбандии қитъаи замин..... ***191***
Салоҳиддинзода С.С. Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои вайрон намудани қонунгузории замин..... ***196***
Самадов З.К. Шартномаҳо дар соҳаи ҳуқуқи соҳибкорӣ..... ***200***
Раббони Сиёваш Таъмини ҳуқуқ ба таҳсил дар Афғонистон..... ***205***
Суҳайл Сайфиддин Ҳолатҳои манъи пешбурди парвандаи ҷиноятӣ аз ҷониби прокурор дар қонунгузории Ҷумҳурии исломии Афгонистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон..... ***208***
Талбаков М.Ҷ. Мафҳум ва вазифаҳои давраи омода намудани парвандаи граждани ба муҳокимаи судӣ…… ***213***
Файзуллозода Тахмина Равандҳои минтақагароии Осиёи Марказӣ баъд аз пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ…… ***216***
Хуршедов Ф. Хусусиятҳои муайян кардани ҷасадҳои номаълум. Масоили умумии таҷрибаи тафтишотӣ ва экспертӣ..... ***219***
Хаётзода Н. Информация – важнейшая функция дипломатии…… ***224***
Хайров М. Қ. Функсияи ҷазои ҷавобгарии ҳуқуқӣ…….. ***228***
Давлатзода Ф. С. Мафҳум ва функсияи аҳдҳои биржавӣ..... ***233***
Сайдамиров Ҷ.Ҳ. Мафҳум ва аломати ҷиноятҳо дар соҳаи ҳуқуқи нақлиёт..... ***238***
Хоҷаев А.А. Таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ – ҳамчун шакли тафтишоти пешакӣ..... ***242***
Ҷамолов Икромидин Азназаргузаронӣ…….. ***248***
Ҷаъфаров У.М. Мафҳум ва моҳияти принсипи ҳақиқати расмии ҳуқуқи мурофиавии граждани…… ***252***
Шарипов Азиз Проблемаҳои ҳуқуқии бахшиши ҷазо тибқи меъёрҳои қонунгузории ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон…….. ***256***
Эмомалиев Дустмурод Дар бораи усулҳои танзими муносибатҳои ҳуқуқи граждани……. ***262***
Шеров Д.Ҷ. Мафҳум ва аҳамияти мерос..... ***265***
Шарипов А.Б. Консепсияи «Некӯаҳволии давлат» - и Лоренс фон Штейн…… ***271***
Гулов М.Ф. Тавсифи умумии бедарак ғоиб эътироф кардан ва фавтида эълон намудани шаҳрванд.. ***273***

БИОЛОГИЯ ВА ГЕОЛОГИЯ – БИОЛОГИЯ И ГЕОЛОГИЯ

Исломова К.Қ, Иргашев Т.О. Таъсири омилҳои хӯрока ва технологияи нигоҳдории он ба нишондиҳандаҳои биохимиявии хуни гӯсфандони ҳисорӣ…… ***283***
Талбонов Р.М., Исматов Джоми Геологическая характеристика и золотоносность месторождения Яхсу…… ***291***
…
Назаров И.И., Сабурова Г. Ареали паҳншавӣ хусусиятҳои ғизодиҳандагӣ ва шифоии абелмош (abelmoschus escilentus)…….. ***293***
Рамазони Хайрулло Хусусиятҳои биологию экологии пиёзҳои худрӯи ғизоии мамнӯъгоҳи “Даштиҷум”…… ***296***
Холов М.Н., Абдуалимов Л.А., Ғафуров Ш.М. Сохти геологӣ ва геоморфологияи пошхӯрдаҳои пастхамии Яхсу…….. ***302***

ПСИХОЛОГИЯ ВА ПЕДАГОГИКА – ПСИХОЛОГИЯ И ПЕДАГОГИКА

Ҷулиев М.Қ. Таҳлили психологии омилҳои ба фаъолияти таълимӣ- маърифатии донишҷӯён таъсиррасон..... ***308***
Мусоев Ҳ.Н. Қобилияти зеҳнӣ ҳамчун хусусияти махсуси наврас..... ***313***

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»

2021. №6

Ответственный редактор: **Хакимова С.**

Издательский центр

Таджикского национального университета

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Тел.: **(+992 37) 227-74-41**